

TESE DE DOUTORAMENTO

**“AS FORMAS CAMBIARON PORQUE
O MUNDO CAMBIOU”: CONSTRUCCIÓN
DISCURSIVA E INTERSECCIONAL DE
IDENTIDADES DE XÉNERO E
SEXUALIDADE EN CONVERSAS
SOBRE LIGAR**

Noemi Basanta Llanes

ESCOLA DE DOUTORAMENTO INTERNACIONAL
PROGRAMA DE DOUTORAMENTO EN LINGÜÍSTICA

SANTIAGO DE COMPOSTELA

ANO 2018

DECLARACIÓN DO AUTOR/A DA TESE

“As formas cambiaron porque o mundo cambiou”: construción discursiva e interseccional de identidades de xénero e sexualidade en conversas sobre ligar

Dña. Noemi Basanta Llanes

Presento a miña tese, seguindo o procedemento axeitado ao Regulamento, e declaro que:

- 1) A tese abarca os resultados da elaboración do meu traballo.
- 2) De selo caso, na tese faise referencia ás colaboracións que tivo este traballo.
- 3) A tese é a versión definitiva presentada para a súa defensa e coincide coa versión enviada en formato electrónico.
- 4) Confirmo que a tese non incorre en ningún tipo de plaxio doutros autores nin de traballos presentados por min para a obtención doutros títulos.

En Santiago de Compostela, 5 de outubro de 2018

Asdo. Noemi Basanta Llanes

AUTORIZACIÓN DO DIRECTOR /TITOR DA TESE

“As formas cambiaron porque o mundo cambiou”: construción discursiva e interseccional de identidades de xénero e sexualidade en conversas sobre ligar

D. Xosé Luís Regueira Fernández

INFORMA:

Que a presente tese, correspóndese co traballo realizado por D/Dña. Noemi Basanta Llanes, baixo a miña dirección, e autorizo a súa presentación, considerando que reúne os requisitos esixidos no Regulamento de Estudos de Doutoramento da USC, e que como director desta non incorre nas causas de abstención establecidas na Lei 40/2015.

En Santiago de Compostela, 5 de outubro de 2018

Asdo. Xosé Luís Regueira Fernández

AGRADECEMENTOS

A todas as persoas que participaron nas conversas que integran o corpus desta tese de doutoramento e ás que me axudaron a contactar con elas pola confianza e a rigorosidade coa que enfrontaron a tarefa.

A Xosé Luís Regueira porque nunca saberei como agradecerlle toda a paciencia, dedicación e confianza que depositou en min e neste traballo.

Á Universidade de Santiago de Compostela, ao Instituto da Lingua Galega e, en particular, ao proxecto CORILGA pola inestimábel axuda e polo apoio, tanto académico como humano.

A Pia Pichler por acollerme con grande empatía na Goldsmiths University of London e tamén a Mano Panforreteiro, María Liñeira e as Oxford Panforreteiras por ser un sopro de alegría durante a miña estadia en Londres.

A Rebeca Blanco-Rotea, a Fernanda Magalhães, á Área de Español do Departamento de Estudos Românicos da Universidade do Minho, ao grupo Canto D'aquí e ás persoas que con el colaboran por recibirme en Braga con extraordinaria xenerosidade.

Ao alumnado ao que tiven a sorte de impartir aulas por ensinarme a entender a docencia como unha vía para repensar o mundo e construír coñecemento compartido.

A Ángela Basanta -a nena que mellor sabe debuxar emocións-, a meu pai, a miña nai e a toda a miña familia por facerme chegar o orgullo e o cariño que levan dentro.

A Roberto Rodríguez, Belén Rodríguez e Miguel Anxo López porque foron o maior apoio persoal, tan constante como necesario; e a todos eses outros amigos e amigas que souberon entender as miñas ausencias, que me deron folgos e me acompañaron.

As Adufeiras de Salitre -Mariña García, Lidia Sanmartín, Montse García-Santamarina, Gisela Sanmartín, Icíá Sanmartín, Patricia Gamallo, Cristina Pico, Iria Penabad, Bea Mariño, Carolina Vázquez e Maite López-, a Xabier Díaz, Gutier Álvarez, Javier Álvarez, Tomás Ageitos e Isabel Vilaseco por regalarme música, doces e viaxes durante todo este tempo.

RESUMO / RESUMEN / ABSTRACT

Esta investigación mostra, apoiándose nun corpus de datos empíricos, que as identidades de xénero e sexualidade son un produto discursivo que emerxe en interaccións orais. Aséntase sobre o marco teórico do construcionismo social e da performance para defender a complexidade intrínseca a calquera definición identitaria e a súa dependencia con respecto ao contexto interaccional máis inmediato. Argumenta que as identidades de xénero e sexualidade son plurais e que emerxen en intersección con outras -en particular, a etapa vital, a clase e a etnicidade- cando as persoas falan sobre ligar. Alén diso, aborda con especial interese a existencia de potenciais mudanzas discursivas vinculadas a cambios sociais, pois, ao estudar a relación que existe entre estes dous parámetros, é posíbel achegarse a algúns dos procesos que rexen o cambio lingüístico na Galicia das últimas décadas e que teñen impacto na construción de identidades que ilustran novos modelos de hexemonía. Por este motivo, inscribese no proxecto de investigación “Cambio lingüístico no galego actual”, financiado polo Ministerio de Economía y Competitividad (FFI2012-33845).

Esta investigación muestra, apoyándose en un corpus de datos empíricos, que las identidades de género y sexualidad son un producto discursivo que emerge en interacciones orales. Descansa sobre el marco teórico del construcionismo social y de la performance para defender la complejidad intrínseca a cualquier definición identitaria y su dependencia con respecto al contexto interaccional más inmediato. Argumenta que las identidades de género y sexualidad son plurales y que emergen en intersección con otras -en particular, la etapa vital, la clase y la etnicidad- cuando las personas hablan sobre ligar. Además, aborda con especial interés la existencia de potenciales mudanzas discursivas vinculadas a cambios sociales, pues, al estudiar la relación que existe entre estos dos parámetros, es posible aproximarse a algunos de los procesos por los que se rige en cambio lingüístico en la Galicia de las últimas décadas y que tienen impacto en la construcción de identidades que ilustran nuevos modelos de hegemonía. Por este motivo, se inscribe en el proyecto de investigación “Cambio lingüístico no galego actual” financiado por el Ministerio de Economía y Competitividad (FFI2012-33845).

This research demonstrate, relying on a body of empirical data, that gender and sexuality identities are a discursive product that emerges in oral interactions. It supports socioconstructionist and performance approaches which defend the complexity of any kind of identity delimitation and also their dependence on immediate interactional context. It shows how gender and sexuality categories are shifting and how they emerge in intersection with others -particularly live stages, class and ethnicity- when people talk about flirting. Moreover, it is especially interested to detect potential discourse changes and their link to social changes.

Studying the relationship between these two parameters we can approach some processes of linguistic change in Galicia in recent decades that have impact on the construction of identities that show new hegemonic patterns. Therefore, this PhD is associated to project “Cambio lingüístico no galego actual” supported by Ministerio de Economía y Competitividad (FFI2012-33845).

LIMAR	15
INTRODUCTION	21
CAPÍTULO I: ESTUDOS DE LINGUA, XÉNERO E SEXUALIDADE	27
1.1. Delimitación do concepto de xénero	29
1.2. Evolución histórica do xénero na lingüística	34
1.2.1. Xenerolecto como marco de análise	36
1.2.1.1. Lakoff e o déficit comunicativo das mulleres	36
1.2.1.2. A dominación masculina	43
1.2.1.2.1. Construción social da opresión na codificación das linguas	45
1.2.1.2.2. O sometemento a través dos usos lingüísticos	51
1.2.1.3. A teoría das dúas culturas ou o mito da diferenza	58
1.2.1.3.1. A revalorización da fala feminina nos grupos de mulleres	59
1.2.1.3.2. A resignificación dos xenerolectos nos grupos mixtos	62
1.2.2. Da diferenciación sexual ás identidades de xénero	64
1.2.2.1. Revisión crítica do esencialismo binario	64
1.2.2.2. O impacto do construcionismo social	66
1.2.2.3. Masculinidades na encrucillada da hexemonía	69
1.2.3. A importancia do desexo e/ou da sexualidade	72
1.3. Estudos no contexto galego e español	79
1.3.1. A codificación lingüística e a variábel de xénero	80
1.3.2. Identidades de xénero e usos lingüísticos	83
CAPÍTULO II: CORPUS E METODOLOXÍA DE ANÁLISE	93
2.1. Constitución do corpus	95
2.1.1. Características globais	95
2.1.2. Perfil das persoas participantes	96
2.1.3. Propositions temáticas	98
2.1.4. Duración	99

2.2. Transcrición	100
2.2.1. A confidencialidade	102
2.2.2. A fidelidade ao texto oral e os seus límites	103
2.2.3. Peculiaridades orais sen representación gráfica habitual	105
2.2.3.1. Signos prosódicos	105
2.2.3.2. Interxeccións, onomatopeas e elementos paralingüísticos	106
2.2.3.4. Anotacións da transcritora	107
2.2.4. Copresenza de linguas	107
2.3. Metodoloxía de análise	108
2.3.1. O construcionismo social: Performing (gender) identities	108
2.3.2. A mediación contextual: Sociolingüística Interaccional	113
2.3.3. A mediación social-ideolóxica: Análise Crítica do Discurso	115
CAPÍTULO III: ANÁLISE DAS CONVERSAS	119
3.1. Perspectivas sobre o ligue desde os grupos de homes	121
3.1.1. Perspectiva desde a idade adulta	121
3.1.1.1. Amadeo, Nemesio e Lourenzo	121
a) Entre pasar o tempo e aproveitalo durante a mocidade	121
b) As tres fases do ligue	127
c) Respecto ao código ético	135
d) Sabes que lle chamou a atención esa rapaza?	142
e) A importancia que se lle queira dar ás cousas	147
f) Eso nós xa non o acordamos	150
g) Somos a raíz do que fomos	166
h) O esencial entre o home e a muller segue sendo o mesmo	170
i) Síntese	178
3.1.1.2. Cosme, Mateo e Berto	180
a) Quen volvera aló	180
b) Antes salías de caza para non cazar nada	192
c) As rapazas fáciles nunca me gustaron	196
d) Todo era amor pero nada máis	198
e) Ás veces, veste no medio	201
f) Cando meu pai era novo	205
g) Presión social das modas	208
h) Agora non tocan teta	210
i) No tema sexual lévannos vantaxe	215
j) Síntese	222
3.1.2. Perspectivas desde a mocidade	228

3.1.2.1. Xián, Alberte e Denis	228
a) O común dos mortais, os picaflors e os flipados	228
b) O rollo é cando vas cun grupo de amigos	234
c) Os rapaces témolo moito máis complicado	236
d) Somos moi feministas só para unhas cousas	240
e) Alí a xente é moito máis basta	242
f) Ligar é unha maneira de reafirmarte	248
g) Como se faría antes, tío?	250
h) O rollo de casarse e ir vivir xuntos aínda é moi habitual	258
i) Síntese	267
3.1.2.2. Paulo, Martiño e Tomé	270
a) Todo o que caía na rede é peixe	270
b) Mandar sinais cognitivas coma as abellas	275
c) Antes de tirar o pino hai que estudar o caso	282
d) Gústavos ligar ou preferides non andar aí con caralladas?	287
e) O peor é caer ti na mesma rede outra vez	292
f) Estiven aí nunha relación aberta, sabes?	295
g) Cando che empeza a ferver a sangue tes que aproveitar	302
h) Nunca intentáchedes ligar cunha profesora?	306
i) Síntese	310
3.2. Perspectivas sobre o ligue desde os grupos de mulleres	314
3.2.1. Perspectivas desde a idade adulta	314
3.2.1.1. Euxenia, Frida e Xosefa	314
a) Hai tanto que nos casamos	314
b) O noso punto de reunión era o teleclub	315
c) Había que andar toda a mañá para que che deixasen saír	321
d) Cando nos empezaron a deixar ir á verbena?	324
e) Se queríamos ser malas que máis tería ir ao folión?	329
f) As outras foron e eu quedei na casa	334
g) Andaban escollendo as bragas, as que máis lles gustaban	336
h) Collino así desprevenido e fun mala	340
i) O de correr a tardeira acabouse	344
j) Síntese	346
3.2.1.2. Virxinia, Adela e Concha	349
a) Deixárono e a min non me creou ningún trauma	349
b) Son máis felices con este ritmo que levan agora?	354
c) Antes vivíamos nunha ditadura e agora é libertinaxe	359

d) Era contigo porque eu aos homes víalles unha libértá increíble	365
e) Chatear é unha cousa mui fría	367
f) Síntese	370
3.2.2.1. Mariña, Xiana e Oriana	372
a) Non se pode ligar nesta cidade as fins de semana	372
b) Non me quero casar contigo, tranquilo	378
c) Salimos para ligar ou co fin de pasalo ben?	384
d) O rolo é que surja e non como fan eles	386
e) Se che falara doutra maneira entablarías unha conversa	390
f) Dáme reparo cortalo se non me está facendo nada	394
g) Se son moi marulillos xa non me sale	396
h) Hai que ter a familia un pouco a distancia	398
i) Meu abuelo conta que antes iban polos camiños	400
j) Síntese	407
3.2.2.2. Irimia, Sabela e Celtia	409
a) Non me apetece sacar o tema de conversación típico	409
b) Eu non ligo, a min acércanseme	413
c) As que van de Erasmus é unha loucura, éelles igual	418
d) Cando eres adolescente vas e punto	419
e) Os gays son moito máis directos, en cambio, as lesbianas non	422
f) Home, se un día mo pide o corpo pois cambiareime de acera	428
g) Ti contas o de teu abuelo, así tamén conto eu	432
h) Síntese	438
CAPÍTULO IV: CONCLUSIÓN	441
4.1. Conclusións xerais	443
4.2. Direccións futuras de traballo	452
CAPÍTULO IV: CONCLUSIONS	455
4.1. General conclusions	457
4.2. Future directions of research	466
REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS	469
ANEXOS	507
Protocolo de gravación	509

LIMIAR

Non semella aventurado afirmar que na nosa sociedade aínda perviven numerosas desigualdades que teñen fondas raíces nunha concepción da realidade que se asenta sobre valores que opoñen un ideal feminino a outro masculino e que asumen a heterossexualidade como norma. Numerosas entidades como Amnistía Internacional, a Organización Mundial da Saúde ou as Nacións Unidas continúan a mostrar a través de informes periódicos que a diferenza salarial, o acoso laboral, a mutilación xenital, a prostitución, os feminicidios ou as violacións son unha realidade que afecta a millóns de mulleres en todo o planeta. Engaden que, aínda que tamén se documentan melloras significativas na situación da comunidade LGBT+, non sempre se traducen na supresión dos prexuízos, discriminacións e violencias que fan que moitos dos seus membros teñan que ocultar o que son ou o que queren ser.

O presente traballo é o resultado dunha necesidade persoal -e colectiva- de observar o mundo no que vivimos e a maneira en que nos relacionamos con el a través dun elemento tan central para a conformación da humanidade como é a comunicación lingüística. Certamente tiña razón Xosé Luís Regueira cando, no seu discurso de ingreso na Real Academia Galega, argumentaba que “a lingua é un sistema máis complexo, flexible, rico e diverso do que os e as lingüistas somos capaces de describir e mesmo, en bastantes puntos, de comprender” (2012: 13) porque as linguas teñen existencia real en tanto que forman parte das comunidades nas que se integran e porque as persoas as empregan para finalidades extraordinariamente plurais, entre elas a construción identitaria. O auxe de disciplinas como a análise do discurso, a sociolingüística, a pragmática ou a etnografía da comunicación, evidenciou a necesidade de estudar as expectativas, os desexos, as actitudes e o coñecemento do mundo que manifestan e/ou ocultan as e os falantes. Esta idea deixou un pouso decisivo nos estudos feitos desde a perspectiva de xénero porque intentaron, con maior ou menor suceso, explicar: (i) a codificación lingüística da discriminación histórica que sufriron algúns colectivos e (ii) a relación entre usos lingüísticos, a construción de identidades individuais e as ideoloxías que conforman categorías de xénero e/ou sexualidade. A primeira liña de traballo acadou unha certa notoriedade no contexto galego e español, particularmente como resposta ao pronunciamento en contra das medidas de depuración lingüística, realizado pola Real Academia Española e liderado polo académico Ignacio Bosque (2012). A segunda vía, aquela na que se insire o noso traballo, desenvolveuse, fundamentalmente, no contexto anglófono a raíz da publicación *Language and Woman's Place* (1973) de Robin Lakoff. Trouxo consigo o punto de partida para unha frutífera tradición que acadou importantes viraxes epistemolóxicas e se sumou á complexidade dos estudos sobre lingua e identidade, particularmente sobre identidade sexual entre os que sobresaíe o libro *Gender Trouble: The Subversion of Identity* (1990) da filósofa Judith Butler. En contraposición, tal e como mostraremos no primeiro capítulo, se por algo se caracteriza a produción máis próxima a nós é por ser o resultado de achegas individuais con maior ou menor repercusión internacional pero que, dado o seu

escaso número, nin sequera permiten delimitar períodos ou correntes académicas propiamente ditas (Nissen 2002).

Esta tese de doutoramento instálase na liña dalgúns modelos teóricos que supuxeron un desafío para o coñecemento previo, tales como o construcionismo social (Cameron 1998, 2009; Kroskrity 2000) e a performance (Butler 1990). Ambos postulan que as identidades son continxentes, isto é, un produto que xorde da intersección entre ideoloxías sociais e a súa negociación no contexto interaccional inmediato. Asumen o condicionamento ideolóxico-social que hai por detrás das afirmacións dos individuos mais tamén (i) procuran delimitar ou descubrir discursos hexemónicos (Foucault 1989 [1972]) para ver como condicionan patróns de conduta particulares, así como (ii) describir a maneira en que os individuos se apropian ou non desas normas sociais para responderen a finalidades identitarias moi diversas. Como consecuencia, as análises tórnase necesariamente empíricas e cualitativas. Neste caso, elaboramos un corpus de oito conversas nas que participan homes e mulleres adscríbeis a dous tramos de idade e con background sociocultural diferente. A orixinalidade das gravacións reside en que as persoas interaccionan sobre a temática de ligar, un tema pouco estudado e habitualmente aglutinado baixo o concepto de cita -date ou dating- (Chornet-Roses 2006; Levesque & Caron 2004). Fíxanse como obxectivos:

- (i) Visibilizar os avances realizados en materia de lingua, xénero e sexualidade coa finalidade de ofrecer unha reflexión global e posíbeis desenvolvementos futuros.
- (ii) Realizar unha análise empírica que descubra o substrato ideolóxico que rexe prácticas sociais como o ligue. Tórnase necesario:
 - Describir o método que caracteriza o ligue, contemplando a existencia de fases internas que se suceden cronoloxicamente -provocación, flirteo e resolución- e a distribución de roles -axente ou paciente- entre os membros implicados na actividade, así como a relación entre tales roles e cada unha das distintas fases.
 - Dirimir criterios para a aceptación ou selección do obxecto de ligue e identificar posíbeis restricións que teñan orixe sociocultural.
 - Delimitar expectativas ou finalidades: encontro sexual, autoafirmación, paso previo ao emparellamento, etc.
 - Analizar a relación entre as ideoloxías que rexen o método, os criterios e as expectativas antes descritas coa variábel de xénero.
- (iii) Explorar os mecanismos de construción identitaria e detectar a relación que posúen co substrato ideolóxico que define o ligue. Acontece que un mesmo discurso pode servir para construír simultaneamente identidades diferentes ou viceversa, isto é, unha mesma identidade pode ser construída a través de discursos diferentes e até mesmo aparentemente contraditorios. Por ese motivo, é necesario prestar atención ás modulacións. As mudanzas de perspectiva, individuais ou colectivas, non deben interpretarse como exemplos de

incoherencia ideolóxica senón de aproximación ou afastamento de normas que necesariamente teñen repercusión na elaboración das categorías identitarias.

- (iv) Desenvolver unha concepción das identidades asentada no construcionismo e a performance mais tamén na interseccionalidade (Pichler 2009). Aínda que a nosa principal preocupación é o xénero e a sexualidade, tamén teremos en conta a clase, a etapa vital e a etnicidade á par doutras identidades máis específicas e relacionadas, fundamentalmente, coa modernidade, a amizade, o emparellamento ou o vínculo familiar.

Despois desta breve introdución, incorporamos catro capítulos, unha bibliografía e un apéndice. No primeiro capítulo, realizamos un repaso polo corpus bibliográfico dos estudos de lingua e xénero coa vontade de mostrar diferentes puntos de vista, medir as eivas existentes no contexto galego e español e poder valorar as achegas deste traballo. Trátanse cuestións relativas:

- Á evolución dos estudos e ás principais rupturas teórico-metodolóxicas
- Á posíbel delimitación de identidades de xénero en base a usos lingüísticos
- Á discusión sobre a existencia de xenerolectos
- Á subordinación dos estudos sobre masculinidades no conxunto da investigación académica
- Á revolución que supuxo a emerxencia das teorías sobre a sexualidade e/ou o desexo sexual nos estudos de xénero

O segundo capítulo constitúe a exposición dos obxectivos e a metodoloxía aplicada. Detallamos pormenorizadamente os procedementos de recollida e elaboración do corpus, adxuntando unha descrición pormenorizada de cada un dos grupos conversacionais que analizamos posteriormente. Tamén elaboramos unha reflexión necesaria sobre o carácter interdisciplinar deste traballo e a pertinencia de incluír ferramentas metodolóxicas que proceden da longa tradición de estudos feitos no marco da Análise do Discurso e da Sociolingüística Interaccional. Esta elección entronca cos intensos debates que se teñen xerado no marco dos estudos de lingua e xénero entre académicas que apostan por enfoques discursivos e as que reivindicán a precisión analítica da Análise da Conversa (Bucholtz & Hall 2005, Cameron 2005a; 2005b, Holmes 1997)

Os resultados preséntase no capítulo terceiro. Se ben decidimos organizar as análises illando cada unha das conversas, observamos que as orientacións discursivas sobre a idade se sitúan nun nivel prioritario porque cando solicitabamos que as persoas falasen de mocear, automaticamente os grupos máis novos remitían a prácticas actuais e os grupos adultos á súa mocidade. Por este motivo, a ordenación das conversas sucédese atendendo, en primeiro lugar, ao criterio da diferenciación sexual e, en segundo, á idade. Así, incluimos os grupos de homes adultos seguidos dos rapaces e logo as mulleres adultas seguidas das rapazas. No capítulo cuarto, ofrecemos unha discusión que procura colocar os resultados obtidos no

contexto global dos estudos de lingua e xénero realizados desde unha perspectiva dinámica, discursiva e interseccional. A continuación inclúense as referencias bibliográficas que nos serviron de soporte teórico e foron citadas ao longo do texto. Este traballo conclúe co protocolo de gravación en anexo. A transcripción completa das oito conversas que foron obxecto de análise inclúese no CD que acompaña este volume.

INTRODUCTION

There is nothing bold in saying that numerous inequalities continue to exist in our society. These are deeply rooted in an idea of reality based on the opposition of feminine and masculine ideals and assume heterosexuality as the norm. Various organisations, such as Amnesty International, the World Health Organisation and the United Nations still show, through regular reports, that the salary gap, workplace harassment, genital mutilation, prostitution, femicide or rape are realities affecting millions of women across the planet. In addition, although the situation of the LGBT+ community has experienced significant improvements, these are not always translated in the ending of prejudice, discrimination or violence, which force many of their members to hide who they are or who they want to be.

This work is the result of a personal -and collective- need to observe the world we live in and the way in which we relate to it through that most fundamental function of humanity, linguistic communication. Xosé Luís Regueira was right when, in his speech to join the Real Academia Galega, he argued that “a lingua é un sistema máis complexo, flexible, rico e diverso do que os lingüistas somos capaces de describir e mesmo, en bastantes puntos de comprender”¹ (2012:13), because languages have a real existence insofar as they are part of the communities they belong to and because people use them with extraordinarily plural goals, identity construction among them. The rise of areas of study such as discourse analysis, sociolinguistics, pragmatics or ethnography of communication is evidence of the need to study expectations, desires, attitudes and knowledge of the world expressed and/or hidden by speakers. This idea has left a clear trace in studies carried out from a gender perspective, as they have tried, more or less successfully, to explain: (i) the linguistic codification of the historical discrimination suffered by certain collectives and (ii) the relationship between linguistic usage, individual identity construction and ideologies conforming gender and/or sexuality categories. The first line of work achieved a certain degree of visibility in the Galician and Spanish context, particularly as a response to the statement against linguistic depuration measures made by the Real Academia Española and spearheaded by scholar Ignacio Bosque (2012). The second, in which our work is embedded, was mainly developed in the Anglophone context after the publication of Robin Lakoff's *Language and Woman's Place* (1973). This book was the starting point for a prolific tradition that has achieved important epistemological turns and added to the complexity of studies on language and identity and, in particular, language and sexual identity, among which it is important to highlight *Gender Trouble: The Subversion of Identity* (1990) by philosopher Judith Butler. As opposed to this, and as we will show in chapter one, Galician and Spanish production is mostly the result of individual contributions with different degrees of international impact

¹ “language is a more complex, flexible rich and diverse system than us linguists are able to describe and even, in many ways, to understand”.

that, due to their low numbers, do not enable us to establish periods or proper academic trends (Nissen 2002).

This doctoral thesis follows several theoretical models that challenged previous knowledge, such as social constructivism (Cameron 1998; 2009, Kroskrity 2000) and performance (Butler 1990). Both postulate that identities are contingent, that is, a product emerging from the intersection between social ideologies and their negotiation in the immediate interactional context. They assume the ideological and social conditioning behind individuals' self-affirmation but also (i) try to delimit or uncover hegemonic discourses (Foucault 1989 [1972]) in order to see how they condition specific behavioural patterns, as well as (ii) describe the way in which individuals appropriate these social norms or not in order to respond to very diverse identity goals. As a consequence, analyses are inevitable empirical and qualitative. In this case, we created a corpus of eight conversations of men and women from two different age groups and with different sociocultural backgrounds. The originality of these recordings is that people are interacting about *ligar*², a largely unexplored topic and generally studied under the umbrella concept of date or dating (Chornet-Roses 2006, Levesque & Caron 2004). Our goals are:

- (i) To visibilise the advances made in relation to language, gender and sexuality with the aim to offer a global reflection and establish a series of potential future developments.
- (ii) To carry out an empirical analysis in order to uncover the ideological foundations governing social practices such as *ligue*. It is thus necessary:
 - To describe the method that characterises the *ligue* process, attending to the existence of internal chronological stages -provocation, flirting and resolution- and to the role distribution -agent/recipient- among the people involved in the activity, as well as the relationship between these roles and each of the stages.
 - To establish criteria for the acceptance or selection of the object of *ligue* and to identify potential sociocultural restrictions.
 - To delimit expectations or aims: sexual encounter, self-affirmation, first step towards a romantic relationship, etc.
 - To analyse the relationship between the ideologies governing the method, the previously described criteria and expectations and the gender variable.
- (iii) To explore identity construction mechanisms and detect their relationship to the ideological foundations of *ligue*. The same discourse can be used to construct different identities simultaneously and viceversa, that is, one single identity can be constructed through diverging and seemingly contradictory discourses. This is why it is important to

² NT: *Ligar* (V) and *ligue* (N) are defined in the Real Academia Galega dictionary as 'establishing/the act of establishing a sporadic and superficial relationship with somebody' and, depending on the context, can correspond to concepts such as 'flirting', 'dating', 'hooking up' or 'making out' in English. Since the concept is so culturally specific, we have chosen to leave it in the original Galician.

pay attention to modulations. Changes in perspective, whether individual or collective, should not be interpreted as examples of ideological inconsistencies but rather as movements toward or away from norms that have an inevitable impact in the construction of identity categories.

- (iv) To develop a conceptualisation of identities based on constructivism and performance, but also on intersectionality (Pichler 2009). Although our main focus is gender and sexuality, we will also take into account social class, life stage and ethnicity among other, more specific, identities, mainly related to modernity, friendship, romantic relationship or family links.

This brief introduction will be followed by four chapters, a bibliography and a series of appendices. Chapter one will present an overview of the literature in language and gender studies with the goal of showing different points of view and understanding the gaps in the Galician and Spanish contexts, in order to be able to assess this work's contribution. We will touch on matters related to:

- The evolution of gender studies and the main theoretical and methodological paradigm changes.
- Possible delimitations of gender identities based on linguistic usage.
- The discussion of the existence of genderlects.
- The subordination of masculinity studies in academic research.
- The revolution brought about by the appearance of theories about sexuality and/or sexual desire in gender studies.

Chapter two presents our aims and methodology. We thoroughly detail the corpus design and creation process, along with a detailed description of each of the conversation groups that will be analysed. We also carry out a necessary reflection on the interdisciplinary nature of this work and the pertinence of including methodological tools borrowed from the long tradition of studies framed within the context of Discourse Analysis and Interactional Sociolinguistics. This choice is embedded in the intense academic debates generated in language and gender studies between those who take discursive approaches and those who advocate the analytical precision of Conversation Analysis (Bucholtz & Hall 2005, Cameron 2005a; 2005b, Holmes 1997).

The results are presented in chapter three. Although we decided to organise the analysis by isolating the conversations, we noticed that discursive orientations around age are a priority since, when we requested speakers to talk about *ligue*, the younger participants immediately referred to current practices, whereas the adult groups talked about their youth. For this reason, the conversations are organised following, firstly, gender difference and, secondly, age. Thus, the groups of adult men are followed by the groups of young men, followed in turn by the adult women and the young women. In chapter four we will present a

discussion of the results which will embed them in the global context of gender studies from a dynamic, discursive and intersectional approach. The next section includes the references that we use as a theoretical background and that we quoted in the text. This work concludes with the recording protocol. The complete transcription of the eight conversations is on the CD that goes with this volume.

CAPÍTULO I

ESTUDOS DE LINGUA, XÉNERO E SEXUALIDADE

1.1. DELIMITACIÓN DO CONCEPTO DE XÉNERO

A colección de artigos publicada por Bergvall, Bing and Freed (1996) comeza cunha atrevida comparativa coa que pretenden ilustrar a maneira en que os seres humanos impoñemos categorías sociais -particularmente as de xénero- só coa finalidade de podermos comprender a realidade: “just as we rarely question our ability to breathe, so we rarely question the habit of dividing human beings into two categories: females and males” (1996:1). Dito doutro xeito, é unha constante que cando unha persoa nace, sexa clasificada dalgunha maneira, nomeadamente como neno ou nena. Esa distribución trae consigo a pertinencia social de explicitar diferenzas non só biolóxicas senón tamén culturais que semellan obvias e que se materializan, por exemplo, na atribución dun nome propio con connotacións sexuadas desde o primeiro día de vida. Non obstante, boa parte da experiencia humana non encaixa dentro de categorías fixas e a orixe de moitas desas divisións é, fundamentalmente, ideolóxica. A lingüística, sen ir máis lonxe, intentou crear listaxes de fenómenos en multitude de lugares para agrupalos en isoglosas e delimitar un trazado xeográfico que permitise dilucidar onde remata unha lingua e onde comeza outra. Así a todo, en boa parte dos casos, a conclusión xeneralizada é a imposibilidade de determinar fronteiras indiscutíbeis empregando criterios exclusivamente lingüísticos porque a realidade responde máis a un contínuum que a unha categorización discreta e as maneiras de falar tamén son contextualmente dependentes.

A etiqueta de *xénero* xa se ten empregado para denominar diversas propiedades gramaticais. Porén, a maneira en que o entenderemos neste traballo ten orixe nas primeiras reivindicacións realizadas polo feminismo dos anos 60 que recollen a idea de que a feminidade e a masculinidade non son feitos naturais senón ideoloxías ou normas aprendidas e construídas tomando como base a diferenciación sexual. Desde este punto de vista, o concepto de *xénero* serviría para desvincularse do carácter bioloxicista que recolle o termo *sexo* e propor vías alternativas ao suposto determinismo que levaría implícito. De acordo con Butler (1990), se asumimos que o xénero actúa en base a *normas* sociais debemos distinguir, polo menos, dous significados que se encerran nese substantivo: a calidade de *normal* ou a de *normativo*. Unha *norma social* pode limitarse a (i) ser sinónimo de aquilo que habitualmente está marcado polas regras -normal- ou ben (ii) engadir unha dimensión ética -normativa- que prescribe como debería ser a adscripción a esas normas e tamén cales son as súas consecuencias. O xénero trataríase, polo tanto, dun sistema que recolle regras de conduta habituais mais tamén un sistema coercitivo porque reprime a quen non se axusta aos ditos patróns establecidos. As correntes feministas puxeron maior énfase na segunda dimensión e

propugnaron que a existencia dos *xéneros* servira para que ao longo da historia as sociedades convertesen diferenzas anatómicas nunha desigualdade social e política (Cobo 1995). Así, durante moito tempo, considerouse o xénero como a forma social que adopta cada un dos -dous- sexos ao adxudicárselles connotacións específicas de valores e funcións (Rauber 2004: 26). A súa relevancia social materializábase na creación dos estereotipos cos que tradicionalmente se definiu a identidade dos individuos e que colocaría o sector feminino nunha posición subordinada (Bengoechea 2015b:10).

O maior salto na conceptualización da oposición entre *sexo* e *xénero* produciuse a partir da década dos 90 con traballos como os de Butler (1990; 1993) Bem, (1993) ou Nicholson (1994) nos que se fai uso do termo *embodiment* para argumentar que o sexo está socialmente construído da mesma maneira que o xénero. Partindo desta premisa, emerxeron as teorías *queer* que tamén contribuíron á ruptura dos esencialismos binarios a través da reivindicación explícita das “rarezas” ou desviacións que recolle o termo inglés, deixando unha forte pegada incluso no contexto galego e español (Preciado 2002, Suárez Briones 2014). Bo exemplo da transcendencia das teorías *queer* son os traballos elaborados sobre a temática transxénero. Mostran como a fala de persoas *trans* evidencia que o sexo tamen é un marcador de identidade (Kulick 1998, Hines & Sanger 2010). O criterio do sexo como unha variábel estritamente anatómica en sentido biolóxico-determinista ou imutábel deixaría de funcionar porque os corpos “trans” poden ser preoperatorios, posoperatorios ou simplemente os definitivos. Desesta maneira, destácase non só a inestabilidade das categorías sexuadas -macho vs femia- senón tamén a importancia do corpo na conformación identitaria e a posibilidade de ser visto como un proxecto no que investir esforzo precisamente por formar parte da identidade persoal (Shilling 1993).

As persoas *trans* acadan o status cultural do chamado “terceiro xénero” nalgúns comunidades situadas en diversas partes do mundo: muxes (Oaxaca), dous-espíritos (Norteamérica), kathoey (Thailandia), virxes xuramentadas (Albania), entre outras. O exemplo mellor documentado son as Hijras da India, amplamente estudadas desde a perspectiva da etnografía da comunicación por Hall (1996a; 1996b 1997) ou Hall e O’Donovan (1996). O termo “hijra” inclúe a intersexuais á par doutras persoas que posúen xenitais masculinos mais que se visten como mulleres. De acordo coas tradicións, nalgún tempo gozaban de estatus semidivino dentro da comunidade mais, na actualidade, é frecuente que se dediquen fundamentalmente á prostitución. Fronte á habitual representación mítica e idealizada que realizaron certos sectores feministas, a realidade da súa situación como terceiro xénero é moi complicada porque, no canto de ocupar unha posición fóra do binomio macho-femia, as hijras deben ter en conta ambas polaridades e redefinirse en base a elas:

the hijra must create self-identity by resisting and suverting a very real and opresive gender dichotomy -a dichotomy that becomes very apparent in the hijras’

own use of feminine -and masculine marked speech (Hall & O'Donovan 1996:229).

Isto acontece porque o feito de ocuparen unha posición ambigua nunha sociedade que en moitas ocasións as marxina fai que as hijras sexan especialmente sensíbeis aos significados culturais. Os seus usos lingüísticos non son arbitrarios senón que están influenciados por ideoloxías arredor da feminidade e da masculinidade a pesar de que tamén é certo que son capaces de mesturar e subverter o sistema binario de xénero de maneiras absolutamente innovadoras. As hijras mostran que o sexo dos individuos non determina a maneira de falar ou de comportarse senón que a identidade sexual se constrúe colaborativamente nas interaccións ou prácticas sociais e que se emprega para expresar multitude de significados.

Butler (1990) foi unha das primeiras que argumentou que a repetición de determinados roles sociais non é simplemente unha reprodución de algo que xa existe. Cada repetición é en si mesma unha alteración das regras porque acontece nun contexto e nun corpo diferente. Isto significa que a adopción de determinados usos lingüísticos ou comportamentos por parte das persoas transxénero

even if this in some sense can be said to reaffirm stereotypes, also opens a conceptual space for an appreciation that those speech norms are stereotypes-stylized repetitions that help produce the appearance of appropriately sexed corporeality (Kulick 1999).

Os camiños polos que transitan os estudos xurdidos a partir da década dos 90 son o resultado do cuestionamento dos posicionamentos maioritarios da teoría feminista da segunda vaga. Isto implicou non só un salto epistemolóxico significativo senón tamén unha notábel ausencia de consenso tanto dentro do movemento político como no seo da disciplina académica. O xénero, isto é, “ser home ou ser muller”, deixou de ser considerado como algo que os individuos efectivamente *son* e, polo tanto, unha cualidade esencial adquirida a través dun proceso de socialización. A terceira vaga feminista conceptualizouno como algo que as persoas activamente *fan*. Asumir que o xénero non preexiste ás prácticas dos individuos implica entender que non os determina senón que é precisamente o resultado da maneira en que actúan. Supón o paso de (i) argumentar que os individuos mostran identidade de xénero a través das súas accións a (ii) defender que o xénero é un proceso de emerxencia -“gendering” na tradición anglófona- que nunca está completo e que se leva a cabo precisamente a través das accións das persoas.

Whilst it is clear that individuals are sexed as males and females, and that this plays a role in the way that they conceive of themselves, it is largely through interaction that one begins to sense what sort of girl or boy or man or woman it is

possible to be and how feminine or masculine it is possible to be within a particular context (Mills & Mullany 2011: 43).

Considérase que as xeneralizacións realizadas fóra dun contexto concreto son inherentemente problemáticas porque as identidades de xénero non poden ser consideradas fixas ou predecíbeis. Tanto é así que as propias etiquetas de “home” e “muller” comezan a ser repensadas, provocando que se reconfigure, á súa vez, a noción tradicional de patriarcado, caracterizada por afirmar que as mulleres se ven sometidas polos homes, entendendo estes dous grupos como conxuntos homoxéneos (Mills & Mullany 2011). Así, difumínase a crítica a individualidades ou grupos sociais concretos e substituírse pola crítica ao poder social, entendido como un mecanismo que constrúe ideoloxías e oprime ás persoas.

Tamén resulta problemática a idea de que a masculinidade e a feminidade sexan algo complementario ou oposto precisamente porque non se entende que exista un único modelo de masculinidade fronte a outro de feminidade. Denúncianse as tradicionais categorías de xénero acusándoas de esencialistas, argumentando que só sería posíbel estar dentro ou fóra delas e dificilmente situarse nunha posición intermedia ou alternativa sen que esa circunstancia fose considerada unha desviación. En contraposición, asúmese que a identidade de cada individuo e o xénero como categoría social son simplemente o resultado da constante acumulación de prácticas mediadas por ideoloxías sociais (Butler 1990).

O presente traballo non pretende negar a existencia de diferenzas biolóxicas visíbeis ou mesmo cientificamente demostrábeis. Porén, desde o noso punto de vista, o problema que debe denunciar o feminismo non reside na diferenza dos corpos senón na estereotipación de trazos cos que caracterizar socialmente os individuos ou as súas prácticas, apelando a tales diferenzas (Cameron 1995). En moitos casos, a simplificación ao ollar cara as persoas trae consigo a xustificación da desigualdade social e das discriminacións, pois, as adscricións de xénero polarízanse forxando unha conexión cultural restritiva

between sex and virtually every other aspects of human experience, including models of dress and social roles and even ways of expressing emotion and experiencing sexual desire (Bem 1993:2).

Non se trata de argumentar que todos os individuos sexan iguais senón que (i) non poden ser agrupados exclusivamente en categorías discretas e (ii) deben ser tratados da mesma maneira e ter as mesmas oportunidades, independentemente dos seus xenitais, das súas preferencias sexuais ou as súas identidades performadas.

Este traballo tampouco pretende negar a existencia de discriminacións sociais ou de violencia por razón de xénero, pois, é importante ter en conta que moitas ideoloxías afectan negativamente a diversos colectivos, particularmente a mulleres, homosexuais, transxénero,

etc. Esta cuestión non é incompatíbel coas teorías relativistas da terceira vaga que apelan á negociación interpersoal e á proxección identitaria individual, construída sobre a interacción con discursos sociais. Somos conscientes de que, a pesar de defender a pluralidade e o relativismo, é frecuente que as persoas se proxecten de maneiras estereotipadas e non plurais ou alternativas como cabería esperar. Esta acentuada adscrición ás normas de xénero non ten por que ser contraditoria co que xa apuntamos, pois, aínda que as persoas se poidan construír de maneiras moi diversas, a estrutura social dominante provoca que cuestionar as asignacións de xénero traia consigo correr o risco de perder a posición que se ocupa en relación a el. A imaxe que as persoas teñen sobre si mesmas está incluída dentro do mundo social no que viven e por iso é tan difícil asimilar dunha maneira consciente ideas novas: mudar a percepción social sería (re)pensar a identidade individual (Goddard 2009, Basanta 2014). Porén, o cuestionamento crítico é a única ferramenta da que dispomos para camiñar cara a un mundo máis xusto. Sumámonos ás voces de Castro e Reimóndez (2013) cando destacan que a proposta sobre a liberación dos xéneros debe procurar desvelar os patróns que impiden ás persoas vivir en igualdade e non darlle a volta ao machismo.

1.2. EVOLUCIÓN HISTÓRICA DO XÉNERO NA LINGÜÍSTICA

No presente apartado, faremos un percorrido pola evolución da perspectiva de xénero dentro da disciplina da lingüística. Isto permitiranos comprobar como os enfoques teóricos e metodolóxicos se sucederon e foron mudando co paso do tempo. Se temos que establecer unha tipoloxía para podermos comprender estas mudanzas pode ser de utilidade delimitar catro grandes paradigmas sobre os que existe un certo consenso académico (Cameron 1995): déficit, dominación, diferenza e discurso. Con todo, desde un punto de vista cronolóxico cumpiría advertir o considerábel solapamento entre os tres primeiros. Alén diso, non podemos esquecer que calquera intento de clasificación leva intrínseco o risco da simplificación. Somos conscientes de que as fronteiras nunca son completamente nítidas nin sequera unanimesmente aceptadas. Sirva de exemplo a crítica de Deborah Tannen (1996) á estendida oposición entre o modelo da dominación e o da diferenza, por considerar que boa parte dos traballos do primeiro marco poden explicarse desde a perspectiva do segundo.

O modelo do déficit é o establecido por Robin Lakoff no ano 1973. Xustifica a existencia dun suposto xenerolecto feminino a partir da delimitación dun conxunto de variantes lingüísticas diferenciadas. Esta linguaxe feminina foi descrita como unha variedade deficitaria asociada ás desvantaxes que sofren as mulleres por causa da súa socialización. Co paso do tempo, apareceron interpretacións que foron abandonando a visión da deficiencia mais que continuaron considerando as características do discurso feminino como consecuencia das desigualdades de poder social. Así foi como emerxeu o modelo da dominación, argumentando que as mulleres constitúen un grupo social subordinado por causa da supremacía masculina imposta polo patriarcado, unha circunstancia que se materializaría nos discursos de ambos sexos. En 1990 Deborah Tannen publica *You just don't understand*, popularizando unha terceira liña de pensamento que non renuncia á existencia do xenerolecto feminino mais que considera as diverxencias lingüísticas existentes entre homes e mulleres como produto de formaren parte de dúas subculturas diferentes desde a infancia. Desta maneira, Tannen abandona os xuízos negativos sobre o xenerolecto feminino -anteriormente considerado como deficitario ou oprimido- para explicar a orixe das diferenzas de xénero desde unha perspectiva sociocultural, argumentando a existencia de dúas subculturas que presentan obxectivos comunicativos diverxentes aprendidos por socialización: a transmisión de información no caso dos homes e a construción e o mantemento das relacións persoais no caso das mulleres. O auxo do modelo da diferenza debe entenderse no marco da reivindicación levada a cabo nos anos oitenta polo feminismo da segunda vaga que comezou a

valorar positivamente o feito de as mulleres posuíren voces diverxentes ás do poder. Porén, tal e como veremos, tamén foi amplamente criticado por renunciar ao compromiso explícito coa opresión social feminina que preside as críticas ao patriarcado.

O modelo da dominación destacaba a desigualdade social como a orixe dos problemas nas interaccións entre homes e mulleres, argumentando como solución a necesidade de eliminar tales desigualdades. Pola contra, o modelo da diferenza interpreta este mesmo problema en termos de *malentendido*, de maneira que homes e mulleres se colocan en posicións diferentes mais tamén simétricas. Dáse prioridade ás boas intencións de ambos grupos e destácase como solución posíbel a clarificación deses malentendidos.

Finalmente, debemos destacar o modelo discursivo, xurdido nos últimos anos e caracterizado por colocar maior énfase nos aspectos dinámicos da interacción comunicativa. Supón unha interpretación moi diferente da ofrecida polos paradigmas anteriores xa que o xénero pasa a ser interpretado como unha construción social que selecciona a existencia de trazos cos que definir a *feminidade* e a *masculinidade* mais que non poden ser atribuídos de maneira directa e unívoca a homes e mulleres. Desta maneira, nega a existencia do xenerolecto feminino baseándose na idea de que as persoas adoptan roles de xénero nas interaccións e constrúen múltiples identidades contextualmente dependentes. Alén diso, esta liña tamén contempla que o xénero non emerxe de xeito illado na lingua senón interaccionando con múltiples categorías sociais que ata o momento non foran contempladas, particularmente a sexualidade.

A proposta de clasificación en catro movementos que acabamos de ver permítenos realizar unha boa panorámica polas principais argumentacións dos estudos de lingua, xénero e sexualidade. Con todo, podería simplificarse tendo en conta unicamente dúas perspectivas. Dunha banda, aquela que considera que existen diferenzas na linguaxe directamente vinculadas co sexo/xénero das persoas e que aglutinaría baixo diferentes xustificacións os modelos teóricos do déficit, da dominación e da diferenza. Cabe matizar que só os dous primeiros enfatizarían que o sometemento das mulleres se produce tamén a través da linguaxe. Isto non acontecería no terceiro porque aborda as características lingüísticas desde un enfoque exclusivamente de diferenza cultural e non de opresión social. Doutra banda situaríase o modelo discursivo que considera que as persoas constrúen en cada discurso diferentes identidades sen que teñan que existir correlatos co sexo biolóxico. Este posicionamento implica mudar a idea de que existan trazos lingüísticos descontextualizados que deban ser analizados para apostar polo estudo das ideoloxías de xénero que provocan que poidamos encontrarnos con multitude de posíbeis construcións identitarias que deben ser analizadas dentro e fóra do binomio tradicional de masculinidade e feminidade. Alén diso, implicaría asumir que aínda que falemos de homes e mulleres como categorías analíticas, existen numerosas diferenzas intragrupo e incluso individuais igualmente importantes en

termos de construción identitaria. Os traballos deixan de procurar explicacións abranxentes da categoría de xénero para detectar a importancia da variábel local, e polo tanto, do contexto interaccional máis inmediato.

1.2.1. Xenerolecto como marco de análise

1.2.1.1. Lakoff e o déficit comunicativo das mulleres

Nos anos 60, as Nacións Unidas lanzaron o *Movemento de Mulleres*, un proxecto cuxa finalidade era discutir cuestións que lles afectaban como colectivo, ao fío do auxe do movemento dos Dereitos Humanos en Estados Unidos. Unha década máis tarde, Robin Lakoff publicou o seu primeiro libro e Barrie Thorne e Nancy Henley o volume *Language and sex: difference and dominance*, dúas obras que marcaron o inicio dos avances producidos na teorización da relación entre xénero e lingua. O traballo de Lakoff, *Language and woman's place*, -publicado previamente como artigo en 1973- supuxo unha mudanza histórica na consideración da identidade de xénero vehiculada a través de patróns lingüísticos. Até a década dos 80, existiran algunhas aproximacións feitas desde a antropoloxía entre as que cabe destacar a Margaret Mead co seu libro *Sex and temperament in three primitive societies* (1935), mais que conduciron a considerar a existencia de peculiaridades femininas no discurso como particularidades exclusivas de sociedades exóticas. Lakoff abandonou a idea dos dialectos diferenciados só para comunidades indíxenas e bosquexou as dúas grandes liñas de estudo que liderarían historicamente o feminismo: (i) a delimitación de características atribuíbeis a homes e mulleres nos usos lingüísticos e (ii) a representación social dos roles de xénero codificada implicitamente na gramática das linguas a través de diferentes procementos como a utilización da categoría gramatical masculina ou o substantivo *home* como xenérico en contextos de pluralidade referencial.

O estudo de Lakoff, constitúe unha resposta a autores clásicos como Otto Jespersen, prestixioso lingüista danés coñecido por contribuír ao desenvolvemento do esperanto e do Alfabeto Fonético Internacional. O capítulo XIII “The Woman” do seu libro *Language: its nature, development and origin* (1922) constitúe unha das primeiras discusións máis ou menos sistemáticas sobre a relación entre xénero e lingua. A continuación realizamos un breve resumo que inclúe os principios básicos que articulan o seu pensamento:

- (1) Asume a diferenciación entre homes e mulleres baseándose en diversos estudos sobre linguas tribais que confirmarían a existencia de dúas linguas diferentes ou cando menos dous dialectos en función dos sexos.
- (2) Destaca o carácter conservador dos usos lingüísticos das mulleres, acusándoas de seren individuos pouco lóxicos e creativos. Apela á vontade de evitar expresións potencialmente vulgares para explicar as súas supostas carencias léxicas e a súa preferencia por empregar alternativas veladas e indirectas que, a xuízo deste lingüista, poderían supoñer un perigo

para a viveza da lingua por tornala “languid and insipid” (Jespersen 1922: 247). En contraposición, describe a fala masculina como o contraste necesario por ser abundante en neoloxismos que non só permitirían unha maior precisión semántica senón que tamén enriquecerían as linguas ao impregnalas da personalidade propia dos individuos.

- (3) Considera que o gusto dos homes pola precisión provoca que, en moitas ocasións, parezan dubitativos. En contraposición, caracteriza a fala das mulleres non só pola maior rapidez enunciativa senón tamén pola constante mudanza temática. A suposta falta de rigorosidade feminina tamén se emprega para explicar a agramaticalidade das oracións: “women much more often than men break off without finishing their sentences, because they start talking without having thought out what they are going to say” (p. 250).
- (4) Argumenta que o carácter emocional feminino deixaría pegada nas construcións sintácticas xa que, ante longos períodos, optarían pola parataxe en contraposición á preferencia masculina pola hipotaxe. Esta ausencia de complexidade sintáctica faría que para marcar a gradación entre ideas situadas no mesmo nivel, as mulleres se visen obrigadas a empregar o acento e a entoación, dous recursos que contribuirían, á súa vez, a reforzar no discurso esa emocionalidade intrínseca á súa natureza.
- (5) A interpretación do feminino como un sexo decorativo lévaos a considerar que as mulleres utilizan unha fala extraordinariamente delicada para parecer agradábeis ante o auditorio e compensar o feito de que case nunca poden aportar nada. Esta fala caracterizaríase por ser rica en adxectivos superficiais como “pretty”, “nice” (p. 250), adverbios hiperbólicos como “terribly”, “awfully” (p. 250) ou diminutivos como “teeny, tiny” (p. 288).
- (6) As diferenzas entre homes e mulleres tamén afectan ao code-switching xa que os homes presentarían maior tendencia a mudar de código debido ao maior contacto con falantes doutros lugares por razóns como a escola, o traballo ou o exército.
- (7) Jespersen afirma que algunhas destas peculiaridades poderían explicarse pola educación desigual entre os sexos mais tamén se suma ás voces do seu tempo que consideran a propia natureza feminina o factor causante de que as mulleres se inclinen cara o concreto e o ornamental en contraposición ao abstracto e útil, propio dos homes.

As ideas de Jespersen sobre a existencia de estilos conversacionais diferentes posúen o mérito de debuxar unha das primeiras discusións sobre a relación entre lingua e xénero desde unha perspectiva intralingüística. Non obstante, as súas opinións son altamente simplificadoras ademais de careceren de sustento empírico. Moitos dos exemplos que sinala teñen procedencia descoñecida, outros simplemente son opinións propias -ou de amigos- e en moitos casos emprega exemplos ficcionais procedentes de obras literarias. O seu traballo foi duramente criticado porque non contempla o sexismo como un problema senón que incluso o xustifica a través de moitas das súas explicacións. Implicitamente podemos deducir unha maneira de entender as mulleres en consonancia cos patróns da histórica, isto é, persoas

emocionais e escasamente lóxicas que son incapaces de refrear unha personalidade impulsiva que as motiva a falar incluso sen ter nada que dicir. Moitas das opinións de Jespersen están en consonancia coa liña de pensamento imperante desde S. XVIII que consideraba que os homes son os gardiáns da pureza lingüística e as mulleres as deturpadoras por causa dos defectos intrínsecos á súa propia natureza (Cameron 2007: 29). Neste sentido, un lector ou lectora contemporánea pode consideralas demasiado ofensivas como para seren publicadas mais na súa época formaban parte do sentido común. Por este motivo, o feito de que hoxe as vexamos desde unha crítica da que Lakoff foi pioneira reflicte, en última instancia, un cambio social que, desde o noso punto de vista, debe ser sinalado e celebrado.

Robin Lakoff tamén elaborou unha caracterización da fala das mulleres mais desde unha perspectiva radicalmente diferente á de Jespersen. Co seu traballo procuraba detectar compoñentes sexistas no ámbito da gramática e do léxico e interpretar eses fenómenos en función da desigualdade social, colocando énfase en que a discriminación lingüística está condicionada por factores socioculturais. Estabeleceu un inventario completo de trazos fonéticos, fonolóxicos, sintácticos, morfolóxicos e pragmáticos que lle serviron non só para definir un hipotético xenerolecto feminino e mostrar a súa natureza deficitaria respecto á fala dos homes senón tamén para denunciar a opresión histórica das mulleres ao responsabilizar das diferenzas ao patriarcado. Lakoff considera que as mulleres posúen unha lingua propia -“women’s language”- que contribúe a colocalas nunha posición de inferioridade respecto aos homes, especialmente nas conversas mixtas. A continuación enumeramos algunhas cuestións que definen, segundo ela, a suposta fala feminina:

- (1) As mulleres posúen maior riqueza léxica en campos semánticos vinculados a traballos prototipicamente atribuídos ao sexo feminino, tales como a costura. Por iso empregan con frecuencia verbos como “shirr” ou teñen maior precisión que os homes para designar certos tipos de cores como “mauve, beige, ecru, aquamarine, lavender” (p. 43). Alén diso, o marcado carácter emocional co que socialmente se describen fai que deban empregar abundantes intensificadores e adxectivos sen contido léxico que só indexan afectividade -“adorable, charming, sweet, lovely, divine”-, en contraposición a outros supostamente máis neutrais como “great, terrific, cool, neat” (p. 45-46)
- (2) A inseguridade como consecuencia da opresión social explicaría a súa tendencia a empregar un acento enfático -que ela denomina “speak in italics”- para destacar algunhas palabras. Este trazo resultaría tan marcado na fala feminina que Lakoff afirma “the more ladylike and feminine you are, the more in italics you are supposed to speak” (p.81). Suxire que as mulleres se ven na obriga de empregar este recurso coa finalidade de reforzar as súas afirmacións para seren escoitadas xa que son conscientes de que nunca son tomadas en serio polo auditorio. Alén diso, tamén presentarían un elevado número de atenuantes “well, y’know, kinda” (p. 79) para diminuír a asertividade discursiva,

numerosos circunloquios, expresións indirectas, *question tags* “John is here, isn’t he?” (p. 48-49) e inicios discursivos que mitigan as súas afirmacións ou opinións “I think, I guess, I wonder” (p. 79). Así mesmo, a inseguridade trae consigo a maior preferencia pola entoación interrogativa incluso en contextos declarativos. Por este motivo, sería habitual que respondesen a unha pregunta como “When will dinner be ready?” con outra pregunta: “Oh... around six o’clock...?” (p.50).

- (3) Presentarían unha fala máis cortés asociada á súa falta de autoridade. Por ese motivo, non realizarían ordes directas e evitarían expresións pouco delicadas empregando eufemismos como “oh dear, goodness, oh fudge” en contraposición a “shit, damn” (p. 44). Tampouco realizarían bromas e terían moito coidado en axustarse ás convencións sociais con fórmulas como “please” ou “thank you” (p. 80). Así mesmo, presentarían maior receptividade ante as formas de prestixio no ámbito da gramática, o léxico e a pronuncia. A modo de exemplo, Lakoff argumenta que as rapazas non perden o “-g” do xerundio en “singin” “goin” (p. 80) como fan os homes.

Lakoff sostén que as restricións socioculturais que afectan á lingua das mulleres (i) están fortemente vinculadas coa cortesía, a expresión das emocións e a inseguridade e (ii) teñen connotacións negativas porque o acentuado uso de estratexias eufemísticas tamén está culturalmente asociado con actitudes hipócritas e superficiais. Como consecuencia, a existencia do xenerolecto suporía un dilema persoal permanente para as mulleres porque (i) no caso de o rexeitaren serían acusadas de pouco femininas e (ii) de aceptalo estarían asumindo todas as súas connotacións, nomeadamente a falta de seriedade, rigorosidade e a ausencia de poder. De acordo con isto, Lakoff describe as mulleres como individuos que deben negociar permanentemente a maior ou menor adscrición ao seu correspondente xenerolecto dependendo do contexto, a finalidade e os interlocutores ou interlocutoras. O efecto máis nocivo estaría relacionado co impacto psicolóxico porque os valores que porta somerxeríanse na identidade das mulleres, impedíndolles expresarse con forza e condicionándoas para seren tratadas como obxectos pola incapacidade que a súa lingua ten para aportar algo de valor ás interaccións (Lakoff 2004: 42).

Desde o noso punto de vista, o traballo de Lakoff establece un correlato excesivo entre o sexo biolóxico -atributos físicos- e o xénero -entendido como un revestimento social que divide ás persoas en dous grupos definidos en función do seu acceso ao poder social. De acordo con Talbot (2010:42), nesta cuestión reside o maior problema da súa teoría xa que está demasiado suxeita a unha lista de trazos lingüísticos que reforzan a idea dun modelo feminino pouco valioso en contraposición ao outro masculino, descrito como o neutral. A cuestionabilidade empírica dos xenerolectos evidénciase no feito de que a listaxe de usos lingüísticos é contraditoria coa experiencia individual de moitos homes que empregan trazos potencialmente femininos ou de mulleres que non se identifican cos que se lles atribúen. De

feito, o corpus de gravacións que recollemos para esta investigación é un bo exemplo de múltiples desviacións para ambos casos. O que mostramos a continuación ilustra a utilización de atenuantes e eufemismos nunha conversa na que participan tres homes e que xa foi analizada en Basanta (2014). Recollemos o momento no que un deles expresa a dificultade económica que supón ter moitas crianzas. Para dar conta desta cuestión establece unha oposición entre un pasado “era” e un presente “ahora” no que muda o “nivel” de vida. Desea maneira explica a posibilidade de que antes se pudesen ter moitos fillos “éralle igual ter sete que ter catorce <fillos>” e agora non. No intento de enfatizar a dita oposición é cando xorde o eufemismo “mecachis na mar”:

Home 1 meu pai éralle igual ter u# | ter sete que ter catorce || un pouco más de: || de
caldo no pote | ¡i-ó carallo! || no | no | no] || pero ó: | ó nivel que se vai
ahora mismo | ¡mecachis na mar! ||

Extracto 1

O segundo exemplo mostra o fragmento dunha conversa na que participan tres mulleres (Basanta 2014). Trátase do momento no que critican que un dos seus cuñados teña unha parella de nacionalidade cubana por considerar que o interese dela é exclusivamente económico. A través do humor, tratan de evidenciar o descontento que lles produce que o cuñado accedese a pagar a viaxe da noiva e da sogra desde Cuba -“trouxo a mai”. Porén, máis fricción suscita que a nai decidise operar os peitos -“operou as tetas”- e el tamén asumise os gastos -“¡quen iba pagar!”. De acordo con isto, trátase dun exemplo no que un grupo de mulleres adopta roles potencialmente masculinos non só pola maneira de abordar o tema senón tamén polo emprego da ironía para criticar ao seu cuñado e ao mesmo tempo mostrar -e reforzar- un mundo sexuado que se adscribe a roles tradicionais nos que a masculinidade hexemónica xorde ao deixar entrever a posibilidade de que ese cuñado tivese un idilio con ambas mulleres, a nai e a filla: “as tetas da sogra tamén pra algo valen, ou?”. Alén diso, o fragmento non participa da maior parte das características que Lakoff sinala para o xenerolecto feminino. Trátase dun intercambio asertivo no que non se mitigan as opinións nin aparecen eufemismos, atenuantes ou adxectivos ornamentais.

Muller 1 <a cubana> trouxo a mai || operou as tetas ||
Muller 2 ¡eso!] || ¿e quen pagou? ||
Muller 1 ¡home! ||
Muller 2 ¡¿teu cuñado?! ||
Muller 1 {(risas) ¡quen iba pagar!} || ¡meu cuñado || e logo! ||
Muller 2 e tamén aho# | as tetas da sogra | tamén || ¡pra algo valen! | ¿ou? || (risas) ||

Extracto 2

As potenciais discrepancias que xorden entre a realidade cotiá e o modelo de Lakoff convértense nun problema que xa foi implicitamente anticipado pola propia autora, pois, nas súas explicacións sobre o xenerolecto feminino non sempre queda claro se os trazos que apunta se corresponden con usos lingüísticos reais ou con expectativas sociais de xénero. Nalgún momento, Lakoff (2004: 82) explicita que as adscricións ao xenerolecto feminino deben ser interpretadas á luz de tendencias xerais. De acordo con isto, cabería contemplar a existencia de múltiples desvíos en tanto a que o seu inventario de trazos aglutinaría fundamentalmente normas sociais e non necesariamente prácticas. Desde o noso punto de vista, esta interpretación non é aceptábel porque aínda que a autora asuma de maneira explícita o condicionamento social ou, puntualmente, acepte a posibilidade de que as mulleres adopten estratexias discursivas masculinas, curiosamente, nega que os homes poidan empregar a fala feminina. Explica esta asimetría destacando que eles son os que ostentan o poder social. Como consecuencia, sería esperábel que as mulleres quixesen aproximarse aos patróns dominantes mais non que acontecese o contrario (Lakoff 1973: 50).

Esta investigadora afirma que os comportamentos lingüísticos se aprenden, da mesma maneira que outras facetas da personalidade. Por ese motivo, acepta a posibilidade de que os nenos varóns comecen a falar empregando a lingua das mulleres ao pasar a maior parte da súa infancia baixo o coidado materno. Apoiándose en estudos antropolóxicos, afirma que a partir dun determinado momento, se desvinculan da lingua feminina por seren ridiculizados entre os seus pares. Semella, polo tanto, existir unha certa permisividade social para que os homes empreguen a fala feminina cando son crianzas que, indirectamente, establece un correlato entre mulleres, infancia e ausencia de poder. Xa no libro de 1975, engade outras excepcións entre as que se encontran algúns homes que se achegan á “women’s language” por causa de estar situados fóra do poder hexemónico: homosexuais, hippies anticapitalistas e académicos afeminados (Hall 2004:173). No fondo, a conceptualización de excepcións para os individuos que se desvían do patrón que ela mesma estipula vén a ratificar o feito de que Lakoff sempre describe modelos de fala en base a supostas prácticas.

No contexto académico é onde Lakoff detecta con maior claridade a vinculación entre autoridade e “women’s language”. Este ámbito caracterízase por posuír un elevado índice de prestixio social do que as mulleres con éxito son moi conscientes. Están, polo tanto, situadas fóra do seu rol social e por iso a maneira que teñen de xestionar o poder é a través daquilo que coñecen, ou sexa, das prácticas masculinas. En contraposición, os académicos varóns caracterízanse por ser máis sensíbeis ás dinámicas sociais e rexeitar a imaxe da masculinidade prototípica. De acordo con Lakoff, presentarían unha situación análoga á de moitas mulleres de clase media se temos en conta a opinión que teñen deles outros grupos sociais que non consideran a súa labor como un verdadeiro traballo senón unha ocupación frívola que nada aporta ao mundo real. Esta caracterización permite incluír dentro do grupo de homes

diverxentes aos británicos de clase alta que empregan estratexias prototipicamente femininas para presentarse a si mesmos como persoas que teñen o suficiente tempo libre como para dedicarse a ocupacións diferentes e un tanto superficiais, da mesma maneira que as mulleres.

O traballo de Lakoff, foi duramente criticado por investigadores e investigadoras posteriores (Cameron, McAlinder & O'leary 1988, Aries 1996, Cameron 1997, Crosby & Nyquist 1977, O'Barr & Atkins 1980, Thorne 1976) ao argumentar que a “women's language” é, en esencia, a lingua empregada polas mulleres e homes excepcionais. Tampouco foi ben recibida a asunción implícita de que unha fala máis neutral sería beneficiosa para elas, unha cuestión que fixo que autoras como Crawford (1995) a colocasen no modelo do déficit e non no da dominación, tal e como farían outras. Con todo, co paso do tempo apareceron multitude de traballos, apoiados na posibilidade que Lakoff abre aos desvíos do rol, insistindo en que os seus trazos constitúen unicamente expectativas socialmente mediadas sobre a maneira de falar, tal e como xa comentamos (Barret 1997, Bucholtz & Hall 1995, Bucholtz 2004, Hall 1995). Así, abriuse un intenso debate sobre a percepción do seu traballo que foi especialmente intenso por tratarse do libro fundacional dos estudos de lingua e xénero. Isto provocou que, nun intento de lexitimación, se lle adxudicasen características dos modelos posteriores. Foi adscrita á dominación durante moito tempo polo seu marcado énfase na crítica á hexemonía masculina mais tamén se estableceron vínculos entre o seu traballo e o modelo da diferenza por destacar a influencia dos procesos de socialización na aprendizaxe da “women's language” (Tannen 2004). Incluso autoras como Bucholtz (2004), destacaron filiacións co modelo discursivo ao considerar que, no fondo, Lakoff presenta o xénero como unha construción social máis que como unha esencia natural, tal e como demostraría a consideración dos diferentes grupos de homes que empregan a lingua das mulleres.

Este conflito académico non só se debe á falta de claridade na exposición de Lakoff senón tamén a un problema metodolóxico. Da mesma maneira que no caso de Jespersen, os datos manexados non se rexistraron a través dun corpus empírico senón que constitúen listaxes de trazos lingüísticos adxudicados a homes e mulleres apelando ao coñecemento social da investigadora. Tal e como Lakoff afirma, o seu traballo reside fundamentalmente na introspección sobre a propia maneira de falar e a súa intuición para analizala. Anticipándose a futuras críticas, puntualiza que todos os procedementos de análise son parcialmente introspectivos e que os mellores exemplos para comprender un fenómeno son os artificiais porque condensan a esencia do que se pretende explicar. Desde o noso punto de vista, a súa metodoloxía debe entenderse como produto dun momento histórico no que non existen antecedentes dunha corrente que ela mesma estaba a inaugurar. Porén, isto non debe xustificar a pertinencia de intentar facer encaixar o seu traballo na perspectiva actual dos estudos de xénero. Non podemos aceptar como idónea unha metodoloxía que contempla textos ficcionais porque non amosan usos reais nin tampouco podemos aceptar a elaboración de exemplos

porque non serían garantía de usos. En última instancia, a claridade á que apela Lakoff só conduce á simplificación dunha realidade que é moito máis complexa. Estudosas como Queen (2004) defenden a súa metodoloxía argumentando que posúe a vantaxe de podermos cruzar as variábeis de xénero, raza e clase ao coñecermos o perfil social dunha autora que fala desde a súa experiencia. Non obstante, cumpriría considerar tamén que non só estamos ante unha muller branca e de clase media senón tamén ante unha profesora universitaria que escribe un libro con vontade de defender unha ideoloxía feminista determinada e vinculada aos movementos de liberación dos anos 70. Todos estes condicionantes actúan sobre as percepcións de xénero e esta circunstancia non pode ser obviada.

Dito isto, cómpre incidir en que *Language and woman's place* é un traballo pioneiro que posúe a grandeza de inaugurar a liña de investigación de lingua e xénero, anticipándose a multitude de perspectivas que se desenvolveron nas décadas posteriores. Non só conseguiu denunciar a problemática social das mulleres e destacar a importancia dos usos lingüísticos senón tamén visibilizar as discriminacións de xénero implícitas na codificación das linguas. Evidenciou problemas sociais vinculados ás mulleres como a negación do acceso ao poder nun momento no que o foco principal das preocupacións do movemento feminista se relacionaba coa crítica a unha sociedade que diariamente crea estruturas que as subordinan.

1.2.1.2. A dominación masculina

A finais dos anos 60 xurdiu a segunda vaga feminista cuxo foco principal de preocupacións era a imaxe social das mulleres. Este movemento situouse na esquerda antimperialista do abano político, proclamando unha crítica estrutural da sociedade e prestando especial atención ao problema do androcenismo no sistema capitalista. O seu maior impacto coincide co momento de recuperación económica dos países de Europa e Norteamérica tralo remate da segunda guerra mundial, unha circunstancia que trouxo consigo a proclamación dos estados de benestar. O feminismo mostrou a existencia de problemas dentro do suposto marco de avance social ao expandir os debates e reivindicacións alén da distribución socioeconómica dentro da xerarquía de clases e introducir no debate político temas do ámbito privado como o traballo doméstico, a sexualidade e a reprodución (Fraser 2013:3). Tivo especial influencia o libro *Sexual politics* de Kate Millett (1970) e a súa famosa frase de “the personal is political” que se converteu no slogan do movemento da época. Kate Millett foi a primeira estudosa que analizou o patriarcado como un sistema de dominación autónomo fronte a outros -capitalismo, racismo, etc.- e o seu libro representou a denuncia do falocentrismo, destacando a opresión feminina no entorno familiar.

Dentro deste contexto, as linguas tamén foron interpretadas como un medio para crear e transmitir significados que precisaba ser repensado por causa de que a subordinación e o sometemento feminino ao longo dos séculos provocara non só usos lingüísticos

discriminatorios senón tamén a aparición dun marcado carácter androcéntrico na propia codificación das linguas. O libro de Dale Spender, *Man made language* (1985), converteuse nun traballo fundamental para esta perspectiva e, en xeral, tamén para os estudos de lingua e xénero. A súa aparición nos anos 80 causou un grande impacto mediático que o converteu nun dos textos máis coñecidos, dentro e fóra do movemento feminista. A premisa que articula o seu ideario ten orixe na hipótese da relatividade lingüística desenvolvida nos anos 40 por Edward Sapir e Benjamin Lee Whorf e cuxo eixo vertebrador é a asunción de que as linguas impoñen a maneira que temos de percibir o mundo, clasificalo e darlle sentido.

Spender aplicou o determinismo lingüístico aos estudos de xénero ao argumentar que “language has been literally man made and that it is still primarily under male control” (1985:12). O punto de partida sería que a lingua inglesa -ou calquera outra- é unha propiedade literal dos homes que prescribe un enfoque sexista da realidade para o conxunto da poboación porque só reflicte os intereses e as opinións deles. Como consecuencia, o sector feminino vese na obriga de empregar significados alleos que anulan a súa particular percepción da realidade. O exemplo amplamente citado é a interpretación social da maternidade como unha experiencia positiva ligada á realización persoal. Se a lingua determinase esta visión, tamén impediría que as mulleres puidesen reflectir a complexidade e, sobre todo, os aspectos negativos das súas experiencias como nais. Esta circunstancia conduciríaa irremediamente ao silencio porque contradicir o status quo implicaría correr o risco de ser categorizadas como neuróticas ou histéricas. De feito, o traballo de Dale Spender insiste repetidamente no silenciamento como unha forma de dominio. Destaca a escasa presenza de contribucións femininas nas conversas mixtas, argumentando que as mulleres se limitan a incorporar unicamente aquilo que é aceptabel para o sector masculino. Estes dous exemplos -a semántica da maternidade e o silenciamento- servirían para mostrar como os homes deciden os valores positivos ou negativos tanto na codificación como nos usos lingüísticos baixo a convicción de que a superioridade masculina debe ir parella a un autosilenciamento consciente feminino reforzado por unha axencia masculina que, en liñas xerais, as interrompe ou simplemente non as escoita. Se comparamos o traballo de Spender (1985) co de Lakoff (1975), o salto decisivo é o lugar sobre o que se focaliza a problemática e a maneira en que se explica. Non se trata de que a fala das mulleres sexa deficitaria senón que a lingua non lles pertence. En palabras da propia autora, “<the problem is> not the deficiency of women but the deficiency of a social order, a symbolic system, in which they are not represented” (Spender 1980:231).

Segal (1987), Black and Coward (1990), Cameron (1992) ou Talbot (2010) inclúen interesantes reflexións críticas sobre o traballo desta autora nas que recollen algúns dos seus maiores problemas teóricos. Cómpre destacar, en primeiro lugar, que a visión que presenta do poder masculino é simplificadora porque asume que todos os homes están en posición de

dominar a todas as mulleres. Esta afirmación implica aceptar unha uniformidade nas categorías que é difícil de xustificar empiricamente e que incide na confusión entre sexo e xénero á que xa aludimos no apartado 1.1. deste traballo. Así mesmo, a súa visión determinista das linguas outórgalles unha responsabilidade excesiva nas discriminacións sociais. O problema último non é a “male language” senón as ideoloxías que outorgan maior ou menor poder aos individuos en determinados contextos e facilitan a aparición das desigualdades. Non pretendemos negar a importancia das linguas como unha práctica social que lexítima e constrúe estas desigualdades. Porén, tampouco acreditamos en que as linguas impoñan unha determinada maneira de ver a realidade até o punto de que a solución pase exclusivamente pola intervención lingüística.

1.2.1.2.1. Construción social da opresión na codificación das linguas

Robin Lakoff (1975), para alén de establecer as primeiras distincións entre os supostos estilos de fala feminina e masculina desde unha perspectiva feminista, tamén foi pioneira en reflexionar sobre a importancia de analizar a representación das mulleres na gramática das linguas. Elaborou unha análise sobre a maneira en que son representadas, exemplificando coa existencia de palabras que posúen significados diferentes cando son aplicadas a un home ou a unha muller. Esta liña de traballo tivo un forte impacto nos estudos de xénero até o punto de que na actualidade constitúe unha das áreas mais cultivadas, abordada desde perspectivas situadas dentro e fóra do marco do déficit ou da dominación. Se ben o feminismo da terceira vaga introduciu notábeis modificacións epistemolóxicas, a xénese deste tipo de investigacións sitúase nos primeiros traballos de lingua e xénero e por ese motivo decidimos incluír unha breve reflexión neste apartado e non máis adiante.

A análise da codificación está destinada a analizar como se representan os xéneros na gramática das linguas ao considerar que a conceptualización da realidade e, polo tanto, tamén da desigualdade se acepta irreflexivamente. Estes estudos colocan a cuestión de se as linguas poden desempeñar un papel importante no mantemento ou na creación de ideoloxías patriarcais e, no caso de ser así, reclaman a necesidade de establecer medidas para convertelas en alternativas a prol da igualdade. Tal e como mostra a compilación *Gender across languages* realizada por Hellinger e Bußmann (2001; 2002; 2003) e Hellinger e Motschenbacher (2015), semella haber correlatos en diferentes linguas que destacan a existencia de connotacións sexistas tanto en aspectos semánticos coma gramaticais. A codificación dos idiomas convertería o sexo/xénero masculino na medida de todas as cousas e, como consecuencia, o feminino relegaríase ao estatuto de peculiaridade en base á norma. Regueira (2012:193), afirma que a exclusión histórica das mulleres da esfera pública provocou que quedasen fóra dos procesos de estandarización, fixando así unha inferioridade que non é intrínseca a elas. Sexa cal for o motivo, o certo é que o carácter naturalizado da súa

subordinación traería como consecuencia a imperceptibilidade dunha opresión que só podería desvelarse a través de análises exhaustivas. Por ese motivo, reclamouse a necesidade de documentar prácticas semántico-gramaticais discriminatorias que non son evidentes mais que incorporan matices que cómpre repensar para poder construír alternativas liberadoras aos papeis sexuais tradicionais e á súa representación lingüística. Concordamos con autoras como Ehrlich (2004) en que a análise da codificación pode/debe establecer unha dialéctica de enriquecemento mutuo con respecto ao estudo das identidades de xénero, produto de *performances* lingüísticas:

if discursive representations that encode culturally dominant notions of gender can influence the linguistic practices (and other types of social practices) that women and men engage in, then linguistic investigations of gender performances would benefit from more systematic contextualization within investigations of dominant gender ideologies, as they are manifest in and outside of language (2004:322).

Así, os feminismos esforzábanse en mostrar que nada é natural nin universal e que as linguas poden/deben ser modificadas. Calquera *status quo* non deixaría de ser unha maneira -e non outra- de ver o mundo.

Os primeiros estudos sobre a linguaxe non sexista analizaron o significado das palabras e os valores semánticos do xénero gramatical dunha maneira que segue o camiño trazado por Lakoff (1975) e Spender (1985). Un dos debates que causou maior controversia foi o emprego do masculino xenérico con valor de pluralidade referencial. De acordo con Castro (2008b: 43), constitúe unha práctica frecuente empregada “para facer referencia ao sexo home, a ambos sexos, a un sexo descoñecido ou mesmo ao sexo muller”. Historicamente, a lingüística tratáralo simplemente como un sistema de concordancias que serve para vincular diferentes elementos dentro dunha oración. Esta concepción formalista é a que xustifica que se empregue como xenérico, que se lle dea prioridade para establecer concordancias sintácticas, que determine a orde de aparición das palabras no dicionario -cando o criterio primeiro é o alfabético- ou que sirva para explicar a formación dos xéneros xa que sempre se interpretan as variantes morfolóxicas femininas sobre as masculinas (Bengoechea 2015b). O feminismo destacou a importancia do seu valor referencial coa intención de hipotetizar a posíbel repercusión que puidese ter o significado semántico no mantemento das desigualdades sociais entre homes e mulleres. Argumentouse que o uso xenérico é síntoma dunha perspectiva androcéntrica que considera os homes como o arquetipo da humanidade, unha circunstancia que reduciría as mulleres ao estatus da particularidade (Bengoechea 2015b, Burr 2012, Violi 1986).

A resposta a esta denuncia traduciuse en argumentacións que apelan á economía lingüística e se reafirman nas descrições do funcionamento formal do masculino xenérico ao entendela exclusivamente como un marcador gramatical sen correspondencia unívoca co sexo das persoas. Pauwels (1998), Bengoechea (2000; 2015b) ou Mills (2008), realizaron importantes traballos de documentación das múltiples maneiras nas que se expresa esta resistencia ao cambio, detectando interesantes similitudes en diferentes países. Outras autoras como Aliaga Jiménez (2007) ou Almeida (2007) defenderon a depuración lingüística mostrando a inestabilidade das categorías “marcado/non marcado” coas que habitualmente se explican os usos xenéricos en masculino ao considerar que non terían un valor puramente arbitrario ou formal porque, polo menos parcialmente, incorporan valores semánticos relacionados coa diferenciación sexual. Tomando como punto de partida esta idea, xurdiron traballos que tentaron dar resposta a se o masculino xenérico se decodifica en todos casos da maneira esperábel. Os estudos mostraron que os masculinos se entenden na maior parte dos casos como específicos, particularmente nas respostas de informantes varóns. Esta circunstancia replícase tanto nos estudos anglófonos (Kidd 1971, Mackay & Fulkerson 1979) como nas investigacións que existen sobre o español (Nissen 1997, Calero Fernández 2006a).

No léxico identificáronse importantes asimetrías para a representación de homes e mulleres que se materializan na aparición de palabras con significado diferente en masculino e en feminino, tendo no segundo caso unha connotación pexorativa ou, cando menos, específica (Schultz 1975, Hastie & Cosh 2013, Mills 2008, Parks & Robertson 2004). Trataríase do que García Meseguer (1977) bautizou como “duals aparentes” ou falsos pares. Así, por exemplo, a identificación das mulleres como seres pasivos, intelectual e sexualmente, motivaría que a agudeza sexa atribuída aos homes co cualificativo de “zorro” mentres que “zorra” se empregue exclusivamente como aldraxe para censurar o papel activo feminino na escolla da súa sexualidade (Fernández Fontecha & Giménez Catalán 2003). De feito, as asimetrías lingüísticas tamén podrían detectarse en aspectos moi diferentes como as formas de tratamento “señor” vs “señora/señorita”, os baleiros léxicos, etc. Esta circunstancia motivou a aparición de revisións lexicográficas que cuestionaron a autoridade dos dicionarios e, en boa medida, a de quen os elabora ao afirmar que non son obras asépticas, obxectivas ou atemporais. As investigacións resultantes acadaron unha certa representatividade no dominio español (Vargas et al. 1998, Lledó Cunill 2004, Forgas Berdet 2009; 2011) e tamén no galego (Marco 1991). Documentáronse asimetrías nos insultos e palabras malsoantes (Guerrero Salazar 2004), a creación desigual de masculinos e femininos para para a incorporación a traballos que historicamente foran desempeñados polo sexo oposto (Calero Fernández 1999), definicións que incorporan información terxiversada ou discriminatoria (Lledó Cunill 2004), entre outras cuestións.

Á par da denuncia, proliferaron manuais realizados desde diferentes organismos que propuxeron vías alternativas á codificación tradicional. Os feminismos propuxeron múltiples solucións que oscilan entre (i) ocultar o sexo das persoas mediante termos xenéricos e neoloxismos, (ii) visibilizar as mulleres empregando os dous xéneros gramaticais a través de diferentes solucións gráficas ou (iii) emprender accións de discriminación positiva a través do xénero gramatical feminino con valor de pluralidade referencial. De acordo con Castro (2016), as dúas primeiras perspectivas non deberían ser excluíntes senón que a preferencia por unhas ou outras solucións podería variar en función do contexto no que vaian ser empregadas. Adscribíndose xa aos movementos reformadores da terceira vaga feminista, posiciónase fronte a argumentacións como as de Moure (2012), que cuestionan unhas medidas para reivindicar outras. Baixo a pretensión de dar soporte ao pensamento queer, Moure (2012) reflexiona sobre os problemas que pode causar o emprego de fórmulas especificativas como os dobretes. Considera que fomentar na lingua escrita e oral a visibilización de ambos sexos pode traer consigo o reforzo do binarismo tradicional e a sexualidade hexemónica. É nese sentido no que aposta polo emprego de xenéricos ou grafías alternativas:

A arroba resulta fermosa porque rescata a nosa diversidade e garante que, en cada grupo, en cada palabra, esteamos a totalidade de nós: mulleres, homes, transexuais, rariñ@s vari@s, desorientad@s e criaturas de peito coas hormonas aínda por traballar. O feminismo sempre foi combativo coa identidade e cuestionou os límites polo que, na época da teoría queer non debería conformarse con menos (2012: 101).

En contraposición, Castro (2016) reivindica a importancia da mediación contextual á hora de escoller unhas solucións ou outras. A autora establece no seu artigo unha interesante división entre as dúas correntes que caracterizarían historicamente a análise do sexismo lingüístico. Contempla unha primeira etapa, adscribíbel en termos políticos ao feminismo da segunda vaga, na que as investigacións establecen afirmacións globais para delimitar o que é sexista ou non. Trataríase da liña que gozou de maior aceptación e que se materializou en boa parte dos manuais que levaron a cabo os diferentes organismos públicos. Oponse ás perspectivas que emanan da terceira vaga feminista e que destacan a mediación contextual como un factor que incide na maneira en que se deben empregar e interpretar as opcións propostas tanto pola codificación tradicional como polas alternativas feministas. Como consecuencia, boa parte dos os traballos máis recentes propoñen facer análises específicas que permitan comprender o funcionamento e a variabilidade que ofrece a codificación, cuestionando a asociación unívoca entre sexismo e determinados ítems lingüísticos. O resultado sería entender que un mesmo elemento pode ser sexista ou non dependendo de como sexa empregado.

De feito, producíronse algunhas mutacións no uso de certas propostas feministas que conduciu a resultados sorprendentes. Ehrlich e King (1994: 65) comentan que “while feminist linguistic innovations (such as feminism, sexism, sexual harassment, and date rape) pervade our culture, it is not clear that their use is consistent with their intended, feminist-influenced, meanings”. Un exemplo paradigmático é a resignificación das formas de tratamento que sufriu a lingua inglesa. Tradicionalmente, da mesma maneira que en español ou galego, opoñíase o masculino “Mr” aos femininos “Mrs/Miss”, coa diferenza de que só no caso feminino se marcaba o estado civil. O feminismo proclamou a necesidade de habilitar unha fórmula neutra equivalente á masculina e así foi como xurdiu o “Ms”. Porén, co paso do tempo, este termo acadou unha ampla variedade de usos que van máis aló da vontade de eliminar a marca do estado civil. Así, Mooney & Evans (2015), Schuarz (2003), Lawton, Blakemore e Vartanian (2003), documentan exemplos nos que as mulleres empregan “Ms” para mostrar a súa condición de divorciadas, feministas ou lesbianas. Á luz destes resultados, Cameron (1992:127), dá prioridade a cuestionar a neutralidade da linguaxe e non tanto a debater “a particular set of nonsexist conventions as a standard”.

Transcorridas xa case tres décadas desde que as Nacións Unidas publicaron en varias linguas as súas *Recomendacións para un uso non sexista da linguaxe* (1989), moitas investigacións dan constancia da importante penetración social da depuración lingüística. Afecta, por exemplo, á diminución dos pronomes xenéricos en masculino na prensa inglesa e americana (Baranowski 2002) ou á diminución do uso non marcado do xénero masculino na prensa española (Rodríguez Fernández 2009). Con todo, concordamos con autoras como Moure (2012) ou Castro (2016) cando alertan de que coa xeneralización de moitos destes recursos tamén comezaron a xurdir usos rituais que non transmiten unha concienciación real do sexismo. A aparición destas prácticas constituiría un problema porque estaría a difuminar o contido reivindicativo da depuración lingüística e a convertela nun procedemento baleiro de significado ao servizo da corrección política.

Cómpre destacar tamén que, ao longo da historia, producíronse notábeis modificacións nas xustificacións de quen defende a depuración lingüística. Pauwels (2003) agrúpaas en tres:

- (1) a desire to expose the sexist nature of the current language system; (2) a desire to create a language which can express reality from a woman’s perspective; or (3) a desire to amend the present language system to achieve a symmetrical and equitable representation of women and men. (2003:555)

De acordo coa perspectiva do feminismo da segunda vaga en xeral e da dominación en particular, as linguas constitúen unha ferramenta privilexiada para subverter os roles de xénero porque da mesma maneira que poden provocar o sexismo tamén deberían ter capacidade para fornecer alternativas liberadoras. Os traballos argumentan que a repetida

exposición das persoas ante certos ítems léxico-gramaticais provoca que se naturalice a desigualdade e se condicione de maneira evidente a percepción que as persoas teñen do mundo (Cameron 1992). Tal e como xa comentamos, o substrato do que se nutren son as propostas radicais do relativismo lingüístico que insisten na capacidade das linguas para determinar o pensamento. Porén, se esta afirmación fose categoricamente certa, non poderíamos resolver o problema das discriminacións de xénero porque o código lingüístico impediríanos detectalas. Por ese motivo, autoras como Spender (1985) ou Moure (2012) reformularon os presupostos orixinais aceptando a posibilidade de que as persoas poidan escapar do determinismo lingüístico a través da reflexión consciente que provoca incorporar os valores femininos na lingua. Porén, tal e como xa comentamos, non consideramos que o problema resida en que os individuos teñan máis ou menos liberdade para fuxir da imposición cognitiva. O uso das linguas constitúe unha práctica social en si mesma, situada á par de moitas outras (Cameron 1992) que encerra ideoloxías das que en ocasións nin sequera somos conscientes. Por ese motivo, construír alternativas que visibilicen posicionamentos non discriminatorios é tamén unha maneira de rexeitar a problemática e dispoñer o camiño para loitar contra ela.

Co paso do tempo, fóronse abandonando progresivamente as conceptualizacións das linguas en abstracto como mecanismos que exercen dominio por causa da súa codificación para dar prioridade á importancia da visibilización do compromiso coa igualdade de xénero a través dos usos lingüísticos. Non se establece unha relación de causalidade entre mudanzas lingüísticas e mudanzas sociais senón que se interpretan como dous procesos complementarios, necesarios para o avance cara a unha sociedade máis igualitaria. Argumentouse que a lingua debería acompañar -non determinar- os múltiples avances sociais que se realizaron en materia de igualdade e que, en moitos casos, precisan de novos vocabularios ou formas de expresión lingüística (Castro 2008a: 28). Porén, sería o feminismo da terceira vaga o que deu a maior viraxe nas xustificacións. Concordamos con Cameron (1992) ou Castro (2016) en que os cambios lingüísticos que propón a depuración poden interpretarse en si mesmos como cambios sociais porque, tal e como xa comentamos, o feito de visibilizar o compromiso con valores igualitarios mediante a depuración converte os usos en accións que en si mesmas xa loitan contra a discriminación e denuncian o sexismo en calquera das súas facetas. Asumindo o principio fundamental da Sociolingüística e a Análise do Discurso, defendemos que as linguas non son simples códigos de comunicación senón tamén o soporte e o medio para construír valores culturais e ideoloxías. Por ese motivo, constitúen unha vía imprescindible para pensar e facer pensar no que se di coa finalidade de desaprender modelos de pensamento (Basanta 2015). De acordo con Castro e Reimón (2013):

A linguaxe non sexista implica cambios en perspectivas que, á súa vez, actuarán como estímulos xeradores de cambios na acción humana e na realidade, fomentando unha conceptualización máis igualitaria de mulleres e homes e contribuíndo así a cambiar os padróns de xénero (2013: 217).

Sexan cales foren as solucións escollidas ou as xustificacións defendidas, o máis importante é sermos conscientes da forte carga simbólica que trae consigo a adopción de medidas, porque a reforma lingüística é en si mesma unha subversión do *status quo*. É certo que non podemos esperar que o camiño proposto polos manuais sexa o máis idóneo en todos os casos ou o máis doado porque implica un esforzo e un compromiso consciente. Non obstante, estes cambios son importantes en tanto que se contribúen á evolución do imaxinario social e imprimen nel a reivindicación da igualdade (Queizán 2008: 10). Para o contexto galego, Castro (2010) destaca a particular importancia que terían as accións depuradoras desde unha perspectiva interseccional ao argumentar que a eliminación do sexismo lingüístico nas linguas minorizadas tamén convidaría a interrogar múltiples aspectos naturalizados dos que se nutren outros mecanismos de opresión. Neste caso, trataríase do imperialismo lingüístico que establece xerarquías entre linguas subordinadas e dominantes, como é o caso do galego fronte ao español.

1.2.1.2.2. O sometemento a través dos usos lingüísticos

As investigacións que analizan os usos lingüísticos desde a perspectiva da dominación asumen que os homes ostentan unha posición superior á das mulleres dentro da xerarquía social, un privilexio que lles permite sometelas de múltiples maneiras. Por ese motivo, tamén teñen en común a idea de que as conversas mixtas son o material idóneo para detectar a maneira en que o sector masculino controla e monopoliza a fala feminina. As prácticas lingüísticas que gozaron de maior atención foron: as interrupcións, o control dos temas conversacionais, a duración das quendas de palabra e os índices de silencio. En liñas xerais, concluíuse que (i) os homes falan moito nos grupos mixtos porque manteñen a palabra durante máis tempo e/ou empregan máis quendas e que (ii) acostuman silenciar as voces das mulleres mediante abundantes interrupcións e/ou evitando mostras de solidariedade conversacional, incluso cando elas a demandan explicitamente. Nos dous apartados seguintes adxuntamos unha explicación pormenorizada de ambas cuestións.

(i) A verbosidade masculina

Os estudos xurdidos no marco da dominación a respecto da verbosidade desbotan o estereotipo de que as mulleres falan máis que os homes (Kramer 1977). Spender (1980) suxire que este prexuízo, amplamente estendido, se explica polo feito de que socialmente calquera aportación feminina implica falar demasiado: “women have not been judged on the grounds

of whether they talk more than men, but whether they talk more that silent women” (1980: 41). Esta interpretación podería verse reforzada coa axuda doutros traballos que toman como referencia a representación tradicional das mulleres en diferentes soportes, tales como a literatura popular ou o refraneiro, e que inciden na idea do silencio como unha virtude á que elas deben aspirar (Mejía 1997). Quizabes un bo exemplo literario en tanto que recoñecíbel no contexto galego é a copla que presentamos a continuación, recollida por Xoaquín Lorenzo no *Cantigueiro Popular da Limia Baixa* (1973): “A moza que é caladiña | e non di mal de ningún | canto máis baixiño mira | tantos máis amores ten”. Non só se exalta o valor da muller que non fala -“caladiña”- senón que se avalía positivamente esta virtude en base ao criterio masculino, isto é, o de quen está en condicións de pretendela -“máis amores ten”- e o fai motivado precisamente pola súa predisposición ao silencio, á modestia e á sumisión -“canto máis baixiño mira”.

Eatkins and Eatkins (1976) estudaron varias reunións de departamento en contextos universitarios e argumentaron que os homes empregan maior número de quendas, durante máis tempo e interrompen ás mulleres máis do que elas os interrompen a eles. Este experimento replicouse, con resultados similares, ao analizar o transcurso doutras actividades académicas. Cabería destacar o traballo de Swaker (1976) para a participación en congresos e o de Leet-Pellegrini (1980) para os debates entre o alumnado. Tamén proliferaron as investigacións realizadas con falantes en idade escolar. A súa máxima preocupación era denunciar o problema que podería supoñer que un dos dous sexos contribuíse menos que o outro no decorrer das aulas por entender que os individuos só son capaces de dar sentido e crear significados propios a través da verbalización das súas ideas. Os resultados mostraron que os nenos falan máis que as nenas (Stanworth 1981, Spender 1982, French & French 1984, Sadker & Sadker 1985, Graddol & Swann 1989), e que, no intercambio de quendas, o profesorado favorece as intervencións masculinas ao prestarlles máis atención aos nenos, realizarlles máis preguntas e promover que respondan antes (Clarricoates 1980, Stanworth 1981, Spender 1982). De feito, investigadoras como French & French (1984) afirman que, cando os nenos fracasan na transmisión das súas experiencias, aprenden a esaxerar e a facer preguntas ou incluso a responder de maneiras inusuais para atraer a atención. Debemos ter en conta que, neste marco conversacional que estamos a debuxar, o rol do profesorado non é menor porque, de acordo con Swann & Graddol (1988), se os alumnos varóns pretenden dominar lingüisticamente as súas compañeiras é de esperar que procuren a axuda ou cando menos a aceptación das figuras de autoridade.

En resumo, moitos destes traballos (i) documentaron contextos de aprendizaxe nos que se reproducen desigualdades e serviron para (ii) denunciar un tipo de discriminación feminina que trae consigo importantes repercusións na idade adulta porque reforza desde a nenez a idea de que os homes son os que teñen maior lexitimidade para falar e os que posúen os temas de

maior interese. Porén, tampouco tardaron moito tempo en aparecer as primeiras revisións bibliográficas que destacaron a inconsistencia dos resultados. Deborah James e Janice Drakich (1993) compararon sesenta e tres traballos, publicados entre o anos 1951 e 1991. Detectaron varios problemas metodolóxicos e importantes disparidades nos criterios establecidos para definir o obxecto de estudo:

- Efectúanse xeneralizacións sobre a verbosidade para o conxunto da categoría “home” cando en realidade só se examinan conversas mixtas nas que participan individuos anglófonos pertencentes á clase media.

- As unidades que se empregan para delimitar o que se entende por cantidade de fala son moi diferentes, pois, oscilan entre o número total de palabras, o número de quendas que se toman e a duración en segundos de cada unha desas quendas. Como consecuencia, é imposible realizar unha comparativa global con garantías e, no caso de facerse, tampouco sorprende que os resultados presenten grandes disparidades:

- O 43% (24 estudos) di que os homes producen maior numero de quendas e mantéñenas durante máis tempo que as mulleres.

- O 5% (3 traballos) di que homes e mulleres manteñen o uso da palabra durante máis tempo dependendo das circunstancias.

- O 5% (3 traballos) di que son as mulleres as que producen máis quendas e manteñen o uso da palabra durante máis tempo.

No que se refire ás interpretacións, á par de investigacións que xustifican a opresión feminina por unha axencia máis ou menos consciente dos homes, existen outras que non negan a dominación mais matizan a contundencia dalgunhas afirmacións.

A liña de traballo que se centra na verbosidade para medir o control conversacional continuou a súa traxectoria durante algúns anos con traballos que acrecentaron o interese que puidese ter a comunicación mediada por Internet. O punto de partida é que a aparición de soportes informáticos podería alterar certas peculiaridades asociadas aos discursos de homes e mulleres. Os chats, por exemplo, permitirían eludir certas pistas coas que detectar o sexo das persoas porque non sería necesaria a mediación visual. Alén diso, a linguaxe escrita facilitaría que desaparecesen mecanismos de dominación, tradicionalmente estudados, como as interrupcións. Non son moitas as investigacións que abordaron este campo mais os resultados corroborarían a hipótese xa apuntada de que as mulleres participan menos nas conversas mixtas (Herring 2003) incluso cando se fala sobre cuestións relacionadas co feminismo (We 1994). Cabería destacar outras investigacións como a de Herring, Johnson & DiBendetto (1992) que teñen de novidade a vontade de crear grupos de debate reducidos por consideralos tamén menos hostís para as mulleres. O seu traballo argumenta que, incluso con estas supostas facilidades o sector feminino contribuiría menos ás conversas. No transcurso das cinco semanas que durou o seu estudo, as mulleres foron responsábeis do trinta por cento das

achegas e só se detectaron dous días nos que superarían aos homes. Curiosamente, esta circunstancia puntual trouxo consigo que o sector masculino denunciase estar sendo silenciado e ameazase con darse de baixa da lista. A conclusión á que chegaron Herring, Johnson e DiBenedetto é que esta reacción constituiría unha proba máis de que as mulleres non posúen os mesmos dereitos para falar.

(ii) O silenciamento feminino

Pamela Fishman (1978, 1980, 1983, 1998) desenvolveu o termo “interactional shitwork” para enfrontarse a aquelas perspectivas que explican certos usos lingüísticos femininos como a materialización da suposta inseguridade na que se educa socialmente ás mulleres. Esta investigadora suxire que as súas contribucións durante as conversas mixtas responden máis á necesidade de facilitar a fluidez conversacional do que de mostrar sumisión. A pesar disto, admite que a vontade de estar ao servizo do mantemento das interaccións non deixa de ser o reflexo dunha posición inferior na sociedade:

The underlying issue here is likely to be hierarchy, not simply gender. Socially-structured power relations are reproduced and actively maintained in our everyday interactions. Women’s conversational troubles reflect not their inferior social training but their inferior social position (Fishman 1998:258).

Nalgúns dos seus traballos, Fishman detecta que a maior parte dos temas non se desenvolven con éxito debido á falta de apoio conversacional do sector oposto. Segundo esta investigadora, a orixe das diferenzas entre os sexos reside na distribución social desigual das tarefas conversacionais que outorga aos homes a capacidade para decidir os temas que poden desenvolverse e ás mulleres a de simplemente velar pola continuidade da interacción. DeFrancisco (1991) ampliou esta hipótese, analizando datos empíricos e incluíndo o punto de vista das persoas participantes a través de entrevistas persoais. Argumenta que os homes empregan o silencio para facer calar as mulleres porque, non dicir nada, constituiría unha mostra de desinterese que provoca incomodidade. Os resultados das súas entrevistas tamén lle serven para defender a idea xa apuntada por Fishman de que as mulleres teñen que investir moito traballo en manter as interaccións a pesar de que nin sequera teñen garantido o éxito.

As interrupcións entendidas como mecanismo de silenciamento feminino tamén constitúen unha das liñas de traballo que gozou de maior desenvolvemento no marco da dominación. En liñas xerais, os estudos mostraron que durante as conversas mixtas, os homes interrompen máis ás mulleres do que a outros homes e máis do que as mulleres interrompen a outras mulleres (Esposito 1979, Zimmerman & West 1975, 1983, Eatkins & Eatkins 1976, Coates 1991). Unha vez máis, a argumentación que subxace a estas pesquisas é que os homes

as interrompen con frecuencia por posuíren maior poder social, feito que os leva a asumir que teñen tamén máis dereito ca elas as expresarse nas interaccións mixtas.

O traballo de Zimmerman & West (1975) iniciou esta liña de investigación a partir da análise dun conxunto de gravacións realizadas a dez parellas de homes, dez parellas de mulleres e once mixtas nas cafeterías e nas tendas dun campus universitario. O seu estudo concluíu que, mentres que nas situacións entre falantes do mesmo sexo o número de interrupcións era semellante, nas conversas mixtas o 96% correspondía a exemplos de homes que interrompen a mulleres. O criterio empregado para definir a interrupción consistía na emisión solapada de máis dunha palabra antes de que puidese ser detectado o que Saks, Schegloff e Jefferson (1974) denominaron *lugar de transición pertinente (LTP)* para o cambio de quenda. Unicamente se desprenderon da connotación pexorativa que rodea o termo *interrupción* aqueles casos nos que o solapamento se producía na última palabra dun enunciado ao considerar que se trataba simplemente dun erro mecánico na sucesión de quendas. Anos máis tarde, replicaron estes resultados con outro traballo. Non obstante, nesta ocasión, modificaron o criterio para delimitar as interrupcións ao empregar a sílaba como unidade para computar os índices de solapamento e xa non a palabra (West & Zimmerman 1983).

Ambas análises darían paso a unha ampla bibliografía sobre interrupcións, entendidas como un instrumento do que se serven os homes para dominar as mulleres. Non obstante, tal e como vimos para a cantidade de fala, pouco tempo tardarían en comezar a aparecer as primeiras discrepancias, materializadas en numerosos estudos que conclúen exactamente o contrario (Kennedy & Camden 1983, Murray & Covelli 1988, Bierbach 1997a; 1997b) ou mesmo que invalidan unha adscripción xenérica por non encontrar diferenzas significativas atribuídas aos sexos (Leet-Pellegrini 1980, Dindia 1987). Cabe destacar revisións bibliográficas como as de Deborah James e Sandra Clarke (1993) ou Wilkinson e Kitzinger (2014) que mostran como os resultados do corpus bibliográfico son contraditorios e tamén inconclusivos. Detectaron problemas fundamentais relacionados coa propia interpretación da interrupción en base (i) á intencionalidade das persoas participantes -disruptiva ou non- e (ii) ás súas características formais, pois, realizáronse os cómputos empregando criterios diferentes. Alén diso, e de acordo con Aries (1996), tamén supón un problema que non se tivesen contemplado factores relacionados co grao de formalidade das conversas, coa composición social dos grupos para alén do xénero ou mesmo coa personalidade dos individuos.

Coa emerxencia da terceira vaga feminista, abandonouse a perspectiva cuantitativa (Talbot 1992) e apostouse pola dependencia contextual para detectar como o xénero e a sexualidade se fan relevantes na xestión das quendas (Stokoe 2010, Kitzinger 2000, Land & Kizinger 2005). Non obstante, as primeiras definicións de interrupción realizadas no marco da

dominación entenderon todos os exemplos de fala simultánea como unha violación do sistema de cesión de quendas, en consonancia coa análise da estrutura conversacional deseñada por Sacks, Schegloff e Jefferson (1974). Se asumimos que as quendas de palabra constitúen unidades cuxas marxes son detectábeis polos individuos ao coincidiren con unidades lingüísticas de diferente tipo, poderían ser delimitados lugares onde a transición entre as quendas debería ocorrer (LTP). O feito de que non se respecten só pode ser explicado como unha violación do sistema, isto é, unha interrupción. Así foi como apareceron traballos que intentaron describir dunha maneira sistemática a fala solapada, especialmente no inicio (Drew 2009) e na resolución das quendas (Espósito 1979, Leffler, Gillespie & Conaty 1982, Schegloff 2000, Jefferson 2004), á par doutros que incidiron no carácter multimodal da súa interpretación (Goodwin 1980, Mondada 2007, Norrick 2012, Oloff 2012).

O traballo de Beattie (1983) supuxo un avance teórico significativo porque abandonou a delimitación das interrupcións en base á cantidade de palabras ou sílabas solapadas, en favor da presenza simultánea de tres criterios que colocan o foco de atención na funcionalidade: suceso, presenza da fala simultánea e finalización da quenda. Nesta liña, existen traballos posteriores que tamén se aproximaron á percepción como criterio para delimitar as interrupcións analizando se un individuo se sente violentado en función de se cede a quenda ou non. Porén, moitas veces o intento de interrupción fracasa a pesar da interpretación da ou do interlocutor ou a posíbel intención da ou do falante. Por unha parte, a persoa que está en uso da palabra pode insistir en manter a súa quenda, a pesar das tentativas de interrupción; e por outro lado, moitas manifestacións de fala simultánea poden ter como resultado a efectiva interrupción da quenda de palabra, aínda que fosen emitidas con outras intencións.

Bennett (1978) e Murray (1985) estableceron as primeiras distincións entre interrupción e solapamento, destacando a importancia da percepción dos individuos. Mentres que para identificar unha superposición lingüística unicamente sería preciso detectar a emisión simultánea de máis dunha voz, a interrupción non constituiría un recurso descritivo senón un acto interpretativo vinculado ao carácter negativo no plano da recepción. Como consecuencia, afirman que non se pode illar a delimitación da interrupción do seu contexto de produción porque fai que un mesmo exemplo de fala simultánea poida ser interpretado de maneira diferente. Greenwood (1989) levaría á práctica esta perspectiva nun estudo co que demostrou a existencia de interrupcións en lugares onde os individuos non consideraron que se lles usurpara a quenda á par doutros exemplos cos que manifestaron sentirse agredidos e que a priori non clasificaríamos como interrupcións atendendo só á análise das transcripcións. Este resultado, en última instancia, constituiría a proba de que a percepción dos individuos é importante para delimitar a interrupción e mostraría que non todos os exemplos de fala simultánea pretenden tomar a quenda.

Debemos destacar os traballos feitos desde a perspectiva cultural (Watson 1975, Moerman 1987, Hayashi 1988, Tannen 1990, Reisman 1974) e nomeadamente o de Deborah Tannen (2005), quen tamén estableceu revisións moi significativas a propósito da interrupción como marca de dominación masculina no marco dos estudos de xénero. A súa crítica aséntase no feito de o modelo da dominación aceptar implicitamente varios presupostos: (i) a interrupción supón un acto no que a responsabilidade atinxe a unha única persoa que se superpón a outra, (ii) sempre é un intento de obstrución, (iii) a conversa é un acto no que só pode falar un individuo en cada intervención (Tannen 1996). O modelo da dominación está estruturado de maneira que as quendas conversacionais son entendidas como un recurso escaso que pode ser posuído e desenvolvido exclusivamente por unha persoa ao mesmo tempo. Cando un individuo toma a palabra adquire o dereito de falar, controlar a conversa e ser escoitado (Bengoechea 1993). Porén, os estudos culturais mostran que non necesariamente ten que entenderse así.

Reisman (1974) sería un dos primeiros en documentar un estilo discursivo cultural en que a superposición no discurso non tería unha finalidade obstrucionista. Utilizou o termo *contrapuntal conversations* para describir o fenómeno en Antigua, unha comunidade situada na India Occidental.

There is no regular requirement for two or more voices not to be going at the same time. The start of a new voice is not in itself a signal for the voice speaking either to stop or to institute a process which will decide who is to have the floor. [...] There is no general norm against interruption, although as I've said one may not be heard. But the fact that one is not heard does not mean one has to stop. One can go right on with perhaps one listener, or perhaps none. On some occasions, perhaps more serious, or particularly in more formal settings as part of an almost ritualized debate between sets of conventions, someone will be told to 'have some behavior' or 'let the man speak.' In many conversations, however, several participants already involved may feel that the point they are making is not receiving sufficient attention and will each of them continue speaking, repeating the point they are making – so that several people are speaking at once (1974: 114).

Tamén resulta ilustrativo o traballo de Deborah Tannen (2005) a propósito da interacción entre falantes xudeus de Nova York e cristiáns de California. Non só mostra a posibilidade de que a fala solapada poida carecer de vontade disruptiva senón que destaca a aparición de malentendidos cando interaccionan entre si persoas que teñen orixe cultural diferente. No seu corpus, as persoas neoyorkinas produciron un número elevado solapamentos coa finalidade de mostrar interese e apoio mentres que as californianas evitaron a fala simultánea ao priorizar non impoñerse sobre as demais. De acordo con isto, Tannen documentou dúas interpretacións ante un mesmo fenómeno: a fala simultánea como unha estratexia de solidariedade para o primeiro grupo e/ou de dominación para o segundo. Alén

diso, documentou múltiples exemplos de malentendidos xa que, por exemplo, as e os falantes californianos vacilaron ou deixaron de falar repetidas veces ao sentir que os neoyorquinos trataban de subordinalos cando en realidade só procuraban mostrar apoio.

1.2.1.3. A teoría das dúas culturas ou o mito da diferenza

O modelo da dominación trouxo consigo importantes conflitos ideolóxicos porque, ao colocar as mulleres como vítimas do poder masculino, chegouse a argumentar que a vía para a emancipación era aprender a falar aproximándose ao xenerolecto oposto. Esta perspectiva foi duramente criticada na mesma liña que apuntamos para o traballo de Lakoff (1975) porque asume implicitamente que a fala masculina é a neutral (Bengoechea 2015b:145). Nun contexto de discrepancias coma este xurdiu o modelo da diferenza, erixíndose como unha alternativa que non renuncia á existencia dos xenerolectos mais que xustifica as súas peculiaridades como consecuencia de finalidades discursivas diferentes e non como o resultado da dominación que un grupo exerce sobre outro.

Trátase dunha visión orixinalmente desenrolada desde a antropoloxía por Maltz & Borker (1982) nun traballo no que argumentaron que homes e mulleres interactúan de maneiras diferentes porque foron socializados e socializadas desde a infancia tamén de maneira diferente. Apoiándose en traballos procedentes da psicoloxía social e a sociolingüística como os de Goodwin (1980; 1990), analizaron as interaccións que manteñen nenos e nenas cando están xogando. Os resultados mostraron que os rapaces estudados se relacionan dunha maneira competitiva e xerárquica mentres que as rapazas se dividen en grupos máis pequenos nos que o principio fundamental que os rexe é a cooperación. Esta circunstancia tería repercusión nos usos lingüísticos xa que as nenas empregan as palabras para (i) crear e manter relacións próximas ou igualitarias e (ii) interpretar de maneira empática a fala das outras mentres que os nenos aprenden a (i) atraer a audiencia e a (ii) reivindicar a súa posición incluso cando outra persoa ostenta a quenda para falar.

Se ben este constitúe o punto de partida, as teorías da diferenciación lingüística aplicadas aos estudos de xénero popularizáranse máis tarde co libro *You just don't understand: men and women in conversation* (1990) da autoría de Deborah Tannen. Esta investigadora estableceu unha ponte entre as diferenzas sexuais e os desenvolvementos teóricos realizados por Gumperz (1982) para a comunicación intercultural. Toma como punto de partida que as sutís maneiras en que diferentes grupos étnicos empregan a linguaxe poden xerar *crosstalk*, isto é, malentendidos dos que ningún grupo é consciente. Deste mesmo xeito estuda as interaccións entre homes e mulleres, isto é, como encontros entre dúas subculturas, feminina e masculina, nas que as persoas se educan -socializan- desde a infancia. Como consecuencia, abandona a febleza e o vitimismo co que habitualmente se representaran as mulleres e a súa fala nos estudos da dominación.

O feminismo da diferenza celebra a diversidade, afirmando que moitas características femininas non constitúen sinais de inseguridade ou opresión senón estratexias de cortesía e solidariedade (Holmes 1995) ou colaboración (Coates 1996). Á par, o modelo masculino deixa de considerarse a norma e/ou asociarse á vontade de dominar para conceptualizarse como un estilo simplemente diferente caracterizado por ser máis competitivo, enfocado á autopromoción e abundante en ordes directas ao servizo dun certo espírito pragmático que prioriza a resolución de problemas fronte ao pracer de conversar (Tannen 1990). Este cambio de perspectiva non só implica mudanzas significativas na maneira de entender a fala masculina e feminina senón que promove a aparición de traballos que ultrapasan a análise das interaccións mixtas e ofrecen un marco para comprender as que se producen entre individuos do mesmo sexo.

Tal viraxe non implicou abandonar o interese polas conversas mixtas, pois, continuaron a ser unha fonte importante de información mais desde outro punto de vista. Agora son interpretadas como un material fundamental para testar os posíbeis problemas comunicativos que xorden do encontro entre ambas subculturas e que se visibilizan como malentendidos. De acordo con Acuña-Ferreira (2011), os estudos da diferenza poden dividirse en dous subgrupos en función dos aspectos aos que prestan maior atención e do material de análise que privilexian: (i) a revalorización da fala feminina nos grupos de mulleres e (ii) a resignificación dos xenerolectos nos grupos mixtos. A continuación realizamos un breve resumo de ambos.

1.2.1.3.1. A revalorización da fala feminina nos grupos de mulleres

Neste marco, incluímos aquelas investigacións que focalizan sobre a análise de grupos conversacionais preferentemente femininos e que destacan pola súa vontade de ofrecer unha cara máis positiva dos usos lingüísticos das mulleres apelando á solidariedade conversacional (Coates 1988; 1996; 1997a; 1997b, Holmes 1984; 1986; 1995).

All participants share in the construction of talk in the strong sense that *they don't function as individual speakers*. In other words, the group takes priority over the individual and the women's voices combine (or meld) to construct a shared text (Coates 1996: 117).

Analizan particularidades formais relativas á xestión e desenvolvemento temático, á frecuencia de preguntas e respostas mínimas ou á organización das quendas de palabra, entre outras cuestións. Porén, se algo caracteriza os traballos da diferenza fronte aos do déficit ou da dominación é o acentuado interese pola multifuncionalidade. Asímesa que un mesmo uso ou item lingüístico pode desempregar múltiples funcións comunicativas e que as diferenzas entre os sexos se sitúan precisamente na preferencia por unhas ou outras. Como consecuencia,

abandónanse os cómputos descontextualizados e apóstase por analizar usos ou funcións concretas.

A análise do cotilleo -“gossip”- realizada por Jones (1980) pode ser unha mostra representativa da maneira en que se xestiona a reivindicación do estilo conversacional feminino desde a perspectiva da diferenza. Esta investigadora non nega a atribución do cotilleo ás mulleres mais ressignifica a práctica ao deixar de interpretala como unha actividade trivial para entendela como unha ferramenta ao servizo do desenvolvemento conversacional. É certo que os resultados de Jones (1980) son altamente cuestionábeis porque a autora non posúe un corpus empírico que sustente as súas afirmacións nin tampouco presta atención detallada á súa caracterización formal. Non obstante, como xa acontecera con Lakoff, inicia unha liña de traballo que suscitou notábel interese e á que contribuíron posteriormente autoras como a Jennifer Coates (1988; 1996). Así, aínda que o marco da diferenza non abandona a perspectiva dos xenerolectos, concordamos con Crawford (1995:94) en que unha maneira de entender a lingua que destaca a flexibilidade das formas lingüísticas, sitúase progresivamente no camiño cara o construcionismo social e o modelo discursivo, do que falaremos máis adiante. A continuación incluimos algunhas das cuestións ás que prestou maior atención:

(i) Preguntas:

Fishman (1980; 1983) destaca que as mulleres inclúen un elevado índice de preguntas nas súas conversas. Terían por finalidade: estimular o desenvolvemento da interacción, comprobar acordo nas valoracións, mitigar afirmacións demasiado asertivas e/ou convidar a outras interlocutoras a intervir (Coates 1988; 1996; 1997a; 1997c; Jenkins & Cheshire 1990). En contraposición, nos homes, adquiren valor estritamente informativo xa que só as utilizan para obter respostas. Alén do espírito pragmático, engade un certo carácter competitivo xa que, no fondo, priorizan as transaccións de información para establecer roles de liderazgo (Holmes 1989; 1992b) e non para reforzar o grupo.

Os traballos da diferenza destacan unha estreita relación entre os enunciados interrogativos en xeral e as preguntas coletilla en particular. Segundo os xa citados traballos de Coates (1988; 1996; 1997a; 1997c), as mulleres interprétanas como unha maneira de comprobar acordo, evitar a asertividade ou estimular a interacción e, polo tanto, de asegurar o mantemento da conversación. En contraposición, os homes empréganas como unha maneira de xestionar información, isto é, de solicitar a confirmación dos interlocutores ou mostrar incertidume (Cameron, McAlinden & O’Leary 1988; Holmes 1992b).

(ii) Respostas mínimas:

As mulleres entenden as respostas mínimas como signos de apoio ou manifestación de atención activa mentres que os homes simplemente as identifican como mostras de acordo

(Holmes 1995, Jones 1980, Coates 1988; 1996). Teñen maior presenza no discurso feminino aínda que nas interaccións mixtas son frecuentemente empregadas polo sector masculino para tomar a palabra (Jenkins & Cheshire 1990).

Leet-Pellegrin (1980) estudou 70 exemplos de parellas divididas en función dos sexos que discutían sobre o posíbel efecto negativo que pode ocasionar a violencia televisiva nas crianzas. En boa parte deses grupos, un dos membros adoptou o rol de experto mentres que o outro simplemente incorporou información adicional, asumindo, polo tanto, o papel de non-experto. A hipótese de partida sería que os homes e as persoas expertas se inmiscuirían nas opinións das non-expertas e das mulleres mais non ao contrario. De acordo con iso as respostas mínimas que procuran o apoio deberían aparecer nos exemplos de mulleres e das persoas non-expertas. Porén, os resultados mostraron que as mulleres expertas incorporan moitas respostas de apoio en xeral, incluso con individuos non-expertos, tanto homes como mulleres. Isto, mostraría, en última instancia, a preferencia feminina polos apoios e a solidariedade conversacional, incluso cando as mulleres teñen moito/máis que dicir.

(iii) Modalización epistémica

De acordo con Acuña-Ferreira (2011) a modalización epistémica fai referencia ás formas discursivas que permiten matizar o compromiso de quen fala a respecto daquilo que di. Trataríase, polo tanto, de partículas que atenúan a forma aseverativa dos enunciados, tales como “penso, supoño, sabes”. Lakoff (1975) interpretara moitos destes exemplos como inseguridade mais as explicacións da diferenza redundan, unha vez máis, no enaltecemento das peculiaridades femininas.

Coates (1987) describe estas partículas como unha maneira de evitar impoñer as opinións propias e, polo tanto, de minimizar a posibilidade de ofender a outras persoas. Holmes (1986) distingue dous significados en función dos sexos ao estudar o exemplo concreto de “you know?”. De acordo coa investigadora, na fala masculina adquire significado referencial, isto é, a finalidade de expresar acordo ou dúbida a respecto daquilo que se dixo. En contraposición, na fala feminina constitúe unha mostra de afecto porque procura facer explícita a natureza compartida das experiencias que se narran e, desa maneira, reforzar os lazos interpersoais.

(iv) Estruturación das quendas conversacionais e desenvolvemento temático

Edelsky (1993), encontrou dous tipos de emprego da palabra en función das metas interaccionais nunha serie de reunións do comité dunha facultade na que participaban sete mulleres e catro homes. O seu traballo demostrou como no momento en que se trataban cuestións laborais se seguían as regras de Sacks, Schegloff & Jefferson (1974) mentres que cando se desviaba a conversa cara ás relacións interpersoais os falantes acostumaban a

superpoñerse. Existirían, polo tanto, dous procedementos: o primeiro tipo caracterizárase por que as quendas se suceden sen solapamentos *-single-floor-* ao dar prioridade a clarificar a información que se transmite, mentres que no segundo caso as quendas se solapan continuamente e contribúen conxuntamente ao desenvolvemento temático *-collaboration-floor-*. Edelsky (1993) asociou o primeiro patrón ao sexo masculino e o patrón colaborativo ás mulleres. A tendencia das mulleres á fala *all in together* fronte a *one at a time* tamén foi documentada por Coates (1996; 1997b) quen estableceu un correlato explicativo entre estas estratexias discursivas e o contido temático das conversas, argumentando que o estilo individual masculino pode explicarse porque os homes asumen a creación dos temas como algo individual que debe presentarse sucesivamente e respectando os tempos dos demais. En contraposición, as mulleres considerarían que a construción debe facerse en grupo, coa vontade de xerar experiencias e coñecemento compartido. Por ese motivo é frecuente que establezan conexións con enunciados e quendas anteriores.

Así, de acordo cos estudos da diferenza, existiría unha relación entre xénero e metas discursivas, asociadas ao tipo de quenda: o intercambio de información no caso dos homes e a implicación emocional e reforzo da amizade no caso das mulleres.

women and men do pursue different interactive styles: in mixed-sex conversations this means that men tend to interrupt women; they use this strategy to control topics of conversation and their interruptions tend to induce silence in women. Women make greater use of minimal responses to indicate support for the speaker. [...] In women-to-women interaction, these “powerless” forms can be used as a powerful sign of mutual support and solidarity. When used reciprocally, then, it seems that “powerless” language approaches the ideal form of co-operative discourse [...] It seems, then, that women and men constitute distinct speech communities (Coates 1986).

Con todo, a veracidade deste tipo de interpretacións é altamente cuestionábel, tal e como mostra Basanta (2014), pois, aínda que os homes do seu corpus se adscriben á negociación do papel experto, non se lles pode negar un acentuado carácter colaborativo. No percorrer da súa conversa espontánea, cada un deles incorpora experiencias propias que, aínda que se presentan individualmente, todas contribúen conxuntamente ao desenvolvemento temático base.

1.2.1.3.2. A resignificación dos xenerolectos nos grupos mixtos

Dentro deste mesmo marco global da diferenza, a alternativa aos traballos anteriores son os que analizan interaccións mixtas e inciden na presenza de malentendidos entre homes e mulleres, derivados do choque entre dous modelos conversacionais diferentes. O traballo de Deborah Tannen, *You Just Don't Understand* (1990), non só se erixiu como o máximo

representante académico desta perspectiva senón que tamén alcanzou grande popularidade entre o público de masas. Moitos lectores e lectoras identificáronse coas anécdotas que se analizan nel até o punto de empregaren o libro como unha vía para tentar dar solución a problemas comunicativos de parella. A argumentación sería a seguinte: unha muller espera recibir interese e comprensión cando lle conta ao seu marido os problemas que ten. Non obstante, os homes, cando conversan, dan prioridade á mitigación ou resolución de conflitos en detrimento do reforzo das relacións interpersoais. Por ese motivo, a reacción do hipotético marido sería empregar bromas para minimizar os problemas e/ou ofrecer alternativas para darlles solución. Esta resposta masculina non é interpretada da mesma maneira polo sector feminino, unha circunstancia que conduce a que a hipotética muller se poida sentir ofendida por entender que, ao ofrecer alternativas, o seu marido asume implicitamente que foi ela mesma a que non soubo actuar como era debido. O malentendido xorde porque, para ela, o marido non só non comprende as súas demandas de solidariedade senón que ademais a trata como unha persoa incapaz de xestionar correctamente os problemas. Á súa vez, o marido tamén a malinterpretaría a ela ao asumir que o enfado é un rexeitamento perante a axuda solicitada e un desafío á súa condición de experto.

A existencia de dúas subculturas sexuadas non só afecta a interpretación do contido conversacional senón tamén á maneira en que homes e mulleres xestionan as quendas de palabra. Tomando como punto de partida unha conversa mixta de dúas horas e media de duración durante unha cea no Día de Acción de Grazas, Tannen (2005) documenta dous estilos de cesión das quendas: *high-involvement style* e *high-considerateness style*: o primeiro sería o empregado polas mulleres. Caracterízase por deixar moi pouco espazo entre as quendas de palabra, até o punto de que unha persoa podería comezar a falar mentres outra aínda está na posesión da quenda, ao considerar que o prioritario nunha conversa é mostrar interese. O segundo sería o propio dos homes e caracterizaríase por empregar pausas longas entre as quendas e por evitar solapamentos, ao interpretar o silencio como sinal de respecto.

Tannen afirma que cando os estilos son compartidos por todos os membros dunha conversa non se producen problemas porque (i) non existen solapamentos susceptibles de ser interpretados como interrupcións entre falantes -homes- dun *high-considerateness style* e (ii) os abundantes solapamentos non son interpretados de xeito negativo entre falantes -mulleres- dun *high-involvement style*. Porén, cando se mesturan, as superposicións cooperativas das mulleres desgustan aos homes e os silencios dos homes provocan malestar nas mulleres ao entendelos como faltas de apoio.

1.2.2. Da diferenciación sexual ás identidades de xénero

1.2.2.1. Revisión crítica do esencialismo binario

Tal e como mostramos en apartados anteriores, o paso dos anos trouxo consigo diferentes maneiras de entender a relación entre lingua e xénero, unha circunstancia que, por outra parte, tamén se viu acompañada por como os diferentes feminismos foron modificando a definición do suxeito político que reivindicaban e/ou reivindicaban: inicialmente presentaron as mulleres como persoas que sofren grandes desvantaxes e discriminacións sociais. Máis tarde, sendo conscientes de que esta argumentación contribúe a reforzar a súa posición subalterna dunha maneira implícita, outros feminismos procuraron revalorizalas defendendo os significados femininos e apelando á riqueza que supón a diversidade entre os sexos.

Desde o noso punto de vista, é innegábel a importancia histórica que tiveron os modelos do déficit, a dominación e a diferenza porque (i) puxeron de relevo o rol da linguaxe na creación e mantemento das desigualdades de xénero e (ii) destacaron a relación entre esta variábel social e os usos lingüísticos dos individuos. Porén, a necesidade que teñen en común de definir supostos xenerolectos diferenciados conduciu a que sempre asumisen que os suxeitos só poden ser adscritos a dous compartimentos estancos (Cameron 1994). O problema subxacente a este presuposto é que, se entendemos que a identidade de xénero é un trazo que se materializa do mesmo xeito en todos os contextos, independentemente doutros factores socioculturais e/ou individuais, non poderemos explicar a contradición de moitos resultados que nutren a bibliografía sobre lingua e xénero. De acordo con Cameron (2007), a peza clave para entender esta cuestión é que “patterns which are clear in one context may be muted, non-existent, or reversed in another, suggesting that they are not direct reflections of invariant sex-specific traits” (2007: 164). McElhinny (2014) resume algunhas das críticas da seguinte maneira:

(1) gender is closely wedded to sex, and the study of gender is closely wedded to the study of heterosexuality; (2) gender is an attribute; and (3) the study of gender is the study of individuals rather than institutions and larger systems [...] A fourth assumption is that gender is best studied where most salient or relevant, which raises the question of what salient and relevant mean (2014: 49).

A todo isto, debemos engadir o feito de os tres modelos (i) estaren insistentemente interesados na procura das diferenzas mais non das similitudes entre os sexos (Cameron 1995, Talbot 2010) e (ii) de dedicar moitos esforzos á caracterización do suposto xenerolecto feminino e non á do xenerolecto masculino (Johnson 1997). O resultado foi:

una concepción demasiado estática de la identidad de género, que suele aparecer desvinculada del contexto comunicativo y de otros aspectos de la identidad social (Acuña-Ferreira 2011:38).

Aínda que o modelo da diferenza foi o que recibiu maiores críticas por ocultar a problemática social que esconden as desigualdades de xénero, consideramos que esta cuestión non se resolve retomando o da dominación. O problema estrutural que posúe o marco da dominación é asumir que todos os homes están en disposición de dominar a todas as mulleres. Unha noción de patriarcado coma esta é tan simplificadora que non serve para explicar a realidade. Alén diso, apelar ao empoderamento feminino adoptando estratexias discursivas masculinas tampouco semella o máis razoábel. De acordo con Baker (2008:35) no canto de dicirle ás mulleres se deben falar ou non como homes, quizabes a solución sería reivindicar que o poder se sitúe fóra das categorías de xénero.

Tal e como afirmaba Cameron (1995) hai xa máis de vinte anos, estamos ante perspectivas que representan momentos particulares da historia do feminismo que xa pasaron: a dominación -e tamén o déficit- nace no momento da explosión revolucionaria mentres que a aparición diferenza ilustra a celebración do feminismo como un movemento consolidado. Non se trata de dicir que ambas argumentacións carezan de sentido. Porén, desde o noso punto de vista, hoxe en día debemos ser capaces de ofrecer alternativas á visión monolítica do poder opresor masculino que preside as explicacións da dominación e tamén á idealización esencialista que enmarca o enfoque da diferenza. En ambos os casos tómase como punto de partida unha maneira de ollar a realidade que se asenta sobre aquilo que semella o máis obvio: no mundo hai homes e mulleres aos que socialmente se lles atribúen diferentes peculiaridades e, como consecuencia, emerxe un correlato -e non outro- de xénero. Independentemente da maneira en que se teoricen as orixes ou consecuencias desta caracterización -opresión vs alteridade- o obxectivo dos estudos lingüísticos coincide en delimitar a relación entre sexo e xénero catalogando listaxes de fenómenos. Porén, no fondo, esta práctica non deixa de ser unha repetición de estereotipos máis ou menos estendidos para os que se ofrecen explicacións diferentes.

They are appealing because they offer solutions to gender problems without making a problem of gender itself. As a consequence of a preoccupation with difference, stereotypes are reinforced, shoring up essentialism in our perception of gender (Talbot 2010:109).

A proposta que causou maior indignación dentro das correntes feministas que xurdiron a partir da década dos 90 foi a elaborada por Deborah Tannen (1990). Aínda que, tal e como vimos, o seu libro gozou de grande aceptación mediática, tamén sufriu importantes críticas, encabezadas pola recensión de Senta Troemel-Ploetz (1991) e máis tarde polos traballos de

Deborah Cameron (1992; 1995; 1997; 2007), Uchida (1992) ou Crawford (1995), entre outras. Argumentaron que *You Just Don't Understand* constituía a proba evidente de como a lingüística podía situarse ao servizo da industria dos libros de autoaxuda, enmarcados baixo o mito comunmente explotado de que homes e mulleres pertencen a planetas diferentes. Foi Deborah Cameron quen elaborou un dos textos máis perspicaces e incisivos, *The myth of Mars and Venus: Do women and men speak different languages?* (2007), un libro que formalmente responde ás convencións do formato de autoaxuda mais que procura levar ao público non especializado os avances contrarios ao esencialismo binario.

O eiva fundamental das perspectivas de autoaxuda e de moitos traballos da diferenza é que, a pesar de enumerar os problemas que causa a desigualdade de xénero, a única solución que propoñen pasa pola negociación interpersonal e non pola acción ou reivindicación político-colectiva. *You Just Don't Understand* non explica a problemática de xénero desde a opresión que exercen uns grupos sobre outros, tal e como fixera o marco da dominación, senón a través da ignorancia dos individuos que fai que non sexan sensíbeis ás expectativas culturais do sexo oposto. Así, négase o poder social e, polo tanto, tamén se eluden as súas consecuencias (Kramarae 1981, Uchida 1992). O texto de Tannen foi definido como un libro apolítico no que se elimina deliberadamente calquera tipo de referencia a conceptos como o sexismo, a discriminación, o patriarcado ou a desigualdade de xénero. Porén, concordamos con Crawford (1995) en que unha escolla coma esta é en si mesma un acto político “and a significant one at that, given that the book has sold well over a million copies” (1995: 97).

O feminismo non pode simplemente elaborar listados de fenómenos lingüísticos senón que debe preguntarse por que as persoas empregan determinadas estratexias comunicativas nun momento concreto. Esta perspectiva coloca o foco de atención sobre os posicionamentos discursivos dos individuos tendo en conta se as súas accións son máis ou menos normativamente lexítimas. Desde o noso punto de vista, o xénero debe ser un interrogante para a lingüística e non unha solución. Polo tanto, a cuestión non pode residir en ver se homes e mulleres son creados por un proceso de socialización que os conduce a reaccionar de determinadas maneiras. Tal e como veremos no apartado seguinte, o relevante debe ser analizar e comprender a maneira na que alguén se converte nun determinado tipo de home e/ou muller nun contexto particular e a través dos usos lingüísticos que amosa nun momento dado.

1.2.2.2. O impacto do construcionismo social

Os numerosos cambios sociais, políticos e económicos que se sucederon nos últimos anos contribuíron a reforzar progresivamente o interese académico pola diversidade dentro dun mundo global cada vez máis complexo. Na filosofía e na socioloxía, a década dos 90 estivo marcada por dar un paso na deconstrución das categorías identitarias, apelando á

necesidade de ter en conta a pluralidade intrínseca a calquera colectivo. Así foi como, co auxe da posmodernidade e a súa relación co movemento feminista, xurdiron voces que cuestionaron o tradicional binomio “home/muller” sen negar a existencia dunha estrutura social -patriarcado- que dita normas de xénero (Butler 1990).

Os feminismos comezaron a preocuparse simultaneamente por temas globais –como os feminicidios, as violacións ou a prostitución- e por cuestións culturais específicas –como a mutilación xenital feminina nalgúñas partes de Oriente Medio e África ou os impedimentos que encontran as mulleres para ascender nas sociedades capitalistas-, coa finalidade de demostrar como as desigualdades de xénero interactúan co clasismo, a homofobia ou o racismo (Harding 2003). Este enfoque interseccional tería por obxecto demostrar a importancia que teñen outras variábeis sociais na definición de xénero (Litosseliti 2006). Tal e como apunta La Barbera (2010),

el género es entendido como intrínseca y simultáneamente constituido por todas las categorías de identificación/discriminación social. Esto implica que toda forma de discriminación de género está originada e interconectada con estas condiciones de manera inextricable y que la noción de género cambia al interactuar con las otras condiciones sociales (2010: 31).

No plano da lingüística, os estudos asumiron o principio fundacional do construcionismo social que torna as definicións inextricabelmente dependentes do contexto conversacional. Preguntáronse por como as construcións de masculinidade e feminidade se poden realizar a través da fala das persoas e levaron a un segundo plano o intento de buscar diferenzas lingüísticas entre homes e mulleres. Como consecuencia, abandonaron tamén a idea de que o xénero é un revestimento social dos sexos para destacar o seu carácter como proceso: sería o que as persoas fan e non o que son.

Privileging context in this way, and making use of culturally specific situated inferences, language and gender researchers, and specially those engaged in discourse analysis, have embraced the perspective that gender is socially constructed through context embedded practices of various kinds (Holmes & Meyerhoff 2003: 602).

Os tres modelos teóricos anteriores asumían que a identidade de xénero é unha escolla -mais ou menos persoal e/ou determinada socialmente- que se produce unha única vez na vida e que ten consecuencias nas prácticas diarias, entre elas os usos lingüísticos. En contraposición, as teorías construtivistas consideran que nunca se é unha versión definitiva e unificada de home ou muller. Pola contra, os individuos negocian constantemente normas e comportamentos que definen a masculinidade e a feminidade nun momento e lugar

particulares. En palabras de Cameron (1995: 43): “if I talk like a woman this is not just the inevitable outcome fact that I am a woman; it is one way I have to becoming a woman, producing myself as one”. Por ese motivo, prestouse atención non só a como homes constrúen masculinidade e mulleres feminidade, senón tamén a como é posíbel o xogo identitario. Cómpre puntualizar que esta argumentación non implica asumir que (i) exista liberdade absoluta na escolla dos usos lingüísticos nin tampouco que (ii) a dita escolla se faga dunha maneira absolutamente consciente. En realidade, multitude de aspectos que os individuos empregan para construír feminidade ou masculinidade, constitúen imposicións sociais que poden pasar desapercibidas.

O estudo contextual rigoroso tórnase necesario para intentar resolver o *problem of relevance* (Speer & Stokoe 2011: 10), isto é, as dificultades de análise derivadas do infinito número de camiños nos que unha persoa pode categorizarse que fan con que sexa complicado decidir cales son os parámetros potencialmente relevantes para a creación identitaria. Tendo en conta isto, non sorprende que aflorasen as técnicas da Análise do Discurso e a Sociolingüística Interaccional, dúas disciplinas que forneceron á teoría feminista de ferramentas coas que descubrir ideoloxías de xénero e coas que repensar as oposicións binarias, caracterizadas agora como esencialistas e reducionistas (Edley 2001).

Este modelo de feminismo vinculado á posmodernidade e ao construcionismo social tamén foi recentemente criticado por algúns sectores. Argumentan que cuestiona o proxecto político feminista por centrarse na reivindicación da diversidade individual até o punto de impedir falar das mulleres como grupo social e de anular así as súas aspiracións emancipadoras (Benhabib 2005: 340). Á par, apareceron solucións de consenso (Cameron 1999, Swann 2002, Mills 2003, Holmes 2006b) que reivindicán a necesidade de superar a pulsión entre o binarismo dos roles de xénero e a deconstrución absoluta das categorías para ofrecer unha alternativa que non renuncie á existencia de colectivos sociais e desa maneira tampouco exclúa a reivindicación política.

Consequently, of researcher who are concerned to identify ways in which women are the victims of repressive ideologies and discriminatory behaviour, some level of generalisation, albeit appropriately qualified, about women as a group is strategically indispensable [...] political efficacy may entail the formulation of generalisations, and the identification of salient social categories in the interests of strategic essentialism (Holmes 2007: 56).

Apareceron voces que aceptan a diversidade intraxenérica e propugnan “to analyse the essence attributed to women without begging the question by assuming that the essence attributed by sexism is an essence attributed to women by nature” (Wesselius 1998: 230). Admiten a pluralidade dentro das categorías de home/muller e o condicionamento contextual

das performances de xénero. Non obstante, opóñense á disolución absoluta das identidades ao destacar que é un feito na experiencia humana que as persoas sexan socialmente categorizadas en función do seu sexo, independentemente das posibilidades performativas (Cameron 1999: 280). De acordo con Eckert & McConnell-Ginet (2003: 50), a forza dos estereotipos sociais na conformación das identidades torna “impossible for us to move through our lives in a non-gendered way, and impossible not to behave in a way that brings out gendered behaviour in others”. O que acontecería, pois, é que as persoas realizan escollas discursivas que se poden adaptar ou non á hexemonía social mais que, en calquera caso, sempre a teñen en conta.

Por todo o mencionado, este traballo asume que a deconstrución das categorías identitarias como entidades fixas non vai en contra da reivindicación política: o realmente contraditorio cos argumentos feministas sería non cuestionar, por exemplo, as ideoloxías sobre a feminidade. Analizar e relativizar a rixidez das categorías non implica eliminar a denuncia senón máis ben escapar da influencia dos discursos dominantes e poder comprender mellor a creación das identidades (Motschenbacher 2010: 17). Descubrindo os mecanismos que rexen o proceso de creación identitaria podemos detectar as múltiples realizacións de xénero e incluso a operatividade das polarizacións binarias tradicionalmente estudadas (Baxter 2003). Desde o noso punto de vista, é evidente que as investigacións necesitan establecer xeneralizacións para poder comprender os patróns sociais que operan sobre os individuos. Porén, cómpre situarse nun nivel de análise local (Pichler 2009) para posteriormente elaborar esas xeneralizacións e recoñecer que todos os homes e todas as mulleres non se poden comportar de maneiras homoxéneas porque son inherentemente diferentes.

1.2.2.3. Masculinidades na encrucillada da hexemonía

O libro *Language and Masculinity*, editado por Sally Johnson e Ulrike H. Meinhof (1997) foi a primeira publicación que destacou a necesidade de revisar as masculinidades no contexto dos estudos de lingua e xénero. Johnson (1997) alertaba de que a produción científica levada a cabo na década dos 70 e dos 80 era escasa e parcial porque o feminismo focalizara os seus esforzos exclusivamente na problemática das mulleres e descoidara aspectos relativos á masculinidade, obviando que o proxecto feminista non pode actuar sen coñecer os mecanismos que rodean o poder e que se asocian a algúns tipos de masculinidade. Os modelos teóricos da dominación e da diferenza non foran o suficientemente rigorosos porque simplemente opuxeran a masculinidade á feminidade en termos esencialistas: no caso da dominación reduciuse o ser masculino a un individuo caracterizado pola vontade de oprimir as mulleres mentres que o marco da diferenza tampouco ofreceu grandes achegas xa que o estudo das prácticas masculinas estivo fundamentalmente ao servizo de establecer un contraste coas femininas e así poder definir mellor o xenerolecto das mulleres.

O salto epistemolóxico cara o modelo discursivo tivo un impacto fundamental porque supuxo o paso de analizar trazos e estratexias supostamente masculinas (Tannen 1990; Coates 2003, 2013) a entender a masculinidade como “a set of indexical resources that are mobilised by a variety of people -regardless of the genitalia they possess- to serve ambiguous, competing and contradictory agendas” (Milani 2015: 29). Por ese motivo, comezouse a abandonar a denominación en singular para falar de “masculinidades” en plural e substituíuse a noción de “male power” por “hegemonic masculinity”, nun intento de visibilizar outro tipo de masculinidades e reducir a “hexemónica” exclusivamente á versión dominante (Connell 1995), aquela que se asume por defecto e, como consecuencia, a que nos conduce ao dominio da obviedade ou do sentido común (Fairclough 1992).

De acordo con Kiesling (1997) consideramos que a ostentación e exercicio do poder é unha circunstancia moito máis complexa que o resultado dunha distribución unívoca por sexos. Recollendo os postulados de Foucault (1989 [1972]) argumentamos que se ben o poder ten lugar en accións de persoas que posúen lexitimidade para exercelo porque ostentan un rol social empoderado, trátase dunha realidade potencial porque as persoas poden decidir, dunha maneira mais ou menos consciente, se adscribirse ou non a eses roles empoderados. Isto supón que o feito de existir un tipo de “masculinidade hexemónica” non implica que os homes se teñan que adscribir a ela. Alén diso, o poder tampouco podería exercerse en calquera contexto senón que debe (i) ser pertinente nunha situación particular e (ii) as persoas acreditar nel para que sexa efectivo (Foucault 1989 [1972]). Cumpriría destacar, neste sentido, unha interesante liña de análise que ilustra como a desigualdade de poder entre homes e mulleres non só se produce porque eles ostenten posicións de dominación senón tamén porque, noutros casos, son as mulleres quen os colocan nese lugar (Ochs & Taylor 1992, Lazar 2015). Estes exemplos deben entenderse como a proba de que (i) a hexemonía é unha ideoloxía inoculada en todos os sectores da poboación (ii) que penetra nos significados e na vida das persoas até pasar desapercibida, incluso para os grupos aos que somete.

O feminismo da terceira vaga non trata a masculinidade hexemónica como unha verdade *de facto* senón como un referente cargado de “ideals, fantasies and desires” (Connell & Messerschmidt 2005) que condiciona performances. Por ese motivo, nos últimos anos proliferaron estudos feitos desde a idea de que o que importa é determinar o que fan as persoas coas normas sociais que rexen masculinidade en contextos socioculturais específicos (Benwell 2002; 2003, Kiesling 1997; 2001; 2011), independentemente de se naceron como homes ou se os seus corpos son bioloxicamente masculinos (Hall 2009, Millani 2015). O artigo de Kiesling (1997) é un dos mellores exemplos que encontramos para mostrar a importancia contextual das masculinidades e a súa relación co poder. Nel, analiza as estratexias lingüísticas que empregan catro membros dunha fraternidade universitaria en Virxinia coas que procuran construír identidades competitivas que encaixan coa ideoloxía

xerárquica das fraternidades. As maneiras de crear competitividade dependen, entre outras cuestións, da idade de cada un deles e da súa posición dentro do organigrama fraternal. Os mecanismos que poñen en marcha oscilan entre ter que xustificar as opinións explicitamente ou non, crear unha imaxe paternal, imposter voz de adulto ou controlar cada detalle do futuro da fraternidade erixíndose como expertos sobre o que é bo para ela e as persoas que a integran. En última instancia, Kiesling (1997) mostra que, aínda que “ser home” nunha fraternidade prima a competitividade, as solucións individuais para performar masculinidade son únicas e están relacionadas con outros aspectos da identidade social dos individuos.

Á par desta, encontramos investigacións que inciden na interdependencia entre masculinidade e outro tipo de identidades, tales como a idade (Basanta 2017), etnicidade (Milani & Johnson 2011, Levon 2015) ou clase social (Kiesling 2001). O traballo de Joan Pujolar (1997b) é un exemplo extraordinario para podermos comprender a relación entre lingua, xénero, clase e etnicidade. Analiza desde a etnografía da comunicación a interacción entre dúas *pandillas* de homes novos dos barrios obreiros de Barcelona dos anos 80: “ramblers” e “trepas”. Os “ramblers” son homes que performan masculinidade asociada á heterosexualidade, á agresión verbal e á forza física. Por ese motivo abundan no seu discurso os insultos, confrontacións e bromas referidas á posibilidade de que algúns membros sexan homosexuais. Pujolar define este modelo como “simplified masculinity” porque coincide coa maneira estereotípica de ver a virilidade. Pola contra, o grupo dos “trepas” presenta maior inclinación cara a subversión dos roles de xénero tradicionais, particularmente a través do cuestionamento da opresión das mulleres de clase traballadora. A construción da súa masculinidade realízase criticando a outros homes que non son tan transgresores coma eles. A escolla de código -catalán ou español- e a maneira de xestionar o code-switching tamén son fundamentais para a performance: os “ramblers” reforzan a súa masculinidade rexeitando o catalán e mostrando marcas de acento andaluz mentres que o activismo e compromiso dos “trepas” incide no uso de formas estandarizadas tanto de español como de catalán e a preferencia por esta segunda lingua. Pujolar (1997b) suxire que o sexismo e a resistencia ao catalán están moi vinculados á masculinidade estereotípica dos “ramblers” que coincide coa das *pandillas* de clase traballadora. En última instancia, podemos afirmar que este traballo se suma a todos os que afirman que calquera tipo de masculinidade é parcial, plural, intertextualizada e construída na intersección con outras categorías. Porén, a súa xenialidade é prestar atención á maneira en que emerge ao manexar diferentes linguas e/ou acentos en territorios multilingües.

Investigadores como Kiesling (2011) destacan que nin sequera a masculinidade hexemónica responde a criterios universais. Baker (2015) dá conta desta idea cun traballo cuantitativo no que analiza colocacións asociadas ao substantivo “man [home]” nun corpus que consta de aproximadamente 400 millóns de palabras e que abrangue desde o ano 1810 até

2009. O resultado é unha mudanza diacrónica que deixa de primar asociacións entre *home* e cualidades como a bravura para dar prioridade á súa relación con determinados atributos físicos. Nun sentido similar tamén son interesantes outros traballos nos que se analiza a aparición de “novas masculinidades” ao servizo de múltiples finalidades como a mercantilización, propia das sociedades contemporáneas (Edwards 1997, Benwell 2002).

As ideoloxías sociais sobre diferentes tipos de masculinidades poden estar -tal e como vimos- ao servizo de construcións identitarias individuais e/ou colectivas que se plasman na fala das persoas mais tamén poden encontrarse en soportes que van máis aló da oralidade, como anuncios publicitarios (Strate 1992) e revistas masculinas (Nixon 1996, Jackson et al. 1999; 2001), entre outros. Neff (1997) achegouse ao discurso político servíndose dun panfleto que o Partido Socialista Obreiro Español (PSOE) presentou nas eleccións de 1993 coa finalidade de recadar votos. O partido encabezado por Felipe González fora o primeiro en impulsar medidas para a promoción da igualdade de xénero ao establecer cotas de mulleres entre as súas filas e aprobar leis como a *Lei de divorcio* en 1981 ou a *Lei de interrupción voluntaria do embarazo* en 1989. Esta circunstancia faría prever unha forte permeabilidade do discurso feminista en todas as súas manifestacións públicas mais o panfleto analizado por Neff (1997) cuestiona este presuposto. O texto artículase ao xeito dun cómic no que se debuxan como protagonistas os membros dunha familia. A través dos seus diálogos, preséntase un ideario que explicitamente destaca a necesidade de promover a igualdade de xénero. Non obstante, no tratamento implícito, as personaxes reforzan identidades tradicionais. O maior problema reside en manter un ideal de familia no que os homes son os protectores e as mulleres individuos que deben ser protexidos. Alén diso, establécese unha distinción entre seres emocionais e racionais que ten correlatos co sexo dos individuos e se concreta, entre outras cuestións, na figura da nai como a persoa que mantén e coida dos lazos familiares.

1.2.3. A importancia do desexo e/ou da sexualidade

Os estudos de lingua e xénero ligáronse historicamente ás reivindicacións políticas do feminismo. Non obstante, as numerosas discrepancias que recollemos neste traballo son a mostra evidente de que non se trata dun movemento político sustentado sobre unha única teoría unificada senón

a diverse and sometimes conflicting set of theoretical, methodological, and political perspectives that have in common a commitment to understanding and challenging social inequalities related to gender and sexuality (Bucholtz 2014:23).

Esta definición tamén nos serve para reflexionar sobre a recente vinculación entre os estudos de xénero e os de sexualidade xa que nela se inclúen ambas categorías á par como

obxecto de revisión feminista: “inequalities related to gender and sexuality”. Como proba desta unión no ámbito da lingüística cabería destacar, a modo de anécdota, a mudanza no título que sufriu a reedición en 2014 de *The Handbook of Language and Gender* da autoría de Ehrlich, Meyerhoff e Holmes. Unha vez transcorridos dez anos desde a primeira, incluíron o termo “sexuality” aludindo á necesidade de “highlight the ongoing importance of sexuality to the field and the close connections between gender and sexuality” (Ehrlich et al. 2014: 1). Tal foi a importancia desta vinculación que autoras como Sauntson (2008) chegaron a dicir que, a tal momento, xa non é posíbel separar unha categoría da outra. Nun sentido similar, Cameron e Kulick (2003) afirman que

hence, if you are not heterosexual you cannot be a real man or a true woman; and if you are not a real man or a true women then you cannot be heterosexual. What this means is that sexuality an gender have a “special relationship”, a particular kind of mutal dependence which no analysis either can overlook (2003:7)

Con todo, non todas as autoras concordan. McElhinny (2003), por exemplo, cualificou como esaxerada a preocupación por establecer links, argumentando que o xénero e a sexualidade non manteñen unha relación máis estreita que a que pode detectarse con respecto a outro tipo de identidades, tal e como pode ser a clase ou a etnicidade.

the ways in wich gender is imbricated in other axes of identity, the ways in which certain notions of gender can reinforce or challenge other notions about class and ethnicity, is part of what we must begin to investigate more closely (2003:26)

Sexa como for, o certo é que os estudos de sexualidade comparten cos de xénero (i) a pluralidade de perspectivas internas e (ii) o interese compartido por estudar ideoloxías, prácticas e identidades sexuadas así como a súa relación co poder. A obra *Beyond the Lavender Lexicon: Authenticity, Imagination, and Appropriation in Lesbian and Gay Languages* (1995) de William Leap e a compilación *Queerly Frased* (1997) de Anna Livia e Kira Hall marcaron o inicio dunha liña de traballo que culminou coa elaboración dunha revista académica propia, *Journal of Language and Sexuality*, e na publicación do número especial “Queer Linguistics” na revista *Discourse and Society* (2013). Naturalmente, a todo isto debemos engadir a acentuada cantidade de investigacións que chegan até a actualidade (Baker 2008, Motschenbacher 2011, Millani 2014, Zimman et al. 2014).

Podemos distinguir dúas grandes correntes de pensamento que se corresponden con aqueles traballos que (i) argumentan a existencia de estilos de fala distintivos relacionados coa orientación sexual e os que (ii) consideran imposíbel establecer un correlato unívoco entre usos lingüísticos e identidades sexuais. O traballo que frecuentemente se cita como

pioneiro é o capítulo “The Language of Homosexuality: An American Glossary” escrito por Gershon Legman e publicado no libro *Sex Variants* (Henry 1941). Da mesma maneira que fixeran Jespersen ou Lakoff para a “women’s language”, Legman (1941) recolle trazos lingüísticos cos que definir a “language of homosexuality”, inaugurando unha liña que máis tarde continuaron outras investigacións que revisaron o concepto de *homosexualidade* e ampliaron a delimitación de estilos lingüísticos a cada un dos grupos que integra o movemento LGBT³ (Jones 2012, Leap 1996, 2003). Analizáronse aspectos relativos ao vocabulario e aos patróns de entoación (Barret 1997) e tamén á relación que as persoas teñen co xénero gramatical. Estudouse como algunhas lesbianas se (auto)nomean con pronomes en masculino sen que iso implique querer pasar por homes (Abe 2004, Lansing & Marle 2004) ou a maneira en que intersexuais e transxénero empregan o xénero gramatical para construír identidade en diferentes linguas, tales como a portuguesa (Borba & Ostermann 2007) ou a española (Bengoechea 2015a).

Nos últimos anos, a sexualidade viuse impregnada polo construcionismo social e a interseccionalidade identitaria (Cameron 1997, Kiesling 1997; 2011, Benwell 2002, Baker 2005; 2008). Esta circunstancia está directamente vinculada co grande impacto que tivo a aparición das teorías queer nos anos 90, negando que as persoas pertencen necesariamente a un ou varios grupos sociais uniformes (Livia & Hall 1997, Motschenbacher 2011, Zimman et al. 2014, Milani 2014). Cuestionan a posibilidade de delimitar unha identidade coherentemente *gay/lesbiana* fronte a outra *hetero* e, máis aínda, asociarlle unha maneira de falar específica. O problema residiría en que se seleccionan, por exemplo, persoas declaradamente homosexuais para describir un tipo de fala concreto e se asume que os usos lingüísticos son, á súa vez, constitutivos dunha condición sexual. Porén, o que faga un conxunto máis ou menos amplo de gays non significa que iso sexa o que os define como tal (Cameron & Kulick 2003:88). Polo tanto, de acordo coa argumentación *queer*, a lingua homosexual da que falaban investigadores como Legman (1941) non constitúe unha realidade empírica senón un construto ideolóxico que prescribe regras estereotipadas para a performance discursiva da homosexualidade.

Algúns traballos dan un paso máis na deconstrución e argumentan que a finalidade das investigacións non debe ser simplemente dismantelar os binarismos “homo-hetero” e “home-muller” senón tamén revisar construcións identitarias que van mais alá das performances de drags, que inspiraran a Butler (1990) e se desenvolveran con forza nas aproximacións ao chamado terceiro sexo/xénero (Zimman & Hall 2010). Postula a existencia dunha diversidade sexual moito maior que recolle Monro (2005:11) da seguinte maneira: “intersex, third or other genders, gender fluidity, positions outside of gender, gender fuck and gender queer”. O

³ Acrónimo que aglutina lesbianas, gays, bisexuais e transexuais. Nos últimos anos xurdiron ampliacións da sigla coa finalidade de incluír outras comunidades como intersexuais (LGBTI), ou queer (LGBTQ). Esta acentuada tendencia deu lugar tamén ao emprego do signo + (LGBT+).

interese último de boa parte destas perspectivas reside na capacidade de cuestionar as categorías e os límites que as definen. Tal e o caso do *gender fuck*, un modelo de activismo asentado na esaxeración e a parodia dos roles convencionais de feminidade e masculinidade:

if I have a penis and big tits that's gender fuck, if I wore makeup and butch clothing that's gender fuck. And what's quite interesting is that androgyny is acceptable because there's a reason for that, but gender fuck isn't, because people go 'oh, OK' but with gender fuck is this thing of 'shit, I'm getting two sets of signals' and it feels like you're having a drum and bass mix on one side and classical music on the other and you're going 'Oh my God which am I going to listen to?' (Kate N'Ha Ysabet, apud. Monro 2005: 13)

Os traballos feitos desde o feminismo da terceira vaga proclamaron como alternativa ao estudo da fala homosexual a necesidade de analizar a maneira en que se constrúen discursivamente identidades sexuais múltiples en contextos específicos (Baker 2005, Koller 2008). Barret (2002) resúmeo da seguinte maneira:

queer linguistics cannot be the study of the language of a pre-defined set of 'queers' (since such a set cannot be defined), but rather a linguistics in which identity categories are not accepted as a priori entities, but are recognized as ideological constructs produced by social discourse (Barret 2002:28).

A aposta pola diversidade fixo que se prestase especial atención a todos aqueles fenómenos que escapan á hexemonía. Isto trouxo consigo unha importante eiva relacionada coa ausencia de estudos sobre sexualidades normativas. Wilkinson & Kitzinger (1993) deixan constancia da denuncia no prólogo dunha compilación de artigos que reflicten “upon the complex and sometimes contradictory, relationship between their feminism and their heterosexuality” (1993:33). Cuestionan, entre outros asuntos, o asumir por defecto a heterosexualidade e entender que non é prioritario o seu estudo. Cameron e Kulick (2003) súmanse á crítica mais desde outra perspectiva, isto é, relativizando o concepto de heterosexualidade e incluíndoo dentro do paraugas identitario *queer*:

many heterosexuals are also queer- men and women who never marry, women with lovers or husbands who are much younger than themselves, women who openly reject mother hood as an option, men who purchase sex from women, women who sell sex to men, to name just a few examples. Queer theory will also focus on heterosexual queers and investigate how they come to be constituted as such (2003:149).

Cameron (1997) constitúe un dos mellores exemplos, non só do estudo sobre masculinidades hexemónicas asociadas á heterosexualidade senón tamén da concepción

identitaria que elaborou o construcionismo social e a interseccionalidade. Trátase dunha investigación que ten por obxecto identificar a performance de xénero nas prácticas lingüísticas dun grupo de estudantes americanos varóns que empregan trazos da suposta “women’s language” de Lakoff, particularmente o cotilleo. A investigadora, non só nega a atribución feminina desta práctica lingüística senón que mostra como, paradoxalmente, está ao servizo simultáneo da masculinidade e a heterosexualidade nunha conversa na que os seus participantes empregan o cotilleo para criticar a outros homes, aparentemente gays. O slogan “the antithesis of a man” co que describen a estes outros homes serve tamén, en última instancia, para reflexionar sobre profundas discriminacións xenófobas que se insiren nas conversas diarias e, en moitos, se asumen por defecto. A consecuencia máis terrible é que inhiben a capacidade crítica das persoas até o punto de que os individuos que se inclúen nos grupos máis discriminados tamén poderían chegar a contribuír a reforzar a heterosexualidade como norma (Baker 2005; 2008, Milani 2013; 2015).

O camiño proposto polo construcionismo social conduciu, nalgúns casos, cara a radicalización anti-identitaria, unha circunstancia que culminou en profundos debates documentados por Queen (2014) ou Mills & Mullany (2011). A oposición estableceuse entre quen mantén a identidade sexual como categoría analítica (Bucholtz & Hall 2004b, Queen 2002; 2005) e quen argumenta a necesidade de “move beyond identity” para achegarse á sexualidade (Kulick 1999; 2000; 2003, Cameron & Kulick 2003; 2005; 2006). Cameron & Kulick (2006) adscribíense ao segundo grupo ao afirmar que as categorías que habitualmente manexamos para comprender a identidade -“heterosexual”, “homosexual”, etc.- son construtos ideolóxicos que non sempre se corresponden con prácticas reais nin moito menos co que as persoas desexan.

sexuality is a social and psychological phenomenon that often exceeds and sometimes contradicts the sexual identities people consciously claim or disclaim (Cameron & Kulick 2005: 113).

Apoiándose na *Histoire de la sexualité* (1997 [1976]) de Foucault, afirman que as etiquetas que habitualmente manexamos non son universais ou atemporais senón que boa parte delas foron creadas no século XIX, momento en que se comezaron a describir no ámbito científico condutas sexuais diverxentes. Destacan que os patróns culturais desempeñan un papel fundamental na maneira que temos de clasificar e avaliar normativamente determinados actos sexuais e, por extensión, a sexualidade mesma:

all cultures distinguish acceptable sexual acts, practices or relationships from those that are inappropriate, distasteful, disgusting, perverted or wicked [...] The cultural mening of sex, then, is not only about who is doing it with whom but also about what they are doing and under what conditions (2006:4-5).

Dada a natureza simplificadora das categorías, Kulick & Cameron (2006) afirman que os traballos deben centrarse en delimitar como se sinala discursivamente o *desexo* erótico de maneiras ideoloxicamente recoñecíbeis. En contraposición, autoras como Bucholtz & Hall (2004b: 470) consideran que excluír as categorías identitarias, supón obviar que tanto as experiencias sexuadas expresadas polos individuos como a propia expresión do desexo erótico están socialmente condicionadas. Propoñen unha definición alternativa que non exclúa o relativismo da análise contextual mais que preste especial atención á mediación ideoloxico-social das performances: “the systems of mutually constituted ideologies, practices, and identities that give sociopolitical meaning to the body as an eroticized an/or reproductive site” (2004: 470).

Esta perspectiva estaría en consonancia coa liña que seguiran até o momento a Sociolingüística e a Análise do Discurso feitas desde a perspectiva de xénero, isto é, argumentando que podemos achegarnos á construción de masculinidades e feminidades a través dos posicionamentos discursivos dos individuos e empregando a indexicalidade como ferramenta analítica (Hall 2003, Bucholtz & Hall 2004b, Ochs 1992): os individuos constrúen e mostran a súa pertenza a colectividades sexuadas construídas desde a intersección con outras categorías como consecuencia da súa participación en comunidades de práctica específicas (Eckert & McConnel-Ginet 1992, Eckert 2000).

Concordamos con Cameron en Kulick (2003) en que focalizar o estudo sobre categorías identitarias pode ser problemático e en que a análise do *desexo* é unha perspectiva interesante para abordar o campo da sexualidade. Non obstante, tamén pensamos que a cuestión non pode reducirse a substituír a análise da sexualidade pola expresión do desexo. En tal caso, quizabes o relevante sería intentar delimitar a mediación social do desexo e a súa relación con categorías sociais asociadas á sexualidade para ver como repercute nas performances particulares dos individuos. Polo mesmo motivo, tampouco nos parece oportuno eliminar as categorías identitarias. De acordo con Eckert (2002), o problema non reside en traballar ou non con elas

but in the way in which the categories are selected and the manner in which they are invoked. Problems arise when one limits attention to categories, takes them as given rather than as products of social practice, and focuses on boundaries rather than on what people do with boundaries (2002:100).

Non se pode ignorar -nin sequera subordinar- a pertinencia da mediación ideolóxica na construción da sexualidade sen que iso implique negar a importancia do desexo erótico. Concordamos con Bucholtz & Hall (2004b), en que é necesario que para que os individuos poidan expresar desexo se asignen a mesmos unha posición sexuada, construída e negociada

discursivamente. Porén, insistimos unha vez máis en que destacar a importancia das ideoloxías non implica asumir que as identidades preexistan á performance nin tampouco que teñan que ser esencialistas se temos en conta a teoría indexical e interseccional. Este traballo ten vontade de situarse a medio camiño entre as dúas polaridades que acabamos de describir. Asume que é posíbel -e mesmo desexábel- a análise da intersección entre desexo erótico e identidades, particularmente as heteronormativas, tal e como propuxo Pichler (2007). O seu corpus inclúe tres grupos de rapazas británicas con procedencia étnica, cultural e socioeconómica diferente que manteñen conversas sobre experiencias sexuais. Da mesma maneira ca ela, consideramos que, en termos analíticos, é interesante separar a expresión do desexo da construción identitaria mais tamén consideramos que se trata de dúas dimensións que aparecen entrelazadas nas conversas. Pichler (2009) mostra a maneira en que un dos seus grupos de rapazas expresa o desexo e, simultaneamente, como se colocan a si mesmas en relación (i) a discursos dominantes sobre xénero ou sexualidade e (ii) aos seus respectivos backgrounds socioculturais. Desde o noso punto de vista, esta minuciosa análise é a proba empírica da maneira en que a heterosexualidade se pode construír desde unha perspectiva que transcende a sexualidade declarada e entronca cunha complexa construción identitaria na que operan categorías sociais diversas -xénero, etnicidade e clase social, sen renunciar á importancia da expresión do *desexo*.

1.3. ESTUDOS NO CONTEXTO GALEGO E ESPAÑOL

Os estudos de lingua e xénero son un campo consolidado na lingüística americana e británica. A súa evolución desde a década dos 70 caracterízase non só pola progresiva e acentuada proliferación de libros e coleccións de artigos senón tamén pola aparición de revistas especializadas entre as que, desde o ano 2007, destaca *Gender and Language*. Esta situación é moi diferente noutros países, tal e como recollen Hellinguer e Bußmann (2001; 2002; 2003) e Hellingner e Motschenbacher (2015) nos catro volumes que editaron baixo o título *Gender across languages*. Nissen (2002), foi o encargado de avaliar o avance da produción científica dentro do contexto hispánico para o segundo dos volumes. Dada a rigorosidade dese texto, sorprendeunos que non se aluda á lingua galega nin sequera para a descrición da realidade sociolingüística da península cando, en contraposición, si se contempla a vasca e a catalá. Dito isto, concordamos co autor en que no contexto español -e tamén no galego- o campo dos estudos de lingua e xénero se caracteriza polo seu escaso desenvolvemento se o comparamos con boa parte dos países anglófonos. Esta mesma apreciación podemos encontrala noutros traballos como o máis recente de Bengoechea (2015b). Desde o noso punto de vista cabería destacar tres variábeis que nos poden axudar a entender esta situación: (i) a cantidade de traballos, (ii) a repercusión internacional dos mesmos e (iii) a súa autoría.

A situación actual no territorio español é que o número de publicacións relacionadas con esta temática aínda é moi reducido, se ben é certo que se foi incrementando progresivamente co decorrer dos anos. Alén diso, a maioría dos traballos non conseguiron interaccionar significativamente cos desenvolvementos producidos noutras latitudes e moito menos provocaron rupturas ou puntos de inflexión co coñecemento previo. Dito isto e, tal e como acontece sempre, cómpre salientar a existencia de importantes excepcións. Tal é o caso de Joan Pujolar que coa súa produción científica reivindicou xa desde os anos noventa a importancia de estudar as masculinidades desde unha perspectiva constructivista e interseccional colocando nun primeiro plano o code-switching entre español e catalán. Non só desenvolveu un traballo extraordinario senón que participou en readers precursores e ao mesmo tempo fundamentais para a teorización feminista como *Language and Masculinity* de Meinhoff & Johnson (1997).

Estes dous factores -cantidade e repercusión- imposibilitan a delimitación de períodos ou correntes académicas no seo dos estudos hispánicos de lingua e xénero. Independentemente de que, nalgúns casos como o de Pujolar, as achegas fosen moi

significativas, estamos ante proxectos individuais e non ante unha rede académica consolidada. Por ese motivo, a revisión que propuxemos en apartados anteriores integra algúns nomes galegos ou peninsulares mais toma como punto de partida o trazado anglófono. De feito, non estamos ante a primeira nin a única revisión que se viu na obriga de aplicar o mesmo criterio (Bengoechea 2015b, Lozano Domingo 1995, Martín Rojo 1996, García Moutón 1999, Fernández Pérez 2013, Acuña 2009, 2011, Santaemilia 2002). De entre todas elas, cumpriría destacar o libro *Lengua y género* de Mercedes Bengoechea (2015b) por ser aquel no que a investigadora investiu maiores esforzos en tratar de reunir os estudos hispánicos.

A terceira e última variábel á que aludíamos recóllea Nissen (2002:273) cando afirma que “many publications are not necessarily the fruit of academic labours in Spain (nor in other Spanish-speaking countries) but are frequently due to foreign language departments in other countries”. Non só existe unha notábel escaseza de traballos aplicados á lingua española ou á galega senón que a preocupación por eles procede, en boa parte dos casos, de autores e autoras estranxeiras. Cabería destacar, neste sentido, a produción do propio Uwe Kjaer Nissen (1986; 1997; 2002) ou a de Christine Bierbach (1997).

1.3.1. A codificación lingüística e a variábel de xénero

A revisión dos estudos de lingua e xénero que incluimos neste traballo comezaba destacando as achegas de Robin Lakoff (1975) como pioneira das dúas grandes liñas que caracterizarían o decorrer posterior. Trataríase, dunha banda, das análises sobre a maneira en que o sexismo penetra na codificación lingüística e, doutra, o estudo da relación entre as identidades de xénero e usos lingüísticos. O contexto galego e hispánico presenta unha evolución moi desigual para ambas liñas xa que documentamos un número moi superior de achegas para a primeira delas. Depositáronse grandes esforzos na análise do chamado sexismo lingüístico que trata de mostrar as discriminacións implícitas na codificación das linguas e a importancia de intervir para visibilizar ás mulleres (Suardiaz 1973, García Meseguer 1994; 1977, Lledó Cunill 1992, Calero Fernández 1999, Azofra Sierra 2010). A preferencia por esta liña tamén pode documentarse no contexto galego (Castro 2008b, Panero 1991, Barrio & Santorum 1997, Marco 2007, Mayobre 2001), sendo notoriamente destacábel a produción de Olga Castro (2008a; 2008b; 2010; 2016). Esta investigadora conseguiu documentar multitude de problemáticas, ofrecer alternativas e colocar as súas opinións no contexto da revolución epistemolóxica da terceira vaga feminista grazas ao seu último traballo publicado no segundo monográfico sobre feminismo que editou a revista *Grial*. O primeiro deles apareceu en 2007 baixo o título de *Xénero, sexo e sexualidade: unha ollada dende o feminismo* e o segundo, en 2016, como *Feminismo(s)*. A isto debemos sumar as voces doutras autoras que, na maior parte dos casos se concentran no volume especial que publicou en 2008

a revista *A Festa da Palabra Silenciada* (Queizán 2008, Moure 2008, Sanmartín 2008, Castro 2008a, De Gregorio 2008, Puñal 2008, Reimóndez 2008) ou moi esporadicamente na revista *Andaina. Revista do Movemento Feminista Galego* (Marco 1995).

En xeral, no dominio español e galego, prestouse especial atención aos dous aparentes (García Meseguer 1977, Fernández Fontaña & Giménez Catalán 2003), á creación desigual de masculinos e femininos para postos de traballo desenvolvidos tradicionalmente polo outro sexo (Calero Fernández 1999, Nisen 1986), ao emprego de metáforas que redundan na estigmatización feminina (Fuentes Olivera 1992) e a aspectos léxico-semánticos como poden ser as asimetrías léxicas nos insultos (Guerrero Salazar 2004). A preocupación pola codificación redundou na aparición de numerosos manuais de linguaxe non sexista, emitidos desde diferentes institucións como universidades, sindicatos e comunidades autónomas⁴. Reivindicouse a necesidade e as vantaxes da súa aplicación, fundamentalmente en dous campos: (i) a planificación da lingua dos medios de comunicación (Castro 2010, Llamas 2013, Lledó 2013, Rodríguez Fernández 2009) e (ii) a coeducación en valores de igualdade (Marco 2003, Basanta 2015), prestando especial atención á depuración dos libros de texto, gramáticas, dicionarios (San Vicente & Calero Vaquera 2012, Rodríguez Barcia 2012, García Meseguer 1977, Marco 1991; 1994; 1996, Hermida 2007, Forgas Berdet 2009; 2011, Lledó, Calero & Forgas 2004, Vargas et al. 1998) e historia da literatura (Lledó & Otero 1994).

O aspecto sobre o que se depositaron maiores esforzos e que, á súa vez, causou maior controversia foi a denuncia do masculino xenérico con valor de pluralidade referencial. Autoras como Aliaga Jiménez (2007) e Almeida (2007) cuestionaron a súa operatividade destacando que, en boa parte dos casos, poden detectarse correlatos entre formas lingüísticas e realidade extralingüística que tornarían discriminatória a expresión xenérica en masculino. A esta denuncia sumáronse Nissen (1986; 1997) ou Calero Fernández (2006a), destacando os malentendidos que se producen en moitas ocasións, unha circunstancia que Perissinoto (1983; 1985) xa sinalara para o substantivo “home”. En última instancia, tal e como afirma Suardiaz (1973), a súa dubidosa operatividade estaría contribuíndo a incrementar a invisibilización social das mulleres.

Nos últimos anos, o impacto social das propostas de depuración, dentro e fóra da disciplina académica, foi moi significativo. Cada vez é máis frecuente a aposta xeneralizada por xenéricos neutros ou dobretes que visibilizan a homes e mulleres nos discursos orais e escritos. Esta acentuada expansión tamén explica o auxe de grandes resistencias. O maior e máis recente debate produciuse a raíz da publicación dun informe da RAE, elaborado por Ignacio Bosque baixo o título de “Sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer” que foi subscrito polos membros asistentes ao pleno do día 1 de marzo de 2012. O autor cuestiona a

⁴ Un dos mellores exemplos, dada a extensión e a rigorosidade no tratamento e defensa das propostas, é o manual publicado pola Universidade de Vigo, da autoría de Bringas et al. (2012).

autoridade en materia lingüística das entidades promotoras dos manuais e apela, entre outras cuestións, á economía lingüística para rebater os seus argumentos. Isto xerou respostas académicas (Cabeza Pereiro & Barcia 2013, Basanta 2015) mais tamén importantes apoios (Martínez 2008, Roca 2005a; 2005b; 2013a; 2013b), para alén dun intenso debate xornalístico que analizou Llamas (2015).

Pérez García (2007) resume as dúas posturas maioritarias do seguinte xeito:

- a) Persoas que defenden que a lingua é independente da realidade e argumentan a arbitrariedade do xénero lingüístico afirmando que as linguas non poden ser sexistas e por iso non é preciso intervir na codificación. En último caso, o que sería sexista é o uso que as persoas poidan facer delas.
- b) Persoas que entenden que existe unha relación de interdependencia entre lingua, pensamento e realidade. Consideran o xénero como unha categoría motivada e afirman que as linguas en xeral e o xénero en particular reflicten a organización social. Como consecuencia, defenden a intervención activa sobre a codificación, entendida como unha maneira de transformar a realidade.

Fronte a isto, Márquez (2013) procura colocarse nunha posición intermedia, aínda que non necesariamente de consenso, e coa que reivindica a necesidade dun enfoque pragmalingüístico para abordar o sexismo lingüístico. Argumenta que:

Puede considerarse al género no como categoría absoluta, sino como categoría mixta, pluridimensional, distinguiendo entre el género propio de los sustantivos que designan seres inanimados y el de aquellos con referencia animada, especialmente personal. Igualmente, se puede defender la vinculación entre género y sexo sin llegar a defender un isomorfismo entre estructuras lingüísticas y distinciones extralingüísticas. Por otra parte, el admitir que el género está pragmáticamente motivado no supone negar la arbitrariedad del signo lingüístico, puesto que el principio de la arbitrariedad no solo no contradice, sino que implica el carácter históricamente motivado de la lengua (2013: 58)

Márquez (2013) non comparte que o sexismo lingüístico sexa algo alleo á codificación. Argumenta que a lingua é un sistema que sempre acompañou mudanzas sociais e innovacións provocadas polos usos lingüísticos espontáneos dos individuos ante novas realidades. Un claro exemplo disto é a proliferación de termos femininos para moitas profesións, unha vez que se produciu a progresiva incorporación das mulleres ao mercado laboral (Vigara Tauste 2009). Porén, esta investigadora tampouco concorda coa interpretación do masculino xenérico como proxección lingüística da dominación masculina. Dito iso, si recoñece que pode existir sexismo no seu emprego abusivo:

Aunque teóricamente el uso del masculino como genérico es incuestionable, el uso lo muestra, a menudo, empleado en contextos tradicionalmente [+esp], y, por tanto, no como un auténtico inclusivo, sino como un masculino específico, que oculta a la mujer al mantener y fomentar la asociación de lo específico varonil con lo universal humano (2013:141)

Desde a súa perspectiva, deixa de ser pertinente o debate antes sinalado entre quen defende que o sexismo se encontra na *lingua* ou na *fala*, empregando a clásica distinción establecida por Saussure. O sexismo non tería por que ser intrínseco á codificación mais esta codificación pode volverse sexista nun determinado contexto. Márquez (2013) entende que só no discurso, isto é, na lingua en uso, se poden cualificar os fenómenos lingüísticos de tal maneira.

1.3.2. Identidades de xénero e usos lingüísticos

No contexto español leváronse a cabo varios estudos que se achegan á perspectiva dos xenerolectos desde o paradigma da diferenciación cultural. García Moutón publicou *Como hablan las mujeres* (1999), un libro breve mais fundamental para comprender a maneira en que se teorizou a fala das mulleres españolas, particularmente as de clase media-alta, procedentes da comunidade de Madrid. Esta investigadora establece unha distinción entre *marcas de fala* e *estereotipos*, isto é: “la diferencia y la relación entre cómo hablan las mujeres y cómo parece que la tradición piensa que deberían hablar” (García Moutón 1999: 59). Así a todo, tal e como veremos a continuación, algunhas das súas *marcas de habla* solápanse con *estereotipos* doadamente recoñecíbeis:

- Diferenzas suprasegmentais
 - A pronuncia das mulleres achégase á socialmente normativa e caracterízase por non omitir sons que moitas veces os homes perden. Alén diso, incorporea trazos que a tornan máis “suave y armoniosa”, tales como o seseo (p.67), a relaxación das vogais átonas ou a acentuada nasalización (p.69). Non menos importantes son os cambios na inflexión da voz para facela máis “musical y agradable”, intercalar risas na conversa, falar sorrindo ou repetir palabras de apoio (p.74).
- Especialización léxica
 - As mulleres incorporan un elevado número de adxectivos valorativos *-bonito, mono, ideal, divino*, etc.- e posúen maior precisión cromática que os homes *-azul cielo, verde hoja o rosa palo-* (p.70). Esta cuestión está relacionada coa atención que prestan á lingua e coa distribución desigual de roles sociais en base ao xénero.
 - Presentan grande riqueza léxica nos campos de interese do seu respectivo sexo. Tal e como Moutón (1999) afirma:

En sociedades como la nuestra, los hombres prefieren hablar, por ejemplo de deportes, de trabajo, de coches o de mujeres mientras que las mujeres pueden preferir hacerlo de temas más relacionados con la familia, el trabajo, la casa, la ropa, los amigos y los hombres. Las revistas “femeninas” y las revistas “masculinas” ilustran y alimentan esa realidad (p.71)

- Mecanismos de intensificación
 - Posúen maior variedade de recursos para expresala: adverbios *-muy, bien, terriblemente-*, prefixos como *-super, hiper-*, vocativos cariñosos *-cariño, mi vida, mi alma-* (p73).
- Fórmulas banalizadoras
 - Manifestan preferencia por (i) recursos que mitigan o feito de querer falar *-no sé si será verdad pero me han dicho que, no sé que pensarás tú pero yo creo que...-* (p.74), (ii) preguntas de apoio para implicar a quen escoita na conversa *-¿sabes?, ¿verdad?* (p.75) e (iii) fórmulas de cortesía *-por favor, gracias, perdón-* (p-76)
- Eufemismos e unha linguaxe infantil ou infantilizada na que abundan diminutivos (p.72).

O traballo de García Moutón é, fundamentalmente, introspectivo. Aínda que cita outras investigacións, en particular no que se refire a aspectos prosódicos, a maioría das súas afirmacións non están contrastadas con análises de datos. Tanto é así que a autora relativiza a taxatividade das súas opinións na parte final do traballo:

Todo lo anterior no pasa de ser orientativo, como reflejo de las preferencias lingüísticas más características de la mujer, y depende mucho de la edad, del contexto y del nivel social. Ahora bien, generalizar es siempre un riesgo y existen excepciones dignas de ser destacadas (p.80).

Con todo, no ano 2003, reafirmouse na caracterización da suposta fala feminina cunha versión ampliada dese primeiro libro que leva agora o título de *Así hablan las mujeres* e que se aproxima, tanto na estética como no contido, aos libros non académicos, destinados ao público de masas:

“<este libro> No intenta ser profundamente científico, por eso no da los aburridos tantos por ciento que llenan nuestros artículos de lingüistas, ni pone a pie de página las notas con la bibliografía especializada, pero conviene aclarar que se apoya en estudios y en conocimientos serios, y trata de divulgarlos. Porque, si somos capaces de observarnos con cierto humor y a cierta distancia, quizá podamos reconocer mejor a los demás en su forma de hablar y, al mismo tiempo, entender algo nuevo de nosotros mismos” (2003:21)

En certa medida, García Moutón (1999, 2003) garda similitudes con Deborah Tannen non só porque apela ás diferenzas entre os sexos ou porque os seus libros acadaron certa notoriedade fóra do ámbito académico senón tamén porque destaca os malentendidos conversacionais como explicación ao choque entre estilos de fala culturalmente mediados.

De pequeños, todos los niños dependen especialmente de su madre, pero, a partir de un momento dado, mientras la niña sigue en contacto con el modelo materno, el niño lo rechaza para adherirse al paterno, lo que viene a perpetuar la especialización de los respectivos comportamientos lingüísticos (García Moutón 1999: 65)

Dito iso, tal e como cabería esperar, transcorrida unha década desde a publicación de *You Just Don't Understand*, incorpora matizacións:

Aunque yo no crea que todos los hombres sean de Marte y todas las mujeres de Venus, sí creo que no siempre han crecido juntos, que casi nunca se han educado igual, y sobre todo, que se han socializado de forma diferente como grupo. Y eso influye en casi todo, también en su manera de hablar (2003: 20).

Podemos encontrar máis apreciacións a respecto dos xenerolectos en lingua española en Morant, Peñarroya & Tornal (1998), nun libro que toma como punto de partida a análise de estereotipos sociais que fan con que interpretemos unha mesma mensaxe de maneira diferente no caso de ser aplicada a un home ou a unha muller. Adéntranse no terreo do sexismo lingüístico que encerran expresións como “ter unhas boas pernas”, pois, dependendo de a quen se lle atribúa, pode significar “capacidade para camiñar con rapidez” ou simplemente “posuír unhas pernas bonitas”. Porén, á par, tamén inclúen referencias á produción lingüística de homes e mulleres. Morant, Peñarroya e Tornal describen a fala dos homes como informativa e centrada na autopromoción persoal e a das mulleres como efectiva e centrada no establecemento ou mantemento de vínculos interpersoais. Unha vez máis, os malentendidos son a consecuencia e tamén a explicación da existencia de dous xeitos de falar diferentes.

Gramática femenina é o título que dá nome e forma a outra descrición da fala feminina, realizada, neste caso, por Ángel López García & Ricardo Morant (1991). Estrutúrase á maneira dunha gramática convencional, isto é, está dividida en varios apartados que remiten tanto á aspectos non verbais como verbais (interxeccións, vocativos, pronomes, etc.) coa particularidade de recoller exclusivamente os que se entenden como femininos. Tamén debemos destacar os traballos de Cestero Mancera (2007) a propósito das interrupcións e a súa relación cos xenerolectos. Analizou un importante corpus textual que lle permitiu establecer unha tipoloxía binaria: de preferencia (i) disruptiva no caso dos homes e (i) xustificada no caso das mulleres. A conclusión é que as mulleres manifestan predilección

pola comunicación cooperativa. Por ese motivo, presentarían maior fluidez no intercambio de quendas e tamén serían recurrentes na súa fala os apoios, solapados ou non. As conversas femininas serían máis rápidas que as dos homes e estarían construídas sobre unha maior cantidade de quendas que, como consecuencia, tamén serían máis breves (Cestero Mancera 1994). Dito isto, nun traballo moito máis recente, Cestero Mancera (2017) matizou a contundencia das súas afirmacións previas e ampliou o espectro de análise. Aplicou a Sociolingüística Variacionista sobre o corpus do ambicioso *Proyecto para el Estudio Sociolingüístico del Español de España y América* (PRESEEA)” para estudar como se relaciona o xénero, a idade e o nivel de instrución co uso de atenuantes no español de Madrid (Vallecas). Os resultados mostran que os homes, adultos e cun alto nivel de instrución son os que máis atenúan a súa fala cando os contidos que se tratan afectan ou poñen en risco a imaxe propia. Sería, pois, unha maneira de autoprotexerse. En contraposición, cando os contidos apelan á imaxe doutras persoas son as mulleres novas e de mediana idade as que máis atenúan, independentemente da súa maior ou menor instrución académica.

Cabería aínda incluír neste apartado o traballo *Percepción social de los sexolectos* (2007) de Calero Fernández porque tamén contribúe ao enfoque da diferenza cultural, aínda que sexa desde unha perspectiva diferente. Elaborou unha investigación cuantitativa na que recolle as opinións que un grupo de falantes teñen sobre o “sexolecto” oposto e para a que contou coa participación de 54 persoas da cidade de Lleida, con idades, estudos, lingua inicial e lingua habitual diferentes. Poderíamos pensar que o seu traballo permite construír unha mostra sobre ideoloxías sociais que circulan arredor das maneiras en que as persoas falan ou deben falar. Porén, esta investigadora interprétao como unha guía para a futura análise empírica dos sexolectos en España. Conclúe que existe coincidencia entre o imaxinario lingüístico da comunidade de Lleida e os resultados dos estudos feitos sobre os sexolectos en territorio anglosaxón, isto é, que homes e mulleres son conscientes dos trazos que caracterizan o seu respectivo sexolecto aínda que diferentes factores socioculturais afecten á percepción máis ou menos afinada deles, particularmente o nivel de estudos. En definitiva, entende que a súa investigación é proba da pertinencia de tales trazos precisamente porque as persoas son conscientes deles. Á par, a Martín & Garí (2002) tamén corroboran a premisa de que os trazos do sexolecto oposto son reconecíbeis para calquera persoa, ofrecendo datos extraídos dun corpus conversacional, cuxos resultados se aproximan aos dos estilos comunicativos que establecera Deborah Tannen nos anos 90. A particularidade da súa investigación reside en que Martín e Garí alertan do risco de estereotipación que trae consigo esta teorización. Destacan o problema da “descontextualización, universalización e esencialismo” que conleva obviar os contextos de produción conversacional e as diferenzas sociais e/ou culturais das persoas que interactúan. Coa pretensión de establecer puntualizacións arredor do contexto, circunscriben o seu traballo a un tipo de conversas moi concretas: as que decorren no traballo.

Argumentan que se trata dun ámbito no que prima a cultura masculina e, polo tanto, a maneira de falar dos homes. A súa análise reside non só en detectar a veracidade desta afirmación senón tamén a maneira en que as mulleres tentan tal situación e se acomodan ou non a unha fala que, en principio, non lles corresponde.

En Galicia, contamos coa publicación das *VI Xornadas sobre Lingua e Usos*, organizadas pola Universidade da Coruña, que no ano 2009 se dedicaron especificamente ao xénero. Nese volume aparecen traballos que dan conta da preocupación da lingüística galega por aplicar a variábel de xénero á maior ou menor adscrición ao galego das mulleres e/ou á súa preferencia pola corrección lingüística. Tal e o caso de Moure (2010:148) cando afirma que “as mulleres falan menos galego que os homes” ou de Gonzalez & Seoane (2010) cando analizan as actitudes lingüísticas achegándose a preconceptos que amosan cara ao galego as participantes do seu corpus. No fondo, tal e como tamén mostra dunha maneira máis explícita o traballo de Suárez Fernández (2010), estamos ante traballos que apostan por unha perspectiva variacionista na que se establecen correlatos entre categorías de xénero binarias -home, muller- e usos lingüísticos, na liña que inauguraran Labov (1966) ou Trudgill (1972) ao sinalar a preferencia feminina polas formas e/ou variedades de prestixio explícito. Nos anos 70, a Sociolingüística mostrou que as mulleres acostuman a empregar formas estándar *-overt prestige-* mentres que os homes prefiren formas non-estándar que posúen *covert prestige*. Paradoxalmente, nin o *Mapa sociolingüístico de Galicia* (2004) nin outros estudos realizados sobre a estratificación do galego prestaron especial importancia a esta cuestión aínda que si que a tivesen en conta, posibelmente porque os datos non mostraron diferenzas significativas se ben, para a preferencia de código, a tendencia feminina conduce cara un maior uso do español fronte ao galego. Dito isto, concordamos con Santaemilia (2002) en que hoxe en día non se pode sustentar a idea de que as mulleres sexan máis conscientes que os homes do estatus social ligado á lingua. Trudgil (1972) xustificaba que a sociedade as coloca nunha posición social inferior e que por ese motivo intentan gañar proxección a través dos seus usos lingüísticos. Porén “if men happen to use vernacular forms as a way of acquiring covert prestige, then men are also being status-conscious” (Santaemilia 2002:102)

O traballo de Moure (2010) pode entenderse como un dos mellores exemplos de explicación cultural do xenerolecto feminino en Galicia, en paralelo ao que xa vimos de García Moutón (1999) para o contexto da Lingüística Española aínda que con un enfoque parcialmente diferente. No caso de García Moutón (1999; 2006) as actitudes femininas están, no fondo, relacionadas coa procura do prestixio social e non do conservadurismo ou da innovación co que, segundo ela, as caracterizou a dialectoloxía e a sociolingüística, respectivamente. Moure (2010) enfatiza no ideal de cortesía e relaciona esta cuestión coa adopción de código en contextos bilingües galego-español:

Talvez, as mulleres do noso país, na procura dun certo ideal de cortesía, estean a abandonar o galego ou a non o adoptaren cando os problemas de transmisión obrigaren a unha adquisición consciente. Probarmos esta hipótese sería fulcral porque, se convenceremos as mulleres de que poden ser cortesés en galego, non abandonarán a lingua (2010: 149).

Enumera, tal e como fixeron numerosos estudos, particularidades femininas relativas a trazos fonéticos e paralingüísticos, frecuencia de preguntas, intensificadores e termos que denotan hostilidade aberta, circunloquios, diminutivos afectivos ou especificidade léxica. Non obstante, acrecenta outras variábeis específicas propias da lingua galega como a preferencia feminina pola interpolación ou polo sufixo diminutivo -iño/-iña fronte a outros diminutivos que carecen de atribución social de xénero como -eta, -ete. Cómpre destacar que os traballos de Teresa Moure constitúen, case en exclusiva, as explicacións que posuímos no contexto galego para a relación entre feminismo, xénero e lingua, vista dunha maneira abranxente ou panorámica. De feito, os seus libros, *A palabra das fillas de Eva* (2009) e *Queeremos un mundo novo* (2012), son un bo exemplo do tránsito entre o argumentario do feminismo da diferenza-dominación e a súa posterior fusión coas teorías queer. A todo isto debemos sumar o libro *Feminismos* de Castro & Reimóndez (2013) que posúe a xenialidade de colocar a Galiza no contexto de diferentes movementos feministas que reflicten contextos culturais, políticos e sociais moi diversos.

Quizabes tamén cumpriría destacar no seo da lingüística española feita en Galicia, un artigo de Milagros Fernández Pérez (2013) que, se ben procura diluír a asociación entre sexismo e codificación, trae como resultado unha interesante exploración das identidades en interacción:

Sin poner en duda la idoneidad del planteamiento y quizás también los argumentos de revaloración de significados que higienicen algunas connotaciones, no obstante en el proceso de cambio de las representaciones para conseguir las mutaciones sociales esperadas conviene no sustraerse a los intercambios discursivos, en cuyo marco se plasman de manera rotunda las relaciones (desiguales) de poder (2013: 44).

Asume que as conversacións non sempre facilitan a produción ou comprensión simétrica e introduce unha explicación para as desigualdades de xénero que recupera a teoría da diferenciación cultural de Deborah Tannen (1994) e moitos trazos dos que habitualmente falou, isto é, “el circunloquio, la interrupción, el silencio, la introducción de hilos/temas, y la adversatividad o conflicto verbal” (2013: 51). A particularidade do traballo de Fernández Pérez (2013) reside na énfase que pon na mediación social e non tanto nunha culturalización aséptica. Toma como punto de partida a noción de *poder* de autoras como Deborah Cameron

(2003a, 2003b) e defende a existencia de ideoloxías sociais que poden ocasionar a dominación feminina e que deben ser estudadas desde unha análise discursiva e pragmática.

No caso hispánico e galego, tamén apareceron traballos que abordaron a análise da construción das identidades de xénero desde a perspectiva construcionista, aplicando ferramentas da Análise do Discurso, a Sociolingüística Interaccional ou a Pragmática. Con todo, se ben esta constitúe unha área moi fecunda no contexto anglófono actual, para o ámbito que nos ocupa só podemos falar dalgúns casos, extraordinariamente significativos, máis tamén illados. Cabe destacar investigacións como as de Joan Pujolar no contexto catalán (1997a; 1997b; 2001; 2003) ou de Virginia Acuña Ferreira (2002/2003; 2004; 2008; 2009; 2014; 2017) e Basanta (2014; 2017) para o caso galego. Pouco máis cabería engadir ao que xa dixemos de Pujolar mais algúns apuntes poderían facerse para o caso de Acuña Ferreira (2009; 2011) e Basanta (2017). Acuña aglutina o estudo da realización de queixas en falantes bilingües galego-castelán. O seu obxectivo non é establecer unha correlación entre esta variábel e xenerolectos específicos senón observar como o xénero se fai relevante a través dela. Para tal fin, recolle un corpus de conversas entre rapazas que lle permiten detectar altos índices de humor, unha característica que tradicionalmente non se lles asociou. Co seu traballo mostra como no contexto privado o empregan para subverter roles tradicionais e construír feminidade, particularmente para burlarse doutras mulleres que se adscriben á feminidades hexemónicas. Á par, tamén detecta queixas con orientación cooperativa entre falantes varóns que constrúen masculinidade e lle permiten concluír que a orientación discursiva cooperativa vs competitiva non é operativa para poder falar de xenerolectos. Pola súa parte, Basanta (2014; 2017) adopta unha perspectiva máis de tipo discursivo coa finalidade de detectar ideoloxías arredor da actividade de ligue en conversas espontáneas de homes e mulleres e comprobar como constrúen xénero desde unha perspectiva interseccional.

Nas últimas décadas, os estudos de xénero víronse particularmente enriquecidos polos de sexualidade, tamén no contexto que nos ocupa. Moitos deles orientáronse ao léxico, particularmente a estudar e denunciar a maneira en que se localiza a homofobia na linguaxe e como se traslada aos dicionarios. Calero Fernández (2002) destaca o particular caso das lesbianas que posúen aínda o acrecento de ser mulleres para alén de homosexuais. Cabe destacar o estudo morfolóxico de Susana Guerrero Salazar (2005), un traballo no que analiza mecanismos de formación cos que se constrúen palabras despectivas para referirse a homosexuais, tomando como raíz o nome propio *María*: *marica*, *maricón*, *mariquita*, entre outros. No fondo, por detrás desta cadea intúese unha vincuación social entre homosexuais varóns e todo o relativo ao feminino. Esta mesma caracterización desde o feminino foi estudada por Rodríguez González (2009) a través de metáforas e metonimias presentes na lingua española que remiten a cualidades estéticas e psicolóxico-morais atribuíbeis

estereotipicamente a mulleres. Estuda non só os termos que se lles atribúen senón tamén outros moitos que os propios homosexuais reivindicaron para si.

O interese académico por explorar especificamente a relación entre usos lingüísticos e a emerxencia ou construción de identidades sexuais é moi escaso no contexto hispánico e galego. En palabras de Rodríguez González (2009):

<se trata de> un campo bastante yermo que podríamos denominar, a falta de un término mejor, lingüística *queer*, en claro contraste con la extensa (aunque casi desconocida) bibliografía anglosajona (2009:277)

No contexto español, xurdiron algúns glosarios ou dicionarios que compilan termos supostamente empregados pola comunidade gay, homes en particular, tales como *El Cancaneo. Diccionario petardo de argot gay, lesbi y trans* (2004) de Ferrán Pereda ou o *Diccionario gay-lésbico. Vocabulario general y argot de la homosexualidad* (2008a) de Félix Rodríguez González que inclúe máis de 2500 voces. Alén diso, ambos investigadores, realizaron estudos explicativos que inciden na mesma temática e na caracterización da fala homosexual, asumindo que existe un tipo de discurso propiamente gay (Pereda 1999, Rodríguez González 2005; 2007; 2008b; 2009; 2010).

Fronte a isto, situárianse outros traballos que asumen que a identidade sexual só pode ser o resultado da performance discursiva e contextual. Xa citamos o traballo de Begoechea (2015b) no que mostra como persoas intersexuais ou travestidas constrúen identidades manipulando o xénero gramatical do español. Tamén destacamos a importancia de Acuña Ferreira (2009) que, coa súa revisión sobre o cotilleo nun grupo de homes, establece un correlato xa documentado no contexto algófono entre masculinidade hexemónica e heterossexualidade. Dunha maneira similar ao que fixera Cameron (1997), conclúe que a homofobia está ao servizo da masculinidade hexemónica, pois, o grupo de homes que analiza, tamén critica a homosexuais para reafirmarse na súa heterossexualidade. Finalmente, cumpriría destacar, unha vez máis, a análise de Basanta (2017) a propósito das masculinidades performadas por un grupo de tres homes que falan sobre a actividade de ligar. No seu corpus, a masculinidade e a heterossexualidade emerxen vinculadas ao cambio xeracional a partir do tratamento temático de mudanzas ideolóxicas arredor do que significa ser un home dentro da actividade de ligue. Máis concretamente, detecta redefinicións identitarias nas que a etapa vital ocupa un lugar central e permite o xogo entre o que estes homes consideran que foron en contraposición ao que agora son, eles e outros, sempre asumindo por defecto a heterossexualidade como algo intrínseco ao ligue.

Non queremos rematar esta sección transmitindo a sensación de que o campo dos estudos hispánicos ou galegos carece de potencial. Tal e como vimos, déronse grandes pasos na teorización do sexismo lingüístico que xeraron grandes debates e forte impacto na

sociedade. Proba diso é a elaboración de numerosos manuais, a exaltada resposta de entidades e individualidades contrarias á depuración ou as reticencias dalgunhas feministas que alertan dos problemas que posúe un modelo de lingua politicamente correcto que só emprega a linguaxe non sexista no inicio dos discursos. É certo que a liña que explora a relación entre usos lingüísticos e identidades sociais non goza do mesmo desenvolvemento, pois, a maioría dos traballos dos que dispomos teorizan esta relación desde a perspectiva de que existen maneiras de falar propias tanto de mulleres/homes como de persoas heterosexuais/homosexuais. A escaseza de investigacións é aínda maior se pensamos na perspectiva construcionista que entende as identidades como produto da interacción inmediata e, polo tanto, da mediación ideolóxica e/ou contextual. É por todo isto polo que esta tese de doutoramento procura sumarse a cada unha delas, en conformidade coa senda trazada por Bengoechea (2015) nun libro no que senta as bases de novas direccións que poden/deben ser experimentadas no futuro.

CAPÍTULO II

CORPUS E METODOLOXÍA DE ANÁLISE

2.1. CONSTITUCIÓN DO CORPUS

2.1.1. Características globais

Empregamos unha metodoloxía empírica de carácter cualitativo que reside no estudo de diferentes conversas espontáneas entre homes e mulleres procedentes de varios puntos da xeografía galega. Para elaborar o corpus, rexistramos case tres horas de gravación nas que participaron vinte e catro persoas.

Unha das nosas principais preocupacións foi intentar reducir a artificialidade intrínseca a métodos baseados en corpus orais nos que a presenza dunha gravadora necesariamente actúa como inibidor da fluidez e da espontaneidade habitual nas interaccións espontáneas. Para contribuír a crear un ambiente da maior naturalidade posíbel, elaboramos grupos de persoas que non só mantivesen unha forte confianza entre si senón tamén que estivesen acostumadas a conversar conxuntamente por posuíren unha relación de amizade. Se atendemos ás relacións persoais, os individuos repártense nun total de catro grupos:

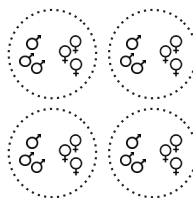

Figura 1: Conformación dos catro grupos conversacionais

Cada un destes catro grupos dividiuse en dous subgrupos en función dos sexos. Desta maneira, obtivemos por cada un deles un subgrupo conversacional de tres mulleres e outro de tres homes. Na seguinte figura observamos a distribución:

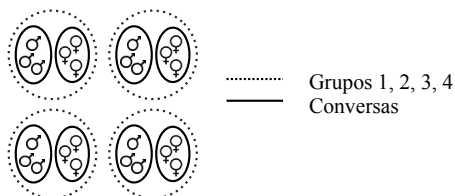

Figura 2: Distribución das dúas conversas que proporciona cada grupo

As conversas realizáronse nun lugar familiar para os individuos, na maior parte dos casos, a vivenda particular dalgún deles. Este entorno facilitou a fluidez e contribuíu a minimizar o condicionamento que supón falar ante unha gravadora. De feito, a investigadora esforzouse por xerar unha rede de confianza entre ela e as persoas participantes mediante a figura de intermediarios ou intermediarias que crearon algúns destes grupos. Só en dúas ocasións a persoa mediadora formou parte das conversas mais en ningún momento obtivo información adicional sobre a investigación.

Os debates comezaron coa explicación do procedemento a seguir: informouse da finalidade que se lle daría ao material lingüístico recollido e fíxose especial fincapé no carácter voluntario da participación. Para tal fin, entregouse o protocolo de gravación que se adxunta en anexo e no que se explica que as gravacións formarían parte do corpus dunha tese de doutoramento que ten por finalidade a investigación lingüística. Así a todo, non se explicou que o obxectivo último se relaciona coa análise discursiva das ideoloxías de xénero porque consideramos que proporcionar tal información sería un condicionante excesivo.

Antes de comezar a gravación, incidimos en que a participación era voluntaria e confidencial e tamén en que calquera participante podía suspendela no momento quixese. Así mesmo, ofreceuse a posibilidade de escoitar o resultado a posteriori e suprimila total ou parcialmente. De feito, este dereito exerceuse na conversa de Virxinia, Concha e Adela porque suprimimos a narración dunha anécdota.

Coa vontade garantir a legalidade das gravacións, decidimos rexistrar verbalmente o consentimento. Como cabe esperar, os fragmentos de audio correspondentes foron eliminados da transcripción e tampouco se inclúen no traballo escrito.

2.1.2. Perfil das persoas participantes

Procuramos que as conversas fosen o máis homoxéneas posíbel desde o punto de vista do perfil social das e dos participantes para sermos capaces de intuír as variábeis que poderían incidir sobre o xénero. Tivemos en conta o sexo, a idade, o hábitat, os estudos e as relacións persoais.

SEXO	Homes
	Mulleres
IDADE	Persoas adultas (40-60 anos)
	Persoas novas (18-25 anos)
HÁBITAT	Rural
	Rural só en orixe
ESTUDOS	Primarios
	Universitarios

RELACIÓN	Amizade
	Familiar

Táboa 1: Perfil social das persoas participantes

O noso corpus está formado por homes e mulleres que pertencen a dous tramos de idade diferentes. A metade correspóndese con persoas novas situadas entre os 18 e os 25 anos de idade mentres que a outra metade son adultas de entre 40 e 60 anos. Con respecto ao hábitat procuramos que todos os individuos tivesen contacto co contexto rural mais sen que iso implique que no momento da gravación estivesen vivindo nel. De feito, existe un certo correlato entre idade e hábitat xa que, en liñas xerais, as persoas adultas viven no contexto rural mentres que as persoas máis novas só están vinculadas a el en orixe. Son rapaces e rapazas nadas no rural galego mais que presentan estudos superiores e por ese motivo tiveron que desprazarse á cidade para asistir á universidade. En función dos estudos e a idade atoparemos un segundo correlato xa que, se ben os estudos superiores aparecen nas persoas de menor idade, os estudos primarios son os que predominan nos grupos adultos. No que se refire ás relación interpersoais, todos os e as participantes manifestaron ser amigos e, nalgún caso, manter vínculos familiares. Alén diso, existen parellas heterosexuais mais nunca forman parte da mesma conversa.

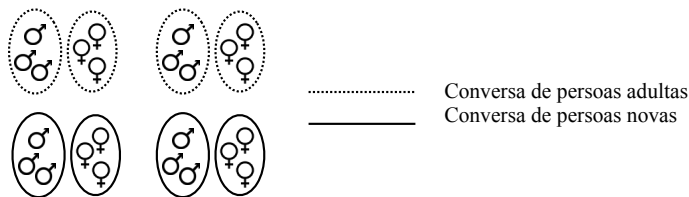

Figura 3: Distribución das dúas conversas que proporciona cada grupo en función da idade

A continuación presentamos información detallada de cada un dos grupos:

- Grupo 1: Está formado por tres mulleres -Euxenia, Frida, Xosefa- e tres homes -Amadeo, Lourenzo, Nemesio- de diferentes idades que abranguen entre os 51 e os 59 anos e que non só manteñen unha relación de amizade senón que tamén constitúen tres parellas heterosexuais: Euxenia e Amadeo, Frida e Lourenzo, Xosefa e Nemesio. Teñen en común o feito de formaren parte dun núcleo rural moi pequeno da montaña ourensá e alí viven desde a infancia dedicándose á agricultura e á gandería. A persoa encargada de elaborar o grupo foi a filla dunha das parellas.

- Grupo 2: Está formado por tres mulleres -Virxinia, Concha e Adela- e tres homes -Berto, Mateo e Cosme- de diferentes idades situadas entre os 40 e os 44 anos a excepción de Virxinia de 32 anos que se sae do rango preestabelecido para os grupos de persoas adultas mais que decidimos aceptar porque neste grupo teñen unha importancia fundamental os lazos persoais que unen aos distintos membros. Trátase de tres parellas heterosexuais pertencentes a unha mesma familia: Cosme e Adela, Mateo e Concha; e Berto e Virxinia. A persoa encargada de elaborar o grupo foi a propia investigadora.
- Grupo 3: Está formado por tres rapaces –Xián, Alberte e Denis- e tres rapazas –Oriana, Mariña e Xiana- de 23 e 24 anos que manteñen entre si unha relación de amizade logo de coñecerse mentres cursaban os seus estudos universitarios de xornalismo na Universidade de Santiago de Compostela. Unicamente documentamos unha parella, a formada por Mariña e Alberte. Proceden de diferentes puntos da xeografía galega mais teñen en común a cidade de Santiago non só porque alí foi onde se coñeceron senón tamén porque é onde residen actualmente por mor do seu traballo. A maior parte dos individuos están desempeñando funcións laborais relacionadas cos seus estudos e o resto continúa a súa formación académica. Xián foi o encargado de exercer como intermediario para crear o grupo.
- Grupo 4: Está formado por tres rapazas –Irimia, Sabela e Celtia- e tres rapaces – Martiño, Paulo e Tomé- de 20 e 21 anos que manteñen unha relación de amizade e que comparten estudos universitarios na Universidade de Santiago de Compostela. Proceden de diferentes puntos xeográficos mais comparten co grupo anterior a particularidade de teren en común a cidade de Santiago de Compostela como lugar de encontro, neste caso por causa de estaren aínda cursando a súa titulación universitaria. Así a todo, non todos os membros do grupo presentan a cidade como residencia habitual xa que dous rapaces desprázanse asiduamente desde a súa vivenda familiar, situada a poucos quilómetros da capital. Non existen relacións de parella entre os membros do grupo conversacional mais si unha vinculación coa investigadora que é preciso clarificar. Esta ocupou o cargo de docente en prácticas na Universidade de Santiago de Compostela e nunha das súas materias tivo entre o alumnado ás tres rapazas e a un dos rapaces. A encargada de elaborar o grupo foi Sabela.

2.1.3. Proposicións temáticas

A investigadora non estivo presente durante as gravacións, unicamente interveu para rexistrar as autorizacións previas e para delimitar o tema de conversación que foi proposto ao inicio: “ligar”. A continuación, deixou a gravadora en funcionamento e saíu da sala.

2.1.4. Duración

Cada conversa ten unha duración de 20 minutos, aproximadamente. Como consecuencia, o corpus transcrito e analizado para esta investigación ascende a case tres horas de gravación.

2.2. TRANSCRICIÓN

Unha vez efectuadas as gravacións e obtido o corpus oral, procedemos á súa completa transcripción a través do programa informático *Elan*⁵, unha ferramenta que permite o aliñamento entre audio e diferentes niveis de anotación textual. Tomamos como base para os criterios ortográficos aqueles que foron elaborados no marco do proxecto CORILGA do Instituto da Lingua Galega (García-Mateo et al. 2014). Esta decisión responde a dous motivos: (i) consideramos que se adecúan significativamente ao noso obxecto de análise e (ii) o noso corpus formará parte dese proxecto de maneira que a compatibilidade de criterios facilitará a súa incorporación. Con todo, non incluimos algunhas cuestións relativas á cesión das quendas coa finalidade de facilitar a rapidez de transcripción e por considerar que non eran un aspecto determinante na nosa análise. Nos subapartados seguintes explicaremos pormenorizadamente as decisións tomadas.

A influencia da persoa que observa sobre a realidade observada é unha preocupación amplamente documentada dentro do campo da investigación. Na Sociolingüística, Labov acuñou o termo “observer’s paradox” para destacar o desafío ao que se enfrontan as investigacións que empregan materiais de campo para extraer conclusións xerais, pois, a presenza do investigador ou investigadora sempre altera os datos. Acontece que as persoas, sendo conscientes de que se pretende analizar a lingua, ven condicionada a súa maneira de falar habitual. Como consecuencia, o resultado obtido non é completamente representativo. O paradoxo reside en que, o propósito dunha investigación debería ser descubrir como é fala cando non se está sendo observado/a mais a única maneira de obter dita información é por medio da observación sistemática (Labov 1972).

Este paradoxo tamén é aplicábel ao proceso de transcripción porque o que en moitos casos caracteriza a oralidade é, precisamente, a súa oposición á escrita (Chafe & Tannen 1987, Casamiglia & Tusón 1999, Castellà Lidon 2004, Fernández Rei 2008) mais sen a transcripción –isto é, unha representación gráfica- resulta imposible poder analizar a fala dunha maneira sistemática. De acordo con Ochs (1979) o proceso de transcripción constitúe o punto de partida para a propia análise porque todas decisións que se toman teñen repercusión sobre o posterior tratamento dos datos. Os criterios que se empregan necesariamente afectan aos resultados porque traen consigo presupostos e finalidades teóricas. Por ese motivo non existe un protocolo consensuado para elaborar un modelo de transcripción estándar do discurso oral. As diferenzas poden afectar (i) á maneira de dispoñer as quendas na páxina, (ii) á necesidade de

⁵ <http://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/>

representar aspectos prosódicos, paralingüísticos e non verbais ou (iii) á vontade de transcribir pronunciacións non estándar para dar unha impresión máis ou menos realista da fala (Cameron 2001).

No noso caso particular, optamos por uns criterios nos que o principio fundamental é a proximidade coa oralidade, por asumirmos que este debe ser o eixo vertebrador do corpus. De feito, un dos maiores problemas que se teñen producido na análise de textos orais reside en esquecer precisamente a natureza dos datos. Como consecuencia, o que en orixe era oral, redúcese exclusivamente a transcricións ortográficas e o material resultante convértese no verdadeiro corpus de traballo. Isto provocou que historicamente pasasen desapercibidas cuestións relativas, por exemplo, a aspectos prosódicos cando constituían unha variábel fundamental para algúns fenómenos a estudar. Esta circunstancia foi explorada por Basanta (no prelo) a propósito das interrupcións en contexto de fala simultánea. Logo dun breve repaso bibliográfico, mostrou que era imposíbel comparar os diferentes estudos que abordaran esta cuestión desde a perspectiva de xénero ao non existir un criterio uniforme para definir o concepto de interrupción. Esta idea xa fora postulada por autoras como James e Clarke (1993) mais, nesta ocasión, o estudo de Basanta (no prelo) constata a importancia da elevación tonal a respecto de *f0* nas intervencións para detectar as percepcións sobre a vontade interruptiva da persoa que non estaba previamente no uso da palabra. A investigadora afirma que moitos traballos anteriores estiveran demasiado pendentes das transcricións e por iso o criterio habitual para a definición de interrupción no contexto dos estudos de lingua e xénero fora, en boa parte dos casos, a cantidade de sílabas solapadas ou o contido léxico. Como consecuencia, primaría o criterio visual de representación gráfica en detrimento doutros aspectos orais de difícil plasmación escrita mais que, tal e como mostran os seus resultados, constitúen unha variábel de primeiro nivel.

Ochs (1979) destacou a problemática que pode suscitar a simple disposición do texto no papel. Mostra traballos nos que se transcriben interaccións entre crianzas e persoas adultas en dúas columnas nas que os adultos se colocan á esquerda e as crianzas á dereita. A dirección de lectura da lingua inglesa, da mesma maneira que a das linguas románicas, é de esquerda a dereita. Como consecuencia, a transcrición dá a impresión errónea de que sempre son os individuos de maior idade os que inician as quendas de palabra. Esta cuestión non é menor porque, delimitar correctamente as persoas que se erixen como iniciadoras das quendas, é relevante, por exemplo, para analizar o control conversacional. Dito isto, tamén é interesante destacar que o feito de colocar as persoas adultas en primeiro lugar, non deixa de ser mostra das expectativas culturais que tamén temos os investigadores e investigadoras.

Para a realización deste traballo, consideramos que a ferramenta de transcrición ELAN pode contribuír a mellorar algúns destes problemas que foron sinalados. Somos conscientes de que é imprescindible a transcrición ortográfica para realizar unha análise ideolóxica

pormenorizada mais, esta plataforma permite aliñar o audio co texto e, como consecuencia, facilita non perder a referencia ao carácter oral en ningún momento. A fala de cada participante aparece transcrita nunha tira de anotación aliñada co audio. Por ese motivo, a visualización da distribución de quendas é máis realista que con calquera tipo de disposición textual en formato papel, tal e como podemos ver na imaxe que segue. Alén diso, permite navegar con maior facilidade por todo o arquivo grazas ás ferramentas de busca automática e posúe unha visualización da onda de son que pode ser empregada, no caso de ser precisa. Todas as transcricións en ELAN que forman parte desta tese preséntanse nun CD anexo ao traballo escrito.

Figura 4: Visualización do programa ELAN

Para poder realizar as análises do Capítulo III, precisamos inserir algúns fragmentos da transcripción. Empregamos as exportacións de texto que permite o propio programa, aínda que a disposición das liñas non é todo o precisa que sería desexábel. A continuación incluímos a que se corresponde coa imaxe anterior:

Euxenia se viñan eles ||
 Xosefa {<valoración> ai} pasabámo-la ben ||
 Euxenia pasabamos porque ||
 Xosefa ¡hombre! ||
 Euxenia eramos cuando eramos nós mozas | eramos mutas mozas e mutos mozos ||

2.2.1. A confidencialidade

Substituíronse por pseudónimos os nomes propios e alcumes das persoas participantes e os de todas aquelas que ocasionalmente aparecen no decorrer das conversas. Non obstante, mantivemos a mención real de topónimos e lugares públicos a pesar de sermos conscientes de

que esta circunstancia pode reducir a anonimización dos suxeitos. O motivo é que moitas destas localizacións son imprescindíbeis para a análise. Ao empregarmos o presuposto teórico de que o xénero é unha categoría que se negocia na intersección con outras, precisamos das referencias espaciais para entender algúns posicionamentos identitarios, particularmente os relacionados coa clase e a etnicidade.

2.2.2. A fidelidade ao texto oral e os seus límites

Tal e como xa comentamos, empregamos, en liñas xerais, os criterios de transcripción do proxecto CORILGA do Instituto da Lingua Galega. De acordo con isto, salvo excepcións, as palabras escríbense seguindo a forma ortográfica empregada para os textos escritos. Como consecuencia, respéctanse as normas de acentuación e de representación das contraccións sintácticas. Non obstante, o compromiso coa canle oral levounos a evitar a normativización léxica e abandonar regularizacións morfolóxicas e sintácticas atribuíbeis a formas dialectais ou de realización sistemática na fala das persoas participantes. Exemplos desta circunstancia poden ser:

- Variantes léxicas: *beillar/bailar*
- Variantes morfolóxicas: *irmao*
- Variantes sintácticas: Todos os membros do primeiro grupo empregan a formulación “estar en casa” na que se suprime o artigo determinado.
- Variantes fonolóxicas coma a redución dos ditongos en posición final en palabras como máis/más, despois/despós, etc.; variantes de preposicións e conxuncións coma anque, inda, entre outras, así coma a preposición pra/pa, coas súas contraccións: prá(s), pró(s), pá(s), pó(s).
- Variantes sistemáticas da variedade lingüística que se transcribe: *muíto/muto/moito*, ou terminacións en *–edá (verdá)*.

As cuestións de tipo fonético presentan unha situación parcialmente diferente ás anteriores porque só se marcan na escrita se son puntualmente pertinentes. Esta decisión aséntase na convicción de que a mellor maneira de transcribir non sempre é a extraordinariamente próxima á oralidade. Concordamos en que unha transcripción moi estreita pode comportar beneficios dependendo das finalidades da investigación (West 1996). Esta é a perspectiva de boa parte dos traballos feitos no marco da Análise da Conversa que, con diferentes procementos e graos de rigorosidade, pretenden reflectir, fundamentalmente, as dinámicas na xestión de quendas -inicios, finais, solapamentos ou pausas- e cuestións vinculadas á produción nas que se inclúen algúns aspectos básicos de entoación (Hutchby & Wooffitt 1998). Sacks, Schegloff & Jefferson (1974) argumentan que “we have simply tried to get as much of the actual sound as possible into our transcripts, while still making them accessible to linguistically unsophisticated readers”(1974:734).

Non obstante, desde o noso punto de vista, esta práctica pode traer consigo numerosos problemas relacionados co (i) excesivo tempo que cómpre investir no proceso de transcripción e (ii), en contra do que afirman estes autores, co esforzo que require a lectura. Isto acontece porque, aínda que o resultado se parece á escrita ortográfica habitual, é preciso un certo adestramento ao representar nos textos particularidades orais que, en moitas ocasións, nin sequera constitúen variábeis a estudar. De acordo con Cameron (2001), cando, por exemplo, o obxecto de análise son trazos fonéticos moi específicos, o mellor método de transcripción é o AFI (Alfabeto Fonético Internacional). Calquera outro medio de representación complica máis o proceso de transcripción e de lectura do que realmente aporta. Unicamente algúns aspectos da fala que non teñen representación escrita precisan de transcripción semifonética. Esta é a situación de, por exemplo, respostas mínimas como “mm”. Incluso, fonetistas como Kelly & Local (1989) que simpatizan cos métodos da Análise da Conversa e destacan a utilidade de aspectos como a representación dos intercambios de quenda, as pausas ou os solapamentos, cuestionan a pertinencia de “reflecting features of tempo, pitch, loudness, vowel quality and voice quality, for example” ao entender que o resultado é “inconsistent and arbitrary” (1989: 204).

Macaulay (1991) toma como punto de partida que calquera transcripción, sen importar o grao de detalle, exclúe algún elemento da oralidade. Aludindo á imposibilidade de sermos imparciais, defende que as transcripcións deben incorporar exclusivamente a información necesaria para a análise, nin máis nin menos. Seguindo esta liña de pensamento, Preston (1985) acuñou o termo “Li'l Abner syndrome” para referirse á falsa necesidade de representar a variación dialectal. “Li'l Abner” alude a un personaxe de cómic famoso dos Estados Unidos cuxos diálogos aparecían transcritos mediante unha variante semifonética. O resultado é, segundo este investigador, unha distorsión dos datos porque se presenta aos individuos como falantes máis afastados do estándar do que realmente están.

A nosa transcripción pretende buscar un equilibrio entre o respecto á oralidade e a pertinencia dos datos que se transcriben. Por ese motivo, decidimos incluír as variantes recollidas no apartado anterior mais non deseñamos representacións gráficas específicas para fenómenos como:

- Uso dialectal do seseo e a gheada. Estes dous fenómenos son frecuentes na lingua das persoas ourensás que participan no estudo. Asumimos que a grafía estándar recolle - ou debería recoller- este tipo de pronunciacións sen que sexa necesaria unha marca distintiva (Recalde 2003, Regueira 2010; 2012). Por ese motivo, non representamos os ditos fenómenos fonéticos a menos que a súa presenza ou ausencia nun momento puntual poida ser pertinente para a análise, precisamente pola excepcionalidade dentro do patrón de fala individual.

- Pronuncias como o rotacismo (*derde*), a harmonización vocálica (*viciño*) ou outras variacións semellantes de timbres vocálicos (*millor*).
- As contraccións ou elisións que se producen nos límites de palabra por contacto de vogais e que son, polo tanto, predecíbeis: *tiñ[ɔ]nha cousa*, etc.

Decidimos marcar graficamente os denominados “grupos cultos” aínda que na pronuncia se suprima a oclusiva en final de sílaba, sexa substituída por unha fricativa, ou o grupo consonántico se simplifique de calquera outra maneira. Finalmente, a vontade de distanciarnos o mínimo posíbel a respecto das transcripción de CORILGA fixo que aceptásemos algunhas solucións que responden máis á necesidade dos buscadores da plataforma que ás do noso traballo. Trataríase de exemplos que se desvían da representación ortográfica habitual e que se sinalan a continuación:

- represéntanse os clíticos persoais separados por un trazo: *fála-me*, *déixa-me-lle*, *achegóu-se-nos*, *fun po-lo ver*, *Dio-lo queira*, etc.
- represéntanse os alomorfos *–la(s)*, *–lo(s)* do artigo (sempre que sexan pronunciados) separados por un trazo: *eu e mai-lo outro*, *tra-la casa*, etc.
- represéntanse os alomorfos *–no(s)*, *–na(s)* do artigo ou do clítico persoal separados con trazo; neste caso mantense a forma gráfica da palabra anterior, aínda que non corresponda coa segmentación morfolóxica: *non-os vin*, *tamén-o viu*, *víron-as*, etc.
- as formas reducidas *no(s)* e *na(s)*, cando son resultado de *non+o(s)* *non+a(s)*, represéntanse coa forma non contraída *non-o* e *non-a*.
- represéntanse separada por trazo a vogal paragóxica *–e*, coma en *facer-e*, *muller-e*, *eu-e*, *tamén-e*.
- represéntanse a forma especial da conxunción copulativa diante de vogal en casos coma *i-aquel*, *i-a miña*, *i-este*, etc.

2.2.3. Peculiaridades orais sen representación gráfica habitual

2.2.3.1. Signos prosódicos

A prosodia non se analiza de xeito pormenorizado neste traballo. Con todo, marcamos algúns aspectos que nos parecen indispensábeis para a comprensión do texto.

Separación de palabras	espazo en branco
Alongamento dun son	: :: ::: seguido dun espazo
Corte abrupto no medio dunha palabra	# sen espazo precedente. Exemplo: texto afect#
Entoación interrogativa	¿texto afectado?
Entoación exclamativa	¡texto afectado!
Discurso directo reproducido	“texto afectado”
Énfase	Maiúsculas. Non se utilizan maiúsculas en ningún outro caso. Só constitúen unha excepción os nomes propios e os nomes de lugar. Exemplo: TEXTO AFECTADO
Intensidade forte	{(F) texto afectado} ou {(FF) texto afectado}
Intensidade suave “piano”	{(P) texto afectado} ou {(PP) texto afectado}
Inhalación	(INH)
Exhalación	(EXH)
Pausas	Ao tratarse de lingua falada, non se utilizan os signos de puntuación -punto, coma, punto e coma, dous puntos-, senón indicadores de pausa breve () e pausa prolongada ().

2.2.3.2. Interxeccións, onomatopeas e elementos paralingüísticos

Escritura ortográfica precedida dun comentario da/o transcritor onde se recolle o fenómeno. {<valor> expresión} Ex.: {<asentimento> ahá}

2.2.3.3. Outros fenómenos

Non simultáneos con elementos verbais	(descrición do fenómeno)
Simultáneos con elementos verbais	{(fenómeno) texto afectado}

2.2.3.4. Anotacións da transcritora

Fragmentos incomprensíbeis	<incomprensíbel>
Fragmentos incertos ou suposicións	{<incerto> texto afectado}

2.2.4. Copresenza de linguas

Para a análise discursiva, resulta fundamental atender ao manexo dos códigos e a súa confluencia porque, en moitos casos, os usos fonéticos, morfolóxicos, léxicos ou sintácticos propios de linguas que non son o galego, poden constituír elementos indexicais de grande relevancia.

O conxunto do noso corpus está constituído pola fala de persoas que empregan a lingua galega. Non obstante, o contexto sociolingüístico de Galiza prevé a posibilidade de que se produzan fenómenos como o cambio de código ou que sexa frecuente a presenza de castelanismos. Neses casos, non traducimos fragmentos de ningunha lingua nin empregamos tipografías diferentes. Polo tanto, os castelanismos transcríbense como na lingua de orixe, independentemente de que estean máis ou menos integrados dentro dos dialectos galegos. No caso de seren relevantes para a construción das identidades que estamos a analizar, estes fenómenos aparecerán destacados no corpo do traballo.

2.3. METODOLOXÍA DE ANÁLISE

2.3.1. O construcionismo social: *Performing (gender) identities*

Até ben entrado o século XX, as dúas grandes correntes teóricas dominantes en Lingüística, o estruturalismo europeo e o xenerativismo americano, elaboraran métodos de sistematización que definiron os feitos lingüísticos á marxe do seu contexto de produción e que conduciron á interpretación última das linguas como códigos abstractos e neutrais cos que acceder a patróns comunicativos universais. En contraposición, as perspectivas pos-estruturais enfatizaron a importancia da variabilidade da lingua en uso, destacando o contributo da fala á construción -non só reprodución- de realidades e identidades sociais (Weedon 1993, Wetherell & Maybin 1996).

O marco de referencia no que se insire esta investigación é a área específica das identidades de xénero. Máis concretamente súmase a unha inxente cantidade de traballos que toman como punto de partida a interacción entre homes e mulleres para explicar a importancia da dita variábel social e a súa relación cos usos lingüísticos. Trátase dunha perspectiva amplamente cultivada a partir da década dos 90 na lingüística británica e americana que entende o xénero de acordo cos principios básicos do construcionismo social, unha circunstancia que tornou cada cada vez máis frecuentes no campo científico expresións como “doing gender” (West & Zimmerman 1991) ou “performing gender” (Butler 1990). Se ben é certo que ambas etiquetas proceden de enfoques epistemolóxicos parcialmente diferentes -etnometodoloxía vs posmodernidade- presentan en común a idea de que o xénero é un construto discursivo que emerxe nas interaccións para crear identidades individuais e/ou colectivas (Bucholtz & Hall 2005, Joseph 2010, Cameron 1997, Livia & Hall 1997).

A plasmación máis evidente desta idea en termos de análise foi a aparición das “communities of practice” (Lave & Wenger 1991, Wenger 2000), impulsadas na Sociolingüística por Eckert e McConnel-Ginet (1992) ou Eckert (2000). Caracterízanse por ser un modelo no que non se identifican grupos sociais potencialmente analizábeis en virtude de características abstractas -xénero, clase etc.- ou pola simple copresenza de persoas participantes -as que se xuntan nun lugar de traballo, as que comparten unha afección, etc.. senón en base ás prácticas lingüísticas que amosan nun contexto concreto. Enténdese que, durante o decurso dunha actividade, os individuos poden conformar unha *comunidade* que desenvolve maneiras de falar, valores, relacións de poder e formas de pensar propias. Como consecuencia, tamén a identidade individual e colectiva de cada membro do grupo se postula

como resultado da dita actividade, isto é, como un construto continuo e autorregulado, caracterizado pola fluidez, a complexidade, a pluralidade e o condicionamento contextual (Grad & Martín Rojo 2008, Llamas & Watt 2010, Mills 2011, Benwell & Stokoe 2006, Johnstone 1996). De feito, o concepto de “community of practice” opónse a outros, tamén consolidados en Lingüística, como “speech community” no sentido de Labov (1972) e Gumperz (1968) ou “social network” (Milroy & Milroy 1992) precisamente por incorporar unha visión máis dinámica das identidades, entre elas a de xénero.

Para afrontar calquera perspectiva construcionista, resulta indispensábel a análise contextual e pomenorizada de corpus lingüísticos. Neste traballo non só tivemos en conta a semántica das palabras senón tamén aspectos léxicos, fonéticos, morfolóxicos e sintácticos. Coa vontade de comprender mellor o procedemento levado a cabo, podemos citar, a modo de exemplo, a maneira en que nos enfrontamos ao uso que fai dos morfemas “-iños”, “-uelos” un grupo de rapazas que falan dos seus potenciais obxectos de ligue. Tal e como veremos en profundidade no capítulo seguinte, exclúen como parella aos “rapaciños” por seren demasiado novos con respecto a elas e aceptan os “jovenzuelos” en calidade de excepción porque, aínda que tamén sexan novos, inclúen a particularidade de seren notabelmente atractivos. A clasificación levada a cabo polo grupo conversacional permítenos identificar discursos ou ideoloxías arredor do emparellamento porque se asocia, entre outras cuestións, ás etapas vitais. Con todo, sumándonos aos postulados da teoría indexical -iniciada por Silverstein (1976) e ampliada no contexto particular de xénero por Ochs (1992)- argumentamos que unha selección de ítems léxicos coma esta, coas súas correspondentes formacións morfolóxicas e relacións semánticas, tamén serve para mostrar o posicionamento identitario das participantes na conversa: preséntanse a si mesmas non só como *mulleres* senón tamén como *mozas novas e heterosexuais aínda que non nenas* en relación a eses “rapaciños/jovenzuelos”.

Este tipo de análise permítenos identificar identidades situadas a grande escala -sexualidade, xénero, ou etapa vital- á par de identidades máis pequenas que non por iso son menos relevantes para os individuos no contexto das gravacións: “ser moderna”, “ser liberada”, etc. Trataríase dunha maneira de entender o xénero que algúns autores e autoras acuñaron de *interseccional* precisamente por estar en relación -ou intersección- con outras categorías (Pichler 2009). Para este traballo, tivemos en conta, fundamentalmente: clase, etapa vital, etnicidade e sexualidade. A perspectiva coa que nos achegamos á clase susténtase en conceptos analíticos como o de “capital cultural” de Bourdieu (1986 [1983]) e a “intertextualidade” de Bakhtin (1981; 1986) ampliada por Maybin (2007). Os estudos sobre etapa vital de Eckert (1997) ou Cheshire (2005) abríronnos unha panorámica fundamental para podermos comprender as interrelacións que se establecen entre diferentes maneiras de entender a idade e os discursos sobre o ligue. Con respecto á etnicidade, afastámonos de traballos que delimitan conexións directas entre a pertenza a un lugar concreto e o emprego de

estratexias lingüísticas específicas -code switching, bilingüismo, monolingüismo- ou códigos -variedades, linguas- sen considerar o contexto de produción, tal e como tamén fixeron Prego-Vázquez (2002-2003), Shain (2003) ou Pichler (2008). Finalmente, achegámonos á sexualidade a través da noción de “poder” de Foucault (1989 [1972]; 1980) e prestando atención a múltiples visións que reflexionan sobre a maneira en que os individuos se posicionan a si mesmos en relación a normas, prácticas ou experiencias sexuais que contribúen nalgúns casos mais non en outros a lexitimar a heterossexualidade como discurso dominante (Cameron & Kulick 2003; 2006, Bucholtz & Hall 2004b, Sauntson & Kyratzis 2007, Ehrlich, Meyerhoff & Holmes 2014, Levon & Mendes 2016).

A mediación contextual da que xa falamos tamén provoca que as identidades se constrúan e/ou adquiran significado social en relación coas posicións identitarias doutras persoas copresentes nunha mesma interacción (Bucholtz & Hall 2005). A negociación discursiva resultante, recorda inevitabelmente a Goffman (1956; 1961). El mesmo definiu os individuos como actores sociais capaces de presentar diferentes “máscaras” durante as conversas en función da presión que exerce o contexto, unha idea que máis tarde perfilou atendendo ás redefinicións que provoca o encerramento en lugares que comparten dinámicas totalitarias, particularmente os hospitais psiquiátricos (Goffman 1961). O aspecto máis salientábel da súa teoría é que as máscaras coa que explica a presentación do “eu” dependen do auditorio até o punto de que o relevante non é o verdadeiro “ser” senón o que se consegue finxir para manter unha imaxe social adecuada. Esta premisa posúe vinculacións coas teorías da performance (Butler 1990) mais a diferenza reside na maneira de interpretar o “eu”: mentres que Goffman o define como o conxunto de máscaras que un individuo posúe, as teorías da performance enténdeno como a subxectivación dos roles durante a interacción, isto é, cada unha das máscaras.

O ideario do construcionismo levouse á investigación académica a través de diferentes metodoloxías que abranguen desde a Sociolingüística Interaccional (SI) e a Análise Crítica do Discurso (ACD) até a Análise da Conversa (AC). Aínda que todas elas manteñen un certo consenso en negar a identidade como unha realidade biolóxica ou monolítica, difiren substancialmente na maneira en que explican a *performance* lingüística. Non pretendemos realizar unha discusión profunda sobre os debates que se xeraron entre quen defende, por unha banda, a Análise da Conversa (Schegloff 1997; 1998) e, por outra, a Sociolingüística Interaccional e/ou diferentes enfoques discursivos (Wetherell 1998, Billig 1999a, Billig 1999b). Neste sentido, xa se teñen elaborado interesantes sumarios da man de autoras como Bucholtz & Hall (2005), Cameron (2005a; 2005b) ou Holmes (1997). En tal caso, cumpriría destacar que houbo discrepancias notabelmente significativas e explícitas no caso particular dos estudos de xénero. O foco de conflito resúmeo Weatherall (2000:286) ao colocar a

cuestión de se é “justifiable or even desirable to invoke gender as an analytic category when it is no transparently relevant to participants engaging in the interaction”.

Os estudos feitos desde a AC apostan pola microanálise de aspectos lingüísticos empiricamente observábeis, tal e como pode ser, por exemplo, a xestión das quendas conversacionais e a súa relación coa variábel de xénero (Mendoza-Denton 1999, Edelsky 1993). Polo tanto, aínda que non se nega a importancia das categorías sociais e a súa plasmación na lingua, só se consideran pertinentes se os e as participantes as orientan explicitamente (Wetherell 1998, Benwell & Stokoe 2006, Stokoe 2010, Stokoe & Smithson 2001, Wilkinson & Kitzinger 2014, McIlvenny 2002). Isto provocou que, tal e como afirman Kitzinger e Frith (1999) as técnicas da AC non sempre fosen atractivas para o Feminismo.

Conversation analysis is often viewed as nit picking, obsessively concerned with details, and as unable to see beyond the ‘micro’ level of the 0.2-second pause to the ‘macro’ level of oppression. It is so-called ‘critical’ discourse analysis (rather than the ethnomethodologically rooted variety drawing on CA) which is usually seen as most likely to advance political ideals.

O noso traballo alíñase con esas outras perspectivas de tipo discursivo que tampouco renuncian a análises microanalíticas mais que aceptan que as categorías sociais que manexan os individuos non sexan explicitamente observábeis para podermos consideralas relevantes nas análises (Holmes 2007, Bucholtz 2003, Cameron 1998, Weatherall 2000, Fernández Pérez 2013). Consideramos que as orientacións que as persoas manexan conscientemente son moi importantes mais non suficientes. De acordo con Fairclough (1992:87), “the ideologies embedded in discursive practices are most effective when they become naturalized, and achieve the status of ‘common sense’”. Por este motivo, afrontamos o corpus establecendo dinámicas comparativas que nos permiten acceder á profundidade das ideoloxías que pode haber tanto en afirmacións como en ausencias discursivas, as cales interpretaremos como o resultado de asuncións sociais.

Non aceptamos acusacións que en moitas ocasións se verteron sobre a AD, tales como a de impoñer a visión do investigador ou investigadora sobre a maneira de interpretar a realidade. En palabras de Cameron (2003a:465)

It is impossible to “transcend” ideology, but it is not impossible for language and gender scholars to be reflexive about the cultural resources that have shaped their own understandings, as well as the understandings of the people whose language use they study. This, too, is an argument for the serious study of language ideologies. Cultural representations of language and gender are part of our inheritance, as social beings and also as linguists. Arguably, the better we understand them -where they “come from” and how they work- the more control we will have over what we do with them”

É certo que co auxe dos estudos discursivos apareceron numerosos traballos que realizaron prácticas analíticas asistemáticas e parciais. Antaki et al. (2003) recollen este problema nun artigo no que mostran con detalle seis estratexias comunmente empregadas que son insuficientes para podermos consideralas exemplos de Análise do Discurso. A conclusión á que chegan é que os textos non son manipulábeis até o punto de soportar calquera tipo de interpretación, suxeita á vontade dos investigadores ou investigadoras. Porén, é verdade que non podemos obviar certa parcialidade intrínseca a calquera estudo interpretativo, tanto cuantitativo como cualitativo. No caso específico do presente traballo, debemos ser conscientes e saber manexar (i) a nosa condición como rapaza galega universitaria e (ii) a influencia que exercen sobre nós as teorizacións sobre xénero e posmodernidade que presiden o marco teórico ao que nos adscribimos á hora de achegarnos á análise textual.

Propoñemos unha metodoloxía “transdisciplinar” (Dubiel 1985, Fairclough 2005, Van Leeuwen 2005), isto é, un método baseado na ensamblaxe de varias teorías que procura integralas sen cuestionar e/ou modificar os postulados de ningunha delas.

is not simply to bring together different disciplines and theoretical-analytical frameworks in the hope of thereby producing richer insights into new management ideology. We are also concerned with how a dialogue between two disciplines and frameworks may lead to a development of both through a process of each internally appropriating the logic of the other as a resource for its own development (Chiapello & Fairclough 2002:186).

Adoptamos decisións que establecen pontes, fundamentalmente, entre a Sociolingüística Interaccional (Gumperz 1982a; 1982b) e a Análise Crítica do Discurso (Van Dijk 1993; 2008, Fairclough 2003). Polo tanto, a metodoloxía levada a cabo é necesariamente cualitativa e contextual. Moitas veces se ten criticado a análise cualitativa de ser unha interpretación sesgada. Esta puntualización ten unha certa razón de ser mais, de acordo con Kopijn (1998) ou Cameron (2001), tamén se pode aplicar a métodos de tipo estatístico-cuantitativo. Acontece que cando unha persoa responde a preguntas, ben sexa nunha interacción oral ou completando un formulario escrito, está mostrando unha representación de si mesma en relación co que considera que outra persoa quere escoitar ou cre que pensa: é inevitábel que os individuos respondan condicionados polas hipóteses inmediatas que elaboran sobre quen está preguntando e por que. Polo tanto, a súa resposta dificilmente pode considerarse unha *verdade*, se é que as *verdades absolutas* existen. No noso caso, non pretendemos xulgar o que as persoas din senón observar a maneira en que o fan, pois, entendemos que na función contextual das particularidades lingüísticas reside a información

necesaria para comprender (i) ideoloxías de xénero e (ii) a *performance* identitaria dos individuos.

2.3.2. A mediación contextual: Sociolingüística Interaccional

As preferencias da Sociolingüística en materia de estudo teñen relación coas pautas marcadas polos seus fundadores e que derivaron en dúas liñas ben diferenciadas. Por unha banda, a corrente variacionista que analiza, fundamentalmente, diferenzas entre unidades lingüísticas relacionándoas directamente con categorías sociais (Labov 1966, Trudgill 1972; 1974) e, por outro, a perspectiva interaccional. Este segundo modelo ten orixe en disciplinas como a socioloxía da linguaxe ou a etnografía e preocúpase por como as persoas interaccionan e cal é a relevancia social dos seus usos lingüísticos máis que do tratamento estatístico de datos descontextualizados (Eckert 2000; 2012). A mudanza de perspectiva que provoca a relevancia contextual conduciu a que se comezase a cuestionar a pertinencia de crear termos obxectivábeis para establecer conceptos analíticos, isto é, etiquetas que poden ser ou non usuais na fala das persoas mais cuxo referente resulta imposíbel definir dun xeito completamente coherente. Exemplo disto, son expresións do tipo: “acento de Meira”, “acento dos gays”, “fala das mulleres” etc. Enténdese que non hai uniformidade absoluta na maneira en que as persoas falan na comarca de Meira como tampouco podemos establecer unha única para homes homosexuais nin para o conxunto formado por todas as mulleres do planeta.

Aceptamos a posibilidade de que as persoas se identifiquen con esas categorías e incluso que as asuman como propias: “fala meirega, fala afeminada, fala feminina”. Porén, iso non contradí o feito de seren conceptos idealizados, senón máis ben todo o contrario, se os entendemos como referentes. Tanto é así que o establecemento de etiquetas, en si mesmo, tamén pode entenderse como un procedemento ideolóxico que fai que se seleccionen unhas e non outras, dependendo do contexto e/ou das finalidades particulares da investigación en cuestión. No canto de aceptalas como realidades, cabería preguntarse cal é o criterio co que se crean, como se manexan e cales son os intereses aos que serven (Coupland & Jaworski 2009), pois, en principio, non semella existir unha declaración político-ideolóxica explícita na reivindicación do “acento de Meira” como un feito diferencial mais quizabes poida habela se falamos, por exemplo, de “acento galego”. O substantivo “galego” emprégase para uniformizar un conxunto de variedades -e non outras- coa finalidade de crear como referente unha idea de lingua. Poderíamos colocar na mesma situación o uso de conceptos como “estándar” ou “non estándar” porque son denominacións que posúen grandes implicacións na maneira en que xulgamos a importancia social dunha variante ou variedade.

No campo dos estudos de xénero, as dúas correntes -variacionista e interaccional- terían correlato coa oposición entre (i) a defensa dunha “lingua de mulleres” ou de trazos que a caracterizan (Lakoff 1975, Tannen 1990) fronte (ii) a análise de usos lingüísticos que as

persoas fan nun determinado contexto asumindo a pluralidade e a posibilidade de construír identidades moi diversas fóra de calquera binomio normativo. Desde o noso punto de vista, poderíamos intentar definir, por exemplo, a “fala das mulleres” ou a “fala das mulleres brancas de clase media” fronte a de aquelas que non o son. Porén, isto non explicaría que é o que significa, nun sentido ideolóxico-social, empregar a suposta “fala das mulleres brancas de clase media”. En última instancia, esta diferenza de perspectiva supón o salto desde a preocupación preferente pola forma até a análise profunda da función comunicativa, unha cuestión que, por outra parte, xa preocupara a pioneiros da Sociolingüística como Dell Hymes (1974). O argumento central ao que se adscribe este traballo é que, a través dos usos lingüísticos, as persoas envían e interpretan sinais para autoadscribirse -ou non- a determinados grupos sociais e ao mesmo tempo perfilar as fronteiras da alteridade. Asumimos que esas fronteiras son artificiais xa que esencializan diferenzas até convertelas en caracterizacións distintivas e, como consecuencia, en particularidades exclusivas de modelos identitarios grupais. Porén, aceptamos que, unha vez delimitadas, as barreiras existen como referentes mentais que as tornan efectivas (Bourdieu 1991) a través da constante repetición de accións que remiten elas.

Esta argumentación entronca directamente coa máxima que preside a Análise do Discurso, isto é, a identificación e estudo da presión que exercen as ideoloxías grupais nos individuos (Tajfel & Turner 1979; 1986, Meyerhoff 1996). Tal é a actual maridaxe desta disciplina coa Sociolingüística que Coupland & Jaworski (2009: 8) colócanla como “part of the general sociolinguistic programme rather than lying outside it”. Entenden que as posicións que as persoas ocupan e abandonan cando conversan están mediadas por discursos que xorden interaccionalmente e que, á súa vez, remiten a categorías identitarias. Non pretendemos afirmar que as persoas nunca poidan dicir algo novo ou que sexan incapaces de ter opinións propias. Porén, entendemos que os usos lingüísticos son un proceso intersubxectivo mais do que subxectivo (Coupland & Jaworski 2009). Tal e como apunta Lemke (1995), as persoas falan coas voces das comunidades ás que se adscriben, de maneira que o noso interese debe residir en procurar esas voces para comprender non só a súa relevancia colectiva senón tamén individual. Dito doutro xeito, as maneiras en que os individuos se entenden a sí mesmos e ao mundo ou, mellor dito, a maneira en que ese mundo condiciona a súa percepción, exprésase nos significados asociados a aquilo que din e, nomeadamente a como o din. De acordo con Sunderland (2004:8), “I suggest that both recognition and production of familiar (and sometimes less familiar) discourses help the language user and her interlocutors maintain a sense of control and make sense of the world”.

A alternancia de código -code-switching- que se detecta con certa frecuencia en falantes plurilingües é un bo exemplo para comprendermos (i) a repercusión identitaria que posúen as formas lingüísticas e (ii) o condicionamento ideolóxico-social, pois, tal e como

apunta Kerbrat-Orecchioni (2000: 87) “à travers la langue retenue, c’est toujours l’identité des interlocuteurs qui se joue”. No contexto galego, este fenómeno foi amplamente estudado por Álvarez-Caccamo (1990; 1993; 1996). O seu traballo mostra que o cambio de código galego-castelán pode estar ao servizo da construción de múltiples identidades persoais relacionadas con ideoloxías asociadas ao conflito sociolingüístico galego. Outros traballos situados na mesma liña mostraron que as negociacións de código están marcadas pola (i) vontade de mostrar proximidade ou distancia co interlocutor (Rodríguez Yáñez 2004; Diz 2016; Prego-Vázquez 2007) ou incluso (ii) pola de contribuír ao litixio verbal (Prego-Vázquez 2003) sen renunciar á construción de identidades asociadas fundamentalmente á clase e á etnicidade.

A análise do code-switching non é allea aos estudos de xénero. Eva M. Eppler (2009) analizou a fala informal de catro mulleres xudías austríacas que viaxaron a Londres como refuxiadas do Holocausto nos anos trinta. O seu traballo mostra que a alternancia entre inglés e alemán é un recurso que empregan para a construción conxunta de quendas colaborativas e, simultaneamente, para indexar identidades femininas. Así mesmo, Kira Hall (2009) explorou a intersección entre masculinidade e clase social en conversas nas que participan dous tipos de mulleres: (i) as que se definen como tal e se refiren a si mesmas como lesbianas e (ii) as que se identifican como homes, desexan a reasignación sexual cirúrxica e se refiren a si mesmas como “boys”. En última instancia, o seu traballo mostra a relación entre posicionamentos identitarios e valores asociados á alternancia de dous códigos: inglés -a lingua das elites e o imperio- e hindi -a lingua asociada á tradición e ás clases traballadoras. Segundo a súa investigación, só as persoas que se identifican como homes acostuman empregar estratexias verbais competitivas en hindi cando discuten sobre sexualidade. Como consecuencia, Hall (2009) argumenta que, no fondo, existen asociacións ideolóxicas entre a dita lingua, a rudeza e a masculinidade tradicional. Nun sentido similar, podemos lembrar o xa citado traballo de Pujolar (1997b) no que esta conclusión é aplicábel ao español e catalán, respectivamente.

2.3.3. A mediación social-ideolóxica: Análise Crítica do Discurso

Cando falamos de ideoloxías ou Discursos, entendémolos na liña das teorías críticas e o pensamento foucaltiano (Foucault 1977), isto é, non só nos referimos a patróns culturalmente significativos para os individuos ou para grupos sociais senón tamén latentes e prescritivos. A Análise Crítica do Discurso (ACD) permitiunos comprender que as ideoloxías se insiren nas conversas diarias e presentan a realidade cotiá como a maneira en que as cousas son (Fairclough 1992), ocultando o feito de que todo o que nos rodea pode/debe ser cuestionábel e/ou mutábel. Dentro desta disciplina son moi coñecidos os traballos sobre racismo e inmigración de van Dijk (1987; 1991; 1993; 2009) mais tamén acadaron notábel desenvolvemento os vinculados á denuncia das desigualdades de xénero (Caldas-Coulthard

1995; 1996, Lazar 2005, Sunderland 2004, Wodak 1997, Baxter 2005, Kendall & Tannen 2015; 2008).

Debido ao carácter inherentemente interdisciplinar, a ACD toma recursos dun amplo abano de perspectivas que abranguen o campo das humanidades e das ciencias sociais en xeral (Wodak & Meyer 2008). Un dos erros cos que habitualmente se enfronta é o de pensar que existe un método específico que a diferencia claramente doutras disciplinas. Precisamente para evitar este tipo de confusións e argumentar que non é unha única metodoloxía senón unha multidisciplina, téñense empregado termos xenéricos como Critical Discourse Studies (Van Dijk 2008) mais que non acadaron notábel suceso. Dito isto, o que diferenciaría a Análise (Crítica) do Discurso fronte á identificación ideolóxica realizada desde outras ciencias é que o acceso ás ideoloxías se realiza a través dos textos e non doutros sistemas semióticos, tal e como resumiu Sinclair (1992) na máxima: "trust the text". Os textos son os protagonistas mais non poden ser entendidos sen analizar o seu contexto ideolóxico de produción. Constitúen, polo tanto, unidades comunicativas embebidas de prácticas sociais e culturais que as modelan e ao mesmo tempo están modeladas por elas. Así, aínda que o coñecemento social e cultural permite descubrir que acontece no texto, o contexto non só evoca a organización social senón que esa propia organización se constrúe interaccionalmente (Duranti & Goodwin 1992). Os e as participantes producen e reproducen o coñecemento social a través das súas accións. Como consecuencia, máis ca falar de que os contextos determinan o uso de elementos lingüísticos, é necesario considerar a relación entre texto e contexto como un proceso dialóxico que se retroalimenta mutuamente (Georgakopoulou & Goutsos 1997) e que ten carácter múltiple, indirecto e subxectivo (Van Dijk 2009).

Neste traballo, definiremos o texto como un "output" no que se condensan diferentes discursos ou ideoloxías. En contraposición a outros estudos centrados na análise formal de unidades lingüísticas, asumiremos que non existe unha única canle ou soporte para distribuír tales discursos -xornais, leis, conversas espontáneas, graffiti, iconas na porta dun baño, etc.- nin tampouco unidades claramente delimitábeis ou formulacións que poidan definir en exclusiva a súa extensión. De acordo con Wodak (1997), un discurso pode non ter inicio ou final claramente delimitado porque o propósito da ACD non é establecer duracións senón buscar procedementos intertextuais. Así, na análise que presentamos en apartados seguintes detectamos as mesmas ideoloxías en textos, a priori, moi diferentes. Cabería citar, por exemplo, as que prescriben (i) a existencia dunha etapa vital idónea para que o ligue se produza e (ii) a pertinencia de que as persoas implicadas no ligue se sitúen na mesma etapa vital. Encontrámoas en grupos de adultos que apelan á necesidade de "lembrar" ou "remontarse" á mocidade para poder falar de ligar porque implicitamente asumen que o seu presente ou o das persoas que os rodean non é o máis pertinente. Tamén aparecen en conversas de rapazas que apelan ao seu presente inmediato para ligar mais que, tal e como xa

comentamos, empregan o sufixo diminutivo “-iño” para cualificar e rexeitar a un tipo de homes, os “rapaciños”, que consideran demasiado novos para elas.

No seo da ACD vinculada aos estudos de xénero, existen traballos que analizan, por exemplo, como algúns homes denigran as mulleres a través do uso de diminutivos (Makri-Tsilipakou 2003) á par de outros moitos nos que as estruturas sintácticas pasivas ocultan valoracións/accións negativas cara a elas. Encontramos exemplos de sintaxe pasiva e léxico eufemístico que condicionan a mitigación da violencia masculina contra as mulleres nos medios de comunicación (Clark 1992, Henley, Miller & Beazley 1995) ou incluso que reducen a criminalidade e/ou responsabilidade dos homes durante as exposicións orais en xuízos por violación (Ehrlich & King 1996, Ehrlich 1998; 2001). A xustificación á que se frecuentemente se alude en ambos casos está directamente relacionada coa suposta incapacidade feminina para responder con claridade ás demandas masculinas. No contexto dos tribunais, estudouse incluso a maneira en que as metáforas poden ser empregadas para cuestionar a veracidade dos testimonios de vítimas de violación (Luchjebroers & Aldridge 2007). Cabería mencionar tamén a Wodak (1984), cuxo traballo mostra como, no seu corpus, as ideoloxías sobre o carácter indirecto feminino traen como consecuencia que as mulleres de clase baixa sexan obrigadas a responder dunha determinada maneira a acusacións sobre infraccións de tráfico mentres que aos homes se lles outorga liberdade absoluta.

A propósito dos movementos de planificación e depuración do sexismo lingüístico, cabe citar os numerosos estudos que destacan o impacto das metáforas para deostar as mulleres (Schulz 1975, Mills 1995, Sutton 1995) ou a existencia de pares léxicos que posúen significado desigual dependendo do sexo ao que se apliquen. Fernández Fontecha e Giménez Catalán (2003) analizan os pares *zorro/zorra*, *vaca/toro* en español cos equivalentes en inglés e corroboran que a pesar das diferenzas entre linguas, os estigmas máis importantes sempre recaen no sector feminino. Outras investigadoras como Mariana Achugar (2001) mostraron que a través do uso de “piropos” se constrúe discursivamente unha realidade social na que as mulleres sempre se conciben como seres receptores das demandas masculinas. Nesta liña, non menos interesante é o traballo de Fuertes Olivera (1992) no que reflexiona sobre numerosas palabras en español que identifican as mulleres como obxectos sexuais, servíndose de metáforas animais -lagarta, gata, tigresa-, comida -bombón, jamona-, etc.

Logo deste breve percorrido polos estudos de xénero desde a perspectiva da ACD, resulta doadamente perceptíbel que compromiso explícito coa realidade social e a vontade de promover o cambio son dous principios fundacionais que a definen, até o punto de que Van Dijk (2015) a cualifica como unha actitude máis que como unha práctica analítica. Paradoxalmente, a reivindicación político-ideolóxica foi unha das maiores críticas que recibiu por parte doutras disciplinas que argumentan que a investigación académica debe sustentarse sobre o carácter neutral e obxectivo. Desde o noso punto de vista, é evidente que poden xurdir

problemas interpretativos cando entendemos os usos lingüísticos como unha práctica semiótica impregnada de ideoloxías mais tamén é certo que estudar as linguas en sociedade forza a necesidade de ir máis alá dos datos explicitamente referidos no corpus textual.

No presente traballo, adoptaremos unha perspectiva aberta á influencia social mais coa cautela de non presupoñela antes de analizar os datos empíricos que conforman o corpus conversacional. Defender a importancia do nivel contextual e a relacionalidade para a construción identitaria permítenos relativizar dogmas que, en moitos casos, escurecen a interpretación dos feitos, unha circunstancia que sobrevoou acentuadamente moitos estudos de lingua e xénero, tal e como mostramos no apartado 1.2.2.1. Non obstante, non pretendemos despolitizar conflitos sociais reais ou negar que tales existan cando afirmamos que as prácticas discursivas constrúen, polo menos parcialmente, a orde social e as identidades dos individuos. A deconstrución do ser esencialista e a negociación dos roles fai que non poidamos asumir como verdades obxectivas ningunha das proxeccións identitarias que manifestan as persoas participantes do noso corpus. Porén, a través dos seus usos lingüísticos podemos detectar ideoloxías ou patróns culturais asociados ao xénero e ver a maneira en que se crean/perpetúan, negocian/impoñen ou se resisten/mudan (Van Dijk 1993).

CAPÍTULO III

ANÁLISE DAS CONVERSAS

3.1. PERSPECTIVAS SOBRE O LIGUE DESDE OS GRUPOS DE HOMES

3.1.1. Perspectiva desde a idade adulta

3.1.1.1. Amadeo, Nemesio e Lourenzo

a) *Entre pasar o tempo e aproveitalo durante a mocidade*

Comezamos a análise observando o inicio da conversa, o momento no que a investigadora propón o tema a tratar. Amadeo rapidamente trae á memoria colectiva a figura dunha muller que todos coñecen: “a pequeniña dos pantalóis verdes”.

Amadeo (risas) eiquí | haberá que se remontar-e | a pequeniña dos pantalóis verdes ||
Nemesio (risas) ||
Amadeo {(risas) claro} ||
Lourenzo (risas) ||
Nemesio no | (risas) ||
Lourenzo esa era a de {<nome propio> Braulio} | ¿ou? ||
Nemesio (risas) ||
Amadeo no: | esta era a deste ||
Lourenzo ¿non? ||
Amadeo a {<nome propio> Xosefa} de {<nome de lugar> Chagazoso} resulta que #
Lourenzo {<valoración> ah:} ||
Amadeo este chamába-lle a pequeniña dos pantalóis verdes ||
Nemesio ¿chamábas-ll-o tu! | (risas) ||
Amadeo ¡no! ||
Lourenzo (risas) ||
Nemesio puñéche-ll-o tu | o de | cuando estabamos | estabamos alí # | cuando dice-
che ||

Extracto 1

Esa “pequeniña” supón un ítem indexical de grande proxección. En primeiro lugar, porque se presenta como un arquetipo, é unha muller sen nome da que o único explicitamente salientábel é algo tan trivial como os seus “pantalóis verdes”. Porén, indirectamente preséntase como a receptora da acción do ligue xa que cando solicitamos a temática asúmese a vinculación -“haberá que remontarse”-, tendo en conta unha posíbel relación pasada con Nemesio -“era a deste”. O feito de focalizar a acción sobre un suxeito feminino, en principio sen nome, posiciona os individuos como potenciais axentes en encontros heterosexuais nos que o destacábel non é a figura dunha persoa concreta senón simplemente a dunha muller. É

desta maneira como, discursivamente e, mediante a apelación a un ligue de Nemesio, se torna significativa xa desde o primeiro momento a identidade masculina e heterosexual.

De acordo con Van Leeuwen (1996), as prácticas de nomeamento están suxeitas a dous procedementos -xeneralización e especificación- que constitúen un factor decisivo para a representación discursiva dos actores ou actrices sociais. Segundo iso, as persoas poden identificarse individualmente ou como parte de grupos socialmente relevantes para unha interacción concreta que inclúen na dita representación significados socio-culturais distintivos para a comunidade de orixe. Prego-Vázquez (2002-2003), traslada esta idea ao contexto galego e argumenta que as formas de nomear propias das áreas urbanas contrastan coas rurais ao xustificar que as redes interpersoais nunca foron densas nas cidades nin tampouco prioritaria a identificación en base á familia ou os ancestros. A preferencia urbana materializaríase na inclusión do nome propio seguido do apelido ou precedido dalgún honorífico dependendo, entre outras cuestións, do grao de formalidade. Como consecuencia, subordinaríase a identificación relacional ou local á clasificatoria. En contraposición, esta investigadora emprega para o seu traballo dúas fórmulas introdutorias que asume como prototípicas do contexto rural galego -“De onde es?” e “De quen es?”- coas que exemplifica a súa potencialidade indexical en base á relevancia do lugar, a parroquia e o recoñecemento da familia. Desde unha perspectiva antropolóxica, Mariño Ferro (2000a) reforza a idea da importancia relacional ao definir a familia como a unidade económico-social maioritaria da Galiza rural tradicional e, paralelamente, destaca xunto a Lisón Tolosana (1979) o modelo de asentamento en parroquias como o amplamente estendido.

O noso corpus tamén deixa constancia da repercusión identitaria que o nomeamento pode ter até o punto de que o grupo conversacional é moi preciso na denominación das persoas sobre as que falan e mesmo chegan a suscitar un debate a orixe dalgúns alcumes: “este chamáballo a pequeniña dos pantalóis verdes”, “no”, “chamábasllo tu”. Alén diso, sustenta a liña argumental que postula a existencia dun procedemento asociado ao rural no que é frecuente a aparición de nomes propios acompañados da localización xeográfica. Por ese motivo, a “pequeniña dos pantalóis verdes” que nun inicio se empregaba como arquetipo para indexar xénero e sexualidade, convértese rapidamente na “Xosefa de Chagazoso”, colocando en primeiro plano a identidade local. Á par, tamén se representa atendendo a criterios de relacionais que teñen que ver co emparellamento “a de Braulio”, “a deste” e máis adiante a familia “filla de”, “da casa de”.

A elevada presenza de nomes que subordinan o “individual” ao “colectivo” serviría para contextualizar as accións narradas non só dentro das relacións persoais que constrúen entre si os membros do grupo conversacional senón tamén en base a outros referentes grupais que teñen. Resulta fundamental o estudo interaccional dos nomes porque na selección dos grupos potencialmente relevantes é onde se proxectan as identidades e os valores ou crenzas

asociados a elas (Antaki & Widdicombe 1998). Neste caso, falar de persoas que todos coñecen reforza os lazos como membros dunha comunidade da que forman parte e tamén como amigos que coñecen as historias que perfilan as fronteiras desa mesma comunidade. A pelexa por decidir quen colocou o alcume de Xosefa oscila, tal e como vimos, entre o tránsito das identidades de xénero e sexualidade -a través da non nomeada- ata outras máis de tipo local e de pertenza a unha comunidade rural galega ou grupo de amigos -a través do nome propio e a referencia xeográfica a “Chagazoso”.

Un segundo elemento importante deste fragmento ten que ver coa interpretación que os falantes amosan a respecto do acto discursivo. Comezan o tratamento da temática proposta argumentando a necesidade de “remontarse” á pequeniña. Este verbo indicaría a vontade de comezar unha historia para a que é necesario ir a un punto do pasado e, polo tanto, apelar á memoria do que algún día foron. Desde unha perspectiva discursiva, a focalización inmediata sobre o pasado propio descúbrenos ideoloxías arredor do ligue e a identidade persoal.

O grupo conversacional non verbaliza a posibilidade de que o ligue se produza entre persoas adultas ou anciás e moito menos se erixen como suxeitos activos na actualidade. Como consecuencia, a través dun silenciamento máis ou menos consciente, preséntase a mocidade como o momento idóneo. Dito isto, cómpre puntualizar que non pretendemos dirimir as posíbeis opinións que lle mereza ao grupo conversacional a posibilidade de que o ligue se produza ou se poida producir despois da mocidade porque non é obxecto do noso traballo descubrir as opinións dos actores ou actrices sociais. O relevante para a análise é que, tendo en conta as ausencias discursivas, podemos afirmar que debuxan un escenario conversacional no que a relación entre idade adulta e ligue non é operativa. Fairclough (1995; 2001) destaca que os discursos dominantes, isto é, os asentados con maior forza, están suxeitos a un proceso de naturalización no que semella diluírse a conexión entre ideoloxías sociais e intereses particulares e que trae como resultado a aparición de coñecemento compartido definido en base ao *sentido común*. Segundo isto, o *sentido común* recollería todo o que as persoas teñen “en común” e que polo tanto nin sequera é necesario mencionar. A consecuencia é dar por feito cuestións das que case nunca somos conscientes mais que están relacionadas coas maneiras en que lle damos sentido ao mundo no que vivimos. Segundo isto, a ausencia do ligue fóra da mocidade debemos entendela como un discurso construído en base a este *sentido común* que ademais condiciona os posicionamentos que manexan Amadeo, Nemesio e Lourenzo.

Polo tanto, apelar á mocidade non só incorpora ideoloxías arredor do ligue e das etapas vitais senón que tamén constitúe un importante mecanismo de (auto)definición identitaria. As ideoloxías exercen unha influencia moi significativa nas construcións precisamente porque están contextualmente e relacionalmente determinadas (Van Dijk 1993). Por ese motivo, cómpre considerarmos as ideas de Atkinson (1998), cando destaca que unha

das grandes xenialidades das anécdotas autobiográficas é a posibilidade de controlar as accións e as personaxes narradas para construír no discurso un eu presente como continuación dun pasado que se controla desde as actuais expectativas e/ou finalidades. Amadeo, Nemesio e Lourenzo apelan a ese pasado no que foron novos e ligaban, feito que lles permite presentarse agora como adultos en tanto a que as historias son pasadas e polo tanto, retratan sucesos do que foron e non do que agora son. Falan da súa dispoñibilidade en termos de pasado e por ese motivo, tal e como veremos no Extracto 2, sempre colocan os verbos en pretérito. Isto acontece non só cando os referencian directamente “<eu> iba mocear” senón tamén cando o fan en abstracto “cuando se iba mocear”. Desa maneira constrúen simultaneamente xénero, idade e posición social como casados, desde unha perspectiva que ultrapasa a definición en base á disposición xurídica para dar prioridade á presenza de ideoloxías sobre a monogamia. Como consecuencia, converten o matrimonio nun estado social máis que nunha unión legal.

Nemesio e | antes cuando iba mocear: | aquilo era: || outra cousa ||
 Amadeo cuando se iba mocear | pero | depende que || (risas) || {(risas) unhas veces
 moceába-se dunha maneira e outras veces doutra} ||
 Nemesio (risas) || <tose> ||
 Lourenzo nunha sala pequena ||
 Amadeo no | pero e: ||
 Lourenzo pa pasa-lo tempo | i-outras era pa aproveita-lo ||

Extracto 2

Amadeo, Nemesio e Lourenzo perfilan a súa proxección sobre o pasado establecendo puntualizacións a propósito das maneiras en que as persoas mocean/moceaban, aplicando como criterio a variábel temporal -“aquilo era outra cousa”. Isto sêrvelles para delimitar unha oposición entre eles como os homes heterosexuais que algún día foron axentes -“antes cuando se iba mocear”- e os que o son agora. Esta liña de análise que destaca a importancia da idade na construción identitaria está relacionada coa revolución epistemolóxica que supuxeron os postulados de Eckert (1997) no marco da Sociolingüística. Até ese momento, a vinculación entre idade e lingua fora estudada fundamentalmente desde dous puntos de vista: (i) os posíbeis cambios que se producen nos usos lingüísticos dun individuo durante o seu decorrer vital ou (ii) as características lingüísticas que definen un corte sincrónico delimitado en base a grupos de idade. A primeira liña de traballo definiría os usos lingüísticos atendendo ao paso dos anos “*age-specific use*” mentres que a segunda asumiría a existencia de patróns comúns que definen variábeis xeracionais “*generation specific use*” (Cheshire 2005). Non obstante, o avance que supón a perspectiva de Eckert (1997) é asumir que, tanto a idade como as xeracións ou incluso o envellecemento non son realidades obxectivábeis senón o resultado de

performar discursivamente etapas -nenez, adolescencia, etc.- en base a percepcións socio-culturais. Como consecuencia, postula necesaria para a análise discursiva a distinción entre (i) *idade cronolóxica*, entendida como o cómputo dos anos que se suceden desde o nacemento dunha persoa, (ii) *idade biolóxica* que se vincula coa madurez psicolóxica e (iii) *idade social*, relacionada con eventos como pode ser neste caso a pertinencia para o ligue ou o estado civil. Este modelo implicaría asumir que non podemos aplicar caracterizacións universais para delimitar a *idade social* e *idade biolóxica* tomando como criterio a *idade cronolóxica* porque as persoas non sempre pasan polas etapas vitais ou desenvolven unha certa madurez no mesmo momento. Isto explicaría, por exemplo, que o tránsito entre a adolescencia e a madurez estea ideoloxicamente definido por *idades cronolóxicas* moi diferentes dependendo do grupo social ou que a importancia do decorrer dos anos non sexa igual de operativa en todas as culturas do mundo. Alén diso a perspectiva que destaca a construción da idade en base a criterios sociais permítenos considerar a súa orixe nas expectativas que os grupos perfilan durante interaccións concretas como a que estamos a analizar.

No Extracto 2, os membros do grupo conversacional constrúen etapa vital empregando como criterio as matizacións da axencia durante o ligue porque todos os suxeitos masculinos que retratan, tanto os de “antes” como os de agora, se relacionan coa actividade de mocear -“aquele”- mais non da mesma maneira -“era outra cousa”. En primeiro lugar, tal e como vimos, establecían unha fronteira que adscribe a idoneidade do ligue ás franxas de idade novas das que eles agora non forman parte. Polo tanto, son adultos en tanto a que foron novos porque participaron desa actividade e xa non o fan. En segundo lugar, tamén constrúen madurez opoñéndose ás xeracións novas ao reforzar a idea de que as maneiras cambiaron porque os rapaces novos que agora poden ligar non o fan como eles o facían.

Con todo, existe un reaxuste discursivo que permite compatibilizar este desencontro xeracional explícito e a coherencia arredor das identidades de xénero e sexualidade. Trataríase das matizacións sobre as “maneiras” que aparecen en “pero depende, depende porque unhas veces moceábase dunha maneira e outras veces doutra”. Isto implica que, aínda que en xeral as “maneiras” no pasado fosen outras, cabería a posibilidade de aliñalas nalgúns casos coas actuais. Resultaría especialmente interesante sermos capaces de delimitar cal é a interpretación que subxace ás diferentes maneiras de ligar ás que aluden e que posteriormente teñen un correlato con “pasar o tempo ou aprobeitalo” porque precisamente o que neste caso os define como homes é a compatibilidade de ambas finalidades que se alternan dependendo da ocasión: “unhas veces dunha maneira e outras veces doutra”. Así, o feito de existiren mudanzas desde cando eles eran mozos -“aquele era outra cousa”- constrúe dúas xeracións de homes en base ás “maneiras”: os novos e os vellos. Non obstante, o feito de compatibilizar ambas -“pasar o tempo” e “aproveitalo”- é o que os aglutina dentro das categorías de xénero e

sexualidade como suxeitos que as practicaron nun contexto no que as mulleres serían as destinatarias.

A acción narrada focalízase sobre a idea do “tempo”, un concepto que está directamente vinculado coa construción das etapas vitais considerando a *idade cronolóxica* como variábel determinante aínda que non exista unha delimitación universalmente acoutada e precisa para definir as potenciais *idades sociais*. Con todo, nesta conversa destácase o paso do tempo como un criterio especialmente significativo porque a mocidade é a época propicia para o ligue e o tempo non só “pasa” deixando atrás esa etapa senón que ademais, a acción de mocear require investilo cada vez que se fai. Neste sentido, a distinción entre “pasar” e “aproveitar” implica que existen dúas maneiras diferentes de entender o ligue. Por unha banda, pode ser unha finalidade en si mesma, isto é, unha maneira de vivir a mocidade e, polo tanto, de investir correctamente o tempo máis propicio para esta tarefa. O ligue sería unha finalidade en si mesma precisamente porque existe unha correlación entre a actividade e a súa idoneidade nesa etapa vital. O feito de entender que o tempo se “pasa” e non se “aproveita” implica asumir que a importancia non transcende á propia acción. Polo tanto, só serve para construír etapa vital e transcorrer por ela sen que a potencial receptora do ligue entre en xogo máis que como o medio para permitirlles presentarse como homes novos dentro deste cadro ideolóxico-social que acabamos de debuxar. En contraposición, “aproveitar” o tempo non asume mocear como unha finalidade senón como o medio para obter un fin. O tempo “aprovéitase” en tanto a que se obtén algún proveito para alén da construción identitaria derivada da propia acción. O beneficio xa non é, polo tanto, a acción senón o resultado desta, unha argumentación que nos leva a focalizar directamente sobre a destinataria. Cabería preguntarnos entón como se constrúe a relación coas mulleres en termos de beneficio e desde esta perspectiva.

Se seguimos a liña de argumentación, a mocidade é o momento de ligar e polo tanto de investir o tempo nesa actividade. Por ese motivo, se algún proveito se obtén debería ser o suficientemente efémero como para que non impida reincidir reiteradamente durante esa etapa vital. É así como aos poucos detectamos ideoloxías a respecto do ligue, a mocidade e a masculinidade. O ligue é un fin para construír etapa vital pero tamén é un medio para performar heterosexualidade e masculinidade cando a muller é receptiva. A idoneidade destes dous tipos de aproveitamento estaría relacionada coa etapa vital de maneira que o sexo esporádico é o esperábel durante o transcurso da xuventude porque non impide seguir ligando, ou sexa, construíndo mocidade desde a actividade que a define. Pola contra, o relacionamento amoroso ou estabilidade nunha relación de parella sería o apropiado no tránsito a outra etapa vital, a idade adulta, na que mocear xa non é unha actividade que a caracteriza socialmente.

b) *As tres fases do ligue*

As narrativas e as anécdotas poden constituír unha boa maneira de detectar as ideoloxías que estruturan a nosa cultura e o coñecemento sobre o mundo. No Extracto 3, este grupo de homes conta a historia dunha muller que mira fixamente para os xenitais de Amadeo, unha acción que é interpretada polo sector masculino como indicio dalgún tipo de requirimento. Como consecuencia o home faise o despistado ata que finalmente culmina dunha maneira máis ou menos satisfactoria ese encontro.

Nemesio eu | que eu acórdome | unha vez que de# | de ir o | de ir pasa-la ponte || era onde pillou: | a carretera pós corzos || e: | descalzo || pola: | pola carretera arriba | estivo entre o camiño aquel pra {<nome de lugar> Barxelas} || e: | e cuando cheguei ó río | xa resbaráron-me os pés xa pra baixo || cando a outra che miraba prós | collós || (risas) ||

Amadeo (risas) ||

Nemesio (risas) | ¿acórdas-te? || este | tu levabas ||

Amadeo porque || acordo ||

Nemesio non era baña# | non sei se era bañador ou: | medio esfarrapado | ou non sei como | entónces ||

Nemesio salía-se--lle así por un lado ||

Amadeo sentei-me así nunhas fragas ||

Nemesio na | na {<nome propio> Marcela} estaba así || en frente dunha est# || taba así || i-este parece que ó principio quería como face-lo despistado | e ta# | para despois mata-lo porco ||

Lourenzo e despois: ||

Nemesio hasta que dixo | "¡e logo que carallo e botou!" | (risas) ||

Extracto 3

Unha análise pormenorizada descóbrenos unha división tripartita da acción que rodea o concepto de ligue e que complica os roles tradicionais do varón cazador e a muller que é tomada como presa dependendo, en boa medida, da pericia e/ou atractivo masculino. Así, distinguiremos tres axencias que conformarían o que ideoloxicamente este grupo entende como ligue: a provocación, o flirteo e a resolución.

Nos termos en que se formula a historia, a *provocación* é unha actividade atribuída a Marcela, unha muller que mira a Amadeo e que desa maneira amosa a súa disposición a flirtear. Podemos deducir a intencionalidade feminina que o grupo constrúe no discurso ao insinuar que finalmente houbo un encontro entre ambos protagonistas mediante a metáfora “matar o porco”. Fose como fose o acontecido, o certo é que a acción de Marcela se caracteriza por ser indirecta xa que en ningún momento toma ela a iniciativa. Semella que a finalidade é promover que a acción explícita sexa levada a cabo polo suxeito observado, neste caso un home.

Tendo en conta isto, entenderemos que a *provocación* pode desencadear dous tipos de resposta: aceptación ou negación. En caso afirmativo pasaríase á seguinte fase, á que chamaremos *flirteo*, e que claramente se vincula a un suxeito masculino. Nesta historia, o destinatario sería Amadeo quen primeiro se “fai o despistado” e máis tarde “mata o porco”. Así é como este grupo presenta unha negativa que posteriormente se converte nunha afirmativa poñendo énfase sobre a axencia masculina en tanto a que Amadeo é quen “mata” nesa expresión metafórica sobre a que despois nos deteremos. A imaxe de “matar o porco” sitúase xa a medio camiño do terceiro dos estadios, a *resolución*, porque non só mostra a axencia de Amadeo senón tamén a aceptación final de Marcela. Esta resposta feminina como consecuencia do flirteo está directamente vinculada coas nocións de “pasar o tempo ou aproveitalo” que referenciabamos no Extracto 2 porque a aceptación colócanos no plano do beneficio extra en termos de encontro mais ou menos sexual e/ou relacionamento amoroso.

Un aspecto especialmente interesante deste mesmo fragmento é a posibilidade que nos ofrece de dilucidar se existe algunha explicación que nos permita entender a negativa de Amadeo e o seu cambio de opinión en base ao modelo tripartito -provocación, flirteo e resolución- que acabamos de explicar. Esta circunstancia será clave para defendermos a hipótese de que existe unha distribución ideolóxica da axencia na *iniciación* e no *flirteo* en función dos dous sexos, home e muller, que se contemplan nesta conversa.

Se entendemos que o ligue se divide en tres accións que se suceden, podemos afirmar que unha negativa na primeira delas, a *provocación*, imposibilita o paso ao seguinte estadio e, polo tanto, que o *flirteo* poida producirse. Neste caso, cabería pensar que existe algún conflito social coa mirada de Marcela porque Amadeo non só non flirtea senón que se *fai o despistado* para finalmente cambiar de opinión. Unha persoa que se despista é aquela que non detecta unha pista, isto é, un indicio ou pegada que se lle deixa. Non obstante, quen se fai o despistado oculta deliberadamente a súa percepción. Isto faínos pensar que o finximento é a proba dalgún tipo de incomodo inicial ante unha situación que, por outra parte, tamén provoca o riso dos tres participantes da conversa.

Tal e como vemos neste extracto, existe un esforzo por marcar discursivamente o lugar a onde se dirixe a mirada de Marcela. De feito, é tan relevante que no momento en que Nemesio presenta a anécdota da “outra que che miraba prós collós”, Amadeo e Lourenzo recoñécena inmediatamente sen que sexa necesaria máis información. Cabería pensar, polo tanto, que non é socialmente aceptable que unha muller focalice a mirada nesa parte anatómica masculina e precisamente a excepcionalidade fai que todas as persoas recoñezan ao momento non só a anécdota senón tamén a Marcela: “acórdaste?”, “acordo”.

Debemos asumir que “os collós” son un elemento intencionalmente destacado e que a anécdota se presenta coa vontade de promover o riso no grupo conversacional. Pujolar (1997a) e Álvarez-López (2003) destacan entre as funcións do humor masculino a creación de

vínculos en termos de camaradería. Neste caso, o humor reforzaría o grupo conversacional e faría que emerxan non só a masculinidade senón tamén a amizade. Cabería pensar, que existe unha relación directa entre o elemento destacado e a reacción masculina de “matar o porco” porque simultaneamente contribúen a reforzar ese carácter humorístico do fragmento. Pois ben, se o problema non reside na mirada senón no lugar a onde se dirixe podemos tamén hipotetizar algúns discursos arredor de como debe ser a posición feminina e, por extensión, o estadio ao que denominamos *provocación*.

A *provocación* de Marcela identifícase con mirar, unha acción que por definición sería indirecta porque non establece ningún contacto explícito con Amadeo. Non obstante, focalizar esa actividade nos xenitais masculinos, pode ser interpretado como un reclamo de tipo sexual. Tal e como se expresa no fragmento, esta parece ser a interpretación que pretende mostrar o grupo conversacional e que se emprega ao servizo do reforzo da camaradería facendo uso do humor. Como consecuencia, a mirada de Marcela non só se presenta como un sinal para que se produza o flirteo senón que ademais anticipar a resolución de todo o proceso de ligue ao mostrar aceptación. Así, se nesa mirada xa pode detectarse a resolución por ser demasiado directa, dalgunha maneira tamén se minimiza a importancia masculina no proceso do ligue porque a negociación intrínseca ao “flirteo” xa non é tan necesaria.

Podemos concluír que o estadio da *provocación* se define ideoloxicamente por ser indirecto e se contrapón ao do *flirteo*, de carácter directo, porque nel se produce o encontro e negociación para obter unha resposta no momento da resolución. A súa distribución en función dos sexos sería coherente con discursos hexemónicos que prescriben a claridade e a concisión masculina en detrimento do “dicir sen dicir” feminino ou que defenden a incompreensión entre homes e mulleres por posuír eses dous patróns diferenciados (Tannen 1990; 1994). Neste caso asistimos ao exemplo dunha rapaza que é máis directa visibilizando as súas intencións do que socialmente lle correspondería e iso non só provoca o riso no relato senón que tamén garda relación coa primeira negativa de Amadeo.

Se a insinuación é o que define a feminidade e a axencia a masculinidade dentro do esquema que acabamos de debuxar, aceptar un reclamo feminino demasiado explícito sen que se produza a axencia masculina suporía un problema en termos de afirmación heterosexual para Amadeo, especialmente se temos en conta que esta circunstancia se produce nun contexto de exposición pública ante os amigos. A inesperada incitación feminina comprométeo e obríga a mostrar a súa identidade sexual aceptando o reclamo como se se tratase dunha proba de masculinidade. A obrigatoriedade da aceptación está relacionada con discursos hexemónicos arredor da potencia sexual que teñen que ver coa idea de que os homes sempre están dispostos a ter sexo a menos que exista algún problema evidente co obxecto de ligue. Basanta (2014) esbozou esta idea que veremos pormenorizadamente na análise da segunda conversa recollida neste corpus. Trátase dun grupo de tres homes adultos

que constrúe masculinidade a través da potencia sexual e a axencia no ligue criticando as mulleres que non aceptaron ter sexo e servíndose da metáfora do cazador que non caza.

Non obstante, tal e como apuntamos, a mirada directa de Marcela provoca que a aceptación de Amadeo presente algúns problemas. Semella que calquera reacción é potencialmente conflitiva porque senón non habería a necesidade de “facerse o despistado” e moito menos de “matar o porco” despois. Sería suficiente con expresar o rexeitamento ou a aceptación dunha maneira máis ou menos evidente desde o primeiro momento. Polo tanto, “facerse o despistado” implica buscar unha solución que permita non ter que responder, entre outras cousas, porque o grupo de pares foi espectador da afronta e, como consecuencia, do problema para a proxección da masculinidade. Por ese motivo, unha vez que a mirada cesa e se minimiza o dilema ao que Marcela o conduce, Amadeo pode “matar o porco”, isto é, culminar unha acción da que el agora si é axente. Así, adscribíese unha vez máis ao rol da axencia e tamén da potencia sexual, unha circunstancia que é celebrada polo grupo conversacional a través do humor: “hasta que dixo: ‘e logo que carallo! Vou aí e boto!’ (risas)”.

A idea da acentuada receptividade masculina ante o ligue tamén pode deducirse da propia metáfora “matar o porco” porque está claro que non mostra ningunha expresión de afecto senón de achegamento máis ou menos sexual. Esta circunstancia non é menor porque, tal e como xa comentamos, “aproveitar o tempo” en termos de obter un beneficio sexual é o idóneo durante a mocidade porque non impide reincidir na acción do ligue que é aquilo que define os individuos dentro dunha etapa vital. Alén diso, a posibilidade de repetir unha e outra vez o flirteo tamén contribúe a alimentar a proxección identitaria da masculinidade desde a potencia sexual.

Para alén diso, a metáfora de “matar o porco” está ao servizo da construción de clase e etnicidade. Desde unha perspectiva antropolóxica, a matanza é unha actividade que foi fundamental para a economía e a supervivencia das familias rurais galegas, xa desde a Idade Media e especialmente durante a guerra civil (Mariño Ferro 2000a). Na actualidade, aínda se mantén en contextos rurais xerando un ritual sociocultural que foi analizado por Gestido e Acuña (2009) desde a perspectiva da Etnografía da Comunicación. A relevancia desta práctica pode avaliarse tendo en conta algunhas consecuencias como foi a súa acentuada tematización na literatura popular a través de contos, refraneiros ou coplas (Álvarez Blázquez 1972) ou mesmo a aparición dunha profesión asociada a ela como a do matachín itinerante que non se atopa para o sacrificio doutros animais. Non menos indicativas son as numerosas festas gastronómicas galegas que aínda se manteñen e que están directamente vinculadas coa carne porcina, ás que debemos engadir a idealización do lacón con grelos como o prato por excelencia.

Tendo en conta isto, podemos concluír que a dita metáfora describe a Amadeo como un suxeito activo durante o ligue e reforza a súa potencia sexual identificándoo coa figura tradicional do home matador de porcos. En última instancia, podemos establecer un correlato entre o ligue e esta metáfora centrándonos na axencia masculina. Criar o porco é unha actividade que require tempo e se realiza coa finalidade de obter un beneficio logo da mata. O mesmo acontecería co flirteo e a resolución en termos de aproveitamento sexual.

Para podermos entender o posicionamento de clase e etnicidade, debemos ter en conta que estamos a analizar unha anécdota localizada na Galiza rural dos anos 80. Como consecuencia, vemos que se establece un correlato entre clase baixa, ruralidade e galeguidade. Esta idea non só pode inferirse a partir do tratamento dunha práctica como a matanza do porco senón especialmente a través da delimitación dunha localización rural moi pormenorizada. Fálase dun entorno no que hai “carreteras pós corzos” ou “camiños” e ademais localízase o lugar de ligue nun entorno como o río. Tamén a clase será importante e de aí que apareza a referencia ao matador de porcos e ao bañador “medio esfarrapado” que condiciona que Marcela fixe a mirada nos xenitais de Amadeo.

A continuación presentamos un extracto que recolle a historia de Aurelio, un mozo ao que os seus amigos enganaron ao concertarlle unha cita cunha rapaza moito máis nova ca el. O resultado foi unha notábel sorpresa cando se decatou de que a nena que vía pasear pola rúa era mesma que o requiría. A idade motivou que se negase a flirtear con ela mais non renunciou á posibilidade de facelo pasados algúns anos.

Amadeo ¿como fora aquilo de {<nome propio> Aurelio} | cuando lle dixo a: | a {<nome propio> Xulia}? || dice "come e xa volverei pa onda tí" | ¿como fora aquilo? || que eu sonába-me aquilo pero || pero non sei: ||

Lourenzo e: fora: ||

Amadeo ¡que tu sábe-lo ben! ||

Lourenzo entre {<nome propio> Xan} || entre {<nome propio> Xan} || e: | {<nome propio> Domingos} || eu non sei || falaran co ela || eu non: | me acordo mui ben como fora | eu: ||

Amadeo porque ela | era {<nome propio> Xulia} pero || a da {<nome propio> Irene} ¿non? | a que está casada no <incomprensíbel> || ou era a da: | a do {<nome propio> Bernardo} ||

Nemesio no | era da {<nome propio> Irene}> || si | eu creo que si ||

Amadeo ¿era de {<nome propio> Irene}? ||

Lourenzo era: || eu non sei se era da: | {<nome propio> Irene} | se era: | das do {<nome propio> Bernardo} | non me acordo || bueno: ||

Amadeo pero a de {<nome propio> Irene} que está aí casada con {<nome propio> Gregorio}

Amadeo si | si | si | si ||

Lourenzo si | a que está aí en: || ó pé da casa de {<nome propio> Ovidio} || inda a vin o outro día que non | non a conocía e a vin en {<nome de

lugar> Verín} ||
 Amadeo ¿ela que era | unha meniña? ||
 Lourenzo i-ahora | eu: | el ||
 Nemesio e: | <nome propio> ||
 Lourenzo el con que te# | el ten || entre {<nome propio> Xan} ou é: | {<nome
 propio> Domingos} || e {<nome propio> Domingos} || el {<dúbida> m:} ||
 concertáron-lle unha cita así medio a: || a cegas || dixéron-lle a {<nome
 propio> Aurelio} | que a rapaza quería estar
 co el ou non sei que || e: | dixéron-lle a tal hora | sá-le-che: | alí á entrada de
 {<nome de lugar> Entrecinsa} | e: || e: || a tal hora quedou-che a esperar alí
 non sei que || e: | {<nome propio> Aurelio} chegou alí: | viu | bueno
 {<nome propio> Aurelio} pensou que sería xa máis ou menos unha: |
 rapaza grande | unha chavala || hasta que era unha rapacica | aínda | chegou
 alí e dicelle |
 {<apelación "oi">} | nena ||
 Nemesio e | ei | pásas-te algo || el chegou alí || i-a rapaza andaba paseando | carretera
 arriba e carretera abaixo ||
 Lourenzo <incomprensíbel> ||
 Nemesio e {<nome propio> Aurelio} | esperando no coche a que viñese || unha moza
 (risas) ||
 Amadeo unha moza ||
 Lourenzo {<valoración> aí} | si ||
 Nemesio (risas) || {(risas) sigue} | que: ||
 Lourenzo {(risas) unha moza} || hasta que: || {<dúbida> m:} | hasta que colleu e lle
 preguntou | ou algo | e díxo-lle que era ela || e díxo-lle | "pois
 {<valoración> ala} querida | vai e come e medra" (risas) ||
 Nemesio e | e díxo | "e despois | chámame | cuando crezas chámame" (risas) ||
 Amadeo si: | eu: oíra aquilo que ||
 Lourenzo "chámame" (risas) ||
 Amadeo que claro | que lle díxo || "porque tal" | digo "tal e cual" ||
 Nemesio {<valoración> oh} ||
 Amadeo dícen-llo eu | "ese son eu" ||
 Nemesio <incomprensíbel> ||
 Amadeo díxo | {<valoración> "ah"} | pois {<valoración> ala} querida" ||
 Nemesio e pos ||
 Amadeo "marcha pá casa e come ben | e crece | e cuando crezas ||
 Nemesio (risas) ||
 Amadeo mándame razón que veño" ||
 Lourenzo a rapaza fartábase de pasear | pa un lado e pa outro ||
 Nemesio <tose> ||
 Lourenzo pa un lado e pa outro e: || e {<nome propio> Aurelio} | non se daba: |
 cuenta do feito ||

Extracto 4

Esta anécdota resulta interesante porque, tal e como veremos, actúa en paralelo á anterior ao visibilizar o sistema tripartito de ligue desde a problematización do suxeito feminino e/ou a súa axencia. Nesta ocasión, a *provocación* tamén é realizada por unha muller que se caracteriza por “fartarse de pasear pa un lado e pa outro”. No extracto anterior, xustificabamos a necesidade da sutileza feminina e o carácter indirecto da *provocación* que unicamente debía promover a axencia masculina para o flirteo. Non obstante, agora o paseo non supón un problema para a realización do ligue porque, aínda que se destaca discursivamente a insistencia a través do verbo “fartarse”, en ningún momento hai unha apelación susceptible de ser interpretada como un reclamo sexual demasiado explícito. De feito, se no extracto anterior se identificaba inmediatamente a historia polo lugar cara a onde Marcela dirixía a mirada, nesta ocasión é a resposta de Aurelio o salientábel “como fora aquilo de Aurelio? Cuando lle dixo a Xulia, dice: ‘come e xa volverei pa onda ti’”. Neste caso tampouco se produciu o paso ao flirteo mais os motivos son diferentes. Tal e como xa comentamos ao inicio da nosa análise, os discursos sobre o ligue parecen prescribir a existencia dunha idade máis ou menos idónea para que se produza. Até o momento, avaliamos o rango superior que permitía distinguir entre a mocidade e a idade adulta. Non obstante, agora observamos un límite pola parte inferior que distingue entre unha “rapaza grande, chavala, moza” e unha “meníña” ou “rapacica”.

En termos de proxección identitaria, a demarcación destes ítems léxicos permíttelles establecer unha fronteira entre eles como rapaces novos que ligaban e esa “rapacica” ou “meníña” que se caracteriza pola súa escasa idade en tanto a que “pequena” por oposición a “rapaza grande”. Así é como constrúen non só etapa vital senón tamén unha serie de valores arredor dela porque o código ético que delimita as franxas etarias semella impedir que un home ligue cunha rapaza moito máis nova. Segundo iso, os membros do grupo conversacional proxéctanse como aqueles que “son” en tanto que “foron” respectuosos con esta norma social. Existe un correlato entre a adopción de códigos éticos, madurez e idade que analizaremos no apartado seguinte. Á súa vez, a acción de Xulia permítenos detectar discursos arredor da nenez, unha etapa vital fronte á que eles se definen por teren picardía dabondo como para enganala. Alén diso, tamén nos permite corroborar unha vez máis a existencia do estadio da “iniciación” porque o grupo de homes que quere desafiar a Aurelio precisa que Xulia inicie a acción co seu paseo insistente para ver se o ligue se produce unha vez que el decida tornarse ou non axente.

A historia pode entenderse como o desafío dun grupo de homes que provocan un enredo deliberado a Aurelio ao saber que a rapaza coa que lle concertan unha cita é demasiado nova para ligar con el. A finalidade de contar a anécdota sería destacar discursivamente a resposta masculina porque, tal e como dixemos, iso era o que a identificaba e caracterizaba: “Como fora aquilo de Aurelio? Cuando lle dixo a Xulia, dice: ‘come e xa volverei pa onda

ti””. En boa medida, a rapaza é enganada por causa da súa inocencia: “non se daba cuenta do hecho”. Neste sentido debemos entender a resposta “come e medra” que atribúen a Aurelio mediante un hipotético discurso directo. Denota un posicionamento paternal que quizabes tamén podería argumentarse na derivación morfolóxica de “rapacica”. Desta maneira, Aurelio non só indexa etapa vital superior senón tamén maior madurez. A resposta vai servir para mostrarnos, unha vez máis, discursos arredor da potencia sexual. Tal e como acontecía no extracto anterior, a negativa masculina sempre presenta algún tipo de problema porque choca directamente coa ideoloxía de que os homes sempre queren ter sexo. Nesta ocasión, a idade da rapaza constitúe un impedimento mais vai ser precisamente a actitude paternal a que permita unha proxección dentro dos valores hexemónicos de masculinidade. Se ben Aurelio mostra unha negativa ante unha rapaza que pasea –e polo tanto provoca- insistentemente, hai unha disposición futura “Cuando crezas mándame razón que veño [...] e despois chámame. Cuando crezas chámame”. Desta maneira, os participantes da conversa presentan a Aurelio como un arquetipo de home que sempre vai querer ter sexo unha vez que o problema, neste caso a etapa vital asociada ao paso do tempo, desapareza: “cuando crezas”. Alén diso, o feito de que apele á *chamada* ou a *mandar razón* destaca a importancia da iniciación feminina no esquema de ligue porque, para ser axente e flirtear, primeiro é preciso ser apelado.

Cando falabamos da “resolución” distinguíamos entre “pasar o tempo ou aproveitalo” e, dentro do aproveitamento, o amor ou o encontro estritamente sexual. Unha vez máis, nesta historia tampouco parece que a resolución estea vinculada a ningún tipo de emparellamento amoroso porque non existe mostra de afecto en pedirlle a unha rapaza que “coma e medre” como tampouco a había na expresión de “matar o porco” coa que identificaban o encontro de Amadeo e Marcela. Con todo, non parece que se trate de relatos nos que se exemplifica a práctica de “pasar o tempo” porque sempre se destaca a futura aceptación “despois chámame” logo de que desaparece o problema que lles impide mocear.

No extracto 2, estableceíase unha distinción en función das dúas finalidades “pasar o tempo ou aproveitalo” que lles servía para construír etapa vital distinguíndoos dos rapaces novos polas prácticas de ligue que eles empregaron –e agora xa non empregan. Comentabamos que a diferente preferencia era o que os definía desde a perspectiva etaria e a práctica de ambas desde a masculinidade. Logo de analizar estes dous últimos extractos podemos hipotetizar que a distinción se establece entre eles homes adultos do presente que “aproveitaban o tempo” no pasado -en tanto a que sempre remataban *matando o porco* ou tiñan disposición de facelo “manda razón que veño”- en contraposición aos rapaces novos de agora que, por oposición, parece que só o pasan porque “aquelos era outra cousa”. Dalgunha maneira isto constitúe un reforzo da súa masculinidade porque o aproveitamento mediante a obtención dos beneficios sexuais destaca a potencia e ao mesmo tempo non impide deixar de practicar reiteradamente o ligue como actividade que define a mocidade. Poderíamos concluír

que así é como se definen a si mesmos en base ao que foron e por oposición ao que outros son agora.

c) *Respecto ao código ético*

A anécdota de Xulia e Aurelio é interesante pola importancia que lle outorgan ao código ético asociado á etapa vital. Até o momento vimos como delimitaban a mocidade e a caracterizaban pola pertinencia para que o ligue se produza. Non só remiten ao pasado cando se lles propón a temática senón que debuxan personaxes situadas fóra desa etapa vital, que teñen vontade de ligar mais que son rexeitadas pola inadecuación ás normas sociais. Tendo en conta isto, aínda que a *idade cronolóxica* non sempre presenta relación unívoca coa *idade social*, ocupa un lugar importante na delimitación das etapas porque todas se definen en relación á mocidade atendendo non só á menor pertinencia do ligue senón á sucesión temporal: a nenez precede á mocidade e a idade adulta sucédea. Así mesmo, tal e como veremos neste apartado, a *idade biolóxica* tamén é determinante porque Amadeo, Nemesio e Lourenzo outorgan unha serie de valores ás persoas que adscriben a cada etapa e que redundan na adecuación ou non a un código ético construído desde a madurez psicolóxica.

Polo tanto, podemos afirmar que o grupo conversacional delimita etapas e constrúe unha para os seus membros manexando simultaneamente a variábel *cronolóxica* -ao presentalas de maneira sucesiva-, a *biolóxica* -ao construír un código ético asociado á madurez- e a *social* -ao contemplar como criterio prácticas sociais das que o ligue é un bo exemplo. Segundo isto, establecen tres etapas vitais:

- (i) A nenez caracterízase non só pola inocencia que se plasma na facilidade coa que a “meníña” é enganada senón tamén na ruptura do código ético: Xulia debería saber que é unha “rapacica”, isto é, unha muller demasiado nova para Aurelio. A súa falta de madurez non só impide o ser consciente “non se daba cuenta do hecho” senón que ademais explica a insistencia do paseo “pa un lado e pa outro”.
- (ii) A mocidade supón o acceso ao ligue mais tamén a emerxencia da habilidade social que, no caso de Aurelio, se traduce en resolver o engano ao que o someteron os seus amigos manténdose firme no respecto ao código ético. Colócano na tesitura de ter que escoller entre o reforzo da masculinidade a través da potencia sexual ou a adecuación ao código ético e manifestación da madurez que supón a negativa. Podemos afirmar que Aurelio resolve con astucia a proba porque a súa masculinidade sae reforzada e a negativa é valorada positivamente polo grupo conversacional en termos sociais. Tanto é así que son moi rigorosos en deixar claro que Aurelio en ningún momento mantivo encontros con Xulia mentres era unha “rapacica”. Podemos deducir a importancia desta cuestión cando Lourenzo inicia a anécdota mostrando un coñecemento parcial da mesma a través da reiteración no uso da expresión “non sei que” ao longo de toda a súa intervención.

Nemesio detecta o problema ético que pode supor a falta de rigorosidade en “eí pásas-te algo” e, como consecuencia, remata a narración facendo maior fincapé na hipotética vontade futura do encontro. Para tal fin, emprega o adverbio “despois” na reprodución da suposta afirmación de Aurelio “despois chámame, cuando crezas chámame”. Esta resposta de “despois chámame” ante o requirimento de Xulia sería moito máis contundente e específica que a que reproducira Lourenzo en “vai e come e medra” onde a variábel temporal só se intuía indirectamente na apelación ao crecemento da meniña: “medra”.

- (iii) A idade adulta asóciase á madurez como consecuencia do paso do tempo. Identifícase co grupo conversacional que intercambia anécdotas no presente e de aí a aparición de referencias temporais que axudan a establecer pontes entre “o outro día” e as personaxes do pasado, por exemplo, Xulia: “inda a vin o outro día que non a conecía”. Polo tanto, a idade adulta asóciase coas persoas que teñen a posibilidade de revisar o pasado -“¿Como fora aquilo de Aurelio?”- e empregalo para aliñarse coas accións que lles interesan. Desea maneira poden mostrar que o respecto ao código ético é algo que os caracteriza desde sempre e dá sentido ao que son en termos de coherencia.

Tendo en conta este entramado de relacións que acabamos de describir, semella existir un correlato entre decorrer cronolóxico vital, madurez e certas prácticas sociais que se materializan na caracterización das etapas ou *idade social*. Alén diso, a narración é extraordinaria para podermos ver nun exemplo concreto como se co-constrúen as categorías de sexualidade e masculinidade á par da idade. Os patróns de conduta vinculados ao ligue están impregnados de ideoloxías que emerxen asociadas á complexidade que rodea o mundo dos sexos debido a que as categorías de masculinidade e feminidade non son homoxéneas a causa da interacción con outras. Tanto é así que no seguinte apartado analizaremos como, para alén da etapa vital, a clase tamén ten repercusións importantes na adecuación ao código ético.

O Extracto 5 recolle o momento no que Amadeo, Nemesio e Lourenzo recuperan, unha vez máis, a figura de Aurelio. Nesta ocasión, destacan o mal comportamento que mantivera cunha muller chamada Xacinta.

- Amadeo e eu dicía-lle a {<nome propio> Aurelio} | “¿pero tu que hostia lle dixeches?” || dixo | “{(risas) eh}” || “o que lle fícen eu a {<nome propio> Xacinta} (risas)” || bueno | pero nunca me dixo || el tuvo que: || tuvo que: | lle facer algunha cousa mui rara porque ela || ela <incomprensíbel> non se quería quedar ó pé del ||
- Nemesio pasou | pasou-lle con outra que dera a queixa tamén || e | e | pero | nun principio parecía que lle gustaba e tal e: || e foi-me a dicir || {<valoración> pf} | {(risas) nunca máis | aquilo} || fuxía ||
- Lourenzo eu creo que había varias | eu creo que había varias ||
- Nemesio fuxía | fuxía del coma | coma do | do: lobo ||

Lourenzo o que lle facía non-o sei | pero ||

Extracto 5

O grupo conversacional afirma non saber, non entender o acontecido e asume que o que este home facía eran cousas "raras". Entendemos que Aurelio se trata dun suxeito axente e por iso empregan verbos como "dicir" e "facer" en "que hostia lle dixeches?" ou "o que lle fícen eu". Precisamente nesa mala praxe é onde se encontra o problema que fai con que Xacinta tamén "dera queixa". Amadeo, Nemesio e Lourenzo censuran as accións de Aurelio destacando a súa incapacidade para entender o acontecido, de aí a hipótese: "tuvo que lle facer algunha cousa mui rara". Empregar o cualificativo "raro" implica asumir que as accións se opoñen ao que se entende como "normal". Non obstante, o ideal de normalidade podería explicarse, polo menos, desde dous puntos de vista. Pode entenderse como (i) unha acción que é habitual, isto é, que se repite reiteradas veces ou (ii) que se caracteriza pola adscrición a unha norma. Como consecuencia, a rareza das accións de Aurelio pode derivarse (i) da excepcionalidade dentro do seu patrón de conduta habitual ou (ii) da ruptura dunha norma social. Tendo en conta a resposta feminina que "dá queixa" ou "fuxía" sumada ao distanciamento do grupo conversacional que non sabe -"tuvo que lle facer" "eu non sei"- o que puido ter pasado, cabe argumentar que debemos pensar na segunda acepción.

Con todo, o curioso non é o hipotético rexeitamento dunha acción que parece ser, cando menos, irrespectuosa coas mulleres en xeral -"eu creo que había varias"- senón a explicación á que aluden para dar sentido aos feitos. A xustificación está relacionada cunha maneira de vivir e entender a vida que aglutinan no adxectivo "bruto" en "porque el vivía ó bruto. Eu que sei". Asistimos á ruptura das normas socialmente aceptadas en base ao carácter de quen actúa sen aplicar a razón e sen ter en conta os sentimentos das outras persoas, que "dan queixa", unha definición que parece ser a que caracteriza ese "bruto". Desde o noso punto de vista, cabería contemplar a importancia da clase social na caracterización de alguén que, en tanto a que "bruto", vive sen aplicar a razón e/ou adaptarse a normas relacionadas cun código ético que o grupo conversacional asume como universal en tanto que non contempla ningún outro.

A obra do sociólogo francés Pierre Bourdieu (1986 [1983]) supuxo unha ollada profunda á complexidade de criterios que operan na delimitación do concepto de clase. Toma como punto de partida a existencia dun espazo social formado por diferentes campos -económico, cultural, social e simbólico- aos que lles corresponden respectivos capitais. Entenderemos como capital calquera tipo de recurso capaz de producir efectos sociais, isto é, favorecer que uns grupos exerzan poder sobre outros e que, como consecuencia, se definan a si mesmos. As clases sociais serían, polo tanto, o resultado de ocupar unha determinada posición no espazo social dependendo dos capitais que se posúan. En última instancia, este posicionamento pode entenderse como a existencia mesma do ser que dá lugar a distintos

hábitos, gustos, prácticas ou estilos de vida. O maior interese da súa proposta é que distingue diferentes tipos de capital e, como consecuencia, non cuantifica exclusivamente aspectos materiais para a delimitación da clase senón todo aquilo ao socialmente que se lle poida atribuír algún tipo de valor. No marco da nosa análise, non pretendemos negar a importancia do capital económico, isto é, o control dos medios de produción e a posesión de recursos materiais. Somos conscientes de que durante moito tempo a clase social se ligou fundamentalmente á riqueza material que unha persoa podía ter ou gañar e á relación que se establece entre esta circunstancia e a súa potencial posición na xerarquía social.

Non obstante, consideramos que a elaboración do concepto de clase debe rachar coa perspectiva estritamente economicista que reduce a súa delimitación ao marco das relacións de produción material. Nas últimas décadas, posuír diñeiro ou bens materiais xa non implica ter nacido nunha familia pertencente a un grupo social concreto ou exercer unha determinada profesión. É certo que a riqueza segue a percibirse socialmente como un medidor mais outros factores como a educación, o lugar onde as persoas viven ou o tipo de lingua que falan teñen tamén un papel fundamental. Por este motivo, consideramos de grande utilidade o concepto bourdiano de capital social, isto é, a importancia das redes de influencia ou colaboración entre grupos socialmente prestixiados. Porén, máis interesante nos parece a noción de capital cultural, entendido como as formas de coñecemento, educación ou habilidades que pode ter unha persoa. No caso particular da nosa análise, se temos en conta a importancia da educación, poderíamos hipotetizar que exista unha marca de clase no suposto descoñecemento do decoro social co que se presenta discursivamente ese “bruto”.

Debemos entender tamén como un índice de clase, asociado a ruralidade e etnicidade, a expresión “fuxir coma do lobo” coa que destacan o rexeitamento de Xacinta ante un home que non tivo un bo comportamento con ela. O lobo constitúe un símbolo étnico fondamente arraigado no sistema cultural galego, particularmente no contexto rural, onde asume significados moi diversos e habitualmente asociados ao sobrenatural e ao medo (Mariño Ferro 1996). A súa fama de voraz tornouno símbolo da gula. Alén diso, destacou a fereza e crueldade dunha suposta besta rabiosa que mata máis do que necesita para comer. Tamén se incorporou ao imaxinario colectivo a suposta ollada hipnótica, destacando o perigo que pode supor para as persoas por provocar mal de ollo, a perda da fala ou incluso a morte. A maldición tamén rodea a súa figura e concrétase en numerosas crenzas sobre o lobishome que circularon por toda Europa (Mariño Ferro 2004, Cuba, Reigosa & Miranda 2008). Tal foi a importancia do lobo en Galicia que deixou pegada na literatura popular (Mariño Ferro 1995), nos textos de autores clásicos (Fole 1989, Risco 1925) e tamén en usos lingüísticos que abranguen desde o refraneiro (Taboada Chivite 2000) até a onomástica con, por exemplo, altas porcentaxes do apelido López en todo o territorio galego (Mendez Ferrín 2007) ou numerosos topónimos como os rematados en *-ulfe* (Cabeza Quiles 2008).

No extracto que presentamos, a locución “fuxir do lobo” inclúe o significado habitual de “marchar” que recolle Ferro-Ruibal (2006) nun estudo sobre fórmulas comparativas galegas. Non obstante, debemos acrecentar que a dita fuxida á que este autor alude se produce ante algo ou alguén que provoca medo ou incomodo, da mesma maneira que o lobo o facía na sociedade tradicional. Tendo en conta isto, o relevante da locución “fuxir coma do lobo” para a nosa conversa ten que ver coa resignificación que pode adquirir nun contexto no que se presenta un correlato entre a fuxida diante deste animal e o rexeitamento feminino ante o requirimento dun home. Esta comparación non é allea á literatura popular e pode detectarse, por exemplo, en coplas recollidas por Xoaquín Lourenzo (1973) no seu cancionero da Limia Baixa como “Traballo che ha de custar | para me atrapares a min | quíxome coller o lobo | i-eu máis ca ile corrín”.

Aurelio identifícase con ese lobo que asusta a presa que foxe del. Desta maneira, asistimos a discursos arredor do ligue en termos de home-cazador-axente e muller-presa-receptiva. Porén, a simboloxía do lobo incorpora matices que perfilan eses roles. Mariño Ferro (1996) dá conta da identificación deste animal co poder sexual e a luxuria ao destacar a utilización do seu rabo como talismán e afrodisíaco. Como consecuencia, nesta conversa o lobo non só representa a axencia no ligue senón tamén a ansiedade e voracidade sexual. No sentido literal, o depredador actúa con fereza para obter alimento mentres que, neste contexto, o único desexo é saciar a potencia sexual que caracterizaría o suxeito masculino. Esta animalización que destaca o descontrol e a pulsión instintiva remite á falta de decoro e irrespectuosidade do “bruto”. Desá maneira, tamén se reforzan os valores de clase desde a etnicidade que indexa a figura dun animal que se asocia ao ideario do rural galego.

A caracterización da clase é moi importante porque estamos ante un grupo que, paradoxalmente, en todo momento reforza a propia pertenza a unha comunidade local que caracterizan pola ruralidade e a clase media-baixa das persoas que alí habitan. A importancia da comunidade podíamos vela a través do abundante emprego dos nomes propios e localizacións precisas para as anécdotas. Non obstante, será aínda máis significativa cando comezan a falar de rituais do pasado ou dos ancestros, tal e como veremos en apartados posteriores. Finalmente, a aparición do “bruto” dunha proxección identitaria que se alíña coa clase traballadora e rural mais non con algúns códigos de comportamento que xeran subcategorizacións nas que se encontra o “bruto”.

Os posicionamentos identitarios non só se realizan en base a macrocategorías e a intersección entre elas senón tamén grupos máis reducidos que non por iso son menos importantes porque están regulados por discursos que operan a todos os niveis, tal e como acontece coa amizade. Nesta ocasión, vai ser o que explique a negociación discursiva e os cambios de posicionamento que se van producindo no decorrer da descrición de Aurelio. No seguinte fragmento cóntase que un “amigo” lle pediu autorización para bailar con Alicia, a

que naquel momento era a súa parella, e el aceptou: “dixo: ‘báilalle’”. A consecuencia foi que, despois dese baile, finalizaron a relación e Alicia casou con ese amigo.

Amadeo cuando veu ás festas de {<nome de lugar> Mornementelos} || pois || el |
 estaba | así: || estaban arrimados alí a unha parede || i-ela estaba onda el || i-
 o home que ten ahora | veu-a sacar a beilar-e || veu-a sacar a beilar-e || i-ela
 como estaba con {<nome propio> Aurelio} | díxo-lle que non | que non
 beilaba || pois {<nome propio> Aurelio} díxo-lle | "vai | vai | que | ese é
 amigo meu!" || claro | como el lle dixo | "báila-lle" || bailaran un baile |
 ¡carallo! ||foi bailar aquel baile || fose polo que quixese | pero || foi empezar
 a dar-lle | i-ó pouco tempo | empezou a andar coela || e logo se casaron |
 non tardaron un ano ||
 Lourenzo {<asentimento> hum} ||
 Amadeo entonces despós el dicía | "esa casei-na eu" ||
 Nemesio "esa casei-na eu | claro" || eso ||
 Lourenzo sí: | claro ||

Extracto 6

Na historia que relata este grupo de homes, Aurelio retrátase a si mesmo como un axente que provoca o casamento da súa parella con outro home a través dunha oración que reproduce un hipotético discurso directo: “esa caseina eu”. Isto acontece porque permitiu que ese home fose axente nunha actividade que potencialmente incita ao flirteo, isto é, o baile. Sabemos da vinculación entre o baile e o ligue porque nun primeiro momento Alicia negouse a bailar precisamente por estar nunha relación de parella: “ela como estaba con Aurelio, díxolle que non”.

Segundo isto, o problema que presenta a aceptación de Aurelio é que, no fondo, facilitou que outro home heterosexual obtivese unha vía para flirtear coa súa parella. Isto provocou que se puxese en marcha o proceso de ligue desde o estadio do flirteo masculino. Como consecuencia, tamén abriu a posibilidade a que a resolución feminina fose positiva porque Alicia estaría en disposición de poder aceptar o requirimento dese home. Segundo esta lóxica discursiva, Aurelio asumiu un risco e saíu derrotado porque nun breve lapso temporal a súa parella era obxecto doutra relación: “ó pouco tempo empezou a andar con ela e logo se casaron, non tardaron un ano”.

O xiro da historia que culmina no abandono de Aurelio preséntase en termos de asombro ou sorpresa, tal e como podemos observar a través de interxeccións como “Carallo!” coas que introducen o feito de que o amigo iniciase unha relación con Alicia en “Carallo! foi bailar aquel baile, fose polo que quixese pero foi empezar a darlle e ó pouco tempo empezou a andar con ela”. Este carácter sorpresivo relaciónase con dúas variábeis.

(i) Por unha banda, se ben Aurelio correu un risco, aparentemente non parecía demasiado grande. Podemos detectar esta maneira de entendela porque, aínda que se presenta unha

relación entre o baile e a súa potencialidade para o ligue, a exposición de Alicia ante o flirteo masculino era mínima porque se trataría exclusivamente dun baile, tal e como reforza o demostrativo singular “aquel” en “foi bailar aquel baile [...] pero foi empezar a darlle”. Alén diso, a minimización do risco tamén se postula en virtude do código ético que rexe os valores de amizade. Dise que Aurelio accedeu a facilitar a parella reproducindo un discurso directo no que establece unha relación causal entre a aceptación da solicitude e a condición de amigo que rodearía ao outro suxeito masculino: “vai, vai, que ese é amigo meu”. Polo tanto, se existe un correlato entre ligue-baile que Aurelio pasa por alto en virtude dos valores da amizade, podemos concluír que tamén se presentan ideoloxías que relacionan a amizade e o ligue, prohibindo a posibilidade de flirtear coa parella dun amigo. Tanto é así que en ningún momento aparece o nome propio do amigo, isto é, o individuo que personifica a ruptura do código ético senón que se identifica en relación ás outras dúas personaxes. Emprégase “meu amigo” cando Aurelio autoriza a petición e “o home que ten agora” para vinculalo ao presente, destacando a continuidade do emparellamento con Alicia. Desta maneira, focalízase a crítica sobre as accións en detrimento da personaxe - que se trata como un arquetipo de “mal-amigo”- e, desa maneira, visibilízanse as ideoloxías sociais para alén da casuística particular.

- (ii) Por outra banda, débese acentuar a rapidez coa que se produciu o traxecto desde o ligue até o casamento. O contacto inicial fora breve, de apenas un baile, mais o suficientemente intenso como para espertar un acentuado interese por ambas partes. Isto traduciríase nun noivado fugaz -“andar coela ao pouco tempo”- e no casamento en a penas un ano -“non tardaron un ano”. Así, establécense dúas variábeis que nos permiten entender a caracterización da anécdota en termos de sorpresa: o avance cronolóxico e o decorrer por diferentes estadios que definen o relacionamento entre persoas heterosexuais. A rapidez no tránsito por estas fases -ligue, noivado e casamento- non só é acentuada senón que, en boa medida, destaca a ansiedade por chegar coa maior brevidade posíbel á última delas. Polo tanto, enténdese o casamento como a culminación da potencial unión que se fraguaría na primeira, o ligue. Por ese motivo se fai referencia a que “non tardaron” en casar, isto é, en chegar á última fase, aquela na se atopan actualmente e de aí que se defina ao suxeito masculino como “o home que ten agora”. Alén diso, a propia delimitación das fases e a súa distribución sucesiva no plano temporal incorpora ideoloxías a respecto das potenciais finalidades que pode ter o ligue. Tal e como se presenta, existe unha sucesión desde o primeiro encontro no baile que conduce cara a estabilidade e cotidianidade que ofrece o matrimonio. Iremos perfilando esta idea en análises posteriores mais xa se comeza a destacar un sistema tripartito: (i) o ligue como o primeiro encontro, (ii) o emparellamento como o afianzamento do amor romántico e (iii) o matrimonio como a domesticación dos sentimentos.

Neste subapartado quixemos destacar a importancia dos discursos sobre a amizade e a súa relación con respecto ás ideoloxías sobre o ligue. Esta circunstancia non só explica aceptación de Aurelio senón que ademais tamén está relacionada coa maneira de distribuír as axencias das tres personaxes durante a anécdota. Tal e como se presenta a narrativa, Aurelia é unha muller que decide abandonar a súa parella e iniciar unha relación con outro home. Non obstante, a súa decisión está subordinada ás accións masculinas porque (i) Aurelio é quen autoriza que o baile se produza e (ii) o amigo é o que consegue que ela acepte o requirimento derivado do flirteo. Polo tanto, a resposta feminina é consecuencia do permiso dun e do bo facer do outro. Tanto é así que no inicio da anécdota ela negaba o baile aludindo á relación de parella con Aurelio e non ao feito de que non quixese bailar. Foi precisamente a autorización de Aurelio en “báilalle!”- o que desencadeou a súa reacción afirmativa e a praxe do amigo o emparellamento final. Preséntase ao suxeito masculino como o que “empezou a andar coela” e non ao revés.

Neste contexto particular, consideramos que a maneira de narrar os feitos responde á performance de amizade xa que o relevante non é que Alicia remate unha relación e comece outra senón que se rompese un código entre amigos varóns. Esta circunstancia explica que o obxecto de destaque sexa a axencia masculina e non a feminina. De feito, as accións femininas preséntanse como consecuencias que axudan a entender mellor a problemática que reside nas masculinas. Tanto é así que a última reacción que se describe de Aurelio é bromear co feito de ter provocado o casamento de Alicia ao afirmar “esa caseina eu”. Desta maneira subordínase a axencia feminina de quen decide mudar de parella para destacar que, no fondo, o motivo residía na autorización que Aurelio lle dera en virtude da amizade.

d) Sabes que lle chamou a atención esa rapaza?

A expresión “esa caseina eu” constrúe un importante desapego emocional que presenta ideoloxías a respecto da sentimentalidade masculina. Non existe mostra de afecto en dicir que es o responsábel do casamento da túa parella con outra persoa. Non obstante, no fragmento que presentamos a continuación, o grupo conversacional perfila esta (auto)representación de Aurelio ao destacar que Alicia era unha muller da estivo namorado desde o primeiro momento que a viu.

Amadeo imitando ó: || ó espantado | dicir | "bueno | esa casei-na eu" || esa de {<nome de lugar> Mornementelos} a: ||

Lourenzo si | esa díce-o ||

Amadeo si | esa: || {<apelación> e} | ¿sabes que lle chamou a atención esa rapaza | a {<nome propio> Aurelio}? || fun eu face-lo censo alí || i-el foi comigo || que | eu non tiña coche daquela || foi el | entonces chamei eu unha xente así || estába-lle cubrindo as fichas || pa renovar o censo || e veu ela || ¡daquella tiña ela vinte e sete anos! ||

Lourenzo ¿vinte e sete?! ||
 Amadeo vinte e sete | ¿que eran os que tiña eu! || é do | meu tempo || ¿pero eu vin aquela meniña! || e cuando viu que tiña vinte e sete anos || pareceu | dixo "me cago no carallo | ¿pero será posible?" || ela aparentaba || unha: | unha rapaciña de dezaseis ou dezasete anos | ¿como muto! || e cuando di que tiña vinte e sete anos || pois el non sei como se arreglou || xa lle falou e: || e estuvo alí falando con ela e tal ||
 Nemesio ¿como lle chamaban | <alcume>? ||
 Lourenzo si ||
 Amadeo no | bueno | ela cháma-se {<nome propio> Alicia} ||
 Nemesio si pero e || é || é <alcume> ||
 Lourenzo si: | a ela cháman-lle <alcume> ||
 Amadeo chamában-lle <alcume> || bueno pois || ¿o carallo | que: | empezaron alí de de | de | de líos e tal! ||
 Amadeo falando coela || ¿que el inda anduvo algo con ela ||
 Lourenzo ¿quen? ||
 Amadeo inda foi pa onda ela e tal || e despois ||

Extracto 7

O extracto iníciase caracterizando a Aurelio como aquel que “imitaba ao espantado” cando afirmaba que el era o responsábel do casamento de Alicia en “esa caseina eu”. Unha persoa “espantada” é a que amosa sinais de rexeitamento ou fuxida ante algo que provoca medo ou incomodo. Neste caso, esa fuxida vincúlase a Alicia -“esa”- e, materialízase a través da acción de “casar”. Segundo isto, Aurelio preséntase non só como axente porque provocou o casamento senón tamén porque grazas a esa axencia puido escapar dunha persoa/situación. Coa afirmación, despréndese de calquera tipo de afectividade que puidese asociarse ao emparellamento con Alicia e de todas as consecuencias emocionais que se puidesen derivar do seu abandono, isto é, que Aurelio ficase só e traizoadado. Tanto é así que a referencia a Alicia simplemente se identifica co demostrativo “esa”. Como consecuencia, destácase a relación con Aurelio desde a xeneralización como muller e non desde a especificación dunha persoa concreta e, polo tanto, que puidese ter sido significativa para el. O efecto resultante é a minimización da previsíbel dor que provoca a ruptura nun contexto de exposición pública e dentro do marco da monogamia -o único que parece contemplarse.

Non obstante, Amadeo cualifica o “espanto” de Aurelio como finximento porque di que, cando intentaba burlarse, o facía “imitando ó espantado”. Segundo a lóxica narrativa, cabería pensar entón que nunca existiu vontade de provocar o afastamento, senón máis ben todo o contrario. De feito, o retrato de Alicia que debuxa o grupo conversacional é radicalmente diferente ao que Aurelio presentaba. Destacan a importancia que tivo na súa vida aludindo á impresión favorábel que lle provocou desde o primeiro momento que a viu: “¿Sabes que lle chamou a atención esa rapaza, a Alicia?”. Tal e como o presenta este grupo de homes, Alicia é

a rapaza “que lle chamou a atención”, aquela coa que “empezara de líos”, coa que “falaba” e coa que “tuvo algo”. Estas descrições destacan o interese que Aurelio manifestou desde sempre por ela e retrátana como unha muller á que quería ou polo menos na que estaba especialmente interesado antes de que se producise o baile que puxo fin á súa relación. Tanto é así que constrúen un certo ideal de namoramento romántico baixo a ideoloxía do amor a primeira vista. O procedemento que empregan para relacionar o desapego declarado de Aurelio co finximento, é a narración dos sucesos acontecidos o día que coñeceu a Alicia. Segundo isto, o grupo conversacional asume que a fascinación instantánea no momento no que dúas persoas se ven por primeira vez é unha medida fiábel dos sentimentos que rodean os membros dunha parella. Por ese motivo serve para descubrir a mentira de quen “imita ao espantado” cando en realidade ten motivos para estar sufrindo.

Narran o momento en que Amadeo e Aurelio foran cubrir uns papeis para facer o censo e Alicia entrou na sala: “estáballe cubrindo as fichas pa renovar o censo e veu ela”. A súa aparencia física provoca a fascinación dos dous homes porque, tal e como a presenta Amadeo, aparentaba ser mais nova do que realmente era: “eu vin aquela meniña”, “cuando viu que tiña vinte e sete anos [...] xa lle falou”. Esta circunstancia pode redundar en dúas cuestións: (i) remite á xuventude como canon de beleza que provoca asombro (ii) coloca a Aurelio no dilema ético que xa mencionamos a respecto da idade como criterio para ligar porque “aparentaba unha rapaciña de dezaseis ou dezasete anos ¡como muto!”. Da mesma maneira que lle acontecera con Xulia -aquela rapaza coa que lle concertaron unha cita a cegas e que paseaba dun lado para outro- a etapa vital prescribe o relacionamento con mulleres demasiado novas. Por ese motivo, no momento en que Alicia descubre a súa verdadeira idade abre a posibilidade de iniciar unha relación, ante a que Aurelio reacciona inmediatamente: “cuando di que tiña vinte e sete anos pois el non sei como se arreglou, xa lle falou”.

Segundo isto, a reacción de Aurelio foi “falarlle”, isto é, iniciar a acción do ligue desde a fase do flirteo. O motivo implícito sería esa impresión favorábel que pode detectarse na inmediatez das súas accións nun contexto que, en principio, non é o máis idóneo para que o ligue se produza. Non pode compararse “falarlle” a unha muller nunha sala na que se cobren os papeis para facer o censo con solicitar o baile nunha festa. Non obstante, a atracción inmediata dificulta a espera ante a posibilidade de ter outro encontro. Esta fascinación tamén se subliña discursivamente ao reproducir o discurso directo de Aurelio no que predominan expresións de asombro como “me cago no carallo ¿pero será posible?” para reflectir o momento en que se dá conta da verdadeira idade e, como consecuencia, de que non hai impedimento para intentar ter unha relación con ela.

Sabemos da importancia afectiva que esa muller tivo para el -segundo o grupo conversacional-, non só polo tratamento discursivo do momento no que se coñeceron, isto é, á orixe da relación. No extracto que segue, tamén se destaca a excepcionalidade dos feitos

dentro do patrón de conduta habitual de Aurelio. Este retrátase como unha persoa que daba prioridade a “aproveitar o tempo” desde unha perspectiva estritamente sexual, tal e como marca a expresión “el o que iba era á juerga”. Non obstante, a situación na que o colocou a fascinación por Alicia levouno á excepcionalidade de manter unha relación “inda tuvo algo coela” que ía máis aló de “empezar de líos e tal”.

Nemesio el daquela era un | bruto | era así || [...]
 Amadeo no: | ademais | ten ido daquela: || tiña mui lonxe o matrimonio | entonces el
 || o que iba era á juerga | como ibamos todos | ¿non? ||

Extracto 8

O máis interesante deste fragmento é que se ofrece unha explicación aos potenciais comportamentos censurábeis de Aurelio coa que se tenta equilibrar a tensión xerada arredor da súa figura. O motivo fundamental é que “daquela era un bruto” e por iso houbo rapazas que “deron queixa” ou por esa mesma razón el bromeaba con que casara a Alicia a pesar da dor que lle puidese producir que emparellase cun amigo seu e, dalgunha maneira, ambos traizoasen a súa confianza. Xa comentamos que o adxectivo “bruto” denota unha subcategorización dentro da clase asociada á falta de decoro ou problemas nas maneiras de relacionamento. Non obstante, a localización temporal “daquela” engade información arredor do momento en que esas accións censurábeis se producían, isto é, nun tempo pasado ou o que é o mesmo, nunha etapa vital na que agora xa non se encontra.

Alén diso, establécese unha relación causal entre ese carácter que denota desapego afectivo, a falta de decoro e a solteiría que, por outra banda tamén poderíamos asociar á falta de madurez que caracteriza a etapa vital da mocidade. Todas estas asociacións materialízanse na idea da “juerga”, un substantivo que recolle o valor da esaxeración festiva e como consecuencia a diversión sen reflexión nin medida. O casamento supón un cambio de etapa e un punto de inflexión para ideoloxías que prescriben a maior ou menor aceptabilidade de determinadas accións. Por ese motivo é unha xustificación ter “mui lonxe o matrimonio”. Esta afirmación está directamente relacionada co que xa explicamos arredor de aproveitar o tempo en termos de establecer relacións exclusivamente sexuais e desa maneira construír mocidade. O casamento supón un cambio de etapa porque implica o cese da actividade que define a mocidade e o salto cara á idade adulta que se define pola suposta estabilidade sexual e a monogamia. No fragmento anterior muda a metáfora “aproveitar ou pasar o tempo” por “ir á juerga” mais o contido é o mesmo.

De feito o exercicio continuado do ligue en termos de exaltación sexual volve a entenderse como particularidade que define a masculinidade das xeracións novas. Esta idea aparece reflectida na delimitación da “juerga” como unha actividade que non só definía a Aurelio senón a todos os homes en conxunto e ao grupo conversacional en particular -“como

ibamos todos, ¿non?”. O resultado será, pois, unha xustificación do “bruto” en termos de masculinidade que mitiga a crítica previa das súas accións cando falaban de que as mulleres daban queixa. Existe unha certa xustificación da súa persoa desde a etapa vital e a masculinidade que indexa a “juerga” como exaltación irreflexiva. Polo tanto, o grupo conversacional reincide nunha maneira de entender a mocidade e a masculinidade para xustificar a Aurelio e construír tamén a súa identidade actual por oposición.

En resumo, a figura de Aurelio resulta un ítem indexical moi potente na proxección identitaria dos membros deste grupo. Esta personaxe, foi colocada nun primeiro momento para visibilizar a potencia sexual e importancia do código ético que rodea a etapa vital na que é lexítimo que se produza o ligue. Por ese motivo foi aclamada a decisión de que non ligase cunha rapacica e adoptase a posición de quen está disposto a esperar, recollida na frase “come e medra”. A continuación, apareceu para establecer subdivisións situadas dentro da categoría clase á que todos se adscriben e ao mesmo tempo proxectar unha imaxe positiva de si mesmos dentro dos códigos de relacionamento coas mulleres opoñéndose á figura do “bruto”. Máis tarde, serviu para presentar a importancia da amizade e a maneira en que esta categoría se relaciona coas ideoloxías sobre o ligue. Isto acontece porque o grupo conversacional actúa como censor de quen non respecta a amizade por enriba da potencia sexual. Así mesmo, nas xustificacións que rodean a vontade de “juerga” detectamos construcións que entrecruzan a masculinidade, a etapa vital ou o emparellamento e que dan conta de como as alteracións nestas categorías provocan que os individuos se vexan afectados por ideoloxías diferentes que á súa vez son as que constrúen esas mesmas categorías. Podemos falar de masculinidade e emparellamento cando se conceptualiza a exaltación da potencia sexual asociada á “juerga” ou ao desapego afectivo na expresión “esa caseina eu”. Así mesmo, a etapa vital entra en xogo na conceptualización do “matrimonio” como punto de inflexión para todas estas prácticas.

Finalmente, o contraste entre a maneira que Aurelio ten de relatar a ruptura con Alicia e o tratamento que lle ofrece o grupo conversacional tamén serve para visibilizar discursos arredor da masculinidade e autorrepresentación. A natureza ideolóxica da represión dos sentimentos masculinos fai que sexa necesario mostrar desapego afectivo por unha muller diante doutros homes, especialmente cando as circunstancias colocan ao individuo nun contexto de tanta exposición íntima como é o abandono da parella. O grupo conversacional constrúe unha reflexión na que se mostra o carácter finxido e, polo tanto, ideolóxico da falta de sentimentalidade en tanto a que non responde a unha práctica sincera -“imitar ao espantado”- senón a patróns de conduta normativos. Implicitamente, esta conversa serve para argumentar que a sentimentalidade non é unha circunstancia allea aos grupos de homes senón que afecta incluso aos que se constrúen desde os estereotipos hexemónicos, tal e como acontece con Aurelio.

e) A importancia que se lle queira dar ás cousas

No seguinte extracto Amadeo, Nemesio e Lourenzo toman como punto de partida a afirmación “as cousas son a importancia que se lles quere dar” para destacar o carácter subxectivo na interpretación das prácticas de ligue. Asumen que as valoracións -“importancia”- de determinadas accións -“cousas”- están suxeitas a cambios -“a que se lles quere dar”- situados dentro dun marco temporal que distingue entre “hoxe/ahora” e “antes”.

Amadeo o que máis me chama aínda a atención || as cousas || son || son a importancia | que se lle quere dar ||
 Lourenzo ¡claro que:!! ||
 Nemesio {<valoración> ah} | pero eso é: | inda é hoxe por todas as cousas ||
 Amadeo por exemplo || antes | ó que lle daban importancia || claro | non había coches || que | mutas cousas || mutas costumbres || fáino-las cambiar | a: a situación || i-a | i-a propia evolución da | da: | da vida | ¿non? || a todo isto | hai un coche e marcha tal cual || agora | somos máis individuais pero eu penso que a juventú || que é máis sincera ca antes || antes || facía-las cousas aparentando que non || agora fain-as á vista unhos dos outros | non pasa nada ||
 Nemesio <click> bueno ||
 Amadeo bueno || hai que ter tamén algo de vergonza que eu: | muito non a teño pero bueno ||

Extracto 9

A diferenza máis significativa a respecto de todo o que levamos analizado deste grupo é que, até o momento, o avance cronolóxico asociado a ideoloxías sociais servía, fundamentalmente, para a definición de etapas vitais. Distinguía a mocidade da idade adulta como dúas categorías identitarias (i) que se suceden no tempo, (ii) que teñen relación coa maior ou menor pertinencia para que o ligue se produza e (iii) entre as cales se sitúa o matrimonio como punto de inflexión.

Porén, a partir de agora veremos que o avance cronolóxico-ideolóxico non só afecta á etapa vital dos individuos. Contémplase tamén desde unha perspectiva comunitaria que asocia o tempo ao decorrer histórico e á idea de cambio social. Como consecuencia, asúmese que as sociedades tamén se ven afectadas por ideoloxías que, á súa vez, reconfiguran todas as potenciais categorías identitarias xa que mudan valores hexemónicos de referencia, isto é, “a importancia”. Por este motivo, existe un contraste entre as maneiras que eles tiñan de ligar nun pasado e as que outros homes teñen agora.

Tal e como xa comentamos, o ligue segue a constituír unha práctica definitoria da mocidade e, polo tanto das etapas vitais. Non obstante, os patróns de comportamento vinculados a esta actividade -“cousas”, “mutas costumbres”- sofren modificacións en base aos dous factores que actúan simultaneamente: (i) a evolución vital/individual e (ii) os cambios

sociais/grupais que modifican/crean novas ideoloxías coas que se (re)definen as categorías, neste caso a etapa vital asociada ás maneiras de ligar. O grupo conversacional inclúe condicionamentos de tipo histórico-social cando aluden á "situación" e escollas de tipo persoal relacionadas co decurso vital na afirmación a "propia evolución da vida", isto é, o tránsito desde a mocidade até a idade adulta. A continuación analizaremos ambos parámetros pormenorizadamente.

No inicio desta análise, viamos como a fronteira entre pasar o tempo ou aproveitalo explicaba as finalidades do ligue e separaba o presente do pasado, aquilo que foron do que agora outros son. Neste extracto refórzase a orixe ideolóxico-social dalgunhas diferenzas etarias ao argumentar que a "juventú" non só "pasa o tempo" senón que un certo aperturismo social ligado á idea de modernidade "fai" que os rapaces e rapazas sexan máis directas e non lles importe flirtear sen pudor: "Ahora fainas á vista unhos dos outros. Non pasa nada".

Podemos dicir que se trata dunha circunstancia que asocian primeiramente ao influxo das normas sociais porque se ben as rapazas e rapaces novos se presentan como axentes que "fain á vista", é a comunidade a responsábel de asumir os feitos coa naturalidade de "non pasar nada". Polo tanto, semella que o cambio social -a "situación"- non só afecta ás finalidades do ligue senón tamén ás maneiras de ligar e aos valores cos que se xulgan os comportamentos. O resultado é un aperturismo que o impregna todo e que fai que a "importancia" sexa menor.

Resulta necesario destacar o correlato entre ese aperturismo social e a inactividade por parte da comunidade. Non podemos pensar que a "juventú" faga as cousas á vista porque exista unha aprobación social evidente senón máis ben pola falta de censura. Dicir que "non pasa nada" implica asumir que non hai ningunha reacción, nin boa nin mala, porque a comunidade non actúa en termos de control grupal. Esta ausencia de cohesión entre os individuos é o que explicaría que a modernidade tamén estea asociada ao carácter individualista: "ahora somos máis individuales".

Non obstante, acontece que o aperturismo, non só lle afecta á xuventude senón tamén aos membros do grupo conversacional como parte da sociedade actual. Esta idea aparece reflectida no uso da primeira persoa do plural "somos" na personificación de dito individualismo -"somos máis individuales". Resulta curiosa esta aliñación porque xera un novo grupo identitario, formado por eles mesmos e a "juventú" á que se opuxeran até o momento. Desá nova unión xorde unha identidade que se contrapón á delimitada para o que eles foran nun pasado. Isto acontece porque a sociedade cambiou e eles tamén. Así é como os discursos sobre o cambio social permiten que se produzan tres construcións aparentemente contraditorias.

- (i) Distáncianse como “adultos” dos “rapaces novos” porque falan dos seus ligues en termos de pasado e así constrúen unha etapa posterior á mocidade que se caracteriza porque cesa a actividade do ligue.
- (ii) Distáncianse como “os rapaces novos que foron” dos “rapaces novos que outros son agora” ao indicar que existen diferenzas no tratamento do ligue. Lembremos que asumían que os rapaces de “agora” só “pasan o tempo” mentres que eles tamén o “aproveitaban”. Como consecuencia, a exaltación da potencia sexual é maior no seu caso, unha circunstancia que os definía no pasado e tamén condiciona a súa definición no presente. Así mesmo, opóñense na visibilidade coa que tratar socialmente o ligue. Mentres que a xuventude de agora non ten reparo en mostrar abertamente unha actividade coma esta, eles aparentaban e, polo tanto, mentían aos ollos da comunidade sobre as súas prácticas.
- (iii) Alíñanse como “adultos” cos “rapaces novos de agora” e distáncianse do que “eles foron” ao destacar un carácter individualista, ligado ao aperturismo social, que sería o que os define desde o presente: “somos máis individuais”. Esta unión coas xeracións novas preséntase como positiva ao identificar o individualismo coa “sinceridade”. Non se trata de que as prácticas de ligue mudasen senón máis ben a súa manifestación pública e a finalidade última. Cando eles eran novos “aparentaban” que non, isto é, negaban socialmente unha actividade que os definía para “aproveitar o tempo” e tamén para “pasalo”. Isto acontecería porque existían normas que prescribían o decoro e que censuraban a exposición pública do relacionamento amoroso/sexual ante unha comunidade que actuaría como censora. Non obstante, esa sociedade mudou. Como consecuencia, o condicionamento social -“a situación”- tamén o fixo e con ela os “costumbres”, identificados coa visibilidade do flirteo a consecuencia da maior ou menor presión comunitaria.

Cando elaboran o concepto de cambio -“mutas costumbres fáinolas cambiar”- consideran factores persoais -“evolución da vida”, “a importancia que se lle quere dar ás cousas- para alén dos sociais. Esta idea plásmase na importancia da “vergonza”. Semella que aínda que as ideoloxías sociais muden e actúen como condicionantes moi potentes, non pode negarse Os valores sociais de modernidade relaciónanse co aperturismo até o punto de conducir á ausencia de decoro. Así, da unión entre a liberdade individual e o aperturismo social xorde a necesidade de que os individuos sexan capaces de calibrar ambas esferas e situarse nun punto medio entre a sinceridade e a falta de vergonza.

Segundo isto, podemos concluír que hai unha dobre visión dos cambios sociais que conducen cara o aperturismo da modernidade. Asóciase simultaneamente a dous valores: a sinceridade e o individualismo.

- (i) O aperturismo interprétase como sinceridade -“a juventú é máis sincera ca antes”- porque, no fondo, as maneiras de ligar sempre son as mesmas, só muda a exposición pública. En

principio, a maior visibilidade valórase en termos de coherencia persoal porque a oposición non se establece entre mostrar ou ocultar á comunidade senón entre mostrar ou aparentar, isto é, pretender finxir mediante accións ou palabras unha calidade ou sentimento que non se ten. Polo tanto, a visibilidade non se opón ao decoro senón á mentira: “Antes facías as cousas aparentando”. Con todo, aínda que a maior visibilidade do presente se avalíe positivamente, cuestiónase que derive na falta de vergoña “bueno, ter tamén algo de vergonza”.

- (ii) O problema do decoro ou “vergonza” agravárase polo auxe do individualismo que provoca que a comunidade perda progresivamente o seu papel de censora -“non pasa nada”- ante comportamentos que non están socialmente lexitimados. A solución ao dilema entre ser sincero no marco da sociedade actual e non caer na falta de vergoña, reside no manexo equilibrado dos dous valores, sinceridade e individualismo. Non se nega a sinceridade de quen continúa a empregar as mesmas prácticas de ligue que había no pasado e ten liberdade para non esconderse mais apélase ao código ético individual para suplir as carencias dunha sociedade que cada vez actúa menos en base ao colectivo.

O resultado de todo este entramado de condicionantes sociais e individuais é a emerxencia dunha identidade grupal na que Amadeo, Nemesio e Lourenzo se alían. En relación á etapa vital, constrúense como adultos porque a actividade de ligue se circunscribe ao seu pasado. Non obstante, tendo en conta a influencia do cambio social, tamén se posicionan como os que asistiron ao ligue nun pasado que se opón a un presente construído *ad hoc*. Trataríase daquel no que os valores de masculinidade hexemónica asociados a “aproveitar o tempo” terían prioridade sen que iso implicase perder a vergoña. Amadeo, Nemesio e Lourenzo “son” os que redefinen desde a memoria o momento en que “foron” mozos. Esta circunstancia defíneos no presente en relación ao pasado destacando os valores do decoro. Cabería a posibilidade de crítica pola suposta falta de sinceridade á que aludían en “facer as cousas aparentando” mais xustifícase polo feito de que o sistema histórico-ideolóxico é o que non lles deixaba liberarse no pasado e hoxe os condiciona: “mutas costumbres fáinolas cambiar a situación”. Os que asumen que ter vergoña era algo que os caracterizaba no pasado por oposición aos mozos de agora son os mesmos que se alían na falta de decoro do presente por causa da modernidade: “ahora somos máis individuales”, “ter tamén algo de vergonza que eu non a teño”. Como consecuencia, o foco dos problemas sempre se sitúa nos condicionantes sociais, por un pasado que os obrigaba a aparentar e por un presente onde o individualismo e o valor da sinceridade os conduce a perder a vergoña.

f) Eso nós xa non o acordamos

De acordo con Eckert (1997:151) o envellecemento é un proceso central na experiencia humana que constitúe “the achievement of physical and social capacities and skills, a

continual unfolding of the individual's participation in the world, construction of personal history, and movement through the history of the community and of society”.

Nesta definición, contéplase o influxo dos dous parámetros que manexamos no apartado anterior para a definición da etapa vital: o decorrer cronolóxico individual -“evolución da vida”- e o social -“situación”. Segundo isto, entenderemos que a etapa vital pode definirse como un posicionamento discursivo nun momento dado en relación non só á historia persoal senón tamén á historia da comunidade. Até o momento, os membros do grupo conversacional construían o seu envellecemento desde un presente que apela á biografía pasada e ao mesmo tempo traza un percorrido pola historia da comunidade desde o que eles foron até o que outros individuos son e a cuxas experiencias acceden directamente por coexistiren nun mesmo tempo cronolóxico. Porén, a complexidade de planos temporais será maior cando comecen a describir con detalle como moceaban outros homes máis vellos ca eles. No fondo, esta circunstancia mostra que a idade e o envellecemento se experimentan de xeito individual mais tamén colectivo. Son o resultado de construírse como parte dun colectivo que manifesta a mesma maneira de entender as etapas vitais e tamén as etapas históricas.

No seguinte fragmento, mostramos o momento en que o foco da construción identitaria se realiza tomando como punto de partida a afirmación de “acordar unha época”.

Amadeo a forma de | de | de | de | de ligar cunha rapaza || e: | está | non: | non é: |
siempre igual || nós acordamos un:ha época dunha maneira || pero é que os
nossos antepasados eran doutra || porque eu sendo rapá || eu sendo rapá ||
pois: || había certas cousas que tiñan unha importancia da hostia ||

Extracto 10

O primeiro aspecto que compre salientar é que o verbo “acordar” continúa a destacar á temporalidade como un marco fundamental para a construción discursiva destes individuos. Implica seleccionar algún evento ou realidade do pasado para tornalo presente, servíndose da memoria como soporte. Así, o presente redefínese desde o pasado-lembrado ou, máis concretamente, desde os ítems que o grupo conversacional considera significativamente relevantes de lembrar no contexto das conversas sobre o ligue. Nesta ocasión, Amadeo, Nemesio e Lourenzo “acordan” unha “época”, isto é, un marco temporal delimitado baixo algún criterio que intentaremos dilucidar máis adiante. Non obstante, a propia consideración do tempo como unha realidade que pode ser seccionada é un elemento significativo en si mesmo.

No apartado anterior observamos como a historia social da comunidade asociada ao cambio influía sobre as ideoloxías que rexen as categorías e afectan á maneira de avaliar a exposición pública do ligue ante unha comunidade que cada vez é máis individualista. Porén,

neste fragmento tórnase aínda máis evidente que a propia historia social da comunidade á que fan referencia tamén é construída discursivamente grazas ás “épocas”. Nesta ocasión, a delimitación das ditas “épocas” está relacionada co (i) marco cronolóxico, (ii) a presión das normas sociais e (iii) as características das personaxes que habitan nela, tendo en conta a súa etapa vital e (iv) a actividade que realizan.

- (i) O tempo. A variábel cronolóxica asúmese necesaria ao presentar as “épocas” como realidades que se suceden. Contémplase un presente no que o grupo conversacional coexiste con rapaces novos, precedido dun pasado no que eles eran novos e dun pasado remoto no que os antepasados ligaban. Esta sucesión pode detectarse na distribución dos adverbios que viamos no extracto anterior e que opoñían o “hoxe/agora” no que ligan os rapaces novos a un “antes” no que ligaban eles. Neste fragmento engádese unha temporalidade anterior na referencia explícita aos “antepasados” como as persoas que habitaron “antes do pasado”.
- (ii) Presión das normas. Durante a comparativa cos antepasados destacan que había "certas cousas que tiñan unha importancia da hostia". Se aplicamos a variábel cronolóxica e pensamos o eixo temporal como "épocas" que se suceden, a última delas, o presente, caracterizaríase por un aperturismo que non se daba na inmediatamente anterior e menos aínda na dos antepasados. Semella existir un correlato entre avance cronolóxico e relaxación das normas. Se a dureza do código se mide en base á "importancia" das cousas, oscilamos entre o contínuum de “non pasar nada” no presente e a rixidez extrema no antepasado que se sinala mediante o cualificativo "da hostia" en “había certas cousas que tiñan unha importancia da hostia”.
- (iii) As personaxes e a etapa vital. Inclúen un “nós” fronte aos “antepasados”. Tal e como comentamos, o ítem dos “antepasados” personifica a sucesión cronolóxica das “épocas” mais tamén inclúe información sobre as personaxes e, concretamente, a influencia da etapa vital e prácticas de ligue para a súa definición. O grupo dos “antepasados” é anterior a un “pasado” delimitado exclusivamente pola actividade que se realizaba nel, isto é, ligar. En principio, se pensamos en temporalidades que se suceden, cabería pensar que as persoas que habitan cada unha delas tamén se sucedan. Porén, isto non é o que acontece coa temporalidade que referencia o grupo conversacional. Os antepasados coinciden como mozos co grupo conversacional cando eran meniños “sendo un rapá”. Como consecuencia, coexisten nun momento no que a actividade do ligue é lexítima unicamente para os “ancestros” porque están na etapa vital da mocidade e non na infancia “rapá”. Esta circunstancia replicase no presente mais cunha oposición que se realiza en base á idade adulta e divide os “mozos de agora” vs o grupo conversacional. Polo tanto, as épocas constrúense tendo en conta as personaxes -“antepasados”, “mozos” e “nós”- situadas nunha etapa vital -a mocidade- que á súa vez se define polos discursos arredor da

pertinencia do ligue. En realidade, as “épocas” poderían construírse de maneiras diferentes mais, nesta ocasión, atenden ao ligue e como consecuencia ás mocidades dos protagonistas de cada unha delas. O aínda máis interesante é que non se definen illadamente senón que unhas contribúen á delimitación das outras. O presente dos “novos” constrúese por oposición ao presente do grupo conversacional mais tamén por oposición ao seu pasado. Simultaneamente, tanto o presente como o pasado dos novos e do grupo conversacional están construídos en relación a outro pasado -o dos antepasados- que, tal e como veremos máis adiante, se asume como a “raíz” de todo.

- (iv) As personaxes e as prácticas que realizan. Xa comentamos que as etapas vitais son fundamentais para delimitar as épocas mais sono en tanto a que o ligue é o que caracteriza a mocidade. A diferenza entre as “épocas” non reside na presenza ou ausencia da actividade senón nas características que a definen -“forma de ligar cunha rapaza”- e que mudan co paso do tempo -“non é siempre igual”. No salto entre o presente e o pasado, destacaban a exposición pública. Porén, a diferenza entre o pasado -“nós acordamos unha época”- e o antepasado -“os nosos antepasados eran doutra”- afecta directamente ás prácticas -“certas cousas”- e non á súa visibilización. En calquera caso, o que tampouco muda é a referencia de xénero -“ligar cunha rapaza”. Por ese motivo, cabe argumentar que, aínda que estamos a manexar o concepto de etapa vital, en realidade non se disocia das identidades de masculinidade e heterosexualidade.

Nos fragmentos seguintes daremos conta desta particular maneira de entender o pasado a través de épocas que se suceden e se caracterizan por un decorrer cronolóxico relacionado coa presión das normas sociais. Mostraremos tamén a importancia da delimitación das personaxes que protagonizan cada unha desas seccións temporais atendendo ao criterio da súa mocidade e ás diferenzas nas prácticas de ligue por constituír un medidor fundamental para postular a idea do cambio social. Até o momento mostramos a pertinencia da exposición pública do ligue para opoñer o pasado ao presente mais a continuación veremos como o grupo conversacional se posiciona a respecto dos antepasados, elaborando unha descrición de prácticas diverxentes que xa consideran esmorecidas: o permite e o paseo.

No fragmento que presentamos a continuación incluímos unha breve descrición do permite, unha práctica que se sitúa na temporalidade dos “antepasados”. Caracterízase pola súa funcionalidade para distribuír e rotar as parellas de baile durante as festas tradicionais baixo a fórmula de “permítese”.

Lourenzo eso nós xa non-o acordamos pero: | ser era así ||
 Amadeo e despois o: || que | que | que | que normas había: ||
 Nemesio do que tal ||
 Amadeo tu estabas bailando || ca tipa || viñ# | viñ# | viña outro dice | "eso par#" ||
 Nemesio "ese || ese che: é tal" ||

Lourenzo e | eso si que tiña que ser unha putada {<apelación> eh} ||
 Nemesio que teve-se aí traballando: ||
 Amadeo se | se: | se permite ||
 Nemesio a tope pa: ||

Extracto 11

Para podermos entender o contexto, é preciso realizar unha pequena explicación de tipo etnográfico. A Galiza rural dos anos 70, constitúe o marco temporal aproximado ao que ao que se podería referir o grupo conversacional cando Amadeo se presentaba como un “rapá” no contexto dos antepasados. Debemos ter en conta que son homes que roldan os cincuenta anos e que, polo tanto naceron nos 60. Dicían que “os nosos antepasados eran doutra porque eu sendo rapá [...] había certas cousas que tiñan unha importancia da hostia”. Non obstante, o contexto específico do permite semella situálos nun momento previo a este xa que aluden á imposibilidade de ter acceso directo a el : “eso nós xa non-o acordamos pero ser era así”. Esta circunstancia estaría en consonancia cos datos obtidos na miña experiencia como compiladora de música e baile tradicional xa que, na maior parte dos casos, os testemuños das persoas máis vellas localizan a pervivencia da práctica do permite nas festas rurais non máis acó dos anos trinta. Todo o que acontece despois serían vestixios do que nalgún tempo era unha práctica estendida por todo o territorio galego. Este límite tamén é o establecido por Mariño Ferro (2000b) cando fala dos acordos aos que chegaban os homes dunha mesma aldea para expulsar aos mozos das parroquias veciñas. O motivo ao que alude serían as violentas disputas derivadas da obriga de ter que cederlles a parella de baile. Aínda que somos conscientes de que a desaparición destas prácticas puido non ser simultánea en todo o territorio, semella que o maior punto de inflexión debeu ser a Guerra e os inicios da ditadura, porque levaron os mozos para o exército e promoveron a represión social baixo a moral cristiá a través da Garda Civil (López Cuevillas et al. 1936, Lisón Tolosana 1979, Fernández de Rota 1984).

A sociedade dos anos trinta e corenta caracterizábase pola escasa industrialización, polo que Galiza era un país fundamentalmente rural. Porén, os duros traballos sen a penas medios técnicos non supoñían un impedimento para que homes e mulleres tivesen momentos de lecer entre música e bailes. Son moitos e moi diversos os contextos e funcións nos que a música formaba parte da vida das persoas. Así é como encontramos cantos asociados ao traballo - sega, espadelada, arrieiro, etc.- que coa súa cadencia rítmica axudaban a acompañar a forza ou a pericia simultánea de varias persoas. Á par, existen outras melodías acompañadas de diversas percusións que eran as encargadas de poñer música nas festas da aldea, celebradas unha vez por semana baixo nomes moi diferentes dependendo do lugar: serán, polavila, ruada, foliada, etc. Neste contexto festivo é onde se sitúa o baile e a práctica do permite.

Tal e como xa comentamos, o baile é un contexto propicio para o ligue. Esta idea fora apuntada cando o grupo conversacional narraba a historia de Alicia e Aurelio, mostrando que

unha única peza é suficiente para que che arrebatan a parella e casen con ela. O permite, máis que unha práctica, eran unhas "normas" de relacionamento que rexían o contacto entre homes e mulleres durante o baile. Só se contemplaban parellas mixtas e, dunha maneira similar ao que vimos para os códigos de ligue, os homes eran os axentes, neste caso os que iniciaban ás mulleres no baile e xestionaban o intercambio. A cesión e requirimento da parella realizábase solicitándoa uns aos outros co dito de "permítese". En palabras de Amadeo, "tu estabas bailando ca tipa, viña outro e dice se se permite".

Amadeo, Nemesio e Lourenzo destacan os problemas derivados dunhas normas tan ríxidas, incidindo na obriga de ter que ceder a parella unha vez que era solicitada por outro home. Así é como emerxe a idea da "putada" ao presentar o hipotético caso de que un home "tuvese aí traballando a tope pa". Esta afirmación, condúcenos unha vez máis aos roles de xénero tradicionais nos que o home é o axente que flirtea. Para indicar a axencia empregan o verbo "traballar" que incorpora diversos matices que enriquecen a análise das ideoloxías. "Traballar" supón realizar unha actividade co fin de producir algo ou acadar un resultado, neste caso falaríamos do flirteo coa vontade de obter a aceptación feminina. Non obstante, este verbo tamén incorpora o matiz do esforzo e así é como nos leva á idea de que o ligue require tempo e pericia por parte dos homes. Non só deben ser axentes senón ademais ter un bo método porque existe unha relación entre o bo facer e a aceptación feminina. Precisamente por ese motivo deben esforzarse, isto é, "traballar a tope". Tal e como podemos inferir, o esquema do permite posibilita a decisión feminina para aceptar ou negar o requirimento amoroso/sexual dun home mais non deixa marxe para opinar sobre a cesión das parellas no baile. No fragmento que presentamos a continuación, o grupo conversacional narra o hipotético caso no que unha moza de Castiñeira quixese negar o baile a un mozo da mesma aldea.

- Amadeo tu vas ahora || sacar unha rapaza a bailar || anque | anque sea veciña | ¿e
dice-che que non? || e non pasa nada || pero é que antes ||
- Lourenzo <incomprensíbel> ||
- Amadeo se por exemplo | unha moza de {<nome de lugar> Castiñeira} | en {<nome
de lugar> Villarino} | na festa de {<nome de lugar> Villarino} || por
ejemplo || e iba un mozo de {<nome de lugar> Castiñeira} saca-la a bailar
e non lle bailaba | <click> || jeso xa era unha ofensa do carallo! ||
- Lourenzo {<asentimento> hum} ||
- Amadeo e despos outra cousa || que || tu ahora vas | tas bailando cunha rapaza || polo
que sea ela | decide | vai-te foder e || e márchase de onda ti | ou tu de onda
ela e non pasa nada || jantes plantar unha tipa no baile! ||
- Lourenzo {<valoración> ai} | eso era: ||
- Amadeo aquilo | aquilo era pouco menos que: || ca | ca chamar-lle puta á cara ||
- Nemesio si ||

Extracto 12

Segundo isto, no antepasado, as mulleres non podían negar o cambio de parella “[se] non lle bailaba, eso xa era unha ofensa do carallo!” e disto tamén dan constancia numerosos testemuños que chegan até hoxe a través daquelas que algún día participaron do permite e relatan a dureza coa que socialmente podían ser castigadas. No fragmento que presentamos, trátase a negativa como "ofensa" desde dúas perspectivas.

- (i) Xénero. É un problema de mulleres porque o esquema ritual prevé que os homes se roten e elas simplemente acepten. De feito, algunhas informantes coas que tivemos a ocasión de conversar, contan que, negar unha solicitude, impedía poder bailar con calquera outro home.
- (ii) Etnicidade. Detectamos a relevancia da proxección identitaria dentro da comunidade porque a anécdota que contan está protagonizada por unha muller e un home de Castiñeira durante a festa de Vilariño, unha aldea veciña. Desta maneira, mostran que na negativa desa muller non só hai un problema porque se rompan as normas de xénero. Tamén se detecta unha fricción relacionada co feito de que a negativa se dea ante un rapaz da mesma aldea porque a suposta “ofensa” semella estenderse á comunidade en conxunto. Alén diso, a acción da hipotética muller posúe o agravante de producirse ante os membros doutro grupo, isto é, a veciñanza de Vilariño. Por ese motivo se marca a intensidade da suposta "ofensa" mediante o intensificativo "do carallo" en "Eso xa era unha ofensa do carallo!".

Da mesma maneira que negar o baile era un problema social, tamén o era que un home deixase plantada a unha muller despois de solicitala. Non obstante, a diferenza é que a ruptura das normas por parte dun home traducíase nunha deshonra que, paradoxalmente, lle afectaba sobre todo a ela porque "era pouco menos ca chamarlle puta á cara". Así, se un home se negaba a bailar é porque había algún tipo de problema relacionado con esa muller e non consigo mesmo. Entenderemos que, por detrás do cualificativo "puta", se esconde unha maneira de censurar a moralidade de quen non se adecúa ás normas de dispoñibilidade sexual marcadas pola sociedade.

Tal e como se presenta o fragmento, bailar cunha "puta" supón un problema masculino. Porén, para poder entendermos isto, debemos ter en conta que o permite se realizaba ante a comunidade, nun momento no que o control social era férreo. Segundo isto, sería un problema para a proxección da masculinidade heterosexual manter contacto cunha muller á que socialmente se censura pola a súa dispoñibilidade sexual e máis aínda cando a actividade na que se vería involucrado con ela incita ao ligue.

Se pensamos todo o anterior en termos de proxección identitaria, vemos o como xénero e a sexualidade constitúen variábeis de primeiro nivel xa que o grupo conversacional emprega as narrativas sobre o antepasado para exemplificar a existencia dun código de normas estritas -"da hostia"- que afectaban de maneira diferente a homes e mulleres heterosexuais durante o

ligue. Así, as mozas estaban obrigadas a aceptar calquera demanda de baile e a ser coidadosas coa exposición pública da súa vontade sexual para non seren rexeitadas e cualificadas de "putas" pola comunidade. Pola contra, os homes debían aceptar a cesión dos suxeitos femininos no contexto do baile e de acordo ás regras do permite. Non obstante, a diferenza das mulleres, a súa vontade sexual non precisaba ser escondida porque eran os encargados de seleccionar as parellas e, polo tanto, mostrar por elas un interese que podía circunscribirse ao baile ou non, tal e como veremos cando falemos do "paseo". O fragmento mostra que aos homes tamén lles afectaban as "normas" xa que a visibilización da masculinidade ante a comunidade dependía das eleccións que fixesen no baile. Porén, terían a posibilidade de arranxar unha mala escolla apelando á condición das mulleres no caso de as deixaren plantadas e, como consecuencia, expostas a ser consideradas "putas". O maior problema que podería suscitar para eles o código do permite estaría relacionado coa "putada" de ter que ceder no baile a muller na que estaban interesados no caso de ser seleccionada por outro.

Cómpre destacar a importancia que posúe o feito de relembra historias sobre a Galiza rural relacionadas cunha negativa feminina que pode ofender á comunidade. Esta circunstancia coloca nun primeiro plano a cohesión grupal de aldeas pequenas, exemplificadas en Castiñeira e Vilariño. Como consecuencia, serve tamén para destacar as categorías de clase e etnicidade na caracterización duns antepasados que se presentan como as bases do decorrer histórico que conduce cara ao seu presente conversacional. De feito, neste mesmo extracto, faise explícito o decorrer cronolóxico das épocas mediante a comparación entre un "antes" e un "ahora" relacionado coas consecuencias sociais da hipotética resposta negativa despois de "sacar unha rapaza a bailar". O contraste preséntase como unha oposición entre dous extremos dentro dunha mesma escala que oscila entre a acentuada crítica da "ofensa do carallo" e a indiferenza de "non pasa nada". O criterio que se emprega para aplicar as ditas valoracións está relacionado coas supostas mudanzas que sufriron algunhas "normas" sociais asociadas ás categorías de xénero e etnicidade: "aunque sea veciña ¿e díce-che que non? e non pasa nada". Segundo esta afirmación, no presente acéptase a posibilidade dunha negativa feminina incluso no caso de que ambos suxeitos pertencen á mesma comunidade: "aunque sea veciña". Alén diso, neutralízase a importancia de deixar plantado a alguén baixo a afirmación de "non pasa nada" independentemente de que o suxeito que realiza a acción sexa un home ou unha muller: "polo que sea ela decide vaite foder e, ou márchase de onda ti, ou tu de onda ela e non pasa nada". Polo tanto, podemos afirmar que a construción discursiva do permite reforza, por oposición, a conceptualización da época presente en termos de individualismo e aperturismo. Ao mesmo tempo, a definición da modernidade como a ausencia absoluta de control social serve de contraste para a delimitación dun pasado remoto no que o ligue estaba tan codificado que as persoas actuaban exclusivamente en base a normas que rexían o contacto entre homes e mulleres dunha maneira ritual.

No punto medio entre ese pasado remoto e o presente situaríase o pasado do grupo conversacional que non se contempla explicitamente mais sobre o que podemos dicir algo se recuperamos a historia de Aurelio e Alicia. Recollía o momento en que un amigo de Aurelio solicitaba bailar coa súa parella, Alicia, e ela lle negaba a petición. Aurelio insistíalle para que aceptase, apelando á amizade entre homes. Como consecuencia, produciase o baile e finalmente ela rompía a relación para casar con ese amigo. Se analizamos a anécdota á luz das normas dos antepasados vemos que se replica unha situación similar á do permite mais con mudanzas substanciais. Xa non existe un código no que as mulleres teñan a obriga de aceptar calquera solicitude de baile. Tampouco se negocian os cambios de parella entre homes dunha maneira tan codificada aínda que si existen: lembremos que ela só baila co amigo de Aurelio cando este se mostra conforme. Alén diso, podemos dicir que, en certa medida, Alicia deixou "plantado" a Aurelio da mesma maneira que poden facer as rapazas do presente sen que "pase nada" mais en clara oposición ás dun antepasado no que as súas accións serían interpretadas coma unha "ofensa do carallo".

Para a época do "pasado", non se destaca discursivamente que Alicia sexa censurada polo colectivo a pesar de ser unha muller con compromisos de parella. Tampouco se lle impide iniciar unha relación con outro home mentres que no caso do permite non lle concedería nin sequera a posibilidade dun segundo baile. Con todo, o crecente aperturismo que parece caracterizar o "pasado" fronte ao antepasado non implica a ausencia de normas -"nada"-, tal e como si acontecería no tránsito cara ao presente. Por este motivo, as accións de Aurelio e Alicia non son avaliadas en termos de extrema "ofensa" mais a anécdota destaca a existencia dun código ético, neste caso, asociado á amizade entre homes e os discursos sobre o ligue.

O valor da amizade tamén se sinala no contexto do permite até o punto de que se lle ofrece o mesmo tratamento ritual que o aplicado ao ligue entre homes e mulleres. No seguinte extracto, o grupo conversacional destaca as vantaxes que podería ter un sistema tan codificado, aludindo precisamente á posibilidade de calibrar a lealdade dos amigos.

- Amadeo no | no | pero: || tiña as súas vantajas | tamén | {<apelación> ho} || porque o
que non quería estar ca | ca | ca tipa | pois: | largába-se || pero || tabas
obligado se permite | si ||
- Lourenzo tamén | si ||
- Amadeo permitir-lle ó outro || pero | jo que era mal visto! || era que tu foses ||
que me sacases de bailarín a min || i-automáticamente | deses unha volta | e
ma volveses a quitar || eso non valía || por eso | cuando ||
- Lourenzo ¡aí eso non! ||
- Amadeo o un: | mozo quería estar cunha moza || tiña dous ou tres ganchos || é dicir ||
porque | claro || se cuadra nun pueblo | por exemplo unha vez: || non sei se
foi en: || {<nome de lugar> Pradoalbar} ou onde foi || non sei quen quería
estar co: | de {<nome de lugar> Castiñeira} cunha || e non-o deixaban

porque || porque según daba media volta xa lla quitaban | xa lla quitaban ||
 bueno | pero el: | <incomprensible> || levou dous ou tres | da parte del || pra
 lla quitar | entonces || sacába-lla el | pero || iba un dos del | e quitába-lle ó
 outro || e | mentras || entón | se iba ela | quitába-lle || e oye | anduveron nesas
 rifas ||

Extracto 13

Se o comparamos coas mozas, o ritual do permite presentaba notábeis condicións favorábeis para os homes a pesar do problema de ter que ceder a parella desexada no caso de ser requirida por alguén: "tabas obrigado se se permite". Neste extracto, estabelécese unha oposición entre a "putada" que suporía que che roubasen a parella desexada e as "vantajas" de poder escapar, isto é, "largarse" da que non che gustaba.

Pola contra, no caso das mulleres, a "putada" non residía en ter que abandonar un home en particular porque outra quixese bailar con el. En realidade, relacionaríase co feito de que as mozas debían estar á expectativa de seren seleccionadas ou non por esa persoa. A isto debemos sumar, a prescrición da negativa que tamén contribuíría a colocalas nunha posición radicalmente diferente á dos homes. No caso deles, o non querer bailar con alguén podería resolverse marchando e seleccionando outra moza "o que non quería estar coa tipa, pois largábase". Porén, as mulleres non podían escoller parella. No caso de querer bailar con alguén, debían esperar a ser solicitadas por ese mozo e, mentres tanto, aceptar a todos os demais. Como consecuencia, non terían a posibilidade de "largarse" que contempla o grupo conversacional como unha vantaxe para os homes. De feito, a focalización sobre as "vantajas" masculinas lévaos a destacar aspectos positivos incluso dentro do problema que supón ter que ceder a parella porque o que parece un impedimento para flirtear con quen che gusta é, á súa vez, unha ocasión para testar os amigos.

A aparición discursiva dos "ganchos" como unha maneira de minimizar a "putada" masculina serve para colocar o valor da amizade por enriba do flirteo. Aínda que os discursos sobre a potencia prescriben que os homes sempre queiran ter sexo -ou polo menos necesidade de flirtear como medio para alcanzar ese fin-, non se permite facelo coa rapaza na que un amigo está interesado. Esta idea xa fora apuntada cando analizamos a historia de Alicia e Aurelio. Porén, no antepasado, o código é aínda máis estrito porque os amigos non só respectan a vontade do "mozo que quería estar cunha moza" senón que ademais lle axudan para que o flirteo se produza.

No caso do permite, a solidariedade masculina reside na axuda a esquivar as regras da cesión de parella para favorecer o encontro dun amigo coa rapaza que lle gusta, poñendo a amizade por enriba dun esquema de prácticas que constrúen masculinidade, sexualidade e etapa vital, isto é, o ligue heterosexual asociado ao baile. Tal e como explica o grupo conversacional neste fragmento, o problema do intercambio de parellas non só residía na

obriga de ter que cedela senón tamén na inadecuación de volver a solicitar a mesma nun breve lapso de tempo, isto é, "que automaticamente, deses unha volta e ma volveses quitar". A ansia por recuperar a parella non se censura coa mesma dureza que a "obriga" de cedela senón simplemente en termos de estar "mal visto". Como consecuencia, a ausencia dunha prohibición estrita abre unha pequena posibilidade de transitar pola norma, asumindo as friccións da inadecuación, mediante solucións que precisan da colaboración doutros homes. A alternativa que presenta o grupo conversacional reside en ter "dous ou tres ganchos" de confianza, isto é, "de parte del". No momento en que alguén obrigase a un home a permitir a rapaza, esta sería inmediatamente solicitada polos amigos até devolverlla. Desta maneira, non só se impedía que a muller puidese ligar con outra persoa senón que ademais facilitaría recuperala coa maior brevidade posíbel porque o sistema de rotación sempre dependía da vontade masculina, neste caso, dos seus amigos.

Tendo en conta isto, se establecemos unha comparativa entre antepasado, pasado e presente, veremos como os discursos sobre a amizade tamén ilustran o ideal do cambio social.

- (i) No tempo dos "antepasados" que denominaremos *antepasado*, a ruptura das regras do permite derivada da negativa feminina interpretábase en termos grupais, como ofensa desde a perspectiva de xénero e da pertenza á comunidade. O extracto anterior mostra que estas dúas categorías tamén son fundamentais na construción da amizade. En primeiro lugar, as alternativas que os homes buscan para dar solución aos problemas que se lles presentan no marco do permite atenden á perspectiva de xénero ao apelar á solidariedade dos amigos-ganchos varóns. Alén diso, a etnicidade volve a tornarse significativa asociada á identidade de Castiñeira e personificada nese rapaz que tiña que botar man dos "ganchos" da súa aldea cos que viaxaba para ligar cunha rapaza que pertencía a unha aldea veciña e que, polo tanto, estaba habitualmente a expensas doutros mozos dentro do marco do permite.
- (ii) No pasado, a ofensa focalízase exclusivamente sobre os individuos e non en termos grupais. Desde o noso punto de vista, a culpabilización diverxente estaría directamente vinculada co aperturismo social do que falaban cando explicaban as "épocas" e, nomeadamente, coa relación entre ese aperturismo social e o incremento progresivo da individualidade: "somos máis individuais". No esquema do permite, a amizade mídese en termos comunitarios porque os amigos operan como ganchos de maneira grupal e iso é sentido como algo favorábel. Porén, se analizamos o caso de Aurelio, vemos que o respecto que se lle presupón que debería ter o seu amigo é avaliado de xeito individual. Non se censura en termos comunitarios como acontecía no permite senón que, o progresivo avance da modernidade relaxa as regras e, polo tanto, tamén a censura. Con todo, esfórzanse en destacar que as normas existían ao contrastar o seu pasado co presente.

(iii) O presente, tal e como xa comentamos, caracterízase pola ausencia de normas que fai que todo se relativice. O “non pasa nada” e o individualismo repítese en varias ocasións. Esta circunstancia coloca a época do “ahora” nunha tesitura oposta aos valores da amizade porque precisamente, se algo caracteriza os amigos é a unión ou vínculo das persoas en base a valores como a confianza e o afecto.

O paseo constitúe o traxecto polo que a mocidade camiñaba desde as respectivas casas até o baile, isto é, a “festa”, e viceversa. O seguinte extracto mostra que era un momento propicio para o requirimento amoroso porque aínda que “iba a mocedá toda xunta”, unha muller podía quedar rezagada para conversar cun mozo.

Amadeo	normalmente iba a mocedá toda xunta: e claro tomaba unha galleta cada unha {(risas) ou por aí} tiñan aquela unión aquela: irmandá tal tu ibas igual cunha: paisana tal se che interesaba tu primeiro o que lle tiñas que sacar-e pedir-lle e dice "e lo á noite vou contigo"
Nemesio	eso eso era ó que me refería eu antes
Lourenzo	si si era:
Nemesio	esa era a clave principal

Extracto 14

As anécdotas sobre o permite servíronnos para mostrar o férreo control social do “antepasado”, materializado na deshonra feminina ou a necesidade masculina dos ganchos. Se nos detemos no paseo, observamos que a incidencia da comunidade tamén é fundamental para entender esta práctica. Preséntase como unha longa camiñata asociada a un colectivo que se define pola etapa vital -a “mocedá”- e pola veciñanza porque as protagonistas son persoas que transitan desde/cara a un mesmo lugar onde se localizan as súas respectivas casas. Incídese explicitamente no carácter grupal ao introducir valores como a “unión” ou a “irmandá” para caracterizar unha mocidade entendida como o conxunto dos rapaces e rapazas dunha mesma aldea: “toda xunta”. Desde o noso punto de vista, resulta especialmente interesante o valor que engade a noción de “irmandá” porque contribúe a reforzar a estreita vinculación das persoas, destacando que a súa “unión” é o resultado de convivir e compartir uns ideais ou maneiras de pensar.

Tal e como se presentan, o paseo e o permite, son accións propias da mocidade, que se producían en espazos sociais nos que podemos deducir que as persoas adultas estaban excluídas xa que en ningún caso se mencionan. Non obstante, iso non quere dicir que fosen localizacións invisíbeis para o control social. A “unión” dunha mocidade que actúa “xunta” fai que estea sometida á observación dos pares, e como consecuencia, da aceptación ou non dos potenciais desvíos a respecto das normas que definen o propio grupo. Así, a “mocedá” constitúe un observador colectivo que controla o correcto funcionamento do flirteo a través

das (i) normas de intercambio no permite e (ii) das camiñatas, que nunca se realizaban fóra do grupo durante o paseo. Segundo isto, a comunidade de mozos e mozas velaría pola "vergonza" desde o control intragrupal e, desa maneira, os individuos tamén marcarían o sentimento de pertenza ao grupo.

Non obstante, isto fainos pensar que, posibelmente cando falaban do equilibrio necesario entre a "sinceridade" e a "vergonza" que falta nos rapaces do presente, en realidade non se estaban referindo á exposición pública do flirteo que progresivamente cada vez estaría menos codificada, senón máis ben á visibilización da resolución do ligue. No esquema dos antepasados, o flirteo existe ante a comunidade aínda que sexa dunha maneira ritual, ben seleccionando unha muller no baile ou ben aceptando pasear cun home. Tal e como acabamos de ver, todas as accións se producen ante o colectivo, algo que non acontecería coa resolución. Na caracterización do presente destacan unha oposición a respecto do pasado e antepasado en base a "facer as cousas unhos á vista dos outros". A vergonza, polo tanto, non reside no flirteo, senón na resolución positiva -"facer as cousas"- ante a comunidade. Esta idea estaría en consonancia coa necesidade que tiña o grupo conversacional de "aparentar", isto é, mentir a ollos da comunidade nun pasado que contrasta cun presente no que "non pasa nada".

O fragmento anterior tamén serve para vermos a relación de dependencia entre paseo e permite. Son dúas caras dunha mesma moeda que resume o flirteo e que ten por finalidade acadar a resolución feminina positiva segundo o esquema tripartito de ligue que postulamos nos inicios desta análise. Amadeo, Nemesio e Lourenzo introducen unha hipotética situación na que un home quixese flirtear cunha moza -"se che interesaba"- para explicar o procedemento ritual. A pauta a seguir iniciárase no baile, solicitándoa dentro das regras do permite "tu primeiro o que lle tiñas que sacar e pedirlle". Segundo isto, o permite sería un medio para xestionar a distribución do baile mais tamén o mecanismo que posibilitaba o achegamento entre homes e mulleres. Como consecuencia, era o momento propicio para "traballar" porque, até o de agora, a aceptación feminina constituía unicamente unha obriga e, polo tanto, non mostraría ningún tipo de intimidade. Porén, unha vez que se producía o contacto da parella no baile, abríase a posibilidade de solicitar o paseo e obter unha resposta que, en principio, xa non estaría determinada polas regras sociais: "e dice e lo á noite vou contigo?".

Segundo isto, paseo e permite son dúas prácticas que se presentan sucesivamente e que teñen repercusión desigual para os homes porque se entende que o paseo é a "clave principal", isto é, o elemento máis importante para que o ligue se produza. Esta circunstancia está en correlación coa capacidade feminina de decisión e, polo tanto, de visibilización da vontade ou o que é o mesmo, de aproximación á resolución positiva. Como consecuencia, o paseo suporía un paso na dirección de completar os tres estadios do ligue. Sendo así, cabe esperar que un

home valorase positivamente a aceptación feminina cando posuía un “interese” que ía máis aló do baile.

No seguinte extracto refórzase a importancia do paseo como “clave principal” ao argumentar que, unha vez que unha muller aceptaba “se che dicía que si”, o contacto con outros homes dentro do ritual do permite, deixaba de ser unha preocupación: “que bailase canto lle dese a gana toda a tarde!”:

- Amadeo bueno || se: | se che dicía que si || porque había algunhas que charleaban |
 dice | pois non sei que: | se cuadra tal || e entonces o tipo andaba: || u n h a
 vez que o tipo | ela lle dicía || que si | que podía ir con ela á noite || xa non
 se preocupaba | ¡que bailase con quen lle dese a gana toda a tarde! || porque
 el sabía que || á noite | ó marchar pa casa || por exemplo | de | de {<nome de
 lugar> Soutelo}: || de {<nome de lugar> Castiñeira} | pois igual lle levaba
 unha hora | porque viñan despacio e tal || e viñan por aí | de palique || eiquí
 unha parexa | algo mái arriba outra | algo máis arriba outra || ¡i-eso era o
 que tiña | o valor! ||
- Lourenzo {<asentimento> hum} ||
- Amadeo o quen | con | con quen baila-se toda a tarde || eso daba igual ||
- Nemesio eso daba igual si | que o que | e que | o obxectivo era || o sea || ó salir xa de
 casa | ibas cunha: || dice | bueno | "teño que a ver se: || con fulana | e | con
 equis | ¿non?" || a ver se | consigo | de vir á noite con ela || o de bailar |
 bueno | o que dice | non viña casi a nada ||
- Amadeo si | si | si | si | si | si | si ||

Extracto 15

Cualifícase o paseo como “o que tiña valor”, o “obxectivo”. Desta maneira, plásmase o aprecio subxectivo atribuído a unha acción ou circunstancia -“valor”- que se persegue ou desexa conseguir -“obxectivo”. Tal é a importancia do paseo que ata o momento en que se produce a aceptación da rapaza que “interesa”, os individuos masculinos preséntanse como suxeitos colocados nun estado de angustia ou ansiedade que lles ocupa o pensamento de maneira continua, tal e como podemos ver a través do verbo “preocuparse” en se “podía ir con ela á noite xa non se preocupaba”. Esta angustia, derivaría do contacto que a dita muller tería con outros homes nun contexto no que todos buscarían un “obxectivo” con quen pasear, isto é, con quen continuar o flirteo que se inicia no permite. Polo tanto, asumimos que a finalidade do permite non reside no baile mesmo senón na posibilidade de pasear porque unha vez que se acepta, o intercambio de parellas comeza a carecer de importancia e redundar na tranquilidade masculina: “daba igual”, “que bailase canto lle dese a gana”, “casi non viña a nada”. Tal e como xa comentamos, a aceptación do paseo coloca a vontade feminina nun primeiro plano e isto permitiría obter algunha pista sobre a culminación do esquema de ligue como aceptación final das mulleres. Dito isto, tamén consideramos importante destacar que

abriría a posibilidade de continuar o traballo “a tope” masculino por conseguir a muller desexada ao alongar o proceso de ligue. Debemos ter en conta que, durante o permite, o contacto entendido como “palique” podía ser moi breve e interrompido. Así a todo, o paseo facilitaría longos traxectos “por exemplo de Soutelo, de Castiñeira pois igual lle levaba unha hora porque viñan despacio e tal”. Alén diso, tamén incorporaría algúns matices de privacidade a pesar de camiñar en grupo “a mocedá toda xunta” porque os individuos podían agruparse en parellas e gardar unha certa distancia “eiquí unha parexa, algo mái arriba outra, algo máis arriba outra”.

Non obstante, a resposta feminina non se presenta como unha acción clara e concisa en todos os casos. Desta cuestión déixase constancia na oposición entre os verbos “charlear” e “dicir que si”. As mulleres que charleaban eran “algunhas” que poñían diferentes trabas ao requirimento, expresando dúbida e inseguridade: “se cuadra”, “pois non sei”. Non parece un comportamento censurábel por parte do sector masculino e, menos aínda se finalmente a resposta era afirmativa. Tanto é así que, se o pensamos en termos de construción da masculinidade resulta unha reacción moi favorábel porque a indecisión feminina incrementa a necesidade de “traballar” dos homes para chegar a ter o que se pretende ou desexa, isto é, “conseguir” camiñar con elas: “consigo vir á noite con ela”. Unha vez máis, a masculinidade constrúese desde o esforzo mentres que a feminidade o fai en base á resposta e, polo tanto, á capacidade para aceptar ou non.

Segundo o grupo conversacional, semella que o rol das mulleres como as receptoras do flirteo e as encargadas da resolución non mudou no salto temporal entre o antepasado e o pasado. Non obstante, si que o fixo a consistencia da resposta. A continuación deterémonos brevemente no fragmento en que reproduce unha hipotética conversa entre un home que solicita o paseo e unha muller que o nega porque aceptara outro previamente. O importante desta anécdota é o valor que se lle outorga á palabra feminina e que, unha vez máis, garda unha interesante oposición temporal se recuperamos a anécdota de Aurelio e Alicia.

- Amadeo por exemplo: | viñan | cualquier | un rapaz pa onda unha rapaza || e: | estaba por aí | nas va# | cas vacas ou: | por aí: || no monte || e viña pa onda ela || e dice | "¿e logo podo estar contigo esta tarde?" || dice | "non porque:" || xa lle dei palabra a outro ||
- Nemesio {<asentimento> hum} ||
- Amadeo entonces el: | dice: | "bueno | pois || non pasa nada | así que veña | tal" || {<valoración> ah} | pero como viñese o outro que tiña a palabra || cuando chegaba alí "buenas tardes | buenas tardes" || {(risas) aquel tiña que coller os <incomprensíbel> e marchar} ||

Da mesma maneira que inicialmente fixera a parella de Aurelio, unha muller nega o paseo por ter dado "palabra a outro". Porén, nesta ocasión respéctase o código destacando a importancia dos discursos de xénero. Así, asistimos a definicións de masculinidade e feminidade en base ao terceiro estadio do sistema de ligue, a resolución. No caso do flirteo a masculinidade definíase pola axencia directa mentres que a feminidade se asociaba a provocar que os homes teñan que "traballar" e, polo tanto, por promover esa axencia desde a noción de "esforzo". Nesta ocasión vemos como dentro da resolución, isto é, a aceptación ou non, a feminidade se asocia á firmeza ou coherencia e a masculinidade á resignación obrigatoria para evitar problemas cos pares: "como viñese o outro [...] aquel tiña que coller e marchar". Esta circunstancia non parece replicarse nun presente no que todo vale nin tampouco nun pasado no que as mulleres como Alicia cambiaban de opinión e os homes como o amigo de Aurelio non respectaban as normas entre pares. Unha vez máis, conforme avanza as épocas, a construción defínese polo tránsito desde a rixidez dos valores antepasados até a ausencia de regras presente pasando por un punto intermedio no que as normas existen mais a ruptura comeza a apuntar cara ao individualismo como causa e xustificación principal.

Cómpre lembrar que a nosa análise pretende ser integradora e incluír diferentes aspectos da proxección identitaria coa vontade de ver a relación que manteñen outras categorías coa de xénero. Xa vimos que a etapa vital e a etnicidade son condicionantes de primeiro nivel para entender as prácticas dos antepasados. Porén, tamén destacamos a relación mutua que gardan con respecto aos roles que definen a masculinidade e feminidade a través do tempo e en base ao cambio social.

Para finalizar con este apartado, gustaríanos observar o paseo e o permite desde unha perspectiva conxunta que incida na importancia que teñen as ideoloxías dentro do proceso de construción das masculinidades ás que se adscribe o grupo conversacional. Desde o noso punto de vista, as súas narrativas sobre o antepasado destacan fundamentalmente a perspectiva dos homes. Indexan masculinidade e heterosexualidade ao definir unha época de grandes restricións que, por contraste, contribúe a entender o pasado e o presente no que Amadeo, Nemesio e Lourenzo se sitúan. O "permite" exemplifica a existencia dun código que obrigaba aos homes a ceder a parella en todos os casos. Destacan o problema que supoñía para eles ter que facelo cando a rapaza lles gustaba. Porén, en ningún momento se critica a problemática feminina que ten que ver con que eran negociadas nos bailes e non tiñan capacidade de decisión. Unicamente se alude a que as regras eran máis restritivas para elas porque corrían o risco de ser censuradas socialmente como "putas" ao ser abandonadas por un mozo, unha circunstancia que non se daría ao revés. Alén diso, destácanse as vías alternativas coas que contaban os homes para esquivar as regras apelando á amizade masculina mais non se menciona a solidariedade feminina materializada nos pactos entre bailadoras e pandereteiras que, tal e como algunhas afirman, podían xestionar a duración das pezas cantadas para que as

súas amigas estivesen máis tempo co home que lles gustaba. Dun xeito similar debemos entender os discursos sobre o valor da palabra a propósito do paseo. Aínda que a firmeza é unha característica que define a feminidade, o que se destaca é que redonda na plena confianza e tranquilidade masculina: "xa non se preocupaba. Que bailase canto lle dese a gana toda a tarde!"

g) Somos a raíz do que fomos

Greg Urban (1996) considera que as historias que contamos son repositorios de riqueza cultural empacitados polos membros dun grupo que os usa e os reutiliza para desa maneira perpetuar o que consideran cultura. Contar historias sería, polo tanto, unha parte fundamental nas prácticas que constrúen unha comunidade porque estarían ao servizo dun propósito social para alén do estritamente conversacional ou individualista, isto é, manter as raíces. O noso traballo recolle esta idea e ten en conta os usos discursivos como unha maneira de perpetuar as esencias que unha comunidade asume como propias mais aproxímase significativamente a postulados como os de Brockmeier (2001) que relativizan o ideal de cultura e deixan de entendela como unha verdade con valor histórico para definila como unha realidade que non preexiste ao acto discursivo senón se emerge mediatizada pola construción do "eu". Como consecuencia, asumiremos que a cultura constitúe un conxunto de prioridades e valores que as persoas delimitan para definir a súa identidade particular dentro dun grupo social e xerar dinámicas de pertenza ou exclusión en relación a outros. Será na proxección narrativa do "eu" onde se seleccionen as prioridades e valores que definen o grupo social e desa maneira onde se cree tamén a cultura. De acordo con isto, Amadeo, Nemesio e Lourenzo poderían falar de cousas moi diferentes no momento en que se lles suxire o tema de mocear mais o feito de focalizar a súa conversa sobre prácticas pasadas vividas e non vividas en oposición a un presente no que tamén se sitúan a si mesmos constrúeos contextualmente de maneiras moi diversas que perfilan adscripcións culturais.

Particularmente, as prácticas dos ancestros preséntase discursivamente dunha maneira moi ritualizada e esquemática. Son narrativas sobre anécdotas elaboradas desde as narrativas doutras persoas e non da observación directa dos feitos: "eso nós non o acordamos pero ser era así". Neste proceso de reconstrución debemos ter en conta que, se as interaccións se rexen polo principio relacional e o de posicionamento, estas persoas están contando experiencias que xa foron previamente peneiradas.

Bruner (2001) afirma que unha función importante das narrativas é presentarnos a nós e a outros individuos como prototipos desde o punto de vista cultural e, polo tanto, identitario. Porén, é fundamental que para que as historias teñan suceso engadan algo de interese ao coñecemento social compartido que define os ditos prototipos. O que crea unha boa historia é o resultado da tensión entre a reprodución e a innovación cultural. Neste caso o efecto

novidoso prodúceo precisamente a suma do principio relacional e do de posicionamento, pois, compartir e recrear anécdotas que todos os membros da conversa xa coñecen ten de interesante a súa finalidade dentro da proxección identitaria, o pretender xustificar algo en base ao colectivo. Segundo isto, tanto o paseo como o permite, sérvenlles para crear unha identidade propia entre dous extremos opostos dentro dun continuum asociado a unha mudanza histórico-cultural que eles mesmos constrúen discursivamente.

O procedemento base é proxectar a idea de que “nós” *somos homes, adultos, heterosexuais* en tanto a que fomos *homes, novos, heterosexuais* nun pasado inmediato e non fomos/existimos nun pasado máis remoto porque senón seríamos *homes, vellos, heterosexuais*. Non obstante, o “non ser” e acceder a ese antepasado a través das narrativas de outros fai que tamén sexamos *homes, adultos, heterosexuais e herdeiros directos deles*.

Tendo en conta isto, consideramos necesario destacar para a proxección identitaria do grupo conversacional a importancia de erixirse como os que accederon de primeira man ao coñecemento dos máis vellos e vellas a pesar do cambio social. No fragmento que presentamos a continuación damos conta desta cuestión.

Nemesio ¿que dices tolos? | tolos e: | faltában-lles letras | como nos faltan a mutos
hoxe pero vamos ||
Amadeo pero vamos a ver ||
Nemesio ¡pero de todos eran | carallo! | ¿e lo | hoxe? ||
Lourenzo oí-che ||
Nemesio ¿hoxe por que existen | mutas cousas? || porque | porque as sacaron a raíz |
doutas || du:nha pequena insignificancia || desarrolláronas e tal | hai mutas
cousas | pero || ¡cuantas cousas facían os de antes | que traballos non
ficeron || sin medios! || pois solo á forza non-as facían | tiñan que ser con
maña e con | inteligencia || non é decir-e: ||
Amadeo e claro || agora estamos acostumbrados a ter-e: ||
Nemesio e desp# ||
Amadeo ter unhas cousas mui sofisticadas ||

Extracto 17

Estabelécese unha división entre a temporalidade dos antepasados que identifican con “os de antes” e a do presente que indexa o adverbio “ahora”. En base a isto, delimitáanse dous grupos que se dispoñen correlativamente no tempo e que ademais manteñen unha relación de dependencia. Amadeo, Nemesio e Lourenzo, inclúense nun “ahora” en “ahora estamos acostumbrados”- construído a continuación/sobre un pasado no que supostamente se fundaron as bases para desenvolver os medios e as maneiras de vida que caracterizan o presente: “Por que hoxe existen mutas cousas? porque as sacaron a raíz doutras”.

Segundo isto, “os de antes” son as persoas que posúen a “raíz” do que caracteriza a comunidade porque non só son os que crearon as “cousas”, isto é, os ítems que dan sentido ao

ser. Tamén son os que, incipientemente, dispuxeron os “medios”. Empregan a metáfora da progresiva sofisticación dos traballos de campo para mostrar un decorrer temporal que acompasa o desenvolvemento tecnolóxico -“desarrolláronas <as cousas>”. Debuxan un pasado de grandes dificultades que impedían ter acceso á educación -“faltábanlles letras”- e, como consecuencia, á aprendizaxe de coñecementos regrados. Eses individuos son fundadores en tanto que crearon per se recursos de escaso refinamento -“pequena insignificancia”- mais completamente orixinais ao ter que xestalos con resultados satisfactorios -“maña”- mais sen información previa, isto é, unicamente con *intelixencia*: “solo á forza non as facían. Tiñan que ser con maña e con intelixencia”. Segundo este razoamento, esas pequenas insignificancias son as bases que máis tarde culminaron en “cousas mui sofisticadas” que no presente son habituais: “estamos acostumbrados a ter”.

Non obstante, a “sofisticación” á que aluden deixa entrever que, o obxecto ou acción que sofre ese proceso, é, ao mesmo tempo unha herdanza do pasado. Como consecuencia, intúese a apelación a un patrimonio cultural que se mantén até a actualidade e se transmite de xeración a xeración con modificacións ou melloras que non alteran a súa esencia porque nesas “cousas” é onde reside o sentimento de identidade e pertenza comunitaria. Eles, da mesma maneira que os aparellos de labranza aos que implicitamente fan referencia neste fragmento, están construídos sobre bases antepasadas que xa exemplificaran dunha maneira esquemática ao retratar o paseo e o permite. O esquematismo na descrición está relacionado coa finalidade que cumpren para Amadeo, Nemesio e Lourenzo: serven para proxectar unha imaxe de si mesmos desde unha versión reducionista que lles permite construírse como seres excepcionais por poderen acceder directamente ás bases da cultura que residen nas historias de “Os de antes” e ao mesmo tempo por poderen asistir ao proceso de sofisticación que conduciu ao mundo actual no que viven.

Este esquematismo e a idealización é importante porque as performances discursivas xeran oportunidades para representar non só as aspiracións persoais senón tamén as metaculturais dos grupos aos que adscribirse, abrindo a posibilidade de xerar un espazo no que reivindicar valores positivos incluso en casos de culturas e/ou identidades socialmente oprimidas. Neste caso é destacábel a ruralidade -“ficeron traballos” “á forza”-, a falta de educación -“faltábanlles letras”- e a clase media baixa -“sin medios”- de persoas que, en conxunto, retratarían individuos situados na parte inferior da xerarquía social mais cuxa posición non impide que, á súa vez, sexan a “raíz” de toda “sofisticación”. A valorización destas identidades comunmente deostadas é palpábel ao longo de toda a súa conversa, en ocasións implicitamente e noutros casos de xeito explícito. No fragmento que incluímos a continuación, reiteran esa defensa duns ancestros dos que se senten herdeiros establecendo unha distinción entre o analfabetismo e a intelixencia.

Amadeo e que | que decías tu da intelixencia || unha persona pode ser intelixente | e ser analfabeta ||
 Nemesio ¡claro! ¿e lo por que non? ||
 Amadeo e miña abuela | era analfabeta || miña abuela | era | analfabeta || pero era MUI intelixente ||
 Nemesio claro || non tería libros | pero ||

Extracto 18

A través dunha personaxe próxima a Amadeo, “miña abuela”, asocian o ser “analfabeta” coa ausencia de destrezas para a lectura “non tería libros” e, como consecuencia, para a escritura. Por contraste, definen “ser intelixente” como unha facultade de coñecer, comprender ou formar ideas. Esta representación estaría en consonancia co retrato que realizaran no fragmento anterior deses antepasados que non dispoñían de medios mais que contaban coa pericia necesaria para sentar as bases de moitos aspectos que constitúen os fundamentos do presente ao que se adscriben.

Unha vez mais, asistimos a unha conceptualización de clase que garda interesantes similitudes coas propostas de Bourdieu (1986 [1983]). O sociólogo francés, estableceu unha tripla subdivisión do concepto de capital cultural para a súa delimitación como recurso fundamental na percepción das clases sociais. Distinguiu unha tipoloxía que inclúe (i) o capital incorporado, (ii) o capital obxectivo e (iii) o capital institucionalizado.

- (i) O capital incorporado é a capacidade que os seres humanos teñen para cultivarse. A acumulación do capital cultural, entendido no seu conxunto como un recurso para a promoción social, esixe un proceso de asimilación de contidos. A interiorización do coñecemento é o que posteriormente dá lugar ao *habitus*, a reprodución repetitiva de prácticas que mediante un proceso de lexitimación social contribúe a reforzar as dinámicas de poder e asentar o consenso social. O interesante é que, independentemente da maior ou menor adquisición, contéplase a facultade humana como un tipo de capital máis, digno de repercutir na estratificación social. Esta idea está en paralelo coa reivindicación da “intelixencia” e a “maña” que preside o retrato dos ancestros.
- (iv) O capital obxectivo relaciónase coa posesión de bens culturais tanxíbeis, unha idea que aparece reflectida na caracterización da “analfabeta” como unha persoa que “non tería libros”. Así, asúmese a súa posición inferior na estratificación social por carecer dun tipo moi concreto de bens materiais. Son obxectos que non posúen grande valor económico mais si cultural.
- (v) O capital institucionalizado alude ao recoñecemento das institucións a través de certificacións de diversa índole. Os títulos establecen un valor relativo ao capital cultural do seu portador ou portadora en relación a outros posuidores ou posuidoras de títulos. Así, establécese un valor co que se pode relacionar ese título no mercado de traballo. Como

consecuencia, a disposición institucional determina tipos de coñecemento máis ou menos prestixiados. Iso é o que, de acordo co razoamento de Amadeo, subordina a “maña” das persoas intelixentes á posesión de “letras” da que carece a analfabeta.

As dificultades derivadas do contexto social “situación” dificultarían o acceso dos antepasados ao coñecemento institucionalizado e a posesión de bens culturais tanxíbeis cos que xustificar a posesión de capital obxectivo. Porén, a súa acentuada capacidade “era mui inteligente”, fai que discursivamente se cuestionen as marxes dos discursos sociais que subordinan dentro dos tres niveis a facultade ou capital incorporado, exemplificado na “inteligencia” e materializado en directrices de grande transcendencia xeracional. Como resultado, o grupo conversacional constrúe valores positivos asociados a identidades ás que se adscriben, isto é, homes adultos heterosexuais que viven nun presente asentado sobre as bases dun pasado do que se senten herdeiros, construído por certas persoas coas que comparten clase, ruralidade e etnicidade.

h) O esencial entre o home e a muller segue sendo o mesmo

Nos apartados anteriores destacamos a división da historia da comunidade en “épocas” atendendo a catro parámetros: (i) decorrer cronolóxico, (ii) a presión das normas sociais e as características das personaxes que habitan en cada unha delas, tendo en conta (iii) a súa etapa vital e (iv) a actividade que realizan. Segundo isto, distinguían entre antepasado, pasado e presente como seccións temporais que se suceden e que presentan particularidades específicas con respecto á presión social que constrinxen os individuos que as protagonizan. O resultado é unha conceptualización que asume o tránsito desde o antepasado cara á modernidade como un decorrer caracterizado polo progresivo aperturismo social e a decadencia dos valores colectivos. Profundizamos nesta idea a través da teorización das prácticas dos antepasados -paseo e permite- en contraste coas do pasado do grupo conversacional -notabelmente exemplificado na anécdota de Alicia e Aurelio- e co presente de mozos que actúan sen vergonza porque nada pasa.

Todas estas ideas condensan os dous primeiros parámetros, isto é, o (i) decorrer cronolóxico e (ii) a desigual presión de normas sociais. A continuación deterémonos nos puntos (iii) e (iv), relacionados coas personaxes. Xa comentamos que un elemento definitorio para as épocas é a caracterización dos e das protagonistas como mozos e mozas ao asumir que a mocidade é a etapa vital propicia para que o ligue se produza. Porén a presión desigual das normas sociais en cada época condiciona mudanzas significativas dentro das prácticas de relacionamento heterosexual no tránsito do antepasado ao pasado e cambios a respecto da visibilización pública do flirteo e particularmente da resolución no tránsito cara o presente.

Un dos aspectos máis interesantes que se derivan desta situación ten que ver coa copresenza de diferentes grupos identitarios nunha mesma localización temporal e nun

momento no que a actividade de ligue só e lexítima para un deles. Como consecuencia, o cambio social ao que aludimos no apartado anterior non só pode detectarse separando os marcos temporais -antepasado, pasado e presente- senón que tamén se materializa nas diferenzas entre xeracións que conviven en cada unha desas seccións cronolóxicas. No seguinte extracto vemos que, tal e como di Amadeo, a mudanza trae consigo que os grupos avalíen cada época e as personaxes que nela habitan en base a temporalidades diferentes e, como consecuencia, xurdan disparidade de criterios: "certas costumbres hasta te ris delas".

Lourenzo si | o que pasa é que ahora | eses costumbres todos | i-eso todo | eso aboliu-
se | eso | morreu ||
Nemesio <incomprensíbel> ||
Amadeo pero e: | é: | que deses costumbres || certas costumbres || hasta te ris delas |
dices | "mira que tontería" ||
Lourenzo si ||
Nemesio claro {<nome propio> Amadeo} porque ||
Amadeo polo que me# ||
Nemesio cambiaron as tornas totalmente | ou sea | que || son cousas totalmente
diferentes ||

Extracto 19

O grupo conversacional valora desde as normas do seu presente -e tendo en conta o seu pasado- un antepasado de mozos con "costumbres", ou sexa prácticas de ligue, que desapareceron no tránsito das épocas: "eso aboliuse, eso morreu". Ao mesmo tempo, xa viamos nos inicios desta análise como cuestionan desde o seu presente de adultos e pasado de mozos o presente dunha mocidade que visibiliza en exceso as súas prácticas de ligue até o punto de considerar que perden a vergonza. Tanto as avaliacións do antepasado como as do presente se realizan tendo en conta a posición privilexiada na que eles mesmos se colocan: son os individuos situados no punto medio entre o exceso de censura social e o individualismo de épocas contrapostas. Alén diso, son os que teñen maior perspectiva e, polo tanto, lexitimidade porque dunha maneira ou doutra asistiron a todas as etapas aínda que non as protagonizasen. Accederon ao antepasado a través das narrativas de outros, viviron nun pasado no que ligaban e existen nun presente como observadores externos.

A aparición de opinións críticas -"mira que tontería"- a respecto doutras etapas vitais é o síntoma evidente de mudanzas nos patróns culturais -"cousas"- e no rol -"tornas"- das persoas e de como todo isto se avalía en base a ideoloxías que proceden doutras épocas: "cambiaron as tornas totalmente, son cousas diferentes". O resultado é a defensa do propio como un medio de autoafirmación fronte a outros grupos que se delimitan en base á ausencia de valores ou da impertinencia das súas accións: "mira que tontería".

A copresenza das xeracións nunha mesma época explicaría que o grupo conversacional critique o aperturismo dos mozos do presente apelando a a temporalidades pasadas caracterizadas pola maior rixidez ou que manifestase reservas cun individualismo que conduce cara a falta de vergonza se temos en conta a importancia dos valores comunitarios doutro momento. No seguinte extracto, Amadeo, Nemesio e Lourenzo inclúen un exemplo similar de copresenza xeracional onde se aprecia como as narrativas dos antepasados están presentes na súa mocidade, xa non como prácticas mais si a nivel de anecdótico e ideoloxías sociais que lles afectaban directamente por avaliar/censurar conforme a vellos patróns a súa maneira de actuar. Unha nova realidade que neste caso se materializa na popularización dos coches como medio de transporte -“cuando ahora empezou a haber coches”- xera novas dinámicas de relación entre os individuos: abandónase o paseo a pé mais tamén o código ético que o acompaña.

Amadeo cuando ahora empezou a haber coches || sobre todo as vellas || como
 estaban noutro: | noutro ámbito e noutro sentido || dice | {<apelación> "ei"}
 || ¡aho# | ahora son unhas zorras" ||

Lourenzo "marchou con el no coche | marcharon <incomprensible>" ||

Amadeo "mar# | marchou con el" || "marchou con el no coche" | dígo-lle ||

Lourenzo ese era coma o de {<nome propio> Inocencio} ||

Amadeo como lle dixen eu a {<nome propio> Celia} | dixen-lle | "tu non te
 metiches con {<nome propio> Pepe} no coche || porque non-o tiñais" ||

Lourenzo (risas) ||

Amadeo "pero escondíaste entre as uces da {<nome de lugar> Acebeda} | ¡leve
 dios!" ||

Nemesio eso ||

Amadeo (risas) ||

Nemesio eso era: | eu que sei | parecía unha cousa que | do outro mundo || e: | e xa
 me dirás a ver que máis tiña que fose no coche ca andando ||

Amadeo ¡pero vamos a ver! ||

Lourenzo ca estivera por aí arriba: ||

Amadeo e lo | el {(risas) siempre poño a comparanza do {<nome de lugar> San
 Blas} porque me parece cousa máis ||

Amadeo máis: | xeitosa || ¿e lo? || ó acaba-la festa | de noite || polas calzas arriba ||
 ¿non pode ser tan malo | coma nun coche? ||

Nemesio pior ||

Extracto 20

A repercusión identitaria que aquí se mostra é a emerxencia de identidades innovadoras dentro da mudanza social a respecto dun antepasado do que, tal e como xa vimos, estes homes se senten herdeiros. A importancia da mudanza reside en que, no momento en que se produce, os grupos sociais deben (re)definirse en base a ela e construír novas marxes. Así, o cambio

social xera discursos de resistencia dos "antepasados" e estes, á súa vez, a autoafirmación dos grupos innovadores, atendendo a reivindicacións de tipo xeracional, materializadas na argumentación de que o mesmo que se facía no coche tamén se facía antes entre as "uces" ou "polas calizas arriba". Os feitos que se narran preséntanse como equivalentes -“¿non pode ser tan malo coma nun coche?”-, isto é, os encontros heterosexuais de mozos e mozas novas. Non obstante, muda o punto de vista identitario porque a idade establece unha fronteira focalizada discursivamente na emerxencia de automóbiles mais que en realidade constitúe o choque de normas sociais. O grupo conversacional afirma que as “vellas” que criticaban a mocidade estaban “noutro ámbito e noutro sentido”. Con esta idea xustifican unha maneira de vulgar ou entender as prácticas de ligue -“sentido”- por causa de posuír un seu marco de referencia “ámbito” nun espazo temporal diferente.

A oposición entre xeracións materialízase discursivamente nas voces desas "vellas" que chaman "zorras" ás mulleres novas. Estas dúas etiquetas serven para nomear dous grupos sociais en conflito mais tamén nos mostran a importancia indexical das palabras precisamente porque encerran dúas maneiras de ver e, polo tanto, de entender a alteridade para poder autodefinirse. Se nos detemos na etiqueta de "vellas" diremos que se trata do termo que o grupo conversacional crea para aliñarse coas rapazas novas e, ao mesmo tempo, defendelas de quen lles chama "zorras". A variábel identitaria que entra en xogo para esa defensa é, antes que o xénero, a etapa vital que opón as xeracións novas e vellas. En contraposición, a etiqueta de "zorras" non se crea desde o grupo conversacional senón desde a reprodución dun hipotético discurso emitido por esas outras mulleres que representan a resistencia de prácticas e valores que se perden co auxe da modernidade. Así, mentres o termo "vella" indexa un posicionamento arredor da etapa vital, o termo "zorra" está directamente vinculado coa ruptura do código ético e os valores de moralidade asociados a el. Neste caso o xénero é relevante mais desde a perspectiva do cambio que afecta ás definicións de feminidade en base a valores que as vellas consideran violados.

Outro aspecto que resulta curioso son os verbos asociados a cada unha desas dúas etiquetas: o grupo discursivo afirma que as vellas se "escondían" entre as uces e as vellas din que as novas "marchaban" cos homes no coche. En ambos casos se marca a axencia feminina mais a diferenza está en que a acción se realiza ou non "unhos á vista dos outros", parafraseando o que xa dixeran noutro momento. Cando alguén se *esconde*, tamén *marcha* mais de maneira disimulada, sen que se note ou resulte manifesta esa acción para o colectivo social. Esta distinción é acorde coa gradación de aperturismo cara á modernidade coa que identificaban as xeracións do presente e coas que se aliñaban por oposición aos antepasados. Veremos que os feitos narrados son os mesmos -“que máis tiña?”- porque en ambos casos se *marcha* mais a diferenza está na visibilización de quen se *esconde* ou non. O grupo conversacional entendía o aperturismo en termos de maior “sinceridade”. Esa idea aparece

neste fragmento cando argumentan que a axencia feminina é idéntica -“¿non pode ser tan malo?”- e censuran a práctica de esconderse ao cualifícala de “peor”. Se delimitamos un percorrido polas tres “épocas” a diferenza está na maneira de afrontar as consecuencias da resolución feminina xa que os ancestros estaban sometidos ao control social, os novos non teñen vergoña e eles situábanse nun punto medio que se aproxima ao idóneo a pesar de ter que *esconderse*. O feito de que a resolución constituía un estadio no que as mulleres son axentes principais fai que sexan tamén as máis censuradas cando non se adecúan aos patróns sociais de referencia.

Nun sentido similar debemos entender o extracto seguinte no que se recolle a discrepancia de opinións en base a diferenzas xeracionais aplicadas ao número de crianzas xestadas por unha muller ao longo da súa vida.

- Amadeo claro porque# | e | eu e miña irmá temos tido cada || cada discusión así por cousas destas || quere dicir | que antes que tiñan mutos fillos e que non-os podían manter e tal e cual || e dice | "coñe | pos que non-os tuv#" | dixo | "esto é facilísimo de Dios:" ||
- Lourenzo (risas) ||
- Amadeo que facilísimo é | dicir o que dice: | "non sei que non sei canto" || "¡si muller si!" || "¡tu se naceras | naquela época | e foras unha mullerciña daquelas | serías coma elas!" ||
- Nemesio mais ou menos ||
- Lourenzo máis ou menos ||
- Nemesio había quen tiña un fillo e había quen tiña os dous | eso depende das circunstancias | pero || era a televisión que había ||
- Amadeo bueno | pe# | pero non vale dicir ||
- Nemesio eles non tiñan outra televisión ||
- Amadeo pero non vale | non vale dicir-e: || que | que eran tolos || eles ||
- Nemesio ¡no | tolos non! ||
- Amadeo eles viviron a época que lle tocou de vivir ||

Extracto 21

Amadeo presenta as hipotéticas “discusións” que mantería cunha irmá onde se recollen dúas perspectivas enfrontadas coas que ollar a época dos antepasados. A irmá aplica o filtro social do seu presente para avaliar unha época pasada: “antes”, “naquela época”. Por ese motivo, asume que constitúe unha irresponsabilidade xestar máis crianzas das que unha muller é capaz de criar “tiñan mutos fillos e non os podían manter”, unha idea que Amadeo matiza: “tu se naceras naquela época e foras unha mullerciña daquelas serías coma elas”.

Amadeo colócase na liña de argumentación que o grupo conversacional defendeu até o momento. Considera que as accións das persoas están condicionadas por dous factores que actúan simultaneamente: a “evolución da vida” e a “situación”. Como consecuencia, non

ignora as decisións persoais tomadas en base a condicionantes particulares “había quen tiña un fillo e había quen tiña os dous. Eso depende das circunstancias”. Non obstante, destaca por enriba de todo, o influxo das normas sociais: “viviron a época que lles tocou vivir”. Por este motivo, obviar o condicionamento social redunda na aparición de xuízos de valor inexactos ou inxustos: “non vale dicir que eran tolos eles. No, tolos, non!”. O cualificativo de “tolo” aplícase a alguén que, sen padecer trastornos mentais, fai cousas que resultan inconvenientes ou extravagantes. Porén, o matiz que incorpora Amadeo relativiza a inmutabilidade da corrección, a inconveniencia ou a extravagancia ao entender que as ideoloxías sociais mudan, e con elas os valores morais de referencia. Segundo isto, a perspectiva da súa irmá é a opción máis cómoda en tanto a que menos reflexiva por ignorar a presión social e a súa influencia na caracterización das épocas e dos individuos que as conforman: “que facilísimo é dicir o que dice”.

Con todo, o que hai por detrás deste debate vai máis aló do número de crianzas. En realidade, supón a crítica ou xustificación da despreocupación que esas mulleres manifestarían a respecto da súa sexualidade. Un nacemento sería a consecuencia dun acto previo do que elas son responsábeis. Esta culpabilización exclusiva do sector feminino inclúe un certo parternalismo comprensivo por causa do condicionamento social que podemos recoñecer no sufixo diminutivo afectivo “iñas” co que se nomea a esas mulleres: “mullerciñas”. Alén diso, colócanos unha vez máis no estadio da resolución. Son elas as que aceptan e polo tanto as que corren maior risco de ser censuradas porque as ideoloxías sociais dominantes prescriben a percepción de que os homes sempre queren.

Até o momento, o grupo conversacional mostrou reiteradas veces a importancia do cambio social e os elementos ou prácticas nos que se materializa, dando paso a diferentes construcións identitarias relacionadas directamente con esas mudanzas sociais. Non obstante, os dous extractos seguintes conclúen a nosa análise destacando a existencia de constantes dentro da variábel cronolóxica.

Nemesio <click> | pero en definitiva | aquilo non era malo o coche nin o demais ||
 Amadeo ademais é que || nin o demais ||
 Nemesio se su# | se sucedía algo era porque dous querían e ||
 Amadeo exactamente ||
 Nemesio i-é o que tiña que ser ||
 Amadeo é máis | é máis || as formas cambiaron | porque o mundo cambiou e: || e
 hoxe pois: | vivimos doutra maneira || pero | o esencial || entre o home i-a
 muller | eu penso que: ||
 Nemesio igual ||
 Amadeo é igual agora como hai centos de anos || o esencial ||
 Nemesio o esencial || que | certas bases ||
 Amadeo cambian as formas ||
 Nemesio son as mesmas ||

Amadeo {<apelación> oi} || hoxe ||
Nemesio de | vistas de distinta maneira pero non:

Extracto 22

O grupo conversacional reitera a importancia do cambio, entendido como un decorrer cronolóxico-social no que se alteran as maneiras de exercer, percibir e xulgar o ligue heterosexual. O argumento que preside a reflexión é que as “formas cambiaron porque o mundo cambiou”. Segundo isto, as prácticas dos individuos -“as formas”- sufriron modificacións históricas que transformaron a participación dos individuos en rituais que deixaban escasa marxe de improvisación para “sofisticalos” até convertelos en encontros heterosexuais nos que o aperturismo social desmedido se materializa na suposta liberdade de manobra sen restricións.

A prácticas gardan relación coas modificacións que sufriron certos patróns socioculturais -“o mundo”- que oscilan entre a rixidez das regras que xestionan o paseo e o permite até a progresiva relaxación que se traduce na posibilidade de viaxar en coche ante a ollada das vellas ou bañarse no río case sen roupa, tal e como acontecía na historia de Amadeo e unha Xacinta que miraba fixamente para os seus xenitais.

Estes dous parámetros, as “formas” e o “mundo”, gardan unha interesante relación de dependencia: a presión que exercen os patróns nas prácticas das persoas é o que explica (i) unha maneira determinada de entender a modernidade por oposición á tradición e (ii) os desencontros xeracionais aos que xa aludimos. A afirmación “non era malo nin o coche nin o demais” serve para indexar a existencia do cambio social nun ítem léxico -“coche”- que recorda o tránsito do antepasado cara o pasado. O salto entre épocas tamén se destaca nese “demais” que abre a posibilidade a que outros moitos obxectos ou accións desempeñen a mesma función. Así mesmo, asumir que nada era “malo” mostra o proceso de transformación das costumes mais tamén destaca que o xuízo co que se aproban ou censuran as accións depende, á súa vez, das normas comandadas polo propio proceso de cambio, isto é, o “mundo”.

Desde o noso punto de vista, o máis salientábel deste fragmento é a importancia que o grupo conversacional outorga a elementos que se supoñen inmutábeis e que identifican coas “bases” ou o “esencial”. Segundo isto, existiría algo tan necesario no proceso de ligue que define a súa propia natureza e o diferencia de calquera outro tipo de realidade. Como consecuencia, permanece inalterábel no tránsito xeracional “é igual agora como hai centos de anos”. A calidade de “esencial” aglutina a idea da inmutabilidade á que sumaremos o carácter fundacional que engade o matiz das “bases”. O elemento que dá sentido ao ligue non é outra cousa que a propia vontade de relacionamento “se sucedía algo era porque os dous querían”,

independentemente dos patróns que poidan condicionar as prácticas ou a súa visibilización dependendo de cada “época”.

Porén, o elemento que dá sentido ao ligue, isto é, a vontade, tamén mostra unha maneira de entender os individuos en base a patróns de xénero e sexualidade, dando conta da importancia central destas dúas categorías para a definición da práctica. Segundo isto, a disposición natural dos individuos cara ao ligue fai que esta actividade, á súa vez, os constrúa como homes e mulleres heterosexuais por enriba de calquera outra cousa: “o esencial entre o home e a muller eu penso que é o mesmo”. Como consecuencia, asumiremos que as definicións de xénero que se presentan a xeito de conclusión “en definitiva”, distinguen unha división primeira dos individuos en dous grupos que se definen por contribuír cos seus papeis diferenciados á caracterización dunha práctica que, ao mesmo tempo, tamén os define. Trátase dunha distinción que atribúe aos individuos un desexo innato de relacionamento co outro grupo, asumindo así a heterosexualidade e a monogamia por defecto. Alén diso, tal e como vimos, distribúe funcións ou prácticas distintivas relacionadas co ligue que se ven alteradas por un proceso de cambio que non altera a pertinencia da división binaria. Tal e como vemos no último dos fragmentos, as persoas poden vulgar e sacar conclusións sobre o ligue aplicando a perspectiva transtemporal “cada un ve de distinta maneira, dálle a apreciación que”. Porén, tal e como xa comentamos, a existencia de ideoloxías -entendidas como normas sociais- condiciona non só as prácticas ou condutas senón tamén as propias consideracións sobre elas. Por ese motivo, Amadeo destaca a necesidade do respecto.

Nemesio	pois cada un vei-a de distinta maneira dá-lle o: a: apreciación que lle:
Amadeo	no: no pero pero si eu: siempre me gustou respectar: porque: se os nosos antepasados fíceron certas cousas home faceri# farían cousas malas e boas como as facemos agora pero se había unha tradición e se facían as cousas daquela maneira non é por capricho é que era aquilo

Extracto 23

Relativízase a universalidade do criterio que opón as accións “boas” fronte as “malas” ao destacar a presión ideolóxica dunha sociedade cambiante. O grupo conversacional apela á diversidade de normas que imperan en cada unha das épocas e reconece a existencia de principios inmutábeis “tradicións” que, pola súa propia natureza, constitúen fundamentos básicos para a construción identitaria. Estas “tradicións” entenderíanse como codificacións sociais relacionadas co ligue que se traducen en usos e costumes, transmitidos de xeración en xeración que definen a idiosincrasia dun pobo ou, por extensión, un grupo social. Por ese motivo, negan a posibilidade de que exista unha explicación ilóxica ou pouco fundamentada “por capricho” asociada a calquera das prácticas que conforman o contínuum histórico que

abrange desde o antepasado até o presente. Pola contra, aceptan a variabilidade derivada de decisións persoais mais colocan por enriba de calquera delas o condicionamento dun “mundo” ou “situación”, isto é, dunhas normas sociais que permiten unha certa improvisación mais que impiden a liberdade absoluta dos individuos, tanto para actuar como para avaliar as accións deles e doutros.

i) Síntese

Na conversa de Amadeo, Nemesio e Lourenzo, observamos como a identidade de xénero emerxe vinculada ao cambio xeracional. Asistimos a redefinicións nas que a etapa vital ocupa un lugar central e permite o xogo entre o que estes homes consideran que foron e son, en contraposición ao que son e foron, eles e outros. Necesariamente dita resignificación axuda a defender a hipótese da deconstrución das categorías por ser evidente o seu constante reaxuste, destacando que sobre elas operan ideoloxías que tamén se van modificando.

Debemos destacar a importancia das narrativas como mecanismo de construción tendo en conta o control que exercen os narradores desde o esquematismo e a reconstrución dun pasado co que xustificar as performances do presente. Inclúen historias pasadas das que son protagonistas eles mesmos ou algún coñecido e que abranguen desde a metáfora da matanza do porco de Amadeo até os encontros no río en bañador. Á par, encontramos outras historias ás que só accederon de maneira indirecta mediante narrativas de narrativas e que ilustran prácticas de relacionamento como o paseo ou o permite. Dun xeito semellante, o protagonismo nas historias do presente oscila entre a falta de vergonza das xeracións novas e a súa autoxustificación como homes individualistas. Todo este conglomerado de planos vai estar ao servizo da construción identitaria dun presente conversacional como homes adultos, heterosexuais, do rural, de clase traballadora, herdeiros da Galiza tradicional e ao mesmo tempo modernos.

Tal e como comentamos, o tempo constitúe un elemento fundamental en todo o proceso de análise que aquí presentamos desde dúas perspectivas diferentes. En primeiro lugar, entenderemos que existen ideoloxías que prescriben relacións entre diferentes maneiras de entender o tempo e a actividade do ligue. Alén diso, defenderemos a temporalización como un ítem indexical que fai que emerxan identidades moi diferentes vinculadas ao ligue pero que van máis aló del. Abranguen macrocategorías como a clase, etnicidade, etapa vital, xénero ou sexualidade e microcategorías como a modernidade ou a amizade.

Se nos detemos no tratamento do tempo como ideoloxía, veremos que socialmente semella existir unha etapa vital propicia para o ligue, isto é, a mocidade. Por este motivo, cando se lles pide que falen de ligar distinguen tres épocas en función do momento no que eran mozas as persoas que protagonizan cada unha delas: os antepasados, eles mesmos e os rapaces de agora. Alén diso, entenden o matrimonio como un punto de inflexión que fai no

que se abandona unha mocidade definida en base ao ligue e á diversión irreflexiva materializada no substantivo da “juerga”, co que o grupo conversacional xustifica algunha das accións de Aurelio. Esta mocidade oponse á idade adulta mais tamén á nenez, outra época pouco pertinente para o ligue se observamos a reacción de Aurelio cando nega a solicitude de Xacinta dicíndolle ironicamente que é preciso que medre porque é demasiado nova.

Outra ideoloxía importante asociada ao tempo ten que ver coa idea de que avanza dende o antepasado cara ao presente da mesma maneira que o fan a propia vida -a través de etapas vitais que conforman xeracións- e os patrón sociais. A evolución da vida que aparece nesta conversa distingue a nenez -reflectida na historia de Aurelio e Xacinta-, a mocidade -como época idónea para o ligue-, a idade adulta -na que os falantes se sitúan agora- e a vellez -no exemplo das vellas que chaman zorras ás novas. Tal e como xa dixemos, a ideoloxía que prescribe a mocidade como o momento idóneo para ligar fai que as xeracións se constrúan arredor dela. Así é como aparecen os antepasados, a mocidade do grupo conversacional e os rapaces de agora. Non obstante, tamén entran en xogo para a súa caracterización os patróns sociais que oscilan dende o control que rexe o paseo e o permite até a liberdade, o individualismo e a falta de vergoña que caracteriza o mundo actual. Polo tanto, a delimitación dos tres centros temporais -antepasados/nós/rapaces novos- coas súas respectivas caracterizacións, mostra un carácter construído e relacional porque toman como punto de partida a súa vida e nomeadamente da súa mocidade sen que necesariamente tivese que ser así. Desde ese momento existe unha construción porque responde aos intereses e/ou expectativas do grupo convesacional.

Nesas expectativas é onde reside a temporalización como ítem indexical porque fai que emerxan identidades moi diferentes. Así, os ancestros permiten construír etnicidade ao presentarse como herdeiros de prácticas de relacionamento dun mundo que xa non existe. Alén diso, mediante a revisión crítica de ditas prácticas lexitiman as propias e así é como emerxen o xénero, a idade e a clase. Alén diso, tal e como vimos, os rapaces novos tamén lles van permitir desligarse da falta de vergonza e adoptar o positivo que ten a modernidade, tal como a liberdade e a sinceridade, para desa maneira deslindarse da temporalidade pasada que aglutina a súa mocidade a dos ancestros. Á par destas construcións debemos destacar tamén a importancia da amizade como microcategoría que xunto co xénero, a sexualidade e a etapa vital constitúe o eixo vertebrador de toda a conversa. Nalgúns momentos faise explícita como por exemplo na censura ao amigo de Aurelio por roubarlle a parella ou cando destacan as vantaxes do permite en termos de solidariedade masculina.

Finalmente, tamén debemos destacar a importancia das narrativas para descubrir ideoloxías arredor do ligue que van máis alá da temporalidade mais que tamén serven á proxección identitaria. Non podemos esquecer que todas as historias nacen de ideoloxías mais que o seu uso é contextual e iso fai que se seleccionen unhas e non outras. Na análise que

mostramos detectamos a existencia dun sistema tripartito que aglutinaría unha posíbel definición do ligue. A primeira das fases, a provocación, é atribuída ao xénero feminino e caracterízase pola sutileza e o carácter indirecto que pode mostrar unha acción como a mirada ou un paseo insistente. O flirteo constitúe o segundo momento, claramente vinculado á axencia masculina e que se opón ao estado anterior polo seu carácter directo e explícito, asociado ao contacto verbal. En ningún momento se manifesta a obrigatoriedade de que o flirteo deba ir precedido da provocación feminina mais si parece evidente que a construción da masculinidade se produce nesa fase en base á axencia. Iso é o que exemplificaba a necesidade de finxir o despiste ante unha mirada desafiante para finalmente matar o porco ou mesmo a noción de “traballo” e “esfuerzo” que caracterizaba o paso do paseo ao permite na época dos ancestros. A terceira fase, a resolución, atribúese novamente aos suxeitos femininos e, grazas a ela, accedemos ás dúas grandes finalidades que parece mostrar o ligue e que na conversa se asociaban a pasar o tempo -como recreación da mocidade- e a proveitalo. Neste segundo caso descubrimos novamente ideoloxías arredor da masculinidade que asocian finalidades a franxas etarias: o sexo para a mocidade por permitir que o ligue se siga producindo e desa maneira se recree a categoría en contraposición ao emparellamento que implica concluír a actividade e, como consecuencia, o cambio de etapa cara a idade adulta.

Nesta conversa quixemos deternos na construción das identidades de xénero mostrando unha perspectiva que relativiza as categorías de masculinidade desde o construcionismo social ao destacar que no decorrer das nosas prácticas culturais o principio relacional fai que as identidades se definan en base a ideoloxías moi diferentes até o punto de crearen conflitos, tal e como víamos no dilema de Amadeo ante a mirada desafiante de Marcela. Isto provoca que sexan necesarios reaxustes e, como consecuencia, mudanzas discursivas que oscilan entre facerse o despistado, matar o porco ou esperar a que unha moza medre. En última instancia, esta análise pretende mostrar que os cambios sociais e ou identitarios son tan reais como mediados e construídos discursivamente.

3.1.1.2. Cosme, Mateo e Berto

a) *Quen volvera aló*

No primeiro fragmento recollemos o inicio conversacional, a reacción inmediata de Mateo ante a solicitude temática da investigadora. Apela á vontade de volver -“quen volvera” -a un pasado “aló” no que se presupón que ligaba. Así, constrúese un *eu presente* en contraste con un *eu pasado* que se define precisamente pola cualidade de serlle pertinente o ligue. A actividade cesou e, polo tanto, cabería supoñer que existiu un punto de inflexión.

Mateo	jaí Dios! que se# quen volvera aló! {(risas) dixó}
Berto	a:i si

Mateo dixo | hasta a | ás veces non sabes nin pra qué | pero: ||

Extracto 1

Por detrás do adverbio “aló” delimitase o marco temporal pasado, un momento ou etapa que se entende como idónea no decorrer vital do individuo. De aí a apelación a “volver”, algo desexábel mais tamén imposíbel -“quen volvera aló”, “ai si, si”-. Da mesma maneira que vimos na conversa anterior, Mateo, Berto e Cosme debuxan, xa desde o inicio conversacional, un presente común ou *nós*, construído en relación a un pasado cuxo criterio se relaciona coas etapas vitais e a pertinencia do ligue en cada unha delas. Cando Mateo apela á imposibilidade de “volver”, non debemos quedarnos na lectura máis superficial, pois, o pasado está marcado non só pola temporalidade senón tamén pola adopción de regras e códigos que a rexen. No fondo, por detrás desa viaxe está a volta a unha etapa e por detrás dela o código que a define. Non se pode volver ao pasado para ligar mais tampouco se contempla a posibilidade de que aquilo que o definía se produza no presente, precisamente porque se asume que a viaxe “volver” é necesaria para realizar tal actividade -“para que”. Cabería argumentarmos que esta imposibilidade, implícita no comentario de Mateo, garda relación co feito de que el sexa unha persoa casada. Se tal fose a única variábel en xogo, illada de calquera ideoloxía, a suspensión do relacionamento debería tonar o ligue unha actividade operativa outra vez. Mateo non só non contempla esta posibilidade senón que a circunscribe estritamente ao pasado “aló” -nin sequera a un futuro hipotético- que se vincula co propio decorrer vital e, polo tanto, cunha única etapa pola que xa se transitou.

Tal e como apuntamos, a idoneidade do pasado, isto é, da mocidade, para ligar aparece á par da exaltación desa actividade e, por extensión, da etapa, como unha acción ou momento que causa benestar e satisfacción até o punto de que provoca a vontade de volver cando xa se está noutra. “Volver aló” é un pensamento que se asume por defecto, que forma parte do *common sense* do que falaba Fairclough (1992) até o punto de que só o exercicio reflexivo puntual -“ás veces”- fai que se cuestione -“non sabes”- o obxectivo real -“nin para que”- desa volta. A afirmación “ás veces non sabes nin para que” encerra, polo tanto, dous discursos. Por unha banda, mostra a idealización da mocidade como a época predilecta no decorrer vital e, pola outra, a pertinencia de transitar por cada etapa vital adscribíndose aos patróns que se lle atribúen, entendendo que se suceden unhas ás outras e que as persoas participan delas coma dunha viaxe na que o non é socialmente pertinente o retorno. Podemos detectar isto, a través do cuestionamento parcial da finalidade -“non sabes nin para que”- dunha volta que, aínda que desexábel, conduce cara unha etapa que xa se acabou. Desde a perspectiva identitaria, débúxase un eu presente adulto que apela irreflexivamente á volta a un *eu* mozo, definido en base ao ligue. Porén, a idoneidade da mocidade entronca con outro discurso que prescribe a pertinencia de que as etapas se sucedan. Como consecuencia, o cuestionamento parcial -“non

sabes nin para que”- constrúe un *eu adulto* que se adscribe aos patróns da actual etapa, mostrando coherencia e continuidade con respecto a outro *eu mozo* que xa non se é mais que si se foi e está nas bases do actual.

Para o grupo conversacional, o *tempo*, en abstracto, constitúe un contínuum cronolóxico, unha sucesión ou decorrer, no que se poden establecer divisións discretas, atendendo a criterios de diversa índole. No fragmento que segue, empregan a palabra “tempos”, en plural, un substantivo ao que lle atribúen diferentes interpretacións, neste caso, complementarias. Enténdese como (i) cada unha das divisións -“tempos”- nas que se divide o *tempo* en abstracto, isto é, o decorrer cronolóxico ou (ii) desde un punto de vista prescriptivista -“ser o tempo de”- no que se recolle a pertinencia para facer algo nun momento ou “tempo” concreto. Estas dúas interpretacións poderían resumirse na máxima: a mocidade é o *tempo* de ligar porque os rapaces novos están no *tempo*.

Mateo <click> pois: || son-che tempos que non volven {<apelación> eh} ||
 Cosme no || eu dígoi-o muitas veces {<apelación> eh} | si ||
 Mateo son-che tempos que non volven || e dígo-che eu que: || e: | bueno | tamén
 dixo o outro | agora na nosa edá | é cando che dá por pensar || {(risas)
 pero:} ||
 Cosme bueno | eu tu# | eu tuven unha juventú larga | e entonces eu: ||
 Mateo e: ||
 Cosme eu non me queixo {<apelación> eh} || eu non# ||
 Mateo no | no | bueno | oe | dixo o outro | cada un ||
 Cosme pero | dice {<nome propio> Simón} || | o que taba comendo hoi | o pulpo |
 ¿sabes quen che digo? || ese casou-se con vinte anos || e a muller tiña
 dezaioito ||
 Mateo si | claro ||
 Cosme e daquela | vaia | casou-se | ciego de todo ||
 Mateo e ten-a ||
 Cosme é dicir que: | el ten a: | juventú sin vivir ||
 Berto {<exclamación> eh} ||
 Cosme que non: | viu | nada | non viu máis ||
 Mateo non vi-che máis | non: ||
 Cosme ¿je con vinte anos que viche!? ||
 Mateo ¿que importa que anduervas picoteando por aí: | dixo o outro | nada | se
 non: | se non pica-che | nada? || nada de nada ||
 Cosme xa non tuveche tempo a co | a co: ||
 Mateo non | non: che dá tempo | non: ||

Extracto 2

Cando o grupo conversacional afirma “sonche tempos que non volven” ou “quen volvera aló”, non só apela á existencia de diferentes etapas vitais ou “tempos” senón tamén á idoneidade da pasada fronte á presente para que ligar sexa socialmente aceptábel -“ser o

tempo”. Entre a mocidade e a idade adulta existe un límite ou punto de inflexión que discrimina as etapas como pasado ou presente. Esa fronteira é establecida activamente por cada individuo xa que garda relación coa idade cronolóxica -“anos”- mais tamén cunha acción social -“casar”- que implica o paso a un estado social diferente. No extracto 2 exemplifican esta cuestión establecendo unha oposición entre a mocidade de Cosme e a de Simón, un rapaz que tomou a decisión de casar con vinte anos. Tal casamento caracterízase como unha acción pouco reflexiva -“casouse ciego de todo”- e temperá, propia da falta de experiencia que trae a xuventude e que se identifica nesta ocasión co verbo ver: “¿e con vinte anos que viche?”. A consecuencia directa é unha “juventú sin vivir”, isto é, sen experimentar aquilo que lle é propio: o encontro con mulleres e o ligue con elas: “non viu máis”. Prodúcese un desaxuste entre a idade cronolóxica deses “vinte anos” e a idade social, sobre a que actúan as ideoloxías arredor do ligue: “¿que viche?”. Non se trata de que se transite polo decorrer vital de maneira non-normativa porque, tal e como se presenta a historia de Simón, primeiro ligou e logo deixou de facelo. O problema reside no momento en que o suxeito decide colocar a fronteira que fai que a extensión da mocidade sexa demasiado pequena.

A idea de “vivir” a xuventude recorda os postulados do grupo conversacional anterior cando falaba de “aproveitar o tempo” en relación ao encontro con mulleres. Porén, neste caso, faise aínda máis evidente que tal encontro se asocia á experimentación sexual e non tanto ao desexo que agora indexa o verbo “picotear”. Así, a mocidade e, en particular a masculinidade, non só se constrúe de acordo á idade cronolóxica e á acción do ligue senón tamén polo feito de ser unha acción superficial ou pouco comprometida e repetida, con mulleres diferentes: “¿que importa que anduveras picoteando por aí?”. A crítica a Simón xérase precisamente por xestionar o seu cambio de etapa de maneira oposta, pois, só estivo cunha muller e a relación foi o suficientemente acelerada como para casar -“non viu máis” “se non picache nada”.

Desde o noso punto de vista, o aspecto máis interesante deste fragmento ten que ver con que se presenta un decorrer cronolóxico ou -tempo- común a todas as persoas sobre o que se pode actuar para seccionalo en tempos. Non se trata dunha cuestión menor porque, tal e como vimos, existen ideoloxías que prescriben a idoneidade de quen -“vive”-, isto é, aproveita, cada unha das etapas non só en función da adopción de regras senón tamén da súa extensión cronolóxica. Independentemente do condicionamento social, asúmese a axencia e a responsabilidade dos individuos que toman decisións das que nen sempre son conscientes -no caso de Simón pola cegueira da inexperiencia xuvenil- mais que teñen profundas repercusións porque supoñen o abandono dunha etapas vital sobre a que non se pode volver: “son tempos que non volven”.

Tal e como comentamos, as etapas non son alleas ao decorrer cronolóxico. Por ese motivo, podemos distinguir unha “juventú larga” doutra que non o é. Se ben é certo que os saltos poden realizarse en momentos cronolóxicos moi diferentes, incluílos moi cedo dentro

do decurso vital fai que a extensión da mocidade non sexa a suficiente como para construír unha etapa de acordo cos preceptos sociais que lle corresponden, de aí a maneira en que cuestionan a decisión de Simón: “xa non tuveche tempo” ou “non, non che dá tempo, non”. Se tivéssemos que establecer unha maior ou menor pertinencia, semella que a mocidade, precisamente polo feito de ser unha etapa privilexiada, pode alongarse ou, en todo caso é preferíbel que se faga iso ao contrario. Cosme valora como positiva -“non me queixo”- a maneira en que xestionou a duración da súa xuventude a pesar de ser máis extensa do que socialmente se entende como norma. De aí a necesidade de precisala ou cualificala co adxectivo “larga”. O contrario sería non “vivila”, isto é, case como non transitar por ela.

Mateo, Cosme e Berto son adultos en contraposición á “juventú” que os caracterizou nalgún momento. Establecen unha dialéctica entre esa xuventude e a “nosa edá”, isto é, a idade cronolóxica actual que fai que tamén se reconfigure ou se condicione o presente. Porén, cando falan da “nosa edá” constrúen, para alén da autoadscripción cronolóxica, referencias ideolóxicas. Esta “edá” constitúe un “tempo” caracterizado xa non pola axencia senón pola reflexión que posibilita a adquisición de bagaxe vital -“é cando che dá por pensar”. Opoñen o seu pasado e o seu presente en base a unha calidade, a reflexividade/irreflexividade, que caracteriza as accións e, como consecuencia, as etapas mesmas: a idade adulta de quen pensa fronte a mocidade de quen actúa ás cegas. Dalgunha maneira enténdese que se produce un salto entre ambas que, entre outras cuestións, supón tamén o salto cara ao ser reflexivo que olla para alguén que se foi mais xa non se é. Esta ideoloxía é doadamente recoñecíbel en expresións como *sentar a cabeza* que se recollen en numerosos manuais de fraseoloxía.

No extracto que recollemos a continuación, Mateo, Cosme e Berto debaten sobre a idade na que eles mesmos se casaron. Cosme “volvería a facer o mesmo”, casarse á mesma idade, aínda que podemos deducir, unha vez máis, que, no seu momento, se trataría dunha idade elevada ou demasiado tardía pola reacción ao decatarse de que Berto era aínda máis vello ca el cando o fíxo: “no eu tiña máis, ho”. Cosme manifesta sorpresa e incredulidade coa expresión “¿¿máis aínda?!” e as exclamacións “¡carallo! tiñas trinta e seis” ou “inda me ganaches”.

Cosme	igual se me casara outra vez volvería a facer o mesmo
Mateo	¿cantos anos tiñas tu?
Cosme	trinta e un
Mateo	¿e tu por aí terías ou?
Cosme	tiña trin# e foi cedo abondo
Berto	¡{<valoración> ai non-o sei! no eu tiña máis {<apelación> ho}
Cosme	¿¿máis aínda?!
Mateo	si ¡carallo! madia leva
Berto	¡eu casei-me no dous mil cinco en: en julio
Cosme	hai seis anos ¿e cantos anos tés agora?

Berto corenta e dous || (risas) ||
 Cosme ¡carallo | tiñas trinta e seis! ||
 Mateo si | si | no | este: ||
 Cosme ¡ai | inda me gana-che! ||
 Berto ¡e casei-me abondo a tempo! ||

Extracto 3

Nos fragmentos anteriores detectamos o casamento como un punto de inflexión que separa (i) a mocidade da idade adulta e a (ii) acción da reflexión. No extracto 3, retómase dunha maneira máis explícita a teorización sobre a demarcación da fronteira -“casar”- a propósito de se se “volvería” ou non a colocar no mesmo lugar -“facer o mesmo”. Até o de agora, analizamos a maneira en que se teoriza por defecto, isto é, as consecuencias de facelo demasiado pronto. Porén, este fragmento, trae implícita a ideoloxía de que tamén existe un nivel superior dentro do rango de pertinencia que fai con que tampouco se deba prolongar demasiado a xuventude. De feito, semella que o grupo conversacional se casou nun momento de fricción no que se debaten as fronteiras de tal pertinencia. Entendemos que o límite superior se mide en base aos “anos” que posúen os implicados -Cosme “trinta e un” e Berto “trinta e seis”- e sabemos que non se trata de idades absolutamente lexítimas porque ambos inclúen xustificacións: Cosme di que volvería a facelo ao entender que foi “cedo abondo” e Berto que foi “abondo a tempo”. No fondo detectamos unha certa incerteza que se corrobora na sorpresa de Cosme -“¿¡máis aínda?!”, “¡carallo!”- ou na avaliación de Mateo -“si, si, no este”-, cunha entoación na que se alonga o demostrativo e se dá a entender que efectivamente era máis tarde ou incluso demasiado tarde.

No fragmento anterior analizamos ideoloxías que prescriben a existencia de períodos cronolóxicos aos que se lles colocan fronteiras -inferiores e superiores- que delimitan *tempos* ou etapas nun decorrer ou *tempo* que é común a todos os individuos. A delimitación desas fronteiras é máis ou menos individual/consciente e garda relación coa idade -“anos”- dos individuos. Non existe unha idade exacta que estableza os límites da pertinencia mais si rangos de idade que se debaten neste fragmento e que oscilan na trintena. No fragmento anterior coñecíamos a pertinencia ou non das fronteiras a través das súas consecuencias máis agora refórzase esa idea da axencia individual porque a propia fronteira pode establecerse “cedo abondo”, isto é, *cedo*, *tarde* ou *no momento propicio*. Cosme reflexiona sobre o momento no que se establece cando emprega o adverbio “cedo” mais Berto apela á duración da etapa vital cando emprega o indefinido “a tempo abondo”. Mentres que “cedo” indica o punto exacto no que se establece a fronteira nunha dimensión cronolóxica, “tempo” remite ao rango temporal que é propicio dentro desa dimensión prescritiva á que aludiamos cando falabamos de “estar no tempo”.

Neste fragmento debatimos a aceptabilidade na delimitación das etapas en base ao decorrer cronolóxico porque asumimos que existen ideoloxías que median esa relación e que teñen consecuencia na maior ou menor amplitude de cada etapa. Porén, a continuación, analizaremos como tal mediación ideolóxica non só esta relacionada co decorrer vital dos individuos senón coa maneira en que xestionan as súas accións sociais durante tales períodos. Esta idea xa a viamos no fragmento Simón cando falaban de non ter tempo a aproveitar a mocidade en relación a “picotear” con “moitas mulleres”. O fragmento que segue pode opoñerse ao de Simón porque, no caso anterior a decisión de delimitar unha fronteira “cedo” fixo que “non tivese tempo” a encontrarse con moitas mulleres e recrearse naquilo que non só define unha etapa vital senón tamén unha maneira de entender a sexualidade e a masculinidade. Non se cuestiona que el non quixese estar con outras mulleres senón, simplemente, que non “picoteou” porque tomou a decisión de emparellar coa primeira muller coa que ligou. Non se cuestiona a falta de desexo sexual masculino senón o salto de etapa temperán que trae repercusións para poder expresalo: “non tivo tempo”.

No fragmento que segue, asistimos á avaliación negativa da maneira en que xestionou a mocidade a muller de Cosme. O problema que detecta Cosme cando lle di “¡tu non sabes ben o que te perdiche!”, non se relaciona co momento en que Adela estableceu a fronteira do casamento, tal e como acontecía con Simón, senón coa decisión persoal de non relacionarse previamente con outros homes “nunca tuvera con naide”.

Cosme eu digo-lle a {<nome propio> Adela} muitas veces | digo | "tu non sabes
 ben | o que te perdiche" ||
Mateo (risas) ||
Cosme polo que me dice | meu creo que me dice | aunque non sei se é verdá ||
Mateo pero: | que te pre# | ¿como dice | de | sobre que? ||
Cosme (risas) || sobre o tema do | dos mozos | que nunca: | tuvera con: || de que
 nunca tuvera con naide | e digo | ¡tu non sabes ben o que te perdiche! ||
Mateo ¡ai nada! || ¡pasou | madia leva! ||
Cosme ¡pasou-che por vez! || i-ahora si queres empezar | empeza rápido | que: | que
 apura ||

Extracto 4

Trataríase de dúas maneiras moi diferentes de “non vivir a juventú”, pois, mentres que Simón non o fixo por casar demasiado pronto, Adela foi porque non quixo. Eludir o ligue supón alterar os patróns que definen a mocidade e por iso pode provocar o sentimento de “perda” ao que Cosme alude en “non sabes ben o que te perdiche”. Podemos entender o verbo “perder” desde dous puntos de vista:

- (i) *Perder* no sentido de non posuír algo que se tiña: No caso de Adela, ela transcorreu por unha etapa vital, estableceu unha fronteira xunto a Cosme e xa non lle é posíbel volver a

transitar polo pasado previo ou polas actividades que o caracterizaban en termos de normatividade social: “pasouche por vez!”, “pasou, madia leva”.

- (ii) *Perder* co significado de non aproveitar ou non facer uso de algo por chegar tarde e sen que iso implique necesariamente pertenza. Un exemplo disto podería ser “perder un autobús” debido a que, cando se chegou á parada, o autobús xa saíra. Non se trata dunha posesión senón de estar ou non no momento/tempo axeitado. De acordo con isto, podemos engadir o matiz da tardanza, isto é, de chegar tarde aos privilexios que caracterizan a mocidade. Esta idea pode verse con maior claridade se analizamos a alternativa que, entre bromas, propón Cosme e que apela ao verbo “apurar”, isto é, acelerar unha sucesión de acontecementos: “si queres empezar empeza rápido que, que apura”. O riso e o conglomerado ideolóxico que fomos debuxando mostra, unha vez máis, que Adela xa non pode facelo porque o tempo pasa irremediabelmente e sen volver atrás: “pasouche por vez”. No inicio desta conversa, Mateo falaba de que “ás veces” non sabes o verdadeiro obxectivo da necesidade de volver. Cabería relacionar tal inseguridade con esta cuestión, coa tardanza, con estar nun momento que non che corresponde. Entendemos que é bo apelar a volver porque a actividade produce satisfacción mais non é posíbel levalo á practica porque, no fondo, xa se está na etapa vital de reflexionar.

Mateo, Cosme e Berto dan conta da existencia de patróns que rexen a construción dos *tempos* asociados a identidade *heterosexual* e *moza* asociada ao ligue. Tal e como o presentan, o tempo cronolóxico divídese en tempos ou etapas, que os individuos poden xestionar con maior ou menor adscripción ás regras ou con maior ou menor aproveitamento. O máis interesante é que, independentemente diso, en todos os casos se asume por defecto que os individuos pasan por cada etapa, antes ou despois, precisamente porque unhas son a consecuencia lóxica das anteriores. A mocidade é unha época irreflexiva na que os individuos poden actuar con maior ou menor cegueira dependendo das súas decisións e que ademais se caracteriza pola experimentación: por iso Simón debería ter “picoteado” ou Adela “estar con alguén”. En contraste, a idade adulta é a da reflexividade produto de todas esas experiencias vividas que che outorgan a bagaxe necesaria para poder pensar -“á nosa edá dáche por pensar”. Dalgunha maneira, esa mocidade e o seu aproveitamento tamén redunda na obtención de perspectiva e criterio para a reflexión adulta. Non só sería un *tempo* previo senón tamén unha base que entende a mocidade como un momento privilexiado mais tamén necesario para a etapa seguinte. Se comparamos as dúas anécdotas, a consecuencia das accións prematuras ou pouco pertinentes sempre é a mesma, pois, tanto Simón como Adela non cumpren o obxectivo que define a mocidade, isto é, o encontro heterosexual, unha circunstancia que garda contraste cos tres membros que conforman o grupo conversacional, tal e como eles o presentan. Mateo, Cosme e Berto só non cuestionan o seu propio

aproveitamento senón que ademais se erixen como homes que están na etapa vital propicia para a reflexión e poden dar consellos porque cumpriron cos estándares oportunos.

Para alén da teorización que estamos a realizar con respecto ás etapas vitais e a actividade do ligue, cabería vermos tamén se existen interrelacións con discursos de xénero, pois, para alén das similitudes, ambas anécdotas presentan importantes diferenzas.

- (i) No caso de Simón, o problema reside en que, por causa dunha “cegueira” propia da idade, toma unha decisión que trae como consecuencia, o salto temperán de etapa e a imposibilidade normativa de ter encontros con outras mulleres. A maneira en que se presenta o potencial encontro heterosexual é a través dos verbos “picotear” e “picar”. O verbo “picar” pode asociarse ao sentido de comer pequenas cantidades de algo que, neste caso, remite ás relacións sexuais con mulleres. Este verbo dá conta dunha certa parcialidade que remite a esas pequenas cantidades e que se establece por oposición ao matrimonio, isto é, ao relacionamento pleno con alguén que supón o cese de *picar* e polo tanto, a entrega a unha única persoa. O matiz que engade a formación morfolóxica “-ear” en “picotear”, non só reforza a falta de profundidade ou superficialidade do relacionamento senón tamén a pluralidade, o seren moitas as destinatarias. Polo tanto, podemos dicir que o encontro heterosexual do que Simón non sería exemplo mídese en base á cantidade e superficialidade de mulleres coas que se liga. Alén diso, o verbo “picotear” mostra un suxeito axente, aquel que “pica” ou “picotea”.
- (ii) No caso de Adela, o grupo conversacional non fai fincapé na idade, tal e como si acontecía con Simón ao sinalar explicitamente os seus “vinte anos” establecendo unha relación causal con non “dar tempo”. En contraposición, Mateo, Cosme e Berto focalizan sobre o número de persoas coas que estivo: “naide”, “nunca”. A maneira en que se denomina o encontro heterosexual é de acordo a “estar con <alguén>”. Os indefinidos “naide”, “nunca” aluden á inexistencia de outros “mozos” mais non detectamos ningunha marca que faga referencia á pertinencia social da pluralidade, tal e como acontecía con “picotear”. Polo contrario, mentres que no caso anterior detectabamos unha masculinidade que se construíra sobre a axencia, no de Adela, o verbo “estar con” dá conta dun estado. Non só non se fai referencia á superficialidade e puntualidade á que aludía “picotear” senón que ademais a feminidade se mide en base a un “estar”, isto é, unha situación.

De acordo con isto, vemos que se ben o aproveitamento é común a ambos sexos, non o é o que se entende por aproveitar ou “vivir”, tal e como eles mesmos afirman. Prémíase o encontro con varias persoas mais só no caso dos homes se trata de sexo esporádico. No das mulleres asóciase co aspecto máis situacional que necesariamente nos fai pensar no relacionamento amoroso ou cando menos vinculante con alguén.

O que até o momento se atisbou dunha maneira máis ou menos indirecta, pode apreciarse con maior claridade no extracto que presentamos a continuación. Despois dunha

longa divagación, o grupo conversacional procura retomar o tema marco que se lles propuxo, de aí a afirmación de Cosme “estámonos salindo do tema que tiñamos posto”. Inmediatamente despois apelan á persoa que realiza esta investigación, unha rapaza nova coa que os tres membros manteñen lazos familiares directos. Entre bromas, suxiren que, no canto de propoñerlles falar sobre ligar, debería ser a que realizase tal actividade “en vez de sacarnos a nós o tema este si mirara algo para ela”, por asumir que, unha vez que o deixou coa súa última parella -“tuvo aí con Adrao”- non volveu a ter contacto con ningún outro home máis.

Cosme estámo-nos salindo do tema que tiñamos || posto ||
 Berto ¡vai-lle valer igual! ||
 Mateo si | va# | ¡a esta vále-lle un pouco de todo! || dixo | en vez de buscar no |
 {(risas) de:} || {(risas) de sacarnos a nós o tema este | si mirara algo pra
 ela} (risas) || (risas) ||
 Berto si ||
 Cosme ¡anda que carallo! | (risas) ||
 Mateo e: | anda que: | dixo o outro ||
 Berto tuvo aí con {<nome propio> Adrao} | i-ahora non lle entrou ningún | ¿ou? |
 (risas) ||
 Mateo {(risas) si | si} ||
 Berto ¿ai si? ||
 Mateo no | no | no: que non quere | ahora dixo que non quería || dixo | ahora anda
 co amor libre | (risas) ||
 Berto {<valoración> e} ||
 Mateo {(risas) eso é bárbaro} ||
 Cosme {(risas) | malo | eso si que é grave}
 Mateo ¡e barba! ||
 Cosme {(risas) | eu non sei | non sei se é mellor} ||
 Berto <incomprensible> un mismo || {<valoración> ai} ||
 Cosme ¡ai si! ||
 Mateo en parte: | dixo: | bueno | volvémos-che ó de antes | ou sea: | e: || ¡é o
 tempo! || é o tempo de vivir e de andar solto e de: || si | si ||
 Cosme ai no | é-che buena verdá | despos ||
 Mateo {<valoración> buf} | de sobra ||
 Cosme tempo a amarrar-se ten || ¡ela e ca# | ela | e calqueira! | i-eu falo ||

Extracto 5

Estabelécese unha relación consecutiva entre a necesidade de que a protagonista desta anécdota *busque* algo -“en vez de buscar”- e o remate dunha relación de parella anterior -“tuvo aí con Adrao”. Así, o suxeito feminino tórnase axente na procura da estabilidade que na anécdota de Adela se asociaba a “estar con” e nunca a “picotear”. Isto mesmo sería o desexábel no caso da investigadora, unha idea que podemos inferir polo debate que xorde cando o grupo conversacional é consciente de que as súas accións

non se corresponden co patrón actitudinal normativo que estamos a analizar. Non só non “busca” un relacionamento estábel -“estar con”- por propia vontade -“dixo que non quería”- senón que ademais as súas accións aproxímanse ao carácter esporádico e puntual que recolle o termo “libre” en “amor libre” por oposición a “amarrarse”.

No momento en que se fai necesario o emprego do adxectivo “libre” para puntualizar unha calidade do “amor” asociado ao emparellamento -“estar con Adrao”- é porque se asume que *per se* non posúe tal calidade. Poderíamos asumir que o sentimento de afecto por outra persoa trae consigo o emparellamento e, como consecuencia, a imposibilidade para decidir a maneira en que se obra -ser “libre”- porque se vive preso dese emparellamento. O verbo “amarrar” que se postula como oposición a “libre” redunda nesta cuestión. A necesidade de “amarrar” tamén mostra, no fondo, a vontade intrínseca de liberarse porque, de non ser así, o individuo non precisaría ser amarrado. Cabería argumentar, pois, que existen ideoloxías sociais que prescriben unha determinada maneira de entender o sentimento amoroso asociado ao emparellamento e tamén a maneira en que as persoas se relacionan con el. Os individuos mostran inclinación a seren libres ou sexa, a non estar emparellados mais, no momento en que se ven afectados polo amor, perden a capacidade para decidir sobre as súas accións por estaren suxeitos.

Cabería argumentar que, se existe un estadio previo no que as persoas teñen capacidade de decisión, poderían negarse ao emparellamento, reivindicando precisamente a vontade de ser libres. Porén, “amarrarse” preséntase como a sucesión lóxica e indiscutíbel que afecta a todas as persoas por igual: “ela e calqueira”. Mateo afirma que a protagonista da anécdota, unha rapaza nova, está nun momento do seu decorrer vital propicio -“é o tempo de vivir e andar solto”- por contraste ao emparellamento -“amarrarse”-, que se presenta como o estadio temporal ao que accederá máis tarde: “despós tempo a amarrarse ten”. Non se cuestiona que o *normal* sexa avanzar cara a ese “amarre”, independentemente de que o impulso instintivo sexa “andar solto”. Semella que o camiño cara ao “amarre” é común a todos os individuos mais non así a etapa de “andar soltos”. Unha vez máis, o grupo conversacional debuxa un escenario en que unha muller debe “buscar” o encontro heterosexual con homes coa finalidade de obter a estabilidade de “estar con” varias persoas tal e como se lle recomendaba a Adela. O discurso que detectamos por debaixo é o mesmo que sinalabamos cando falabamos dos tempos que se perden -“o que te perdiche”- e aos que xa non se pode volver. Porén, nesta ocasión, engádese o matiz de que os individuos están *amarrados* e de que iso é o que lles corresponde a partir dun determinado momento.

Se ollamos a perspectiva de xénero, vemos como a investigadora “busca” mais son os potenciais obxectos de ligue os que toman contacto con ela -“i-ahora non lle entrou ningún”-, de cuxa consecuencia se desprendería a aceptación ou o rexeitamento. Debúxase o esquema de ligue convencional que detectamos na análise da primeira conversa deste traballo e que

prescribe a axencia para a masculinidade, que é quen “entra”, e a provocación/resolución para a feminidade: “dixo que non quería”. Nesta ocasión, detectamos aínda mellor o patrón porque se produce un desaxuste entre a prescrición de “buscar”, o emparellamento e a decisión de rexeitar -“dixo que non quería”- as solicitudes de quen lle “entra” para así poder optar polo “amor libre”.

Detectamos dúas reaccións que provocan fricción por seren contrarias: Cosme cualifica a decisión da investigadora de “grave” e Mateo como “bárbara”. Se ben ao longo de toda a conversa, o grupo conversacional mostra ideoloxías nas que se asume un modelo de ligue no que as mulleres son suxeitos pasivos, nesta ocasión a discrepancia xorde, posibelmente, porque se tematiza a situación dunha persoa (i) coa que manteñen lazos familiares e/ou (ii) vai escoitar a conversa. Sexan os motivos que foren, a necesidade de consenso entre Mateo e Cosme fai que se visibilicen dous discursos sociais moi diferentes. Por unha banda, detectamos a prescrición dunha actitude feminina activa que procura o encontro esporádico, repetido e superficial con homes. De aí que Cosme rexeite a práctica e a cualifique de “grave”. En contraposición, observamos a exaltación da mocidade como unha etapa predilecta no decorrer dos individuos, á que non se pode “volver” e que, polo tanto, debe ser aproveitada. Esa exaltación da etapa coloca en primeiro plano a necesidade do aproveitamento, relegando a un segundo nivel o feito de que as mulleres non poidan facelo tanto como os homes ou, cando menos, non da mesma maneira. Se nos fixamos, cando Mateo di que a práctica é “bárbara”, Cosme mostra inseguridade -“non sei, non sei se é mellor”. Hai unha disparidade de criterio que se resolve cando Mateo recupera esa segunda ideoloxía -“é o tempo de vivir e de andar solto”. Nese momento, Cosme acepta “é-che buena verdá, tempo a amarrarse ten”.

Unha análise superficial podería describir a reacción de Cosme en termos de incoherencia mais, se prestamos atención ao contexto discursivo, cabería argumentar que se trata dun exemplo extraordinario da operatividade das ideoloxías. Non é infrecuente que durante as conversas as persoas dean máis dunha opinión sobre unha mesma cousa e incluso que esas opinións se contradigan: nunha mesma secuencia de fala, un individuo pode comezar afirmando unha cuestión e rematar cun punto de vista que semella o contrario.

O problema para enfrontarnos con esta circunstancia reside en se asumimos que as persoas están reflectindo actitudes, desexos ou experiencias en termos de verdade. A análise do discurso ofrece unha alternativa de pensamento asentada na importancia das “voices” ou ideoloxías das comunidades que inflúen sobre os individuos. Segundo isto, non seleccionarían unha única ideoloxía que logo é incoherente con outra senón quen adoptaría un discurso e máis tarde retomarían outro coa finalidade de servir finalidades socio-comunicativas diferentes (Frazer 1992), neste caso a resolución dun conflito. Polo tanto, as contradicións dos

individuos deixan de entenderse como un problema e transfórmanse nun mecanismo que enriquece ou aporta novas dimensións ao corpus.

b) Antes salías de caza para non cazar nada

Nos fragmentos que incluímos a seguir, continuaremos a analizar a distribución dos roles de xénero tomando como punto de partida as experiencias propias que inclúe o grupo conversacional a propósito dun pasado no que eran novos e ligaban. Tentaremos completar o conglomerado ideolóxico que debuxamos a partir das anécdotas de Simón e Adela, observando as diferenzas e similitudes que se producen no momento en que o foco expositivo muda da narración de experiencias alleas á autoavaliación das propias. No fragmento que segue, Cosme debuxa un marco temporal pasado -“xa hai anos”-, asociado á súa mocidade e máis en concreto á actividade que define esa etapa -“cando empezáramos a salir”- para criticar un colectivo -“as mulleres”.

Cosme	pero as mulleres mu# muito cambiaron eu acórdo-me de ó primeiro cando cando empezára# empezáramos a salir xa hai anos
Mateo	¡pois ó carajo! {<valoración> pff}
Cosme	re retraídas bueno teoricamente eran
Mateo	¿retraídas? dixo o outro salía# salías igualito có jabalí i-antes había poucos de caza {(risas) salías de caza pa non cazar nada} (risas)
Cosme	{(risas) si}

Extracto 6

Inferimos unha realidade dividida en dous grupos nos que o criterio definitorio atende á variábel de xénero: o nós conversacional fronte ás “mulleres”. A elas atribúeselles unha caracterización, o seren “retraídas”. Unha persoa que é *retraída* sería aquela que se abstén de participar nun asunto, de manifestarse ou mesmo de tratar con outras persoas por motivos como pode ser a timidez. Nesta ocasión, a actividade perante a que mostrarían recato é o ligue, identificado cunha acción masculina, a de “saír” na procura do encontro heterosexual, exemplificado na metáfora do cazador que caza. Así, a masculinidade proxéctase sobre individuos aos que se lles atribúe a axencia dese cazador e a feminidade á receptividade de quen é obxecto ou destinatario paciente de tal acción. Por detrás, existe a vontade de obter algún tipo de beneficio, unha idea que xa experimentamos na conversa anterior cando o grupo de Amadeo, Nemesio e Lourenzo tematizaban dunha maneira bastante semellante a existencia de mulleres que escapaban de Aurelio coma coma do “lobo”. Porén, se a caza está ao servizo dun beneficio, a imposibilidade de capturar a presa tamén pode provocar problemas ou malestar en quen mostra interese ou disposición para facelo porque supón a negación de quen se define en base a tal acción. Tal é o que acontece neste caso cando o grupo conversacional

se queixa de que as mulleres se negaban a ser obxectos de ligue, o que redundaba no seu malestar, tal e como podemos ver na valoración “pff”. No fondo, estaríamos ante o cuestionamento da caza e, polo tanto, da masculinidade mesma.

Para a explicación do malestar emerxe a figura do “jabalí” en “salías igualito có jabalí, e antes había poucos”. Estabelécese unha identificación entre ese xabaril e o suxeito masculino. Os homes participarían de características que se lle asocian e que teñen que ver coa extraordinaria fecundidade e a agresividade durante o celo (Mariño Ferro 1996). Esta idea concordaría coa exaltación do desexo sexual masculino que constantemente tematiza o grupo conversacional. A escaseza “i-antes había poucos”- estaría asociada, neste caso, ao servizo exclusivamente da comparativa. Asumirían como propias as cualidades dese animal aínda que, dada a súa escaseza, a penas terían contacto con el para coñecer pormenorizadamente as súas reacción e servirllas de referente. As accións masculinas serían, polo tanto, instintivas e/ou innatas.

En contraposición, as mulleres preséntanse como seres receptores, son aquelas que se negan a ligar mais sobre as que tamén recae o cualificativo de “retraídas”. Polo tanto, se ben é certo que unha peculiaridade que as define é o non tomaren contacto inmediato con homes que exaltan a súa masculinidade a través do requirimento sexual, o certo é que actúan desa maneira só desde a teoría -“teoricamente”. O carácter “retraído” é o de quen ten timidez mais o “teoricamente retraído” é o de quen responde a esa cualidade por causa dunha teoría, un conxunto de ideas, ou o que é o mesmo: unha norma. Polo tanto, as normas sociais prescribirían o recato feminino e valorarías as reaccións que censuran o pulso instintivo e irracional masculino.

No extracto que presentamos a continuación cóntase unha anécdota sobre un dos ligues de Cosme, a historia dunha muller que posúe a característica de ser retraída, tal e como lle corresponde, porque se nega a ter un encontro sexual con el a primeira vez que llo pide.

- Cosme eu acórdome e | a rapaza primeira que fora || nunca se me olvida jamás | eu e | eu tiña dezaz# || inda non tiña carné pero tiña coche || (risas) || empezara a salir a: | o fin de semana con ela || o anterior || e en esto que: | bueno || montara así || ¡case por obligación! | dixo "e vamos hasta o coche" | dixo "no | no | non vamos | non vamos" || "bueno | non pasa nada | non vamos" | eu más tranquilo que dios | que (risas) ||
- Mateo (risas) ||
- Cosme chego ó | ó domingo seguinte | que <incomprensíbel> ó: | ó domingo <incomprensíbel> || foi nada | chegar | dixo "¿que | o do outro día sigue | sigue en pé?" ||
- Berto (risas) ||
- Cosme dixo | "ai sigue" | "pois vamos logo" ||

Cómpre analizarmos o obxectivo do ligue porque, en contraposición a outras ocasións, agora faise máis explícito. Sería estritamente sexual e non de emparellamento porque, tal e como se presenta a historia, esa rapaza e Cosme xa mantiñan algún tipo de vinculación desde uns días antes: “empezara a salir o fin de semana con ela, o anterior”. Polo tanto, a resposta á que ela debe responder non ten que ver co vínculo máis ou menos próximo e/ou exclusivo. Trátase dunha proposta moi específica: “vamos hasta o coche”. Ese “coche” tórnase, tal e como acontecera na conversa anterior, nun ítem indexical porque inclúe información ideolóxica que dá lugar a dúas construcións identitarias diferentes. Por unha banda, é o lugar cara a onde “van”, trátase do lugar propicio para que o sexo se produza e aquel que permite que emerxa a (i) masculinidade da persoa que convida a entrar nel e a (ii) heterossexualidade de quen o fai con mulleres. Se o coche se asocia ao encontro sexual, por outra banda, tamén garda relación coa idade: tal e como se presenta a anécdota, Cosme é un rapaz moi novo que aínda non ten “carné”. O coche e o carné demarcarían etapa vital porque simbolizan a idade mínima para posuír un lugar normativamente asociado ao encontro sexual entre mozos e mozas. De acordo con isto, posuír un coche suporía dispoñer dos medios para realizar o tránsito desde a nenez cara á mocidade. Porén, tal e como dixemos, Cosme é demasiado novo e actúa “case por obrigación”, é dicir acorde con patróns ideolóxicos asociados á masculinidade que non sente como propios, de aí tal obriga. Trataríase de alguén que procura aproximarse á mocidade, unha etapa vital desexada mais anticipándose a ela, da mesma maneira que se anticipa a conducir ese coche cando non ten idade para posuír carné.

Cabería argumentar que rapaza actúa conforme aos patróns sociais lexítimos para as retraídas porque declina a petición de Cosme “teoricamente”, isto é, por lexitimidade social máis que por convicción ou vontade propia xa que nun breve período de tempo -“ó domingo seguinte”- acepta sen ofrecer resistencia e incluso toma a iniciativa: “foi nada, chegar”. Poderíamos pensar que existe unha ruptura das normas no feito de que, tras ese domingo, ela tome a iniciativa de suxerir o encontro. Tal e como o grupo conversacional presenta anécdota, esa fricción resólvese na maneira en que formula a pregunta. Se nos fixamos, apela a unha petición pasada -“o do outro día”- para corroborar se se mantén: “o do outro día sigue en pé?”. Só unha vez que o home se reafirma na petición -“ai sigue”-, ela acepta: “pois vamos logo”. Trataríase dunha falsa axencia porque, aínda que promove que o encontro sexual teña lugar, no fondo, outórgalle a iniciativa a Cosme a través do recordatorio. Esa sería a única maneira na que ela podería facer o que lle corresponde como muller: aceptar ou non -“pois vamos logo”.

Tendo en conta o conglomerado ideolóxico que define a potencia como unha calidade que constrúe a masculinidade, sorprende que a reacción de Cosme apele á tranquilidade: “eu máis tranquilo que Dios”. Poderíamos vincular esta despreocupación coa construción dunha etapa vital en tránsito desde unha nenez, á que a tranquilidade lle é propia, cara ao espertar

sexual da mocidade. De feito, no fragmento que segue, Cosme establece unha oposición entre “aquele” e a ausencia de encontros en momentos posteriores: “despois daquela foi unha sequía”. Emerxe unha queixa que consolida a etapa posterior, a dun home mozo que xa non está “tranquilo” e agora se queixa porque as mulleres non aceptan as súas demandas sexuais -“unha sequía”. No fondo, presenta unha maneira de entender a masculinidade que entronca cunha etapa vital na que se entra e á que se lle asocian características como o desexo sexual que agora o define. O termo “sequía” destaca os problemas derivados de algo que é beneficioso e necesario, da mesma maneira que o é o encontro sexual para a masculinidade. Porén, tamén fai referencia a un período prolongado de tempo no que se producen tales problemas que se ve aínda reforzado por intensificadores como “sequía que nin Dios”. Así, unha vez máis, colócase o foco de atención sobre a temporalidade, destacando que o tempo que lle corresponde a esa etapa vital pasa sen deterse e a única maneira de “vivir a juventú”, ou sexa, construír tal etapa de acordo aos modelos preestabelecidos, precisa do beneficio feminino. As “sequías” existen e eses son “tempos que non volven”, de aí o duplo problema en termos de masculinidade e etapa vital.

Cosme	muito pa atrás e bueno había algo había ganao deste había pero bueno e era escollido pero tamén despois daquela: {(risas) foi unha sequía:}
Mateo	(risas) si va ¡vaia! {<valoración> pu}
Berto	(risas)
Cosme	¡houbo sequía que nin dios!
Mateo	<click> ¡bueno carallo! é que ou sea eu por exemplo por aquí pos si cando empezabas a salir pos había: había esto que: dixo coma en tódo-los laos supoño {(risas) había:} a clásica de todos (risas) e e despos do resto (risas) a á: caza i-á pesca non había outra cousa

Extracto 8

Tomando como punto de partida a anécdota desa rapaza que finalmente accedeu a ir ao coche con Cosme, elaboran unha tipoloxía bipartita de mulleres: (i) o grupo ao que pertencen o “ganao escollido” e “a clásica de todos” e (ii) o outro grupo conformado polas restantes mulleres -“o resto”. Tal e como se explica, non habería outras divisións -“non había outra cousa”- dentro desa maioría, para alén do “ganado escollido” en tanto que minoritario mais tamén excepcional ou preferido porque é o resultado de seleccionar ou “escoller” de entre unha multitude aquilo que presenta as mellores características ou, polo menos, as que máis interesan. Así, fronte aquelas que refutan o requirimento sexual, prototipicamente masculino, estarían as que o aceptan, ignorando o recato feminino e beneficiando os cazadores. Cabería engadir o matiz que inclúe o termo “ganao” porque asocia ás mulleres “escollidas” o seren mansas e estaren destinadas, por causa do seu contexto, á explotación. A

noción de mansedume remite á docilidade perante a quen está en condición de guiar ou coidar tal gando, isto é, quen lle tira proveito. Esta actitude dócil, redunda na facilidade para aceptar as solicitudes sexuais masculinas e que, como consecuencia, calquera home -“todos”- poida tirar proveito delas sen esforzo: “a clásica de todos”.

c) As rapazas fáciles nunca me gustaron

Se atendemos á caracterización da muller da anécdota anterior, *a priori*, podería parecer contraditorio que se coloque fóra do patrón xeral “do resto” porque, tal como comentamos, podería interpretarse que inicialmente reacciona de maneira “teoricamente retraída”. Aínda así, inclúese en “ganao deste”. Cando teorizamos sobre o recato feminino, identificámolo como a inhibición ante unha actividade da que, no fondo, se quere participar por unha cualidade/norma impostada socialmente, tal e como acontece con esta protagonista: se ben, ela toma a iniciativa -matizada, tal e como comentamos- no segundo encontro, sería só despois dun primeiro rexeitamento. Polo tanto, o desaxuste, non se produce no facer senón no tempo que transcorre desde a primeira negativa até a segunda aceptación e que supón o salto de pertencer ao grupo das mulleres en xeral -“resto”- para incorporarse ao “ganao escollido”, isto é, adscribirse á docilidade de quen se coloca ao servizo de ser “cazada” sen retraerse o tempo suficiente. Sabemos da pertinencia do tempo como variábel para distinguir “o ganao” pola énfase na súa demarcación: a anécdota sitúa o inicio do relacionamento entre Cosme e esta muller unha semana antes da solicitude -“empezara a salir a, o fin de semana con ela, o anterior”- e a aceptación da protagonista unha semana despois -“ó domingo seguinte”-, destacando a particular rapidez coa que ela reaccionou: “foi nada, chegar”. O problema da premura na aceptación é que se converte na “clásica de todos”, na destinataria do picoteo con moitos homes. Cabe interpretalo así e non en termos de axencia feminina porque esta característica non se contempla en ningunha das mulleres que se debuxan na conversa. Se elas son receptoras, unha muller que ten encontros parciais non “picotea” senón que padece ou sofre os efectos de tal picoteo cando o que lle correspondería sería outra cousa: “estar con”. O picoteo trae consigo un sentimento de pertenza que se observa, non só porque as mulleres son tematizadas como presas de caza ou como gando, senón tamén dunha maneira máis directa cando, nesa oposición entre dous grupos, distinguen as que son “de todos” fronte ás que só serían dalgún.

As rapazas que antes eran “ganao escollido” ou “clásica de todos” agora inclúen outro cualificativo “rapaza fácil” que perfila a súa caracterización e, por extensión, a maneira en que se entende a masculinidade e a feminidade.

Mateo	cada hazaña por aí pa non dar
Cosme	pa nada pa nada
Mateo	{<valoración> bu}

Berto ¡perde-lo tempo! | (risas) ||
 Mateo ¡hostiá macho | é que:! ||
 Cosme ¡ai si | pa perde-lo tempo ||
 Mateo con algunha eso dios te li# | e: | bueno | ou sea | é eso | falando da | da
 mentalidá que tiña | que teñen agora da que tiñan antes ||
 Cosme bueno || a mentalidá é-che | eu non sei pero | a min nunca me gustaron as
 rapazas fáciles {<apelación> eh} || pa min | nunca: ||
 Mateo ¡que no | no | aí {<apelación>ho} | vamos a ver | eu tampouco | Dios me
 libre! de | de | dixo ||
 Cosme pa min | u | unha | unha rapaza fácil | é unha: ||
 Mateo ademais | dixo o outro | oe | eu tampouco non teño por que xuzgar a naide |
 pero ||
 Cosme no | pero: | bueno ||

Extracto 9

Até o momento vimos que a masculinidade se medía en base á obtención ou non de beneficios sexuais, derivados da aceptación de múltiples mulleres porque se entendía que “picotear” moitas veces implicaba realizar un actividade que na etapa posterior xa non sería lexítima e que os definía na mocidade como homes, de acordo ao desexo sexual instintivo. Polo tanto, na cantidade de mulleres redundaría o beneficio en termos de xénero e etapa vital. Tendo en conta isto, as mulleres que responden ao patrón do “ganado escollido” deberían ser as preferidas porque, dada a súa rápida aceptación, permitirían que os individuos obtivesen moitos/rápidos beneficios nun período de tempo que remata. Entrecrúzase algún outro discurso neste conglomerado ideolóxico porque estas “rapazas” non son as predilectas: “a min nunca me gustaron”, “que no, vamos a ver, Dios me libre”.

O extracto que acabamos de ver desloca a construción da masculinidade en base á captura dunha presa para teorizala en relación ao propio acto de cazar. Identifícase cunha “hazaña”, isto é, un acto heroico que outorga mérito a quen o realiza polo seu valor e esforzo. Así, establécese unha relación de causalidade entre tal esforzo, o bo facer, e a obtención dun premio que non semella doado conseguir porque as mulleres, en xeral, actúan conforme aos discursos ou “mentalidade” das retraídas. Se aplicamos este esquema de pensamento ao sistema de ligue, os homes deberían realizar esforzos para “cazar” mulleres e así obteren o premio que lles permite vivir plenamente a xuventude. A idea do esforzo complétase coa de investir tempo, teorizado nesta ocasión ao contrario, como unha perda derivada do carácter retraído das mulleres. A fazaña vincúlase coa estratexia, co facer, mais tamén co tempo que se emprega e que constitúe a perda dun ben moi prezado durante a xuventude no caso de que as mulleres declinen a solicitude. Polo tanto, se a masculinidade non se mide só no resultado senón tamén no que se xoga durante o proceso, un suxeito “fácil” iría en contra do acto heroico que engloba o contexto da fazaña e anularía a construción da masculinidade a través do cortexo. Este fragmento dá conta tamén da importante censura social que rodea este

modelo de mulleres “fáceis” porque Cosme omite un cualificativo para denominalas “unha rapaza fácil é unha” de acordo co politicamente correcto “eu tampouco non teño por que xuzgar a naide”.

d) *Todo era amor pero nada máis*

Tal e como xa comentamos, a través da crítica ao carácter retraído das mulleres prodúcense dúas dinámicas de construción da masculinidade. Por unha banda, a crítica entre homes fai que se visibilice o desexo sexual propio, característico da masculinidade, destacando a dificultade para satisfacelo por causa das mulleres. Por outra banda, ese mesmo carácter retraído posibilita que os individuos masculinos visibilicen o seu apetito sexual ante a sociedade e a través de fazañas nas que invisten o ben máis prezado que teñen -o tempo- sen garantías de obteren beneficios. No fragmento que segue teorízase o camiño cara ao emparellamento así como as consecuencias que ten en termos de beneficio sexual.

Mateo e: | se te empezabas a botar algo: | dixo o outro: | en plan serio pa quedar-te
| {(risas) xa nin contarche vamos} | (risas) ||
Berto (risas) ||
Cosme (risas) ||
Mateo ¡{<apelación> oh} | virgen santísima! | sufrías máis ca un desgraciao ||

Extracto 10

Tal e como o presenta o grupo conversacional, se ben é certo que o desexo sexual é unha constante, poden establecerse graos de “máis” ou menos intensidade, dependendo da maneira en que se percibe a destinataria. Fronte ao carácter esporádico e superficial do “picoteo”, nesta ocasión asistimos á procura de “algo en plan serio”. O adxectivo “serio” debe asociarse á importancia ou transcendencia daquilo que se pretende acadar, “algo” doadamente explicábel se o relacionamos con “quedar”: “botar algo en plan serio para quedarte”. O verbo “quedar” indica deterse nun lugar, procurar a estabilidade de quen xa non se segue movendo, isto é, de quen se *amarra* a outra persoa por vontade propia “empezabas a botar algo”. O maior sufrimento atribuíbel a estes casos “Virgen Santísima! Sufrías máis ca un desgraciado” remite a dúas cuestións que cómpre destacar:

- (i) A exclusividade de quen inviste tempo e recursos para obter “algo serio”. Se esa exclusividade non existise, cabería a posibilidade de que o *sufrimento* non fose tal porque se podería calmar con calquera outra muller. Porén, a transcendencia e a importancia dunha particular vinculación fai que o *picotear* non sexa posíbel e como consecuencia que os homes non poidan calmar esa necesidade ou “sequía”, tal e como comentaron noutro momento. En certa medida, o cazador convértese en vítima da súa presa porque se debe só a ela e á súa aceptación, renunciando a aquilo que o fai home durante a mocidade: o

encontro con moitas mulleres. Dalgunha maneira implica levalo ao seu terreo, o “estar con” de Adela fronte ao *picotear* de Simón. O conglomerado ideolóxico que hai por detrás asocia o emparellamento ao *amarre* e desa maneira constrúese un modelo de relación estábel “para quedarte” en base á monogamia. Calquera alternativa sería o “amor libre” co que cualificaban as accións da investigadora e que só se contemplaba na época previa a ese *amarre*, nunha mocidade que “non volve”.

- (ii) A preferencia por un modelo de muller acentuadamente “retraída”. Cunha afirmación en abstracto coma esta reafirmase en que o modelo alternativo “de todos” non é o predilecto e moito menos pode servir a unha finalidade “seria”. Tanto é así, que as rapazas coas que se procura algo “en plan serio” poderían interpretarse como especialmente *difíciles* porque non son capaces de discriminar a vontade masculina de “quedar”, de construír unha vinculación exclusiva.

No extracto que segue, Mateo exemplifica esta historia de sufrimento a través dunha narrativa na que destaca como, despois de estar un tempo cunha rapaza, a súa constante negativa a manter relacións sexuais levouno a abandonar a relación.

Mateo i-é aquilo | ou sea | o que se che meteu na cabeza de que: | joder | chegou
un punto | que | pos eso | levábamos | non sei | sete | oito | nove | dez meses
| e: | e: | e nada | ou sea non | non dabas pasao | dixo o outro | {(risas)
jaquelo no avanzaba} ||

Berto (risas) ||

Cosme si ||

Mateo {(risas) dixo | todo era amor e todo era paz | pero nada máis} ||

Cosme {(risas) xa | xa} ||

Mateo e entonces | aquilo que se che ocorre un día | dixo || "mira" ||

Berto "ou arre ou xo" | (risas) ||

Mateo {(risas) "esto: | ou se avanza | ou senón hasta luego lucas | porque" ||

Cosme "¿e queres?" ||

Mateo oe | i-e | eso | da noite pa# | i-eu | hasta | bueno || <click> si eu hasta | estaba
máis a gusto con ela que Dios e tal | pero aquilo que se che mete na cabeza
dun día pa outro | porque non: | tal || tabas | dixo o outro | hasta as pelotas
de aguantar e tal e || ¿e deixára-a! || {<valoración>bu} ||

Cosme ¡i-aló vai! || (risas) ||

Extracto 11

Inicialmente, a relación descríbese en termos de “amor” e “paz”. Entenderemos, que se enmacaba dentro dun profundo sentimento de afecto que podemos detectar non só a través do termo “amor” senón tamén en “estar a gusto con ela”. Porén, tal vinculación estaría relacionada co desexo sexual, até o punto de que a insatisfacción masculina foi o que provocou a ruptura. A isto debemos engadir a tranquilidade ou benestar que recolle o termo “paz” e que pode vincularse coa estabilidade de quen non ten conflitos nin molestias porque

xa non ten que realizar actos heroicos para tirar proveito doutras mulleres que non sexa aquela coa que se está, coa que se “leva tempo”. Porén, tal e como dixemos a propósito do exemplo anterior, os suxeitos femininos predilectos para o relacionamento estábel, son tamén os máis difíciles. Todo isto pode servírnos para establecer un modelo que prescribe o ideal de relacionamento. Para alén da exclusividade á que xa aludimos, cabería engadir a noción de estabilidade e vinculación afectiva profunda “seria” ou de “amor” con alguén, que redundaría na tranquilidade de quen obtén a “paz”. Por detrás desa exclusividade está o poñer fin a unha etapa que se define en base ao ligue, unha etapa privilexiada cuxo abandono prematuro ten custos importantes para os individuos porque non se pode “volver aló”. O cese de tal actividade supón a vinculación con alguén que, como consecuencia, debe ser quen de compensar tal abandono. Así, unha relación é exclusividade, estabilidade, vinculación afectiva mais tamén sacrificio de quen abandona o pracer da mocidade e ten que aceptar a vontade dunha persoa coa que os vínculos son suficientemente fortes como para outorgar esa tranquilidade que existía na nenez de Cosme mais que se perdía durante a mocidade, isto é, tras o sexo cunha muller no coche. Porén, se ben se describe o emparellamento en termos de “aguantar” un sufrimento, o padecemento sempre se fai coa mirada posta en *avanzar*, isto é, experimentar desenvolvemento ou mellora. Esta mellora sería unha culminación que se relaciona co acto sexual.

Esta sorte de tránsito explicaría a necesidade de seleccionar unha muller preferencial ou “retraída” e a de sacrificar moito tempo -“levábamos, non sei, sete, oito, nove, dez meses”- controlando un instinto que te define sen obter beneficio sexual: “nada máis”. Porén, semella que existe un desaxuste entre a reacción dun mozo que non é capaz de “aguantar” e a reflexión de quen olla desde a idade adulta, un momento que se caracteriza por “pensar” o pasado desde un presente construído precisamente a través de accións pasadas.

O *eu pasado* actúa desde os criterios que definen o seu momento: a ansia por “vivir” unha etapa que non sabes cando termina e que debe ser aproveitada. O recato feminino constitúe un impedimento para que o sexo se leve a cabo e por iso se subordina o “amor”, a “paz” e o “estar a gusto”. Alén diso, o carácter irreflexivo fai que tal subordinación se experimente nun breve período de tempo -“dun día para outro”- e dun xeito case obsesivo -“aquilo que se che mete na cabeza”- e precipitado -“aquelo que se che ocorre un día”. Porén, por detrás desta maneira de cualificar o pasado semella existir unha actitude crítica que non pode ser senón de alguén que olla desde o presente.

Mateo levábamos tempo xuntos e tal | pero é aquela vena que se che mete na
 cabeza e: ||
Cosme ¡si | pero moitas veces por unha pequena cousa {<apelación> ho} ||

Extracto 12

Muda a etapa vital de quen reflexiona sobre o pasado e por ese motivo, o que daquela era sufrimento, agora é “unha pequena cousa”. Non só cambia a opinión sobre a anécdota senón a maneira en que os individuos se relacionan co acto sexual. Na mocidade tematízase como unha pulsión instintiva que premia a cantidade e a recreación no proceso. Pola contra, a idade adulta subordínalo, cualificándoo de “pequena cousa”, e adopta as variábeis que se contemplaron nesa anécdota por oposición: a estabilidade e a tranquilidade do emparellamento “serio”.

e) *Ás veces, veste no medio*

En apartados anteriores detectamos que existe unha sucesión lóxica entre ligar e, posteriormente, “amarrarse”. Nos dous extractos que seguen, tentaremos profundizar nas consecuencias dese *amarre* xa non desde a perspectiva do que se abandona, isto é, da mocidade ou do ligue, senón a través daquilo que se inicia, a etapa adulta e, nomeadamente o presente ao que o grupo conversacional se adscribe. Inician unha crítica contra as “mulleres” en xeral, acusándoas de seren persoas incapaces de participar ou convivir en “sociedade” o que fai que tampouco saiban xestionar certas actividades que impliquen ter que chegar a acordos como son os “negocios” en común. Cosme exemplifica a mala solidariedade feminina destacando a repercusión que tamén ten nas relacións familiares. Conta a historia de dous irmáns que, desde moi nenos, tiveron boa relación mais que, unha vez casados, tiveron que distanciarse por causa das súas mulleres.

- Cosme dice {<nome propio> Maximino} | que mira que é un home que bueno |
dedícase bastante a: || ó negocio | dice | todo aquel negocio || levoa por
mulleres || e te-no sentenciao | {<apelación> eh} || é un negocio que non
vai arriba || porque non: ||
- Mateo (risas) ||
- Cosme pero bueno | ese non é o tema que estamos falando agora ||
- Mateo si | non | nese caso ó mello# | son muito peor ca: || e pa levar | dixo o outro:
| sociedades || muito peor ||
- Cosme ¿eso? || e tu mira || {<nome propio> Maximino} e {<nome propio> Felipe}
|| desde que eran ||pequeniños | eles sempre tuvieron xuntos | todo! ||
fíxeron: | fóron-se da casa xuntos | que alquilaron un: || o piso xuntos cando
se foron || incluso de pequenos || tiñan os aforros | que algún tiñan | tiña-nos
xuntos | ¡foi to:do unha sociedade! || ¡todo! || foron pa un colegio aí pa: | pa
{<nome de lugar> Ferrol} || un colegio destes de: | interno de: || non de
cáritas pero bueno | algo así era | era un colegio gratis | bueno || f# | xuntos
|| e viñeron-se pá casa xuntos | empezaron na ma# | a traballar xuntos e
bueno | viviron sempre xuntos hasta que se casaron | que se separaron ||
- Mateo si | si: | bueno | casos deses: ||
- Cosme dicen i-eles falan que | a única maneira que tein de levar-se ben || é tar
separaos || así lévan-se ben ||
- Mateo si | si | porque agora aí xa hai terceiras personas e: || é todo: ||

Cosme {<asentimento> hum} | ¡hombre! ||
Mateo si | si | así tamén lles pasou ós meus jefes || e mira que: | bueno | a muller
de: ||
Cosme pois si | tema de mulleres ||

Extracto 13

Debúxase un contexto no que o xénero é unha variábel de primeiro nivel que divide a sociedade en dous polos opostos: a identidade feminina que se constrúe en relación a esas “mulleres”, caracterizadas como “peores” en contraposición a outros individuos dos que son exemplo tanto Maximino como os membros do grupo conversacional. Mateo, Cosme e Berto crean discursivamente dous grupos sociais en base a unha peculiaridade do carácter dun deles que trae consecuencias para o contrario. A característica feminina está relacionada coa idea de participar en “sociedades”, isto é, posuír a capacidade para xuntarse arredor dunha finalidade ou actividade común que, como consecuencia, trae consigo a necesidade de fomentar o diálogo e o entendemento.

Tal e como se presenta a anécdota, existe un punto de inflexión na vida de Maximino e Felipe que fai que mude por completo a relación que mantiveran. Trátase do casamento coas súas respectivas mulleres. En palabras de Cosme: “hasta que se casaron que se separaron”. Nesta ocasión, *casar* non se relaciona tanto co salto de etapa vital como coa idea de “amarrarse” á que se aludía no extracto anterior e que agora se vincula coa noción de “terceiras personas”. O salto á idade adulta trae consigo a relación de dependencia con respecto a alguén e, como consecuencia, a emerxencia dunha nova individualidade, mediada por tal unión. Xorde un *eu casado* que ve como se reconfigura o seu mundo tras a mudanza, exemplificada a través da relación entre irmáns.

Tal e como se presenta a anécdota de Maximino e Felipe, a identidade familiar sitúase nun primeiro nivel, caracterizada pola estreita vinculación afectiva entre persoas que comparten múltiples momentos e accións da vida cotiá. Cosme enumera o conxunto de actividades das que participaron, destacando en todas elas o adxectivo “xuntos” para reforzar a idea da unión e establecer unha taxante oposición coa solución que se viron obrigados a adoptar unha vez que ambos emparellaron: “separarse”. Se analizamos o conxunto de actividades, vemos que ambos transitaron por diferentes etapas vitais. Cada unha delas, constrúese discursivamente a través da relación que os individuos tiveron coa casa familiar e o mundo laboral: (i) a nenez: “desde que eran pequeniños”, “foron pa un colegio xuntos” (ii) a adolescencia ou mocidade: “fóronse da casa xuntos que alquilaron un piso” (iii) a progresiva madurez: “viñéronse pa casa xuntos, empezaron a traballar xuntos”. Maximino e Felipe foron capaces de superar o tránsito da nenez á adolescencia sen perder a vinculación que os caracterizaba, algo que non aconteceu co

salto cara á idade adulta. Esta cuestión debe darnos unha idea da relevancia ideolóxica que ten o casamento e tamén servírnos para reafirmar a interpretación de que provoca unha reconfiguración do “eu”, que subordina a individualidade en detrimento dunha especie de existencia dual.

A aparición do *eu casado*, supón que o suxeito primixenio incorpora a parella ao seu *ser* até o punto de seren percibidos como un todo. Esta fusión ten consecuencias no contexto inmediato, tal e como podemos comprobar coa anécdota anterior. Asistimos a un exemplo no que un *eu irmán* entra en conflito co *eu casado* por causa da aparición das mulleres, agora integradas en tal binomio. Así é como xorde a variábel de xénero neste conglomerado ideolóxico porque tal desencontro entre irmáns é a consecuencia directa dunha actitude ou peculiaridade feminina que pretenden exemplificar: un carácter individualista e intransixente, propio de quen non pode vivir en “sociedade”.

No fragmento que presentamos a continuación, incídese nesta división entre homes e mulleres perfilando mellor a maneira en que entenden a noción de “sociedade” á que antes aludiron. O problema que se salienta non focaliza sobre disparidade de criterios ou de opinións “non temos por que coincidir todo dios nas mesmas ideas e nas mesmas cousas”. Pola contra, a clave da cuestión sitúase na falta de entendemento entre persoas que agora participan dun mesmo grupo ou “sociedade”.

Mateo	e: bueno vamos a ver tampouco nos temos non temos por que coincidir todo Dios nas mesmas ideas e nas mesmas cousas
Cosme	ai no no no no
Mateo	e non por eso pois: e: eu aínda anque teña ideas mui diferentes a ti {(risas) si tu vives no teu i-eu vivo no meu non temos por que levarnos mal nin muito menos}

Extracto 14

Tal e como se presenta a anécdota anterior, as mulleres non só non son capaces de xestionar opinións “diferentes” senón que ademais tratan de impoñer as súas. Os adxectivos “meu” e “teu” debuxan os posicionamentos dos membros de calquera hipotético desencontro. Semella que as mulleres non respectan esta distribución precisamente polo seu carácter individualista e inflexible que fai que a súa “idea” colonice todos os espazos e traia como consecuencia o desencontro e o malestar de todas e todos os implicados -“levarse mal”- que pertencen a unha mesma sociedade.

O concepto de sociedade tamén constitúe un ítem indexical de grande proxección porque, da mesma maneira que acontece cos “negocios” aplícase a un número máis ou menos reducido de persoas que se relacionan, neste caso, co concepto de “irmán”. Trataríase dun grupo no que participan dous irmáns que viviron nunha

mesma casa familiar da que marcharon e máis tarde volveron. Cabería hipotetizar que por detrás desa agrupación está un certo ideal de familia. Sendo así, as “terceiras persoas” non só virían ocupar un espazo na existencia, agora dual, dos individuos cos que se casan senón que tamén provocarían unha reconfiguración de todos e cada un dos membros implicados nese colectivo: a familia. Así, o tránsito cara á idade adulta supón tamén o paso dun eu individual cara a un eu dual que crea ou, cando menos, introduce modificacións no eu/nós familiar.

Tendo en conta todo o que mencionamos até o momento, podemos máis ou menos visualizar a importancia de tal fronteira, non só polo que se deixa atrás senón polas reconfiguracións que provoca no futuro e que afectan á propia definición dos individuos e do seu contexto relacional máis inmediato. Vimos que, se ben ambos sexos participan desta circunstancia, existen ideoloxías ben diferentes que prescriben a etapa anterior ao casamento, particularmente no que se refire ao encontro con persoas do sexo oposto, que servían para definir modelos de masculinidade e de feminidade. Até o momento, a masculinidade foi definida na etapa da mocidade desde o papel axente durante o ligue, mentres que a feminidade se asociou ao papel receptivo, destacando a finalidade de relacionamento amoroso fronte ao carácter esporádico e superficial co que se identifica a maneira de entender o ligue para o caso dos homes. Porén, unha vez que se produce o salto cara á idade adulta, os individuos deixan de definirse neses termos e constrúen etapa vital en base á irreflexividade/reflexividade que se asocia a cada período. Só restaría destacar como se reconfiguran os patróns de masculinidade e feminidade nun contexto no que o ligue só pasa a ser reflexión. A masculinidade continúa a camiñar parella coa heterossexualidade, xa non a través do encontro esporádico con moitas mulleres senón da estabilidade cunha soa. Como xa comentamos, tal unión fai que entren en xogo particularidades persoais que definen cada un dos sexos, isto é, a capacidade mediadora dos homes fronte á inflexibilidade e individualismo propio das mulleres. Esta circunstancia afecta á maneira en que se entende o xénero na idade adulta, nomeadamente, no seo da parella: o emparellamento trae consigo que os individuos formen parte do núcleo familiar, un grupo cohesionado que, como calquera grupo, precisa da colaboración de todos os seus membros para manter a cohesión. A masculinidade enténdese neste contexto en base á mediación dos homes que, dado o seu carácter máis comprometido co colectivo, deben exercer de mediadores e situarse “no medio”.

Mateo home si | ho | ás veces ver ves-te no medio | madia leva | pero bueno || eso |
 Berto si |

Extracto 15

Se pensamos todas estas ideoloxías en relación á construción identitaria do grupo conversacional, podemos afirmar que Mateo, Cosme e Berto constrúen masculinidade na crítica a un grupo social que crean discursivamente como oposto: “as mulleres”. Alén diso, a través da visibilización do salto xeracional que exemplifica o matrimonio constrúen etapa vital, opoñendo ese presente a un pasado no que eran mozos e *picoteaban* tal e como lle correspondería a Simón mais só eles, desde a reflexibilidade que lles outorga a súa etapa vital e a experiencia, teñen potestade de analizar. A reconfiguración do ser individual mozo cara a un *eu casado*, mostra para alén da etapa vital, tamén xénero e sexualidade na crítica dos problemas que supón o casamento por causa da personalidade intrínseca ao sector que potencialmente forma parte do binomio existencial que xorde da unión. Non só se adscriben a características da personalidade que remiten á variábel de xénero, neste caso a mediación entre mulleres e membros da familia, senón que tamén sempre asumen a heterosexualidade na conformación do binomio.

f) *Cando meu pai era novo*

Nos extractos anteriores observamos unha distribución temporal pasado/presente construída en base ao ligue. Apelan a el e desa maneira delimitan os marcos do presente no que viven e a maior ou menor amplitude do pasado, atendendo ao decorrer cronolóxico mais fundamentalmente ao social-ideolóxico, isto é, ao momento no que se produciu o casamento. Podemos dicir que até o de agora apareceron só dous planos temporais que constrúen o seu decorrer vital: mocidade do seu pasado e idade adulta do seu presente. Porén, da mesma maneira que acontecera co grupo conversacional anterior, Mateo, Cosme e Berto constrúen tres xeracións diferentes atendendo á temporalidade na que o ligue era pertinente e que á súa vez lles permiten trazar un conglomerado ideolóxico arredor do ligue e a súa relación cunha enorme complexidade de planos temporais que repercuten na configuración mesma das etapas. Tal e como iremos vendo nos extractos que seguen, distinguen (i) un pasado anterior ao seu que denominaremos *antepasado* “cando meu pai era novo”, un pasado propio ao que xa aludimos “aló” e un presente no que outras persoas, isto é, “os rapaces” de “ahora” poden ligar máis non sempre o fan.

No seguinte extracto, toman como punto de partida ese *antepasado* “cando meu pai era novo” construído en base ao ligue e tomando como punto de partida a existencia de regras ou “maneiras” para levalo a cabo. A teorización sobre as prácticas que xestionan o ligue dá entrada á performance xeracional cando afirman que “esa era a maneira que tiñan de ligar” ou “aquí en Meira había muito deso”. Semella que o ligue é unha actividade que muda formalmente co paso do tempo.

Berto ¿quen para hoi en muimenta? | {(risas) cristo} | (risas) ||
 Cosme cando era meu pai novo || a recta | ¿tu sabes | o | onde vi# | onde vive meu
 irmao | {<nome propio> Francisco}? ||
 Mateo e: | si || si ||
 Berto si ||
 Cosme bueno | a recta aquela toda ||
 Berto o | paseo ||
 Cosme pos aquela era || a calle | o: | era a calle || é o paseo | ¿non sei se tamén se
 había aquí daquela? ||
 Berto si | aquí por {<nome de lugar> Meira} tamén-o había | si ||
 Cosme era o paseo típico || agora | tan-lle poñendo aceras || non sei | se vos fijas-tes
 || inda | ayer fun aí cenar alí e dixeron | "aí agora | queda cojonudo" ||
 Mateo (risas) ||
 Cosme a ver se volven as modas vellas outra vez || porque era | dun lao | pa outro |
 dun lao pa outro | ¿non sabes? || esa é a maneira que tiñan de: ||
 Mateo s: ||
 Berto si | no | i-aquí en {<nome propio> Meira} había muito deso ||
 Mateo si: | e: ||
 Berto ¡bueno! ||
 Cosme de ligar || ¿e sería a moda daquela! || sería | o seu botellón ||
 Mateo si: | ni más ni menos | ou sea | bueno | eu | polo que lles teño oído contar
 así: | e tal | pos oe | baixaban pa {<nome de lugar> Meira} e paseaban ||
 Berto paseaban por {(risas) aí} ||
 Mateo da igrexa pó outro lao | do outro lao pa: | hasta a igrexa | pola acera do
 medio e por aí | era o paseo e: ||
 Cosme si | si | si | si | si || si: || era unha moda ||
 Mateo exactamente ||
 Cosme como foi a nosa | dentro de: | bueno ||

Extracto 16

Toman como punto de partida o "paseo", un esquema que se define pola reunión entre persoas que camiñan: "paseaban por aí", "baixaban pa Meira e paseaban", "dun lao pa outro". Esta práctica asóciase ao pasado como retrato perfecto dun modelo que aglutinan no adxectivo "típico" en "era o paseo típico". Dese xeito, non só reforzan a súa significancia cultural senón tamén o carácter ancestral en tanto a que propio dun tempo remoto. Ese afastamento temporal está relacionado co coñecemento indirecto, pois, preséntase como unha actividade que coñecen exclusivamente a través das narrativas doutras persoas: "bueno, eu polo que lles teño oído contar".

En todo momento semella importante para o grupo conversacional distinguir entre pasado e presente no intento de precisar o esquema do "paseo". Realízanos a través de etiquetas como "modas vellas" ou "moda daquela" e, dese xeito, non só o colocan nunha dimensión temporal senón que tamén delimitan fronteiras xeracionais e deixan clara cal é a súa ao destacar que a suposta "moda" do paseo é anterior a eles: de "cando era meu pai

novo”. Esta necesidade de desvincularse é aínda maior no momento en que establecen unha oposición explícita entre as ditas “modas vellas” e a “nosa”. Podemos concluír que existiría unha maneira “vella” localizada nun pasado anterior á súa mocidade que identifican con “daquela” en “non sei se tamén, se había aquí daquela?” e que se caracterizaría polo marcado carácter ritual en tanto a que “típico”. Así, o grupo conversacional debuxa un pasado alleo “esa era a maneira que tiñan”, construído en relación ao presente -“índa ayer fun cenar alí”- e tamén ao seu propio pasado como suxeitos que ligaban: “era unha moda como foi a nosa”. O resultado é a delimitación de tres xeracións que emerxen por procedementos de oposición: a dos pais que paseaban, a deles que ligaban doutra maneira e a dos novos que vinculan ao “botellón” cando Cosme resituía o paseo na actualidade “sería o seu botellón” e Mateo asente: “sí, nin máis nin menos”.

Até o momento comprobamos como se torna significativa a performance xeracional, relacionándoa coa cultural e, polo tanto, coa etnicidade. Enfrontan a tarefa de ligar, narrando unha actividade “típica” do contexto inmediato no que viven pero que se localiza nun pasado anterior ao seu. Desá maneira, mediante procedementos de oposición debuxan tres xeracións que se definen polas prácticas de ligue e sitúan a súa nun punto medio que supón o equilibrio entre as “modas vellas” de marcado carácter restritivo en tanto a que ritual e as novas, simbolizadas no botellón. Na conversa anterior xa detectamos a importancia xeracional e a súa definición a través dos cambios sociais. Nesta ocasión, veremos como o paso polas xeracións, construído en relación ao paseo, non só se vai realizar a través da temporalización pasada e a narración de prácticas diverxentes senón que tamén será determinante a *espacialización*. O grupo conversacional define o paseo polo movemento e encontro heterosexual mais tamén por realizarse nun lugar moi concreto que recibe o mesmo nome que a práctica: “Era o paseo típico. Ahora tanlle poñendo aceras”. Xeralmente trataríase dunha “recta”, que en Abres se sitúa preto da casa do irmán de Cosme e en Meira a carón da igrexa. Esta localización espacial contribúe á definición ritual do paseo mais tamén acompaña o cambio das “maneiras” en que se liga e, como consecuencia, contribúe á definición das xeracións. O tramo que transcorre “pola acera do medio” en Meira é un lugar polo que as persoas aínda transitan e que continúa a servir como vía de acceso á igrexa, mais ao que a mocidade xa non “baixa” para “pasear”. A recta de Abres sufriu as modificacións derivadas do paso do tempo dun xeito similar porque a converteron nun lugar ao que Cosme simplemente vai “cenar” e ao que as novas “aceras” lle dan un aire diferente -“ahora queda cojonudo”. Desta maneira o grupo conversacional oponse ao pasado “daquela” exemplificado en costumes que poden volver -“a ver se volven as modas vellas outra vez”- e que se materializan nesa recta que perdeu a función orixinal no “agora”. A consecuencia é a emerxencia xeracional en base ao cambio que afecta a ditos lugares.

g) *Presión social das modas*

Outro aspecto que cabe destacar está relacionado coa existencia dun método de ligue. Cando entenden que hai “maneiras” en “esa era a maneira que tiñan” cabería preguntarnos sobre a posibilidade de dirimir se están retratando un estilo particular ou ben prácticas socialmente lexitimadas. Esta dualidade parece resolverse ao incluír como sinónimo de “maneira” o concepto de “moda” en “sería a moda daquela” e que incorporaría á existencia dun método o matiz da aceptación dun grupo social máis ou menos numeroso nun determinado momento ou época. Por ese motivo se distingue a moda “vella” ou “de aquela” en contraposición á “nosa”. Así, se ben non negan que poida existir unha “maneira” individual, o extracto 16 destaca a presión das ideoloxías sociais que converte o ligue en prácticas ritualizadas que abranguen desde o “paseo” até o “botellón”.

No fragmento seguinte comprobaremos como, a través da violación das normas sociais, podemos detectar o acentuado carácter restritivo das mesmas. Defenderemos esta explicación para comprendermos a relevancia indexical da anécdota que segue a propósito das crianzas xestadas fóra do matrimonio.

Cosme era unha moda ||
 Mateo exactamente ||
 Cosme como foi a nosa | dentro de: | bueno ||
 Berto non se podían escapar | senón | (risas) ||
 Cosme o de: | quitar || (risas) || oi-che | escapar non | pero miña mai | e: | meu
 irmao sietemesino eu penso que non foi ||
 Mateo escapa# ||
 Berto (risas) ||
 Mateo si ||
 Cosme e naceu-che muito antes de tempo | {<apelación> eh} || quero dicir que |
 {(risas) escapaban de todo} || {(risas) teu irmao i-os outros | houbóche
 muitos coma teu irmao} || {(risas) si | xa} || e desto tou-che falando hai: ||
 hai sesenta e: | cinco anos | {<valoración> eh} || sesenta e: | quero dicir
 que: xa non foi ayer || (risas) ||
 Mateo no: | no: | <click> vamos a ver | esas cousas húbó-as sempre {<apelación>
 ho} || e dixo o outro | i-ás mulleres: ||
 Berto home | húbó-as sempre | pero: | menos así e todo ||
 Mateo a | o | ó igual co# ||
 Berto ¡no | o carallo! ||
 Cosme ou máis || teño medo a que houbera máis | más aficción antes ca agora ||
 Mateo ¿o que | {<apelación>ho} || ¡muchísima máis | pero vamos a ver! ||
 Berto bueno | nos homes si | pero: as mulleres ||
 Cosme ¡sobre todo nos homes! ||
 Mateo si: ||

Extracto 17

Berto inicia unha quenda destacando a imposibilidade que as persoas tiñan de “escapar” de algo que non se menciona explicitamente: “non se podían escapar, senón (risas)”. Unha posíbel interpretación pode estar relacionada coa necesidade que as persoas terían de fuxir das “modas” das que faláron até o momento e que limitarían a liberdade individual. Outra posíbel interpretación estaría relacionada cos roles de xénero, se observamos como ao final do fragmento se destaca explicitamente unha oposición entre homes e mulleres no que se refire á potencia sexual. Cosme asume que o gusto pola “afición” a “esas cousas” era predominante no sector masculino -“sobre todo nos homes”- aínda que Berto parece non estar completamente de acordo -“bueno, nos homes si pero nas mulleres”. Se aceptamos que os homes tiñan máis afección ao sexo, as mulleres poderían verse na necesidade de “escapar” do acentuado apetito sexual masculino. Con todo, desde o noso punto de vista, a interpretación que manexa o grupo conversacional ao longo do extracto parece estar máis próxima das “modas”, entendidas como ideoloxías, que das discrepancias arredor da potencia sexual. Isto acontece porque quen inicia o tema de “escapar” é Anibal, precisamente o único dos tres participantes na conversa que parece mostrar reticencias á preponderancia masculina na oposición que acabamos de mencionar. Alén diso, Cosme apoia o inicio temático de Berto narrando o caso de seu irmán, un neno que naceu moito antes do período xestacional esperábel para finalmente concluír que “quero dicir que escapaban de todo”. Entenderemos que ese pronome “todo” exemplifica as normas e tamén as potenciais consecuencias da súa ruptura. Nesta ocasión, materializárianse no encontro sexual de cuxo froito é o nacemento dunha crianza e as responsabilidades que conleva.

No primeiro extracto destacabamos que a inclusión das “modas” dentro da conversa, servía para reforzar a importancia dos condicionantes sociais no exercicio do ligue, independentemente de que puidese existir un estilo individual máis ou menos característico. Isto suporía afirmar que os discursos sociais prescriben a maneira en que as persoas se relacionan para poderen ligar e que, polas circunstancias que sexan, estas ideoloxías mudan co paso do tempo e con elas as prácticas de ligue. Porén, o que agora se destaca é o marcado carácter restritivo desas normas que provoca a necesidade de “escapar” delas. A aparición deste verbo incorpora o matiz da fuxida ante algo que retén e do que parece imposíbel desprenderse “non se podía”. Esta circunstancia explicaría a contextualización do paseo en lugares públicos de notábel visibilidade como son as *rectas* de Abres e Meira. Así, débuxase unha sociedade controladora que condiciona as maneiras e censura a inadecuación. Non obstante, cabería reflexionar sobre se a presión social afecta exclusivamente ás prácticas -“maneiras”- que oscilan entre o paseo e o botellón ou en realidade afecta a algunha outra dimensión do encontro heterosexual. Para poder dirimir que é o que esconde o discurso das restricións debemos remontarnos outra vez á anécdota do irmán setemesino.

Tal e como xustificamos até agora, Berto postularía que as persoas non se podían escapar da presión que simbolizan as modas. Non obstante, Cosme argumenta que, así a todo, habería algunha posibilidade “quero dicir que escapaban de todo” e exemplifica no nacemento de seu irmán “antes de tempo”. Se nos retrotraemos na temporalidade á que fai referencia esta expresión detectamos a acción que provoca o embarazo, isto é, o sexo. A crianza é a consecuencia do acto sexual e, polo tanto de romper as regras sociais. Dificilmente poderíamos considerar que a sociedade prescriba o sexo en calquera caso mais si que coloque trabas que teñen que ver coa temporalización. Por ese motivo, o problema ante a situación de seu irmán non é que nacesse senón que o fíxese “muito antes”. Cosme deixa entrever que a fecundación se produciu antes de que a figura de seu pai entrase a formar parte da historia familiar ben porque aínda non tivera contacto con súa nai ou porque simplemente non mantiñan unha relación de parella declarada, isto é, aínda non eran un binomio. En calquera dos casos, existe unha relación directa entre escapar da presión das normas e o encontro sexual antes da formalización conxugal.

h) Agora non tocan teta

O cambio social asociado ás prácticas de ligue é un dos discursos vertebradores que serve ás construcións identitarias deste grupo conversacional. Recoñecen que en calquera época é unha constante a existencia de restricións sociais que exercen presión sobre os individuos e condicionan o relacionamento (hetero)sexual. Non obstante, defenden a mutabilidade no grao de esixencia social e a influencia mutua que iso ten con respecto ás propias prácticas. Por ese motivo se produce o salto dende o paseo até o botellón. O primeiro constituiría unha práctica restritiva xestada nun contexto social opresor e por iso se localizaría en contextos de doado control como as rectas. O segundo, tal e como veremos no extracto que segue, coloca nun primeiro nivel a inxesta de alcol e só secundariamente o ligue. Isto suporía unha modificación nas prácticas de relacionamento que en boa medida se asocian á minimización do control social que permite que a mocidade escape da dita recta, da mesma maneira que das normas.

Cabería engadir á presión social, a posibilidade de escapar, unha circunstancia que exemplifican en nacementos como o que acabamos de analizar: “esas cousas húbaoas sempre”. Isto suporía afirmar que o encontro sexual é unha constante que organiza o ligue entre homes e mulleres desde os tempos do paseo -“hai sesenta anos”, “non foi ayer”- até a actualidade -“ahora”. Non obstante o progresivo aperturismo das restricións sociais e a modificación das prácticas de relacionamento están relacionados co grao co que as persoas manifestan a “afición” polo encontro sexual. O grupo conversacional amosa discrepancias sobre a maior ou menor inclinación en termos xeracionais porque mentres que Berto considera que antes as afeccións eran “menos así e todo”, Cosme e Mateo afirman

exactamente o contrario: “ou máis”, “teño medo a que houbera máis”, “muchísima máis”. A gran represión da que era preciso escapar explicaría o posicionamento de Berto porque sería difícil poder manter encontros sexuais e detectalos socialmente tendo en conta unicamente as consecuencias, isto é, as crianzas. Non obstante, o criterio de Cosme e Mateo susténtase en tanto a que destaca a categoría de xénero para alén da etapa vital. Sería a maior ou menor exaltación do desexo masculino o que caracteriza cada xeración. Con esa puntualización, Berto mostra acordo e, desa maneira, refórzase a coherencia de grupo: “sobre todo nos homes!”, “bueno, nos homes si, pero nas mulleres”, “si”. Non se cuestiona o desexo feminino porque empregan a locución “sobre todo” mais si que se destaca unha acentuada mudanza que afecta fundamentalmente á exaltación sexual masculina. No extracto que presentamos a continuación, afondan nesta cuestión ao caracterizar o “botellón”.

Temos xa a primeira caracterización das idades. Realízase a través da espacialización que indexa ideoloxías sobre o maior ou menor aperturismo. Esas idades non só se indexan a través do aperturismo senón tamén a maneira en que as persoas controlan un desexo que semellar ser intrínseco á calidade humana porque nel tamén se inclúen as mulleres mais que, tal e como veremos, non sempre é igual de acentuado dependendo da xeración.

Cosme	eu penso que ahora os rapaces dedícan-se a beber
Mateo	namais
Cosme	a: a cantidades industriais
Mateo	pero tu:
Cosme	pero: despos do resto: eu penso que: je ben ves cantas rapazas hai hai con vellos carajo!
Mateo	si {<apelación> ho}
Cosme	porque non deben andar
Mateo	pero bueno ou sea vo vol volvendo ós de antes e: tu pára-te a pensar por exemplo: a cantidá de: de de: mulleres que había por aí con fillos de: solteiras
Cosme	si si si {<asentimento>hum}
Mateo	así {<apelación>eh} a montones a montones ¿por que? bueno pos dixo o outro {(risas) pola gracia de Dios non salían}
Berto	(risas)

Extracto 18

No extracto 3 non só se procede a unha caracterización do botellón senón que ademais se establece unha oposición con respecto a prácticas doutras xeracións que gardan un correlato co que anteriormente se describiu como paseo. Deséñase unha caracterización da mocidade e, particularmente, dos homes en base á súa preferencia por “beber en cantidades industriais”, unha circunstancia que provoca que a actividade do ligue e o relacionamento coas mulleres non sexa o máis importante. Neste esquema, podemos deducir que as

restricións sociais son moito menores que en tempos do “paseo típico” ao estaren relacionadas co descontrol que suporía o exceso de alcol. Nun sentido similar debemos destacar a maneira en que se presentan as prácticas xa que o aperturismo que implica a posibilidade do dito descontrol permitiría tamén maiores facilidades para o relacionamento. Polo tanto, o grupo conversacional destaca unha problemática que, tal e como acabamos de ver, non se circunscribe á presión social ou á restrición das prácticas en esquemas rituais e opresivos como acontecería con “os de antes”. O problema sitúase no presente e descansa na falta de desexo masculina, ou sexa, nos propios individuos. Mentres que a problemática dos antepasados tiña como axente a sociedade, agora son os individuos os que toman decisións dentro dunha sociedade que semella moito máis aperturista. Antes non podían escoller máis agora poden facelo e escollen beber. A idea de beber debe entenderse como un índice.

Se algo caracterizaba os homes do pasado e a eles mesmos en termos de xénero era o desexo sexual. En contraposición, os homes de agora débúxanse como suxeitos que se opoñen ás xeracións anteriores precisamente por un descenso naquilo que os definía como tal. O feito de destacar un cambio social para crítico -“ben ves cantas rapazas hai con vellos”-serve para reafirmarse no desexo sexual como criterio definitorio da masculinidade e adscribirse a ela. O grupo conversacional distáncianse das prácticas dos rapaces novos actuais a través da crítica e as dúbidas a propósito da posibilidade de que teñan encontros con mulleres: “do resto eu penso que”, “non deben andar”. Ou sexa, a cuestión a considerar non só é o descenso da vontade sexual nos homes senón a consecuencia que diso se deriva e que está relacionada co descenso do ligue, unha actividade que definiría o sector da mocidade, tal e como exemplificamos reiteradas veces na conversa anterior. Dito isto, non existen mostras evidentes de que Mateo, Cosme e Berto se aliñen cos vellos que ligan con mozas. Ao contrario, preséntano como unha anomalía provocada pola actitude dos rapaces novos: “ben ves cantas rapazas hai con vellos porque <os novos> non deben andar”. Non obstante si que se aliñan cos vellos na percepción do descenso do desexo sexual masculino nas xeracións novas e desa maneira constrúen simultaneamente idade adulta, masculinidade e heterosexualidade.

Seguindo a argumentación, a falta de desexo masculino é o que provoca que as mulleres adopten unha solución alternativa, isto é, formalizar encontros con homes que pertencen a unha xeración no que o gusto polo ligue era unha prioridade “vellos” e non a inxesta de alcol. Se temos en conta os usos léxicos do grupo conversacional vemos que existe un aliñamento entre “rapaces” e “rapazas” de “ahora” que reforza a idea da idoneidade para o ligue entre estes dous grupos. Se atendemos á súa significación vemos como ten repercusións importantes para a propia proxección porque son “rapaces/as” en tanto a que persoas máis novas ca Mateo, Berto e Cosme. Desta maneira, distáncianse dos grupos que están a debuxar como membros doutra xeración que se caracterizaría por posuír unha idade maior e ver desde a distancia/reflexión as manobras de non-ligue da mocidade actual. Dun xeito semellante

debemos entender a figura dos “vellos” que se opoñen aos “rapaces” por idade e vontade sexual, pero tamén ás “rapazas” reforzando a idea da inadecuación para o ligue en base ás discrepancias arredor da etapa vital. Sabemos da importancia da deslexitimación deses encontros en base á etapa vital porque cando queren falar da época na que eses “vellos” podían ligar por ser “rapaces” empregan a etiqueta “os de antes” en “volvendo ós de antes, tu párate a pensar”. Todo apunta a que o substantivo elidido son os “rapaces”. Desa maneira, poderíamos categorizar a nómina masculina do seguinte xeito:

- “Os <rapaces> de antes” serían homes novos nos que o ligue e o encontro sexual constituían actividades de primeiro nivel por enriba de moitas outras. Esta circunstancia daríase incluso nun contexto de normas sociais represivas asociadas a prácticas que limitaban a liberdade do suxeito ante a comunidade, tal e como acontecería co “paseo”.
- Os “rapaces” de “ahora” son os homes novos que están nunha etapa vital propicia para o ligue mais que subordinan esta actividade nun contexto de maior aperturismo social que se materializa no desenfreo que preside algúns rituais como o “botellón”.
- Os “vellos” de “agora” gardan relación cos “<rapaces> de antes”. O cambio de etiqueta reforza a idea de que o ligue é algo que se lles atribúe para o seu pasado -“antes”- e non para a actualidade -“ahora”- debido ao paso do tempo e tamén unha mudanza de etapa vital. Como consecuencia, establécese unha oposición entre os “rapaces” e os “vellos” de “ahora”. Tal e como xa comentamos a xeración de “os de antes” é a que se caracterizaba pola maior afección incluso nun contexto moito máis opresivo. O que se incorpora neste fragmento é que se ben se produce un cambio nas preferencias en base á xeración, a afección que caracterizaría os homes do pasado non se reduciría co paso do tempo senón máis ben todo o contrario porque non respectaría nin sequera a adecuación á etapa vital que se lles presupón na actualidade.

Polo tanto, o ligue atribúese a “rapaces” e “rapazas” do presente e do pasado. Desa maneira descubrimos, unha vez máis, a ideoloxía entre ligue e etapa vital que presidía a primeira conversa que analizamos. Nesta ocasión preséntase en termos de inadecuación máis tamén como resposta ante a falta de interese masculino na actualidade. No fondo, trátase dunha ideoloxía que opera ao servizo da crítica aos rapaces. Como consecuencia, serve tamén para destacar a potencia sexual como criterio co que definir a masculinidade que se fai transparente no seguinte fragmento:

Cosme	¿e digo eu despós de beber eso que:? nada:
Mateo	nada nada nada non tocan
Cosme	non tocan teta na:da nada nada

Extracto 19

A sexualidade das mulleres non se destaca pola súa acentuada preponderancia en ningunha época, simplemente se dá conta da súa existencia porque, no fondo está ao servizo da axencia masculina. Antigamente a resposta sexual feminina ante a exaltación masculina medíase na aparición de crianzas xestadas fóra dunha relación de parella: “volvendo ós de antes e, tu párate a pensar por exemplo na cantidá de mulleres que había por aí con fillos de solteiras”. A idea dos “fillos de solteira” serve para destacar a potencia masculina asociada á irresponsabilidade que supón ter un encontro sexual e logo non asumir as consecuencias, unha acción que gardaría fortes vínculos co matrimonio. Incorporase esta dimensión como unha variábel para a ter en conta ao presentar as mulleres como receptoras das consecuencias da exaltación masculina en termos de “solteiras”. Como consecuencia, a problemática non residiría no feito de ter crianzas senón en que acto sexual se produza durante a solteiría e a que non se solucionen as consecuencias formalizando a unión marital. A exaltación da sexualidade masculina, a plasmación a través dos fillos de solteira e a penalización en termos de irresponsabilidade serían circunstancias que se producirían “a montones” e, polo tanto, caracterizarían a época do *antepasado* e os suxeitos que nela se debuxan.

Tanto no presente como no antepasado, as mulleres debúxanse como suxeitos que reciben ou non a potencia sexual masculina que é aquilo que se discute e sobre o que se focaliza: “pola gracia de dios non salían”. No pasado son as que sufren as consecuencias como “solteiras” de quen ten un encontro sexual con elas e non se responsabiliza casando. No presente son as que padecen a falta de interese sexual masculino e se ven na necesidade de ter que ligar con “vellos”. Tendo en conta isto, no sector feminino distínguense dous grupos:

- As “mulleres” de “antes” “solteiras”. Son as rapazas que nun pasado “mulleres que había” se situaban na etapa vital da mocidade. Caracterízanse por posuír desexo sexual nun contexto no que a potencia masculina se situaba nun primeiro nivel dentro do ligue heterosexual. O contorno social non sería propicio para esta exaltación mais iso non quere dicir que non se producise porque as persoas podían escapar ás restricións de esquemas como o paseo. O resultado sería a aparición de crianzas das que elas serían as máximas responsábeis tal e como indica a preposición “de” en “fillos de solteira”. Alén diso, o adxectivo “solteira” tamén nos indica que existiría unha desvinculación do sector masculino. O matrimonio garantiría a posibilidade de procrear mais non así a solteiría. Esta circunstancia podemos deducila da broma á que apela o grupo conversacional “pola gracia de dios” que indirectamente ironizaría cunha potencial escusa coa que xustificar algo que, polo simple feito de precisar unha escusa, é o resultado un problema.
- As “rapazas” de “agora”. Son rapazas novas e que polo tanto se sitúan nunha etapa vital propicia para o ligue porque o relacionamento cos homes se produce nun contexto de aperturismo social que culmina na aparición de rapaces que só pensan en beber -“despós de beber eso que?”. Debúxanse como suxeitos heterosexuais que, por causa da pouca

receptividade masculina, se ven na obriga de relacionarse con homes que non están na mesma etapa vital ca elas. Isto implica asumir que, aínda que nos homes existen modificacións a respecto do desexo e a potencia -“non tocan teta”-, no caso das mulleres son estábeis co paso do tempo.

i) No tema sexual lévannos vantaxe

Na última parte deste traballo retomaremos a caracterización das fronteiras entre etapas vitais e a súa relación co ligue heterosexual. En apartados anteriores, vimos como o decorrer cronolóxico se dividía en *tempos* de acordo cunha demarcación consciente de fronteiras reacionadas co decorrer cronolóxico mais tamén con determinadas accións sociais. Analizamos como o salto desde a mocidade cara á idade adulta se realizaba en base ao emparellamento. Nos extractos que seguen, o grupo conversacional demarcará a fronteira que dá inicio á mocidade, relacionándoa co inicio do ligue, entendido como unha actividade que vehicula o espertar sexual. Tal e como xa comentamos, a delimitación de tales fronteiras é tarefa invidual porque son as persoas a través das súas accións as que se adscriben a unha etapa vital. A pesar diso, as accións individuais tamén responden a “modas” que gardan relación co que socialmente se considera pertinente. Así, o tránsito do antepasado cara ao presente conduce a unha relaxación ou aperturismo social que fai que tamén se anticipen as fronteiras da mocidade, ocupando *tempo* que lle correspondería á nenez: “a juventú de hoxe iniciase: <antes>”. No extracto que segue dan conta da idade temperá dun grupo de “rapaciñas” de “trece anos” que van á casa de seu sobriño, tamén de “trece anos”.

Cosme mira | se non-o ves | non-o cres || as rapaciñas | pero: ||
 Mateo ¿pero a cal? | a: ¿a {<nome propio> Tirso} ? ||
 Cosme a b# | a {<nome propio> Tirso} | con trece anos que ten || é que quedas-te
 bobo || i-el claro | me# || menudo fichaje é o tipo || con trece anos ||
 e despos que | é un rapaz | que ten | é mui alto ||
 Mateo si e: así o clásico pequeno guaperas e que encima | ten: || é aberto | e ten
 labia | ten: ||
 Berto {<asentimento> hum} ||
 Cosme e | muita || mui | muita labia || é como | así | {<apelación> eh} ||
 Berto (risas) ||
 Cosme ¿pero que rapazas?! || eso | eu digo | eu: ||
 Mateo si | si | e despos ||
 Cosme é que | o ¿sabes | sabes que ver? || vexo {<nome propio> Belén} ten: | fai
 agora || ten dez anos | fai once || aquelas rapazas | tein dous anos ou tres
 más ca {<nome propio> Belén} | non tein máis ||
 Mateo ¡namais! || namais ||
 Berto si | si ||
 Cosme digo | ¡ai mamá! || ¿pero e: | e: | que cabe esperar de aí? || pero subindo con
 eles ||

Mateo si | si | bueno | home pero: ||
 Cosme pá habitación {<apelación> eh} || eu non sei o que pasa dentro
 {<apelación> eh} | prefiero non sabe-lo ||
 Mateo a xuventú de hoi: | dixo o outro | inicia-se: ||

Extracto 20

A narración constitúe unha crítica de quen xa non se encontra nesa etapa vital e observa desde a distancia como outras persoas constrúen un tránsito polo que eles xa pasaron: “eu vexo agora a meu sobriño”. Ese pensamento non é senón o resultado de avaliar a situación actual ollando cara un pasado de experiencias propias, que se asumen como o modelo ideal: “se non o ves non o cres”. Así, non só se proxectan como individuos que reflexionan, de acordo coa súa idade e por contraposición a outros homes que ligan e son cualificados como “vellos”. Tamén son os que viviron a xuventude de acordo cos patróns lexítimos. Son, polo tanto, os que posúen a bagaxe da experiencia: “a nosa edá é cando che dá por pensar” e desa maneira dan coherencia non só ao pasado senón tamén ao presente. Son aqueles que tiñan desexo sexual no momento axeitado e ligaban con mulleres desde unha perspectiva axente. Desa maneira tamén se reafirman discursivamente, non só como adultos senón tamén como homes heterosexuais nun pasado en que ligaban e nun presente no que recordan os anos mozos. Tamén son esas persoa responsábeis que deixaron de actuar de maneira irreflexiva e que agora incluso exercen como mediadores dentro do organigrama familiar.

O grupo conversacional constúe discursivamente unha idea de cambio social que repercute nos códigos de relacionamento e que fai que entren en conflito cos de épocas anteriores e posteriores. Este fragmento respondería ao mesmo patrón que documentaba o primeiro grupo que analizamos cando falaba das vellas que criticaban ás novas por meterse no coche con rapaces. Muda a opinión porque no primeiro caso criticábase as vellas e agora adóptase o un papel censor moi similar ao delas mais o substrato ideolóxico é o mesmo: a aplicación do código ético dunha xeración anterior sobre o de outra porque se entende que o avance social trae consigo a deturpación das normas. O que nos antepasados do grupo anterior se facía entre as “uces” e no pasado nos “coches” agora relaciónase coas “habitacións”. Non só se dilúe o carácter retraído das mulleres senón que se lles outorga maior axencia ao colocalas en pé de igualdade cos homes na acción de “subir” cara ás habitación “subindo con eles”. Non só non declinan a petición, tal e como lles correspondería ás *retraídas*, senón que participan activamente daquilo que non lles correspondería debido á súa idade. Produciríase un conflito desde o punto de vista de xénero e de etapa vital.

Enténdese o cambio social como un decorrer cronolóxico que afecta ás xeracións que participan do ligue -“xuventú”- e que se caracteriza por un aperturismo social que fai que os individuos teñan maior liberdade para recolocar as fronteiras, particularmente a mocidade,

porque segue sendo unha etapa vital privilexiada tanto desde a perspectiva da nenez como da idade adulta, isto é, de quen se anticipa a entrar nela como as “rapaciñas” e de quen dicide alongala en exceso, tal e como fan eses “vellos”. Porén, semella tamén existir no seu discurso unha diferenciación por sexos. En apartados anteriores, viamos como o problema dos rapaces novos é que o aperturismo social facía que abandonasen o desexo sexual en detrimento doutras actividades -o “botellón”- e, no seguinte fragmento, -as “videoconsolas”. Se pensamos as dúas actividades en conxunto, ambas poderían constituír index que remiten á idade e, fundamentalmente á modernidade. No caso dos videoxogos, trátase de xogos electrónicos que se iniciaron a finais do s. XX, un momento no que o grupo conversacional aínda non estaría na franxa etaria para o ligue. Así mesmo, o encontro entre rapaces para beber, se ben é unha acción que podería acontecer en moitos momentos históricos, o termo “botellón” tamén se fixo famoso a finais do século XX para describir unha particular maneira de consumir alcol, en grandes cantidades, na vía pública e por persoas novas. Polo tanto, para alén dunha construción que ten que ver coa etapa vital asociada á modernidade, o botellón inclúe esa mesma idea de adiantarse a algo que debería producirse inmediatamente despois, na mocidade. Unha vez máis, vemos como as fronteiras se reconfiguran, xa non desde o ligue mais si desde outras actividades como é a inxesta de alcol. En calquera caso tería repercusións tamén no propio ligue e que ten que ver co relacionamento interpersonal. A priori cabería hipotetizar que se trata de actividades contrapostas porque o botellón inclúe unha agrupación multitudinaria de persoas mentres que os videoxogos remiten á individualidade de quen se senta diante dunha pantalla e non se relaciona co exterior. Porén, no fondo non gardan tanta distancia porque os videoxogos constitúen simuladores da realidade e o resultado de asistir a un botellón bebendo a cantidades industriais é a inhibición da realidade, de aí que calquera das dúas actividades condúzan ao mesmo fin: a imposibilidade de manter contacto con mulleres -“non tocan teta”. O grupo conversacional opón unha actividade que define a masculinidade e a mocidade da súa xeración ás prácticas de rapaces que deciden illarse, non só da interacción con mulleres, ben pola imposibilidade da copresenza ou ben pola anulación dos sentidos, senón do propio mundo que os rodea e das regras que o rexén. Así, a masculinidade subordínase ao ideal de modernidade nun contexto de relaxación de regras que fan que se relaxen as restriccións máis tamén a importancia dos valores que definen as etapas en detrimento da aposta polo individualismo. Tendo en conta todo isto, vemos como existe a mesma caracterización que detectamos na conversa anterior cando afirmaban que “somos máis individuais”. A modernidade trae consigo a relaxación das normas coas que redefinir as identidades e a aposta por un individualismo que se sente como negativo nesta conversa aínda que na outra se asociaba coa sinceridade. Porén, a modernidade tamén trae outra cuestión, que é o acceso indiscriminado “total” á información:

Mateo exactamente | pero ela: | ben foi bueno | hoi dixo o outro | os medios que
hai | que teñen o alcance | pa enterar-se de todo | son: || ¡son totales! ||

Cosme <tose> || ¡son totales! || ¡son totales! || son totales | meu sobriño | desde
hai: || ten doce anos | ou trece anos | pero: | igual || ten acceso a: ||

Mateo si | si | e bueno | e: ||

Cosme á televisión total | {<apelación> eh} || que | pero total | quero dicir | de: ||
¡de todo! || ve | o que hai | i-o que non hai || xa: | a televisión | xa non fai
falta interné nin: | nin historias ||

Mateo i-eso que a televisión e: ||

Berto ¡xa os móbiles xa:!! ||

Mateo digamos | que limitou-se-che | houbera unha | houbera aló a atrás un: tempo
| ou se ano no no no no: boum este: | tal | que: || ¡hostiá | botaban aí
películas que | de | vías de todo | e tal! || ¿despois? | <click> ||

Cosme ai | pero: | pero: | pero: || pero se | se tes canal: | pero tas | eu por exemplo |
temos canal plus ||

Mateo ai | no | bueno | claro ||

Extracto 21

O aperturismo social fai que os individuos “teñan acceso” ilimitado a información de todo tipo por diferentes vías: “televisión”, “internet” e “móbiles”. Esta idea rompe coa lóxica que manifestaba o grupo conversacional para o seu pasado. Entendían as etapas vitais como unha sucesión de tempos que gardaban relación entre si e que se baseaban na experimentación. Así, lembremos que a idade adulta se construía desde a reflexión sobre a mocidade e, á súa vez, a mocidade era unha experimentación de quen no inicio está tranquilo e a quen máis tarde esperta o interese sexual. O que acontece co auxe da modernidade é que o acceso á información fai que se subordine tal experimentación e que, como consecuencia, se dilúa un elemento máis que define as identidades. En boa medida segue na liña antes apuntada polo individualismo porque as persoas non transitan pola súa vida na interacción con outras senón a través de soportes electrónicos ou dixitais que lles permiten “enterarse de todo”. Este individualismo e o exceso de información non filtrada que caracteriza a modernidade garda unha importante relación coa maneira na que caracterizan os rapaces novos por oposición a eles como os adultos que algunha vez ligaron. Non precisan da experimentación do lígüe porque xa tiveron acceso indirecto a través doutros “medios”. Á par, ese acceso indiscriminado asociado á relaxación das normas fai que os individuos teñan acceso á experimentación antes do que lles corresponde e relativicen a súa importancia. Iso é o que acontece coas crianzas de “trece anos” que se inician antes e cos rapaces que están en idade e xa non lles interesa. Eles alíñanse no “Canal plus” pero desde outra etapa.

Así, o cambio social modifica as pautas que definen a mocidade en base ao lígüe, mais non muda a súa interpretación como unha etapa vital irreflexiva. En última instancia sería a maneira en que se xestiona a súa consecución. No caso do grupo conversacional, a

irreflexividade conducía cara a un fin: o encontro esporádico con moitas mulleres constituía a experimentación necesaria para acadar o emparellamento que se presentaba como inevitábel e para posuír as ferramentas coas que construír unha idade adulta desde a reflexión. En contraposición, o illamento dos videoxogos e do botellón non constrúe nada nin a curto nin a longo prazo e moito menos en relación ás mulleres.

Tal e como o grupo conversacional o presenta, a modernidade subordinaría a maneira en que eles entenden a masculinidade durante a mocidade. Porén, mentres que no caso dos homes, o desexo sexual innato se subordina, nas mulleres, o carácter receptivo e retraído que antes se colocaba como o ideal agora muda cara a unha actitude máis activa que presenta grandes similitudes co que na súa época era o “ganao escollido”. Así, péchase o círculo que debuxa unha sociedade absolutamente contraposta á súa.

Cosme |pero son elas | {<apelación>eh} | elas | que eles:! ||
 Berto | eles pásan-o ||
 Cosme | el con videoconsolas e: | e bueno de | de botellón non é que empece
 pero bueno | vai co irmao | xa: empeza algo e: | bueno ||
 Mateo | no | no | pero: | vamos a ver | o sea | tá visto e demostrao que | hoi: | no | no |
 dixo o outro | no tema sexual | inician-se: || dixo o outro | lévan-nos e: ||
 Cosme | iniciában-se se tuve# | se tuveran con quen ||
 Mateo | sete ou oito anos de ventaxa || ou: | {(risas) bueno} | muito | muito
 {<apelación> eh} ||
 Cosme | {(risas) que} | (risas) || ben | sei | si | si | <incomprensíbel> ||
 Mateo | muchísimo | o sea: ||
 Cosme | e xa | xa tan máis entradas que Dios ||

Extracto 22

Neste extracto, as rapazas non só son as que comparten axencia cos homes cando van “con eles” para as habitacións. Agora son elas as que promoven o encontro sexual. Así, a modernidade crúzase coa variábel de femininidade colocando tamén novos patróns. Os discursos que encontramos por debaixo deste extractos teñen que ver coa existencia dunha fronteira que separa a nenez da mocidade que muda co paso do tempo e que tamén presenta diferenzas en relación á variábel de sénero. Tal e como se presenta, as mulleres collocan a fronteira moito antes que os homes -“adiántanse”- e aproveitan esa “vantaxe” en termos sexuais “están máis entradas que Dios”. De acordo con isto, enténdese que a vida de cada individuo é un tránsito, un decorrer temporal segmentados en tempos polo que elas camiñan máis rápido e colocan as fronteiras antes, anticipando así tamén a construción de cada etapa. Outórgaselles axencia en tal delimitación -“iníciáanse”-, da mesma maneira que se lle outorgaba ao conxunto da “xuventude” en fragmentos anteriores. Así, a modernidade relaxa a importancia das cousas que nun pasado importaban, fomenta o individualismo e a

información temperá que subordina a experimentación e promove que os individuos en xeral e as mulleres en particular, anticipen accións que non lles corresponden porque accederon a toda a información necesaria dunha maneira indirecta.

Alén diso, o cambio social fomenta unha modificación nos roles. As mulleres non só se inician antes, senón que esta anticipación ou “ventaxa” fai que tamén sexan as promotoras ou axentes do encontro sexual -“pero son elas que eles pásano”. O grupo conversacional constrúe masculinidade aliñándose cos rapaces novos cando postulan a anticipación feminina -“lévannos”- e tamén no presente como individuos que se ven impregnados pola modernidade “hoi”. Porén, a súa avaliación é o resultado das experiencias do pasado que lle dan continuidade ao seu ser e constrúen etapa adulta. Estas rapazas que gardaban certa similitude co ganado escollido agora son as mulleres que -“xa están máis entradas que Dios”. Así, acéptase a axencia no inicio da experimentación sexual mais, aplicando os filtros do pasado que fai que sobre elas recaia a recepción dos homes, sexan os vellos que aínda conservan os patróns de masculinidade ou os novos que lle dan preferencia a outras actividades. Iso é o que podemos deducir do verbo -“estar entradas”- pois inclúen un suxeito alleo que é quen -“entra”- e elas padecen tal acción.

A delimitación das fronteiras asociada ao aperturismo constrúe etapa vital de quen se actipia porque non está no tempo de ligar e é unha “rapaciña” ou quen o fai nun momento no que xa é tarde porque ese tempo xa pasou e é un “vello”. Porén, a alteración das fronteiras tamén constrúe xénero porque, nesa carreira, as mulleres sitúanse aínda antes. No extracto que segue incluiremos aínda outra variábel máis que afecta ao que acabamos de mencionar. Trátase da reconfiguración da modernidade sobre outra categoría: a etnicidade.

Mateo e | e: nas || na nas ciudades e por aí | eso: ||
 Berto ¡bueno! ||
 Mateo ¡Dios te libre {PP} eso:} ||
 Cosme non fai falta {<apelación> ho} || ¡pueblo más pequeno que é {<nome de lugar> Abres} non é nada || e: | e colegio más pequeno có de {<nome de lugar> Abres} non é nada || i-eu vexo xa ond# | onde vai {<nome propio> Belén} || con | con de# | con dez anos que ten || sabe xa | ta máis ela de volta e media | e mira que é unha | nena parada || pero bueno | ten abondo quen lle quite: ||
 Mateo no | parada no | parada: || <click> ||
 Cosme bueno | é unha nena sensata | e: | vamos chamar-lle ||
 Mateo exactamente

Extracto 23

No extracto anterior o grupo conversacional retoma unha vez máis a espacialización para asociar patróns de conduta vinculados ao ligue e indexar identidades. Nesta ocasión opoñemos as “ciudades” aos “pueblos” en base a unha característica, o seren ou non lugares

“pequenos”. Enténdese que o aperturismo social que acompaña a relaxación das normas tamén vai parello ao un menor control que afecta á xuventude, ás mulleres/nenas e máis concretamente ás nenas das cidades. As cidades son un índice que remite á modernidade. Nos últimos anos produciuse unha importante despoboación do rural galego en detrimento dos núcleos de maior densidade como son as vilas ou cidades. Estes modelos de asentamento caracterízanse precisamente pola maior densidade de poboación, unha circuntancia que garda unha certa relación con algunhas características que sinalaron para a modernidade, particularmente o individualismo e a ausencia de control. O grupo conversacional anterior falaba da unión fronte unha modernidade individualista que, nesta ocasión se conecta explicitamente co número de persoas que conforman os núcleos poboacionais e que distinguen o “pequeno” puebo da gran cidade. As altas taxas de persoas anonimizan os individuos como facían as videoconsolas. Como consecuencia minimizan o control que exerce a sociedade e despersonalízana.

Para explicar esta cuestión, toman como exemplo a Belén, a filla de Cosme. Así, da mesma maneira que acontecera co momento no que falan da investigadora, o feito de tratarse dela fai que se abandonen os discursos sobre a as “rapaciñas” que se anticipan ao desexo sexual e se recuperen outros cos que tentar calibrar xeneralizacións que fixeran até o momento. Nesa mudanza será onde emerxa, unha vez máis, a relación familiar de quen procura a unión simbolizada no “xuntos” que caracterizaba a vida entre irmáns e á que máis tarde accedían as mulleres unha vez que casaban e pasaban a formar parte desa “sociedade” que son as familias. Belén é unha “nena” que, da mesma maneira que lle corresponde debido á modernidade e a etapa vital, “está de volta e media” de todo o que ten que ver co acceso ou tránsito cara á mocidade. Porén, o grupo conversacional recupera a idea da individualidade na demarcación das fronteiras destacando que, se ben as normas sociais “modas” fan que os individuos actúen dunha determinada maneira, as decisións individuais son as que constrúen identidades. Hai unha marxe para a decisión ou axencia individual que fai que Belén sexa caracterizada en termos de “parada” e “sensata”. O termo “parada” sería o contrario da axencia que caracteriza as nenas da súa época, aquelas que levan moita “ventaxa” aos homes e que se inician prematuramente no acto sexual. Porén, ser “parada” tamén incorporaría a ausencia de axilidade para tomar decisión de acordo cunha particular maneira de ser. A necesidade de colocar a Belén fóra dese “resto” que se contrapón ao “resto” da mocidade do grupo conversacional fai que procuren outro calificativo: “sensata”. Unha persoa “sensata” é aquela que actúa e cuxas accións responden a un bo criterio. Polo tanto, a caracterización de Belén será a dunha “nena” situada preto do momento no que actualmente se coloca a fronteira ou salto cara a mocidade. Porén, ela, en tanto a que “sensata”, decide demorala. O situarse nun puebo “pequeno” fai que o control sexa maior, tal e como acontecía no paseo ao que máis tarde se lle colocaran as “aceras”. Así a todo, a presión social das “modas” da súa época

fai que o individualismo que caracteriza a sociedade actual sexa tamén a única ferramenta para escapar delas: é o seu carácter sensato o que fai que se aparte de ser categorizada como “resto”.

j) Síntese

A análise desta segunda conversa vén a confirmar ideoloxías presentes na primeira e que serven de base e orientación para que os individuos constrúan as súas identidades. Detectamos, unha vez máis, a estreita vinculación entre o xénero e a etapa vital asociada ao cambio xeracional. Esta circunstancia conduce a un interesante xogo no que o grupo conversacional performa o seu presente en relación a un pasado propio e o pasado de outras persoas. Para tal fin, inclúen varias historias nas que eles son os protagonistas e que oscilan desde o ligue de Cosme cunha rapaza que era “ganao escollido” ou o seu casamento cunha muller extraordinariamente “retraída”, até a historia dun Mateo que cualifica de “pequena cousa” o abandono dunha noiva por non querer ter relacións sexuais con el. Á par, constrúen historias arredor doutras personaxes do presente que lles serven de contrapunto, non só para a reconstrución do pasado propio senón tamén para a construción do eu presente. Nesta liña incluímos as transformacións nos códigos de relacionamento que anticipan a mocidade do sobriño de Cosme ou de Belén e mudan os roles de axencia femininos, tal e como acontecía nos comentarios arredor do “amor libre” que caracteriza a investigadora. O contraste necesario entre as xeracións, impregnadas por un ideal de modernidade que o relativiza todo, establécese con respecto á temporalidade antepasada, fixada na época moza dos seus “pais” e nos que se debuxa unha sociedade represora, construída sobre “modas vellas”, extraordinariamente restritivas e materializadas nese “paseo” ao que agora lle puxeron “aceras”.

Constrúen un modelo discursivo de temporalización asociada ao decorrer cronolóxico e ás construcións identitarias, particularmente, de xénero, sexualidade e etapa vital que recorda ao delimitado polo grupo anterior. Establecen unha idea de *tempo*, entendido como dun decorrer cronolóxico que afecta a unha dimensión vital e social e que pode ser seccionado de acordo con diferentes criterios, unha circunstancia que dá constancia, unha vez máis, do carácter construído de toda a realidade que se debuxa durante a interacción.

O tempo vital divídese en *tempos* ou etapas que inclúen a nenez, a mocidade e a idade adulta. A súa delimitación realízase establecendo unha actividade connotada socialmente para tal fin: o despertar sexual marca o salto cara a mocidade e o emparellamento cara a idade adulta. Así, se ben esas actividades constitúen fronteiras, a súa relación coas etapas ten que ver coa actividade do ligue: a mocidade é a época na que se liga e as outras dúas aquelas na que non se liga ou nas que se deixou de facelo, respectivamente. A particularidade deste grupo a respecto do anterior é unha maior reflexión sobre os parámetros que constitúen esas

fronteiras e as implicacións da súa delimitación. Para tal fin, empregan como referente os *tempos* sociais que (i) recodifican as prácticas de ligue, (ii) redefinen as maneiras de entender o que é lexítimo en cada etapa -non ligar, ligar ou reflexionar sobre iso- e (iii) introducen variacións sobre o momento en que se poden implementar as fronteiras. Estabelecen un ideal de modernidade que constitúe o máximo estadio evolutivo dun aperturismo e descontrol social progresivo que ten os seus inicios nos antepasados, tomando como punto medio e símbolo de equilibrio a xeración á que adscriben a súa mocidade. Por ese motivo, na nosa análise, tentamos darlle unha volta máis á tematización das dinámicas de ligue que vimos na primeira conversa e que o dividían en tres estadios -iniciación, flirteo e resolución- dando preferencia a un modelo de home e a outro de muller para a súa caracterización. Nesta ocasión, quixemos ver a relación que teñen as regras ou “modas” que rexen o ligue coa maneira en que as persoas deben vivir cada unha das súas etapas.

En liñas xerais, a mocidade constrúese como un *tempo* propio para a experimentación activa que conduce cara un fin, o salto á idade adulta. Os individuos que se debuxan son irreflexivos e individualistas, tal e como acontecía con Simón ou Adela que, cegados pola xuventude, non eran quen de reparar en que o peor que podían facer era non aproveitala, isto é, experimentalala a través de accións que lle dan sentido e na que se sitúa o ligue como paradigma. En contraposición, a idade adulta é o momento da reflexión pasiva de quen transitou pola etapa anterior, a aproveitou e posúe criterio para avaliala. É o momento de construír un *eu presente* en relación a ese *eu pasado* sobre o que non se pode volver. Alén diso, asóciase ao emparellamento e á estabilidade de quen “bota algo para quedarse” ou se *amarra* a outro individuo. Existe un ideal de monogamia patente en tal unión que redunda na seriedade “serio”, na tranquilidade “paz” e na vinculación afectiva “amor” coa que Mateo definía a súa relación con aquela muller á que deixou, a pesar de estar contento con ela, por causa de que non mantiñan relacións sexuais. A teorización sobre o *amarre*, supón tamén unha sorte de metamorfose para o individuos que substitúe o individualismo de quen liga durante a mocidade por unha sorte de ser dual no que se integra a parella e que remite a un *eu casado* no que o núcleo familiar é tamén é un eixo definitorio relevante. O interesante desta época é que se presenta como lexitimamente inevitábel e contraria á natureza instintiva dos individuos que precisan ser *amarrados* para non *andar soltos* e que se resignan a “estar no medio” dun núcleo familiar que require esforzo para manterse “xunto” porque non poden “volver” ao pasado. O contrario serían eses “vellos” que xa non están idade de ligar mais que o continúan a facelo no presente. Finalmente, a nenez enténdese como ese momento previo á irreflexividade, caracterizado pola ignorancia que só agora no presente se ve fracturada polo acceso a medios cos que facilitan a adquisición de coñecemento sexual prematuro “estar de volta e media”.

Se ben este constitúe o patrón xeral que constrúe etapa vital, o cruzamento coa variábel de xénero introduce notábeis modificacións, particularmente na mocidade e na idade adulta. Empregando o ligue como marca para a mocidade, estabelecen dous ideais de masculinidade e feminidade botando man das “modas” que caracterizan cada época e que definen os roles que debe desempeñar cada un dos sexos. Tomando como punto de partida, o esquema tripartito do grupo anterior, podemos afirmar que a penas se tematiza o estadio da provocación, excepto cando se cuestiona a axencia das rapazas “máis entradas que Dios” que caracterizan o presente, pois son elas as que soben as habitacións e tentan a rapaces que só queren xogar ás videoconsolas.

En contraposición perfírase con total nitidez un ideal de masculinidade axente que “caza” e de feminidade receptora que acepta ou non as demandas. Tomando como referencia a súa mocidade, os homes defínense en base á axencia directa no flirteo como unha maneira de exaltar socialmente un desexo sexual que se lles atribúe como innato. Esta peculiaridade é a que explicaría, por exemplo, a axencia encuberta daquela rapaza que quería ter relacións sexuais con Cosme e que recuperou discursivamente a axencia masculina previa para promover unha segunda petición -“e sigue en pé o do outro día”, “sigue”- de maneira que ela puidese simplemente aceptar -“pois vamos logo”. A construción da masculinidade en base á exposición pública do desexo sexual realízase desde dúas perspectivas: a propia axencia no ligue e o tipo de beneficio que se obtén. Empregan a metáfora do cazador que non caza para construír unha realidade na que os homes sempre queren ter sexo e as mulleres, debido ao seu carácter “retraído”, poñen impedimentos para que esa vontade se materialice nun encontro heterosexual. A través da queixa ante esta realidade, non só se definen a sí mesmos, senón que mostran un patrón no que o desexo sexual é intrinsecamente masculino polo que os roles lexítimos son a súa expresión no caso dos homes e o control ou censura no caso das mulleres. Esta circunstancia garda relación con dúas maneiras diferentes de entender a finalidade do ligue durante a mocidade. No caso dos homes, a exaltación do desexo colócase por enriba de calquera outra cousa e iso fai que o propio lles sexan encontros esporádicos con moitas mulleres, para poder satisfacer tal desexo. Esta idea é a que indexaba o verbo “picotear” cando censuraban a Simón por casar demasiado “cedo” e iniciar unha relación de parella que lle impediría manter contacto con outras mulleres nestes termos. En contraposición, o carácter receptor e censor das mulleres lévaas tamén ao dominio de poderen escoller e, polo tanto, non dar prioridade á cantidade senón a calidade de “estar con” alguén. Se o desexo sexual non é algo que, a priori, as caracterice como no caso dos homes, tampouco o é o encontro parcial que se deriva de “picotear”.

Porén, o desexo masculino que os conduce a primar a cantidade de mulleres como unha maneira de “aproveitar a juventú”, entronca con outro discurso que ten que ver co tipo beneficio que se obtén porque redunda na axencia de quen “caza”. Distinguen dous tipos de

mulleres: o “ganado escollido/clásica de todos/rapaza fácil” fronte ao “resto”. Empregan como criterio para diferencialas a súa relación co carácter *retraído* que semella caracterizar, en xeral, ás mulleres que protagonizan a súa mocidade. Participarían desta cualidade todos eses suxeitos femininos que ocultan deliberadamente o desexo sexual e, desa maneira, permiten que os suxeitos masculinos se recreen no exercicio da “caza”. Son mulleres “difíciles” en contraposición a ese “ganado escollido” que reduce a exclusividade da presa -“clásica de todos”- e, polo tanto, a predilección por ela. Por detrás desta ideoloxía, retómase unha vez máis a caracterización das mulleres en termos pasivos porque se identifican con presas que son cazadas, animais criados para seren explotados -“ganado”- e con seres que poden ser posuídos -“de todos”- mais aos que non se lles atribúe a capacidade para posuír.

A idade adulta tamén se ve impregnada pola variábel de xénero porque no caso dos homes supón unha alteración na maneira de proxectar a masculinidade. Supón o abandono da “caza” como unha actividade que performa o desexo sexual intrínseco a eles. En certa medida supón aceptar a monogamia, apelando a un vínculo afectivo, e adaptarse á finalidade feminina de “estar con”. As ideoloxías que prescriben o emparellamento van máis alá da exclusividade e teñen que ver coa inserción no grupo social familiar. Como consecuencia, o *eu casado* defínese como masculino pola súa capacidade mediadora fronte ao carácter individualista feminino que non é capaz de medir os sacrificios necesarios para convivir en grupo.

As etapas preséntanse como *tempos* -nenez, mocidade, madurez- que se suceden e gardan unha relación lóxica entre si, imposibilitando unha volta cara estadios anteriores, desde o punto de vista das prácticas sociais que lles dan sentido. Esta idea garda relación con esa maneira de entender o tempo sobre a que se constrúe toda a temporalización sobre o ligue: o tempo sempre avanza do antepasado e o pasado cara o presente, sen volver atrás, da mesma maneira que o decorrer vital vai desde a nenez e a mocidade cara a idade adulta. A todo isto debemos engadir un aperturismo social progresivo que preside un ideal de modernidade e que tamén avanza do antepasado cara o presente e que ten repercusións nas prácticas de ligue e na delimitación das fronteiras entre etapas.

Este grupo conversacional perfila, en maior medida que o anterior, as peculiaridades que rodean a delimitación das etapas, para alén de definir as accións que indexan o salto. Distinguen dúas variábeis a ter en conta:

- (i) Factores de tipo social, isto é, “modas” ou ideoloxías sociais que prescriben as maneiras en que os individuos deben comportarse. O mellor exemplo para detectar a existencia de normas é cando se producen choques xeracionais que na conversa anterior se identificaban coas vellas que criticaban ás novas porque se subían cos homes ao coches e que nesta ocasión preside a crítica manifestada polo grupo conversacional a esas rapazas que soben ás habitacións con rapaces.

(ii) Factores individuais, isto é, a capacidade que os individuos teñen para decidir se adscribirse ou non aos factores sociais. O mellor exemplo podemos encontralo na anécdota de Belén, a filla de Cosme que, aínda que podería responder á caracterización xenérica desas nenas que se anticipan ao ligue, cualificase como sensata. A inadaptación ao seu contexto inmediato reside na capacidade para aplicar bo criterio ou xuízo. Da mesma maneira, tamén poderíamos incluír a todas esas outras rapazas que no pasado eran “ganao escollido”, ou sexa, que deberían responder ao carácter “retraído” do “resto” mais que empregaban estratexias como a axencia indirecta para transitar polas fronteiras da aceptación social.

A mudanza que introduce a modernidade constitúe un aperturismo social progresivo seccionado en tres momentos: “modas vellas”, a “nosa” moda e as modas de “hoi”. Enténdese como unha relaxación das normas que ten repercusión no momento en que se establecen as fronteiras “cedo” ou non de quen está no tempo e o fai ou non a tempo. Así é como tematizan toda a cuestión que ten que ver cun presente que se opón ao pasado e que afecta ás etapas vitais e á categoría de xénero: a nenez conceptualízase como unha etapa vital na que os individuos teñen acceso incontrolado a diferentes “medios” que provocan unha anticipación da fronteira que dá inicio á mocidade. Se ben esta peculiaridade caracteriza ao conxunto, está impregnada pola variábel de xénero porque son particularmente responsábeis as “nenas” coma Belén. Alén diso, o aperturismo social tamén impregna unha mocidade que subordina o ligue en detrimento da aposta polo individualismo e o descontrol que parece caracterizar o presente e que se exemplifica no “botellón”. Tamén nesta ocasión se cruza a variábel de xénero, nunha sorte de inversión de roles que fai que as mulleres deixen de ser “retraídas” e demanden sexo esporádico, tal e como acontecía cando conversaban sobre a aposta polo “amor libre” da investigadora ou describían a rapazas que se vían na obriga de ligar con vellos porque os rapaces estaban interesados noutras cuestións. Á par, a modernidade tamén decodifica un ideal de masculinidade no que o desexo sexual xa non é aquilo que os define e que entra en conflito con eses cazadores que se esforzaban por facelo cando sabían das dificultades da negativa feminina no pasado e máis aínda nun antepasado no que as normas sociais eran tan restritivas que non se podían “escapar” facilmente delas.

Unha vez delimitado o entramado ideolóxico que acabamos de describir cabería facer mención á maneira en que o grupo conversacional manexa as ideoloxías para construír identidades propias. No fondo, vemos como a disección do tempo histórico-cronolóxico que separa o antepasado do pasado e do presente está feita en relación á actividade do ligue e, por extensión, a mocidade, tal e como fixera o grupo anterior. Porén, o interesante é que eles e o seu pasado eríxense como eixo vertebrador e elemento comparativo de todo o que rodea. Quizabes o mellor exemplo disto é que tematizan un presente no que as rapazas son axentes mais cando desenvolven a crítica a elas empregan o adxectivo “entradas”. Así, o que nun

principio é axencia, agora avalíase en termos de excesiva recepción, isto é, aplicando o criterio que definía as mulleres do pasado. Distinguiremos fundamentalmente dous aspectos sobre os que se constrúe todo o entramado identitario:

- (i) Constrúen unha narrativa sobre o pasado propio a través da crítica ás mulleres coas que ligaban xa que, dado o seu carácter, non aceptaban con facilidade ter relacións sexuais. Por detrás disto, tematizan un desexo sexual innato que caracteriza os homes en xeral e a eles particular. Para reforzar esta idea, podemos incluír tamén as anécdotas de Simón e Adela que, unha vez máis, a través da crítica, prescriben os modelos que eles entenden como un aproveitamento correcto da mocidade para homes e mulleres e aos que, por suposto se adscriben. Así mesmo, a través da distinción entre as mulleres que son “ganao escollido” e o “resto” mostran preferencia ou inclinación por ligar con individuos que tamén se axeitan ás normas que rexen femininidade e que permiten a recreación e exposición da súa masculinidade. Alén diso, debuxan un presente que se erixe como continuidade e consecuencia inevitábel do pasado -“tempo a amarrarse ten”. Desa maneira, constrúen unha idade adulta á que lle atribúe a característica da reflexión “á nosa edá é cando che dá por pensar” precisamente en base á bagaxe que outorga a experiencia. Non só son a consecuencia dos homes que foron nun momento no que a axencia era pertinente senón que agora tamén son os homes aos que se lles presupón a tranquilidade e a vinculación afectiva, logo de estableceren a fronteira do emparellamento. Son os homes que aproveitaron a súa mocidade porque a alongaron mais non demasiado e agora posúen criterio para avaliar, non só o seu pasado senón tamén o presente de outros. O seu presente como casados é o resultado das decisións que tomaron cando eran novos e a súa tranquilidade reside en saberse resignados ao entregarse á monogamia fronte ao picotear precisamente porque o fixeron no pasado. A través da crítica ás mulleres en xeral polo seu carácter pouco solidario, eríxense como os que colocaron a fronteira e deixaron de ligar para entregarse a un ser casado que sofre unha metamorfose e debe lidar co custe desa recodificación identitaria en termos familiares. Son, polo tanto, homes adultos, casados e heterosexuais en tanto a que foron homes novos e heterosexuais que expresaron o seu desexo e picotearon con moitas mulleres mais agora só reflexionan porque están no momento en que se lles presupón a “paz e amor”.
- (ii) Constrúen unha narrativa sobre o presente a través da crítica a rapaces e rapazas que non se adaptan aos modelos que describiron para o seu pasado. Trátase dos rapaces que dan prioridade a actividades lúdicas como beber ou xogar aos videoxogos en detrimento da exaltación da masculinidade e das mulleres que se tornan excesivamente axentes porque anticipan as fronteiras da mocidade, adiantándoas á nenez e véndose na obriga de ligar con “vellos” porque os rapaces cos que “soben” á habitación non están interesados no sexo. Alén diso, o modelo de modernidade que debuxan outórgalles información

prematura que minimiza o seu interese e posibilidades de experimentación, unha circunstancia que debe ter repercusións na futura idade adulta, tal e como eles a conceptualizaron. A través da crítica reafirman os estándares que antes sinalamos e constrúense como homes, adultos e heterosexuais fronte a rapaces e rapazas novas que anticipan fronteiras na nenez e máis tarde subordinan a recreación da masculinidade e da heterosexualidade en base a valores que apelan á modernidade. Alén diso, tamén son os homes casados que respectan a súa condición e a imposibilidade de “volver” ao pasado fronte a eses “vellos” que ligan con rapaciñas. Finalmente, tamén convén destacar a interrelación puntual coa etnicidade rural cando teorizan o esquema de ligue en termos de caza e máis aínda cando se desvinculan da deturpación das normas actuais asociadas á modernidade e que teñen a súa máxima expresión nas “ciudades”.

- (iii) Constrúen unha narrativa sobre o antepasado a través da crítica a unha sociedade represora, chea de “modas vellas” que dificultaban a expresión da masculinidade. Esta narrativa serve de contrapunto a un presente de rapaces e rapazas que invirten os roles do pasado e que constitúen o maior eixo identificativo por contraste.

3.1.2. Perspectivas desde a mocidade

3.1.2.1. Xián, Alberte e Denis

a) *O común dos mortais, os picaflares e os flipados*

Os rapaces comezan a conversa realizando un exercicio de self-disclosure e argumentando que non saben ligar. Xián emprega onomatopeas “as miñas experiencias de ligar, pff” e Alberte expresións feitas “eu era coma un pulpo nun garaxe” mais en ambos casos se sitúan en primeira persoa porque se trata dun modelo confesional. Podería argumentarse que Xián, Alberte e Denis non están cómodos con esta situación non só polas risas que abundan senón tamén polo comentario de Denis: trata de mitigar mediante un uso impersoal “é o que dicimos todos porque lle pasa a todo o mundo” as autopresentacións de Xián e Alberte xustificando que o “non saber ligar” é un problema que non só lles afecta a eles.

Xián	{<valoración> pf} a miña as miñas experiencias de ligar {<valoración> pf}
Alberte	eu era coma un pulpo nun garaxe (risas)
Denis	pero eu creo que eso: o dicimos todos porque lle pasa a todo o mundo ou sea que: ouí eres un: flipado de:
Alberte	no: pero hai xent# hai xente que se hai xente que si que sabe ligar ¿sabes? hai xente que:
Xián	si ¡que teñen estilo e saben facelo!
Alberte	que son non sei

Denís si | pero: || o sea || o común | dos {(risas) mortales} | o sea | quen máis quen
 menos dirá | pois eu que sei "non teño nin idea i: | se vai vai e se non vai
 pos non vai" ||
 Xián (risas) ||
 Alberte xa: || xa | si | eu teño un colega que ||
 Denís eu que sei ||
 Alberte o sea | ahora leva bastante tempo coa súa moza e tal pero sempre decía |
 "joder | como debe molar ser un picaflor | ¿sabes?" | (risas) ||
 Xián (risas) ||
 Denís (risas) ||

Extracto 1

Elaboran unha tipoloxía tripartita de homes en relación ás súas experiencias no ligue: *o común dos mortales, os flipados e os picaflores*. O criterio que empregan para establecer as fronteiras entre cada un deles é a posibilidade de “ter estilo e saber facer” en relación ao ligue. Tal calidade caracteriza o sector dos “picaflores”, aqueles que se entenden como o exemplo a seguir “debe molar ser”, precisamente por posuír os coñecementos necesarios e oportunos, son “xente que si que sabe”. En contraposición, o “común dos mortales” e os “flipados” constrúese en base á ignorancia de quen actúa “coma un pulpo nun garaxe” ou quen carece de pericia porque, por oposición aos picaflores, non ten “estilo”.

Os *picaflores* establecen un modelo de referencia, vinculado ao “estilo” de quen *sabe facelo* e, polo tanto, de quen asume o papel axente. O verbo “facer” implica acción e polo tanto posición activa. Á súa vez, o ter ou non ter “estilo” remite a unha determinada maneira de proceder ou de comportarse que redunda na consecución dos obxectivos do ligue. Mentres que o “común dos mortales” liga sen ningunha seguridade -“se vai vai e se non vai non vai”- o outro grupo ten garantido o éxito tantas veces como quixer. É dicir, a boa pericia masculina garante ser un *picaflor* mentres que o mal proceder coloca os homes no azar da resposta. O substantivo “picaflor” integra o verbo “picar”, gardando grandes semellanzas co verbo “picotear” ao que aludía o grupo conversacional anterior. Da mesma maneira, recolle a idea de adquirir beneficios das mulleres en pequenas cantidades, isto é, sen grande transcendencia -que sería o contrario ao emparellamento e/ou o casamento do que falaremos máis adiante. Tamén poderíamos argumentar a idoneidade de que tales encontros se realicen con múltiples mulleres, precisamente polas garantías de éxito que lles outorga aos *picaflores* a boa axencia, o “saber facelo”.

A diferenza mais salientábel que existe entre este grupo conversacional e o anterior no uso de “picar” como verbo que indexa axencia masculina ten que ver co contido da conversa mais que co substrato ideolóxico. No fondo, o beneficio múltiple e parcial, é un ideal a perseguir en ambos casos. No primeiro deles, a pluralidade definía a masculinidade mesma porque se construía desde a visibilización do desexo sexual con moitas mulleres. Enténdese

que o exercicio de ligue é a recreación da masculinidade e as aceptacións femininas a culminación do éxito. Por iso se debe ligar ou “cazar” moito e con moita xente, en contraposición ao que fixera Simón ao decidir casar. Nesta ocasión, a masculinidade asóciase a *facelo ben*, a ser un bo axente e obter resultados óptimos. A pluralidade tamén é un ideal a perseguir precisamente porque o bo método garante “picar” todas cantas veces se queira. Alén diso, as mulleres sempre se definen da mesma maneira, pois, sempre se entenden como seres receptivos que aceptan ou non dependendo da insistencia masculina -no primeiro caso- ou do seu bo facer -no segundo. A diferenza fundamental é que, aínda que en ambos casos a performance masculina garda relación coa aceptación feminina, só no segundo se visibiliza a responsabilidade que teñen os homes na decisión das mulleres, en termos de *estilo*.

Aínda cabería unha segunda interpretación da palabra “picaflor” se a estudamos no sentido máis literal: trátase dun termo co que se identifica un paxaro, tamén coñecido como colibrí. Aínda así, repetiríase o mesmo esquema que xa comentamos, agora identificando o suxeito masculino con ese paxaro nectarívoro que, da mesma maneira que algún insectos, pode contribuír á polinización. As mulleres son identificadas con seres dos que se tira proveito sexual para reforzar a condición de home, da mesma maneira que o paxaro se alimenta desas flores que, á súa vez, tamén lle dan nome.

A asociación metafórica entre as aves e o sexo pode apreciarse en multitude de exemplos que conforman a literatura popular. No cancionero de Fernández Senra & Fernández Senra (2002) encontramos algunhas coplas que satirizan o sector eclesiástico, tal e como tamén acontecía nas cantigas de escarnio e malizer medievais. Tematizan as dificultades que teñen os curas e os cregos para resistir a tentación do encontro sexual e serven para debuxalos como seres que non respectan os modelos de conduta que predicán. Así, encontramos a metáfora da erección na copla “O cura ten un paxaro | non sei que paxaro é | alá pola media noite | ponse o paxaro de pé” ou unha identificación entre o paxaro e o pene, aínda máis explícita, en “Sempre me andas preguntando | dónde vou e dónde veño | méteme a mao no bolsillo | verás que paxaro teño”. A todo isto, debemos sumar a metáfora de *comer* -ou picar flores tal e como fai ese paxaro-, entendida como símbolo do encontro sexual propiamente deito. No *Cancionero secreto de Asturias* (2005) pode encontrarse a copla “Coloradina y guapina | yo no lo quisiera ser | la manzana colorada | todos la quieren comer (p. 71)” que garda grandes similitudes con moitas outras galegas, tales como “Chamáchesme pera parda | pera parda quero ser | anque caia de madura | tú non me has de comer”, recollida no *Cantigueiro Popular da Limia Baixa* (1973) de Xaquín Lorenzo. En ambos casos tematízase a existencia dun alimento -a mazá ou a pera- que, dadas as súas boas características, pode comerse. Identifícase un suxeito feminino “coloradina y guapina” con ese alimento que padece os efectos de ser inxerido por un suxeito axente que mostra disposición a facelo “todos la quieren comer”. Así, unha vez máis, observamos un home

axente -paxaro- que mostra desexo sexual e tira beneficios -come froita ou chucha o néctar- dun ser receptivo feminino -que se identifica coa froita na literatura popular ou con ese néctar que dá sustento aos *picaflores*.

O curioso de todo o conglomerado ideolóxico que manexa o grupo conversacional ten que ver coa construción da súa masculinidade cando o modelo hexemónico se entende como unha excepción, pois, Xián, Alberte e Denís asumen que os *picaflores* son unha minoría “hai xente”. Fronte a isto, o grupo maioritario de homes é o “común <dos mortales>”, aquel ao que se adscriben, e que se presenta precisamente como oposto. Ademais de “común”, tamén é o integrado por “mortales”, isto é, o contrario a calquera “divindade”. Así, o grupo conversacional idealiza o sector dos *picaflores*, atribuíndolles características e atributos superiores aos da maioría. Non só se reforza a súa excepcionalidade senón que ademais se incide na idea de constituíren un referente ao que a maior parte dos homes non poden aproximarse, tal e como lles acontece a eles. Deberíamos preguntarnos, polo tanto, como encaixa isto coa construción masculina de toda esa maioría social e tamén de Xián, Alberte e Denís.

HOMES		
SABEN LIGAR	NON SABEN LIGAR	
Picaflores	Común dos mortales	Flipados

Táboa 2: Clasificación dos homes en relación á súa aproximación a patróns hexemónicos que prescriben masculinidade de acordo coa axencia.

Cabería argumentar que a masculinidade non se define pola adscripción ao patrón hexemónico -por posuír ese estilo-, senón pola vontade/obriga social de aproximarse a el. Esta idea é doadamente perceptíbel no grupo dos “flipados”, aqueles que non se resignan a aceptar a súa condición como si fai o “común dos mortales” que asume “non ter idea”. No primeiro caso, a masculinidade constrúese apelando á hexemonía social e intentando falsear a autoadscripción. No segundo, cuestionando a pertinencia dos patróns que a definen, sabéndose pertencentes ao “común” e obrigados socialmente a aspirar a pertencer a unha maioría. Os individuos que integran o grupo conversacional constrúense como *homes*, identificando o modelo de referencia que posúen mais tamén como *homes comúns* ao afirmar que non poden cumprir coas expectativas que se lles presupoñen. Ao mesmo tempo, tamén son *comúns* porque non son *flipados* e asumen a problemática intrínseca á maioría dos homes, actuando con sinceridade e bo criterio, unha idea que máis adiante veremos como garda clara relación coa performance de clase.

De acordo co substrato ideolóxico, o éxito do ligue depende, maioritariamente, do bo facer masculino mais, para esclarecermos esta cuestión, tamén debemos observar a maneira en que entra en xogo a reacción feminina: tal e como vimos, as mulleres descríbense como seres receptivos que aceptan -ou non- as peticións dos homes. O relevante desta cuestión é que, a través das súas respostas, adquiren a capacidade para avaliar a axencia masculina e, polo tanto, a masculinidade de quen as solicita. Xíán, Alberte e Denís, asocian a maculidade, fundamentalmente, á obtención dun beneficio, xa non por insistencia como facían Cosme, Mateo e Berto senón por posuír un bo método. Como consecuencia, a negativa feminina, no fondo, tamén cuestionaría o método e, por conseguinte, a masculinidade. Non debemos pensar que a relevancia discursiva do método sexa completamente allea ao grupo conversacional anterior pois, no fondo, tamén é o que explica que exclúsen como obxectos de ligue as rapazas “fáceis” e que exaltasen discursivamente a “caza” como unha maneira de construírse como homes: a “caza” entendíase como un acto heroico ou “hazaña” que se vía anulado ante a reposta “fácil” dunha muller. Por detrás desa heroicidade, tamén existiría, dalgunha maneira, un método que debería ser visibilizado para tratar de convencer as “retraídas”. En tal caso, a diferenza reside naquilo que se prioriza.

Grazas ao papel feminino, podemos perfilar un pouco mellor a tipoloxía tripartita de homes que debuxaban Xíán, Alberte e Denís. En primeiro lugar, están os homes que poñen en risco a súa masculinidade polo simple feito de ligar xa que o non dispor dun bo método fai que a resposta feminina sexa aleatoria. Neste grupo sitúanse “o común dos mortales”, eles mesmos e “os flipados” que son aqueles que din que teñen moito éxito mais en realidade son como os demais. Serían, simplemente, os que non aceptan a exposición pública do fracaso e por iso menten. No grupo contrario, están os “picaflores” que non constitúen a maioría de homes mais que son un modelo a seguir porque a súa masculinidade sempre está a salvo.

Esta idea sería coherente co que atopamos no extracto que presentamos a continuación no que o grupo conversacional se adscribe a ese “común dos mortales” e perfila a súa falta de estilo en base aos sentimentos de vergoña e medo que lles produce falar cunha rapaza. Colocar en risco a masculinidade propia é o que fai que ligar dea “vergonza da hostia”, faga sentirse “inseguro” ou provoque “medo ao rexeitamento”.

- Xíán joder | pero: | a min | o rollo de dicir | "{<apelación> bah | pois:}" || "vou falar con esa rapaza ou | vou: | non sei | a ver | vou intentar algo" | a min dá-me unha vergonza da hostia | eu non sei ||
- Alberte home xa | normal | porque é c# | porque te sintes inseguro ||
- Xíán é o rollo # || non se# | eu non sei por que é | pero # ||
- Alberte o sea | porque tes medo ao rexeitamento | eu que sei ||
- Xíán si | eu creo que é: | máis eso ||
- Alberte claro | é que: | é que ¿sabes? | pero se sale mal | é mui ridículo | ¿sabes? || (risas) ||

Denís {<valoración> bah} | tampouco é tanto | eu que sei (risas) ||
 Alberte home pero || a ver | no é | non é | non é nada que non vaías superar | pero
 non é | non é algo que sexa agradable | ¿sabes? ||
 Denís te quedas aí cortado i tal pero: || (risas) || te quedas aí cortado pero despois ||
 eu que sei | pasan: | dez minutos e xa está (risas) | e non pasa nada ||
 Xián xa ||
 Denís non sei ||

Extracto 2

Xián expresa as súas inseguridades desde a primeira persoa “a min dáme unha vergonza da hostia” e os outros dous desenvolven esa idea desde a segunda, impersonalizando o enunciado “sinteste inseguro” mais tamén adscribíndose a el. Asumen inseguridades e manifestan incomodidade ao falar do tema, tal e como podemos ver a través do alto índice de atenuantes do tipo “non sei” ou “(risas)”. Esta circunstancia garda relación coa masculinidade de referencia que estableceron a través dos *picaflores*, unha hexemonía social que os obriga a adscribirse a ela cando, no fondo, saben que é imposible. Por ese motivo, o grupo conversacional cuestiona o patrón, avaliando as fisuras que presenta e mostrando as dificultades que teñen os homes para poder performar masculinidade con garantías a través desas inseguridades. A hexemonía é unha referencia mais tamén é un risco. Tal e como xa comentamos, o problema non reside en que as mulleres esixan unha grande mestría masculina para, logo dun período de tempo, ofrecer unha resposta positiva. Nesta ocasión, a heroicidade ten que ver con ser capaz de ligar “intentar algo”, sabendo que non se pode aspirar a ter un bo método e que a masculinidade propia poderá ser cuestionada en función dunha resposta feminina que, por ese mesmo motivo, responde ao azar.

Xián, Alberte e Denís elaboran un discurso extraordinario co que conseguen construírse como homes, transitando pola fronteira da aceptabilidade social ao cuestionar a masculinidade á que deberían aspirar. Porén, tamén apelan á maioría, ao “común”. Desa maneira, o debilitamento identitario de quen se erixe contra as normas vese compensado por unha multitude que apoia e que, como consecuencia, contribúe a lexitimar a queixa como *performance* masculina. Así é como constrúen o xénero ao que se adscriben: (i) proxectándose como homes *deficientes* en tanto a que non responden á masculinidade hexemónica e (ii) facendo grupo “común” como aqueles que non están de acordo cun sistema que os obriga a ser cuestionados.

Para alén de destacar a problemática que rodea ao “común dos mortales” e a eles mesmos, este fragmento axuda a perfilar mellor os elementos cos que definen os diferentes estadios de ligue -flirteo e resolución-, ollados desde unha perspectiva que está ao servizo dun modelo de masculinidade que se aparta do hexemónico. Se nos fixamos nos adxectivos que empregan para describir cada un deles, vemos que o *flirteo* se avalía en termos de “vergonza”

e de sentirse “inseguro”, mentres que a *resolución* se identifica co “ridículo”, “non agradable” ou con quedar “cortado”.

O estadio do *flirteo* é o protagonizado por un suxeito axente que “intenta” construír masculinidade, lidando coa performance do que lle é lexítimo e asumindo os riscos que iso conleva. Por ese motivo, o flirteo asóciase coa “inseguridade”, a desconfianza ou o temor perante unha realidade que comporta incerteza, tal e como xa aludimos cando falamos de “se vai vai e se non vai non vai”. Á par, incorpórase o matiz da “vergonza”, reincidindo na idea de “intentar”, isto é, de aproximarse a uns estándares extraordinariamente esixentes. A vergoña, aplicada ao flirteo, sería o resultado de valorar a propia dignidade sabendo que, no fondo, pretender ter estilo só é un finximento e unha aspiración.

A *resolución* está protagonizada por un suxeito feminino receptivo con capacidade de decisión. A súa reacción pode *cortar* ou impedir que o ligue continúe, de aí que o suxeito masculino *quede cortado*. Porén, o interesante é que non só inflúe no estadio da resolución, dando paso ou bloqueando o encontro sexual, senón que tamén serve para avaliar en termos de mal ou ben -“pero se sale mal”- o estadio inmediatamente anterior, aquel no que o protagonismo era masculino. A avaliación feminina provoca desasosiego e fai que ligar poida ser “non agradable” ou faga sentir “ridículo”, porque, no fondo, visibiliza o fracaso de quen “intenta” ser un home.

b) O rollo é cando vas cun grupo de amigos

Nas dúas conversas anteriores, detectamos discursos que asocian as numerosas restricións sociais coas dificultades para ligar. Ambos grupos debuxaban, por exemplo, un *antepasado* extraordinariamente censor no que os encontros entre homes e mulleres se realizaban en espazos como o “paseo”, lugares nos que estaba garantida a mirada atenta da sociedade. No fragmento que presentamos a continuación, redúndase nesta idea, mais agora desde a perspectiva de quen cuestiona a hexemonía. O grupo conversacional destaca o problema engadido “máis aínda” que supón que os “amigos” estean mirando cando un home flirtea: “vou falar con esa rapaza, non sei que, a ver se amaño”.

Xián	e o rollo é cando vas cun grupo de amigos ou tal e: si e: máis o tema ese de:
Alberte	xa que te están presionando
Xián	"joder mira {<valoración> bah} vou falar con esa rapaza non sei que a ver se {(risas) amaño}" e están aí os outro jodendo
Denís	porque están aí todos observando {(risas) en plan} xa non é o que pase coa rapaza ou tal que é máis o: tema de que están todos mirando pra ti
Xián	{(risas) si} xa
Alberte	xa

Denís que si que: | te quedas máis cortado || e se aínda encima esa rapaza che di
 {(risas) que no | te quedas máis} ||

Extracto 3

A masculinidade asóciase, unha vez máis, ao papel axente de quen vai “falar con esa rapaza” coa vontade de obter un beneficio “a ver se amaño”. O verbo “amañar” inclúe dous significados. Por unha banda, pode entenderse como facer o necesario para que algo teña lugar, isto é, o individuo “amaña” para que o ligue se produza. A acción remitiría simplemente a iniciar o proceso de ir falar cunha muller coa vontade de que, despois do requirimento, se obteña unha resposta feminina afirmativa. Porén, tamén poderíamos entender “amañar” no sentido de alterar por medio de diferentes *artimañas* algo para que pareza real cando non o é. Así, da mesma maneira que se pode amañar un partido de fútbol ou unhas eleccións, o suxeito masculino podería amañar as regras de xogo que definen o seu papel axente. Esta idea non carece de sentido se pensamos no conglomerado ideolóxico que estamos a debuxar: Xián, Alberte e Denís pertencen a un grupo caracterizado porque os seus membros non teñen estilo á hora de ligar. É nese sentido no que entenderemos a pertinencia do verbo “amañar”, como a necesidade de arranxar o propio método para “intentar” ter estilo cando en realidade se pertence ao “común” dos que non saben facelo.

No extracto anterior, vimos a importancia da negativa feminina como unha maneira de cuestionar a performance masculina. Porén, a iso engádese agora unha gran presión que ten que ver coa avaliación que exercen os pares, os amigos: “vas cun grupo de amigos”, “que te están presionando”. De acordo con isto, o grupo conversacional constrúe dous tipos de censura, asociados a cada sexo, que afectan á performance identitaria do individuo.

- (i) A avaliación que fai o sector feminino a través das súas respostas. Asíumese que o parámetro polo que se rexen para a aceptación/negativa das solicitudes masculinas ten que ver co seu bo facer. No fondo, a pericia dos homes garda relación con “amañar” unha situación na que os modelos de referencia son tan elevados ou pouco “mortais”, que resulta imposible transitar por eles se non é coa axuda do azar.
- (ii) A avaliación que fai o sector masculino a través da súa ollada. Realízase desde a perspectiva de quen observa -“están aí todos observando”- a acción dun “amigo”, isto é, dunha persoa que ten o mesmo patrón social de referencia porque é un home. Antes vimos o problema que pode supoñer visibilizar unha masculinidade potencialmente cuestionábel ante unha muller mais agora a iso debemos engadir a exposición de tal cuestionamento perante os pares: “os outros”. Preséntase como unha situación que redunda na problemática da construción da masculinidade propia porque o cuestionamento é dobre: da muller que rexeita a petición e dos “outros” homes que observan: “aínda te quedas máis cortado”. O grupo de pares avalía a acción -“están aí os

outros jodendo”- e, a través dela, ao propio individuo, unha idea que se fai palpábel na focalización discursiva sobre o pronome persoal “ti”, nun intento de destacar que a ollada recae sobre a individualidade: “están todos mirando para ti”. Tal e como comentamos, a performance masculina non só se limita a intentar aproximarse a un patrón senón a “amañar” para que non se note que no fondo se é un “mortal” e non un “picaflor”. Cómpre destacar a rotundidade coa que Xián, Alberte e Denís presentan o problema que supón a ollada masculina, por contraste cos escasos “dez minutos” de sufrimento que estipulaban cando só era feminina. Isto acontece porque a negativa non se presenta en termos de desamor: “xa non é o que pase coa rapaza”. O cuestionamento feminino é simplemente un problema -“aínda máis”, “encima”- que se suma á vergoña de sentirse finxindo ante os pares. En última instancia, a negativa sería a evidencia do fracaso que se presenta en sociedade.

Cómpre destacar a importancia discursiva que se lle dá á colectividade: “vas cun grupo” “están todos observando”. Non son “amigos” individuais senón un conxunto -“grupo/ todos”- que avalían as regras de pertenza. Desa maneira, cada un deles non só cuestiona os demais senón que tamén se reafirma a si mesmo como pertencente ao grupo. Tanto o individuo observado como o grupo que observa constrúe masculinidade a través do recoñecemento e aproximación a ideoloxías hexemónicas: nun caso finxindo estilo e noutro controlando a quen pode desviarse.

Xián e Denís son directos e claros na crítica a que os amigos observen, un estilo que non caracterizaba aquel fragmento no que afirmaban descoñecer os mecanismos de ligue. Existía un alto índice de atenuantes do tipo “non sei” ou “(risas)” que mostraban inseguridade ou incomodidade e que contrastan co consenso que mostran agora respostas mínimas do tipo “xa”, “si”. Posibelmente, isto teña que ver con que, aínda que en ambos casos parecen estar criticando o sistema cazador-cazada, naquel extracto falaban das consecuencias para o “eu”, empregando a primeira persoa e responsabilizándose do problema por *non saber* ligar. Non obstante, neste extracto focalízase no outro, é dicir, na presión dos amigos. Iso fai que sexa un tema máis doado de tratar aínda que as consecuencias para a identidade masculina poidan ser potencialmente peores.

c) Os rapaces témolo moito máis complicado

No extracto que presentamos a continuación, o grupo conversacional perfila a definición dos homes desde outra perspectiva. Xa non focaliza sobre a axencia masculina senón sobre o “rol pasivo” que asumen as mulleres. Constitúe unha crítica a todas as que non queren rebelarse contra a hexemonía e tornarse activas durante o ligue. O grupo conversacional entende que, só desa maneira, as mulleres darían pasos en prol da igualdade entre os sexos que reivindicán noutros ámbitos.

Xián pero: | eso | os rapaces eu creo que o temos moito máis complicado que as rapazas || porque as rapazas son: | as | si ||

Alberte (risas) | eso é moi mítico {(risas) realmente é moi mítico} ||

Xián asumen un rol de: ||

Denís seguro que as rapazas din o contrario (risas) ||

Xián no: ||

Alberte no | non creo | non creo ||

Denís (risas) ||

Xián porque as rapazas asumen o rol ||

Alberte asumen un rol pasivo ||

Xián ¡si | claro! | e tu | e: | es tu o que tes que ir | ¡no! | pos vamos a ver | é que: || ¡claro! (risas) ||

Alberte ¡claro | si! | tanto machismo | (risas) || e: ||

Xián ¡é que somos mui feministas para: | unha cousas pero despois! ||

Alberte (risas) | ¡que politicamente incorrecto todo esto! ||

Xián ¡á hora da verda! || (risas) ||

Alberte home | non sei ||

Denís (risas) ||

Extracto 4

Xián, Alberte e Denís constrúen dous grupos sociais -“rapaces” e “rapazas”- que se definen en base ao xénero e de acordo cos roles activo e pasivo, respectivamente. A través desta selección léxica, recuperamos diferentes identidades:

- (i) A (hetero)sexualidade: “Rapaces” e “rapazas” preséntanse como polos opostos que interaccionan entre si durante o ligue a través de roles, tamén opostos. Enténdese que o ligue é a materialización do desexo e, polo tanto, que cada grupo é o obxectivo sexual do outro. En ningún momento se asume o contrario.
- (ii) A etapa vital da mocidade: Se opoñemos as afirmacións de Xián, Alberte e Denís aos grupos conversacionais anteriores, veremos que mostran coincidencia na adxudicación do ligue a unha determinada franxa etaria: por detrás do termo “rapaz” está o significado de alguén que non é un “neno” nin tampouco un “adulto”. Os grupos anteriores empregaban a temporalidade pasada para referirse aos seus propios ligues e seccionaban o decorrer histórico-cronolóxico en períodos nos que os protagonistas sempre eran rapaces ou rapazas novas que ligaban. A peculiaridade deste grupo -e de outros grupos de xente nova- é que constrúen a mesma ideoloxía desde a perspectiva de quen se sitúa dentro da etapa na que se supón pertinente. Por ese motivo, as formulacións sempre se realizan a través de verbos en presente -“temos” ou “asumen”- en “os rapaces eu creo que o temos moito máis complicado” ou “as rapazas asumen o rol pasivo”, e en contraste con aqueles outros homes que apelaban a “volver aló”. Para alén da temporalidade, a persoa dos verbos tamén nos mostra autoadscripción porque Xián, Alberte e Denís empregan a primeira

persoa do plural “temos” que os vincula aos “rapaces” e a terceira que os distingue das “rapazas” que “asumen”.

(iii) Xénero masculino e feminino: Ambos grupos defínense pola idade dos seus membros e a orientación sexual mais tamén constrúen xénero en base á actitude que mostran perante os diferentes estadios que conforman o ligue, as accións individuais que se lles asocian e a problemática que supón protagonizalas.

- Os rapaces identifícanse co sector poboacional axente e heterosexual que inicia o ligue precisamente por verse obrigado “es tu o que tes que ir”. Esa obriga redundante, tal e como xa comentamos, nun potencial problema de cuestionamento identitario: “témolo moito máis complicado”.
- As rapazas identifícanse co sector poboacional “pasivo”, un grupo que non padece as complicacións que sofren os homes porque non arrisca durante o flirteo mais que tamén se rexe por determinadas regras sociais ou *roles*. O “rol pasivo”, da mesma maneira que o “rol activo”, enténdese como un impositivo, tal e como mostra *asumir* en “as rapazas asumen o rol”. Non se trataría, polo tanto, dunha decisión persoal aséptica nin sequera dunha aceptación sen mais senón dunha *asunción*. Por detrás do verbo “asumir”, incídese na adopción de regras de acordo cunha determinada toma de conciencia mais que, no fondo, é voluntaria. A crítica masculina perante a actitude feminina explícase precisamente por ese carácter voluntario xa que conduce as mulleres ao dominio da incoherencia que supón asumir roles hexemónicos só cando lles interesa: “somos mui feministas para unha cousas pero despois”. De acordo co substrato ideolóxico que mostra o grupo conversacional, a feminidade nunca sería cuestionada en termos de inadecuación, porque, as mulleres tanto poderían apelar a regras hexemónicas como a outras que funcionan en múltiples contextos e que se identifican como o oposto á hexemonía.

No fragmento que estamos a analizar, cualifícase o discurso de Xián “os rapaces eu creo que o temos moito máis complicado” como mítico: “eso é moi mítico, realmente, é moi mítico”. Poderíamos entender a aparición deste adxectivo desde dúas perspectivas. Serve para cualificar (i) a complicación masculina e, polo tanto, os roles hexemónicos ou (ii) a frecuencia coa que os homes se queixan por entender que a súa situación é complicada. En calquera dos dous casos, dificilmente podemos aplicar o sentido literal que adscribe o mítico ao lendario ou irreal. Semella asociarse coa xerga xuvenil que o emprega como sinónimo de frecuente, habitual ou socialmente recoñecíbel. Esta hipótese veríase reforzada non só pola insistencia que mostra a repetición do termo senón tamén por verse acompañado do adverbio “moi”. Independentemente de que o apliquemos á complicación ou á queixa masculina, por detrás da queixa sempre está o modelo hexemónico. O particularmente interesante da segunda interpretación é que o malestar de Xián incorporaría a voz dun colectivo “común” que

constrúe a súa identidade en base a ese tipo de queixas e ademais pertence á xuventude dos que empregan a xerga que indexa o adxectivo “mítico”. Tal interpretación, abriría a posibilidade a unha análise que contempla a coexistencia de diferentes voces sociais dentro dun mesmo enunciado ou conversa. Para Bakhtin (1981; 1984), en cada palabra e/ou enunciado poden resoar de maneira semioticamente perceptíbel as voces doutras persoas, isto é, das súas posicións individuais e dos grupos sociais aos que se adscriben. A análise de elementos formais permitiríanos recuperar rexistros ou maneiras de falar socialmente atribuíbeis a determinados grupos que dialogan entre si e nos mostran a multiplicidade de maneiras en que se pode entender o mundo. No fragmento anterior detectamos, polo menos, catro:

- (i) O “mítico”: É a voz dun grupo social que fala desde unha postura axente durante o ligue e que se identifica cos “rapaces”. Son os que se queixan dunha axencia á que deben adscribirse e que é avaliada como “complicada”. Recollen a postura dun sector maioritario -“moi mítico”- e, polo tanto, danlle voz a ese “común dos mortales” que non consegue encaixar doadamente no sistema.
- (ii) O “machismo”: É a voz dun grupo social que fala desde unha postura pasiva durante o ligue e que o grupo conversacional identifica coas “rapazas”. Son as que se queixan perante os roles que establece o patrón descrito, destacando a postura masculina. Sabemos deste cuestionamento polo discurso de Xián “claro, si, tanto machismo”. Co substantivo “machismo” focalízase a problemática na prevalencia dos “machos” sobre as “rapazas” a través da posición axente.
- (iii) O “feminismo”: É a voz dese mesmo grupo social que fala desde unha postura pasiva durante o ligue e que o grupo conversacional identifica coas “rapazas”. Son as que, independentemente da queixa, focalizan a problemática sobre a situación das mulleres “*feminismo*”. A reivindicación pasaría, polo tanto, pola subversión do rol que se lles atribúe, ou sexa, a pasividade.
- (iv) O “politicamente incorrecto”: É a voz dun grupo social que fala desde unha postura axente durante o ligue e que se identifica cos “rapaces”. Presenta grandes similitudes co discurso “mítico”. A diferenza reside no lugar sobre o que focaliza a crítica. Mentres que o “mítico” se relaciona co patrón de referencia, o “politicamente incorrecto” vincúlase coa actitude das mulleres que deciden asumilo e non se solidarizan coa problemática masculina, incluso cando poderían facelo en tanto a que *feministas* que cuestionan o *machismo*. Tal e como se presenta o termo, a avaliación sería *incorrecta* ou pouco apropiada desde o punto de vista *político*. Isto implicaría que, independentemente da veracidade ou non, o que se di non sería sensíbel coa posibilidade de ofender a colectivos pertencentes a determinados sectores sociais, neste caso as mulleres. Alberte e Denís visibilizan a problemática “política” que supón cuestionar un movemento, tamén político,

na liña na que o fai Xián: ese “feminismo” abranxente, que alcanza reivindicacións que van máis alá dos roles relacionados co ligue “somos mui feministas para unhas cousas”.

O grupo conversacional adscribese ao discurso *mítico* que cuestiona a rixidez dos patróns que os obrigan a ser axentes. Para tal fin, Xián visibiliza a súa obrigada adscripción a eses roles “míticos” a través do cuestionamento das reaccións *feministas* que reivindicán a liberación feminina e cuestionan o rol activo masculino en termos de *machismo*. Porén, Alberte perfila as opinións de Xián, destacando a importancia do discurso “politicamente correcto” que fai que as potenciais críticas deban realizarse sobre as regras que rexen a orde social e non sobre individualidades ou grupos sociais que se ven condicionados por elas. Dito isto, ambos teñen en común que a reivindicación da axencia feminina non se focaliza en termos de igualdade senón como unha vía para salvar a identidade masculina que o sistema cazador-cazada coloca ante os designios do azar. Desá maneira constrúen masculinidade. Emerxe un “común dos mortales” que cuestiona o sistema hexemónico porque o padece mais, dentro dese abano masculino, tamén se sitúan como homes que son conscientes da “corrección política” -aínda que Xián non a aplique- porque, no fondo, tamén detectan unha problemática social.

Este fragmento sería un exemplo extraordinario da maneira en que as ideoloxías asociadas a diferentes comunidades inflúen nos individuos e no seu discurso. A polifonía resultante é a que constrúe o sentido das enunciacións e forxa significados novos. No mundo de Bakhtin (1981; 1984), a palabra sempre se dirixe a alguén, é dialóxica porque espera resposta, sexa do interlocutor ou das outras voces sociais que interactúan con ela, tal e como acontece neste caso. Os individuos producen palabras e percíbenas a través das voces doutros, a través doutro contexto, e de ideoloxías alleas.

d) *Somos moi feministas só para unhas cousas*

No extracto que presentamos a continuación non se abandona a análise da masculinidade porque é o eixo sobre o que xira toda a performance. Porén, veremos como a construción masculina tamén se pode facer por oposición a identidades femininas que xa se albiscaron coas *feministas* e que agora completan as “lanzadas”.

Denís	home tamén moitas rapazas que tamén son lanzadas i:
Xián	{<valoración> buf} eu non: non: o vexo tanto {<apelación> eh}
Alberte	pero: pero non teñen a non teñen ó mellor ó mellor non teñen como a presión de ser lanzadas lanzadas e si son lanzadas bueno pero
Alberte	pero é o: caso máis menos común
Denís	si que non é a: o o habitual díganos
Xián	e e non sei por que pero: si che entra unha rapaza rexéita-la menos que

Da mesma maneira que se entende a masculinidade desde unha perspectiva plural, tamén a feminidade inclúe diferentes subgrupos: *feministas para certas cousas e lanzadas*. O eixo que teñen común ten que ver co rol pasivo durante o ligue que as define como mulleres e as opón a todos eses homes que, independentemente do subgrupo ao que pertencen, deben ser axentes. As feministas constitúen o grupo maioritario, aquel que se presenta por defecto. Son o contrapunto ao “común dos mortales” porque, da mesma maneira ca eles, actúan conforme ao que se lles esixe socialmente sen renunciar a cuestionar tal esixencia. A diferenza substancial ten que ver co custo que supón a subversión das regras en termos de performance.

Os homes enfróntanse ao dilema de ver cuestionada a súa masculinidade fagan o que fagan, isto é, (i) negándose a ser axentes ou (ii) aceptando selo sen estilo. A única solución posíbel pasaría por que alguén os liberase da carga que supón a axencia. As “rapazas” terían lexitimidade social para asumir ese papel -que *a priori* non lles corresponde- e ser solidarias, apelando ao programa “político” feminista (i) que as caracteriza maioritariamente e (ii) que reivindica a igualdade. Para Xián, Aberte e Denís as *feministas* son as mulleres en xeral, aquelas que se sitúan nun momento no que as súas reivindicacións son hexemónicas en tanto que politicamente correctas. A axencia feminina non só non sería un problema senón que ademais indexaría modernidade en tanto que esas mulleres estarían combatendo o sistema tradicional que critican: “¡claro, si! tanto machismo (risas) ¡é que somos mui feministas para unhas cousas pero despois!”. Porén, tal e como se describen, non só non son solidarias co dilema masculino senón que ademais responsabilizan aos homes do problema, cualificando a súa axencia de *machista* e ignorando o dilema que supón para eles. No enunciado “¡é que somos mui feministas para unhas cousas pero despois”, Xián emprega o verbo “ser” na primeira persoa do plural dándolle voz a unha desas hipotéticas rapazas -“somos mui feministas”- mais finaliza o discurso retomando a súa propia -“para unhas cousas pero despois!”. Desa maneira destaca o nivel discursivo das afirmacións feministas e o seu contraste coa praxe -“pero despois”. En última instancia, debemos entender a crítica ás feministas como unha maneira de reforzar a adscrición do grupo conversacional ao “común dos mortales”, porque serve para acentuar a problemática que os define xa que á presión das regras se suma a falta de solidariedade feminina, o único grupo social que podería libéralos da carga.

As *lanzadas* son un tipo de mulleres que se opoñen ás anteriores porque se adscriben á axencia durante o ligue. Por debaixo dese nome, o grupo conversacional atribúelles unha determinada maneira de proceder en base á impetuosidade e á determinación que caracteriza a quen se *lanza*, no canto de ser pasiva. Esta decisión posúe lexitimidade social porque se relaciona coa liberación feminina transversal que reivindican as *feministas*, que lexitima a corrección política e que se lle atribúe por defecto ao colectivo “rapazas”. Cabería preguntarnos que é o que acontece cos roles no momento en que se produce unha subversión

como a que propoñen as *lanzadas* xa que a feminidade deixa de definirse desde a pasividade -no discurso e na praxe- e, como consecuencia, a masculinidade desde a axencia.

Unha inversión de roles coma esta non parece supor un problema para a feminidade porque, tal e como comentamos, a axencia das mulleres lexitímase a través do discurso feminista. Porén, no caso dos homes trae consigo friccións porque non se detecta ningún discurso ou ideoloxía politicamente correcta que os libere da “presión” de ser axentes. Se o pensamos en termos de performance identitaria, a aposta polas *lanzadas*, entendidas como esas mulleres que son consecuentes na praxe co que defenden na teoría, gardaría certas similitudes coa maneira en que o grupo conversacional anterior retrataba as “fáciles”. Muda a perspectiva, o argumentario e a maneira de avalialas porque agora aplícase o filtro do “politicamente correcto”. Porén, en ambos casos, a eliminación ou disolución da axencia masculina compénsase coa exaltación do acentuado desexo sexual. Tal e como Xián o expresa, a pasividade dos homes vai parella cun elevado índice de aceptación, superior ao que se lles atribúe a elas: “e non sei por que pero si che entra unha rapaza rexéitala menos”. Así, o grupo conversacional consegue compaxinar a reivindicación de masculinidades alternativas co cuestionamento dos roles tradicionais e, ao mesmo tempo, transitar pola hexemonía de quen non está de acordo coa norma sen que iso faga con que a masculinidade sexa completamente disidente.

e) Alí a xente é moito máis basta

Unha das pezas clave que nos permite comprender a *performance* deste grupo, está relacionada coa fragmentaridade da identidade masculina e a súa redefinición nun contexto social no que impera a corrección política á que eles se deben adscribir por seren rapaces que pertencen a un estrato social determinado e marcado pola clase. Tal e como xa comentamos nalgún momento, a obra de Bourdieu (1986 [1983]) constitúe un referente fundamental para determinar os criterios que operan neste tipo de identidades. Tórnase necesario, unha vez máis, observar a importancia que ten o capital cultural -e non tanto o económico- na percepción da clase. No extracto que segue, retomámola como unha identidade que interactúa co xénero e que, agora, tamén se mestura coa etnicidade a través da oposición entre hábitat rural “pueblo/alí” e urbano “aquí”.

- Xián {<valoración> buah} | i-a min o: | o rolo de ligar || si que o noto moitísimo || cando: | salgo aquí | ou cando salgo: | en {<nome de lugar> Pol} || que vexo que: || alí a xente: | en plan || <click> || é moito máis basta || en plan || para ligar ||
- Alberte ¡claro! | aquí a xente ten unhas sutilezas que: ||
- Xián si | no a: | a xente | en plan || que: | colegas meus que: | que se quedaron alí no pueblo ou tal ||

Extracto 6

Xián distingue dous mundos que presentan diferenzas perceptíbeis, tal e como mostra o verbo *notar*, reforzado polo adverbio de cantidade *moito* en “si que o noto moitísimo”. Preséntase a si mesmo como un individuo que procede dun “pueblo”, en xeral, e de “Pol” en particular. Porén, fala desde un “aquí”, presente e urbano, que se opón a ese “alí” rural do que non se desprende por completo porque habita ambos: “cando salgo aquí ou cando salgo en Pol que vexo que alí”. A través dos adverbios “aquí/alí” constrúe discursivamente unha evolución vital propia que contrasta coa manifestada polos seus pares -“colegas”- que “se quedaron” no “pueblo”. Así, eríxese como alguén que que pertence, en parte, a ambos contextos o cal lle outorga notoria lexitimidade para avalialos.

A variábel que divide ambos grupos, rural e urbano, relaciónase co método de ligue -“o rolo de ligar”- e a educación ou habilidades, isto é, o capital cultural que posúen os homes. O sector rural caracterízase por ser “xente máis basta”. O adxectivo “basto”, atribúe calidades relacionadas coa falta de delicadeza e tamén de adaptación ao patrón social que codificaría as regras de xogo. Por ese motivo, estes homes do rural gardarían importantes similitudes co “bruto” que se incluía na primeira conversa que analizamos. Os *bastos* opóñense radicalmente aos *picaflores*, ese modelo de referencia que prescribe “estilo”, isto é, unha maneira elegante de proceder ou comportarse, de saber facer. Como alternativa encontramos a “sutileza” coa que se describe aos homes da cidade, unha idea que redundna na finura e no carácter indirecto ao que son alleos os *bastos*. Porén, non debemos pensar que exista unha equiparación absoluta entre urbanidade e modelo hexemónico, pois unha cousa é o bo gusto ou a elegancia de quen ten estilo e outra diferente o carácter máis ou menos directo e/ou brusco do método que separa a ruralidade da urbanidade. A etnicidade non os aparta do paraugas que abrangue o “común dos mortales” e que caracteriza aos homes en xeral en base á falta de estilo. Porén, cando se asocia a etnicidade á clase, podemos delimitar dous subgrupos dentro dos *mortais* que teñen en común unha metodoloxía imperfecta mais que diverxen no feito de adaptarse ou non ao decoro social.

Xián marchou do rural, experimentando un proceso de refinamento social que se opón ao estatismo de quen se “queda”, isto é, quen simplemente acepta o inmovilismo e a falta de sutileza que caracteriza o contexto do que procede. Así, este grupo conversacional constrúe unha noción de hábitat para a que non emprega como criterio peculiaridades xeográficas senón a presenza ou ausencia de regras de comportamento asociadas á educación e, por extensión, á clase. Nos fragmentos que seguen, analizaremos mellor a descrición que realizan dos homes do rural e, por contraste, profundizaremos nas dinámicas que semellan caracterizar a urbanidade á que se adscriben.

Xián s# | van ligar ca chavala dicíndolle dúas burradas e por aí | e s# | e a
chavala | en plan: | non lles pega unha hostia | e xa parece que conquistaron
un {(risas) mundo e que xa van a por todas | ¿sabes?} ||

Denís (risas) ||
 Alberte {(risas) bueno | cada quen ten os seus métodos | eu que sei} ||
 Xián eu creo que# || (risas) || si | si || (risas) ||
 Denís eso ten o: factor riesgo aí de: | (risas) ||
 Xián non sei || é un: | un rollo distinto || porque non sei | eu | a min nunca se me
 ocurriría dicir-lle a un: | a unha chavala: || que vexo por aí ||
 Alberte si | piropos de obreiro | ¿non? | de: ||
 Xián si | claro ||é que eles | é o que fan | (risas) || e bueno | ás veces funcióna-lles
 | outras veces no (risas) || no | pode ser ||
 Denís a maioría das veces seguro que no || (risas) ||
 Alberte eu que sei | si: | aquí hai xente que: | como lle entra a todo o que se move |
 pois || xa dá igual | ¿sabes? | en plan | ti proba | proba que tanto se | quero
 dicir | se non tes filtro ||
 Xián (risas) ||
 Alberte claro ||
 Denís algunha acabará caendo | eso é como: | ir pescar | cunha rede | (risas) | el
 bota | (risas) {(risas) e a ver que apaña} ||
 Xián (risas) || xa | pode ser || pero ||
 Alberte no | eu non sei: ||
 Denís (risas) ||

Extracto 7

Preséntanos a través do rol activo habitual ou “común”, mediante verbos que indican acción, tales como *ir* -“van ligar coa chavala”-, *dicir* -“dicíndolle dúas burradas”- e *facer* -“é que eles é o que fan”-. Adscribenos á masculinidade de quen toma a iniciativa e á heterosexualidade de quen o fai con mulleres -novas-, isto é, con “rapazas”. A través do adxectivo *basto* en “xente basta” xa hipotetizamos a falta de delicadeza e refinamento do seu “método” que agora se concreta cando Xián o describe como dicir “dúas burradas” ou “piropos de obreiro”. O substantivo “burrada” pode entenderse desde dúas perspectivas complementarias: (i) pode servir para retratar unha masculinidade rural ignorante ou pouco intelixente, en tanto a que “burra” que di “burradas” mais tamén (ii) pode entenderse desde irreflexividade de quen di “burradas” por actuar sen pensar e independentemente de que sexa *burro* ou non. Así, a falta de intelixencia é -ou non- un elemento constitutivo da masculinidade rural mais, en calquera caso, sempre está presente a irreflexividade e a falta de sutileza -fronte á masculinidade urbana- ou de estilo e bo facer -fronte á masculinidade hexemónica. Á par, aos homes do rural tamén se lles atribúe un método baseado en empregar “piropos de obreiro”. Desa maneira, evidénciase aínda máis a importancia da clase en todo este conglomerado. Identifican o seu xeito de actuar con palabras que gaban -ou sexa “piropos”- propias dun colectivo que se nomea en base a aquilo que caracteriza o seu traballo “obreiros”: manual e/ou non especializado. Así é como a falta de modais sociais e de capital cultural indexa etnicidade rural e clase traballadora.

Se recuperamos as características que se asociaban á masculinidade hexemónica, unha delas era a preocupación polo método para ligar, precisamente porque del dependía a aceptación feminina. Unicamente unha minoría de homes posuía “estilo”, en contraposición ao xeito de proceder deficiente que caracterizaba a maioría, o “común”. Este mal proceder derivábase das altas esixencias sociais que aproximaban a minoría masculina ás divindades e a maioría aos “mortales”. En ningún caso dependía da deixadez individual, senón máis ben todo o contrario. Por todo iso, a situación dos homes, en xeral, entendíase como *complicada* e a performance masculina diante das mulleres como o resultado dun acto heroico que realiza quen sabe que non ten estilo mais, con esforzo, “intenta” adaptarse. A diferenza fundamental que presentan os homes rurais é que o esforzo por ter un bo método -ou, polo menos, aparentalo- non parece ser unha finalidade a perseguir porque empregan tópicos ou apelativos pouco elaborados en tanto que frecuentes -“piropos de obreiro”-, así como unha fala despreocupada, pouco decorosa e irreflexiva -“dúas burradas”. Polo tanto, o rural constrúese desde unha ausencia completa de saber social e capital cultural que torna os seus membros pouco decorosos e despreocupados. Cabería preguntarse, entón, que papel ocupa a masculinidade nun esquema coma este, onde o método non parece ter a mesma importancia que no contexto urbano.

Tal e como vemos neste extracto, o deficiente método coloca aos homes do rural no azar da receptividade feminina -“ás veces funciónalles, outras veces no”-, con clara inclinación ao fracaso -“a maioría das veces seguro que non”. No caso de Xián, Alberte e Denis o medo ao rexeitamento provocaba sensacións de vergoña e inseguridade ou ridículo ante o feito de poder ver cuestionada a masculinidade propia. Porén, non semella existir ese temor -“dá igual”- no contexto rural, tal e como podemos deducir non só pola impetuosidade das “burradas” que caracterizan o método senón tamén pola insistencia -“proba, proba!”- a pesar do previsíbel fracaso.

O que divide ao “común dos mortales” en urbanos e rurais é a maneira en que xestionan a mala praxe. Mentres que a urbanidade á que se adscribe o grupo conversacional se relaciona con asumir o problema e lidar con el, a ruralidade reside en ignorar tal falta de método e expoñerse á resolución feminina porque, ao final, o que prima é a visibilización do desexo sexual masculino.

IMPORTANCIA DO MÉTODO		
URBANIDADE		RURALIDADE
IMPÓRTALLES E SABEN	IMPÓRTALLES PERO NON SABEN	NON LLES IMPORTA E NON SABEN
Picaflores	Común dos mortales	
	Flipados	

Táboa 3: Resultado de cruzar as variábeis de clase e etnicidade cunha axencia masculina que se constrúe sobre a importancia do método de flirteo

Así, abandonan a construción da masculinidade desde a recreación no flirteo para entender este estadio simplemente como un medio para mostrar que o que se quere é obter un beneficio. Retratan un modelo de pensamento que encaixa coa irreflexividade das “burradas” en tanto a que simple e despreocupado porque está ao servizo dun único obxectivo: o encontro sexual con mulleres. O curioso é que a maneira en que Xián, Alberte e Denís presentan os homes do rural garda grandes similitudes coa autoadscripción do grupo conversacional anterior. Mateo, Cosme e Berto colocaban a exaltación sexual por enriba de todo e iso explicaba non só a importancia dos encontros esporádicos, o “picotear” que facilitaba o carácter das mulleres “retraídas”, senón tamén a queixa ante todas aquelas que non aceptaban as súas demandas. Non por acaso construían ruralidade a través da “caza” ou a voracidade sexual do “jabalí” que, nesta ocasión se complementarían cunha comparativa que entende o ligue en termos de pesca, outra actividade propia das clases obreiras que indexa etnicidade e clase, simultaneamente: “eso é como ir pescar”.

O carácter retraído das mulleres facilitaba a acentuada experimentación masculina, unha peculiaridade á que tamén parecen adscribirse os homes do rural que debuxan Xián, Alberte e Denís. Ante a falta de bo método, priman a insistencia: “en plan ti proba, proba”. Esta cuestión relaciónase con outro elemento fundamental, a existencia ou non de “filtro”, ou sexa, capacidade e/ou vontade para discriminar tipos de mulleres. No contexto rural, a masculinidade vincúlase coa exaltación sexual até o punto de situarse por enriba de calquera outra cousa. Non só se desvirtúa a importancia do bo método “el bota e a ver que apaña” en detrimento da insistencia “proba, proba”, senón tamén da idoneidade da receptora do ligue: “dá igual”, “algunha acabará caendo”. De aí xorde a idea do “filtro”: “quero dicir se non tes filtro”. A priori, non definen cal é o criterio que aplican para delimitalo. Non sabemos se é o gusto e/ou o namoramento dunha rapaza mais si que remite a unha certa ideoneidade porque, ao decidir ligar con ela, esfórzanse, flirtean e asumen as consecuencias que poidan derivarse.

IMPORTANCIA DO FILTRO		
URBANIDADE		RURALIDADE
TÈÑENO E ACTÚAN CONFORME A EL	TÈÑENO E ACTÚAN CONFORME A EL A PESAR DAS DIFICULTADES	NON O TEÑEN PORQUE A PRIORIDADE É O BENEFICIO
Picaflores	Común dos mortales	
	Flipados	

Táboa 4: Resultado de cruzar as variábeis de clase e etnicidade cunha axencia masculina que se constrúe sobre a importancia do filtro de ligue

O grupo conversacional opónse frontalmente á maneira de entender o ligue que manifestan os homes do rural. Cabería pois, intentarmos comprender a importancia que ten para a súa performance unha descrición tan pormenorizada deles. Até o momento, vimos como empregan a primeira persoa *eu* en “eu si que o noto <a diferenza>” ou en “a min non se me ocorrería <facer o que eles fan>” en contraposición á terceira *eles*, *xente*, *colegas* en “eles é o que fan”, “hai xente que”, “a xente é” ou “colegas meus que se quedaron alí no pueblo”. Desá maneira, dividen a sociedade en dous grupos e identifican os protagonistas dunha realidade da que se desprenden. En contraposición, adscribíense ao “común dos mortais” como rapaces novos, axentes durante o ligue e heterosexuais e, en particular, ao subgrupo do *común dos mortales urbanos* ao dar prioridade á calidade da axencia masculina fronte á cantidade de beneficio que se poida obter, tal e como mostra o debate xerado arredor do concepto de *filtro*.

Son os homes que se esforzan por obter ese método, asumindo as posibilidades de fracaso e os perigos de ser como deben ser, e a pesar incluso de cuestionar o sistema. Dito isto, a súa queixa perante a hexemonía mostra, no fondo, unha certa vontade de adscribirse a ela. De feito, Xián, Alberte e Denís non renuncian a todos os parámetros que a definen “debe molar”, particularmente os relacionados coa importancia do beneficio sexual. Tanto eles como os picaflores ou os homes do rural colocan esta cuestión como un elemento importante para definir a masculinidade. Non obstante, dadas as súas características e/ou virtudes, relaciónanse co beneficio de maneiras diferentes:

- (i) Os *picaflores* son os que teñen encontros parciais con todas as mulleres que queiran grazas ao seu bo método.
- (ii) Xián, Alberte e Denís, son os homes que afianzan a súa masculinidade a través dunha acentuada aceptación cando son solicitados por mulleres *lanzadas* ou a través da

heroicidade que supón enfrontarse ao dilema no que os coloca o sistema hexemónico. Son os que teñen dificultades mais insisten porque a vontade sexual tamén é un fin que os caracteriza.

(iii) Os homes do *pueblo* son os que colocan o beneficio sexual por enriba de todo, incluíndo a calidade que discriminaría a posesión dun filtro.

A cuestión do filtro non é menor porque se ben é certo que os homes urbanos aos que se adscribe o grupo conversacional e os homes do rural forman parte do “común dos mortales”, só a urbanidade aspira ao “estilo” e a ligar coa rapaza desexada que prescribe o “filtro”. Desa maneira, Xián, Alberte e Denís establecen unha gradación dentro do “común” que aproxima a urbanidade á hexemonía dos *picaflors* porque, aínda que os rapaces da cidade non posúen as características desexadas, no fondo, intentan aproximarse a elas. En contraposición, os rapaces do rural non as posúen nin lles importa.

f) Ligar é unha maneira de reafirmarte

O modelo dos *picaflors* caracterizábase por responder a dúas ideoloxías hexemónicas que prescriben masculinidade e gardan relación con dous momentos nos que se divide o ligue heterosexual: a (boa) axencia ou “estilo” durante o flirteo e a obtención do beneficio sexual ou “picar” durante a resolución. Tal é a relevancia deses dous parámetros -estilo e beneficio- que cando se produce fallo ou desviación nun deles, a masculinidade compénsase a través do outro. Isto era o que acontecía, por exemplo, coa maneira en que tematizaban as mulleres *lanzadas*. Cando analizamos a alteración do sistema que supuña a súa irrupción, afirmamos que a masculinidade prescindía da axencia e se redefinía en base á vontade sexual “rexeitala menos”. O segundo exemplo encontrámolo na caracterización dos homes do rural, pois, a preponderancia do desexo con respecto á preocupación polo método, era o que permitía establecer subdivisións e crear distintos tipos de masculinidade desde unha perspectiva interseccional que apelaba á etnicidade e á clase, botando man de nocións como a de “filtro”. A ausencia de capital cultural que precariza o método rural compensárase dando prioridade absoluta á obtención do beneficio feminino, até o punto de eliminar o máis mínimo baremo de idoneidade desde a perspectiva urbana.

O extracto que segue é un exemplo evidente da tensión que se establece con frecuencia entre a preocupación polo método e a importancia do filtro xa que, aínda que as dúas variábeis contribúen á performance masculina, non sempre van parellas ou se sitúan no mesmo nivel.

Xián pero eu creo que hai moita xente á que: | en plan | lle gusta máis || <click> ||
 o: | o feito de: ||
 Alberte de: ligar que: ||

Xián de ligar en si | que o rollo ó mellor: | sexual ou: | o rollo | non sei || que lle mola o: | <click> ||

Alberte si | lle mola fir | flirtear e: | tal ||

Xián home | non sei || si ||

Denís si | home | tal | e andar # ||

Alberte eu que sei | a todo o mundo tamén: | eu que sei | si hai: || eu que sei | e: | si alguén intenta ligar contigo | pois || <click> | ¿sabes? | gústa-che | eu que sei | síntes-te | ben | eu que sei | que: ||

Xián xa || {<dúbida> m:} si || (risas) || xa || pode ser || bueno ||

Alberte non sei | é como unha maneira de: ||

Denís {(P) non sei} ||

Alberte de: reafirmarte | ou algo | ¿sabes? | de: || si ||

Denís home | si que lle gustas | ós demais | entón ||

Xián xa ||

Denís sempre che dá esa sensación de: || "¡que ben!" || pero bueno || e claro | si o tes que intentar ti ||

Alberte <click> xa | xa é outro rollo ||

Denís i: | che din que no | pois xa é: || xa é outro rollo | xa te sintes mal | pero claro | se che veñen a ti || xa e: ||

Extracto 8

O grupo conversacional incide na importancia do ligue como un mecanismo para a construción identitaria -“é como unha maneira de reafirmarte”. Móstranos a preocupación que teñen polo flirteo -“si o tes que intentar ti xa te sintes mal”-, asociada ao aperturismo social e ao respecto entre iguais para indexar simultaneamente masculinidade, etnicidade e clase. O esquema de ligue que presentan discrepa da hexemonía masculina, fundamentalmente, porque se asume a posibilidade de que os homes sexan seres receptivos e de que, como consecuencia, outros suxeitos asuman o flirteo como unha actividade propia: “si alguen intenta ligar contigo”. Tanto é así que a desvinculación do rol axente, amplamente cuestionado en toda a conversa, redunda en sentimentos positivos para os homes: “gústache, eu que sei, sínteste ben”. Unha vez máis, cuestionan a hexemonía que prescribe os roles de xénero asociados a cada estadio e, desa maneira, asumen o discurso que apela á igualdade entre os sexos, defendido polas feministas, desde unha perspectiva politicamente correcta que anteriormente puxeran en dúbida. A corrección política, tal e como xa comentamos, era un sinal que marcaba coñecemento e reflexividade, asociada, á súa vez, ao capital cultural e, por extensión, á clase. A gabanza dun sistema que lles provoca benestar por ser pasivos é unha vía para reforzar a hipótese de partida que os adscribía a ese *común dos mortales* e que se materializaba na dupla queixa “xa te sintes mal” por causa (i) do risco identitario que corrían “se o tes que intentar ti” e (ii) da falta de solidariedade feminina. Alén diso, a aparición novamente do verbo “intentar” co que marcaban o esforzo investido en flirtear cunha rapaza, asociado á sensación de benestar que produce nos suxeitos, recorda lembra a ese *filtro* que

separaba o “común dos mortales” en rurais e urbanos. Ao destacar o positivo que é sentirse seleccionado “sí, que lle gustas aos demais”, mostran a reflexividade e modernidade de quen asume a *liberación* das regras que deben rexer o presente fronte ao antepasado desa avoa que tiña *pretendientes*. Así, defínense como aqueles que marcharon do rural en contraposición aos que *quedaron*, e, desa maneira adscribíense á cidade e ás ideoloxías que se lle asocian.

g) *Como se faría antes, tío?*

Os dous grupos conversacionais que analizamos anteriormente segmentaban o decorrer histórico-cronolóxico a partir da mocidade en períodos nos que os seus protagonistas eran as persoas que podían ligar. No momento que se lles solicitaba o tema, optaban por visibilizar e discutir cuestións relativas a persoas ás que o ligue lles era pertinente. Tendo en conta que o seu presente non se debuxaba como o momento propicio para tal actividade, é previsíbel que apelasen ao pasado propio e construían unha sucesión de planos temporais que lles servise de comparativa para un presente no que, como adultos, posuían capacidade e experiencia para avalialo todo. Tanto é así que, tal e como vimos na segunda conversa, a reflexión “dá por pensar” era un dos parámetros que definía a etapa adulta. Por ese motivo, construían diversos planos temporais que incluían un antepasado de normas estritas que contrastaba co pasado propio e supuña o equilibrio con respecto a un presente de descontrol e individualismo. Esa división temporal contribuía a unha performance masculina que gardaba relación coa relaxación das normas e que ía parella, fundamentalmente, á intersección identitaria coa etapa vital e a modernidade.

As construcións que apelan ao decorrer histórico-cronolóxico tamén poden detectarse no grupo conversacional que estamos a analizar exceptuando que Xián, Alberte e Denis se adscriben á mocidade. O esperábel sería que, tomando como referencia o patrón que delimitamos nas conversacións anteriores, desaparecese a temporalidade pasada propia en detrimento dunha allea. No extracto que presentamos a continuación vemos que iso é exactamente o que acontece:

- Xián ¿como farían eles | como se faría antes | tío? | sería igual | {<valoración>
pse} || en plan: | ó mellor ||
- Alberte ¡claro eu! | antes que se | que facía: a xente na: | bueno | a xente
nas verbenas iba a ligar ||
- Xián no | pero: | o rolo de ligar empezaba bailando ||
- Alberte daquela a xente ||
- Xián i-ahora eso: || no ||
- Denis ahora xa non se empeza bailando || no ||
- Alberte <click> | porque agora | é distinto | porque antes tamén: | non tiñas tantas
oportunidades de ligar | supoño || quero dicir | agora a xente sae moito máis
|| quero dicir | estás na rutina de: | i socializa máis | daquela ó
mellor ti estabas todo o día traballando | todo o ano ||

Denís home claro | daquela ó mellor || claro || unha vez ó MES | ou: | cando lle
 cadrara | claro ||
 Alberte ou: | eso | ó mellor: | i-á parte non era: ||
 Denís ou un verán | ou un rolo así ||
 Alberte <click> supoño que | non | tiñas un | o sea | claro | estou pensando no rural
 pero non tiñas un contexto no que foras tan anónimo | ¿sabes? |
 Xián xa ||
 Denís home | no | que despois todo se sabía i-ó día seguinte | (risas) ||
 Xián xa || pode ser ||
 Alberte quero dicir | era || claro ||
 Denís bueno | que solo fora | que el estivera bailando tamén cho sabía ||
 Alberte eu que sei | é que ó mellor# || claro | pero a: | eu que sei ||
 Xián (risas) ||

Extracto 9

Xián, Alberte e Denís, introducen a temporalidade para distinguir o “antes” do “ahora” que reflicte Xián coa pregunta: “como farían eles, como se faría antes?”. Constrúen dous grupos sociais ou xeracións que se definen en base ao momento no que se “iba a ligar”. Emerxe unha mocidade pasada que recolle o pronome “eles” e que se identifica co rural -“estou pensando no rural”-, destacando a obviedade -“claro!”- de ser ese o modelo de referencia pasado que ten o grupo conversacional. A través da obviedade dos seus referentes, mostran un pasado propio que os lexítima non só para falar del senón tamén dun presente do que agora se desvinculan.

A división do lígüe en dous estadios -flirteo e resolución- replicase nesta conversa da mesma maneira que nas anteriores. Porén, a súa caracterización é lixeiramente diferente. O flirteo identifícase coas oportunidades para que o lígüe se produza. Xián, Alberte e Denís constrúen un presente “ahora” no que os individuos poden “socializar máis”. A través do verbo *socializar*, Alberte introduce unha particular maneira de concibir as relacións interpersoais, isto é, en sociedade. Entenderemos que, cando un grupo de persoas *socializa*, é porque se relaciona en base a un conxunto de normas que os definen como sociedade. Desá maneira, o grupo conversacional visibiliza a hexemonía das normas que condicionan os encontros heterosexuais e tamén as accións de quen participa neles. Tales normas prescriben, entre outras cuestións, (i) a importancia do *tempo* ou etapa vital dos individuos porque constantemente se retrata a mocidade e (ii) a relevancia do *espazo* no que se produce o lígüe e que se asocia ao contexto do lecer fóra do ámbito familiar: “ahora a xente sae moito máis”.

O lígüe *sairía* e circunscribíriase a un contexto de “verbenas, baile” no que homes e mulleres cohabitan. A asociación entre lígüe e lecer corrobórase a través da oposición que se establece entre presente e pasado a respecto das oportunidades para ligar -“non tiñas tantas oportunidades”-, porque “daquela” o tempo era investido noutra actividade que se entende como oposta, isto é, traballar: “daquela ó mellor ti estabas todo o día traballando, todo o ano”.

A importancia discursiva que lle dan ao traballo aínda nos permitirá recuperar outra ideoloxía que foi apuntada en diversas ocasións e que ten que ver coa noción de *investir tempo*. Tal e como o presentan, a inxente carga laboral reducía a posibilidade de que os rapaces e rapazas do pasado aproveitasen o tempo da mocidade en ligar. Sabemos a importancia da variábel temporal porque destacan discursivamente a extensa duración dese traballo -“todo o día, todo o ano, un verán”- que contrasta coa dispoñibilidade para ligar “unha vez ó mes ou cando lle cadrara”.

A diferenza entre pasado e presente non só afecta á dispoñibilidade para ligar senón tamén á maneira en que se pode producir. Tal e como xa fixeran os grupos anteriores, o pasado débuxase como un período no que o control social era moito maior. En boa parte dos casos, materializábase na mirada atenta de persoas que pertencían non só a outros grupos sociais senón incluso ao mesmo. Na primeira conversa, esta circunstancia personificábase, por exemplo, no choque interxeracional que ilustraban esas mulleres vellas que chamaban “putas” ás novas que se metían nun coche con rapaces. Na segunda conversa, replicábase cando o grupo conversacional ollaba para os rapaces que van de botellón e eludían o ligue. De feito, esta mesma ollada foránea era a que explicaba en todas elas a existencia de lugares como o “paseo” dentro dun antepasado extraordinariamente censor. Algo disto tamén observamos na conversa de Xíán, Alberte e Denis cando entendían que o flirteo se complicaba pola presenza dos amigos. É neste contexto no que debemos enmarcar a afirmación de Alberte -“non tiñas un contexto no que foras tan anónimo”- que se complementa coa de Denis -“despois todo se sabía ó día seguinte”. Ilustran un pasado no que a presión da hexemonía é moito maior á que debuxan no seu presente porque os grupos que velaban polo control social eran coñecedores de “todo” -“todo se sabía”-, incluso sen estar presentes “ó día seguinte”. A razón está relacionada coa imposibilidade de esconderse dunha mirada allea e colectiva que axexa e que coñece até o nome propio de cada individuo -“tan anónimo”. Debemos ter en conta que o grupo conversacional constrúe o pasado desde a ruralidade e, en certa medida, a súa descrición garda relación coa maneira na que o primeiro grupo se construíu a si mesmo: destacaban a unión do rural, fronte o individualismo e a anonimía que caracterizaba a modernidade do presente, aquela que, por contraste, semella corresponderse coa urbanidade á que se adscriben Xíán, Alberte e Denis.

Até o momento vimos como o presente e o pasado se definen pola pertinencia do ligue e tamén porque en ambos se distingue o estadio do flirteo, aínda que se caracterice de maneiras moi diferentes. Este mesmo patrón explica a resolución, tal e como vemos no seguinte extracto:

Alberte (risas) | eu preguntei-lle á miña abuela | a: || en plan | como era: || si |
porque |me contaba non sei que | en plan | díxen-lle | "¿tu tiñas moitos

- pretendientes?" | e dixo | "bueno | algún tiña" || "o sea | había algunha | que tiña máis || pero esas:" | en plan: | (risas) ||
- Denís (risas) ||
- Alberte (risas) | en plan | "esas xa era | esas xa tiñan mala fama | xa se sabía como era o:" ||
- Xián xa || {<valoración> bah | eh} | pero daquela tamén: || antes había: || muito máis o rolo de: || "aquí te pillo e: | aquí te mato | e non sei máis de ti" | eu creo que agora a: | xente: | está máis ||
- Alberte {<valoración> ah} | non sei | ¿ti cres? ||
- Denís ¿antes | que agora? ||
- Xián eu | por exemplo cre# ||
- Alberte a xen# || ¿¿antes que agora?! || eu creo que agora a xente: | sexualmente é máis: || li# | está máis liberada | con respecto a eso | ¿non? ||
- Xián ¡si | pode estar máis liberada | pero:! ||
- Alberte e que eu non sei | eu non teño nin idea de como era a vida sexual da xente aquí: hai: | anos | ¿sabes? | nin as prácticas sexuais tampouco ||
- Xián antes no# || xa | pero antes a xente || en plan | conoces moitas | máis | nais solteiras || ca agora ||

Extracto 10

O protagonismo da resolución osténtao un suxeito feminino que se identifica coa “abuela” de Alberte e que se opón aos “pretendientes” masculinos aos que se lles atribúe un carácter axente en tanto que *pretenden* e, polo tanto, protagonizan o estadio inmediatamente anterior. O interesante deste fragmento é que acouta de maneira precisa un marco temporal que até agora só se intuía. O retrato que facían sobre o pasado era a través dunha xeración na que o control social se percibía como moi acusado e claramente contraposto ao presente. Esa descrición recordábanos ao *antepasado* que describían os outros dous grupos conversacionais. Eles narraban a época dos seus pais -“de cando meu pai era novo”- que, curiosamente, se corresponde coa dos *avós* á que aluden Xián, Alberte e Denís. Resultaría difícil hipotetizar o motivo polo que, no momento en que ollan ao pasado, deciden saltar a xeración anterior, a dos seus pais. En calquera caso, se entendemos o avance do pasado cara ao presente en termos de aperturismo, situarse no punto máis remoto ao que teñen acceso indirecto -“pregunteille á miña abuela”- constituiría o mellor exemplo de contraste. Unha segunda hipótese podería relacionarse cunha certa idealización das prácticas á que xa aludimos na primeira análise. Preséntase o flirteo como un ritual codificado que senta as bases culturais do presente ao entender que a “raíz” estaba nese pasado que, por acceder a el dunha maneira indirecta, aparece filtrado polos intereses culturais de cada época. Alén dos adverbios que marcan temporalidade e a referencia á avoa, os *pretendientes* constitúen un marcador identitario importante. Se reparamos na maneira en que se denominan os homes que flirtean, en xeral, sempre se alude a “rapaces” e só se habilita este termo cando se asocia á avoa, un suxeito feminino no que a pertinencia de ligue se sitúa no *antepasado*. Cabería hipotetizar que a

figura deses *pretendientes* non é exactamente igual que a dos “rapaces” por causa da repercusión que teñen na percepción social das mulleres ás que pretenden. Tal e como supostamente afirmaría a avoa de Alberte, un elevado número de *pretendientes* redundaba na “mala fama” da destinataria. Polo tanto, algunha responsabilidade terían elas. Para poder deslindarmos cal pode ser, debemos observar a comparativa que establece Xián: “xa bah, e pero daquela tamén, antes había muito máis o rolo de ‘aquí te pillo e aquí te mato e non sei máis de ti’”.

O verbo *pillar* é moi ilustrativo do sistema hexemónico que describimos en reiteradas ocasións porque indexa un suxeito axente que *pill*a, isto é, agarra ou suxeita algo que pode escapar e que no contexto do ligue vinculamos co suxeito paciente feminino. A expresión feita “aquí te pillo aquí te mato” non só fai referencia á axencia masculina senón tamén á inmediatez de quen *pill*a e á vontade de tirar proveito de quen quere satisfacer o desexo sexual coma quen *mata*, por exemplo, a fame cando come. Fronte a esa inmediatez e ese aproveitamento fugaz estaría a axencia dos *pretendientes* que, por oposición se caracterizan polo tempo investido e a vontade dun relacionamento que vai máis alá de *pillar* e aspira ao coñecemento da persoa -“sei máis de ti”. Esa idea sería coherente coa argumentación de Alberte cando di que agora “sexualmente a xente é máis, está moito máis liberada”. Non só se reforza a gradación cara ao maior aperturismo social que garda relación co decorrer cronolóxico senón que se establece unha oposición respecto dese pasado no que o código sería outro, particularmente atendendo á relación entre ligue e fugacidade do encontro sexual. Tal e como se debuxa a receptividade feminina, as mulleres deben ser selectivas porque a cantidade de *pretendientes* é prexudicial para a maneira en que son percibidas. Entre outras cuestións, isto acontece porque o contrario á fugacidade de quen só quere *pillar* é o coñecemento e a interacción. Relacionarse con moitos homes, incluso sen chegar a aceptar sexualmente a ningún é un problema que as aproxima a esas rapazas “fáciles” das que falaba o grupo anterior. Por detrás da exclusividade está o beneficio masculino e, como consecuencia, a hexemonía social.

Até o momento, nunca se tematizaron pormenorizadamente as consecuencias da resolución afirmativa máis alá da importancia que ten para a construción da masculinidade porque sempre se tratou a través da queixa de quen non consegue acceder satisfactoriamente a este estadio por causa de ser pouco hábil no flirteo. Porén, coa afirmación de Xián “aquí te pillo e aquí te mato e non sei máis de ti”, evidenciamos dúas potenciais consecuencias: (i) unha relación sexual -“aquí te pillo” -esporádica e puntual -“e non sei máis de ti” -ou, o contrario, (ii) que sería afondar no coñecemento dunha persoa coa finalidade de establecer unha relación de parella que, por oposición á crítica que reciben “fillos de solteira”, estaría mediada por unha forte vinculación que ideoloxicamente se asocia ao casamento. Tal e como veremos nos seguintes extractos, o que pode acontecer é que se estableza unha relación de

causa-efecto entre a primeira consecuencia da resolución -sexo- e a segunda -casamento- ao aparecer unha crianza. Esta idea apúntase a través dos “fillos de solteira” cos que Xián argumenta a preponderancia do encontro sexual esporádico e despreocupado dos antepasados: “antes a xente, en plan, conoces moitas máis nais solteiras ca agora”. Da mesma maneira que xa sinalamos nas dúas conversas anteriores, baixo o rótulo “fillos de solteira” aglutínanse dúas cuestións importantes: (i) os riscos que trae consigo o encontro sexual esporádico que se materializan nese “fillo” e (ii) a pertinencia da etapa vital para procreación, tendo en conta o estado marital, isto é, estar casada ou non “solteira”.

Poderíamos entender que o problema dos “fillos de solteira” ten que ver coa maneira en que se reparte o sexo nas diferentes etapas vitais. Entendemos que a mocidade é, fundamentalmente, o momento do ligue. Por ese motivo, o sexo conceptualízase case sempre en termos de aspiración e non tanto como práctica. Tanto é así que, neste contexto, o estadio do flirteo é o máis importante, particularmente para o sector masculino, tal e como podemos deducir da importancia discursiva que se lle outorga en todas as conversas en xeral e nesta en particular. De feito, incluso a resolución se tematiza como aquilo que impide ou permite seguir flirteando.

Xián establece un correlato entre a maneira de proceder dos antepasados durante o ligue -“aquí te pillo e aquí te mato e non sei máis de ti”- e a aparición de múltiples exemplos de fillos de solteira -“conoces moitas máis nais solteiras ca agora”- que inclúe como norma -“moito máis”- o sexo esporádico durante a mocidade. De acordo con isto, o *antepasado* caracterizaríase porque existirían durante a mocidade moitos máis encontros sexuais esporádicos entre persoas que non conforman unha parella -“non sei máis de ti”- e que poderían comportar a aparición dun fillo. Así, a praxe dos *antepasados* que presenta Xián inclúe a resolución afirmativa feminina asociada ao encontro sexual esporádico, ao que se debe suceder o casamento e só despois a procreación, xa durante a idade adulta.

A “mala fama” das mulleres que posúen varios “pretendentes” fainos pensar na censura social que trae consigo flirtear e aceptar a moitos homes, incluso sen que esa aceptación se materializase na aparición dun fillo. Esta afirmación sería coherente co argumentario de Alberte que opón o antepasado censor á liberación sexual do presente. Unha segunda interpretación deses “fillos de solteira” ten que ver con que a aceptación feminina debería aspirar ao relacionamento amoroso e non tanto ao sexual, independentemente da praxe, e en coherencia coa distribución que se presentaba na conversa anterior a través da crítica que lle facían a ese Simón que non “picoteara” fronte a esa Adela que non quixera “estar con” ninguén. Se o pensamos desta maneira, o modelo hexemónico dos antepasados prescribiría o flirteo e o emparellamento na mocidade, o casamento e o sexo na idade adulta e só despois a procreación. Esa sería a única orde posíbel que permitiría que as mulleres puidesen escapar da mala fama que causaba aceptar a moitos *pretendentes* e/ou verse

abandonadas con *fillos* e sendo *solteiras*. Así, o punto de inflexión que separa a mocidade da idade adulta na época dos antepasados sería o casamento e, con el, o sexo. Esta idea estaría en consonancia coa oposición que establece Alberte cando fala da *liberación sexual* do presente. Emprega o adxectivo “liberada” e desa maneira, fai referencia á eliminación de algo que oprimía e que, tendo en conta as ideoloxías que manexa o grupo conversacional, non poden ser senón esas regras hexemónicas e opresoras que rexían/rexen o ligue e a vida mesma. Tal liberación asóciase especificamente a unha maneira de entender o ligue desde a sexualidade -“sexualmente”- en “ahora a xente, sexualmente, é máis, está máis liberada”. Mentres que no antepasado a “vida sexual” se circunscribe ao salto de etapa que vai parello ao casamento, a liberación do presente permite que se anticipe e se adscriba tamén á mocidade.

Porén, unha cousa é a hexemonía, as regras que prescriben a *socialización*, e outra ben diferente a realidade social. Esta idea pode percibirse doadamente a través da discrepancia de opinión a respecto da maneira en que se tematiza a situación dos *fillos de solteira* e que opón a argumentación de Xián á dos outros dous interlocutores, Alberte e Denís. Se ben é certo que a hexemonía non parece aceptar a liberación sexual no antepasado, porque caracteriza exclusivamente o “ahora” presente, iso non exclúe que o “o rolo de aquí te pillo aquí te mato” se puidese producir. O sexo esporádico contéplase na praxe tanto no antepasado coma no presente. Xián entende que había “muito máis” mentres que os outros dous dubidan de tal afirmación: Alberte emprega unha pregunta retórica -“non sei, ti cres?”- e Denís a sorpresa intrínseca a -“antes que agora?”. Non se dubida de que o sexo esporádico sexa unha práctica común a todas as xeracións nin tampouco de que escape á hexemonía. A discusión atende a outras dúas cuestións que teñen que ver coa praxe: (i) a representatividade social do sexo esporádico no antepasado e no presente e (ii) a relación causal que se establece entre taxas de sexo esporádico e visibilización social dos “fillos de solteira”. O argumentario de Alberte xira arredor da presión social que fai que a liberación do presente poida traer consigo o aumento do sexo esporádico sen grandes repercusións ou custes sociais. En contraposición, Xián avalíao desde as consecuencias, materializadas neses fillos de solteira. Entende que no presente hai menos e ese é o motivo que xustifica que o sexo esporádico sexa menor. Porén, independentemente das súas opinións, o interesante desta discusión é que a censura social sempre afecta ás mulleres:

- (i) Cando se produce unha desviación sobre que é lexítimo no flirteo son elas as que posúen “mala fama”.
- (ii) Cando a xestión da aceptación trae consigo a aparición dun fillo fóra do matrimonio, esas crianzas levan no seu nome a responsabilidade feminina de quen é “solteira” e non debía selo.

A discrepancia arredor da *liberación sexual* e os “fillos de solteira” solvéntase no seguinte fragmento apelando a que o elevado número de solteiras que caracterizan o

antepasado estaría relacionado coas “responsabilidades” que debían asumir os homes e non asumían.

Xián aquí te pillo e: | aquí te mato | e non sei máis de ti | eu creo que agora a: |
 xente: | está máis ||
 Alberte {<valoración> ah} | non sei | ¿ti cres? ||
 Denís ¿antes | que agora? ||
 Xián eu | por exemplo cre# ||
 Alberte a xen# || ¿¿antes que agora?! || eu creo que agora a xente: | sexualmente é
 máis: || li# | está máis liberada | con respecto a eso | ¿non? ||
 Xián ¡si | pode estar máis liberada | pero:! ||
 Alberte e que eu non sei | eu non teño nin idea de como era a vida sexual da xente
 aquí: hai: | anos | ¿sabes? | nin as prácticas sexuais tampouco ||
 Xián antes no# || xa | pero antes a xente || en plan | conoces moitas | máis | nais
 solteiras || ca agora || <click> ||
 Alberte <click> || pero eu creo que: | non tiña tanto que ver co rolo de aquí te pillo
 aquí te mato como de que: | non se quixeran facer cargo despois ||
 Denís claro | despois | era o rolo de responsabilidades máis de que: | unha noite |
 tal || era ó mellor | pois era unha relación || que si que: | tiña o seu tempo |
 que levaba o seu tempo pero cando: ||
 Xián xa ||
 Denís eso | se quedaba embarazada | pois si que era ||
 Xián xa ||
 Denís aquí te deixo e xa se: | se acabou || {(PP) non era solo} ||
 Alberte porque era moito máis traumático ó mellor para a familia: | tanto do pai
 como da nai: | ou o que fora | {(PP) ¿sabes? non sei} ||
 Xián pode ser | si ||
 Alberte pero bueno | non sei ||
 Denís si ||

Extracto 11

Alberte e Denís tematizan unha mocidade na que a resolución feminina pode asociarse ao encontro sexual mais tamén ao emparellamento de quen está nunha “relación”. Unha vez máis volvemos a observar a importancia da temporalidade na delimitación das actividades que rexen as etapas vitais e, nomeadamente, o exercicio do ligue, agora asociado ao emparellamento: “era unha relación que si, que tiña o seu tempo, que levaba o seu tempo”. A pertinencia da separación en tanto a que se eluden responsabilidades asóciase, fundamentalmente, a “facerse cargo” das crianzas xestadas como consecuencia do encontro sexual. Porén, a través da maneira en que Alberte presenta o relacionamento podemos establecer unha gradación entre “unha relación” e unha relación “que tiña o seu tempo”. Tal e como se presenta, semella que a magnitude da irresponsabilidade que supón abandonar unha parella sería proporcional á duración temporal do emparellamento. Enténdese que o

emparellamento é unha actividade que se consolida co casamento, unha unión que se sente necesaria para transitar pola aceptabilidade social se se queren ter fillos. Polo tanto, ten relevancia máis aló do salto de etapa vital ao que xa aludimos en diversas ocasións. A dureza coa que se castigan as relacións duradeiras que se rompen ten que ver coa maneira na que acabamos de describilas: o emparellamento é o estadio previo ao casamento. Como consecuencia, canto máis duradeiro é, maior tempo se *inviste* nesa relación, máis próximo se está da etapa seguinte e máis se consolida unha vinculación que se asume como monógama. Así, se ben o abandono sempre é problemático, mais o é cando xa se investiu tempo nun emparellamento que se entende como un camiño cara á unión ou “amarre” do que falaba o grupo conversacional anterior e que se identifica co casamento.

O que se discute neste fragmento é o que acontecería despois, unha vez que se romperon as regras, e que ten que ver coas “responsabilidades”. Trataríase de posuír a madurez necesaria para saber cales son as obrigas e actuar conforme a elas.

- (i) Fronte á mocidade inexperta que asume riscos e ás veces ten que pagalos, sitúase a idade adulta, caracterizada por asumir as consecuencias que dela se derivan.
- (ii) Fronte a idoneidade de experimentar *picando* durante a mocidade, colocan un ideal de emparellamento que conduce cara ao casamento na idade adulta.
- (iii) Fronte ao carácter esporádico e múltiple dos encontros con mulleres, asociados a esa liberación sexual dunha mocidade que se opón ao pasado, encontramos un emparellamento no que se asume a monogamia e, como consecuencia, un ideal de estabilidade que conduce cara á idade adulta.

Cumpriría reflexionar sobre unha última variábel que entra en xogo neste fragmento e que foi amplamente tematizada na segunda conversa. Trátase da importancia da familia ao entender que, entrar nese círculo, é a consecuencia lóxica do emparellamento estábel durante a idade adulta. Por ese motivo, a irresponsabilidade masculina asociada ao abandono dun emparellamento e, máis aínda con crianzas, trae repercusións negativas non só para a “solteira” e a súa percepción social senón tamén para o núcleo familiar do que forma parte: “era moito máis traumático ó mellor para a familia”. O grao de *trauma* está relacionado coa duración do emparellamento porque, tal e como vimos, asúmese que cando máis duradeiro é, mais difícil é de que se rompa. En última instancia, a aparición da familia mostra un dobre *trauma* que deriva: (i) da irresponsabilidade que supón non facerse cargo dunha crianza “non era solo” e (ii) de abandonar unha muller coa que se estaría en vías de formar parte do núcleo familiar porque xa se investira “o seu tempo” na relación.

h) O rolo de casarse e ir vivir xuntos aínda é moi habitual

Os fillos non se deben dar na mocidade porque supoñen un salto que trae profundas repercusións na etapa vital asociadas, tal como veremos nos seguintes fragmentos, ao

casamento e á vida familiar. É algo que na mocidade simplemente “pasa” como consecuencia dunha praxe irreflexiva.

Denís bueno | pero eso tamén pasa moito | así xente de dezaioito | vinte anos |
 como: || se quede embarazada e tal ||
 Alberte claro eu # ||
 Denís sí que: | o rollo de | nos casamos | vamos vivir xuntos i: | rollos destes | si
 que ||
 Alberte claro | ti ves | "ca# | Casamos" | na galega | (risas) ||
 Xián (risas) ||
 Denís a | aínda é moi habitual | todo eso ||
 Xián (risas) ||
 Alberte e hai aí un rollo: || ¿sabes? | eu flipo porque vese xente moi: | máis nova ca
 nos e tal: ||
 Denís con ese rollo | que dices ti ||
 Alberte con ese rollo | ou casando en xeral | ¿sabes? | aínda que non sexa por: | de
 penalti | {(risas) pero} ||
 Xián (risas) ||
 Denís que a primeira vez # || si | si | si ||
 Alberte ¿sabes? | pero sorpréndeme porque: | porque nós | agora | pero | é que
 sigue habendo tamén un rollo | é como o que me dixo {<nome propio>
 Mariña} | en plan | que: | da xente da súa clase non sei cantas | do instituto ||
 Denís o rollo de casar | que a min me parece ||
 Alberte non sei cantas están casadas || con fi# | algunha con fillos | xa aí | joder |
 temos || ata vinte e tres | vinte e catro anos ||

Extracto 12

O grupo conversacional amosa a mesma distribución das etapas vitais que vimos en conversas anteriores. Non tematiza a nenez mais si que delimita ideoloxías que caracterizan a mocidade e a idade adulta. Vimos en numerosas ocasións como a mocidade é o momento que caracteriza a pertinencia do ligue. Cando debuxamos o papel dos *picaflors* fixemos referencia, non só á performance masculina a través do método senón tamén á importancia da visibilización do desexo *picando* con moitas mulleres. Neste extracto detectamos ideoloxías a respecto da idade adulta que a caracterizan exactamente en base ao contrario. A través da crítica a accións deslexitimadas socialmente dentro da mocidade -como é ter fillos- elaboran toda unha teorización sobre a etapa vital adulta, que, á súa vez, entenden como aquela que sucede á anterior. Podemos deducir a pertinencia desta sucesión porque en ningún momento se cuestionan as accións dos protagonistas *per se* senón en relación á idade cronolóxica que posúen -“xente máis nova”- e que garda relación coa etapa vital. Os protagonistas teñen “dezaioito ou vinte anos”, polo tanto, son rapaces que deberían adscribirse ao patrón prefixado polos *picaflors* ou polo propio grupo conversacional en tanto a que *mortais* que intentan vivir de acordo ao que se lles presupón, aínda que se queixen.

Xa comentamos en conversas anteriores que as narrativas, incluso cando teñen como protagonistas outras persoas, posúen grande repercusión na proxección do eu. A primeira conversa que analizamos era un exemplo extraordinario desta cuestión. No fragmento que acabamos de presentar tamén é evidente xa que o grupo conversacional se compara explicitamente coas persoas que retrata -“xente máis nova ca nós”. Desa maneira, Xián, Alberte e Denis reforzan a súa pertenza a unha etapa vital “nova”, definida pola idade cronolóxica dos individuos que a conforman e por actividades que lles son lexítimas como o ligue e que se opoñen ás que caracterizan a mocidade casada. De feito, o extracto anterior constitúe un exemplo extraordinario para observar a relación que se establece entre o casamento e o salto cara á idade adulta, aquela que por contraste cos *picaflores*, se caracteriza polo cese de picar e, polo tanto, do propio ligue “en xeral”, con independencia das crianzas que se puidesen xestar debido a unha mala praxe durante a mocidade: “casando en xeral aínda sen penalti”. Todos eses rapaces e rapazas “máis” novas que deciden casar estarían acurtando a temporalidade que semellaba preocupar tanto a Mateo, Cosme e Berto cando falaban de aproveitar a mocidade porque son tempos que non volven. Xián, Alberte e Denis, non só semellan concordar coa importancia de adecuar os patróns ás franxas etarias senón que tamén concordarían coa idea do *amarre* coa que o outro grupo identificaba o casamento e que conlevaría, entre outras cuestións ou “rollos destes”, a convivencia: “vivir xuntos”. A través da teorización a respecto das solteiras con fillos no *antepasado* e as súas equivalencias no presente Xián, Alberte e Denis constrúense a si mesmos de acordo co que socialmente se espera deles. Para tal fin, non só visibilizan anécdotas alleas senón que tamén se colocan como termo de comparación para cuestionar un modelo de mocidade -“mais novos ca nós” - que diverxe do deles. Erixense como coñecedores dunha hexemonía que non só prescribe as directrices que tanto tematizaran para o flirteo senón tamén as que rexen a resolución feminina. Precisamente por iso, avalían a ruptura destas regras en termos de sorpresa: “sórpréndeme”, “eu flipo”. Alguén sorpréndese en tanto a que non espera algo porque vai en contra daquilo que coñece ou dos referentes que posúe. Así, través da ignorancia, reafirmanse, unha vez máis, nesa identidade que respecta a atribución do ligue a unhas determinadas franxas etarias ás que eles se adscriben e que exclúe outras actividades propias da etapa posterior, nomeadamente o casamento e a procreación. Para alén da sorpresa, o distanciamento destas prácticas tamén se manifesta deixando constancia do seu coñecemento indirecto a través dun programa de televisión chamado “Casamos”: “ti ves ‘Casamos’ na galega?”. Desa maneira, ao distanciamento que supón a ignorancia debemos sumar a descuberta a través de medios indirectos asociados á modernidade que son os que lles permiten determinar a frecuencia coa que se rompen os patróns: “aínda é moi habitual todo eso”.

Tal e como o grupo conversacional o presenta, a ruptura das regras non pasa exclusivamente por asumir un risco que trae consecuencias inapropiadas para a mocidade. A ruptura das regras identifícase con anticipar actividades propias da etapa posterior á mocidade, ben sexa porque se ten un *fillo* e iso conleva a necesidade de casar ou porque voluntariamente se decide casar, con independencia das crianzas. Fronte a ese vivir frenético que caracteriza a mocidade, a idade adulta defínese por asumir as responsabilidades dos propios actos e pola estabilidade do casamento. De feito, a sucesión lóxica que presentan entre ter crianzas e “vivir xuntos” fainos lembrar, unha vez máis, a noción de “amarre” á que aludía o grupo conversacional anterior.

A idea de que ter “fillos” na mocidade é unha práctica que tiña vixencia no *antepasado rural* e que continúa no presente -“aínda é moi habitual todo isto”- a pesar de non ser socialmente pertinente desde a perspectiva urbana, convídanos reflexionar sobre a necesidade de dirimir quen son esas persoas que, de acordo con Xián, Alberte e Denís, manteñen as dinámicas do pasado. Tal e como xa comentamos en varias ocasións, un dos elementos que preside a construción identitaria deste grupo é a demarcación da clase, asociada ao hábitat, que se establece por oposición a un tipo de masculinidade rural. Xa vimos como a ausencia de capital cultural afectaba ao estadio do flirteo e se materializaba nun método masculino deficiente e irrespectuoso que colocaba a visibilización do desexo sexual por enriba de calquera norma que puidese apelar ao decoro ou ao filtro. Á par, tamén vimos que a ruralidade afectaba ao estadio da resolución porque, se ben se lle outorgaba ás mulleres o papel censor esperábel, o seu método -“dar unha hostia”- presentaba as mesmas carencias que as “burradas” ou “piropos de obreiro” cos que se identificaba o flirteo.

Nesta ocasión observaremos, unha vez máis, como a clase e a etnicidade tamén xogan un papel fundamental na percepción da ruptura que supón anticipar actividades propias da idade adulta. Desa maneira, non só visibilizaremos ideoloxías que xa apuntamos senón que completaremos a análise da performance masculina de Xián, Alberte e Denís por oposición ao rural e en base á ruptura da hexemonía que rexe non só o ligue senón a conformación das etapas vitais asociadas a el.

Xián pero: | eu eso creo que: | que coincide ||
 Alberte é como: | xa ||
 Xián muito máis con: || co tema de que: | a xente: | que ten unhos estudos e que
 ten en plan | <click> ||
 Alberte ;no | claro | claro! ||
 Xián non digo que sea: | atrasada ou tal pero | en plan | nós || <click> queiras que
 non | temos máis mundo que unha xente que se queda no: ||
 Alberte no | porque || no | pero é certo porque a xente que tal é a que se quedou alí
 en: | {<nome de lugar> Xinzo} ||
 Denís {<asentimento> hum} ||
 Alberte o sea | as súas amigas que si que viñeron a estudar a: | á universidade ||

Xián ¡claro! || tes outra mentalidá | en plan | joder | vou: ||
 Alberte si | eu que sei ||
 Xián ¿pa onde vou eu agora con: | vinte e cinco anos ter un fillo e casarme? | no |
 Alberte claro | eu: | (risas) | eu recordo unha rapaza da miña clase que cando
 chegara era como super: || <click> || notabas ese rolo | que ó mellor | eu
 que sei | bueno | todos ó mellor cando chegamos á facultade | pois somos
 moi inocentes con respecto a certas cousas |

Extracto 13

Retoman a división que xa realizaran entre un “nós” que procede do rural e que marcha á cidade, en contraposición a aqueles que se quedan e que agora se identifican con “Xinzo”. Ese tránsito vital vai acompañado da adquisición de capital cultural que, nesta ocasión se asocia explicitamente ao ensino superior, a través desas “amigas que viñeron estudar á universidade”. Así, debúxanse dous espazos contrapostos “Xinzo” fronte a “universidade/facultade” que indexan identidades relacionadas coa clase e a etnicidade dos membros. Ao colocar estes dous espazos en pé de igualdade observamos, como o contexto rural nunca se define exclusivamente en base a coordenadas xeográficas que si que poderían identificar simplemente xentilicios como “Pol” ou “Xinzo”. Na súa delimitación ideolóxica tamén se inclúe o capital cultural que se asocia a outro tipo de lugares como a “facultade” e que aquí se poñen en pé de igualdade para establecer as comparativas. Neste fragmento equipárase a universidade ao contexto urbano e, xuntos, opóñense ao rural: “todos ó mellor cando chegamos á facultade”, fronte a “a que se quedou alí”.

Porén, tal e como tamén se reflicte neste extracto, cando pensamos no capital cultural, sería extraordinariamente reducionista relacionalo exclusivamente coa formación educativa regrada. Se ben é certo que a adquisición de coñecementos superiores é o link que, a priori, establece o grupo conversacional, xa vimos en fragmentos anteriores que ese coñecemento se fai extensíbel a outros moitos como pode ser a boa axencia durante o ligue. Porén, é certo que o coñecemento académico se asocia a unha maneira de comportarse que redundante, tal e como vimos, no decoro e na responsabilidade. Neste fragmento introdúcese unha terceira ideoloxía que ten que ver coa “mentalidá” e, desa maneira, colócase a importancia da maneira de entender o mundo no que se vive, isto é, as regras que rexen a *socialización* entre as persoas. É certo que a urbanidade do *común dos mortales* á que eles se asocian, non responde aos patróns hexemónicos por entender que son extraordinariamente excesivos. Tanto é así que a performance masculina pasaba pola crítica aos mesmos. O que diferencia estes *rapaces* dos do rural non é adscripción ás normas senón o seu coñecemento. Mentres que no primeiro caso non actúan conforme á hexemonía porque non poden, no segundo nin sequera o intentan porque non son conscientes da importancia das “sutilezas” que caracterizan a praxe urbana, máis próxima ao modelo de referencia dos picaflors. Sexa para o flirteo masculino, para a

resolución feminina ou para a anticipación das etapas vitais, o patrón que guía a ruralidade sempre é o descoñecemento.

Estabelécese un correlato entre a formación académica -“estudiar”-, o hábitat e un cambio de mentalidade que afecta a todas as facetas da vida dunha persoa. É así como recuperamos a importancia da espacialización que xa detectamos na segunda conversa a respecto daquel “paseo” ao que lle puxeran unhas “aceras” que recordaban o impacto da modernidade sobre prácticas de ligue pasadas que, á súa vez, indexaban identidades diferentes. Tal e como se presenta este fragmento, o coñecemento e a modernidade van parellas a abandonar un contexto orixinal-local e a aspirar a participar dun contexto global “mundo”.

O discurso do *politicamente (in)correcto* que elaboraron cando caracterizaron as mulleres feministas aplícase, nesta ocasión, para puntualizar a maneira en que entenden á xente do rural, evitando descualificativos “non digo que sea atrasada”. Porén, a maneira en que debuxan o rural reflicte unha maneira de entender as persoas que alí habitan desde a idea do *atraso*. Isto acontece non só porque Xián, Alberte e Denis aspiren a acceder a ese outro “mundo” global e continuar o tránsito que os levou desde o rural cara as cidades. Acontece tamén porque incluso a ruptura da hexemonía que rexe a distribución das etapas vitais se presenta en termos de romper tal avance espacial: “¿pa onde vou eu agora con vinte e cinco anos ter un fillo e casarme?”. Polo tanto, anticipar a crianza dun fillo non só acurta a mocidade senón que impide o tránsito espacial e, como consecuencia, o acceso a ese mundo global tan desexábel -“pa onde vou eu agora?”.

Fronte ese “mundo” asociado ao verbo “ir”, encontramos un rural que se describe co verbo *quedar* -“a xente que tal é a que se quedou alí”. O *quedar* fronte a *sair* e avanzar é coherente coa ideoloxía do *atraso* que serve para describir a quen responde a patróns do *antepasado* e anticipa a idade adulta a través de prácticas sociais que non son lexítimas na mocidade, como a procreación ou o matrimonio. En contraposición, a urbanidade sempre vai parella á modernidade e esta a unha liberación que non só é *sexual*, tal e como xa propuxeron, senón que afecta a todos os dominios da vida das persoas e que se materializa, seguindo coa espacialización, nese “mundo” de aspiracións que se opón a lugares como “Pol” ou “Xinzo”. A universidade non só outorga capital cultural aos individuos que visitan as facultades senón que tamén simboliza os espazos nos que se encontran, isto é, as cidades.

O “quedarse” é unha circunstancia que tamén garda relación co decorrer cronolóxico do individuo. Non só se *quedarían* desde o punto de vista físico, senón que, as regras que rexen un contexto culturalmente *atrasado* respecto ás normas que prescriben as cidades, fan que os individuos tamén vaian atrasados a respecto do evoluir vital que lles corresponde. Tal e como se reflicte nese fragmento, a universidade é o punto de inflexión para perder a inocencia con respecto á etapa inmediatamente anterior, isto é, a nenez -“cando chegamos á facultade

pois somos moi inocentes con respecto a certas cousas”. Seguindo esta lóxica, debuxan un rural que reponde a patróns pasados e ao que tamén se asocian discursos relacionados coa inmadurez dunha inocencia que esperta logo do paso pola facultade. No rural consérvase esa inocencia, entendida como cun *atraso* cando xa se está na mocidade, parella ao descoñecemento que tamén supón a falta de capital cultural. Non debemos entender que o atraso se asocie a prácticas como o casamento ou a procreación precisamente porque o que fan é adiantalas ao momento que lles corresponde en relación ao decorrer vital do individuo. O atraso aplícase á mentalidade e á madurez que fai con que os individuos non sexan capaces de xestionar as súas responsabilidades, para canto máis anticipar e impedir as consecuencias dos seus actos.

Con este fragmento, para alén dunha importante teorización a respecto da sociedade rural á que se opoñen, tamén podemos detectar algúns discursos que xa vimos noutras conversas e que entenden a madurez vital dos individuos como unha calidade que se adquire no tránsito da mocidade cara á idade adulta, da mesma maneira que a inocencia era o que separaba a nenez da mocidade e que agora se exemplifica nesa rapaza que chega á universidade. O interesante do extracto que segue é que non se conceptualiza a adopción estas características -inocencia e madurez- desde un punto de vista categórico que separa etapas senón como un proceso gradual que as acompaña. Trátase dunha anécdota relatada por Alberte na que conta como un día se cruzou con un rapaz e unha rapaza nun “pub” e, case sen mediar palabra, comezaron a *enrollarse*.

Alberte si | non sei | o seu | eu | acórdome agora dun día que: || <click> estaba na
 {<nome de lugar> Coruña} | por | de noite por aí nun pub i: || e: | cruceime
 con: | o sea con un rapaz que coñezo || <click> | entoces veu outra tipa que
 tamén conecía de vista e ve# | veume saludar e estaban saludándome os
 dous | presentei-nos | din-me a volta e ós dous segundos xa se estaban
 enrollando | pero || non se conocían de nada | non entendín nada | ou sea |
 eso sempre me: sorprenderá ||

Xián xa ||

Alberte {(risas) si | cousas da:} ||

Denís pero eso son cousas da: || das altas horas da madrugada ||

Xián xa ||

Alberte xa | pero aínda así | non sei | parece-me mui sorprendente ||

Xián e bue# || e: | eso || serán as hormonas ||

Denís (risas) ||

Xián tamén hai unha edá para eso ||

Alberte (risas) ||

Extracto 14

Para comprendermos a relevancia deste relato debemos ter en conta que o encontro entre os dous protagonistas se produce en “Coruña”, unha das cidades máis grandes de Galicia na que, por outra parte, tamén se localiza unha das tres universidades do país. Porén, Alberte interpreta o acontecido nos mesmos termos en que se presentaban os desvíos que manifestaban os rapaces e rapazas do rural, isto é, en termos de sorpresa -“paréceme moi sorprendente”- e descoñecemento -“non entendín nada”. Os protagonistas desta historia atentan contra a hexemonía que xestiona o ligue por varios motivos:

- (i) O flirteo era un estadio que se caracterizaba por mostrar un método e investir tempo e esforzo porque a resolución dependía del. No extracto que estamos a comentar asistimos a un encontro no que non se documenta a heroicidade masculina porque aos protagonistas simplemente non lles dá tempo: “xa se estaban enrollando”.
- (ii) A resolución dependía da boa xestión no flirteo mais, nesta ocasión é inmediata: “ós dous segundos”.

Para alén das hormonas que caracterizan a adolescencia, a razón á que alude Xián para explicar esa premura -“eso”- é a idade -“tamén hai unha edá para eso”. Esta afirmación é, cando menos curiosa porque, en principio, eses dous protagonistas estarían na mesma etapa vital que a persoa que fala. Acontece que, tal e como vimos, cada unha das etapas defínese por abranguer un período de tempo que pode ser máis ou menos amplo dependendo das decisións que toman os individuos, tal e como tamén estamos comprobando a través da tematización das posíbeis desviacións que poidan producirse e a súa relación con parámetros identitarios que teñen que ver coa oposición rural/urbano. Unha das peculiaridades que sempre estaba presente no salto de etapa era a reflexividade e a madurez. Porén, o que agora observamos, é unha gradación progresiva que, só ao final, culmina no salto categórico que supón a entrada na idade adulta e as responsabilidades que iso conleva. Podemos interpretar esta gradación porque se ben Xián entende que existe un único período mozo, distingue dentro del diferentes idades -“tamén hai unha edá para eso”. Así, fronte á irreflexividade de quen salta as normas sen ningún tipo de decoro e se enrolla cunha rapaza aos dous segundos, documentamos a idade na que se sitúa o grupo conversacional: tamén sería unha idade moza porque non mostran síntomas de teren producido o salto cara á idade adulta que supón o casamento ou a aparición de fillos, senón máis ben todo o contrario. Porén, o que os diferencia é que a súa evolución cronolóxica redunda na madurez que lles permite reflexionar de maneira crítica sobre as accións desa parella. Eríxense, polo tanto, como os que progresivamente se van opoñendo á impetuosidade e á inocencia que sería previsíbel nos seus inicios mozos.

Este extracto é importante porque nos axuda a corroborar unha determinada maneira de entender a ruralidade desde a falta de madurez e a impetuosidade que xa viamos a través das “burradas” coas que flirteaban. Da mesma maneira que acontece con estes rapaces que viven na cidade e teñen pouca “edá”, no rural os individuos son inmaduros porque se *quedan*,

tal e como xa dixemos, e porque por ese motivo van *atrasados* non só a respecto das normas sociais senón tamén da súa propia evolución persoal. O desaxuste entre a maduración e a idade cronolóxica que posúen é a causante de moitos problemas que sinalamos, entre os que destaca asumir riscos: a procreación nunha etapa que non corresponde e que trae consigo a obrigatoriedade doutras actividades que tampouco corresponden, tal e como acontece co casamento.

No fragmento que presentamos a continuación, Xián relata a anécdota dun rapaz do contexto rural do que el procede, un “rapaz do meu pueblo”, que se caracteriza porque emparellou cunha rapaza, tiveron un neno e, como consecuencia, foron vivir para a casa da familia del durante un breve período. Veremos como a convivencia “vivir xuntos” na casa familiar “dos sogros” garda grandes similitudes coa maneira en que se teorizou o casamento no grupo anterior e tamén cales son as potenciais repercusións que comporta facelo nun momento que non é o adecuado:

Xián eu solo conozo un: | chaval | do meu pueblo || que: | (risas) || colleu | non sei
 | de: | el ten ahora vinte e cinco anos | ou así || e: || púxo-se a salir con unha
 tía | que tiña || ten | VINTE | ou vinte e un || je deixou-na embarazada e: | a
 tipa foi vivir pá súa casa! || inda é o rolo de pueblo | que te vas vivir á casa
 do: | do outro e tal || e: | tiveron un neno ||

Alberte <tose> || <tose> ||

Denís dos sogros | é todo

Xián e: | aos quince días | xa a botou da casa | {(risas) e en plan} || {(risas) si} |
 un:has movidas ||

Denís (risas) ||

Extracto 15

A irreflexividade que caracteriza a ruralidade fai que os individuos transiten polas actividades que marcan etapa vital con grande axilidade. Tal e como vemos neste fragmento, no rural a velocidade non só se asocia con ter crianzas antes de tempo senón con integrarse no entorno familiar, tamén antes do desexábel. A conversa de Cosme, Mateo e Berto tematizaba pormenorizadamente a repercusión do casamento para o individuo porque o *eu* se redefinía en base a unha existencia dual que recodificaba os grupos dos que o individuo formaba parte, nomeadamente o núcleo familiar. De feito, tematizaban a familia desde a reestruturación que supón a aparición de alguén que condiciona non só ao grupo en xeral senón, en particular, a un dos seus membros, co que se fusiona en termos identitarios e dá lugar a un *eu casado/a*. Esta teorización garda grandes similitudes coa anécdota á que alude Xián porque, se ben non parece documentarse un casamento formal entre os protagonistas, si que aparecen algunhas das características coas que xa o definimos e que teñen que ver coa integración dentro desa nova familia, tal e como indexan non só os “sogros” senón tamén a propia vivenda -“pá súa

casa”. Unha vez máis, recuperamos a espacialización para dar conta da emerxencia de identidades. Se ben a “casa” remite ao concepto de familia, ir vivir á “casa dos sogros” semella ser unha acción que distingue a urbanidade do rural: “inda é o rollo de pueblo que te vas vivir á casa do outro”. O concepto de familia, en última instancia, serve tamén para darlle transcendencia a unha unión que, durante a mocidade, simplemente se entende como “salir con”. Fronte a ese emparellamento que se dá fóra da vivenda -“salir”- a “casa” outórgalle a transcendencia da familia, a seriedade propia dunha relación que se sitúa nunha etapa de tranquilidade e sosego.

A anécdota que relata Xián sería un exemplo que atenta contra a hexemonía: a fugacidade á que antes aludíamos, unida á falta de decoro e á irreflexibilidade das accións que caracterizan o rural, faría que:

- (i) Non se lle dea valor á transcendencia que supón dar pasos cara á consolidación da vida en familia, como é “vivir xuntos”.
- (ii) Tampouco teña valor romper unha relación que se presupón consolidada, coa mesma fugacidade e falta de decoro coa que se caracterizaba o flirteo: “aos quince días xa a botou da casa”. Recuperando pois, a idea da espacialización, esa “casa” que indexa identidade *casada* cando se entra mais tamén separación cando se “bota” a un dos membros.

i) Síntese

Esta primeira conversa, protagonizada por rapaces, presenta notábeis semellanzas a respecto das anteriores mais tamén algunhas diferenzas. Se ben é certo que detectamos, unha vez máis, a vinculación entre xénero e etapa vital asociada ao cambio xeracional, as divisións cronolóxicas que se establecen e a maneira en que se caracterizan son lixeiramente diferentes porque están ao servizo dunha performance masculina que aínda non é adulta. Xián, Alberte e Denis concordan cos grupos anteriores en que a mocidade é un período vital no que o ligue é pertinente, algo que non lle atribúen á etapa inmediatamente seguinte por relacionala co casamento e maternidade/paternidade. Por ese motivo, non debe sorprendernos que as historias sobre o ligue estean narradas en presente e tematizan o *agora*.

O contraste entre diferentes xeracións foi amplamente tematizado en ocasións anteriores, ao entender que a madurez é o momento propicio para reflexionar sobre o pasado propio. Así, a comparativa co *presente*, *pasado* e *antepasado* que protagonizaban outras persoas resultaba unha maneira moi eficaz para definir e reafirmar a etapa propia. Este grupo conversacional non renuncia á perspectiva reflexiva nin sequera á importancia do *antepasado*, simbolizado nesa *avoa* que tiña varios *pretendientes* cando era nova. Non obstante, a comparativa que elaboran Xián, Alberte e Denis sitúa, por enriba da etapa vital, a performance de clase e de etnicidade. A perspectiva xeracional está ao servizo de reforzar a oposición entre

un presente urbano moderno ao que se adscriben e un presente rural *atrasado* que mantén vixentes prácticas do *antepasado* e que nada teñen que ver co decoro e a mesura.

A importancia do presente é o que os leva a construír un modelo discursivo no que o foco se sitúa sobre a definición de *ligar*. O máis interesante é que conseguen (i) visibilizar a importancia desta actividade para performance de xénero durante a mocidade e (ii) elaborar toda unha teoría que relativiza a existencia dun único modelo de masculinidade fronte a outro de feminidade. Por detrás da súa maneira de entender o ligue, podemos determinar a existencia dun ideal de hexemonía, isto é, un construto ideolóxico que prescribe maneiras de actuar e que condiciona a maneira en que os individuos se definen socialmente. Se algo caracteriza as regras masculinas que mostran é a súa acentuada esixencia, o que provoca que a maior parte dos homes, non se poidan adaptar a elas e teñan que limitarse a *intentalo*, botando man de diferentes recursos. A través da figura dos *picaflores* mostran as directrices que caracterizan o ideal masculino ao que só uns poucos se poden adscribir. Tomando como punto de partida un modelo de ligue dividido en dous estadios, flirteo e resolución, asumen a axencia masculina durante o primeiro deles e debaten a importancia do método. A través da máxima “ter estilo e saber facelo” descóbrennos a importancia que posúe a *boa* axencia na performance masculina e a relación que garda coa desexada aceptación feminina, múltiple e parcial, que indexa o verbo *picar*. Fronte a eses *picaflores* que aglutinan o modelo ao que aspirar, encontramos os *flipados* e o *común dos mortales*, dous grupos que teñen en común o careceren da pericia necesaria para achegarse á norma. Ilustran dúas maneiras diferentes de construír masculinidade, no primeiro caso a través do finximento e no segundo do acto heroico que supón intentar adaptarse ás normas, sendo consciente da alta posibilidade de fracaso. A presión que exerce a hexemonía é o que explica que o *común* dos homes asuma, en cada flirteo, o risco que supón que a súa perspicacia non sexa suficiente como para fixir ou *amañar* unha performance minimamente aceptábel.

Neste contexto, é importante destacar a relación que establecen entre flirteo e resolución, ao entender que o bo método masculino garante a aceptación feminina. A resposta afirmativa dunha muller *reafirmaría* a masculinidade de quen a solicita e unha negativa necesariamente ten que cuestionala. Así é como observamos, non só a importancia da hexemonía, senón tamén dos mecanismos dos que se serve para exercer control, encarnados na figura desas mulleres que, coas súas decisións, avalían a axencia dos homes. Así, a feminidade constrúese desde a avaliación/censura do desexo masculino e a masculinidade mediante a súa visibilización a través do requirimento amoroso.

Detectamos aínda unha maneira máis de construír masculinidade que ten que ver coa avaliación da axencia allea. Era o que o grupo conversacional tematizaba a través da historia deses *amigos* que exercen *presión* cando observan un individuo que *intenta* flirtear cunha rapaza: non só constrúe masculinidade quen *intenta* ligar senón tamén aqueles que, sabéndose

membros do mesmo grupo, asisten expectantes á performance dun par. En calquera dos dous casos, sexa por parte dun sector social que se define como oposto -as mulleres- ou por membros do mesmo grupo que asisten ao fracaso do individuo -os amigos- o resultado sempre é o cuestionamento público da masculinidade. Por este motivo, o grupo conversacional entende que a axencia coloca aos homes nun dilema permanente:

- (i) Negarse a ser axentes supón un problema porque, de acordo cos *picaflors*, a axencia é o que os define como tal.
- (ii) Aceptar ser axentes tamén é un problema porque supón visibilizar publicamente un método do que depende o éxito do ligue e ao que só uns poucos teñen acceso. Para a maioría, implica someterse á incerteza da decisión feminina e, como consecuencia, ao potencial cuestionamento como homes.

Esta lóxica fai que a única saída posíbel ao dilema sexa a axencia feminina, pois, aínda que as solucións masculinas son plurais -aceptación dos *picaflors*, finximento dos *flipados* ou crítica/resignación do *común dos mortales*- a *presión* de ser axente sempre é unha *complicación* para eles. A través da crítica a todas as mulleres que non queren ser axentes, reforzan a existencia dunha masculinidade *común* que padece as consecuencias da hexemonía e que se constrúe desde a disidencia. Á súa vez, cando apelan a unha tipoloxía feminina plural, mostran novas ideoloxías que, baixo o ideal da modernidade, (i) se opoñen a un antepasado extraordinariamente censor e (ii) reivindicán a necesidade de que se subverta a distribución sexuada dos roles activo e pasivo. A construción discursiva das *feministas* serve para visibilizar un ideal de aperturismo social mainstream que cuestiona a supremacía masculina en termos de *machismo*. Alén diso, a súa suposta falta de coherencia na praxe é empregada para acentuar a problemática que define ao común dos mortales, precisamente, por non gozaren da solidariedade que solucionaría o seu dilema.

As mulleres *lanzadas* constitúen o contraste discursivo necesario porque son aquelas que permiten a inversión dos roles. Por ese motivo, tamén son as que nos mostran a maneira en que a hexemonía busca camiños para redefinirse cando as ideoloxías entran en conflito. Na figura dos *picaflors*, ese modelo ideal, conxugábanse as dúas grandes ideoloxías que definen a masculinidade en relación ao ligue: (i) a importancia do método ou, por extensión, a axencia e (ii) a exaltación do desexo masculino que indexa o verbo *picar*. A irrupción das *lanzadas* limitaba a primeira delas porque, no contexto do ligue heterosexual obrigaría aos homes a ser pasivos. Como consecuencia, a masculinidade redefiniríase en base á segunda, dando prioridade ás altas taxas de aceptación como símbolo de virilidade, tal e como se recolle na idea de “si che entra unha chavala, rexéitala menos”. Desá maneira, o grupo conversacional é capaz de acompañar a reivindicación dunha masculinidade alternativa que apela ás complicacións ideolóxicas do *común*, e, á súa vez, aproximarse á hexemonía botando man doutras.

É tal o grao de masculinidades plurais que reflicten Xián, Alberte e Denis, que a intersección con outras categorías xera novas divisións dentro dese abranxente *común dos mortais*, provocando tamén modificacións no código de ligue que se asume por defecto, ese que acabamos de describir e que se identifica co contexto urbano. A ausencia de capital cultural coa que caracterizan o rural, subordina a importancia do método e, como consecuencia, a axencia masculina en detrimento da exaltación do desexo. Constrúen un ideal de clase e etnicidade en base á ausencia de *filtro* durante o ligue que anula a heroicidade e o esforzo do contexto urbano que tanto lles preocupaba. O rural que debuxan é unha mostra máis da adaptación que pode sufrir a hexemonía, nesta ocasión polo choque se supón a intersección con ideoloxías que constrúen etnicidade e clase, simultaneamente. Porén, a súa tematización tamén constitúe unha vía importante para accedermos á maneira en que o grupo conversacional entende a etapa adulta.

Tomando como punto de partida a alta porcentaxe de *fillos de solteira* que caracteriza o antepasado, mostran a importancia que acada a procreación e o casamento no salto de etapa. O debate que xorde sobre a problemática que supón ter fillos durante a mocidade permítenos delimitar a importancia de adscribirse ás actividades propias de cada etapa porque, a alteración das regras hexemónicas enténdese como un desvío que supón un salto que acelera a entrada na seguinte. Este desvío serve, unha vez máis, para debuxar unha masculinidade rural irreflexiva que mantén os vestixios desas *fillas de solteira antepasadas* e se opón á *liberación sexual* que caracteriza o presente. De feito, os discursos sobre a modernidade alteran certos elementos adscribíbeis á idade adulta, tal e como acontece con ese casamento *antepasado* que, no presente equivale tamén a *vivir xuntos*. A través da maneira en que tematizan esta cuestión observamos ideoloxías que afectan á madurez e a constrúen desde a monogamia e a inmersión dos suxeitos no grupo familiar da parella, unha cuestión que tamén vimos en conversas anteriores.

3.1.2.2. Paulo, Martiño e Tomé

a) *Todo o que caía na rede é peixe*

Para dar inicio á análise ideolóxica deste grupo conversacional, observaremos, en primeiro lugar, a maneira en que Paulo, Martiño e Tomé entenden a relación entre ligue e masculinidade. Tal e como pode verse no extracto que presentamos a continuación, asumen implicitamente os estadios -flirteo e resolución- dos que falamos nas tres conversas anteriores e tamén a distribución dos roles de xénero activo-pasiva.

Paulo {<incerto> e xa ligaches} con aquela rapaciña da: {<susurrando>
 incomprensíbel} || {<incomprensíbel>} || (risas) ||
Martiño (risas) ||
Tomé {<nome propio> Cintia} ||

- Paulo (risas) ||
 Tomé {<nome propio> Cintia} ||
 Paulo coa da cafetería | joder ||
 Tomé na facultade || na cafetería | no | pero eso non é ligar | tío || unha cousa é falar-lle a unha amiga | de toda a# || ¿ti | ti a tóda-las mulleres que fales || ¡hala! | mira || dixeran-lle | "ola" || tal || vas pedir un cigarro a unha rapaza e xa ligaches? ||
 Martiño me# meter ficha ||
 Paulo pero sempre levas || sempre levas ao {<incomprensíbel>} ||
 Tomé eso é meter ficha ||
 Martiño xa:: ||
 Paulo que bo amigo [so:n || que bo amigo so:n e que ||
 Tomé si si || eso é verdá | chaval ||
 Martiño somos homes ||
 Tomé eso é verdá | chaval || eso creo | eu | eso creo que é unha capacidade innata que témo-los homes | {<asentimento> eh} || ¡mimá! || porque eu cando lle falo a unha tipa || a ver | se é unha tipa así con muita confianza ou un puto callo || (risas) ||
 Paulo é clavado || [(risas)] ||
 Martiño (risas) ||
 Tomé non vou con esa intención | chaval || [pero a ver] || se:: é unha chavala así que dices {<valoración> "buah} est:a | pode caer na rede todo o que caia na rede é peixe" ||

Extracto 1

Tomando como punto de partida o posíbel ligue entre Tomé e unha rapaza, os tres participantes visibilizan un entramado ideolóxico ao que se autoadscriben sen ningún cuestionamento, unha circunstancia que *a priori* semella afastalos significativamente dos rapaces pertencentes ao grupo conversacional anterior. A través desta anécdota, narrada formalmente como unha broma, Tomé mostra a axencia masculina en primeira persoa -“eu”- a través do verbo *falar* en “eu cando lle falo a unha tipa”. Os interlocutores, Paulo e Martiño, apoian a súa perspectiva con: respostas mínimas -“xa”-, afirmacións que destacan a exactitude das súas palabras -“é clavado”- e tamén risas. De feito, todos os verbos que se lle atribúen aos individuos masculinos presentes neste fragmento sempre indican axencia: *falar* -“falarlle a unha amiga” “cando lle falo a unha tipa”-; *ir* -“sempre lle vas”, “vou con esa intención”- e *meter* -“meter fichas”-. En contraposición, os que se reservan para as mulleres son os que ilustran a consecuencia ou resultado dunha acción previa que pertence a outra persoa, tal e como acontece co verbo *caer* en “caer na rede”: entendemos que a muller *cae* porque é atrapada por alguén que previamente colocou esa trampa ou “rede”. Así, retomamos a conceptualización do ligue desde a axencia masculina e, máis especificamente, desde a metáfora do *cazador-pescador* que, como consecuencia, tamén ilustra unha maneira de proceder que se asenta no axexo e a persecución dos suxeitos femininos.

Se ben non encontramos referencias a *lobos* ou *xabaris*, cabe destacar o “peixe”, presente na afirmación: “todo o que caía na rede é peixe”. As mulleres interprétanse como persoas que aceptan o requirimento dos homes, non por vontade propia, senón por causa de seren enganadas ou atrapadas a través dese *falar* ou dese *ir* masculino que se identifica cunha “rede” que as apresa. Debemos sinalar a importancia interseccional deste fragmento porque, á par do xénero, apela (i) á etnicidade rural a través de metáforas relacionadas coa pesca e (ii) á heterosexualidade ao asumir por defecto que as destinatarias do ligue sempre son mulleres “todas as mulleres coas que fales”.

Xián, Alberte e Denis realizaron grandes esforzos na tematización do método como unha vía para a performance masculina. Até o momento, Paulo, Martiño e Tomé non fan explícita ningunha preocupación por el mais si que podemos detectar que son conscientes da súa existencia, ao observar a maneira en que presentan a axencia á que se adscriben. Elaboran unha tipoloxía tripartita de mulleres que debuxa a importancia do que en ocasións anteriores se identificou como *filtro*. Tanto era así, que a ausencia de *filtro*, vinculada á falta de decoro e de capital cultural servía para construír diferentes tipos de masculinidades, máis ou menos desexábeis e asociadas á ruralidade ou á urbanidade. Paulo, Martiño e Tomé distinguen, por unha banda, as mulleres que exclúen e que se personifican en (i) “unha tipa así con muita confianza/unha amiga” e (ii) “un puto callo”. Fronte a isto, estarían as destinatarias do flirteo, identificadas con ese (iii) “peixe” ou “chavala que pode caer na rede”.

A escasa esixencia dun filtro que inclúe a posibilidade de aceptar a maioría de mulleres -“todo o que caía na rede é peixe”-, fai que poidamos hipotetizar que os dous primeiros tipos, *amigas* e *putos callos*, constitúen excepcións. O criterio ao semellan dar prioridade Paulo, Martiño e Tomé é a obtención do beneficio sexual por enriba das esixencias ou impedimentos que prescribe a escolla dun determinado “peixe”, fronte a “todo” o que podería caer. Non só visibilizan a importancia do desexo sexual, senón que ademais, as súas preferencias fan que se aliñen con ese rural que retrataba pormenorizadamente o grupo anterior. A diferenza fundamental na maneira de conceptualizalo é que, se ben non semellan aceptar un filtro demasiado estrito, iso non implica que desapareza por completo, tal e como hipotetizaran Xián, Alberte e Denis cando afirmaban: “se non tes filtro”. Acontece que, dentro de “todo” o potencial “peixe” co que poderían ligar, só se entenden como desexábeis aquelas mulleres que “poden caer” e non as que *a priori* xa semellan difíciles ou imposíbeis de *pescar*. Se a visibilización do método asociada á negativa feminina non comportase ningún incomodo, non sería necesario discriminar as mulleres en función do previsible éxito.

Polo tanto, aínda que semella colocarse a vontade sexual nun primeiro nivel, nunca se fai ao custo de visibilizar unha masculinidade que se prevé rexeitada. Tanto é así que o criterio fundamental que prescribe o *filtro* deste grupo conversacional ten que ver coa potencial receptividade feminina, que é a que divide o grande grupo de “peixe” en dous: o que

pode caer na rede e o que non. A través desta metáfora vemos a importancia do filtro como equilibrio entre (i) a voracidade sexual de quen pesca individuos que pertencen a unha categoría *-peixe-* e non individualidades con nome propio e (ii) a importancia dunha axencia que non se subordina á inconsciencia de aspirar a imposíbeis porque, coa súa negativa, poden cuestionar a masculinidade de quen as solicita.

MULLERES “PEIXE”			
AS QUE PODEN CAER NA REDE		AS QUE NON PARECE QUE POIDAN CAER NA REDE	
Si queren ligar eles	Non queren ligar eles	Non queren ligar eles	Si queren ligar eles
	“amigas”		“todo o que caia na rede é peixe”
	“putos callos”		

Táboa 5: Clasificación das mulleres en base á súa dispoñibilidade e á vontade de ligar con elas

Tal e como ilustra a táboa, nun segundo nivel, situado por debaixo daquel que distingue *o que pode caer do que non*, establécese unha división que separa as *amigas e putos callos* de entre todas *as que si poden caer*. Analizaremos estas dúas categorías simultaneamente, entendéndolas como polos opostos. A construción discursiva de ambas as dúas realízase en base á relación que pode existir entre os homes e cada un deses dous tipos de muller. No caso das *amigas* faise explícita a importancia da “confianza”, ou sexa, da tranquilidade que comporta esa persoa e do vínculo que xera unha relación de afecto. En contraposición, a delimitación discursiva do *puto callo* establécese aplicando un criterio exclusivamente físico que, por oposición ás *amigas*, anula calquera outro. A importancia de dirimir a maneira en que retratan estas excepcións reside en que só desa maneira podemos entender o que buscan os homes e a maneira en que, como consecuencia, entenden o beneficio persoal que pode derivarse do ligue. Ao eliminar calquera tipo de vínculo afectivo para dar absoluta prioridade ao físico que exclúe os *putos callos*, Martiño, Paulo e Tomé mostran unha maneira de entender o ligue acorde con ese “picar” ou “picotear” sexual que vimos noutras ocasións. Primase o encontro estritamente físico e non o relacionamento afectivo.

Cando Paulo retrata a maneira en que Tomé liga coa rapaza da cafetería –“sempre lle vas”–, dá por feito que o éxito do ligue vai parello a unha determinada maneira de flirtear. Reproduce un hipotético discurso no que Tomé ligaría ela dicindo: “que bo amigo son”. A idoneidade do seu método permítenos reflexionar sobre a importancia que as mulleres lle outorgan á vinculación afectiva que desbotaban os homes cando colocaban a “confianza” das

amigas como un problema. Semella que as prioridades femininas son diferentes, tal e como xa analizamos pormenorizadamente na segunda conversa. Viamos as críticas que sufría Simón na conversa de Cosme, Mateo e Berto ao decidir casar porque era unha acción que, en principio, lle impedía seguir picoteando. Contrastaban con todas aquelas que recibía Adela, acusada de non querer *estar con alguén*, isto é, manter relacións máis ou menos estábeis que escapan do *picoteo*. As mulleres sempre parecen adaptarse ao esquema do amor romántico cuxa finalidade é a relación de parella mentres que os homes se adscriben fundamentalmente á sexual.

A maneira en que liga Tomé, apelando á *amizade*, abre a posibilidade a unha interpretación da axencia masculina como unha maneira de adaptarse ao que as receptoras queren. A definición do método a través do finximento sería coherente coa interpretación do ligue en termos de caza ou de *pescas* porque, en ambos casos, a presa é enganada no sentido literal porque acepta a transcendencia dunha amizade cando, no fondo, só é beneficio parcial e no sentido metafórico porque ese peixe recoñécese como alimento só cando caeu na rede, produto do descoñecemento. Así, podemos dicir que, en certa medida, este grupo conversacional perfila o concepto de “ter estilo e saber facelo” que apuntaba o anterior en base ao finximento de quen axexa, ocultando deliberadamente as súas verdadeiras intencións.

Tal é a importancia desta maneira de proceder en termos de masculinidade que se entende como “unha capacidade innata que temos os homes”, ou sexa, aquilo que os define como tal “somos homes!”. Non se cuestiona nin se acepta que poida ser doutra maneira porque constitúe unha variábel “innata”, isto é, non adquirida senón intrínseca ao asumir que ten orixe no nacemento. Un aspecto interesante deste fragmento, e particularmente da expresión “somos homes!”, ten que ver con que constitúe un bo exemplo de como a fala pode ser un medio para que se produzan metadiscursos identitarias que, á súa vez, tamén performan identidade. Cando as persoas falan sobre o que *son*, non só están operando nun nivel “meta” senón tamén construíndose en base a aquilo que ten relevancia nun determinado contexto. Non se trata de asumir ou de cuestionar a veracidade do que din, isto é, se son “homes” ou non, senón de observar unha particular maneira de entender a identidade en si mesma como algo constitutivo que define os individuos.

Á par de “innata”, a maneira de proceder durante o ligue tamén é unha “capacidade”, isto é, unha actuación que depende dos medios dos que dispón unha persoa. Enténdese que o finximento é algo que define a masculinidade mais que a posibilidade de finxir, mellor ou peor, depende da maneira en que se explota tal “capacidade innata”. Tendo en conta todo isto, non debe sorprendernos que a negativa feminina se entenda como un problema e que, por ese motivo, se exclúan como potenciais *presas* a todas mulleres que previsiblemente non parece que poidan *caer*. A negativa é o que a elas lles permite escapar e, polo tanto, a vía que teñen

para visibilizar que foron conscientes do finximento que define os homes. Unha vez máis, por detrás da descuberta feminina está a posta en cuestión dunha axencia masculina mal feita.

b) Mandar sinais cognitivas coma as abellas

Até o momento, caracterizamos o flirteo en base á axencia masculina e só, brevemente, apuntamos a importancia do finximento para que os homes poidan obter un beneficio que implica ao sector feminino pero non coincide coas súas expectativas. Detectamos que a maneira de proceder masculina garda relación con aquilo que se espera tralo estadio inmediatamente seguinte e do que as mulleres son as protagonistas ou, cando menos, as que deciden. Nos extractos que analizaremos neste apartado, exploramos as peculiaridades que definen a axencia masculina porque son tamén as que nos permiten obter un retrato máis axeitado das ideoloxías de xénero que o grupo conversacional asume como hexemónicas e a maneira en que Paulo, Tomé e Martiño se relacionan con elas.

Tomé	vas in vas indo así <incomprensíbel> vas-lle falar pero ao mesmo tempo tas-lle aí dicindo
Paulo	(risas) ou no ou no
Martiño	está está sisando
Tomé	"pápa-me pápa-me" (risas)
Paulo	(risas)
Martiño	(risas)
Paulo	(risas) mánda-lle señales cognitivas coma as abellas (risas)

Extracto 2

A axencia masculina pode dividirse en dous planos que gardan relación cos verbos, “ir falar” e “estar dicindo”. No plano superficial descubrimos unha axencia explícita que aparece no enunciado “vas indo así, vaslle falar”. O verbo *ir* indica desprazamento e, polo tanto, indexa un suxeito masculino que toma a iniciativa de aproximarse a unha muller coa finalidade de establecer contacto con ela -“falar”. Aquilo do que se *fala*, en principio, non ten nada que ver co requirimento sexual explícito porque, tal e como vimos, as expectativas femininas sobre o lígüe son diferentes ás masculinas e iso podería supor un problema. Se lembramos a anécdota da “camareira”, entendemos que se opta por cuestións intrascendentes como “pedir un cigarro”. Por detrás desa petición estaría a vontade de tomar contacto, unha acción que pouco a pouco se vai convertendo nunha “rede” que engana as mulleres porque inclúe outro tipo de contidos que pasan desapercibidos.

Fronte a *ir falar* con alguén, detectamos a existencia dun plano subxacente que se caracteriza por *estar dicindo*. O que diferencia “falar” de “dicir” é que, este segundo verbo, denota a existencia dun contido que se expresa: podemos *falar* en abstracto mais cando *dicimos* sempre é *algo concreto*. Xa non se destaca a iniciativa que incluía o verbo *ir* cando

acompañaba a *falar*; senón o valor intrínseco de aquilo que se *di* e o proceso de facelo que denota o verbo *estar*. Ese contido subxacente é o que Paulo destacaba cando entendía que Tomé lle dicía á camareira “que bo amigo son”. Porén, unha cousa é o que se pode transmitir indirectamente e outra o que realmente se desexa e que Tomé expresa en “pápame, pápame”.

	CARACTERIZACIÓN DA AXENCIA MASCULINA		
	CONTIDO EXPLÍCITO	CONTIDO IMPLÍCITO	
ACCIÓN	ir + falar	ir de (= finxir)	estar + dicindo
BENEFICIO	Contacto	Relacionamento	Sexual
EXEMPLOS	“pedir un cigarro”	“que bo amigo son”	“pápame, pápame”

Táboa 6: Contido explícito e implícito que caracteriza a axencia masculina

A través do verbo “papar”, unha vez máis, detectamos a metáfora de inxerir alimentos para facer referencia ao encontro sexual. Con todo, o valor que engade *papar* fronte a *comer* ten que ver coa ansia de facelo case sen mastigar. O beneficio que se espera é instintivo e voraz da mesma maneira que o cazador caza para satisfacer unha necesidade. O curioso deste extracto é que a axencia de *papar* é algo que se lle reclama ás mulleres, tal e como mostra o imperativo “pápame”. Aparentemente, cabería entender que esa axencia feminina vai en contra do modelo pasivo hexemónico. Porén, veremos como unha lectura discursiva máis profunda nos continúa a situar no mesmo dominio.

O modelo masculino caracterízase por *falar sen dicir*, por ocultar a vontade sexual por debaixo dunha interacción aparentemente intranscendente que só apela ao contacto interpersoal ou, en tal caso, ao interese en que se produza. Quizabes tamén poidamos teorizar a reacción feminina dunha maneira similar. O feito de tomar a iniciativa de *papar* podería entenderse como unha aceptación que non se verbaliza. Desde esta perspectiva, se algo caracterizaría o ligue en ambos estadios é a súa natureza indirecta. Da mesma maneira que o flirteo esconde dous planos, situados a diferentes niveis de visibilidade e identificábeis con *falar* e *dicir*, a resolución constrúese en base a *aceptar* e *papar*, respectivamente.

O método indirecto non debe sorprendernos porque, en certa medida era o que servía para caracterizar o estilo ideal daqueles *picaflores* urbanos que se construían en base ás “sutilezas” e por oposición á fala directa ou pouco decorosa das “burradas” rurais. Nese *dicir sen falar*, semella residir o modelo masculino hexemónico, aquel que define o *estilo e o saber facer*. Tanto é así que este grupo conversacional entende que a única maneira en que se transmite o verdadeiro contido é a través de “señales cognitivas”. Fronte ao carácter

explícito da transmisión verbal de contidos, Martiño, Paulo e Tomé destacan a importancia das “señales”, isto é de indicios que outra persoa pode interpretar. A referencia ás “abellas” é importante en tanto a que constrúe ruralidade da mesma maneira que fixeran as metáforas sobre a pesca. Tamén é interesante porque mostra a relevancia comunicativa deses *sinais cognitivos*, pois, se por algo se caracterizan as abellas, é por teren un dos sistemas de comunicación animal máis complexos. Karl von Frish (1967) mostrou que, co movemento vibratorio do seu abdome, son capaces de informar ao resto da colmea sobre o lugar onde se atopan diferentes fontes de alimento, sinalando dirección e distancia. De feito, non debemos esquecer que este grupo está integrado por tres estudantes de lingüística. Non resultaría raro que tivesen acceso a un coñecemento máis ou menos especializado da linguaxe animal. Daquela, cabería argumentar que, ademais de ruralidade, tamén están construíndo clase ao erixirse como estudantes universitarios que comparten coñecemento especializado.

A modo de resumo, podemos dicir que, tal e como se postula esta maneira de entender a axencia masculina, podemos distinguir dous planos:

- (i) Plano explícito: Inclúe aquilo que se expresa con claridade e que remite a cuestións superficiais. Trátase dunha interacción caracterizada por apartarse de calquera referencia que teña que ver co ligue, sexa a vontade sexual ou o relacionamento. Exemplifícase na axencia de Tomé cando *vai falar* con Cintia, esa “camareira” á que lle pide “un cigarro”.
- (ii) Plano implícito: Inclúe o contido que reside no fondo da solicitude masculina. Detectamos dous subtipos relacionados con aquilo que expresan os homes e o que en realidade lles gustaría expresar mais non poden.
 - A través de diversos “sinais” transmítese o coñecemento *cognitivo* que apela á “confianza” e ao relacionamento porque é o que as mulleres desexan. Exemplifícase na axencia de Tomé cando, segundo Paulo, *vai falar* cunha rapaza para pedirlle un cigarro pero, no fondo, *estalle dicindo* que o que quere é manter unha relación de confianza: “que bo amigo son”.
 - A través deses “sinais” existe un coñecemento subxacente que oculta as verdadeiras intencións e que aspira ao relacionamento sexual. Exemplifícase a través do discurso directo que reproduce Tomé en “pápame, pápame” e co que recolle aquilo que lle *estás dicindo* a unha rapaza sen que se dea conta.

Se consideramos este conxunto de planos discursivos non é difícil entender o mecanismo que explica a *rede* na que caen as mulleres: os sinais explícitos que envían os homes afástanse do ligue e os implícitos apelan ao que elas desexan. Porén, no fondo encerran os desexos masculinos, aqueles dos que elas se afastan máis que aceptan ao *caer* nesa dialéctica que acabamos de debuxar.

Dito isto, a axencia feminina que incluía o fragmento anterior deixaba ver como o carácter indirecto e a distinción de planos tamén parecía caracterizalas a elas. A aceptación

coa que protagonizaban o estadio da resolución non se verbalizaba senón que se deducía a través do beneficio que supón que te *papen*. No extracto que presentamos a continuación, Paulo, Martiño e Tomé establecen unha oposición entre o ligue e outro tipo de achegamento heterosexual que denominan “zorrear” -“iso máis que ligar é zorrear”.

Paulo pero eu penso que o que pasa nas discotecas || ¿sabes? || estás || ¿sabes a mítica que estás bailando | tal || iso máis que ligar é | zorrear || ¿non? ||

Martiño xa ||

Tomé si | si | é que hai | que hai algunha chavala que se che bota aí | que parece que che quere: | morder na iugular ||

Paulo home | eu penso que || algunha ||

Martiño {<asentimento>} || e despois falas con ela e é unha puta estreita ||

Tomé bueno | eso non ten nada que ver || ao millor ||

Paulo (risas) ||

Martiño {<desacordo>} ah | pero ao mellor está bailando | e arríma-se-che un pouco | e ti s# s# ch# | {<pausa sonora>} | tes # {<incomprensíbel>} | tes outras cousas ||

Tomé no | aquí venimos a hablar de# || venimos a hablar de ligar | no de follar ||

Martiño no | eu non falo de follar | joder || pero por exemplo | ti arrímas-te# arrímase-che unha tipa | e ti pensas que ela quere mandanga ||

Paulo (risas) ||

Martiño (risas) | que se quere tema | tío | e ao final non quere || está bailando sólo || pero ti {<incomprensíbel>}

Tomé si | e se cadra ten alí o mozo de lado | e ves que se che arrima aí || ¡home! ||

Paulo exacto ||

Martiño xa | pero eso son zorrós ||

Paulo raza falsa | raza falsa ||

Martiño non teñen outro nome | tío ||

Tomé bueno | tamén ||

Martiño méten-che en problemas | tío ||

Paulo hai moitas {<apelación>} eh | || hai moitas desas ||

Martiño si | si | si || é que méten-che en problemas

Extracto 3

Se ben é certo que “zorrear” se distingue de “ligar”, tal e como mostra a necesidade de distinguir dous significantes, tamén semellan detectarse importantes similitudes. Nas dúas últimas conversas analizamos un sistema de ligue que incluía soamente dous estadios: flirteo e resolución. Porén, na primeira de todas elas, incluíamos a existencia dun terceiro que chamabamos provocación. O fragmento que acabamos de ver, ten como peculiaridade a tematización do sistema tripartito.

A provocación identifícase coa axencia feminina. Nesta ocasión con esa muller que inicia todo o proceso de ligue cando “está bailando”. O proceder feminino é indirecto porque,

a través das súas accións, mostra interese sexual ante os homes. Tal e como o presenta Martiño, a hipotética rapaza da que falan expresaría, a través dese baile e particularmente do seu achegamento físico -“e arrímaseche un pouco”-, o interese por establecer un encontro sexual: “quere mandanga” “falo de follar”. Porén, ela en ningún momento verbaliza tal interese, nin sequera durante o estadio do flirteo, aquel no que se produce o encontro e a interacción -“despois vas falar con ela”- e no cal o protagonismo é sempre masculino -“vas falar <ti>”. Chamabámoslle *provocación* porque, tal e como se presenta, as mulleres *provocan* ou promoven que os homes se volvan axentes. Tendo en conta que eles sempre queren -“todo o que caia na rede é peixe”- e que precisan ter garantías de que a masculinidade non será posta en cuestión, estas *mulleres provocadoras* convértense instantaneamente en destinatarias de ligue óptimas en tanto a que *peixe que pode caer*, pois, ao solicitar indirectamente a axencia masculina, anticipan a aceptación no estadio inmediatamente seguinte, a resolución.

Durante a provocación, as mulleres son axentes que desexan -“quere morder”, “quere mandanga”- e os homes suxeitos que interpretan as súas intencións, tal e como mostran os verbos *parecer* ou *pensar* en “parece que che quere morder na iugular” ou en “ti pensas que ela quere mandanga”. O curioso é que, de acordo coas interpretacións masculinas, as mulleres non demandan afecto ou relacionamento senón encontro físico e sexual “morder, mandanga, foder”. Esta conceptualización é coherente coa maneira en que se presentaba o flirteo masculino en base a dous planos:

- (i) O explícito servía para tomar contacto. Os homes empregaban temas aparentemente intranscendentes para iniciar unha conversa e *falar sen dicir*. Agora son elas as que a través dese baile reclaman a atención, tamén *sen dicir*.
- (ii) O implícito transmitía o contido que desexaba o grupo oposto. No flirteo, os homes apelaban ao relacionamento que previsiblemente esperan as mulleres: “que bo amigo son”. Na provocación, os homes interpretan os bailes femininos en base ao que eles desexan, isto é, a vontade de “foder”.

Semella que todas as fases do ligue están impregnadas por ese estilo indirecto que se adapta ás expectativas do grupo oposto. Así, as “señales cognitivas” enganosas serían o *modus operandi*, tanto de homes coma mulleres, en todos os estadios nos que son protagonistas.

O flirteo enténdese desde dúas perspectivas en función de se existe ou non provocación feminina. No acaso de producirse, convértese na reacción de alguén que é requirido por unha muller. Así é como se presenta na anécdota anterior pois, interaccionar cunha hipotética rapaza é consecuencia -“despois”- da maneira en que os homes interpretan as intencións femininas por causa dese baile no que se arriman: “e despois falas con ela”. Tal e como se presenta e, tendo en conta as conversas anteriores, semella que a provocación pode obviarse pero, cando se dá, é positiva porque ofrece garantías para a performance masculina.

Tal é a importancia desas garantías que a ruptura do que se entende como un acordo implícito entre homes e mulleres causa un forte rexeitamento por parte do sector masculino até o punto de converter ás mulleres en “zorrós” e “estreitas”, desde a súa perspectiva. En ambos casos, estas mulleres caracterízanse porque provocan ao sector masculino e non respectan a repercusión que deben ter no estadio da resolución os *sinais* que lles envían durante a provocación.

A resolución enténdese como o último estadio, aquel que permite ou imposibilita que se obteñan beneficios do ligue. A aparición ou non da provocación fai que se conceptualice de dúas maneiras, tal e como acontecía co flirteo.

- (i) No caso de non existir provocación, a resolución é un mecanismo que permite avaliar a *pescas*, isto é, documentar que o *falar sen dicir* masculino se fixo correctamente. Seguindo a lóxica deste grupo conversacional, serviría para dar conta de que unha muller foi enganada e *caeu na rede*.
- (ii) No caso de existir provocación, a previsibilidade da resposta afirmativa feminina, fai que a resolución sexa simplemente un medio para que as mulleres recreen feminidade a través da toma de decisións e, como consecuencia, deixen espazo para que os homes performen masculinidade a través do flirteo. Semella que manter os roles é relevante porque os individuos se definen en base a eles, incluso cando a resolución se prevé desde o inicio. Quizabes por este motivo, a ruptura que ofrecen os “zorrós” e as “estreitas” é tan castigada discursivamente.

A traizón feminina reside en iniciar un proceso de ligue do que elas saen completamente airosas -porque a feminidade non se ve cuestionada ao negar a un home-, sabendo que a masculinidade de quen lles *vai falar* resultará danada. Tanto é así que os homes só son conscientes do engano no último momento -“ao final”-, xusto cando deben enfrontarse a unha negativa que non esperan: “ao final non quere”. O que distingue estes dous tipos de muller, “zorrós” e “estreitas”, non é a traizón senón a razón que está por detrás da negativa feminina:

- (i) As “estreitas” son rapazas que negan o requirimento masculino despois de facer que un home se sinta provocado -“ti pensas que”. A aparición do cualificativo “estreita” permite argumentar o trasfondo ideolóxico que vai máis aló dunha simple negativa. Tomaremos o significado de *rixido* ou *axustado* para describir un tipo de persoa a quen, como muller, non lle corresponde aceptar abertamente ter sexo cun home. Semella que moitas delas aceptan tal requirimento ao seren enganadas como *peixe que cae*. O que caracterizaría unha *estreita* é que ten unha idea restritiva sobre as relacións sexuais e, polo tanto, sobre aquilo que se lle presupón. Polo tanto, adáptase á hexemonía con precisión porque non cede -“non quere”. As maneiras de nomear son fundamentais porque, por detrás delas, descubrimos ideoloxías profundamente arraigadas que ilustran maneiras de concibir os

individuos. Tanto é así, que cabería, por exemplo establecer unha oposición entre as “estreitas” e as “retraídas” que tematizaban algúns dos outros grupos conversacionais. En ambos casos, eran individuos que ilustraban o problema da negativa feminina. Porén, a maneira de cualificalos destaca, nun caso, a rixidez dos patróns femininos que desbotan o encontro sexual esporádico e, noutro, a actitude daquelas que queren sexo mais que se *retraen* porque deben esixir traballo e esforzo masculino.

- (ii) Os “zorrós”, en contraposición, son mulleres que escapan desa hexemonía que circunscribe o relacionamento ás súas posíbeis aspiracións, polo menos en aparencia. Así a todo, tal e como ilustra a anécdota, presentan a peculiaridade de posuíren parella “e se cadra ten o mozo de lado”. Nesta cuestión semella residir o motivo polo que rexeitan, finalmente, aos homes a quen provocan. En certa medida, ese “mozo” do que falan Martiño, Tomé e Paulo achéganos a un modelo de relacionamento que apela á monogamia. Asíse o que o bo funcionamento dunha parella reside na exclusividade sexual. De feito, os “zorrós” son incluso máis censurados que as “estreitas” porque, aínda que en ambos casos, todas as mulleres saben que a resolución será negativa e cuestionará a masculinidade de quen flirtea, só os “zorrós” introducen un segundo problema: ese “mozo” que asiste ao flirteo “de lado”. Non só cuestionan a masculinidade de quen as require senón que ademais introducen aos homes nun duelo masculino -“métenche en problemas”. Nel participa (i) quen defende a monogamia desde unha actitude posesiva, tal e como mostra o verbo *ter* en “ten alí o mozo” e (ii) quen solicita unha muller que o provocou.

Cabería entón, intentar determinar a importancia deste entramado ideolóxico na performance masculina do grupo conversacional. Tal e como presentan o *ligue* por oposición ao *zorreo*, retrátanse como homes que se adaptan á hexemonía de xénero. Aceptan o modelo axente masculino que prescribe o flirteo e acomodan a súa axencia a aquilo que se supón que deben desexar. Por ese motivo, son homes que seleccionan os suxeitos femininos en base ao beneficio que poden obter deles e que lidan coas expectativas femininas vinculadas ao relacionamento amoroso a través dun método que reside na comunicación indirecta e no engano. Este método que, en certa medida, podería ser cualificada como pouco ética, xustifícase discursivamente ao responder a patróns hexemónicos que entenden as mulleres como presa ou alimento para os homes. A aparición dos “zorrós” e as “estreitas” debe entenderse tamén como unha vía para lexitimar o método masculino ao que se adscriben.

O procedemento de *ligue* que os caracteriza non só responde ao modelo hexemónico, dividido en dous planos, superficial e subxacente, senón que tamén caracteriza as mulleres, dependendo do estadio. Todos os individuos son indirectos dunha maneira ou de outra: elas durante provocación e a resolución e eles durante o flirteo. De acordo con isto, sempre se lexitimaría a existencia dunha vía para non comunicar abertamente o que se quere transmitir.

Esta circunstancia era evidente a través do *falar sen dicir* e tamén do *papar sen aceptar*. O método indirecto non suporía ningún problema ético porque o marco hexemónico ao que se adscriben homes e mulleres prescribe que eles soliciten *falando* e que elas acepten *papando*. O problema que presenta o *zorreo* é que as mulleres seguen as regras do método indirecto durante a provocación para, deliberadamente, poñer en cuestión a performance de xénero do grupo contrario. Se ben é certo que, no esquema de ligue, os homes menten porque solicitan as mulleres en termos de relacionamento -“que bo amigo son”-, o coñecemento que ambos grupos teñen do esquema hexemónico de ligue fai que elas, no fondo, tamén sexan conscientes da verdadeira finalidade e por iso respondan, no caso de quererem, *papando*. O problema que presentan os *zorrós* e as *estreitas* é que transmiten un contido subxacente que se adapta á hexemonía de quen provoca mais rompen o código ao non aceptar os homes despois de telos provocado. O grupo conversacional eríxese como censor desta circunstancia, criticando a ruptura das normas e reivindicando, en contraposición, o método indirecto ao que se adscriben e que semella coincidir co hexemónico porque se asume por defecto e porque coincide significativamente co que presentaron outros grupos.

Non só son os que se adscriben á hexemonía que performa masculinidade a través do flirteo senón que tamén se adaptan á importancia do desexo sexual que caracteriza os homes. Constrúen unha masculinidade que asume simultaneamente ambas ideoloxías e as visibiliza con acentuada preponderancia e á par. Por ese motivo exclúen o *peixe que non pode caer*, entenden as mulleres en termos de *presa* e cuestionan o non obter beneficio cando se senten enganados.

c) Antes de tirar o pino hai que estudar o caso

O extracto que presentamos a continuación ten grande interese porque constitúe o contrapunto argumentativo de todo o que levamos mencionado e, por ese mesmo motivo, un exemplo extraordinario de choque discursivo. Tomé coloca a importancia dun filtro maior na selección dunha rapaza coa que ligar. A súa escolla -“as tipas coas que me liei”- vai máis aló de optar por *aquelas que poden caer* ou simplemente de aceptar *todo o que caia*. Trataríase de ligar con mulleres coas que se ten establecido un contacto previo: “xa as conecía de antes”.

Tomé pois eu | vou-che dicir a verdá | tío || eu non son | nunca me: | cas tipas cas
 que me r# | cas que me liei e tal | nunca foi aí | en plan || {<chasquido> xa
 as conecía de antes || ¿sabes? || e tiña aí || eu non entro aí a: | nunha
 discoteca aí | a machada || ¿sabes? ||

Paulo {<asentimento> hm} || a ti gusta# gústa-che traballar | chaval

Martiño no | eu no || {<apelación> eh} ||

Tomé eu meto as cuñas primeiro ||

Martiño {<incomprensíbel>}

Paulo gústa-che traballa::r ||

Tomé claro || eu antes de tira-lo pino ||
 Paulo (risas) ||
 Tomé {<pausa sonora>} no::n ||
 Martiño (risas) || {(risas) das-lle un toque} ||
 Tomé xa non empezo aí ca: || a machadazos | ¿sabes? || hai que
 estudar primeiro o caso || entón cando lle:: | cando lle
 entro aí a unha chavala | pois digo | “¡hostia! || pois esta tía
 conózo-a” | non me ando | liando | con mulleres | cada noite aí
 con unha ||
 Paulo ¡no que va! ||
 Martiño xa | tío ||

Extracto 4

Mais aló da importancia que poida ter este fragmento para comprender a performance identitaria dos individuos, as palabras de Martiño, Paulo e Tomé son interesantes en tanto a que nos permiten explicar con maior precisión a metodoloxía que manexamos neste traballo. A nosa análise non avalía as opinións dos interlocutores, pois facelo suporía entender as súas afirmacións en termos de verdade, mentira ou incoherencia. Implicaría, neste caso, dilucidar (i) se Martiño, Paulo e Tomé apostan realmente pola necesidade dun filtro para ligar, (ii) se dicían a verdade antes ou agora e (iii) por que menten, se é que menten. Nós non pretendemos descubrir a veracidade do que din, nin sequera aprobar ou cuestionar as súas opinións, entre outras cousas, porque a xenerosidade coa que se enfrontaron ás gravacións fai que, criticalos sen posibilidade de réplica, sexa pouco ético e improcedente. Aquilo que debe ter transcendencia académica é a análise dos discursos, entendidos como ideoloxías sociais, que hai por detrás daquilo que din. Polo tanto, no canto de falarmos de incoherencias, intentaremos delimitar a hexemonía de xénero e ver como a ruptura das regras supón un conflito que debe resolverse adscribíndose a múltiples ideoloxías de maneiras superficialmente diferentes até o punto de semellaren contraditorias, entre outras cuestións, porque tales adscripcións están mediadas non só pola hexemonía de xénero senón tamén polas performances identitarias de cada individuo.

A aparición do filtro que prescribe a idoneidade das rapazas *que conoces de antes* incide directamente na maneira en que se teoriza o método e, como consecuencia, tamén na que se constrúe a masculinidade en relación a el. Tomé, Martiño e Paulo adscribíanse aos patróns da heteromascullinidade hexemónica a través do papel axente durante o flirteo con mulleres. Dito isto, tamén constituía unha variábel de primeiro nivel a visibilización do desexo sexual. Tanto é así que semella existir unha relación de interdependencia entre flirteo e beneficio. Asumían que o éxito do ligue se corresponde coa posibilidade de ter relacións sexuais e que a aceptación feminina depende do bo flirteo masculino. Por ese motivo eran criticadas tanto as mulleres “estreitas” como os “zorrós” e pola mesma razón se excluía, a

priori, todo o peixe que, ao *non poder caer na rede*, poñía en cuestión a performance masculina a través do flirteo. No momento en que entra en xogo o filtro que coloca Tomé, semella que este esquema sofre alteracións que provocan friccións.

Se pensamos nunha rapaza que se “conoce de antes”, o ligue “cas que me liei” prodúcese nun presente que vai a continuación dese “antes” no que simplemente se estableceron contactos. En termos de hexemonía, isto suporía unha ruptura das regras porque a ausencia de beneficio en cada un deles sempre se entende como un flirteo fracasado e, polo tanto, unha mala performance masculina. No fragmento que estamos a comentar é evidente o problema que suscita porque xorde a necesidade de habilitar dous termos que mostran dúas maneiras diferentes de proceder: “ir a machada” fronte a “traballar”. Tomé opón o seu método a outro que cualifica de ir “a machada”: “eu non entro aí a nunha discoteca aí a machada, sabes?”. Por debaixo dese substantivo *machada*, encontramos o contido metafórico asociado a cortar algo cunha *machada*, un instrumento que non se caracteriza pola súa precisión senón máis ben por todo o contrario, pois, serve para cortar grandes pezas de madeira axudándose da forza bruta. O significado de *ligar a machada* encaixa á perfección coa metáfora “tirar o pino” coa que Paulo, Tomé e Martiño identifican a obtención do beneficio sexual e que recolle a idea de talar unha árbore. Unha vez máis, a través de léxico que remite ao rural, vemos a importancia que ten esta variábel na performance identitaria do grupo conversacional. En termos ideolóxicos, esa *machada* adscribe o método non só á forza bruta de quen corta unha árbore *sen sutilezas* senón tamén á falta de filtro que se opón ao proceder ao que se adscribe Tomé. O modelo hexemónico sería o contrario ao verbo *traballar* co que Paulo replica a performance do seu interlocutor “a ti gústache traballar, chaval!”. A cuestión que se nos presenta é paradoxal porque xa vimos como o esquema hexemónico gardaba no seu interior a importancia do *traballo* -ou esforzo- asociado ao bo método durante o flirteo. Na segunda conversa, por exemplo, vinculábase coas altas esixencias que impuñan as “retraídas” mentres que na terceira se ligaba á valentía que supón colocar a masculinidade ante os designios do azar por causa de non ter estilo e, polo tanto, ningunha garantía de ser aceptado. A heroicidade e o traballo residía en continuar intentándoo con cada rapaza. Tal é a importancia do bo facer que non pode obviarse a axencia masculina, incluso cando a aceptación feminina é evidente por causa de existir provocación.

A fricción que introduce Tomé non semella estar relacionada co *traballo* durante o flirteo senón co esforzo e custe social que supón o encontro repetido cunha rapaza. A lóxica do ligue fai que, calquera toma de contacto *con todas as que poden caer* -a excepción dos *putos callos* e as *amigas*-, sexa unha oportunidade de ligue. Se a iso lle sumamos que aquilo ao que se aspira sempre é o encontro sexual e nunca a “confianza”, cabe interpretar que todas as veces que Tomé falou con calquera hipotética rapaza coa que despois ligou, serían fracasos.

Polo tanto, tamén constituirían debilitamentos de xénero dos que Paulo é consciente cando se mofa del, entre risos, por querer *traballar*.

As ideoloxías que responden ao modelo hexemónico non precisan de ningunha explicación cando se verbalizan porque son compartidas por todos os membros dunha sociedade. Porén, cando algo debe lexitimarse en termos de *verdade*, tal e como fai Tomé “vouche dicir a verdá”, ilustra un posicionamento que choca contra aquilo que simplemente se asume por defecto. Nesta ocasión o discurso normativo vehicúlase a través da censura coa que, entre bromas, Paulo responde á performance de Tomé. Da súa discusión, podemos deducir que a hexemonía se coloca no plano da teoría, daquilo que se debe asumir como norma, mais ao que non todos os individuos se adscriben na “verdá”, isto é, na praxe. Con este exemplo, detectamos a finalidade e a importancia da hexemonía, pois, constitúe (i) unha vía para construír masculinidade que garante a aceptabilidade social ou incluso (ii) un recurso para defenderse cando, polos motivos que foren, se transita polas fronteiras do non-normativo. O afastamento que, en certas ocasións, pode producirse por causa da performance conversacional debe compensarse con xiros discursivos que recuperen o camiño trazado. Tomé eríxese neste fragmento como un suxeito que escapa dela e que, como consecuencia, se ve afectado pola crítica dos seus pares. Esta circunstancia fai que se poña en funcionamento todo un mecanismo que recoloca a súa performance.

Tal e como vimos, o modelo interpreta o encontro repetido cunha muller en termos de fracaso. Porén, Tomé reaxusta o contido, de maneira que cada contacto se entende como unha “cuña”, tal e como afirma e “meto as cuñas primeiro”. Se observamos o significado literal de “cuña” como esa peza de madeira que forma un ángulo e que serve para cortar ou fender algo, mentres retomamos a metáfora de “tirar o pino”, caberían dúas posibilidades para performar axencia masculina:

- (i) Facelo *a machada*: é o modelo que prescribe a hexemonía e que se indexa a través da tala de árbores.
- (ii) Facelo *traballando* e empregando *cuñas*: Fronte á irreflexividade de quen simplemente ten ansia por fender un “pino”, encontramos o exercicio controlado de quen decide ir aos poucos e empregando estratexias que axudan ou ofrecen garantías porque o éxito semella máis previsíbel.

Ambos métodos ilustran, unha vez máis, o conflito ideolóxico arredor das maneiras en que se recrea masculinidade durante o flirteo e que xerara o grupo conversacional anterior: faise nos mesmos termos e apelando ás mesmas identidades masculinas e étnicas. A diferenza é que, neste caso, a performance está ao servizo da ruralidade e non da urbanidade que preocupaba a Xián, Alberte e Denís.

As *cuñas* que emprega Tomé constituirían un problema para performar o flirteo hexemónico *a machada*. Por ese motivo a súa performance bota man doutra ideoloxía coa que

poida compensar os problemas que suscita a dialéctica entre un método que require esforzo e tempo fronte a outro que aspira a picar. A ideoloxía que emerxe é a visibilización do desexo masculino: Tomé incorpórase á hexemonía porque, aínda que decide investir demasiado tempo con cada muller, no fondo sempre está ao servizo do encontro sexual. Podemos deducir esta consecución temporal a través dos adverbios “primeiro/antes” e “despois” que mostran a correlación entre colocar esas cuñas e a finalidade sexual: “eu meto as cuñas primeiro”, “antes de tirar o pino”, “hai que estudar primeiro o caso”. Dito isto, a hexemonía non só se visibiliza pola emerxencia da vontade sexual senón tamén pola importancia que se lle outorga ao éxito do flirteo. Fronte a esa concepción que identifica calquera encontro cunha rapaza como un fracaso, Tomé entende que é preciso obter garantías porque a masculinidade entra en xogo “despois” de coñecer o caso. É preciso ese esforzo porque tamén é necesario obter unha aceptación final. O contrario si que sería un fracaso da masculinidade. Desa maneira, Tomé visibiliza unha masculinidade alternativa que, no fondo, no o é tanto, unha vez que é recriminado polo seu colega. Eríxese como aquel que se esforza e inviste tempo cunha muller mais tamén como o que defende a importancia do beneficio sexual e o problema que supón o flirteo para a performance masculina. De aí a necesidade e seguridade que ofrecen as *cuñas*.

Para alén das friccións que poida causar a autopresentación de Tomé na conceptualización do flirteo, tamén semella ter repercusión na maneira en que se interpretan as finalidades do ligue. Particularmente, existen dous problemas:

- (i) A aspiración masculina non pode ser *coñecer* unha muller, isto é, buscar un tipo de relacionamento interpersoal como o que no inicio desta conversa excluía ás *amigas* e agora se contempla: “cando lle entro a unha chavala digo: ‘hostiá, pois esta tía conózoa’”. Paulo, Martiño e Tomé desenvolveron con profundidade a oposición entre a finalidade feminina e masculina durante o ligue cando teorizaron a maneira en que homes e mulleres se enganan mutuamente: indentifican a finalidade feminina coa *confianza* coa que os homes enganan ás mulleres durante o ligue e a finalidade masculina con ese *foder* que os homes interpretan cando ollan os bailes das mulleres que os provocan.
- (ii) A finalidade do ligue debe ser o encontro sexual, desprovisto de coñecemento interpersoal. Cando Tomé *traballa* moitas veces cunha mesma muller está investindo tempo e esforzo só con ela, en contraposición ao “andarse liando cada noite con unha” co que describe o modelo oposto e, polo tanto, o hexemónico. O problema que suscita é que subordina non só a recreación da masculinidade a través do flirteo exitoso con moitas mulleres senón tamén a posibilidade de saciar moitas veces a voracidade sexual que caracteriza os cazadores.

Xa analizamos a maneira en que Tomé consegue transitar pola fricción que provoca a aparición dun filtro que recodifica o método. Cabería, agora, comprendermos que é o que acontece coa finalidade do ligue. Para iso botaremos man do extracto que segue:

Tomé ademais eu son un sentimental | n# | n# | son un dandi || ¿sabes? || non lle
ando rompendo o corazón a nadie || (risas) ||
Paulo cocodrilo || {(risas) pero} ||
Martíño (risas) ||
Tomé non son un rompecorazonas ||

Extracto 5

Emerxen dúas figuras de home que se contraponen en función da maneira en que xestionan as aspiracións do ligue: o “sentimental/dandi” fronte o “rompecorazonas”. A figura do dandi inclúe a representación dun home que se caracteriza pola súa elegancia e polo seu estilo no proceder. Sería alguén que se adapta á hexemonía do método indirecto que envía *sinais cognitivas* e consegue obter das mulleres o propósito masculino, enganándoas para que subordinen as súas aspiracións de relacionamento ao encontro exclusivamente sexual. Tomé adscribese a ese patrón e tamén ao do “sentimental” sen renunciar por completo á hexemonía. Por debaixo do adxectivo “sentimental”, encontramos significados que apelan á afectividade e que encaixan coa necesidade de coñecer as mulleres antes de ligar. Esta vontade pouco ten que ver co modelo hexemónico que as despersonaliza por completo até o punto de conceptualizalas exclusivamente en base ao beneficio que se obtén delas e agrupándoas como colectivo a través dese *peixe* que cae na *rede*. Tomé recodifica a afectividade intrínseca ao automeamento como *sentimental* apelando ao engano que caracteriza os homes. Lembremos que nos inicios desta conversa construían masculinidade a través desta maneira de proceder até o punto de considerala unha *capacidade innata* e, polo tanto, constitutiva. Tomé non renuncia ao engano porque se adscribe ao método indirecto e porque, como home, aspira ao sexo. Porén, o tempo investido con cada muller, en aras desa seguridade necesaria coa que é preciso asegurar o flirteo exitoso, fai que o número daquelas ás que se lles rompe o corazón sexa menor. É un “sentimental” e non un “rompecorazonas” en tanto a que podería facelo doutra maneira mais, no fondo, o contacto previo é só unha maneira de salvagardar a súa performance durante o flirteo. Na verdade non se apiada delas, continúa a tratalas como *peixe* mais o método polo que aposta prima a performance segura e exitosa.

d) *Gústavos ligar ou preferides non andar aí con caralladas?*

De acordo con todo o que mencionamos, poderíamos entender que a axencia masculina se constrúe en base a, polo menos, cinco características:

- (i) *Selectiva* porque os homes establecen divisións que exclúen algunhas mulleres do conxunto que conforma todo o “peixe”.
- (ii) *Constitutiva* en tanto a que non aprendida ou *innata*. Caracteriza os individuos en termos de esencia, tal e como mostra o verbo *ser* en “somos homes”. É o seu fundamento, o que

os diferencia como tales fronte a outro grupo que discursivamente se constrúe como oposto, isto é, o que inclúe as destinatarias de tal axencia.

- (iii) *Enganosa* porque distinguen dous tipos de beneficio atribuíbeis a cada sexo. A aceptación feminina depende de que as mulleres *caian* nunha *rede* de palabras coas que se lles mente sobre a vontade de establecer unha vinculación afectiva á que elas aspiran mais que non caracteriza as prioridades masculinas.
- (iv) *Arriscada* se temos en conta, simultaneamente, a importancia que se lle outorga como elemento constitutivo e a súa caracterización en base ao engano. Unha negativa feminina debe entenderse como unha descuberta que pon en cuestión a “capacidade” innata que define os homes e esa “rede” que pretende apresalas.
- (v) *Indirecta* porque se realiza enviando “señales cognitivas”. O contrario sería “imposíbel” porque o bo estilo reside no *falar sen dicir*. Polo tanto, se ben é enganosa tamén é certo que en ningún momento se mente explicitamente. Distinguen o plano explícito dos planos subxacentes e mostran como se pode tomar contacto, transmitir a vontade de relacionamento e ao mesmo tempo a vontade sexual de maneira encuberta. Non existe un problema ético asociado ao sector masculino porque o discurso enganoso tamén se fai extensíbel ao conxunto feminino a través da teorización da provocación, tal e como vimos.
- (vi) *Diffícil* porque, se ben é certo que a axencia masculina se presenta como innata e, polo tanto, intrínseca aos homes, é necesario esforzarse porque as accións son avaliadas polo sector feminino. Porén, cómpre puntualizar que, tal e como vimos, o esforzo é desexábel só durante o flirteo. O cruce entre os discursos que prescriben as finalidades do ligue e a idoneidade da axencia fai que a insistencia cunha rapaza coloque os individuos no *impasse* de subordinar os potenciais fracasos que se derivan de cada intento á obtención do beneficio inmediato que supón lanzar a rede a todo o *peixe* que potencialmente poida caer.

Tal e como vimos noutras ocasións a masculinidade durante o flirteo defínese en base ao equilibrio entre dúas ideoloxías que, en ocasións, poden resultar conflitivas. Por unha banda, a finalidade masculina definida en base á obtención do beneficio sexual que se sente necesario porque a voracidade do *cazador-pescador* é unha característica que define os homes. Por outra banda, a importancia da performance masculina durante a axencia, un papel que os opón ás mulleres, destinatarias e ao mesmo tempo avaliadoras do flirteo. Xa documentamos múltiples exemplos nos que a preponderancia dunha sobre outra pode indexar diferentes tipos de identidades masculinas asociadas, fundamentalmente, á clase e á etnicidade. Á par, tamén vimos como a tensión entre ambas é o que define a hexemonía e como os individuos deben xogar cos seus posicionamentos sen renunciar a ningunha delas.

No extracto que presentamos a continuación, Paulo, Tomé e Martiño debaten sobre os beneficios ou problemas que suporía un modelo de axencia directa na que os homes puidesen verbalizar explicitamente a vontade de manter relacións sexuais: “ir ao bacalao”. No fondo, por detrás desta discusión documentamos o conflito entre as dúas ideoloxías que acabamos de describir e que se materializan na aposta por (i) ser indirectos e recrearse no flirteo ou (ii) ser directos e mostrar a voracidade sexual, dando prioridade á obtención do beneficio até o punto de ignorar a necesidade dun método que empatee coa finalidade feminina a través do engano.

Paulo pero bueno | ¿gústa-vos ligar a vós? || en plan ||
 Tomé en plan | ligar ¿a que te refieres? ||
 Paulo en plan ligar | ou se preferides ser máis directos | non andar aí con
 caralladas | ¿sabes o que che digo? || si | ¿no? ||
 Martiño no | eu prefiero ser máis directo tamén ||
 Tomé ¿pero directo | directo con respecto a que | {<apelación> ho}?
 Paulo joder | pois ||
 Martiño ir | ir ao que tes que ir ||
 Tomé ¿ir ao bacalado? ||
 Paulo eu que sei || non andar aí: | hi hi | ha ha | non sei | as historias estas ||
 Tomé ho me eso tamén ta ben | joder ||
 Martiño se sales un día de festa por aí | tío | e: | te queres enrollar cunha chavala |
 pois vas | eu vou directamente | tío | porque no-na vou ver máis | no-na vou
 volver a ver máis | tío ||
 Paulo exacto || exacto ||aí está ||
 Martiño e pista ||
 Tomé hostiá || e logo ¿ti es deses que:: ||
 Paulo (risas) ||
 Tomé colles e | {<onomatopeia> pumba} | {<resignación> hala} || eu |
 {<pausa sonora>} | pan de cada día | e colles e: ||

Extracto 6

O grupo conversacional distingue dous patróns que poden rexer o encontro heterosexual e que resume Paulo na disxuntiva entre *ligar ou preferir ser máis directo*. Paulo describe “ligar” como “andar aí de caralladas”. A través do substantivo “caralladas” descubrimos unha maneira de interpretar a axencia, caracterizada pola necesidade de tomar contacto cunha muller a través de cuestións sen importancia. Esta idea é coherente coa maneira en que presentamos o flirteo a través de dous planos, subxacente vs explícito, e que se identificaban co *falar sen dicir*. Fronte á transmisión implícita da vontade sexual destacabamos unha toma de contacto que se relacionaba con cuestións superficiais, agora identificadas con esas caralladas, e que naquel momento exemplificabamos con “pedir un cigarro”. Para alén da importancia que poida ter este termo na análise ideolóxica que estamos a realizar, tamén constitúe un índice identitario relevante porque ilustra o posicionamento

discursivo de quen fala: mostraría un certo malestar ou molestia que cuestiona as performances masculinas nas que se inviste demasiado tempo sen garantías. Por contraste, colocaría a voracidade sexual asociada a “ser máis directo” como unha ideoloxía de primeiro nivel.

A lóxica argumental que mostra o modelo indirecto identificado con “ligar” obriga aos individuos a finxir e poñer en risco a masculinidade propia ante os designios dunha negativa que anula o seu esforzo. Suprimir o flirteo identificado con esas insignificantes “caralladas”, eliminaría a molestia que supón sentirse permanentemente xulgado. O modelo de ligue que se contrapón a unha maneira de proceder “máis directa” tamén se caracteriza por incluír “hi hi haha non sei, as historias estas”.

Reproducen un discurso directo que inclúe risos “hi, hi, ha, ha” durante a interacción como toma de contacto coas mulleres. Situariámonos nese nivel superficial “falar” no que se ocultan as verdadeiras intencións do ligue. En ocasións anteriores identificamos este nivel non só pola pouca importancia e transcendencia senón por agochar as verdadeiras intencións e, polo tanto, pola falsidade das afirmacións. Nesta ocasión, corroboramos a mesma interpretación ao caracterizar eses risos en termos de “historias estas”. Serían “historias” ao constituíren palabras ou comentarios que non son certos. Ese riso sería falso porque o contacto non é algo divertido senón simplemente un finximento ou *carallada* necesaria para poder acceder ao beneficio sexual.

Así, no fragmento que acabamos de analizar descríbese un modelo de axencia *falar sen dicir* que caracteriza o *falar* desde a perspectiva da pouca importancia -“caralladas”- e falsidade -“historias esas”- que se lle atribúe a aquilo que se conta. É unha performance masculina que se adapta ás regras mais, no fondo, tamén un medio para acadar un fin: “ir ao bacalado”, “ir ao que tes que ir” ou “enrollarte cunha rapaza”. A través destas tres expresións encontramos novamente a identificación do sexo co produto da pesca -“ir ao bacalao”- e, polo tanto, coa actitude axente masculina e a receptiva feminina, produto de aceptar unha solicitude despois de ser enganada. As expectativas masculinas vinculadas ao encontro heterosexual fanse evidentes na expresión “enrollarte cunha rapaza” mais, a obriga que rodea o “ir ao que tes que ir”, lémbra-nos a importancia que ten a hexemonía na regulamentación daquilo ao que debe aspirar cada sexo, sexa o acto sexual no caso dos homes, tal e como estamos vendo, ou o relacionamento no caso das mulleres

A aparición desa outra maneira máis directa de ligar serve para reforzar unha alternativa masculina que subordina o flirteo. Un dos maiores problemas que presenta esta opción ten que ver coa diverxencia de expectativas entre homes e mulleres. A argumentación pola que se rexe Paulo para defender o contrario á hexemonía “eu vou directamente”, xustifícase en termos de que o contacto cunha muller é único e pasaxeiro: “non a vou volver a ver máis, tío”. Esta interpretación é coherente con outras que xa vimos cando os homes

apelaban á idoneidade de *picar* e que agora indexa o “colles e, hala!, pan de cada día”. A través da distribución “cada día” móstrase ese contacto fugaz que non ten continuidade no tempo á par do aproveitamento sexual que mostran as metáforas sobre o alimento ás que aludimos en numerosas ocasións e que agora remiten ao “pan”. Con esta conversa observamos a importancia que ten o carácter esporádico para un método definido por ser indirecto e/ou enganoso. O encontro único encaixaría na vontade sexual que caracteriza o desexo masculino e á que Paulo se adscribe -“eu vou”- mais non coa vontade de relacionamento feminino. Eliminar o flirteo implicaría neutralizar a duplicidade de planos dos que, tanto homes coma mulleres son conscientes.

Até o momento documentamos o problema que pode supor o modelo indirecto para a axencia masculina porque a performance pode verse cuestionada pola negativa feminina. Cuestionar o finximento que leva intrínseco para demandar directamente o que se quere eliminaría a posibilidade de poñer en cuestión o *bo facer* masculino porque non habería exposición pública de ningún tipo de método.

No extracto que presentamos a continuación Paulo e Martiño documentan outro problema máis, asociado ao carácter indirecto. Acontece que, se ben é certo que tanto homes coma mulleres son, no fondo, conscientes do finximento que supoñen as estratexias do grupo contrario, semella que ás veces pode aparecer algunha “confusión”.

Martiño jo der | tío || imaxína-te que vas a unha festa non sei a onde no verán | que é típico | que sempre vas a algún lado que non che queda moi cerca da casa || joder | chegas alí | tío | e o primeiro que fas | é | {<pausa sonora>} | defend# | se é unha tipa que che quere dar coba | xa lle man# | xa lle dis | "vai-te tomar po-lo cu | tío || (risas) || o sea non quero falar | non teño ganas" ||

Tomé {<asentimento> ah} | bueno | se estás facendo || xa xa | xa | xa ||

Martiño ¿sabes? || ti ao que vas é ao que vas | tío ||

Tomé xa | xa ||

Paulo claro | porque despois vén a confusión | tío ||

Martiño aí está | tío ||

Paulo a confusión de:: || eu pen# || aí está | agora está {<incomprensíbel>} ||

Tomé home | (risas) ||

Martiño eu penso que despois non || claro: ||

Paulo a ver || (risas) ||

Martiño despois o cabrón eres ti || esas cousas hai que dici-las claras | desde o primeiro momento ||

Extracto 7

O problema que se documenta neste fragmento deriva directamente das finalidades de ligue diverxentes que sempre se asumen por defecto. As mulleres son aquelas que queren “dar coba” ou “falar”. Eles son os que, por oposición, procuran todo o contrario, isto é, o encontro

físico e a ausencia de relacionamento interpersoal. Asíse a finalidade directa e a voracidade sexual como algo incuestionábel e fundamental: “ti ao que vas é ao que vas”. Todo o demais sería secundario.

O desencontro entre homes e mulleres materialízase en termos de “confusión”, isto é, de desconcerto ou perturbación porque non concorda coas expectativas propias. Redunda nunha crítica masculina que apela xa non só ao bo facer senón a unha característica que define o *ser* en termos de maldade: “despois o cabrón es ti”. O grupo conversacional non renuncia á voracidade sexual mais acepta a posibilidade de alterar o finximento ao argumentar que (i) afecta á súa performance a través das negativas (ii) e dá lugar a malentendidos entre ambos sexos. A alternativa que se propón é “dicir as cousas claras desde o primeiro momento”. Se o pensamos ben, “as cousas claras” irían en contra das “sutilezas” coas que o grupo conversacional anterior describía os homes urbanos. Semella que, unha vez máis, este grupo se adscribe á ruralidade. Coinciden con Xián, Alberte e Denís na problematización do método de ligue. Porén, mentres que eles cuestionaban a irreflexividade de quen non se adapta á norma a través de “burradas”, este grupo conversacional defende a necesidade de alterar o método, adscribíndose ao que a hexemonía pode entender como “burradas” e apelando á necesidade de resolver a “confusión” que sempre se produce entre os sexos.

e) O peor é caer ti na mesma rede outra vez

Até o momento o grupo conversacional conceptualizou a maneira de entender o ligue en termos de *caer nunha rede*. As mulleres aceptarían o requirimento masculino ao seren enganadas e accederen a ter sexo coa esperanza de que o relacionamento ao que aspiran veña despois. Dito isto, elas tampouco son alleas á estratexia do finximento, pois, era o que caracterizaba o estadio da provocación e o que facía que os homes deducisen dos bailes femininos a súa dispoñibilidade sexual “pensas que quere mandanga”. No extracto que presentamos a continuación documentamos outro tipo de caza/pesca no que as mulleres son axentes. Son aquelas que tiran a “rede” e fan que os homes *caian outra vez*.

- Tomé e ao outro día | sentába-se | justo ao lado miña | pasaba o pasillo po-lo medio e taba ao lado miña || eu xa lle estaba aí tirando os trastos | e ela | tamén mos tiraba | e dixeron "mecago en#" | dixeron | e eu tiña o meu compañeiro | na | íabamos tomar o café e tal e dicía-lle | "{<nome propio> Íñigo} | me cago na puta | esta | {<golpe na mesa> (risas) Dios inda me vou cargar a gravadora} ||
- Martíño {(risas) é que se encende | se encende unha luz roja cada vez que bates | mira} ||
- Paulo {<incerto> tu eres mal} ||
- Tomé dicía-me | dicía-me | dicía-lle eu | "{<nome propio> Íñigo} | {<nome propio> Íñigo} | dix# | {<nome propio> Íñigo} | ¡me cago en Dios! | non se me escapa | {<apelación> eh"} ||

Paulo non lle {<incomprensíbel>} ||
 Martiño joder || {<incomprensíbel>} | (risas) ||
 Tomé dicía-lle eu | {<nome propio> "Íñigo} | mecago na puta | non se me escapa |
 {<apelación> eh} | non sei que | non sei cuanto" | tal | (risas) || e el |
 {<valoración> "boh} | cala a boca tío | cala a boca | que é un callo malayo
 non sei que" | e a min a tipa gustába-me | tiña así cara de: pipiola | pero: |
 taba:: | taba:: ||
 Paulo ti | tiña corpo ||
 Martiño ta ba ben formada | ¿non? || estaba ben formada ||
 Tomé ti | tiña bo corpo e tal | e d# | un día | {<sorpesa> buah} | un día fun aí a
 {<nome de lugar> Santa Comba} | ¿sabes? | e dicía-lle eu | {<nome
 propio> "Íñigo} | pero a min gústa-me sólo pa:: | pa trinca-la | tal" | (risas) |
 e alí: | enrollei-me con ela e despois pasaron dous ou tres meses e volvin-
 me a {<incomprensíbel>} con ela outra vez ||

Extracto 8

O modelo masculino está moi suxeito á fugacidade, a ese *picar* que implica obter un beneficio parcial con multitude de mulleres. A importancia desta cuestión ía parella á finalidade de ligue que aspiraba exclusivamente ao encontro sexual. En extractos anteriores vimos a necesidade que tiña Tomé de xustificar a súa decisión de *coñecer* a unha rapaza antes de liarse con ela, entre outras cuestións, porque os encontros previos eran entendidos como fracasos desde o punto de vista da hexemonía. A anécdota que encontramos neste fragmento tamén apela ao problema que supón o contacto repetido cunha muller máis, xa non durante o estadio do flirteo, senón no da resolución. Tomé narra o que lle aconteceu cunha rapaza coa que se liou e coa que continuou flirteando “eu xa lle estaba tirando os trastos”- ao día seguinte -“ao outro día”. O conflito que xorde con respecto á hexemonía de xénero non reside na distribución dos roles sexuais axente-pasiva senón no contacto repetido cunha mesma muller. Ao reproducir a conversa cun colega, Tomé, mostra a súa disposición a que a rapaza en cuestión non se lle escape “dicíalle eu: ‘Íñigo, me cago na puta, non se me escapa’”. A performance masculina en termos de aproveitamento sexual é a que explica a maneira en que se caracteriza esa vontade de apresala. A priori, non existe vinculación ou desexo afectivo porque a rapaza analízase en termos estritamente físicos. Tanto é así que o debate que xorde entre o colega e el xira arredor da pertinencia de tal insistencia, tendo en conta exclusivamente o seu atractivo. O colega desbota ou desaproba a reacción de Tomé ao considerar que se trata dun “callo malayo”, isto é, unha desas excepcións que o grupo conversacional delimitaba no momento en que retrataba a *todo o peixe que pode caer na rede* como obxecto idóneo de ligue.

Tanto o filtro que aplica Íñigo cando a define en termos de “callo malayo” como o argumentario co que se defende Tomé -“tiña cara de pipiola” pero “estaba ben formada”- desbotan o relacionamento e dan prioridade á atracción física. Faise explícita a vontade

estritamente sexual a través do verbo *trincar*: “a min gustábame solo para trincala”. Remite, da mesma maneira que *escapar* ao acto de apresar a unha muller ou amarrala para que non escape. Esta lectura é coherente co esquema do cazador-presa e serve, en última instancia, para reforzar esa distribución dos roles activo-pasiva que vimos en absolutamente todas as conversas.

Segundo Tomé, o feito de liarse con ela “outra vez” conduciu a un conflito similar ao que presentaban cando debatían sobre o problema que supuña flirtear varias veces cunha mesma muller por causa da maneira en que se interpretan as finalidades. No extracto que vemos a continuación, a situación de Tomé preséntase como a de alguén que padece consecuencias que van máis aló do beneficio sexual e o sitúan no dominio feminino: “caín na rede outra vez”.

Martiño	iso é o peor tío caer na cousa esa
Tomé	{<pausa sonora>} claro caín na mesma rede outra vez {<pausa sonora> entón entonces
Paulo	to todo triste
Tomé	{<valoración> buah} tío eu tou-lle contando aquí a miña vida (risas) e esta non vén bueno
Paulo	(risas) {<incerto> non sei} non sei {<nome propio> Tomé}
Tomé	e tal e claro despois {<chasquido>} eu que sei rompin-me aí a cachola tío despois mandou-me:: tomar po-lo saco e:: despois rompin-me aí a cachola taba aí un pouco algo pillado por ela

Extracto 9

Tomé reincide no encontro cunha rapaza á que lle *tira os trastos* mais agora xa non se xustifica en termos de colocar unha *cuña* ou de elaborar estratexias que garantan a aceptación sexual de alguén que, a priori, *pode caer* porque xa caeu outras veces. Tal e como se presenta a distribución das axencias vemos que Tomé é receptivo no sentido de padecer os efectos de alguén que o pilla: “taba aí un pouco pillado por ela”. A consecuencia desta inversión é o incomodo ou preocupación masculina “rompinme aí a cachola” que se ve incrementada pola negativa final “despois mandoume tomar polo saco”. Polo tanto, a idea de *picar* desde un punto de vista esporádico está ao servizo da ideoloxía da potencia ou voracidade sexual masculina mais tamén constitúe unha protección para os homes xa que o ligue se conceptualiza en termos de engano por ambas partes. As mulleres *caen na rede* ou *non escapan* se o encontro é esporádico e sexual mentres que os homes *caen na rede outra vez* ou resultan *pillados* cando tal encontro se repite e, como consecuencia, aceptan a vinculación interpersoal. Mulleres e homes teñen a capacidade de lanzar redes que *pescan ou pillan*. A diferenza é que elas sempre os apresan en termos afectivos e nunca sexuais. Como

consecuencia, obríganos a renunciar a aquilo que os define, esa capacidade innata que os constrúe como homes cando a poñen en práctica.

f) *Estiven aí nunha relación aberta, sabes?*

No extracto que presentamos a continuación, o grupo conversacional perfila un modelo de relacionamento heterosexual -“relación aberta” ou “fodeamigos”- que se entende como preferido: “eso é o millor, chaval”. Con esta análise intentaremos delimitar o substrato ideolóxico que define tal idoneidade e, por oposición, definir a hexemonía que rexe o emparellamento:

Tomé bueno | bueno | eu tuven aí un liado | bueno | non enrollado | tío | é: | unha
relación aberta | ¿sabes? ||

Martíño fodeamigos ||

Tomé exactamente || eso é o millor | chaval | porque mira | ti | cando non tes a
quen trincar | trínkas-te a esa | ¿non? ||

Martíño xa ||

Tomé e despois ao millor | ela trínca-se a outro | pero: | e# | eu non me poño
celoso | ¿sabes? | {<incomprensíbel>} | ela diante miña | taba alí | papando
con un | aí | eu "dixen me cago en" ||

Martíño {<sorpesa> ah | pois eu eso no quero | {<apelación> eh} ||

Tomé e eso || (risas) ||

Paulo (risas) ||

Martíño (risas) ||no | tío | "vas-te por aí dar unha volta | e: pápas-to onde sea | pero
diante miña no" ||

Tomé nese momento | nese momento | nese momento jodiu-me a Dios | tío |
porque dixen | "me cago en la puta | tío | hoxe que tiña pinchito asegurado"
| dixen eu | "me cago na#" | dixen eu | "me cago na puta | tío | hox# | hoxe
que tiña pinchito asegurado" | e:: | e véxo-a alí papando con outro || e dixen
"me cago en diola" | e xa fun de mala hostia e empecei a berrar alí eu sólo |
{<incomprensíbel>} || ¿despois? || acabei-me de emborrachar e fun-me pa
cama ||

Extracto 10

Cando o grupo conversacional establececeu as divisións pertinentes entre todo o “peixe” que potencialmente podería ser obxecto de ligue, vimos como unha das dúas grandes excepcións con respecto a *todo o que pode caer na rede*, eran as *amigas*. Se temos en conta que a finalidade masculina derivada do encontro heterosexual é exclusivamente o sexo *-talar un pino-* cabería argumentar que existe unha ideoloxía social subxacente que nega a posibilidade de manter relacións sexuais con mulleres coas que se posúa unha relación afectiva previa. Este razoamento é coherente coa aparición da etiqueta “fodeamigos”. Está composta polo verbo “foder” e o substantivo “amigos” que, aparentemente, remiten a

vinculacións interpersoais contraditorias ou, cando menos, opostas. Un *amigo* ou *amiga* sería aquela persoa á que alguén se sente unido por “confianza”, tal e como argumentaban Martiño, Paulo e Tomé no inicio desta conversación. Trataríase dunha relación ou vinculación que proporciona axuda e conforto. En contraposición, *foder* remite a un acto pasaxeiro e que se define, fundamentalmente, polo contacto físico entre dúas -ou máis- persoas. É obvio, polo tanto, que representan dous modelos de relación diferentes que apelan á dimensión afectiva -no caso da amizade- e á física -no caso do sexo. Entenderemos que son incompatíbeis pola necesidade de crear o termo *fodeamigos*, no que se aglutinan ambas: se precisamos unha nomenclatura que mostre un modelo de amizade na que o sexo é pertinente, no fondo, é porque a *amizade* non inclúe tal posibilidade dentro dos límites da pertinencia.

Esta circunstancia coloca os individuos na necesidade de escoller entre manter unha relación afectiva ou física coas mulleres que os rodean. Tanto é así que, a suma de afecto e sexo, está asociada a un terceiro tipo de vinculación, aquela á que aspiraba Tomé cando falaba de que *caeu na rede* dunha muller e *quedou pillado* sen éxito. Trataríase do emparellamento estábel.

Neste fragmento, os *fodeamigos* identifícanse con ter unha “relación aberta” e opóñense a *estar liado* ou *enrollado* con alguén: “eu tuven aí liado, bueno non, enrollado. Tío, é unha relación aberta, sabes?”. Entendemos que esta é a maneira en que Paulo, Martiño e Tomé entenden a distribución dos conceptos porque, ante a dúbida que suscita a diferenza entre *estar liado* ou *enrollado* con alguén -“bueno non”-, incorpórase unha aclaración -“sabes?”- que apela a manter unha *relación aberta*. Para podermos comprender o entramado ideolóxico que hai por detrás de todo isto, comezaremos analizando as formas verbais.

Se algo teñen en común os verbos *liar* e *enrollar* é que ambos aparecen acompañados de *estar*: “tuven aí liado, bueno non, enrollado”. Polo tanto, demárcase discursivamente a situación ou condición na que se atopa unha persoa como resultado dunha acción, isto é, *liarse* ou *enrollarse* con alguén. Existiría un certo contínuum entre *liarse/enrollarse* e *estar liado/estar enrollado* que conduce desde o individualismo dunha acción máis ou menos puntual cara á estabilidade que indexa o verbo *estar* e que fai que Tomé prefira o termo “relación aberta”. O concepto de *aberto* ten que ver coa relaxación desa estabilidade mais tamén coa maneira en que se entende o sexo -“trincar”-, tal e como explicaremos a continuación.

Comentamos en numerosas ocasións que a finalidade masculina que deriva do ligue é o encontro exclusivamente sexual. Tanto é así, que a idoneidade deste tipo de relacións *abertas* reside na dispoñibilidade que manifesta unha muller a ser *trincada* sempre que o home con quen ten relacións *abertas* non atope unha alternativa: “ti cando non tes a quen trincar, tríncaste a esa, non?”. A maneira en que se expresa esta idea, mostra unha masculinidade que non renuncia á axencia e á potencia sexual e que acepta ligar moitas veces

cunha mesma muller unicamente porque a vinculación entre ambos se entende como abertamente e exclusivamente sexual. En ocasións anteriores destacamos o problema que supuña *ligar* sen mudar de destinataria. Analizámolo desde dúas perspectivas: era un problema (i) para o flirteo porque impedía a recreación pública do método masculino hexemónico e tamén (ii) para a resolución porque poñía en cuestionamento a voracidade sexual de quen escolle unha única/mesma muller tendo a posibilidade de *trincar* a máis. O relacionamento *aberto* sería idóneo ou “millor”, tal e como se presenta, porque aínda que se renuncia ao flirteo hexemónico coa muller con quen se mantén esa relación, o individuo posúe toda a liberdade que queira para ligar con outras persoas. Pode adaptarse á hexemonía na súa vida diaria e só, cando non tiver “a quen trincar”, recorrer a esa rapaza *asegurada* que non precisa/permite a recreación do método mais que garante a obtención do beneficio. Esta maneira de entender as *relacións abertas*, á súa vez, reafirma o carácter pasivo feminino que exemplifica alguén que se deixa *trincar*, renunciando aos estadios previos de ligue - provocación e flirteo-, e aceptando a finalidade masculina. De acordo con isto, o carácter *aberto* non implica unha subversión dos roles axente-pasiva tradicionais senón a alteración dalgunhas características que definen a maneira en que se debe producir o flirteo e a resolución: (i) abandónase o modelo indirecto que fai que os homes teñan que mentir e (ii) xa non se entende a aceptación feminina en termos de *caer nun engano* senón en asumir o sexo como primeira opción.

Contéplase a posibilidade de que esa muller “ela” que participa da *relación aberta* que describe Tomé poida ser axente e *trincarse* “a outro”. Esta axencia está ao servizo dunha performance masculina que apela á ausencia de *celos* -“eu non me poño celoso”- e reivindica a desvinculación afectiva. Os celos serían ese sentimento doloroso que aparece ao pensar que, alguén a quen queres, sente amor ou prefire a outra persoa. Ao eliminalos, establécese unha oposición clara entre (i) o amor que redunda en sentimento de dolor cando a persoa amada ten encontros con outro home e (ii) a vinculación físico-sexual que indexa “ter un pinchito asegurado”. O carácter *aberto* fai que non exista interdependencia entre as persoas, unha idea que se asocia, fundamentalmente ao posíbel encontro con outras. Polo tanto, ao falar das *relacións abertas* e autoadscribirse a elas, ben sendo protagonista da anécdota ou ben concordando con ela, o grupo conversacional defende un modelo de relacionamento que atenta contra a monogamia e aposta polo flirteo continuado. Concorde cunha maneira de construír masculinidade que, se ben semella presentarse como alternativa á hexemonía -“eso é o millor”-, no fondo reproduce as súas mesmas aspiracións: (i) non se renuncia ao flirteo con múltiples mulleres, (ii) visibilízase o problema que supón unha masculinidade cuestionada ante unha posíbel negativa feminina ao apostar por ter un *pinchito asegurado* e (iii) exáltase a voracidade sexual de quen consegue resolver os problemas e centrarse só na obtención do beneficio desexado.

As *relacións abertas* defínense por dúas cuestións: (i) pola posibilidade de *trincar* á persoa con quen se manteñen, sempre e cando non exista outra alternativa, e (ii) por non padecer as consecuencias dos *celos* de ninguén. O feito de seren *abertas* acepta a posibilidade de que entren en xogo *outras* persoas mais en ningún caso se acepta que o punto de partida sexan máis de dúas: a “relación” de Tomé mantense cunha única muller -“ela”- e non con todas coas que se *lía*. O resultado é esa pseudomonogamia da que xa falamos e na que non existe exclusividade mais si unha vinculación interpersonal que se asenta sobre o encontro sexual repetido e que permite que un dos membros implicados nela poida manifestar incomodo ao presenciar os flirteos doutro: “vaste por aí dar unha volta e pápalo onde sea pero diante miña no”.

No seguinte fragmento aparece o termo “triángulo amoroso” que remite de maneira explícita a tres persoas -“tri-”- que conforman unha unidade “triángulo”. Serían: Tomé, “ela” e o “outro”. Porén, o cruce entre xénero e heterosexualidade, provoca que as vinculacións que se establecen entre os membros desa tríade sexan diferentes. No caso masculino son bidireccionais porque se establecen exclusivamente en relación a “ela” e nunca entre eles. No fondo, seguimos no marco desa pseudomonogamia heterosexual que non consegue desprenderse da hexemonía.

Tomé ti tes unha relación aí aberta | ¿non? | dis | "mira | eu pápo-che a ti cando
non teñas con quen papar" | ¿sabes? || pero | eu non | ¿sabes? | é coma un
triángulo amoroso | ¿sabes? ||

Extracto 11

Unha *relación pechada* sería, por oposición, aquela na que un individuo está obrigado a *papar* sempre a outro, independentemente das posibilidades que teña de facelo con terceiras persoas. O contrario traería como consecuencia a aparición deses *celos* dos que afirmaba carecer Tomé ou dese *amor* que dá nome ao “triángulo amoroso” mais non semella caracterizar unha “relación aberta”. O *triángulo amoroso* e a *relación aberta* non se presentan como sinónimos absolutos senón como termos que presentan certas similitudes se se comparan: “unha relación aí aberta [...] é coma un triángulo amoroso”. Cabería entender que se equiparan os conceptos “aberto” e “triángulo” para destacar o número de persoas implicadas: “eu pápoche a ti cando non teñas con quen papar ¿sabes?”. Porén, “relación” e “amoroso” non semellan aliñarse porque a definición que ofrece Tomé só atende a como se xestionan as persoas que *papan* en función da súa dispoñibilidade -*ter con quen* facelo. En ningún caso se fai referencia ao *amor* senón ao aproveitamento sexual que indexa a metáfora alimentaria. O feito de existiren dous conceptos -relación aberta e triángulo amoroso- permítenos delimitar dúas focalizacións discursivas que poden axudar a comprender mellor as variábeis que definen unha “relación”, sexa do carácter que sexa. Coas *relacións abertas*

destácase a relevancia da exclusividade e co “triángulo amoroso” as vinculacións interpersoais que se poden crear e o número de persoas ás que afectan.

O particular da anécdota que estamos a comentar é que tematiza as *relacións abertas* aludindo á ruptura das regras. A rapaza en cuestión -“ela”- decidiu *liarse, enrollarse ou papar* a outro rapaz que non era Tomé e, ademais, facelo na súa presenza. Esta decisión non semella contentalo, tal e como pode verse a través dese discurso directo no que aglutina aquilo que lle gustaría ter dito -“pápalo onde sea pero diante miña no”- e que afirma non ter feito -“empecei a berrar alí eu solo”. O motivo ao que alude para explicar tal descontento afástase da exclusividade sexual. O contrario implicaría abandonar a performance masculina que reclama a idoneidade deste tipo de relacións, destacando as facilidades que ofrecen para *picar* sen compromisos: “jodeume a dios, tío, porque dixeran me cago en la puta, tío, hoxe que tiña pinchito asegurado”. Cabería reparar na importancia discursiva desta *seguridade* porque permite que a masculinidade non estea suxeita ao perigo de se ser cuestionada por causa dun mal flirteo. Esta idea concorda cos beneficios que se derivan de ter un “pinchito” e encaixa coa crítica á hexemonía que exemplificaba o grupo conversacional anterior e cos medos que en moitas ocasións detectamos neste.

O que encaixa menos é o problema que supón presenciar o momento no que esa rapaza está “papando con outro” porque o rexeitamento da monogamia debería redundar na indiferencia. De feito, esa circunstancia era o que se valoraba dunha *relación aberta* e o que a opoñía a *liarse* ou *enrollarse* con alguén. A través destes verbos, podemos deducir algunhas ideoloxías que rodean, non só as consecuencias do sexo senón tamén a maneira en que se concibe. O verbo *enrollarse* destaca o significado de dar voltas arredor de algo que finalmente te envolve. *Liarse* precisa un pouco máis a idea de verse envolto en algo que é difícil de desfacer ou do que pode ser difícil saír. Esta maneira de conceptualizar o ligue, en termos de *lío/lea*, garda importantes similitudes (i) coa discrepancia de expectativas en función dos sexos á que aludimos anteriormente e (ii) co método indirecto que teñen en común homes e mulleres e que empregan para enganar ao grupo oposto e conseguir que *caia nunha rede*, sexual ou afectiva, respectivamente. Pase o que pase, o ligue sempre é un problema porque as expectativas polas que se rexe a heterosexualidade son diferentes e, en cada encontro, hai alguén que *cae*, isto é, que é enganado. Entender o ligue como unha *lea* ou como algo que te envolve sería coherente co problema que supón ligar moitas veces cunha mesma rapaza. Semella que a asiduidade aumenta a maraña e, como consecuencia, as posibilidades de non poder escapar dunha *rede* que tece o grupo contrario. Algo así é o que lle acontece a Tomé porque, dalgunha maneira volve a caer “ao outro día”.

Tomé e despois | cando marchou | díxo-me así "adiós" e fíxen-lle así o corte de manga | pero po outro día | había festa outra vez e volvíñ | e tuven con ela na festa | tal | e cando fomos pa::: | bueno | pa::: ||

Martiño {<sorpresa> ah} | xa sei cal é a tipa esa | {<apelación> ho} ||
 Tomé cando fomos pa:: | pa tal | papei as babas dos outros# do outro | que se
 papara onte ||

Extracto 12

O encontro con esa rapaza fórmulase en termos exclusivamente físicos -“papei as babas”- de maneira que se visibiliza unha certa desvinculación afectiva, propia das *relacións abertas*. Porén, tanto o malestar que xera asistir ao flirteo previo con outro rapaz e que se plasma en “fíxenlle así o corte de manga”, como a repercusión que ten na resolución propia -“papei as babas do outro”- ilustra que, por debaixo da maneira en que se teorizan as relacións abertas, a non-exclusividade presenta matices. Destácanse os beneficios deste tipo de relacións, facéndoos encaixar cos patróns que rexen a masculinidade hexemónica e, desa maneira, reforzando a autoadscripción de todos os membros do grupo conversacional. Porén, por detrás da visibilización do incomodo que supón asistir ao ligue desa rapaza con “outro” e non conseguir desvincularse dela -“papei as babas”- con inmediatez -“o outro día”-, destaca que, no fondo, hai unha certa *rede* ou *lea* que apresa ao individuo.

Se tivésemos que pensar no concepto de “relación aberta”, abstraendo as conversas que estamos a analizar, poderíamos ofrecer múltiples definicións. Quizabes, todas elas terían en común a posibilidade que se lle ofrece a unha persoa de manter un certo vínculo interpersoal sen pagar o custo da exclusividade sexual. Esa idea concordaría coas afirmacións de Tomé e os seus colegas. Porén, eles inclúen certos matices que se refiren, entre outras cuestións, ao coñecemento directo ou indirecto que poden ter os dous membros dunha relación sobre os encontros que manteñen con terceiras persoas. De feito, o carácter *aberto* podería incluír até mesmo coparticipación.

En contraposición, no discurso de Tomé as directrices que prescribían a idoneidade das relacións abertas relacionábanse con poder ter sexo cando se quixer porque o outro membro da relación sempre estaría dispoñíbel. Elimínase a monogamia mais non o trato preferencial nin a maneira de entender as relacións sexuais como un acto no que participan unicamente dúas persoas. Polo tanto, non existe unha única maneira de concibir os matices que definen as alternativas á hexemonía. Poden afastarse máis ou menos dela pero, observando a maneira en que se presentan, podemos identificar ese outro modelo de referencia que se caracteriza (i) pola monogamia, (ii) pola vinculación afectiva e (iii) por ser a consecuencia lóxica de que un home ligue moitas veces cunha mesma muller e *caia na súa rede*. Este emparellamento hexemónico trae consigo que os suxeitos masculinos se resignen a deixar de exercer a *capacidade innata* para flirtear que os define como *homes* durante a mocidade. Cando falamos dos “zorrós”, xa vimos como afecta directamente a maneira en que se entende a masculinidade. Mentres que na solteiría se define en base á exaltación do desexo e a visibilización do flirteo, durante o emparellamento asóciase ao conformismo de quen se

deita só cunha muller. O salto da poligamia á monogamia era o que explicaba os “problemas” que ocasionan esas mulleres que solicitan a alguén en presenza da súa parella. O resultado era o conflito entre dous homes -o solicitado e o emparellado- que defenden as súas respectivas masculinidades: nun caso o dereito a flirtear despois de ser requirido e, noutro, o respecto á exclusividade.

En numerosas ocasións, Martiño, Paulo e Tomé mostraron algúns dos problemas que presenta a hexemonía e que dificultan a proxección identitaria da súa masculinidade. Dito isto, tamén é certo que realizan grandes esforzos para adscribirse a ela, particularmente, en momentos nos que se producen desviacións. O exemplo amplamente comentado é o momento no que Tomé apela á necesidade de coñecer a unha rapaza antes de ligar con ela. A presión da hexemonía e o risco de censura facía que os encontros repetidos cunha muller se presentasen como cuñas que salvagardan a proxección masculina durante o flirteo sen renunciar á voracidade sexual. Como consecuencia, o que no inicio se podía entender como un fracaso masculino, pasa a presentarse como unha maneira alternativa de bordear a norma e finalmente encaixar dentro dela. Este tipo de negociacións discursivas tamén poden detectarse no momento en que Paulo solicita aclarar ou facer explícitos os motivos polos que Tomé quedou *jodido* cando a rapaza coa que mantiña unha relación aberta se *liou* con outro: “ah, vale, vale, comprendo”.

Paulo	pero a ti jodiu-che o outro o día ese joder ¿ou no?
Tomé	jodiu-me porque:: o cabrón aquel jodiu-me: dis {<valoración> buah} {<incomprensíbel>} {incerto> exacto:::}
Martiño	jodeu-lle o polvo ese día (risas)
Paulo	{<sorpresas> ah} vale vale vale vale comprendo
Tomé	jhostiá! esa tipa fai:: {<dúbida> f:} fai octubre tamos en noviembre {<sorpresas> boh} fai máis de mes e medio que na vexo e pensas ti que esa tipa en mes e medio que no:n ben ben
Paulo	(risas)
Martiño	(risas) moi ben moi ben
Paulo	moi ben
Tomé	¿ que non tal co outro? veña {<apelación> ho} veña

Extracto 13

En ocasións anteriores, Tomé xa explicara como a rapaza coa que mantiña unha relación *aberta* se *liara* con outro rapaz -“estaba alí papando con un”. Argumentamos que, no fondo, esta narración estaba ao servizo da performance masculina hexemónica, pois, o protagonista desvinculábase da posibilidade de padecer *celos* e adscribíase a un modelo de relacionamento no que a finalidade era exclusivamente sexual. Porén, tamén afirmamos que o encontro repetido cunha mesma muller podía traer consigo *caer nunha rede* de afectos que

conducía aos homes ao dominio do emparellamento estábel, á asunción da monogamia e á conseguinte supresión da actividade de ligue.

Ante este perigo, Paulo reclama unha xustificación que clarifique a maneira en que Tomé asume a súa relación aberta. O resultado garda interesantes similitudes coa anécdota que xurdía cando un *zorrón* colocaba en “problemas” ao suxeito masculino a quen requiría. Naquela ocasión, establecíase un duelo entre ese home solteiro que reivindica o seu dereito ao flirteo despois de ser requirido por unha muller e esoutro home emparellado que defende a monogamia intrínseca á estabilidade dunha relación de parella. Agora, vense implicados o home que recrea a súa masculinidade a través do flirteo porque está nunha época propicia para facelo e Tomé, aquel que reivindica o seu dereito preferente a *papala* en tanto a que mantén unha “relación” con ela. O feito de ser “aberta” impide que se materialice nun “problema” como o da anterior. Porén, ambos casos coinciden en presentar a problemática desde a perspectiva do duelo masculino. Na verdade, esta circunstancia mostra que o que se está debatendo ou *problematizando* é a performance de xénero.

g) Cando che empeza a ferver a sangre tes que aproveitar

En conversas anteriores analizamos a importancia das etapas vitais e a conformación das xeracións non só para a performance masculina dos individuos en relación ao ligue senón tamén para a elaboración ideolóxica do ligue en si mesmo. Até o momento non abordamos esta cuestión na conversa de Paulo, Martiño e Tomé, porque, aínda que como veremos a continuación, tamén está presente, o certo é que en moita menor medida que nas anteriores. Tal e como vemos no fragmento que segue, recuperamos vocabulario asociado á temporalización da vida persoal como é a noción de “edá” e a súa relación cos “anos” dunha persoa.

Tomé a ver | é que ¿sábe-lo que pasa? || cando tes unha | unha edá | ¿sabes? || que é cando tes | trece anos ou aí | que empeza a ferver a sangre || aí é cando | aí é cando tes que aproveitar aí pa ligar e tal || pero despois cando tes vinte e un dis {<valoración> buh} | tío || hai días | joder | son | considéro-me unha persona nova ¿sabes? || pero hai días que non teño gana nin de salir da casa ||

Martiño dá pereza ||

Tomé é que son tan vago | tío | que se cadra digo || {<valoración> bah} | hoxe podó salir aínda::: | andas tanteando aí unha pa ligar || {<valoración> buh} | chaval | ¡como xía! || hoxe non vou {<apelación> eh} || hoxe non salgo da casa fai moito frío || e tanto me dá | tío || agora mesmo dá-me igual | carne ca pescado || ¿sabes? || dá-me igual l {<risas> ir que non ir | ligar ca non ligar} ||

Martiño (risas) ||

Tomé bueno | o de carne e pesca::: | refería-me a dá-me igual ||

Martiño matiza | matiza ||

Tomé dá-me igual que si ou que non | gústa-me o pescado ||

Extracto 14

O grupo conversacional non tematiza en grande medida a importancia da idade. Non obstante, da mesma maneira que acontecía cos anteriores, asume implicitamente a mocidade como o momento propicio para o ligue porque Martiño, Paulo e Tomé sempre retratan un presente ou pasado recente no que eles ou os seus amigos ligan. Tanto é así, que no extracto anterior, observamos como ser “unha persona nova” vai parella á vontade de “salir da casa” e poder “ligar” aínda que, no caso de Tomé, ter unha “edá”, faga que as “ganas” diminúan: “considérome unha persona nova ¿sabes? pero hai días que non teño gana nin de salir da casa”.

De acordo con isto, observamos como se detecta un decorrer temporal que aglutina o concepto de “anos”, que posúen os individuos -“tes”- e que pode computarse en termos obxectivábeis e numéricos: “tes trece anos” ou “tes vinte e un”. Poderíamos entender que o termo “edá” recolle o cómputo desde o nacemento dunha persoa até o seu presente vital. Como consecuencia, a *idade* sería algo que define o ser e toma como base unha posesión -“ter”- que se relaciona co cómputo numérico que ofrecen os anos: “tes <unha edá de> trece anos”. Porén, tal e como o formula Tomé, os límites que definen a *idade* son moito máis difusos, pois, asúmense como simples prototipos discursivos “trece anos ou aí” que se relacionan con peculiaridades ou características que exceden o simple cómputo. Así, esa “edá” á que alude Tomé garda relación cun decorrer temporal aproximado mais tamén (i) cunha circunstancia biolóxica como é o espertar sexual que identifica a metáfora de “empezar a ferver a sangue” e (ii) cunha práctica social -“aproveitar pa ligar”- que está impregnada de ideoloxías e códigos, tal e como vimos ao longo de toda a nosa análise.

A maneira en que tematizan a *edá* remite a (i) un tempo inconcreto e a (ii) un proceso que “empeza” e se materializa no decorrer dos anos. Non se especifica o arco temporal que abrangue o período no que *ferve a sangue* mais sabemos que rolda os trece anos e que, máis tarde, inicia un período de declive durante a vintena. Polo tanto, cabería argumentar que estamos, unha vez máis, ante a caracterización da vida de acordo a etapas vitais: ese espertar sexual iría parello á tematización da mocidade, o momento que se entende como propicio para ligar.

Da mesma maneira que vimos nas dúas primeiras conversas, Martiño, Paulo e Tomé empregan o verbo “aproveitar” para referirse ao ligue e ao momento ao que debe adscribirse. Realízase desde una perspectiva diferente porque, nese caso estaba ao servizo da proxección identitaria da etapa adulta, entendida como un momento ao que lle corresponde a reflexión. Precisamente por ese motivo, o argumentario apelaba aos *tempos que non volven*. Nesta

ocasión, os individuos xa non se encontran nunha etapa allea senón naquela na que a adscripción ao ligue é a única posibilidade. Por ese motivo, cando Tomé relativiza a súa vontade de ligar “hai días que xa non teño gana”, precisa de xustificacións, tal e como veremos máis adiante. O que semella inquestionábel é que, neste fragmento asistimos á tematización do desexo sexual asociado non só á masculinidade senón tamén ás etapas vitais. En numerosas ocasións argumentamos que a voracidade era algo que definía os homes en xeral e, por extensión, os tres membros que participan nesta conversa. Entre outras cuestións era o que explicaba a disparidade de expectativas a respecto do ligue que manifestaban homes e mulleres e a maneira de entender o flirteo como un tipo de caza que satisfai a necesidade “innata” que teñen os homes de manter relacións sexuais e que se compara, constantemente, coa obtención dun alimento que, en tanto que apresa, pode escapar. Neste extracto retomamos a metáfora do peixe ou “pescado” para identificar o grupo social das mulleres, aquelas que se entenden como o único destinatario de ligue posíbel: “gústame o pescado”. A voracidade pode detectarse a través da metáfora “ferver a sangue” que se opón á posterior falta de “ganas” e, polo tanto, a ese declive do desexo que garda relación co decorrer vital e, polo tanto, coa transición entre etapas. En principio non semella ter moito sentido a expresión “ferver o sangue” neste contexto porque, habitualmente, vincúlase con sentimentos de indignación. Un exemplo podería ser: “Férveme o sangue porque sempre chegas tarde e non avisas”. Pouco ten que ver iso coa necesidade de “aproveitar” para “ligar” un tempo que pasa. Quizabes debamos pensar en alternativas como actuar en *sangue quente*, por exemplo, que aluden á irreflexión ou aos impulsos instintivos. Se cruzamos a irreflexividade da calor coa intensidade que pode indexar o verbo “ferver” a respecto daquilo que se sente, “ferver a sangue” sería ese despertar sexual irracional que debe saciarse co ligue porque é a única maneira para acceder ao beneficio, tal e como presenta o construto ideolóxico desta conversa.

No extracto anterior, a indiferenza que trata de expresar Tomé cando fala de ligar “hai días que non teño gana”, faise en termos de “dáme igual carne e pescas”. Polo tanto, establécese unha oposición entre esas mulleres que se identifican co peixe e os homes que son a “carne”. A posibilidade de aceptar ligar con membros de ambos grupos e, polo tanto do propio, atentaría contra o modelo hexemónico que mostramos en absolutamente todas as conversas e que asume a heterosexualidade por defecto. Con esa afirmación Tomé desvincularíase dos patróns, unha circunstancia que se reconduce ao corrixir a metáfora e destacar que só se pretendía reflectir o descenso do desexo sexual que fai que non sempre lle apeteza ligar -“bueno, o de carne e pescas, referíame, dáme igual que si ou que non”. En ningún momento se contemplan sexualidades alternativas porque Tomé é claro e conciso cando di “gústame o pescado”. Este exemplo, serve para documentarmos a estreita relación que se establece entre xénero e sexualidade até o punto de que moitas investigadoras e investigadores consideran que é imposible deslindar a proxección de ambas as identidades. É

certo que a masculinidade hexemónica se define pola voracidade sexual e que na expresión desa voracidade vai implícito o “peixe”, isto é, un perfil de destinatario, neste caso de destinataria. A sexualidade é fundamental porque en ningún momento se cuestiona unha división da realidade que atenda a algo que escape ao binomio home “carne” vs muller “pescado”.

Non obstante, pode acontecer que o desexo “*ganas*” diminúa co paso do tempo, tanto é así, que se asume como algo que acontece por defecto. Por ese motivo é necesario “aproveitar” e ligar ou *picar* con moitas mulleres no momento álxido, aquel no que “ferve a sangue”. A diminución do desexo sexual no salto de etapas semella que pode darse porque o que caracteriza ser “unha persona nova” é posuílo. Sabemos da adscripción do desexo á mocidade porque cando Tomé alude ao descenso que experimenta, non renuncia a adscribirse a esa xeración “nova” e, por ese motivo, debe xustificarse apartando a mirada das ideoloxías que definen a masculinidade e facer extensíbel o seu comportamento a unha calidade individual que tamén explica a súa maneira de actuar noutras facetas da vida: “é que son tan vago”. Dito isto, o lamento implícito á súa afirmación non deixa de mostrar que, se ben semella documentarse un decorrer temporal que provoca que decaia o desexo, non é posíbel ou pertinente a desidia dentro da etapa vital que define a *edá nova*. En definitiva, aínda que documentamos friccións por causa do descenso da voracidade, só o son en tanto a que se produce dentro dunha etapa na que se presupón que o *sangue* aínda debería estar *fervendo*. Se se tivese dado máis tarde, no salto cara á “edá” que vén a seguir, o descenso sería máis asumíbel porque a tendencia non se cuestiona. Esta circunstancia mantén certa correspondencia coa conceptualización do emparellamento hexemónico. Unha das características sobre a que máis se incidía para definilo era a monogamia, isto é, a decisión de *trincarse* só a unha muller, podendo facelo con varias. En termos de masculinidade, supón unha elección que atenta directamente contra a voracidade sexual mais que encaixa co decorrer cronolóxico asociado ao seu declive. A mocidade é “cando tes que aproveitar aí pa ligar” porque aquilo que se espera é o descenso dun apetito que, á súa vez, facilita a resignación do emparellamento.

Tomando como referencia o entramado ideolóxico que acabamos de describir, o grupo conversacional adscribíse (i) ás franxas de idade novas a través da voracidade sexual, así como (ii) á masculinidade e á heterosexualidade ao asumir como destinatarias de lígüe exclusivamente mulleres. Tal e como xa comentamos, semella difícil deslindar estas dúas categorías. Con todo, este extracto pode contribuír a realizar algunhas matizacións. É certo que a masculinidade se define en base ao desexo heterosexual mais tamén que a intersección coas etapas vitais fai que, co paso do tempo, se redefina en base a outras ideoloxías: o descenso progresivo do desexo heterosexual non nega a condición de home senón que, tal e como vimos, marca idade porque, coa aparición de novas *idades* apóstase pola aceptación e

defensa da monogamia. Semella, pois, que a masculinidade e a sexualidade se entrecruzan mais non necesariamente son indisociábeis. Nesta ocasión, mentres que a masculinidade acepta a relaxación das normas que a definen durante a idade moza, a heterosexualidade é unha constante. Proba evidente disto é que, cando Tomé se afasta da hexemonía ao apelar a esa diminución do desexo, debe xustificarse unicamente polo feito de ser novo. En contraposición, cando visibiliza esa identidade sexual non normativa que acepta a “carne” non só se retracta taxativamente senón que un dos seus colegas, Martiño, tamén o convida a facelo cando lle di que *matice* tal afirmación: “matiza, matiza”

h) Nunca intentáchedes ligar cunha profesora?

O extracto que presentamos a continuación é outro exemplo da importancia que teñen as etapas vitais en relación ao ligue e á construción identitaria. Ao colocar o problema que supón falar de ligar cunha profesora “é delicado”, mostran as regras que rexen o ligue entre as que pertencen a etapas e status diferentes.

Paulo {(risas) ¿nunca intentáchedes ligar | cunha profesora | por exemplo?} ||
 Tomé (risas)||
 Martiño (risas) ||
 Tomé no | bueno si | (risas) | ¿pa que vou dicir que no se é mentira? | joder |
 cando:: | tas aí no instituto ¿sabes? | aí con quince anos ou así ||
 Martiño que che ferve a sangre ||
 Tomé e pónse-che aí unha profesora aí:: | así noviña | tal | e dis ti | {<valoración>
 “bah” | a ver | non ligar | tío | pero | joder ||
 Martiño ¡que buena está a tía!” ||
 Tomé tu | tou afeito: | a que me den callos malayos clase | (risas) | o tipo prof# | o
 típico profesor vello barbudo | ¿sabes? | e | e dis ti | “joder | tío” || e:: ||
 {<dúbida> f} ||
 Paulo pero bueno | ti fas-lle o parvo | aí | ta::l ||
 Tomé {<desacordo> boh} | iso é cando te-la edá do pavo | tío | que: ||
 Paulo cuidado | cuidado ||
 Tomé que fa-lo | fa-lo tonto | pa chamar a atención || eu túve-na | ahora xa non ||
 ¿sí? || pero: ||

Extracto 15

A maneira en que se presenta o ligue responde ao patrón hexemónico no que un home pretende a unha muller. Debúxase, polo tanto, un suxeito masculino-axente que require a outro feminino-paciente, *intentándoo*. O verbo “intentar” podemos encadralo desde dúas perspectivas complementarias:

- (i) Ilustraría a vontade de empezar a facer algo sen ter a seguridade de poder terminalo. Esta interpretación está relacionada coa tematización dese modelo de ligue tripartito no que os

homes se esforzan para transitar por todos os estadios que o conforman até chegar ao último -provocación, flirteo e resolución- e conseguir que as mulleres *caian na rede*.

(ii) Mostra tamén a disposición a facer todo o posíbel para conseguir algo que ofrece certa dificultade. Con esta definición non reflexionamos tanto sobre a necesidade de rematar algo senón sobre os problemas intrínsecos ao proceso. Na anécdota anterior, para alén da problemática que ofrecen os roles de xénero, debemos destacar a importancia que ten para a performance masculina o cruce entre xénero e a clase -“unha profesora”- ou etapa vital -“noviña”- da destinataria. A continuación faremos un breve apuntamento sobre estas tres variábeis:

- Xénero: Os homes actúan sen seguridade porque o rexeitamento feminino é, por defecto, previsíbel debido a que, ambos grupos, aspiran a beneficios diferentes. As mulleres sempre reivindicán esforzo e, polo tanto, bo método.
- Clase: Trátase dun exemplo extraordinario de posicionamento discursivo porque o estrato social desa “profesora” condiciona a construción identitaria de quen a require: non se trata simplemente dun home axente que flirtea senón dun *alumno*. Polo tanto, o que fai “delicado” falar deste tema non é o feito de pertenceren a rangos sociais diferentes senón tamén o manteren unha relación previa e desigual que condiciona a pertinencia do ligue.
- Idade: O suxeito feminino descríbese, en primeira instancia, de acordo coa súa profesión mais tamén é certo que se lle dá importancia á *edá* ao considerar que, aínda que a relación profesional impide o ligue -“ti faslle o parvo”-, a aspiración a poder facelo ábrese en función da etapa vital na se sitúa ela: “pónseche aí unha profesora aí así noviña, tal, e dis ti: ‘bah, a ver non ligar tío pero joder, que buena está a tía’”. Entendela como unha muller “nova”, aproxímaa á franxa na que se sitúan os seus alumnos, unha circunstancia que se ve reforzada pola presenza do diminutivo “-iña”. Cabería afirmar que existe un correlato entre esa maior proximidade e a maior pertinencia do ligue, non tanto como acción senón como aspiración lexítima de alguén que se sitúa nun momento no que a vontade sexual é instintiva e voraz porque se adscribe a un período no que “ferve a sangue”. Así, débuxase unha maneira de entender a mocidade ou “edá do pavo” caracterizada pola irreflexividade de quen *lle fai o parvo* a unha muller maior ca el. Sería alguén que mostra pouca intelixencia ou disposición -“tonto”- porque subordina as regras que rexen a hexemonía á recreación pública -“para chamar á atención”- daquilo que o define -ferve a sangue”- nun intento de autolexitimación identitaria.

O extracto que acabamos de presentar constitúe un exemplo que mostra a importancia da *edá* nos discursos sobre o ligue. Particularmente, nesta ocasión, observamos como o desfase entre etapas vitais pode ser máis pertinente se a distancia entre elas non é moita e se

os individuos se sitúan na mocidade ou preto dela. Por ese motivo existe coincidencia entre a maneira en que Tomé se retrataba a si mesmo cando se describía como unha “persona nova” e como se tematiza a profesora “noviña”. Este suxeito feminino constrúese discursivamente por oposición directa aos “callos malayos” e ao “típico profesor vello barbudo”. Como consecuencia, en función disto, podemos deducir certas características que a aproximan á pertinencia e que atenden ao físico “callo”, o sexo e a idade “vello”. Por detrás delas, detectamos a relevancia de dúas variábeis identitarias:

- (i) Xénero: é unha muller e non un home “vello barbudo”. Polo tanto, o flirteo con ela non pon en cuestionamento un modelo de masculinidade hexemónica asociada á exhibición do desexo heterosexual. Tanto é así que o cruce que se establece entre xénero e etapa vital incide na performance masculina: se o desexo é algo que decae no tránsito entre etapas e a aceptación se mide en base ao bo método, unha aceptación realizada por unha muller que se afasta do momento no que “ferve a sangue” é un mérito engadido e, polo tanto, a proba evidente dun método de ligue extraordinario. Isto é o que acontece coa profesora universitaria que converte ao suxeito masculino nun “dandi” no seguinte fragmento:

Paulo eu tiven un caso | pasou-me unha vez || nunha universidade á que fun ||
 Tomé ¿si? | ¿e que che pasou? || conta | conta ||
 Paulo pois nada que: | taba alí | en clase || (risas) || e nada e: | bueno | máis ben |
 foi ela | a que veu a min ||
 Tomé ¡hostia! ||
 Martiño {<incomprensíbel>} | a vida deste si que é un dandi | chaval ||
 Paulo (risas) ||
 Martiño (risas) ||

Extracto 16

Xa exploramos a figura do “dandi” e interpretámola como a conceptualización dese home que se caracteriza pola elegancia e estilo no saber facer. Alguén que se adapta á hexemonía e engana ás mulleres para obter delas un beneficio sexual, incluso, como acontece neste caso, cando as dificultades son moitas. A excepcionalidade desta acción provoca sorpresa -“hostia”- porque rompe as regras até o punto de que é o suxeito feminino quen flirtea “foi ela a que veu a min”. A obtención do beneficio -“pasoume unha vez”- por enriba de todas as dificultades é valorada positivamente porque enlaza directamente coa visibilización do desexo sexual que caracteriza a masculinidade nun primeiro nivel.

- (ii) Etapa vital: É unha persoa que se define como “noviña” por oposición ao “vello” e aos “callos malayos”. A relevancia do físico como unha condición importante para o ligue heterosexual facíase relevante desde o inicio desta conversa porque, de feito, os “putos callos” eran unha das dúas excepcións que se excluían de todo o *peixe que pode caer na rede*. A mesma denominación de “callo malayo” era a que empregaba o amigo de Tomé

para convidalo a reflexionar sobre esa rapaza da que quedou “pillado”. O matiz que engade este fragmento ten que ver coa excepcionalidade de que unha profesora poida ser “noviña” asociada ao feito de que, por defecto, o corpus docente sexan “callos malayos”. Cabería hipotetizar un deterioro físico asociado ao decorrer temporal que coincide coa progresiva inaceptabilidade do ligue no tránsito cara á idade adulta. O atractivo sempre é unha variábel de primeiro nivel que ultrapasa a visibilización do tipo de beneficio ao que aspiran os homes e pasa a definir o ligue mesmo desde o punto de vista das etapas.

Os dous fragmentos que integran este apartado teñen grande repercusión na performance identitaria do grupo conversacional. Constrúen masculinidade e etapa vital ao valorar a voracidade sexual intrínseca á mocidade, unha circunstancia que pode detectarse a través das boas valoracións que recibe a profesora “noviña” e a aprobación do flirteo coa universitaria. A ruptura de código que supón o ligue entre persoas que pertencen a etapas vitais diferentes non só é positiva senón que redunda na identidade masculina, ao adxudicarse ao suxeito o cualificativo de “dandi”. Valórase o bo método de alguén que, a priori, tería máis dificultades para convencer a unha muller cuxa aceptación rompe certos esquemas que teñen que ver, por exemplo, co descenso do desexo que se presupón por causa da súa *edá* e coa esixencia que, por natureza, semella intrínseca a elas.

Dito isto, a proxección masculina tamén precisa un suxeito feminino aceptábel, avaliado atendendo a criterios que teñen que ver co físico. Esta circunstancia é a que explica que a conceptualización da destinataria se faga en termos de “noviña” e por oposición a un “callo malayo”. Así, visibilízase unha masculinidade que acepta transitar polas fronteiras da hexemonía sen afastarse delas por completo. Ao remarcar o seu excepcional atractivo, convértese nunha boa presa que esixe pericia masculina en tanto a que ela tamén encaixa con aquilo ao que se debe aspirar.

Finalmente, no que se refire ás aspiracións, cabería reflexionar brevemente sobre a simple vontade de ligue con esa rapaza noviña cando a eles lles *ferve o sangue* que contrasta coa aprobación do paso a acción cando alguén xa non está na “edá do pavo” senón que se sitúa no presente -“ahora”. Debuxan unha mocidade *nova* en base ao descenso progresivo da voracidade sexual que vimos en fragmentos anteriores. Porén, a través do raciocinio e o saber estar ao aceptar que unha profesora universitaria o solicite e non a solicite el a ela, sitúanse nun momento no que o ligue lles é pertinente mais tamén se adscriben á contención de quen dá pasos cara á madurez. Todo iso faise sen renunciar ás dúas grandes ideoloxías que prescriben a masculinidade nova: o sexo como meta e o bo método como criterio para avaliala.

i) Síntese

Este último grupo de homes alíñase significativamente cos anteriores pola presenza de certas ideoloxías que estruturan a performance masculina hexemónica. Coinciden cunha maneira de entendela que asume o ideal dos picaflores e que constitúe o complemento perfecto para completarmos a análise ideolóxica que xa albiscabamos naquela ocasión. Debuxan un modelo masculino axente que participa activamente do flirteo, un estadio que contrasta co da provocación e o da resolución porque o protagonismo é feminino. É tal a importancia da axencia masculina que a culminación de todo proceso de ligue depende directamente da avaliación que as mulleres realizan dela. Se a isto sumamos a voracidade sexual como unha ideoloxía que tamén constrúe masculinidade durante a mocidade, a aceptación feminina derivada dunha boa axencia non é senón un índice identitario de primeiro nivel. Proba disto mesmo é que Xián, Alberte e Denis valoraban os *picaflores* en base a *ter estilo e saber facer*. A acentuada responsabilidade masculina explica a maneira de entender as mulleres como alguén a quen hai que convencer. De aí é de onde xorde a metáfora que vimos na segunda conversa do *cazador que nin sempre caza* e que agora se complementa coa do *pescador* que aspira a que algunha muller *caia na rede*. Non obstante, cando alguén *pesca* ou *caza*, non explora simplemente os límites do convencemento senón tamén os do engano: as mulleres convértense en *peixe* que pode caer nunha rede porque alguén as persuade para que acepten ser *presa*. Non se interpretan como suxeitos alleos ou reticentes ao ligue mais si que diverxen dos homes nas aspiracións que perseguen. De aí a necesidade de enganalas. Fronte á vontade exclusivamente sexual que se lles atribúe aos homes, semellan aspirar a un modelo de relacionamento afectivo que se deixa entrever cando o grupo conversacional tematiza o problema que supón ligar moitas veces coa mesma. Esta axencia repetida avalíase en termos de risco xa que, á súa vez, os homes tamén poden resultar enganados por caer nunha rede feminina que se tece coas mesmas artimañas mais cuxa finalidade conduce ao emparellamento, ese quedar *pillado* que nada ten que ver co sexo esporádico. De feito, para alén do *estilo e o bo facer*, outro elemento que caracterizaba o modelo ideal dos “picaflores” residía no verbo *picar* que lles dá nome. Mostraban a idoneidade dun tipo de encontro sexual que se mide en base a dúas características: (i) a fugacidade ou ausencia de vinculación interpersoal e (ii) a pluralidade ou non exclusividade do relacionamento. Nesta ocasión, observamos que a importancia do aproveitamento parcial é coherente coa voracidade sexual mais tamén coa maneira en que se conciben as expectativas de homes e mulleres.

A través da maneira en que Tomé, Martiño e Paulo debuxan as potenciais destinatarias de ligue, asistimos á tematización dese “filtro” ao que tamén aludira o grupo conversacional anterior cando se desvinculaba das masculinidades rurais. O seu carácter máis ou menos restritivo era o que facía oscilar os individuos entre dúas ideoloxías fundamentais para a performance identitaria masculina: a recreación do método durante o flirteo e a voracidade

que subordina todo á posibilidade de manter relacións sexuais. Tomando como punto de partida a metáfora do “peixe”, Martiño, Paulo e Tomé distinguen dous grandes grupos -as mulleres que poden caer na rede e as que non-, deixando entrever un criterio extraordinariamente laxo que os coloca no dominio daqueles homes do rural que tematizaba o grupo conversacional anterior e describía en base a colocar o desexo por enriba de calquera outra preocupación. Polo tanto, semella que aquilo do que se afastaban Xián, Alberte e Denís coincide co que aceptan Paulo, Martiño e Tomé. Tanto é así que, nesta conversa, detectamos numerosos índex que remiten á dimensión rural. Cabería mencionar a importancia do vocabulario:

- (i) Tematizan o ligue en termos de *pesca* e as mulleres como *peixes* que satisfacen o apetito sexual masculino ao *caer nunha rede* de enganos.
- (ii) Interpretan o éxito asociado á aceptación feminina en termos de *talar un pino*, unha acción que pode realizarse colocando *cuñas* que a faciliten ou *a machada*, isto é, sen reflexión nin criterio.

Se ben o grupo conversacional anterior mostra a importancia do bo método de ligue, aglutinado na máxima *ter estilo e saber facer*, esta conversa contribúe á comprensión ideolóxica dos parámetros definen ese *estilo* e que se esconden na expresión *falar sen dicir*. Distinguen dous planos ou niveis nas accións que caracterizan o flirteo, mostrando unha maneira de entendela que se afasta da franqueza e se adscribe a ese engano ao que xa aludimos. Detectamos:

- (i) Un plano explícito que indexan os verbos *ir falar* e que remite á toma de contacto coa destinataria, empregando temas de conversa superfluos.
- (ii) Un plano implícito que indexan os verbos *estar dicindo* e que se conceptualiza en base a esas *sinais cognitivas* que os homes *envían*. Lembremos que a pericia intrínseca a esta maneira de actuar non só se entende como unha capacidade innata senón como unha variábel fundamental que contribúe a súa performance: “somos homes!”. Este plano aglutina todo o que non *falan* mais transmiten ou *din*. Aínda podemos distinguir dous subplanos que esconden, por unha banda, os contidos indirectos que *envían* e, por outra, aqueles outros que lles gustaría enviar mais non poden porque redundarían no fracaso do ligue. O motivo ao que se alude é a disparidade de expectativas. Como consecuencia, os homes falan de temas banais, transmitindo contidos que elas interpretan de acordo coa afectividade mais que, no fondo, encerran exclusivamente a vontade sexual que indexaba o vocativo “pápame!”

Con todo, o carácter indirecto do flirteo ultrapasa as accións dos homes e faise extensíbel ás das mulleres durante a provocación e a resolución. Muda a persoa que ostenta o protagonismo mais non o *falar sen dicir*.

- (i) A provocación teorízase a través de suxeitos femininos que *bailan* para transmitir que *queren mandanga*. Como consecuencia, reproducése o mesmo *modus operandi* que o dos homes porque aínda que o plano explícito non remite ao lígüe, no implícito detectamos o contraste que se establece entre a dispoñibilidades sexual que interpretan os homes e as verdadeiras intencións ás que elas aspiran.
- (ii) A resolución constrúese en termos similares, pois, as mulleres non verbalizan a aceptación senón que pasan directamente á acción e *papan*.

Unha das peculiaridades que caracterizan o grupo formado por Martiño, Paulo e Tomé é a súa acentuada adscrición a un modelo hexemónico que xa vimos nas outras tres conversas. Participan de características como a axencia exclusivamente heterosexual. Alén diso, a categorización que fan das mulleres ilustra a importancia que ten a exaltación do desexo e a voracidade porque non se renuncia ao flirteo mais cuestiónase a pertinencia de subordinalo no momento en que os participantes se debaten entre *ligar ou andar con caralladas*. Mostran todo isto a través dese *filtro* de lígüe que coloca unicamente dúas excepcións dentro de todo o *peixe que pode caer na rede*: os *putos callos* e as *amigas*. Ao establecer a distinción entre todo o que *pode caer na rede* e o que non, tamén asistimos á problematización da performance masculina derivada da das decisións femininas. Pode detectarse na crítica a dous modelos de mulleres que denominan “estreitas” e “zorrós”. Teñen en común que inician o proceso de lígüe a través da provocación e que, finalmente, non aceptan o flirteo masculino. Se unha negativa feminina é en si mesma problemática, neste caso vai á par da ruptura dun código: a provocación enténdese como unha anticipación da resolución e, polo tanto, unha seguridade que teñen os homes para performar masculinidade a través dun flirteo que se presupón exitoso.

Tal é a importancia da adscrición á hexemonía que o grupo conversacional realiza grandes esforzos para adscribirse a ela, incluso en momentos nos que se producen desviacións como (i) apelar á necesidade de coñecer a unha rapaza antes de ligar con ela, (ii) manifestar desleixo ou desgana á hora de ligar durante a mocidade ou mesmo (iii) aceptar homosexualidade propia cando alguén afirma que tanto lle dá *peixe coma carne*. En tódolos casos, se produciron reconducións discursivas que, con maior ou menor suceso aproximaron aos individuos á norma. Por ese motivo, (i) os encontros repetidos cunha muller presentáronse como *cuñas* que salvagardan a proxección masculina durante o flirteo sen renunciar á voracidade sexual (ii) a desgana era coherente co declive da voracidade se cruzamos xénero e etapa vital, alén de xustificarse en termos de vagancia individual e (iii) a heterosexualidade reivindicábase con forza e contundencia ao corrixir a afirmación previa.

Finalmente, cumpriría destacar que, tamén nesta ocasión se alude á importancia das etapas vitais e á súa vinculación co lígüe aínda que, como acontecía na outra conversa de rapaces, non se tematiza pormenorizadamente. A mocidade é o momento ao que se adscriben

Paulo, Martiño e Tomé e que se entende como o idóneo para que o ligue se produza. Non só é o que asumen por defecto senón tamén o que vai implícito na maneira en que retratan esa “profesora” coa que lles gustaría flirtear. Pertence a unha etapa vital que a separa do ligue e por ese motivo destacan co adxectivo *noviña* a súa acentuada proximidade con respecto á fronteira. A través da tematización da “edá do pavo” detectamos a relación que se establece entre xénero e sexualidade e que tanto preocupara a moitas teóricas dos estudos de lingua e xénero. O esquema hexemónico prescribe unha acentuada relación entre ambas categorías porque no requirimento vai implícita a idoneidade da destinataria que *pode caer*. Tanto é así que o requirimento heterosexual é un índice fundamental para a construción da masculinidade durante a idade moza.

O cruce entre xénero e etapa vital é o que recodifica as maneiras en que se constrúe a masculinidade, tomando como referencia a expresión da voracidade sexual. Fronte a esa mocidade que liga, o descenso progresivo do desexo sexual, culmina no abandono de tal actividade, en detrimento da aposta polo emparellamento estábel. Como consecuencia, a masculinidade recodifícase e pasa a definirse en base a ideoloxías que apelan á monogamia e que detectamos nesta conversa por contraste con outro modelo de emparellamento máis idóneo ou “mellor”: *as relacións abertas*.

A idoneidade desta alternativa está ao servizo dunha performance masculina moza, construída en base á voracidade sexual que define o presente do grupo conversacional e aplaude que se ligue incluso con esa outra “profesora” universitaria coa que, a priori, non se debería. Paulo, Martiño e Tomé afástanse da monogamia e da vinculación estábel ou minimamente afectiva, unha idea que é doadamente perceptíbel coa aparición do índice “*fodeamigos*”. O carácter *aberto* asóciase á seguridade do beneficio, a ese *trincarte á mesma persoa* cando non hai outra dispoñíbel. Desá maneira, reafírmase unha e outra vez nunha performance construída en base á exaltación do desexo sexual, o motivo polo que afirman dar prioridade absoluta á obtención dun beneficio no que todas as mulleres son concibidas da mesma maneira. Son *peixe* que *pode caer ou non* mais de cuxa aceptación sexual depende a súa masculinidade e a súa mocidade. A renuncia á monogamia e á vinculación afectiva non só os constrúe como homes por oposición ás mulleres senón tamén como rapaces que aínda non están no momento no que a voracidade sexual decae e se deben resignar a unha alternativa que, desde a súa perspectiva, é unha trampa ou *rede* feminina que os anula.

3.2. PERSPECTIVAS SOBRE O LIGUE DESDE OS GRUPOS DE MULLERES

3.2.1. Perspectivas desde a idade adulta

3.2.1.1. Euxenia, Frida e Xosefa

a) *Hai tanto que nos casamos*

Euxenia, Frida e Xosefa asumen que existe unha relación directa entre a actividade de ligar e a xuventude porque no momento en que se lles suxire este tema apelan a un pasado do que elas formaron parte e do que afirman non lembrarse: "hai tanto que nos casamos que non sei se nos acordaremos como era o mocear daquela".

Euxenia {<valoración> oi} pero xa hai tanto que nos casamos que non sei se nos
acordaremos como era o mocear daquela {<apelación> eh} ||

Frida (risas) ||

Euxenia por que: ||

Xosefa (risas) ||

Euxenia de mo# | de mocear de cuando nós eramos mozas a hoxe cambiou muto ||

Extracto 1

A identidade xeracional tórnase significativa ao afirmar que ligar -ou "mocear"- é un tema que non lles é propio porque se afasta da súa actual etapa vital, a cal identifican con "hoxe" en oposición a "daquela". O esforzo por deslindarse da mocidade "cuando nós eramos mozas" e, como consecuencia, construír idade adulta, pode verse na énfase temporal que denota o adverbio de cantidade "tanto" e na delimitación dunha fronteira clara ao colocar o casamento como punto de inflexión: "hai tanto que nos casamos".

Apelan á memoria desde un nós colectivo "non sei se nos acordaremos" que serve para crear grupo conversacional desde a dialéctica entre o que antes facían e agora non fan non só porque xa non lles é propio senón tamén porque nin sequera se lembran: "non sei si nos acordaremos". Semella que o *moceo* está vetado como actividade e tamén como discurso na etapa vital á que elas se adscriben: é algo que agora non fan e tamén do que din que non se acordan porque nin sequera alimentaron a memoria falando diso. Esta afirmación encerra discursos hexemónicos arredor do emparellamento xa que din que non se lembran a consecuencia de estaren casadas e o seu estado civil é o que condiciona que ligar quede absolutamente fóra do seu horizonte vital.

Detectamos un correlato claro entre etapa vital e relacionamento ao presentar a mocidade e a idade adulta como dous períodos autobiográficos que se suceden temporalmente mais cuxa caracterización se realiza en base a criterios que teñen que ver coa dispoñibilidade ante o ligue. Tal e como tamén xa vimos nas conversas de homes, é importante a noción de casamento como fronteira xeracional. Se asumimos que existe un correlato entre mocidade e ligue que se suspende logo do casamento para pasar á idade adulta, cabería argumentar que tal tránsito é a finalidade a perseguir para homes e mulleres porque a sucesión de etapas, vinculadas ao decorrer cronolóxico, sempre se espera. Como consecuencia, o emparellamento -este ou non materializado nunha unión civil ou relixiosa- semella unha necesidade para a evolución vital. Así mesmo, a definición da etapa adulta asociada á supresión do ligue amosa ideoloxías a respecto dunha maneira de entendela que exclusivamente contempla a monogamia.

Comezamos a observar que a delimitación categorial das xeracións é complexa e que na súa construción discursiva operan criterios moi diferentes. A heterosexualidade e os discursos que opoñen o ligue ao emparellamento supoñen unha variábel fundamental para precisar as distincións dentro dese contínuum que supón o decorrer da idade cronolóxica. Non obstante, tal e como veremos, as ideoloxías sobre a modernidade poden redefinir as fronteiras ao asumir que existen cambios sociais que provocan modificacións nos códigos vinculados ao ligue, unha idea que xa detectamos nas conversas masculinas. Este discurso reflíctese na oposición entre "cuando eramos mozas" e o adverbio "hoxe" asociado a "cambiou muto". Como consecuencia, se ben a definición da etapa adulta, en termos de decorrer vital, está directamente relacionada co cese do ligue como actividade, a xeración á que elas se adscriben tamén está impregnada de ideoloxías a respecto da modernidade que inciden sobre as maneiras en que o ligue se pode realizar. Recuperamos a importancia da temporalización e a súa potencialidade indexical: unha vez máis, veremos como os individuos que narran constitúen o punto de partida da oposición temporal entre a actualidade na que viven e un pasado do que tamén son o referente. Asistimos á construción identitaria de tres persoas que se definen como mulleres que pasaron pola mocidade e abandonaron o ligue en favor dunha vida marital que, á súa vez, as caracteriza agora como adultas. Adscribíense a un presente que emerxe ao retratar, desde a reflexión, un pasado no que elas foron axentes mais cuxas prácticas se afastan notabelmente das que hoxe caracterizan outras mulleres.

b) O noso punto de reunión era o teleclub

Para podermos entender o marco ideolóxico que subxace á conversa e, en particular, os discursos sobre o cambio social, debemos identificar os ítems arredor dos que xira dentro das narrativas sobre o pasado. No extracto que presentamos a continuación, Frida, Euxenia e

Xosefa realizan unha breve descrición do espazo no que se xuntaban para ligar cando eran novas.

Euxenia pos mira | o primeiro que podemos dicir é que ||
Xosefa (risas) ||
Euxenia o noso punto de: | de reunión || e de: | eso | era aquí ||
Frida (risas) ||
Euxenia sentabámonos aquí ós domingos | traíamos un radio cassette ||
Frida {(risas) si} ||
Euxenia i-a algunhas veces viñamos os dos pueblos de arredor || se viñan eles ||
Xosefa {<valoración> ai} pasabámo-la ben ||
Euxenia pasabamos porque ||
Xosefa ¡hombre! ||
Euxenia eramos cuando eramos nós mozas | eramos mutas mozas e mutos mozos ||
i-entonces sentabámonos aquí i-aquí ligabamos tamén ||
Frida si ||
Euxenia {(risas) que agora} | agora é completamente distinto ||
Xosefa home ||
Frida agora | a nosa mocedá é | foi mui distinta | mui distinta |
Xosefa home ||
Euxenia e lo # || eu acórdo-me que se ti# | e logo se tiñamos que facer algo pó
domingo á tarde | anda que non andabamos á mañá | ás carreiras pa te-lo
domingo á tarde libre pa vir pá | pa vir pa | pó teleclub ||
Frida si || <asentimento> hum} ||
Euxenia foi: ||
Xosefa ¡hombre! || ¡ostrás! ||
Euxenia se se pasaba ben ||
Xosefa tando aquí é que: | muita xente ||
Frida e: | e incluso ben muita mocedá e: ||
Euxenia eramos muitos ||

Extracto 2

A localización espacial delimitase explicitamente no "teleclub", o mesmo lugar no que foron feitas estas gravacións, de aí que xurda o adverbio "aí". Os teleclubs constitúen locais públicos que proliferaron no contexto español durante os anos 60 coa finalidade de que as persoas de lugares xeográficos de difícil acceso puidesen reunirse arredor do invento que caracterizou esa época: a televisión. De acordo con Cantero (2005) distribuíronse de maneira asimétrica no conxunto do estado español e beneficiáronse deles, fundamentalmente, as zonas rurais. Posibelmente esta vinculación co rural sexa o que explique que Galiza rondase os 900 teleclubs no ano 1970, erixíndose como unha das comunidades punteiras. Na actualidade, aínda sobreviven algúns deles, tal e como acontece con este, localizado en Castiñeira e asentado sobre os cimentos do que foi a antiga escola unitaria. Non obstante, os teleclubs

perderon a súa función orixinal debido á proliferación de televisores que se produciu a finais do século pasado e comezos do seguinte. Así foi como se reconverteron en lugares nos que poder realizar diversas actividades que xa nada teñen que ver coa finalidade primixenia mais que manteñen o espírito da reunión veciñal. No extracto anterior déixase constancia disto ao entender o teleclub como un “punto de reunión” no que participa un “nós” que aglutina a comunidade de Castiñeira fronte a esas outras persoas “eles” que viñan, só esporadicamente ou “algunhas veces”, de “pueblos de arredor”. A importancia do colectivo evidénciase no pronome “nós” mais tamén na caracterización do espazo en base ás posibilidades que ofrecía para a “reunión”. Por detrás do substantivo “reunión” recóllese a acción de xuntar a varios individuos, unha circunstancia que trae como consecuencia intrínseca o constituíren un conxunto. Así, xérase unha relación de interdependencia entre a delimitación do grupo de persoas que se reúnen -“nós”- e o lugar no que o fan -até converterse no “noso” punto de reunión-, mediada por variábeis que, tal e como veremos, atenden ao xénero, á etnicidade e á etapa vital.

Para podermos analizar debidamente o uso conversacional do *teleclub*, é fundamental profundizar nas personaxes que se relacionan con el. A través dos apelativos “mutas mozas e mutos mozos”, “muta xente”, e “muta mocedá” detectamos referencias á mocidade e ao ligue que se complementan coa importancia de os “dos pueblos de arredor”. Esta precisión discursiva relaciona a *mocedá que se reúne e liga no teleclub* co provir dun determinado “pueblo”, sexa o propio ou non. Tal é a relevancia discursiva da etnicidade que o ligue se presenta para Frida, Euxenia e Xosefa como unha actividade que, por norma, se circunscribe ás fronteiras da aldea. En última instancia, a excepcionalidade da participación dos “de arredor” que viñan “algunhas veces”, contribúe a reforzar mediante dinámicas de oposición o grupo comunitario máis inmediato, definido pola pertenza a Castiñeira.

Este fragmento mostra a relevancia que ten para a performance discursiva de Euxenia, Frida e Xosefa o número de persoas que se reunían no teleclub -“mutas, mutos”-, até o punto de destacar o maior desfrute colectivo: “se viñan eles pasabámolo ben porque eramos cuando eramos nós mozas, eramos mutas mozas e mutos mozos”. Esa abundancia de xente constitúe un índice xeracional que opón o pasado a un presente no que “é completamente distinto” e que, por ese motivo, posúe unha dupla repercusión identitaria:

- (i) No pasado, axudaba á performance da etapa vital moza. O que definía os individuos que asistían a ese teleclub, independentemente do lugar do que procedían, era a pertinencia social de estar alí o domingo á tarde polo simple feito de seren mozos e mozas, tal e como mostra a súa caracterización: “muta xente” ou “muta mocedá”. A reivindicación da cantidade que recolle o indefinido “muta” está, polo tanto, ao servizo da performance etaria e por enriba das subdivisións que establecerían o xénero -“mozos e mozas”- e a etnicidade -“os dos pueblos de arredor” e os do propio.

(ii) No presente, emprégase para establecer un contraste co pasado e construír a Euxenia, Frida e Xosefa como tres persoas adultas que ollan para outra mocidade da que xa non forman parte e que agora nin tan sequera se xunta no teleclub. O relevante desta cuestión é que o esquema de relacionamento ao que se adscribían difire significativamente do que debuxan para o presente. Entenden que a mocidade non vai ao teleclub e, polo tanto, non participa do desfrute comunitario asociado ás *reunións* que noutro momento se facían. Ao destacar o *cambio* que observan nos lugares que agora se empregan para ligar e/ou reunirse, emerxe unha performance discursiva que apela, á etapa vital de quen posúe perspectiva histórica para detectar esa mudanza. Por detrás, subxace a relación destas mulleres co teleclub, un espazo que no que se condensa a comunidade ou “pueblo” sobre a que constantemente se reafirman. Tanto é así que, ao longo da conversa, veremos como o despoboamento é un elemento significativo para a proxección identitaria das tres, ao constituír un dos elementos que preside a construción discursiva do cambio social ao que xa fixeron referencia cando afirmaban que “hoxe cambiou mutó”.

No extracto que presentamos a continuación, precisamos a caracterización dalgúns dos rapaces “dos pueblos de arredor” que visitaban o teleclub aos domingos. O resultado é a emerxencia de construcións identitarias nas que se entrecruzan ideoloxías que apelan directamente á relación entre xénero, etapa vital e etnicidade, tomando como referencia o ligue. Cabe destacar que a maneira en que Euxenia, Frida e Xosefa retratan esta cuestión garda unha notoria correspondencia coas expectativas que lles atribuían ás mulleres os anteriores grupos de homes. No extracto que segue, podemos albiscalo porque, fronte á *reunión* ou vinculación interpersoal á que elas se adscriben, detectamos a vontade de ligar que preside as viaxes dos que viñan “de fóra” e visitaban o teleclub porque “andaban algo detrás dunha” muller.

Frida e viña | viña muta xente | viña muta xente de fóra ||
 Euxenia viña porque: ó mellor eu un que vía: | e que andaba algo detrás dunha |
 outro que: ||
 Frida (risas) || {(risas) eu e} ||
 Euxenia {(risas) que andaba con outro} ||
 Frida (risas) eu acórdome cuando viñera o {<nome propio> Fernando} || viña
 nunha moto ||
 Euxenia vén de misa pa onda ti ||
 Frida e despois íbamos por aí abaixo | íban-os velar | e | corrí# | e | corrían-o con
 pedras ||
 Euxenia e era o que tiña || {<valoración> aí | aí | aí | aí | aí} ||
 Frida {(risas) ficéron-lle as de Cristo} || viñe# ||
 Xosefa si ||

Extracto 3

No fragmento, recóllese a anécdota dun foráneo que viña os domingos para pretender a Euxenia e tamén a reacción doutros mozos que o expulsaban tirándolle pedras. No fondo, alberga unha tipoloxía tripartita de homes que ilustran ideoloxías complementarias que nos permiten entender mellor a pluralidade que rodea o concepto de masculinidade. Fronte á maneira en que se retratan os individuos coma “Fernando” e as súas aspiracións de ligue, encontramos “outros” que só os acompañan e, finalmente, os que os expulsan reivindicando unha sorte de exclusividade territorial:

- (i) Fernando constitúe un suxeito masculino axente que, coas súas accións, indexa o ideal hexemonía ao que se aludía en conversas anteriores e no que o flirteo con mulleres é o que define a masculinidade: “andaba algo detrás dunha <muller>”. O sintagma verbal *andar detrás* ilustra a vontade de intentar conseguir algo ou, neste caso, a alguén. Sabemos que a destinataria das súas aspiracións é Frida, tal e como afirma Euxenia: “viñera [...] pa onda ti” e que a vontade de pretendela é o motivo polo que acudía a Castiñeira en “moto”. Esta circunstancia inclúe, polo tanto, un certo matiz que vincula a súa maneira de proceder co esforzo necesario para acadar certa estabilidade cunha muller e non coa desidia que caracterizaría a alguén que procura flirtear unha única vez. Á par, tamén representa a heterosexualidade, non só porque se faga con mulleres senón tamén porque se asume discursivamente que os homes ou “xente de fóra” -coma el- ían a Castiñeira só para relacionarse co sector feminino. Deducimos esta cuestión porque os aglutinan a todos empregando o indefinido “un” con valor xenérico baixo a pretensión de “andar algo detrás dunha” na afirmación: “viña, ao mellor, un que viña e que andaba algo detrás dunha”.
- (ii) O “outro que andaba con outro” ilustra a relación entre dous tipos de performance masculina: (i) a de quen pretende ligar cunha muller e (ii) a de que quen, como amigo, o acompaña. Polo tanto, coloca nun primeiro nivel a interacción entre un modelo de masculinidade asociada á vontade de flirtear e outro que se asenta sobre o respecto á amizade. Na primeira conversa que analizamos, xa observamos a importancia que se lle daba á lealdade entre homes. Lembremos que Amadeo, Nemesio e Lourenzo establecían un paralelismo entre aquel antepasado de regras estritas no que os individuos se rotaban para que un amigo puidese bailar coa muller que quería e un pasado propio no que non estaba permitido flirtear coa súa noiva. Argumentabamos que, se ben a masculinidade pode chegar a definirse pola voracidade sexual, os discursos sobre a amizade subordinan a lexitimación da impulsividade ao respecto entre homes como unha maneira de definirse.
- (iii) Os rapaces que “corren a pedras” a Fernando mostran un conflito que garda certas similitudes con aquel que destacabamos na última conversa masculina e que facía referencia aos enfrontamentos entre (i) homes solteiros que reivindicaban a súa lexitimidade a ligar con *zorrós* que os provocaban e (ii) aqueles outros emparellados que defendían o respecto á exclusividade. Asistíamos a un choque entre masculinidades

construídas en base a ideoloxías diferentes: a voracidade sexual da mocidade nun caso e a monogamia do tránsito cara a idade adulta, noutro. Nesta ocasión, a clave do desencontro masculino non reside no emparellamento asociado á etapa vital senón á variábel étnica. Tanto os homes que veñen “de fóra” como os de Castiñeira constrúen mocidade por asistir ao teleclub para *ligar*, até o punto de ser o *ligue* o centro do seu desencontro. Asistimos a un conflito que, no fondo, ilustra a reafirmación masculina de dous grupos de homes: (i) Fernando e outros “de fóra” que, como mozos, defenden o seu dereito a flirtear con mulleres e (ii) os que os *corren a pedras* porque, como mozos de Castiñeira, reivindicán a exclusividade para flirtear dentro do seu territorio. Así, ao establecer as fronteiras entre as destinatarias que lles corresponden e as que non, constrúen sexualidade, masculinidade e etnicidade. De acordo coa lóxica dos de Castiñeira, habería que sumarlle á grande dificultade ou esforzo que supón ligar con mulleres, o aumento da competencia cando “ás veces” viñan outros homes “de fóra”. Así, mentres que Euxenia, Frida e Xosefa valoran a asistencia ao teleclub porque redundaba na performance *moza*, os homes de Castiñeira cuestionábana porque dificultaba a masculina. As diferentes olladas que teñen sobre esta cuestión, ilustran dúas maneiras de entender os beneficios persoais derivados das reunións nas que participaba a mocidade: o pracer de xuntarse no caso das mulleres fronte a posibilidade de flirtear no dos homes.

Xa comentamos que, para alén da performance de xénero, etnicidade e etapa vital, o uso que fan do *teleclub* tamén serve para mostrar ideoloxías a respecto de cambios sociais que perciben. No seguinte extracto, observamos a resignificación deste local, unha vez que a mocidade xa non o visita. Transfórmase nun espazo no que segue operando a reunión colectiva que indexa a etnicidade mais no que muda a relación que mantén coa proxección da etapa vital e do xénero.

Euxenia si pero o {<nome propio> Emiliano} i-a {<nome propio> Fernanda} sin embargo aquí nunca estiveran ||
 Frida pero | xa era || xa ||
 Euxenia nunca estiveron | aquí | de mozos nunca estiveron aquí | no teleclub ||
 Frida {<asentimento> hum} | andaban os rapaces falando {(risas) por aí} ||
 Euxenia é o que me | o que estou pensando | {<nome propio> Emiliano} e {<nome propio> Fernanda} | non estiveron de mozos | e aquí no teleclub || e sin embargo ||
 Xosefa non | está-me o demo ||
 Euxenia e desde que se casaron seguiu habendo teleclub | desde que eles se casaron | porque nós seguimos vindo pó teleclub ós domingos ||
 Frida ¡non quería vir ela | eu que sei! ||
 Euxenia porque <tose> | {<nome propio> Fernanda} | é un ano máis vella ca nós ||
 Frida si ||

Euxenia i-eu cuando se casou {<nome propio> Fernanda} inda non andaba con
 {<nome propio> Amadeo} ||
 Xosefa home | <incomprensible> ||
 Euxenia {<valoración> aí} | sendo mozos {<nome propio> Amadeo} i-eu |
 estuvemos mutos domingos á par de aí do teleclub ||

Extracto 4

Xa no primeiro fragmento observamos que o casamento é un punto de inflexión que opón a mocidade á idade adulta e que motiva, entre outras cuestións, o cese do ligue. Como consecuencia, tamén implica o abandono do teleclub como espazo de reunión, entre outras cousas, porque a el só asistía, en principio, a “mocedá”. Paradoxalmente, neste extracto, emprégase a parella formada por Fernanda e Emiliano para mostrar unha certa permisividade -“seguir vindo”- incluso despois de casar “desde que se casaron”. A posibilidade de asistir ao teleclub nestas circunstancias e a crítica a esa parella por non facelo deixa ver a importancia dos cambios sociais. A súa vez, repercute na proxección identitaria de Frida, Euxenia e Xosefa porque lles permite erixirse como mulleres casadas que salvagardan a etnicidade mantendo operativo o *punto de reunión* nun momento no a mocidade xa non o fai. Son as que sobreviven nun medio que sofre modificacións e as que se adaptan ás novidades da mesma maneira que o fai ese teleclub ao que xa non se vai ver a televisión nin tampouco ligar. Elas e o *teleclub* son a resistencia dun medio rural que debe reformular a súa identidade por causa do despoboamento.

Cabería aínda destacar que, desde o inicio da conversa, o casamento constitúe un referente de primeiro nivel para boa parte das súas performances. Nesta ocasión, non só serve para avaliar a asistencia de Fernanda e Emiliano ao teleclub no marco do cambio social senón tamén como elemento de contraste. Euxenia compara e avalía a mocidade de Emiliano e a dela en función do momento en que emparellaron: “cuando se casou Fernanda inda non andaba con Amadeo”. Alén diso, detectamos interesantes similitudes coa recodificación do eu-individual cara ao eu-dual que vimos na segunda conversa masculina. Reparemos en que os protagonistas desta anécdota se aglutinan no pronome “eles” e se marca unha certa indiosocialidade cando a negativa dun dos membros “¡non quería vir ela, eu que sei!” explica a acción conxunta de ambos: “nunca estiveron”.

c) *Había que andar toda a mañá para que che deixasen saír*

Falamos da importancia da temporalización que asocia o ligue á “mocedá”. Porén, para entender as ideoloxías que manexan Frida, Xosefa e Euxenia no momento de lexitimaren a pertinencia desta actividade dentro da mocidade, resulta fundamental a concreción que fan a respecto dun día da semana, “os domingos”, e dun momento, “á tarde”, que pode apreciarse na afirmación do extracto 2: “se tiñamos que facer algo pó domingo á tarde anda que non

andabamos á mañá ás carreiras pa te-lo domigo á tarde libre pa vir pá, pa vir pa, pó teleclub”. Por detrás deste marco temporal tan preciso existe unha acentuada construción de clase na que profundizaremos, servíndonos do extracto seguinte mais que xa se enxerga na afirmación anterior ao intuirmos que o “domingo” é o único día da semana no que, pola tarde, non se realizaba ningún tipo de traballo físico: “facer algo”. A importancia da clase traballadora en termos identitarios xorde ao retrataren a dureza das imposicións laborais que provocaba que en ocasións tivesen que ser máis rápidas no único día que podían ter libre: “anda que non andabamos á mañá ás carreiras”. Así, os discursos que constrúen xénero e etapa vital tamén se ven impregnados da categoría de clase ao incidir na idea das duras xornadas de traballo que tiñan que realizar para poder exercer o seu dereito a ligaren como mozas e mozos que eran.

No extracto que segue, incídese no problema que supón a obrigatoriedade de traballar arreo e introdúcese á familia como entidade que subordina e impón esixencias: “había que andar toda a mañá pa que che deixasen saír un pouquiño”. Nótese a contraposición entre o esforzo “toda a mañá” e a escaseza de beneficios “saír un pouquiño” que serve para enfatizar a opresión e, consecuentemente, reforzar a cohesión destas mulleres dentro do grupo das *oprimidas* fronte ao dos *opresores/as*. Estabelécese unha relación entre idade adulta-familias que se opón á idade moza-fillos/asl en base ao exercicio ou padecemento da dominación.

Frida pe# | pero ser: | era un compendio | i-había que andar to# | toda a mañá
 <incomprensíbel> xa pa que che deixasen saír un pouquiño ||
 Euxenia sóbra-lle | esa ||
 Xosefa e despos ||
 Frida ¡ala! | e escurecía antes de | viña ás dez || {<valoración> ala} | pá casa ||
 Euxenia si ||
 Xosefa pá casa | eso si que era ||
 Frida queríamos ir a unha festa | non: | non podíamos ir a unha festa | eu tiña non
 sei cuantos anos || cuando me deixaron ir ás festas de fóra ||

Extracto 5

Este fragmento serve para indexar relación familiar, idade e clase a través de varias vías. Vemos como constrúen clase traballadora a través da forza de traballo como requirimento social desde idades temperás e idade-parentesco se temos en conta que no fondo se trata da obediencia ao grupo dos proxenitores. Defínese unha relación que xera dous grupos: o de quen “deixa” saír da casa e o de quen debe obedecer: “tiña non sei cuantos anos cuando me deixaron ir”.

Desa maneira, descubrimos ideoloxías arredor da xerarquización que organiza as relacións entre fillos/as e familia, que presentan interesantes similitudes coas que se poderían establecer entre patronal e proletariado. Semella, polo tanto, que a construción da clase non só se fai desde a problematización de ter que traballar senón tamén desde a reprodución das

dinámicas de opresión obreira aplicadas ás relacións intrafamiliares asociadas ao ligue: é preciso arrendar a forza de traballo para obter unha contrapartida, sexa un salario ou a posibilidade de asistir ao teleclub. A espacialización (De Fina 2009) vai contribuír a reforzar esta cuestión porque, tal e como se presenta, o beneficio non só é mínimo “un pouquiño” senón que se circunscribe unicamente ao contexto dese teleclub: “queríamos ir a unha festa, non, non podíamos ir a unha festa”. Nesta conversa, a localización espacial serve para distinguir contextos máis ou menos restritivos que establecen unha gradación entre a “casa”, o “teleclub” e a “festas” ou “verbenas”. Detectamos unha certa correspondencia entre ditos lugares e a maior ou menor proximidade con respecto á comunidade e, máis especificamente, aos proxenitores. A casa simboliza o lugar compartido, aquel ao que orixinalmente pertencen e que define a Frida, Xosefa e Euxenia como fillas. Polo tanto, nese contexto non podería emerxer a súa identidade como mozas que ligan. O teleclub é un lugar que as constrúe como membros da comunidade á que tamén pertencen as súas familias e á que eventualmente se poden sumar os mozos e mozas dos “pueblos de arredor”. É un lugar propicio para a reunión que, secundariamente, pode ser empregado para ligar porque é o único no que a mocidade ten oportunidade de se xuntar. Pola contra, as festas e verbenas supoñen o maior distanciamento a respecto das familias e, tal e como elas o presentan, o lugar idóneo para o ligue precisamente por ser aquel no que máis escapan do control. Tanto é así que distinguen as “festas de fóra”, as cales suporían un desligamento aínda maior e por ese motivo resultaría aínda máis complicado asistir: “eu tiña non sei cuantos anos, cuando me deixaron ir ás festas de fóra”. Polo tanto, o *teleclub* e a distinción entre as *festas da aldea ou as de fóra* serve para establecer unha gradación dentro da escasa permisividade que, en última instancia, tamén contribúe a enfatizar discursivamente a complexidade e a dureza do código de restricións co que describen a pertenza á mocidade.

Curiosamente a espacialización tamén garda relación coa temporalización: a “mañá” asóciase á “casa” e ao traballo do campo, a “tarde” ao “teleclub” e a “noite” ás “festas”. Neste fragmento aluden á escuridade “escurecía antes de, viña ás dez, ala, pá casa”. Polo tanto, a problemática das festas e verbenas non só está relacionada coa presenza parental senón tamén coa noite e, nomeadamente, a escuridade. Esta circunstancia reforza a idea do control porque se algo non permite a escuridade é que as cousas se fagan á vista e, polo tanto, que poidan ser controladas con facilidade. En resumo, este grupo de mulleres constrúe identidade apelando a un pasado no que se definen como mocidade oprimida, establecendo unha relación directamente proporcional entre ligue, tempo, localización e permisividade parental que, unha vez máis, destaca a importancia da comunidade nos procesos de construción identitaria e reforza o ideal de clase obreira ao asumir que a forza de traballo é unha condición para ser “un pouquiño” máis libres pero non unha garantía. Asociacións coma esta ilustran o carácter contextualmente construído das ideoloxías en tanto a que o retrato posíbel dos proxenitores e

as súas restricións podería realizarse desde perspectivas moi diferentes: a protección, a sabedoría, a ostentación de valores ancestrais, etc. Porén, o carácter opresor co que os debuxan está ao servizo de posicionamentos de clase e, polo tanto, contribúe a reforzar a importancia de dita categoría na súa autoconstrución. De acordo con Van Dijk (1988:152), a comunicación informal non só permite expresar resistencia ou discriminación senón que, ao cuestionar o poder, tamén pode servir como marcador grupal. Frida, Euxenia e Xosefa, ao mostrar solidariedade contra a opresión de clase á que se vían sometidas, reafirmanse nela.

d) Cando nos empezaron a deixar ir á verbena?

No seguinte extracto, Frida queixase de ter unha avanzada idade –cronolóxica- cando puido ir por primeira vez ás festas de fóra: "eu tiña non sei cuantos anos". Esta idea sérvenos para reforzar a hipótese da etapa vital propicia para o ligue. Se ben non se prescribe unha idade exacta para o salto xeracional, as etapas vitais son estadios que se suceden nunha orde clara e que, polo tanto, gardan certo correlato co decorrer cronolóxico. Esta inexactitude deixa marxe para a construción identitaria, unha circunstancia que xa se albiscaba no extracto 5 no que se amosaban as discrepancias entre proxenitores e a súa prole á hora de afrontar o permiso para asistir ás “festas de fóra”. Porén, nesta ocasión, non só se opón a mocidade á idade adulta senón tamén á infancia. Sería o estadio que a antecede e que se caracteriza non só pola inaceptabilidade social do ligue senón tamén pola lexitimidade absoluta do control parental. Cando Euxenia pregunta “cantos anos tiñamos?” acepta a sucesión que marcan os “anos” para delimitar unha fronteira que garda relación cun valor numérico aproximado mais, no fondo, computábel: “cantos?”. O problema que destaca non reside na necesidade da fronteira senón no momento en que se coloca. Identifícase coa obtención do permiso familiar -“deixar ir”- para participar nun evento social moi concreto: “ir á verbena”.

Euxenia ¿cantos anos tiñamos cuando nos empezaron a deixar ir á verbena? ||
 Frida bueno | i-eu o primeiro | o primeiro ano que fun ||
 Xosefa poucas ||
 Frida casába-me en agosto || e: | e fun á festa | e vin ás tres da mañá | que nunca: |
 nunca puđen vir da festa de {<nome de lugar> Viana} | ás tres da mañá ||
 joe:r ||
 Euxenia ¡{<valoración> aí} tu i-os outros! | (risas) || ¡e xa te casabas e a gusto! ||
 Frida {<valoración> a:} | bueno | bueno | bueno | aquilo foi serio || se ||
 Euxenia <incomprensíbel> ó mellor non podías | anque quixeras vir a aquela hora ó
 mellor non podías porque ||
 Xosefa eu ven-o comprendo ||
 Euxenia non tiñamos coche como tein agora así á disposición: | cuando queren ||
 Frida si ||
 Xosefa é que: | tes-te que adaptar | ó que teñas ||

Euxenia e se cuadra pasába-lo ben na festa | despós chegabas á casa e dában-che a bronca ||

Extracto 6

Asistimos a dous marcadores identitarios: (i) o abandono da infancia asociado á relaxación do control parental e (ii) a posibilidade de asistir a festas que non se circunscriben ao ámbito do teleclub de Castiñeira e que teñen lugar durante noite: ata as “tres da mañá”. A consecuencia é que, mediante dinámicas de opresión-dominación asociadas á permisividade para o ligue, observamos discrepancias na delimitación de fronteiras xeracionais que dependen da perspectiva de cadaquén, sexa a da mocidade ou a dos proxenitores. As familias preséntanse como entidades que teñen control sobre a súa prole -“tu e os outros”- e potestade para permitirlles ou non participar en actividades que indexan mocidade como, por exemplo, ir ás festas. Ese é o motivo polo que Frida se queixa de ter “non sei cuantos anos” cando puido asistir por primeira vez á “verbena”. Parafraseando a algún dos grupos de homes xa analizados, non puido *aproveitar o tempo* porque só accedeu a actividades que definen a mocidade en vésperas de casar, isto é, de entrar na idade adulta: “o primeiro ano que fun casábame en agosto”. Neste sentido, aínda cabería reflexionar sobre a afirmación de Euxenia “xa te casabas a gusto!”, na que se asume o casamento como algo inevitábel. A expresión “a gusto” asociada ao adverbio “xa” denota que, dentro do decorrer cronolóxico intrínseco á vida de Frida, o momento no que se produciu dita inflexión bordea os límites da pertinencia. Porén, en ningún momento se cuestiona a actividade en si mesma senón que se entende como algo que, antes ou despois, simplemente se fai porque inicia a etapa seguinte. Esta circunstancia ten extraordinaria relevancia xa que, nas omisións discursivas, é onde reside a verdadeira hexemonía.

Aínda cabería destacar a relevancia que ten o “coche” porque xa apareceu noutras conversas mais agora xorde desde unha perspectiva diferente. O primeiro grupo de homes empregábo para indexar a censura á que se vían sometidas as mulleres da súa xeración, ou sexa, estas. Elas emprégano para destacar aquilo que de positivo pode ter e, como consecuencia, visibilizar a mesma problemática á que aludían Amadeo, Nemesio e Lourenzo. O coche constituiría unha solución e non un problema. Deslindano das facilidades que ofrece para manter relacións sexuais e conceptualízano como unha maneira de garantir o respecto ás restricións familiares: “aunque quixeras vir a aquela hora ó mellor non podías porque non tiñamos coche como tein agora así á disposición”. Non só o presentan desde unha perspectiva diferente senón que se relacionan con el tamén de maneira diferente: é un ítem que máis aló de garantir ou non o respecto ás familias, visibiliza a problemática que as oprimía.

O fragmento que estamos analizando tamén é interesante porque nos convida a reflexionar sobre o feito de que os posicionamentos identitarios, quer como proxenitores que impoñen restricións ou quer como mocidade disposta a ligar, non só permiten construír o *eu individual* e o *nós colectivo* senón tamén a alteridade. Bucholtz & Hall (2004a; 2004b)

empregan o termo “tactics of intersubjectivity” para describir esta cuestión, ao entender que as identidades nunca son autónomas senón que adquiren significados sociais en relación cos posicionamentos identitarios doutros actores ou actrices. A relación entre tales posicionamentos pode ser de natureza moi diversa, sendo a máis habitual a que se establece entre o que se entende como semellante ou diferente. Tal e como puidemos ver en todas as conversas que levamos analizadas, a diferenza ten extraordinaria produtividade para a categoría de xénero porque, discursivamente, é frecuente que se constrúa unha realidade binaria que opón os homes ás mulleres en relación a múltiples aspectos como, por exemplo, o protagonismo que deben ter en cada un dos estadios de ligue: en termos hexemónicos, alguén sería home porque flirtea e muller en tanto a que provoca. Porén, a maneira en que se constrúe a vinculación entre prole e proxenitores ilustra outra tipoloxía que Bucholtz e Hall (2005) definen como autorización-deslexitimación. Supón a posibilidade de impoñer ou prohibir unha identidade concreta, servíndose de poderes e ideoloxías institucionalizadas. Neste caso, o rexeitamento a saír da casa até as tres da mañá para ir a unha festa de fóra, é a mostra de como a identidade moza pode ser censurada ou simplemente ignorada pola hexemonía, ancorada no poder parental. Reflexionar sobre isto abre unha interesante perspectiva, asentada na importancia que ten para a performance identitaria a posibilidade de que as persoas decidan resistir as posicións nas que outras as colocan, até o punto de converterse a resistencia na propia performance. Nesta conversa, os mozos e mozas que padecen as consecuencias das familias deixan de entenderse como (i) aqueles que saen e recrean a súa etapa vital a través do encontro en festas e verbenas de fóra como a de “Viana”, para converterse (ii) nos que constrúen etapa vital a través do cuestionamento dunhas normas que, durante a infancia, simplemente se asumían. A resistencia verbalízase desde o presente adulto pero non se lle aplica ao *eu* do pasado. O extracto que presentamos a continuación ilustra a necesidade que tiñan de buscar alternativas -ou “maneiras de saír”- para esquivar a censura sen facerlle fronte.

- Frida e: | mira que maneira de || de salir | ás tardes || e marchabas aí | ca | ca || ibas
aí ca | ca | cara o prado | cara aí | no | nos || {<nome propio> Lourenzo}
estuvemos mutas veces aí na || alí ||
- Euxenia alí encima da mazaira ||
- Frida e nós e || {<valoración> aí} ||
- Euxenia si | e || e nós e | nós quedabamos a unha hora || máis ou menos || e salíamos
ó fondo do prado || eu miraba cando pasaba no pontón | pa eu non estar
esperando ||
- Xosefa {<asentimento> hum} ||
- Euxenia e mentres non-o vía pasar a el no pontón | eu non salía de casa ||
- Xosefa ¡home claro! ||
- Euxenia e así que o vía pasar-e no pontón | dába-lle che# | tempo a que
chega-se ó fondo do prado e despós eu salía pola <incomprensible> ||

Frida ¡bueno! ||

Extracto 7

Euxenia e Frida narran estratexias como “ir cara o prado” ou “estar mutas veces alí encima da mazaira” para reunirse con alguén. O resultado é a emerxencia dunha vinculación entre as dúas persoas que se reúnen e que se expresa mediante o pronome “nós”: Frida afirma “nós estuvemos mutas veces aí” e Euxenia “e nós quedabamos a unha hora”. O emprego do adverbio “mutas veces” e o tempo verbal dese “quedabamos” mostran que tales encontros non serían esporádicos senón o resultado dunha rutina na que participaba unha parella. A localización que expresan non se afasta de Castiñeira nin tampouco do momento no que tiñan unha certa marxe para escapar: “á tarde”. Porén, circunscribese a lugares afastados do centro e que se corresponden con “enriba da mazaira” ou “no fondo do prado”. Esta circunstancia ilustra a necesidade de escapar do control das familias mais tamén dunha sociedade que ten a súa plasmación inmediata na comunidade que integra a aldea. A isto debemos sumar as “maneiras” ou acordos previos para reunirse sen ser vistos e que implicaban “quedar a unha hora” ou “mirar” cando o outro membro do par pasaba preto do lugar no que, neste caso, estaba Frida. A finalidade sería escapar precisamente desa mirada na que, detectar unha muller soa -“pa non estar eu esperando”- sería sospeitoso de esconder a ruptura dalgunha norma social.

Xa apuntamos que a definición da outridade promovida polo control parental ofrece unha vía para a autoconstrución. Os pais e as nais defínense a si mesmas a través da censura dos fillos e fillas durante a súa infancia, asumindo ideoloxías como o control e a supervisión. Porén, o decorrer cronolóxico que inflúe na sucesión de etapas provoca a necesidade de negociacións. Se o salto cara á mocidade se mide en termos de maior ou menor liberación das restricións, a negociación coas familias reside no tempo que se mantén vixente a súa autorización: até “as tres da mañá”. A importancia de precisar discursivamente esta duración deixa entrever que garda relación coa maior ou concesión que lle ofrecen ás crianzas para adscribirse á mocidade. Así, fronte á inaceptabilidade absoluta coa que se retrata a asistencia a festas durante a infancia, documentamos un aperturismo progresivo e negociábel que ten como culminación a liberación absoluta na etapa adulta, esa na que o punto de inflexión é, unha vez máis, o casamento. En conversas anteriores destacamos a emerxencia do eu-casado como unha sorte de existencia dual na que o marido ou muller, dependendo do caso, se integra. Nesta ocasión, tamén asistimos á reestruturación da individualidade e á proxección indentitaria que ten para outros membros da unidade familiar: se o casamento de fillos e fillas é un salto incuestionábel, tamén o é a resignación que supón ter que deixar de controlalas ou supervisalas. De acordo con todo isto, asistimos a un grupo de tres mulleres que se adscriben á etapa adulta, xa non só por se teren casado e deixado de ligar, senón tamén por verse libres do control parental que deixou de ser socialmente lexítimo.

Os discursos arredor do cambio social semellan incidir sobre a marxe de manobra que posúe agora a mocidade. Tal e como se reflicte neste fragmento, afectan, entre outras cuestións á espacialización e á temporalización: “marchan cuando” “quando os outros viñamos pa casa”.

Euxenia i-ahora || marchan cuando: || cuando ||
 Xosefa eso ||
 Frida cuando os outros viñamos pa casa ||
 Xosefa antes | antes | antes ||
 Frida máis tarde || máis tarde | si ||
 Euxenia máis tarde || pero claro || xa pasaron moitos anos | i-as cousas cambian ||
 Frida bueno | pero dentro daquelo pasabámo-lo ben || pasabámo-lo ben || e |
 bueno ||
 Euxenia pasabamos | pasabámo-lo ben ||

Extracto 8

Frida, Euxenia e Xosefa proxéctanse desde un presente que olla para a mocidade tomando como contraste a súa propia. Son mulleres adultas que, ao posúiren perspectiva histórica -“xa pasaron moitos anos”-, son capaces de detectar cambios sociais que redundan no progresivo aperturismo daquelas normas que, no pasado, as oprimían: “as cousas cambian”. En fragmentos anteriores, realizaron unha caracterización do que lles era permitido e do que non atendendo a dous criterios: o tempo -“quando”- e os espazos. Así, fronte a esas “festas de fóra” ás que só podían asistir moi esporadicamente e cando xa estaban próximas a casar, encontrabamos o “teleclub” e, no outro extremo, a “casa” familiar na que o ligue estaba absolutamente proscrito. Esta distribución gardaba unha certa correspondencia coa subdivisión dos días, destacando a noite como o período máis censurábel. Tendo en conta isto, podemos afirmar que a caracterización que elaboran para a mocidade do presente é radicalmente oposta á súa. Aglutínana baixo o pronome “eles/as” que pode detectarse na flexión verbal de “marchan” e diferénciana do pasado -“os outros”- en base á distancia e ao tempo que mozos e mozas podían ausentarse da “casa” familiar.

Distinguen dúas accións, a de “marchar” e a de “vir pá casa” entre as que media un período de tempo máis ou menos amplo que sería o que antes se negociaba. Se ollamos detidamente os verbos, podemos detectar unha perspectiva que focaliza a andaina sempre arredor do mesmo punto: a casa familiar. Faise explícita na viaxe de volta -“vir pá casa”- mais tamén se intúe nese “marchar” que inclúe no seu significado o valor de quen deixa un lugar para ir a outro. Tal e como se debuxa o presente, semella que a mocidade está suxeita a ideoloxías que lles outorgan unha liberdade da que o grupo conversacional carecía no pasado: Frida, Xosefa e Euxenia non demarcan discursivamente ningunha fronteira temporal que deba ser negociada como aquela que antes se fixaba arredor das “tres da mañá”. Tanto é así, que se

salienta a radicalización do contraste ao afirmar que o máximo ao que elas podían aspirar é o mínimo que posúen agora: “marchan cuando os outros viñamos pa casa”. En última instancia, esta afirmación reforza a súa construción identitaria no pasado, pois, lembremos que intentar escapar da censura -“daquelo”- era unha variábel que repercutía na súa proxección como mozas. Porén, incidir en exceso nunha crítica feita desde o presente podería entenderse como unha desvinculación do pasado que necesariamente tería repercusión na performance actual. Por este motivo, o feito de ter que construírse desde o tempo que habitan, fai que recuperen tamén o bo que puidese haber nese pasado e así poidan lexitimar o que son agora en base á adscrición ou, polo menos, aceptación do que foron: “dentro daquelo, pasabámolo ben”.

e) *Se queríamos ser malas que máis tería ir ao folión?*

Na seguinte anécdota, Euxenia, Frida e Xosefa empregan o nós categorial “non nos deixaban ir” para referirse especificamente ás mulleres como grupo sometido. Opóñense uniformemente aos “homes” e “mozos” que gozaban da permisividade social para ir ao “fólión”. Esta circunstancia descóbrenos a intersección da macrocategoría de xénero dentro de todo o conglomerado identitario que manexan e que relaciona o ligue coa mediación das familias.

Frida ¿e logo despois que non nos deixaban ir ó folión de noite? ||
Euxenia {(risas) esa si que foi máis gorda} ||
Xosefa ¡outra! ||
Frida {<valoración> a:i} Jesús mira que ||
Xosefa aí si que o pasabamos mal ||
Frida e que | i-o folión solo era pa homes | ou solo era pa | pós mozos ||
Euxenia ¡sabémo-lo | sabémo-lo! ||
Xosefa pe# ||
Euxenia e non viche a <incomprensíbel> na ventana {<apelación> eh} ||
Frida ¡carallo! || se queríamos ser malas | ¿que máis tería que fôsemos ó folión
 que que fôsemos? ||
Euxenia e que fo# | e que salises de noite ||
Xosefa pe# ||
Euxenia e que salises de moite coma de día ||
Xosefa as mulleres marginadas ||
Euxenia era igual ||
Xosefa {<valoración> bah | bah} ||
Frida bueno | home bueno | bueno ||
Xosefa porque | as mulleres tiñamos que estar alí ||

Extracto 9

En boa parte da provincia de Ourense, o entroido chegou até nós como un período festivo que abrangue varios días e no que se suceden diversas actividades entre as cales o

folión se erixe como eixo central (Cocho 2006). Caracterízase porque os habitantes de cada aldea percorren as rúas de noite con bombos e gadañas, tocando un patróns rítmicos que os distinguen doutras aldeas veciñas. Existen numerosas explicacións do entroido feitas por etnógrafos clásicos (Fraguas 1992; 1994, Risco 1926, Bouza Brey 1955, López Cuevillas 1957, Taboada Chivite 1972, Filgueira Valverde 1981) e outros máis modernos (Dasairas 1990, Cocho 1990; 2001) que, desde unha perspectiva émica, tentan descifrar o significado das prácticas e dos elementos que o integran, nomeadamente as máscaras (Cocho 2008). Neste traballo, non procuramos discutir as súas orixes, a antigüidade dos seus ritos ou a súa profundidade simbólica. Porén, é certo que o entroido constitúe un referente para a performance discursiva deste grupo de mulleres e, polo tanto, non pode ser ignorado. A interacción entre as ideoloxías que o rexen e a proxección identitaria de Euxenia, Frida e Xosefa é, en definitiva, o que a nós nos interesa.

Marxinar implica afastar a alguén dun grupo. Polo tanto, cando se introduce o sintagma “mulleres marginadas” destácase o feito de expulsar a unha parte do binomio “mulleres/homes” dun colectivo maior que se constrúe nese “folión” e se materializa no son distintivo dos tambores de Castiñeira. Neste fragmento, asistimos, pois, a un refinamento discursivo da opresión familiar á que aludimos e que xa non só se observa desde a perspectiva da clase e da etapa vital senón tamén desde a de xénero e a súa interacción coa etnicidade. O resultado é un conflito identitario que se avalía en termos de extrema gravidade -“esa si que foi máis gorda”- por causa da repercusión identitaria que ten para o individuo -“aí si que o pasabamos mal”. Colocan a problemática de xénero por enriba de calquera outra, pois as restricións das que antes falabamos e que atendían á espacialización e á temporalización do ligue semellan ser maiores. Debemos pensar que o “folión” é unha actividade que implica o desprazamento cara a outra aldea veciña. Supón, polo tanto, un afastamento dobre, con respecto (i) á casa familiar, simbolizada nesa muller que olla desde a “ventana” e (ii) á aldea de Castiñeira, que recolle o adverbio “alí” na queixa de Xosefa: “as mulleres tiñamos que estar alí”.

Asistimos a un exemplo extraordinario de interseccionalidade construída (i) a través dos discursos sobre o ligue e (ii) dos posicionamentos de mulleres que reivindicán a súa performance moza fronte aos de outras persoas que teñen capacidade para condicionala. Máis concretamente, detectamos a coparticipación de catro variábeis que manteñen entre si unha certa xerarquía:

- (i) A etnicidade constitúe o referente marco que divide ás persoas en os “de fóra” e os que non o son. É o que teñen en común os e as proxenitoras e a súa descendencia.
- (ii) A etapa vital habilita a posibilidade de negociar a performance moza dos fillos e fillas.

- (iii) A clase asóciase aos termos nos que pode dar a aceptación das familias e, polo tanto, a contrapartida que os individuos deben asumir para poder obter o permiso que, como mocidade, reivindicán.
- (iv) O xénero constitúe o último elo desta engrenaxe porque non impide a posibilidade de negociación ou a necesidade de contrapartidas para poder ligar mais é a categoría social pola que se rexen os discursos que prescriben o maior ou menor grao desas restricións.

En resumo, a etnicidade é aquilo que teñen en común Euxenia, Frida e Xosefa co maior grupo de persoas que constrúen. Porén, tamén é ao que deben renunciar cando median actividades como o folión. Isto acontece por causa dos discursos sobre o ligue e a súa relevancia na construción da mocidade. Iniciarse nesta actividade supón o abandono da infancia e a reconfiguración das relacións entre prole e familias. Con todo, será a clase social a que impoña as contrapartidas e o xénero as maiores restricións. Por ese motivo, tamén é aí, na problemática de xénero, onde reside a crítica que recolle o fragmento anterior. Frida, Euxenia e Xosefa remiten á temporalización para relativizar a prohibición familiar: “que máis tería?” “que salises de noite coma de día?”. Incorporan unha hipotética desobediencia en termos de causar algún tipo de dano e recuperan nela a *voice* desa sociedade (Bakhtin 1981; 1984) que as alucinaría como “malas”: “se queríamos ser malas”. Ser avaliadas en termos de “maldade” explica as restricións que impoñen os discursos de xénero e o perfil de persoas sobre as que recae a culpabilidade que deriva da ruptura das regras e que trae consecuencias negativas. No fragmento que presentamos a continuación, introdúcese, tal e como aconteceu en conversas anteriores, a figura da *nai solteira* como arquetipo que condensa un problema social:

Euxenia siempre houbo fillos de solteira: ||
 Frida bueno | e seguirá | {<dúbida> m:} ||
 Euxenia antes de das nosas eras ||
 Frida i-eso que ||
 Euxenia nas nosas eras | e despois hai-o seguir habendo ||
 Xosefa oes | toda a vida se fixo ||
 Euxenia eso | anque non: | anque non salisen de casa de noite | (risas) ||
 Frida (risas) ||
 Xosefa {(risas) digo eu} ||
 Euxenia {(risas) hai moitas ocasións pa facelo || e entón ||
 Xosefa ¡buenó:! ||

Fragmento 10

Focalízanse os “fillos de solteira” desde a perspectiva da temporalidade, destacando a relevancia da súa universalidade a través do adverbio “siempre”. Euxenia, Frida e Xosefa toman como punto de partida a división do tempo en “eras”, isto é, períodos históricos

caracterizados pola aparición de maneiras específicas de entender a orde social hexemónica e que, xeralmente, se inician a partir dalgún suceso importante. Fronte ás “nosas eras”, establecen un “antes de” e un “despois” que destaca a continuidade do problema que supón a xestación de crianzas a pesar de existiren importantes inflexións sociais que marcan tales “eras”. Cabe lembrar que a conceptualización dos “fillos de solteira” aparece en moitas das nosas conversas, respondendo a finalidades performativas diferentes mais compartindo o mesmo denominador discursivo. Sexa casualidade ou non, o certo é que a reiteratividade permite entrever que os discursos sobre os “fillos de solteira” posúen un certo calado social, máis aínda cando vemos que nesta conversa se constrúen desde unha perspectiva que apela á universalidade. Non imos incidir na explicación de todos eles porque xa comentamos pormenorizadamente como reivindicán unha maneira de entender as relacións de parella en base á monogamia e o casamento ou a distribución sexuada da responsabilidade que supón manter relacións inapropiadas desde o punto de vista da hexemonía. Non obstante, si que reflexionaremos sobre a posibilidade de que o arquetipo das *nais solteiras* sirva para exercer control social. Constitúe a vía pola que as familias censuran a saída destas mozas, servíndose do medo que suscita a posibilidade de converterse en “nai solteira”. Tanto é así, que incluso o sexo constitúe un tabú discursivo. Non se fai referencia a el e, cando resulta imprescindíbel porque se tematizan as consecuencias, substitúese por pronomes -“facelo”- ou incluso se impersonaliza aos suxeitos que o practican: “toda a vida se fixo”.

Detectamos un duplo impacto negativo para a identidades das mulleres. Por unha banda, os “fillos de solteira” asóciáanse á soidade e ao abandono causado por un home que non asume as consecuencias dos seus actos e, pola outra, á censura dunha sociedade que xa se anticipara a través das familias. A dor resultante constrúe un trauma discursivo de base cultural que lexitima o condicionamento performativo das mozas e que, de acordo con Alexander (2004), podemos recoñecer nas narrativas se somos quen de identificar (i) a natureza desa dor (ii) o perfil da vítima (iii) a relación entre vítima e audiencia e (iv) a atribución da responsabilidade. Estaríamos, polo tanto, ante unha aflición que nace da exclusión social e que afecta ao colectivo das mulleres: son vítimas dun sistema que as culpabiliza en exclusiva por atentar contra a hexemonía aínda que na orixe da ruptura social os homes tamén tomasen parte.

Volkan (2000) entende o trauma cultural como o resultado de que un grupo sexa aflixido e os seus membros incapaces de procesar o medo. Por ese motivo o internalizan e o transmiten. Neste caso, as mulleres que padeceron as consecuencias dos modelos de familia tradicional serían as que inocularon o temor da censura, xeración tras xeración. Se ben concordamos parcialmente con esta visión, a nosa perspectiva aséntase na construción colectiva do trauma pola que aposta Alexander (2004; 2012). Este autor enténdeo como un conxunto de experiencias colectivas *per se* e non tanto como a consecuencia histórica delas. O

que a nós nos interesa é a relevancia social das cicatrices que se constrúen na conciencia cultural colectiva e que afectan ás performances identitarias dos individuos. Alexander (2004) e Smelser (2004), afirman que incluso as situacións imaxinadas ou percibidas poden ser traumáticas, tal e como acontece neste caso. Euxenia, Frida e Xosefa representan a dor social que lles afectaba como mulleres sen que necesariamente fosen adscritas á categoría de *nais solteiras*.

Constrúen discursivamente a súa propia imaxe dentro dunha historia da que son protagonistas e, ao cuestionaren as regras, tamén ofrecen información sobre o presente que habitan (Bamberg 1997). Desvincúlanse do pasado a través da temporalidade verbal -“queríamos, tiñamos”- e así mostran que o rol que ocupan xa non é o de antes. Muda a etapa vital, parella aos cambios sociais, e por iso aflora a crítica explícita. Son a consecuencia do que foron e non unha foto fixa pola que pasan os anos. A súa capacidade de reflexión deriva da perspectiva que adquiren grazas ao decorrer cronolóxico e a súa posibilidade de alzar a voz emerxe por situárense na etapa adulta, esa na que a presión desaparece despois do casamento. O xénero non muda mais si que se recodifica: se antes se construían como as mozas que sorteaban a hexemonía parental, agora son as que asumen como propia unha discriminación que critican desde a madurez porque teñen lexitimidade social para facelo e as que ilustran un certo cambio social que acompaña as súas reflexións.

Actualmente, é cada vez máis frecuente que moitas mulleres decidan ser nais solteiras. Hayford e Guzzo (2015) documentan a aparición do termo “single mother by choice” na década dos 80 e a súa recente popularización para identificar perfís de mulleres que teñen entre 35 e 45 anos, alto nivel académico e/ou empregos cualificados, así como poder adquisitivo solvente. Esta circunstancia, supuxo a emerxencia de novos arquetipos que, como tales, non sempre se corresponden co perfil maioritario de persoas coas se relacionan. Así o mostran estas sociólogas mediante a análise dun conxunto de datos obtidos do National Surveys of Family Growth, unha entidade cuxa finalidade é comprender as tendencias relacionadas coa fertilidade, a estrutura familiar e a demografía en Estados Unidos. Na propia denominación -“by choice”- recóllese a capacidade de decisión como o elemento que condensa un cambio social, asentado na reivindicación de diferentes modelos de familia (Mannis 1999) que, á súa vez, tamén posibilitan crear outras maneiras de ver as mulleres. Fronte á soidade ou a frustración que acompañaba a visión tradicional á que aluden Euxenia, Frida e Xosefa, debemos reivindicar a madurez, a determinación e a autonomía feminina. Só a través da desestabilización social das estruturas de significado poderemos impoñer clasificacións culturais alternativas e necesarias porque, tal e como mostran estas informantes, corremos o risco de que se manteñan “antes, “despós” e “siempre”.

f) *As outras foron e eu quedei na casa*

A continuación, reproducimos o momento no que Euxenia se queixa porque “un ano” non puido asistir á “festa da androlla”, establecendo unha oposición entre ela que quedou “en casa” e “outras” mulleres que foron. Até o momento, teorizamos sobre a repercusión que teñen as decisións das familias sobre a performance das de fillos e fillas mais este fragmento vai permitírnos establecer divisións que van mais aló da xerarquía identitaria á que antes aludiamos e na que participaba a etnicidade, a idade, a clase e, finalmente, o xénero.

Euxenia ¿tu acórdas-te un ano na festa da androlla? ||
 Xosefa porque | te: ||
 Euxenia <tose> | marchas-tes á festa da androlla || que empezaron a dicir que non
 me deixaban ir | e fostes alí | e non me deixaron ir e non me deixaron ir-e! ||
 Frida si | é verdá ||
 Euxenia e dar gracias que xa {<nome propio> Amadeo} taba comigo || e quedou e
 non foi tampouco || se non é | aquel domingo | quedaba | era domingo gordo
 e quedaba aquí | e nin a festa da androlla nin: ||
 Xosefa {<asentimento> hum} | bueno ||
 Frida aí {<apelación> ho} | e <incomprensíbel> ||
 Euxenia non me deixaran ir e as outras foron á festa da androlla: e eu quedei en casa

Extracto 11

A partir dunha acción como “quedei en casa”, Euxenia elabora múltiples perfís identitarios que teñen en común a posibilidade ou imposibilidade de asistir ás “festas de fóra” en xeral e á da “androlla” en particular. Tal e como xa vimos, xogan un papel fundamental o tempo, o espazo e a escuridade como criterio para baremar a permisividade, particularmente no caso das mulleres. Fronte ao “folión” do que falamos no apartado anterior, a “festa da androlla” é unha celebración de tipo gastronómico, propia do entroido na aldea veciña de Viana do Bolo. De feito, de acordo con Cocho (1990) e Mariño Ferro (2000b), a alta proliferación de festas gastronómicas está directamente relacionada coas restricións que se suceden durante a Coresma e que, en orixe, atinxían non só á comida senón tamén ás relacións sexuais.

A “festa da androlla” sería idónea para as mulleres en termos de temporalización xa que se realiza na tardiña do chamado *domingo corredoiro*. Non existiría o impedimento da escuridade para poder saír da casa nin tampouco o de tratarse dun día laborábel. Non obstante, a espacialización é o que explica o atranco de Euxenia, xa que se celebra nunha vila situada a 20 kilómetros de Castiñeira e, polo tanto, entraría dentro da etiqueta de “festas de fóra”. No seguinte cadro sintetizamos os perfís identitarios que imos manexar:

PROXENITORES	MOCIDADE	
“<eles> non me deixaron ir”	HOMES	MULLERES
	“Pepe taba comigo e quedou”	“eu quedei”
		“<vos> fostes alí”
		“as outras foron á festa”

Táboa 7: Clasificación dos perfís identitarios que se relacionan coa censura parental

Para alén deses proxenitores -“eles”- con potestade para “deixarlle” a alguén ir á “festa da androlla”, distinguiremos unha mocidade dividida en dous grandes grupos como resultado de aplicar o criterio sexual. Por unha banda, están os homes, simbolizados en Pepe, e pola outra, todas esas mulleres que se reparten en tres subgrupos baixo o rótulo de “eu”, “vós” e as “outras”:

- (i) O pronome “eu” identifica a Euxenia, quen padece as acentuadas dificultades e os atrancos derivados da problemática de xénero.
- (ii) As “outras” constitúen o grupo marco. Son todas as que puideron asistir á “festa da androlla” sen grandes dificultades ou impedimentos familiares. É importante destacar a flexión feminina do indefinido “outras” como termo co que se compara Euxenia. É unha muller, da mesma maneira ca todas elas. Estamos, polo tanto, ante unha problemática de xénero.
- (iii) Os discursos sobre a amizade aliñan o “vós” co “eu” en oposición ás “outras”. Son as mulleres que intentaron axudar a Euxenia. Independentemente dos resultados obtidos, constrúese a categoría da amizade en base ao esforzo daquelas que foron á festa -“marchastes á festa”- e regresaron “fostes alí” para negociar a prohibición da compañeira que faltaba. Tamén acada relevancia a persistencia da negativa familiar que, por detrás, encerra a insistente reivindicación das amigas: “e non me deixaron ir e non me deixaron ir”.
- (iv) O grupo oposto ás mulleres -“eu”, “vós”, “outras”- son todos eses homes que non teñen restricións para poder asistir a festas como a da “androlla”. De entre todos eles, sinálase como coprotagonista da historia a Amadeo, o namorado de Euxenia. Trátase dun suxeito masculino que, como tal, podería ir á festa sen dificultades. Tanto é así que o feito de quedar na casa non semella ser por un impedimento alleo -“deixar ir”- senón unha decisión propia que toma polo feito estar emparellado: “gracias que taba comigo e quedou e non foi tampouco”.

Este extracto permite ver como, dentro da xerarquía identitaria á que apelamos en ocasións anteriores, as microcategorías de amizade e/ou emparellamento tamén son relevantes. Os discursos sobre a amizade prescriben a axuda e os do emparellamento a solidariedade. Porén, só o ideal de monogamia é o que dita a exclusividade: Amadeo non foi á festa pero elas si.

g) *Andaban escollendo as bragas, as que máis lles gustaban*

Se algo caracteriza o conxunto da conversa de Euxenia, Frida e Xosefa é a importancia que lle outorgan ao entroido como fio condutor. Xa aludimos ao folión e á gastronomía. No extracto que presentamos a continuación, introducen a fabricación de *lardeiros*. Esta práctica foi documentada por antropólogos como Taboada Chivite (1972), Dasairas (1990) ou Mariño Ferro (2000b), e consiste en elaborar dous bonecos de palla para vestilos con roupa que pertence á mocidade da aldea. Os homes son os encargados de compoñer a *lardeira* con prendas que lle rouban ás mulleres e as mulleres as que confeccionan o *lardeiro* coa dos homes.

Euxenia {<risas> tiñamos que lle facer guardia pa que non nos marchasen con el} ||
 Frida {(risas) ¡dába-nos máis traballo o lardeiro carállola!} ||
 Euxenia (risas) ||
 Frida bueno | porque nós tamén ||
 Euxenia eramos algo zouponas ||
 Frida {<valoración> boh} ||
 Euxenia ¡se foramos espabiladas coma eles non nos pasaban esas cousas! || eles eran máis finos ||
 Xosefa (risas) || <tose> ||
 Frida re# | creo que antes de dar-lhe de facer o lardeiro | xa eles sabían || onde o íbamos facer ||
 Euxenia xa eles sabían

Extracto 12

Tal e como pode observarse, o relevante do “lardeiro” e da “lardeira” é a interacción ou xogo entre os sexos. A morfoloxía de verbos como “dábanos, eramos, foramos, íbamos” identifica un colectivo “nós” que se opón ao que recolle o pronome “eles”, asociado aos verbos “marchasen, sabían”. Polo tanto, é unha actividade que conceptualmente divide a sociedade unicamente en dous grandes grupos que deben rivalizar en pericia e intelixencia para roubarlle roupa ao contrario sen converterse en vítima. Neste extracto, gábase a habilidade e o enxeño de quen non é *zoupón* senón *espabilado* e a capacidade para actuar con precisión, comprendendo incluso o que non é evidente, tal e como fan os homes “finos”. Dito isto, a roupa non é o único elemento que corre perigo senón tamén o propio *lardeiro* ou

lardeira: o peor que lle podería pasar a un grupo sería que lle arrebatasen todo o “traballo”, por iso estas mulleres alertan das precaucións que tiñan que tomar “pa que non nos marchasen con el”.

Se temos en conta a xerarquía identitaria á que aludimos en varias ocasións, debemos lembrar que a etnicidade se situaba como un marco de referencia, indexado a través deses tambores que dan vida ao foliód. Tanto é así que a tematización global do entroido non deixa de estar ao servizo da proxección identitaria que resulta da adscrición a Castiñeira. Nesta ocasión, os *lardeiros* son confeccionados por e para os mozos e mozas da aldea. Non pretendemos avaliar as especificidades nin sequera promulgar unha interpretación do entroido galego en termos diferenciais e/ou auténticos. De ter que facelo, vemos necesario defender unha perspectiva paneuropea, tal e como fai Mariño Ferro (2000b). Non obstante, o que nos interesa, unha vez máis, é o uso conversacional que se fai del. Por ese motivo e, con independencia das súas raíces históricas, resulta indubidábel que constitúe un poderoso marcador étnico, tal e como o presentan Euxenia, Frida e Xosefa. Non menos importante é a súa relación coa etapa vital porque non debemos esquecer que todas as prácticas ás que estas mulleres fan referencia teñen como protagonista a mocidade. É por iso polo que podemos afirmar que tamén é un marcador etario. En fragmentos posteriores analizaremos as mudanzas históricas que sufriu destacando, precisamente, a incorporación de persoas adultas a ritos que, en principio, non lles correspondían. Cabería aínda hipotetizar o reforzo da clase se o comparamos cos desfiles carnavalescos de contextos urbanos. Non obstante, o que resulta indubidábel é que o xénero constitúe o eixo sobre o que xira. Estamos ante un certo paradoxo porque, o que antes describíamos como a variábel que impoñía as maiores restricións para que as mulleres puidesen saír, é agora o que define un código no que están obrigadas a interaccionar cos homes de múltiples maneiras.

Euxenia, Frida e Xosefa relatan pormenorizadamente como lles roubaban a roupa, as dificultades que tiñan ou incluso a maneira en que elas eran roubadas. Por detrás das súas afirmacións detectamos a atribución dun certo carácter lúdico á fabricación dos *lardeiros* que, con todo, tamén implicaba esforzo: “dábanos máis traballo, carállola!”. Semella que, ao final, é algo que debían facer máis alá do divertimento porque, no fondo, non deixaba de ser unha performance étnica, etaria e de xénero que as adscribía a Castiñeira como mulleres novas. Se algo puidemos comprobar nestas páxinas é que as sociedades elaboran regras co fin de ordenar a vida en común. Non obstante, tamén observamos que conlevan a necesidade de moldear os individuos e, como consecuencia, de restrinxir as súas liberdades. As queixas de Euxenia, Frida e Xosefa son un exemplo extraordinario desta cuestión. O curioso é que, fronte a esas restricións que as obrigaban durante todo o ano a construírse desde a loita, o entroido trae consigo un certo desabafo ou relaxación. Bakhtin (1987) enténdeo como un período que permitiría lidar coas tensións derivadas da vida diaria. Considerábo como unha relaxación

transitoria da hexemonía social, promovida pola abolición parcial de relacións xerárquicas, privilexios e tabús. Concordamos con esta definición en varios aspectos. Por unha banda, co carácter transitorio non só das prácticas senón tamén das regras polas que se rexen. Por oposición ao que levamos visto, regúlanse normas sociais codificadas desde a burla, a esaxeración e/ou a deformación da realidade: por ese motivo é frecuente que os homes se vistan de mulleres e/ou as clases baixas de curas. É nese sentido no que concordamos cunha efémera abolición das vantaxes sociais que, por exemplo, subordinan as mulleres. A excepcionalidade da broma e a relaxación dos privilexios é o que tamén permite a negociación dos tabús, tal e como podemos observar no extracto que segue:

Frida eu | eu acordo | a | outra | que me entraran a min ||
 Xosefa <tose> ||
 Frida tamén entre | {<nome propio> Luís de Xanecas} || e | eu creo que era
 {<nome propio> Amadeo} || no | nos estabamos ||
 Euxenia e {<nome propio> Amadeo} || que andaba || que andaban escollendo as
 bragas ||
 Frida descargando | o estrado alí | i-eu xa os vin andar por o alto da casa e digo |
 "bueno | xa está" || chego á casa e po# ||
 Euxenia si || (risas) || entraron polo corredor-e ||
 Frida a porta do corredor aberta | bueno || ¡{<valoración> ala} todo refugado!} ||
 e: | e un || dicía | "¿estas?" || e o outro dicíalle | "non busca a ver se hai
 outras" ||
 Euxenia {(risas) ¡pero andában-as escollendo | as que máis lle gustaban! ||
 Xosefa (risas) ||

Extracto 13

Para a fabricación dos lardeiros, os rapaces e as rapazas debían entrar nas casas alleas, esconderse e levar consigo a mellor prenda que puidesen atopar. Neste fragmento, Frida conta que un día escoitou a dous mozos na súa casa “escollendo as bragas”. Asistimos a unha dupla ruptura dos códigos que vimos até o momento.

- (i) A casa familiar era o lugar do non-moceo, aquel no que elas debían quedar cando non asistían a festas. A finalidade era evitar interaccionar con rapaces nun contexto no que corrían o risco de ter que asumir as consecuencias de xestar “fillos” sen casar. Pola contra, o que observamos agora son rapaces e rapazas que rompen coa espacialización que impera durante o resto do ano e se introducen a escondidas nun lugar absolutamente vetado.
- (ii) As “bragas” constitúen un importante ítem indexical porque son unha prenda marcada desde o punto de vista de xénero. Opóñense aos “calzoncillos” que roubaban elas para vestir o seu *lardeiro*. Sabemos disto xa que, nalgún momento, falan dun home que pensou que llos levaran: “nós colleramos os pantalois da irmá, e el tiña os del guardados e despois o lardeiro levou os calzoncillos. Pensou que eran del pero eran de Ernesto”. Máis aló de

Aínda cabe destacar que os rapaces desta anécdota non só collen unhas bragas senón que as “escollen”, isto é, toman o tempo necesario para levar aquelas que máis lles interesan. A verdadeira subversión non só reside en tomar contacto coa prenda máis íntima dunha muller senón no tempo que invisten en roubala, isto é, nunha actividade que noutro momento estaría completamente prohibida por indecorosa. É tal a alteración das normas que, non só non se prescribe entrar na casa dos mozos e mozas senón que, en principio, as mozas contarían coa complicidade doutras mulleres que non podían participar no xogo mais que estaban na casa. Serían as que, non por acaso, levan o nome de casadas.

Xosefa pero eu eu do <incomprensíbel> fizo-me muita gracia porque a {<nome
propio> Rosenda } éra-lle mui mala de coller a ela || a roupa ||

Euxenia pechába-na i-ela | non-a daba | ela | ela era mui mala | non-a deixaba ||

Frida ela | todo era en contra nosa | a favor deles ||

Euxenia <tose> ||

Frida e en contra nosa ||

Extracto 14

339

h) Collino así desprevenido e fun mala

Nos extractos que incluímos neste apartado analizaremos a relación de Euxenia, Frida e Xosefa con outros dous rituais, a “lardeira” e a “fariña”, que teñen en común co anterior o constituíren xogos sexuais nos que as mulleres gozaban de lexitimidade social para establecer contacto cos homes adoptando un rol proactivo. O que os diferencia da fabricación dos “lardeiros” é que, naquela ocasión, os grupos de homes e mulleres actuaban por separado. No extracto que mostramos a continuación narran unha anécdota na que reproducen a interacción entre unha delas e un rapaz no contexto da “fariña”. Garda paralelismo coa anterior porque tamén ilustra a ruptura do código que rexe a sororidade entre *comadres*.

Frida mira || ¿os de {<nome de lugar> Cernado}! ||
 Euxenia {<dúbida> m:} | é que viñan: | de muitos sitios ||
 Xosefa {<valoración> aí} | de {<nome de lugar> Cernado} || eso si que me pasou a min ¿ves? ||
 Euxenia un ano no | na cantina do canteiro que: || puxerámos-lle a cantina precisamente ||
 Xosefa <incomprensíbel> || non chegan: | un día | a | (risas) || non hai tantos anos || que viñeron á fariña | digo | "{<valoración> ¡aí} | meu querido!" || "tu eres fillo do {<nome propio> Pascual} de Cernado" || e dice | "si | son" || e dixeran-lle | "¿e logo cuantos irmaos teis?" | dixo "outro" || "solo somos dous" || e dixo | "{<valoración> ¡ah} querido! | veis correr a onde tanto correu teu pai!" ||
 Euxenia e foi certo que o {<nome propio> Pascual} veu moitísimo {<valoración> eh} ||
 Xosefa e dixo | "mira" || "vimos pero non | nin traemos fariña | ahora andan esas rapazas aí detrás de nós" ||
 Euxenia ¿pos tu déche-lla! ||
 Xosefa e estabamos eu e {<nome propio> Anacleto} ||
 Euxenia e vai {<nome propio> Anacleto} e non lle vai por un quilo de fariña ||
 Frida e non lle ||
 Euxenia dixo-lle | "¡tu has de enfariñar ben querido!" ||
 Frida ¿eso | inda encima! || (risas) ||

Extracto 15

A “fariña”, documentada por Cocho (1990) e Dasairas (1990), é unha pelexa na que homes e mulleres se luxan. A particularidade máis destacábel é que participa a mocidade de aldeas veciñas e non só a de Castiñeira: “viñan de muitos sitios”. Euxenia, Frida e Xosefa exemplifican esta cuestión a través dun grupo de rapaces de Cernada. Xosefa conta que un día chegaron a Castiñeira sen nada para tirarlles ás mozas. Un grupo delas perseguíalos pola aldea e por iso se refuxiaron na “cantina”. Xosefa, decidiu axudalos ao darse conta de que eran fillos dun home que durante moitos anos participara do ritual na aldea: “Tu eres fillo do

Pascual de Cernado?”. Avalía ese rapaz en calidade de “fillo”, establecendo unha proxección cara a un pasado no que ela habitou e que a relaciona con “Pascual de Cernado”. As boas habilidades dese pai e, sobre todo, a súa fidelidade a Castiñeira -“veu moitísimo”, “onde tanto correu”-, converten a “fariña” nunha especie de legado inmaterial que lle transmitiu á súa descendencia: “tu has de enfariñar ben, querido”. Trátase dunha herdanza que se recibe non só dos pais e nais senón tamén das xeracións anteriores e que lle outorga ese sentido comunitario. Así, asistimos a un conflito que atinxe a dúas variábeis. A capacidade do entroido para construír (i) etnicidade se o entendemos como unha práctica que ten fondas raíces nos antepasados xeracionais e (ii) xénero se atendemos á xerarquización interna da orde social que fai que as relacións entre home e mulleres se sitúen nun primeiro nivel e se manteñan codificadas no ideario colectivo a través de rituais que os enfrontan de múltiples maneiras. Cando Xosefa e Anaclea lle dan ese “quilo de fariña” alteran as regras que definen o legado porque axudan a homes de fóra e non a esas “rapazas” que andaban detrás deles. Por iso son criticadas: “eso, inda encima!”

Aínda debemos falar de *correr a lardeira*, o último dos ritos aos que aludimos mais non por iso menos relevante en termos de performance identitaria. Consiste en que os mozos solteiros da aldea e doutras veciñas deben fuxir das mulleres levando na man unhas cruces de madeira adornadas con fitas de moitas cores que reciben o nome de *lardeiras*. Cada unha delas simboliza a honra masculina, sendo tarefa delas arrebatárllela e rompela. No fragmento seguinte, Euxenia, Frida e Xosefa debaten sobre as estratexias que posuían algúns homes -“malos”- para evitaren ser *enganchados* e as múltiples dificultades das mulleres para cumpriren coa súa tarefa: “non había dios que lle botase as maus”, “eu corría pouco”, “na camisa resbálache a mau e non enganchas”.

Frida	era mui# era como cuando correndo a lardeira el poñía-se unha camiseta unha camisa así i-atába-a eiquí e non había dios que lle botase as maus ¡jasú:s!
Euxenia	si a min un ano aí na horta
Xosefa	¡claro que fa#! e na camisa ¿sabes o que pasa? porque se houbera se fora cun jersé agárra-se
Euxenia	pero na camisa resbála-che a mau
Xosefa	na na camisa resbára-che a mau e non enganchas
Euxenia	pos eu un ano estaba {<nome propio> María} aí e xa estaba casada e il rompín-lla aí no: onde ficeran a casa os de {<nome de lugar> Madrid} eí enganchei-no el tirou i-eu tirei i-a camisa marchou e tamén-a traía así pero: se ve que <tose> naquel sitio
Xosefa	pe# pero ben
Euxenia	{<valoración> aí} si que eu pa correr non valía que eu corría pouco pero
Frida	eran malos malos malos

O máis interesante desta práctica é que o sector feminino goza de lexitimidade social para ser axente e perseguir a homes que, por oposición, se ven na obriga de ter que escapar. Ao longo desta tese explicamos en numerosas ocasións a existencia dunha conceptualización do ligue hexemónico heterosexual que prescribe un papel axente para os homes e outro pasivo-receptivo para as mulleres. Tamén aludimos á atribución desigual da responsabilidade no momento de asumir as consecuencias da ruptura das regras relacionadas co encontro sexual antes do matrimonio: a honra, isto é, aquilo polo que unha persoa é respectada pola comunidade desaparece coa xestación dos *fillos de solteira*. Non resulta complicado establecer paralelismos entre esta conceptualización das relacións entre homes e mulleres e as que se constrúen desde a nova e efémera orde social que emerxe durante o entroido. Os cazadores son cazados e a deshonra, simbolizada nesas *lardeiras* de mil cores, é agora un problema masculino que as mulleres provocan mais non padecen.

Quizabes sexa por rituais coma este polo que Mariño Ferro (2000b) postula o entroido como unha sorte de mundo ao revés na que se permiten actividades e/ou conceptualizacións prohibidas o resto do ano. Coincide con Dasairas (1990:18) cando afirma que “é, en definitiva, a reviravolta do mundo, a contradición da vida cotiá e a busca da inversión total de valores”. Posuímos as mesmas dúbidas ca Losada (2013) cando prefire definilo simplemente como un novo *statu quo* ou marco de referencia e non tanto como unha inversión. Se así fose, as mulleres serían, por exemplo, as que presidirían a actividade central, isto é, o foliód e os homes os que as verían pasar desde as “ventanas”. Nin sequera a *lardeira* debe entenderse como unha ruptura total das regras porque, aínda que as mulleres se tornan axentes, fano pola tarde e diante de casados e casadas que observan, baixo a premisa do divertimento, unha deformación da sociedade na que habitan. A maneira en que Euxenia, Frida e Xosefa conceptualizan o entroido concorda coa liberdade de tensións da que falaba Bakhtin (1987) e, en ningún caso, coa “tendencia natural ao igualitarismo” que lle atribúe Dasairas (1990:19). Pode entenderse como unha catarse colectiva, isto é, unha vía para liberar emocións e impulsos inconscientes, exteriorizando sucesos que reprimen á sociedade ou, cando menos, a boa parte dela.

Neste mesmo sentido debemos entender as narrativas de Euxenia, Frida e Xosefa cando inclúen anécdotas relacionadas co entroido. Lembremos que *ligar* é algo do que afirmaban non acordarse e tamén aquilo do que non falan explicitamente se non é para apuntar as maneiras en que sorteaban a censura social que lles impedía relacionarse con homes. Aínda nese sentido cabe destacar que só o fan para narrar experiencias vividas cos que agora son os seus maridos. Non se trataría polo tanto dun ligue en abstracto senón daquilo que as conduciu cara ao que agora son, isto é, mulleres-casadas. Xa comentamos que a historia vital narrada por unha persoa non pode entenderse como un conxunto exhaustivo de acontecementos e moito menos cando se trata da compartida por tres. Coma calquera

narrativa, contén heroes e contraheroes que axudan ou prexudican ás protagonistas, acontecementos que determinan a trama, así como diversos padecementos e/ou resolución de problemas. Necesariamente establécense cortes e focalízase a conversa só nalgúns eventos que poden ser bos ou malos mais que se converten en experiencias que lle dan sentido á maneira de proxectarse no presente como unha continuación dese pasado. A tematización do entroido é unha maneira de evitar o tabú discursivo sobre o sexo e continuar a abordalo desde a perspectiva do non-nomeado mais tamén é unha vía para visibilizar un momento no que a performance de Euxenia, Frida e Xosefa como mozas que criticaban o statu quo deixaba de ser operativa precisamente porque o contexto social mudaba. É por iso polo que din que o pasaban ben e o mesmo motivo polo que supoñía un grande problema se non podían asistir a algunha das actividades “aí si que o pasabamos mal”.

A tematización do entroido é o reforzo desa queixa que mostra a importancia dos roles de xénero e coloca nun primeiro plano o trauma cultural do que xa falamos ao analizar a figura das *nais solteiras*. Concordamos con Mariño Ferro (2000a) cando afirma que, en abstracto, esta celebración non posúe ningún alento revolucionario senón máis ben todo o contrario. Constrúese como un discurso cultural que a comunidade acepta, entre outras cousas, porque se mantén vixente só durante o tempo que dura o entroido. Por detrás desa burla transitoria e excepcional reafirmase o *statu quo* ao que estas mulleres fan referencia en reiteradas ocasións cando falan das prohibicións impostas polas súas familias. Non obstante, o uso conversacional que lle dan si contribúe á loita contra a hexemonía que preside a maneira en que constrúen a súa mocidade. O “folión” introducíase para reforzar a idea da problemática feminina, ao enfatizar que nin sequera podían saír cando verdadeiramente querían mentres que a *fariña*, a fabricación dos *lardeiros* e *correr a lardeira* constitúen prácticas que mostraban a alteración desas regras que non lles deixaban vivir en igualdade e, como consecuencia, daban pé á reivindicación da loita que preside a súa revisión do pasado como adultas.

O entroido aínda permite observar performances que van máis aló do xénero, a etnicidade, a clase ou a etapa vital. Aludimos a identidades locais que apelan ao concepto de nai ou de parella que obrigaban aos individuos a negociar a interacción entre a realidade carnavalesca e a hexemónica. A maneira en que retratan a lardeira ofrécenos outro exemplo disto:

Euxenia	sei que o collín así desprevenido e fun mala eu o que pasa é que {<nome propio> Amadeo}ten unha cousa: os quites eu un ano aí na horta ¡xa andaba comigo! i-acórdo-me que pegou un quite deses e deu-me ca cruz nas narices ¡deu-me unha hostia!
Xosefa	{<nome propio> Amadeo} ben lle gusta
Frida	(risas)

Extracto 17

Euxenia conta que conseguiu *coller* á súa parella e que Amadeo “pegou un quite” e lle deu “unha hostia” “ca cruz nas narices”. Asume a súa condición de “mala”, o que nos leva a pensar que a maldade das súas accións pode interpretarse desde dúas perspectivas:

- (i) Pode estar relacionada co feito de estar Amadeo “” pola relación causal que se establece: “sei que o collín así desprevenido e fun mala”. Isto implicaría que, aproveitando a oportunidade de que deixase de prestar atención, ela asumiría o seu papel. Produciríase unha ruptura das regras porque non correrían en igualdade de condicións.
- (ii) Tamén pode relacionarse co feito de estaren casados ao que se aludía no extracto anterior cando dicía “xa estaba casada e il rompinlla aí” e agora insiste ao afirmar “xa andaba comigo”. A vinculación interpersoal que mostra o pronome persoal “comigo” traería consigo unha solidariedade da que ela prescinde cando o colle “desprevenido” e el cando lle dá “ca cruz nas narices”.

Consideramos este un exemplo de interacción entre o mundo carnavalesco e o real porque, por enriba dunha performance de xénero que obrigaría a Euxenia a romperlle a *lardeira* a calquera prezo, o emparellamento ilustra unha vinculación interpersoal que pode subordinarse -ou non- ao entroido e, en función diso, construír identidades diferentes.

i) O de correr a lardeira acabouse

O extracto anterior anticipa a que será a última reflexión desta conversa. Comentamos en varias ocasións que o que caracterizaba prácticas como “corre-la lardeira” era a participación mocidade solteira. Non obstante, acabamos de analizar unha anécdota na que dúas persoas están casadas. Isto supón unha mudanza importante a respecto da maneira en que se presentaba orixinalmente o rito. Trae consigo un contexto marcado polos discursos sobre o cambio social e o despoboamento que tamén ilustraba ese teleclub no que estas mulleres aínda hoxe continúan a reunirse. No seguinte fragmento, a lardeira deixa de entenderse como un ritual que lles permite exemplificar os beneficios da loita contra unha sociedade represora para converterse nunha tradición que se perdeu e se volveu a recuperar: é “algo xa se perdera e volveuse a recuperar”.

Euxenia si | pero | eso | agora | sei co | de por-se | o de corre-la lardeira | eso acabou-se | a | corre-la lardeira || sigue porque: | <click> ||
Xosefa bueno | vamos indo ||
Euxenia vai seguindo a tradición non sei o por que | por algo | algo xa se perdera e volveu-se a recuperar-e ||
Frida {<asentimento> hum} ||
Xosefa claro ||
Euxenia pero | por a lardeira tamén non hai así | muito quen: ||
Frida <click> | si | i-ademais que agora non hai xente coma | eu cuando nós eramos novos ||

Euxenia é que nós eramos mutos ||
 Frida e | e salían as mulleres casadas | i-axudában-nos | a <incomprensíbel> ||

Extracto 18

A práctica de correr a lardeira constrúese discursivamente en termos de “tradición”, isto é, como un costume que posúe a particularidade de ser transmitido de xeración en xeración. Polo tanto, é un ítem que apela ao pasado desde unha perspectiva diacrónica mais tamén ao presente e que se relaciona coa identidade dos individuos ao convertelos tanto en portadores como transmisores. Esta interpretación concorda coa de Allison (1997) cando define a tradición como unha construción simbólica do pasado nun presente que mira cara ao futuro. De feito, a performance identitaria de Euxenia, Frida e Xosefa pasa por asumir a responsabilidade que supón manter vivo un legado que as define tanto de maneira individual como colectiva. Empregan o verbo “acabar” co que se destaca a relevancia discursiva de poñerlle fin a algo que se estaba facendo e de cuxa praxe deriva a pervivencia histórica que leva intrínseca este concepto. Porén, máis interesante é aínda a oposición que establecen entre “perder” e “recuperar” porque en ambos casos se coloca nun primeiro nivel o valor semántico da posesión. Giddens (1990) entende que a identidade comunitaria representa un tesouro colectivo extraordinariamente fráxil que debe ser preservado e protexido de factores externos, como a globalización ou, neste caso, o despoboamento do rural, asociado á modernidade: “ahora non hai xente coma cuando nós eramos novos”, “nós eramos mutos”. A ausencia de novas xeracións repercute directamente na identidade destas tres mulleres porque imposibilita o convertérense en transmisoras. Unicamente son portadoras de rituais que “van seguindo”, isto é, que perviven sen a plenitude de antano.

Dasairas (1990) e Cocho (1990) entenden que o entroido está ferido de morte debido á ausencia de mocidade e do desarraigamento cultural das clases medias. Desde unha perspectiva construtivista, tanto as posesións como as desposesións son unha vía para a expresión do eu. Tal e como vemos no extracto seguinte, o entroido pode reformularse, incorporar ou eliminar elementos sen perder o ideal comunitario e, moito menos, a súa relevancia discursiva para a performance identitaria.

Euxenia a el inda lle gusta hoxe | ¿e logo este ano | cos anos que ten i-aínda correu a
 lardeira este ano? ||
 Frida e están os da <incomprensíbel> ||
 Xosefa si | {<apelación> ho} | porque ||
 Euxenia e eso que o ano pasado | dixo | "no" || "son-os cincuenta | acabou-se" ||
 {(risas) pero este ano eran os cincuenta e un e inda volveu correr} | (risas) ||
 Frida (risas) ||

Extracto 19

Parafraseando a Losada (2013), a aceptabilidade social de que as adultas e adultos casados corran a lardeira non pode entenderse como unha versión máis ou menos mellorada, corrixida ou ampliada dun sistema pretérito que levaba dentro de si a esperanza de acadar o que hoxe é. Nunha análise discursiva coma esta, interesa a relación que ten co ideal de cambio social ao que aludimos en numerosas ocasións e que trae como consecuencia a alteración dos valores ou roles que definían os individuos até o momento. A recuperación da lardeira e a súa tematización serve para reformular o presente e construír etnicidade. Euxenia, Frida e Xosefa son as herdeiras dunha Galiza rural esmorecente que nunhas ocasións se perde e noutras se *recupera* ou se adapta pero que nunca volverá a ser a que era porque se asenta sobre unha noción de “tradición” que apela directamente a un relevo xeracional que non existe.

j) Síntese

A conversa de Euxenia, Frida e Xosefa corrobora a importancia das etapas vitais na conformación ideolóxica do ligue así como a súa delimitación de acordo non só cun decorrer cronolóxico que afecta aos individuos senón tamén en base a varias ideoloxías sociais. Unha vez máis, a actividade de ligue e o seu cese é o que opón a mocidade á idade adulta, servindo como punto de inflexión o casamento que, nesta ocasión, se emprega para que as nosas informantes digan que non se “lembran” de como era “aquilo”. O emparellamento/casamento fronte a solteiría garda, pois, un importante correlato coa maneira en que se xestiona o tránsito entre etapas e, polo tanto, asúmese como esperábel o paso do individualismo cara a monogamia.

Asistimos á proxección identitaria de tres mulleres que miran cara o pasado e cara o futuro para construír un presente no que non só é relevante o que foron elas senón tamén o que foron e serán outras persoas. Esta conversa constitúe un exemplo extraordinario da relevancia da temporalización como ítem indexical, non só pola distinción de planos temporais pretéritos, presentes e futuros aos que aludimos na totalidade das conversas senón pola emerxencia dun impasse ou período transitorio que actúa en paralelo aos anteriores e se asocia coa festividade do entroido. Conceptualízano como un herdo do pasado que debe ser cedido ao futuro. É nesa dimensión na que acadará grande relevancia desde unha perspectiva étnica e máis aínda se observamos a mediación dos discursos arredor do salto cara a unha modernidade que se caracteriza pola disolución das regras dun pasado que esvaece da mesma maneira que se deshabita o rural.

Xa vimos que a delimitación de períodos cronolóxicos que noutras ocasións dividía o antepasado, pasado e presente, non se realizaba en base ningunha precisión temporal senón de acordo a mudanzas en diferentes prácticas que construían unha noción de cambio social. Na maior parte das ocasións, focalizouse sobre as “maneiras” ou procedementos de ligar que, por causa de delimitar diferentes períodos, tamén construían xeracións. En última instancia, o

criterio non deixaba de estar ligado con cuestións de tipo socio-ideolóxico. É neste sentido no que tamén debemos entender o entroido. Euxenia, Frida e Xosefa constrúen un pasado como mozas que lles permite definirse agora, por oposición, como adultas e fano de acordo á censura que padecían por parte das súas familias. No pasado, eríxense como aquelas que buscaban alternativas para manter contacto cos homes, en concreto coas súas parellas, e no presente son as que constrúen idade adulta desde a lexitimidade social para verbalizar calquera crítica explícita. O cuestionamento da censura aínda nos permitiu establecer unha profunda reflexión arredor do concepto de posicionamento discursivo e, particularmente, sobre a capacidade que poden ter algúns individuos para impoñer ou censurar as identidades doutros: observamos como as restricións familiares incidían directamente sobre a performance de fillos e fillas e condicionaban o paso da infancia cara a mocidade. Como consecuencia, fronte á idea da mocidade como unha etapa vital na que o ligue se pode producir, asistimos á súa redefinición como o momento no que os individuos deben sortear as dificultades que lles impiden facelo.

A través da maneira en que se conceptualiza esta censura, podemos detectar unha xerarquización identitaria que implica a clase, a etnicidade e o xénero, mostrando a grande importancia da perspectiva interseccional. A etnicidade é o referente marco que aglutina a todos os individuos, prole e familias. A etapa vital o que habilita a posibilidade de negociar, a clase os termos nos que se garante o permiso e o xénero aquilo que fixa o maior ou menor grao de restricións. Así é como xorde unha maneira de conceptualizarse como mozas de clase traballadora e de Castiñeira porque tamén son as que tiñan maiores dificultades para escapar dunha censura que lles impedía asistir con frecuencia a algunhas festas e con independencia de que traballasen ou non até o “domingo”. É tal a relevancia das restricións de xénero que, nalgúns ocasións, poden entrar en conflito coa etnicidade, esa identidade que, tal e como vimos, constitúe o marco referencial. Deixan constancia desta cuestión cando constrúen a anécdota daquel “folión” nocturno que representaba a Castiñeira na peregrinaxe a aldeas veciñas e que elas só podían observar desde a “ventana”. Polo tanto, constrúen un ideal de feminidade que apela ás grandes restricións que lles impedían ser libres e as opoñen aos homes. As mulleres son as oprimidas e as que, como consecuencia se queixan ou posúen lexitimidade social para queixarse de múltiples maneiras: sexa sorteando aquilo que as oprime na súa mocidade, participando activamente no entroido ou revisando e compartindo experiencias pasadas desde a idade adulta. Isto mesmo tamén explica a crítica explícita ao xeito en que as familias xestionaban as súas saídas, a emerxencia do entroido como un impás no que se recodificaban as regras e a maneira en que enfrontan a tematización do ligue, pois, se o pensamos ben, toda a conversa é, en si mesma, unha queixa. Sexa certo ou non que a feminidade pasa por maiores restricións sociais, o certo é que elas manexan a súa maneira de concibirse como mulleres en base a esta cuestión. Semella que existen discursos sociais que

distinguen dous graos ou, cando menos, dúas maneiras de xestionar a capacidade performativa de homes e mulleres durante a mocidade. Proba evidente disto é a emerxencia, unha vez máis, do arquetipo dos “fillos de solteira” que, nesta ocasión, foi abordado desde a noción de trauma cultural como ferramenta para a expresión da hexemonía. A recodificación que presentan as regras do entroido coloca nun primeiro nivel a problemática de xénero. É interesante porque, no período non-carnavalesco, é a categoría social máis restritiva mentres que durante este impasse, non só goza de privilexios que non posúe o resto do ano senón que constitúe o eixo sobre o que xira a conceptualización do entroido. Desde a perspectiva da crítica feminina aínda cabería destacar a emerxencia de identidades locais que apelan á amizade e ao emparellamento. Constrúense sobre a importancia da solidariedade coas mulleres e diferéncianse en que só no caso do emparellamento, se coloca nun primeiro nivel a exclusividade.

Para alén da temporalización, non menos importante é a distribución indexical dos espazos. Constitúe un parámetro que está ao servizo da etnicidade e que distingue aos seus individuos como membros da aldea de Castiñeira, dentro e fóra do entroido. Porén, tamén está vinculada coa performance de xénero desde a perspectiva das restricións familiares. Asistíamos a unha división dos espazos que gardaba unha conseguinte relación coa posibilidade de asistir. Fronte á “casa” que se erixía como o lugar do “non-moceo” encontrabamos unha gradación que abranguía o teleclub, as festas e as festas “de fóra”, particularmente cando eran de noite. Neste marco, debemos salientar a extraordinaria potencialidade indexical que posúe o *teleclub*, un local (i) que naceu dunha conxuntura do pasado, (ii) que se asenta predominantemente no rural e (iii) que, aínda hoxe constitúe un lugar de referencia para, por exemplo, a realización das gravacións que integran este traballo. É un espazo no que se constrúa etnicidade mais tamén xénero e etapa vital asociada a esa “reunión” que caracteriza a mocidade e, secundariamente ese *ligar*: “i-aquí ligabamos tamén”. A maneira de situar a importancia do ligue na proxección feminina garda unha certa coherencia coa maneira en que os homes fixaban, nas súas conversas, as expectativas das mulleres. Lembremos que sempre as relacionaban coa vinculación interpersoal e, moi excepcionalmente, coa obtención do beneficio sexual. Curiosamente, nesta conversa non se fai referencia ao sexo nin sequera ao relacionamento con homes a menos que sexan os que actualmente constitúen as súas parellas e que se aglutinan como parte dun todo no que elas tamén se insiren. Materialízase no pronome “nós” ou nunha morfoloxía verbal que sempre apela á primeira persoa do plural. Alén diso, tamén se facía evidente esta disparidade de expectativas se observábase como se presenta a valoración da cantidade de xente que, durante a súa mocidade, asistía ao teleclub. Elas entendíana como unha maneira de contribuír ás reunións que se producían nun espazo que distingue a etnicidade dos de “fóra” fronte os de *dentro* e que aglutina á mocidade. En contraposición, a maneira en que a debuxan os homes

de Castiñeira evidencia a competitividade heterosexual e, como consecuencia, a persecución dun obxectivo que abandona a “unión” en detrimento do aproveitamento sexual.

Da mesma maneira que tamén vimos noutras ocasións, a distribución de períodos históricos leva parella discursos arredor da existencia dun cambio social que afecta ás directrices polas que se rexe a vida das persoas en relación á hexemonía. Así é como mudou a caracterización indexical dese teleclub que, (i) orixinalmente, permitía acoller unha programación televisiva emerxente, (ii) máis tarde servía para albergar actividades propias da mocidade como escoitar música “traíamos un radio cassette” ou ligar “ligabamos tamén” e (ii) actualmente, ao non haber mocidade, constitúe un lugar no que a súa explotación é tan diversa que se converte no espazo onde se gravan estas conversas “aquí”. O mesmo aconteceu con ese entroido que orixinalmente era (i) un legado que se transmitía ás xeracións novas e que (ii) servía para que os individuos constrúen mocidade e xénero en prácticas como a *lardeira*, a *fariña* ou a *fabricación dos lardeiros* nas que só participaba a mocidade solteira porque as “casadas” se limitaban a “axudar”. Porén, o despoboamento converteuno nunha práctica que define aos individuos xa non como transmisores da tradición senón, fundamentalmente, como portadores que non conseguen acadar o relevo xeracional e que por ese motivo participan agora como casados e casadas de prácticas que, en orixe, construían mocidade e solteiría. Porén, cómpre destacar que por detrás de todas as mudanzas sempre se detecta unha constante que é a creación ou mantemento de vínculos entre todas as persoas que asisten ao teleclub ou que manteñen vivas “tradicións”. En última instancia, os discursos sobre o cambio fan que emerxa un ideal de resistencia étnico-cultural que condiciona activamente a performance de Frida, Xosefa e Euxenia. Elas son esas mulleres que viven nun lugar no que non hai mocidade e que se definen como adultas nun presente que se afinca con forza no *agora* e, sobre todo, no *aquí*.

3.2.1.2. Virxinia, Adela e Concha

a) *Deixárono e a min non me creou ningún trauma*

A conversa de Euxenia, Virxinia e Concha constitúe unha importante excepción no conxunto do corpus desta tese de doutoramento non tanto pola definición de ligar que manexan como pola focalización discursiva. O primeiro extracto constitúe un bo exemplo daquilo no que invisten máis tempo. Recolle a conceptualización do emparellamento como o resultado do ligue, tendo en conta a maneira en que repercute para as familias de ambos membros. En particular, discuten sobre o problema que pode suscitar que se *rompa* unha parella: “Fausto rompeu con Celia e a min sentoume coma unha patada no cu”.

Virxinia ser é un coñazo || si | si ||

Concha a ver || non sei cantos anos | e tal | eu tampouco era partidaria de que viñera
á casa ||

Virxinia si que é ||
 Concha nunca veu | porque | bueno | tampouco o trouxo || (INH) porque se o trae |
 bueno | había trae-lo ||
 Virxinia (tose) ||
 Concha e:xato ||
 Adela ha# ¡habías aguanta-lo! || non che quedaba outra ||
 Concha pero bueno | romperon i-ahora pos | aínda o sentín pa canto máis si
 estivera aquí:: ||
 Virxinia si | canto máis se estivera aquí | si si si | no eso si ||
 Adela si pero mira eu pos | pos eu por exemplo | e mira | eu tamén sabía que saía
 con ela que ese | que ese que era o seu mozo e tal ||
 Virxinia si | si ||
 Concha que ó mellor | pos mira || eu | se ela é feliz así ||
 Adela (INH) pero a min non me | deixáro-no que a min non me creou ningún
 trauma || ¡pa min! ||
 Virxinia <chasquido> si porque non estaban | tampouco estaba:: || metido aí: | NO ||
 Adela porque deixáron-o || non estaba aí metido | por exemplo en cambio {<nome
 propio> Gonzalo} ou: {<nome propio> Fausto} rompeu con {<nome
 propio> Celia} ||
 Adela (INH) i-a min sentou-me como unha patada no CU ||
 Virxinia {<valoración> aí} si ||
 Concha claro | porque estaba mui metido | mu:i metida | foi deva# ||
 Virxinia si | si ||
 Adela porque é que si leva-la a: a:os acontecimientos | que si leva-l# ||
 Virxinia si si si si si | no eso si ||
 Concha e con nós de vacaciós e: non é o mesmo | claro ||

Extracto 1

A *ruptura* permítenos acceder a unha definición sorprendentemente construtivista e
 dinámica do concepto de familia. Tal e como se presenta, trataríase dun grupo de persoas que
 admite a entrada de novos membros e que tamén contempla a posibilidade de saídas. Así a
 todo, o abandono individual non está exento de problemas -“é un coñazo”- precisamente pola
 repercusión que ten para o conxunto. A unidade familiar, recollida no pronome “nós”, impón
 unha identidade aos individuos cuxo criterio non se rexe só pola consanguinidade senón
 tamén pola participación (i) en “acontecimientos”, isto é, sucesos importantes que lles afectan
 como grupo e/ou (ii) en accións nas que toman partido como membros -“nós”-: ir “con nós de
 vacaciós”. A familia sería, polo tanto, un grupo social construído en base a ideoloxías mais
 tamén accións socialmente significativas e recoñecíbeis. Isto explica que o abandono dun
 membro deba entenderse como un corte decisivo entre o que foi e o que agora é. O relevante
 desta cuestión sería que o abandono familiar supón un salto categórico que contrasta coa
 progresividade ou gradualidade que caracteriza a entrada. Neste fragmento recóllense as
 accións de tres persoas -a filla de Concha, Gonzalo e Fausto- que ilustran dúas maneiras de

proceder que gardan relación coa maior ou menor repercusión que ten a ruptura dentro do seo familiar. A variábel coa que se xoga é o punto no que se situaría a parella no momento de romper e dentro desa gradualidade progresiva que caracteriza a entrada. Distinguiremos tres niveis:

- (i) O primeiro correspóndese co grao de conexión máis baixo e identifícase coa historia da filla de Concha. A parella unicamente sería identificábel para o núcleo familiar -“eu tamén sabía”- e recoñecíbel como “mozo”- en función da súa praxe: “que saía con ela”. Dito isto, a maneira en que se aborda a identificación sempre é desde unha posición externa. Debemos ter en conta que se apela ao verbo “saber”, unha idea que destaca o inmovilismo desa filla: a parella non foi presentada, simplemente se recoñece a súa existencia por vías externas.
- (ii) Nun segundo nivel debemos situar a posibilidade de que a parella sexa recibida na casa parental. Podemos detectar esta idea na negativa de Concha: “eu tampouco era partidaria de que viñera á casa”. Estabéllese unha importante conexión entre esta circunstancia e a maior repercusión da ruptura cando afirma “aínda o sentín pa canto máis si estivera aquí”. Desá maneira, podemos entender que nos situamos nun nivel diferente a aquel ao que adscribe a súa filla e ao que aludimos no punto anterior. En última instancia, esta afirmación tamén nos permite destacar a relevancia discursiva da “casa”, un ítem que na conversa anterior se empregaba para indexar o non-moceo, fronte ás verbenas, e que agora está na base da performance familiar. Alén diso, tamén debemos ter en conta que, máis aló da repercusión que ten para a familia a entrada dun novo membro, debemos destacar a posición en que se coloca a quen a fai posíbel e que, neste fragmento, se corresponde con esa “filla”. Fronte á inoperatividade do inicio, levar a alguén á “casa” implica tomar partido na consolidación da propia relación, a cal se entende como progresiva. Prodúcese, polo tanto, un efecto duplo, a consolidación do eu-dual e a progresiva inmersión no eu-familiar. Viamos esta idea na conversa de Denis, Alberte e Xián cando falaban da excesiva premura que detectan nas parellas do rural. Porén, aínda poderemos reflexionar sobre esta cuestión na conversa que analizaremos a continuación e na que participan Oriana, Xiana e Mariña.
- (iii) O terceiro e último nivel identifícase coa expresión “estaba mui metido, mui metida” aplicada á maneira en que xestionaron as súas respectivas rupturas Gonzalo e Fausto. O verbo *meter* alude á idea de facer entrar algo nunha colectividade mentres que o adverbio “mui” fai referencia á gradualidade que acabamos de describir. Polo tanto, unha persoa pode estar “mui” ou *pouco metida* na familia en función de se participa o non naqueles “acontecimientos” aos que xa aludimos. Cabería, pois, argumentar unha correlación que explicaría potenciais friccións no caso de non se producir tal participación. No contexto de Gonzalo e Fausto, a repercusión da ruptura é, polo tanto, maior, tal e como podemos

deducir da expresión: “sentoume coma unha patada no cu”. Nesta mesma liña debemos entender a pena que indexa o substantivo “trauma” co que se enfatiza a problemática deste nivel e se relativiza a do segundo: “non me creou ningún trauma, pa min. Si porque non estaba, tampouco estaba metido aí”.

Cómpre salientar que o tránsito por estas tres fases garda unha certa vinculación co tempo investido na relación. Esta idea pode localizarse por detrás da expresión de Concha “<levaban> non sei cantos anos”, coa que destaca o escaso interese que tiña -“tampouco era partidaria”- en que a súa filla decidise pasar á segunda fase -“que viñera á casa”. O interesante desta cuestión ten que ver cun interesante xogo de imposicións identitarias se temos en conta a maneira en que na conversa anterior se entendían os impedimentos de nais e pais para que os fillos e fillas saísen das súas casas. Lembremos que, no fondo, existía unha reafirmación da identidade propia que ía parella á censura da etapa vital allea. O resultado era a emerxencia de identidades nas que a mocidade (i) deixaba de definirse en base á pertinencia do ligue (ii) para converterse naquela en que as persoas aspiran a ser libres e non poden. Co que nos encontramos agora é con que, paradoxalmente, no salto cara ao emparellamento, a mocidade tamén impón unha codificación identitaria ás familias, isto é, a quen previamente tiña esa potestade: “habías aguantalos, non che quedaba outra”. No fondo, as accións de ambas as xeracións xeran importantes friccións porque nelas subxace unha imposición identitaria recíproca.

A importancia que lle outorga Concha ao tempo -“anos”- tamén nos fai pensar que o problema derivado dunha ruptura de parella non só pode entenderse desde a perspectiva desa recodificación identitaria que supón deixar de formar parte dun grupo senón tamén desde o abandono dunha relación con outra persoa que, por situarse na última das fases de consolidación, se presuporía duradeira. Polo tanto, alén da monogamia, subxacen ideoloxías arredor do emparellamento que o identifican co tempo investido e que apelan á perdurabilidade. O extracto seguinte dá conta desta cuestión. Nel recóllese o momento en que Adela xustifica que un rapaz rompeu con ela -“deixoute a consecuencia?”, “si”- despois de contar que súa nai, Marcelina, a encontrou falando con el no coche e a reprende publicamente.

Virxinia ¿deixou-te | a consecuencia? (risas) ||
 Adela si: || (risas) {<valoración> aí non {<apelación> ho} ||
 Concha bueno "non te quería abondo" diría miña mai: (risas) ||
 Adela ver a miña mai ||
 Virxinia non te quería abondo | ten razón | {<apelación> eh} | tiña razón {<nome propio> Marcelina} (risas) ||
 Concha {(risas) <incomprensíbel>} ||
 Adela no: || tes razón ||
 Concha si no pasába-se a: a: túa <incomprensíbel> ||

Adela SI: || tiña ra# | pois hasta certo punto fixo-me un favor | porque mira | ó mellor ||
 Virxinia bueno || (risas) ||
 Concha EXH ||
 Adela ó mellor aínda botaba aí unha pila de anos con el ||
 Virxinia e: nada ||
 Adela {<pausa sonora> lle: e:} E NADA ||
 Virxinia e nada era || ¿dis? ||
 Adela e nada era ||

Extracto 2

A maneira en que se avalía a axencia de Marcelina faise en termos de “hasta certo punto fíxome un favor”. Debemos destacar o substantivo “favor” que alude á posibilidade de ofrecer un servizo para prestar axuda. Non obstante, nótese o relativismo da expresión “hasta certo punto”, o cal nos dá unha idea de que a maneira en que se conceptualizan as accións desa nai non pasan primeiramente por ofrecer o que Adela necesita senón por censurar as súas oportunidades de ligue. Esta idea xa foi amplamente debatida na conversa anterior, cando discutimos sobre a posibilidade de que as familias constrúan identidade propia impoñendo a fillos e fillas unha identidade que se afasta da mocidade, cando lles negan o ligue. Verémolo aínda con detemento en fragmentos posteriores desta mesma conversa porque, para alén do emparellamento, tamén acada grande notoriedade a tematización das restricións maternas, feita ao servizo de múltiples performances. Así a todo, resulta de grande interese reflexionar sobre a axuda que indirectamente subxace ás accións de Marcelina. Foi ela a que, ao presentarse nese coche provoca unha situación incómoda que trae como “consecuencia” unha ruptura. O ideario sobre a perdurabilidade do emparellamento pode detectarse na expresión “non te quería abondo” e máis aínda na valoración de Adela “ó mellor aínda botaba aí unha pila de anos con el e nada era”. Debemos considerar que existe un correlato entre *ser* parella e *querela* o suficiente non só para aceptar *ser* senón tamén para padecer dos impedimentos que poidan presentarse, tal e como exemplificaría o incomodo causado por Marcelina. Emerxe así un ideal no que o elemento vinculante é o amor, entendido desde a perspectiva do sacrificio que viamos en conversas como a de Berto, Paulo e Tomé cando tematizaban a resignación coa que tiñan que solucionar os problemas que causa na familia a falta de empatía feminina.

Nótese tamén a importancia que se lle outorga ao tempo para entender a evolución da propia parella, tal e como se vén facendo na totalidade das conversas: “ao mellor inda botaba aí unha pila de anos”. Constitúe un proceso de consolidación que culmina na inserción dentro do núcleo familiar, unha idea que se opón ao que recolle o indefinido “nada” en “e nada era”. É por iso polo que o tempo previo se inviste ou se perde en función de se finalmente se chega a bo termo. Por ese motivo, ten un certo sentido que a acción que promove Marcelina sexa vista como algo positivo -“ten razón”- unha vez que a ruptura se ten producido: a falta de

sacrificio percíbese como un indicador da escasa perdurabilidade o que, en última instancia, constitúe un problema.

En resumo, Virxinia, Adela e Concha analizan a relación que se establece entre (i) presentarlle un noivo ou noiva á familia, (ii) a repercusión que ten este acto para todos os membros e (i) a conexión que garda coa progresiva consolidación da propia parella. Á par, as anécdotas e narrativas que analizamos, revelan unha performance na que as tres locutoras constrúen identidade familiar. Non só o fan debatendo sobre as regras que rexen a entrada de novos membros no seu grupo de referencia senón tamén describíndose a si mesmas como as que sofren os potenciais “traumas” familiares a consecuencia da desestabilización que supón unha ruptura.

b) Son máis felices con este ritmo que levan agora?

O extracto que segue debe entenderse como un extraordinario complemento aos anteriores porque nos permite comprender mellor o manexo discursivo do emparellamento e a súa relación coa construción de identidades propias. Se ben até agora era empregado ao servizo da performance familiar, a continuación veremos como a mediación dos discursos sobre o cambio social serve para considerar a súa relación coa etapa vital e, por suposto, a modernidade, á par de identidades xa non tanto familiares senón especificamente maternas. Analizaremos a historia de Noel, un rapaz que visitaba con asiduidade a casa da súa parella, Begoña, e que gozaba do beneplácito da familia dela.

Adela dicía: alí {<nome propio> Noel} | tamén | saliu cun:ha rapaza ||
 Virxinia si | no ||
 Adela con {<nome propio> Begoña} | chamaba# | cháma-se || (INH) non sei |
 debeu salir dous anos ou así || (INH) e tamén | ib# EL iba comer á casa dela
 || (INH) incluso a mai lle decía que se quedara alí a durmir | {(AC) non se
 chegou a quedar porque el non quixo {<apelación> eh} } ||
 Concha {<asentimento> hum} ||
 Adela porque el non quixo ||
 Virxinia si si | claro ||
 Adela (INH) e {<nome propio> Encarna} é máis coma min | non lle deixaba
 deix# quedar-se a durmir || a ela | na casa dela ||
 Virxinia pero non na casa ||
 Adela que fixeran o que quixeran pero non: || {<dúbida> m:} pero non na casa ||
 (INH) e unha vez dixo {<nome propio> Noel} que lle iba comer | que iba
 facer o SOGRO o CALDO || porque iba el | que iba cociñar o sogro ||
 bueno | bueno dába-se dába-se algo de maña na casa || (INH)
 Virxinia si si si | na: na cociña e tal ||
 Adela que iba a cociñar un caldo que: que: iba a comer-lle o caldo ao sogro ||
 Virxinia si ||

Adela (INH) i-ahora ese HOME || que se deixaran | e que esa rapaza empece con outro rapaz || (INH)
 Virxinia dirá | {(risas) “pois agora fago-lle o caldo a ESTE”} ||
 Adela (risas) eso parece-me | parece-me <mal> ||

Extracto 3

Noel e Begoña preséntanse como persoas mozas, tal e como indexa o substantivo “rapaza”. Sitúanse, polo tanto, nunha etapa vital na que as familias inflúen ou poderían influír sobre a súa relación -“<Encarna> non lle deixaba quedarse a durmir”- dentro dos parámetros que rexen a lexitimidade social e que xa comentamos na conversa de Euxenia, Frida e Xosefa -“páreceme, páreceme <mal>”. No fondo, o que se discute agora é o tránsito do primeiro ao segundo nivel de consolidación dunha relación. Trátase dun momento no que o protagonismo recae sobre quen insire a outra persoa na unidade familiar e, polo tanto, no que a familia recibe as consecuencias de verse implicada e/ou apelada. Nótese, neste sentido, a relevancia indexical do substantivo “sogro” porque constitúe a materialización máis evidente da imposición identitaria que estamos a describir. Así a todo, en certa medida, o fragmento 3 ilustra unha óptica diferente aos anteriores mais tamén complementaria porque permite analizar a repercusión que teñen as decisións de fillos e fillas nas familias e viceversa: tal e como comentamos, a aparición dunha parella coloca aos pais e ás nais na tesitura de tomaren decisións para contribuír ou minimizar, na medida do posíbel, a nova identidade que lles foi imposta e que acuña ese substantivo “sogro”. Detectamos dous posíbeis posicionamentos:

- (i) Aceptar sen reparos a inmersión desa parella no grupo familiar mais inmediato e, como consecuencia, a repercusión identitaria resultante. É significativo o uso indexical da “casa” ao que xa aludimos e que agora se complementa coa participación en actividades que constrúen grupo. O retrato dos pais de Begoña está ao servizo dunha performance radicalmente oposta -“eso páreceme <mal>”. Non se visibiliza simplemente a aceptación dunha decisión allea senón tamén a posición proactiva de quen incita a Noel a quedar na casa -“incluso a mai lle dicía que se quedara alí a durmir”- ou o fai partícipe de “acontecimentos” como é a comida.
- (ii) Colocar nun primeiro nivel a importancia da gradación, tal e como pode percibirse na argumentación de Adela cando se alíña discursivamente con Encarna, a nai de Noel: “Encarna é máis coma min”. Vemos como, a diferenza do que se discutía na conversa de Euxenia, Frida e Xosefa, a cuestión que se debate agora non reside tanto en (i) impoñer ou non unha identidade a fillos e fillas, impedíndolles ligar, como (ii) evitar, na medida do posíbel, que o seu emparellamento altere significativamente a identidade propia en función de se se considera que o tempo investido en tal relación é ou non prudencial. Esta caracterización está na base do *ser* “partidaria” do que falaba Concha no inicio. Fronte aos “dous anos ou así” que caracterizan a relación de Noel e Begoña, encontrabamos os “non

sei cantos anos” que lle atribuían á filla de Concha ou aínda a “pila de anos” que podería ter botado Adela na súa xuventude sen acadar finalmente aquilo ao que aspiraba e que se asume como a consecución lóxica: a perdurabilidade e a vinculación afectiva. Así, a relativa duración da filla de Concha permitiría unha certa receptividade parental que non se contempla no caso de Noel porque os dous anos que caracterizan o seu emparellamento son percibidos como escasos. Independentemente das opinións ás que acabamos de aludir, o que observamos é que existen discursos sociais que relacionan a duración dunha parella coa percepción da súa estabilidade e a lexitimidade para incorporarse á familia. Calquera desvío con respecto a este patrón é o que xera as friccións que estamos a comentar. Nótese que en ningún momento se nega a posibilidade de que unha parella poida romper con independencia da súa duración -e nada era. Porén, a lóxica que existe por detrás de toda esta argumentación é que a potencial perdurabilidade vai asociada ao tempo investido e que calquera redefinición identitaria, provocada pola ruptura dunha relación, se sente problemática. Como consecuencia, non cabe ningunha dúbida de que aquilo que socialmente aparece marcado como aspiración é sempre a perdurabilidade.

O extracto seguinte coloca en primeiro nivel os discursos sobre o cambio social que impregnan, dunha ou doutra maneira, a totalidade das conversas e que están ao servizo de performances ben diversas. No conxunto do corpus, a modernidade adoita aplicarse á redefinición dos diferentes estadios que caracterizan o ligue non só pola emerxencia de discursos arredor da nova axencia feminina que vimos naquelas “feministas só para algunhas cousas” con Xián, Alberte e Denís senón tamén pola aparición de canles de comunicación tecnolóxica que provocan unha reconceptualización tanto das axencias como das expectativas e que analizaremos nesta conversa e na seguinte. Porén, no fragmento que agora nos ocupa, a modernidade non afecta tanto á propia actividade de ligue como á maneira en que as familias se relacionan co emparellamento dun membro, unha idea que, tal e como xa comentamos, constitúe o eixo vertebrador de case toda a conversa de Concha, Virxinia e Adela.

Concha {<valoración> ai} si | eu so# | son máis moderna ca ti nese aspecto ||
 Virxinia eso é un problema ||
 Adela que te encariñes ||
 Virxinia si ||
 Concha pero sin embargo eu | pa: | casa ||
 Adela <click>|| eso ||
 Virxinia eu tamén | son máis moderna | pero bueno hasta cierto punto ||
 Adela eu | a ver | eu non é que || eu escuíta | non é ||
 Virxinia porque eso é un rollo | {<apelación> eh} ||
 Adela non é que non sea moderna || é: que me parece que || o o | a relación que
 teña ELA || con outra persona ||
 Virxinia si | si ||
 Adela despós | desde que te metes tu ||

Virxinia {<valoración> ah} | si | si | no | si | si | no | é un rollo
 {<apelación> eh} ||
 Adela xa o conoces || xa lle acabas collendo ó mellor | ou no | dices tu | "me cago
 en la" || "que este que non me cae ben" | {(risas) xa | se non che cae ben xa
 non llo chufas} |
 Virxinia bueno | pero: | {<valoración> bfff} ||

Extracto 4

O paradigma da modernidade detectábase con nitidez na nai e pai de Begoña, quen non só aceptaban coñecer a Noel a pesar de levar pouco tempo coa súa filla, senón tamén facelo participe das súas actividades rutineiras nun lugar acentuadamente connotado desde o punto de vista social: a casa. A modernidade, suporía, polo tanto, a relativización da gradualidade e, como consecuencia, dos niveis que xa comentamos. Cabe, polo tanto, argumentar que os discursos sobre a modernidade impoñen unha nova formulación do concepto de familia, asentada sobre un maior dinamismo, tanto para a recepción de novos membros como pola repercusión que ten a súa saída. Esta idea fainos pensar que, no fondo, o que se debate é o ideal de perdurabilidade ao que toda relación debía aspirar e que se plasmaba con nitidez na crítica vehiculada a través do humor que afecta a ese “sogro” que lle fixo o caldo a un rapaz que finalmente rompeu coa súa filla: “dirá: “pois ahora fágolle o caldo a este (risas)”.

En certa medida, podemos hipotetizar a emerxencia dun novo nivel ao que se adscribe Concha e que fai posíbel encaixar a modernidade dentro da gradualidade que se asume por defecto. Antes viamos que a inserción no grupo familiar máis inmediato constituía un salto que tomaba como situación previa o descoñecemento absoluto. Porén, o que agora se debate é a posibilidade dun contacto máis ou menos espontáneo -“que te metes tu”- sen que iso implique a reformulación identitaria mediada pola “casa”: “son máis moderna ca ti nese aspecto pero sin embargo eu pa casa <non>”. Fronte á etiqueta “sogro” que viamos na anécdota de Noel, Adela -a quen acuñan de *menos moderna*- utiliza o termo “outra persona” para, efectivamente, desvincularse de calquera incipiente *xenro*. No mesmo sentido se sitúa a afirmación de Encarna coa que ela se aliña: “que fíxeran o que quixeran pero non na casa”. Supón, polo tanto, non censurar a axencia da filla mais tampouco ser minimamente participe. En contraposición, Concha acepta un primeiro nivel de achegamento que coloca as nais nun punto intermedio entre o que se consideran as normas do pasado e as do presente: “hasta cierto punto”. Polo tanto, ser “máis” ou menos “moderna” garda relación co nivel de aceptación dun novo *statu quo* aperturista. O resultado é a procura dun equilibrio entre o mundo ao que pertenceron no pasado e aquel ao que agora se adscriben. A través das reticencias, as matizacións e as comparativas, destacan a perspectiva que lles outorga o tempo do que proceden. Polo tanto, constrúense como adultas e como nais, mostrando discursos que

rexen a mudanza social, o cambio xeracional e a situación en que as coloca a decisión das súas fillas, tal e como viamos no exemplo de Concha. Dito isto, se ben é certo que no extracto anterior emerxe unha poderosa identidade como nais no exemplo que segue observamos a performance daquelas que noutro momento tamén foron fillas.

Adela mira eu ese problema con {<nome propio> Marcelina} non-o tiña | ¿ves? ||
 Virxinia {(risas) ai porque;} ||
 Adela á casa non podí# (risas) || (INH)
 Concha i-eu | i-eu tampouco | sempre xa nos despedíamos en {<nome de lugar> Meira} ||
 Virxinia (risas) ||
 Concha xa viñera en bici ||
 Adela (risas) ||
 Concha nin á c# nin ó nin: | á casa me levaba ||
 Adela (risas) | nada nada ||
 Concha i-el contento | aforraba a gasolina ||
 Adela {(risas) aforraba a gasolina de ir hasta a casa} ||
 Virxinia (risas) ||
 Concha i-ahora | co conócense hoi e mañá xa está dentro da casa ||
 Adela e e ma# e ¡si! ||
 Virxinia si bueno | nese sentido cambiou muito {<apelación> eh} | pero ||
 Concha <incomprensible> ||
 Adela pero | ¡escuita! | ¿son más felices ahora con este ritmo que levan ahora de: de:? ||
 Virxinia {(P) si} || {(P) no} ||
 Adela ¿de te-lo todo? ||
 Virxinia no no no no no no ||

Extracto 5

Debúxase un pasado caracterizado porque os niveis que describimos para a gradualidade da entrada nunha familia son extraordinariamente pertinentes. Como consecuencia, a emerxencia da modernidade, coloca ás persoas nun dilema ou “problemas” que lles afectan a causa de teren tamén como referente un marco social pretérito no que medraron. Neste fragmento evidénciase que a modernidade non nega tal gradualidade mais si que altera a rapidez coa que se transita por ela, unha idea que claramente pode detectarse no substantivo “ritmo que levan ahora” e máis especificamente na afirmación “conócense hoi e mañá xa está dentro da casa”. Polo tanto, conceptualizan un presente -“ahora”- asentado sobre o aperturismo e a ausencia de límites ou regras -“telo todo”- que emanan dun pasado ao que se adscriben narrando experiencias propias: “eu ese problema non o tiña”, “xa nos despedíamos en Meira”, “nin á casa me levaba”, etc.

c) *Antes vivíamos nunha ditadura e agora é libertinaxe*

Neste apartado analizaremos a maneira en que debuxan o marco pretérito, destacando o contraste que ofrece con respecto a un presente construído a través de historias como a de Noel. No extracto 6 recóllese unha anécdota da que Adela e Virxinia se erixen narradoras coparticipativas e protagonistas. Ambas relatan o que lles aconteceu unha madrugada cando chegaban á casa, acompañadas de Berto, e viron que a nai de Adela a estaba esperando fóra da casa.

Adela {(risas) andaba | esc# | escui# | escuita | andaba | andaba} ||
 Virxinia (risas) ||
 Adela e debían ser as catro ou as cinco da mañá || (INH) andaba por alí por fóra ||
 Virxinia {<valoración> ¡ai!} eso acórdome eu, unha vez {<apelación> eh} ||
 Adela tá cansa de dicir ||
 Virxinia muito medo papei aquel día | {(risas) <valoración> ¡la virg#!} ||
 Adela (risas) | ¡por fóra cunha vara! ||
 Concha ¿e logo? | ¿andaba {<nome propio> Marcelina} por fóra? ||
 Virxinia {(F) ¡porque eu na miña vida!} | vamos a ver || eu non contaba: ||
 {<apelación> mira} acórdome | ¿tu acórdas-te unha vez que viñamos os
 tres? | viñamos || (INH) {<nome propio> Berto} tu i-eu ||
 Adela non sei | sería unha de tantas | (risas) ||
 Virxinia ¡bueno! | unha de tantas | si || {<apelación> mira} eu acórdome tal cual
 {<apelación> eh} || (INH) i-eu ademais | (INH) eu quede# | eu ben vin a
 alguen || (INH) no medio da aira | pero eu naquel momento non che
 conocín | porque ademais viña || (INH) con un pañuelo na cabeza || (INH)
 cunha | ¡bueno! | non sei cantas chaquetas postas ¡claro! ||
 Adela ¡tiña frío! | de estar fóra | esperando (risas) ||
 Virxinia (EXH) | claro tiña frí# | e cunha vara | ¡mira! | é que me acordo tal cual de
 {<nome propio> Marcelina} aquel día {<apelación> eh} ||
 Concha non me extraña ||
 Virxinia e | quedámonos así mirando | e acórdome que dixeches tu || (INH)
 {<sorpreza> oh} “cóma-me o demo | está a {<nome propio> Marcelina}
 esperándonos” || (INH) i-eu claro | volví a mirar e digo | {(risas)
 {<sorpreza> “ah} pois si si que é”} ||

Extracto 6

En liñas xerais, recóllese o que se considera un esaxero, visto desde a perspectiva do presente. Atínxe a tres variábeis: (i) esperar con actitude ameazante -“cunha vara”-, (ii) facelo fóra da casa -“por fóra”, “no medio da aira”- e (iii) a altas horas da madrugada -“debían ser as catro ou as cinco da mañá”. Un aspecto importante que convén remarcar desta conversa é o constante emprego do humor para contar anécdotas que, no fondo, ilustran unha crítica e/ou unha confesión máis ou menos persoal. Viámolo (i) na anécdota do sogro que deixaba entrar na casa a Noel sen apenas levar moito tempo coa súa filla, (ii) nese noivo de Concha que non

a podía levar á casa ou (ii) na represión desa nai que esperaba a Adela na porta cunha vara na man. O resultado é que, no primeiro caso, se bromea coa posibilidade de facerlle o caldo a outro rapaz, no segundo alúdese ao aforro de gasolina -“i-el contento, aforraba a gasolina de ir hasta a casa”- e no terceiro á vestimenta desa Marcelina que levaba “non sei cantas chaquetas postas” por causa de “estar fôra esperando”. O que está por detrás deste método expositivo é un cuestionamento das restricións do pasado que lles afectaban cando tiñan parella -na anécdota de Concha- e cando non necesariamente tiñan por que tela -na de Adela. Á par, tamén se documenta unha evidente autoexposición persoal, causada pola narración de vivencias máis ou menos complicadas -“muito medo papei aquel día”, “{<con indignación> ai no | no | no}”- como é o feito de que unha nai espere á súa filla cunha “vara” na man ou que outra lle tire “areíñas”, tal e como pode verse no seguinte fragmento.

Concha porque antes era un extremo e ahora é o outro ||
 Adela ¡e:so! | é o que quero dicir eu | miña mai saliu unha vez ca vara (risas) ||
 Virxinia si: ||
 Concha non hai término medio e || si | bueno ||
 Adela {(risas) e eb# de {<nome propio> Cosme} non me deixou en marcha} ||
 Virxinia (risas) ||
 Concha (risas) ||
 Adela {(risas) casi | ¡pero casi!} ||
 Concha i-a miña esperando alí nas {<nome de lugar> Barreiras} | tirába-me unhas areíñas | i-eu viña na bici | {<con indignación> ai no | no | no}: ||

Extracto 7

Ervin-Tripp & Lampert (2009) documentaron a posibilidade de que as persoas que comparten unha relación próxima, tal e como parece ser este o caso, poidan revelar eventos persoais que non farían nun grupo menos familiar nin tampouco como parte dunha conversa máis seria. Dalgunha maneira, adoptar unha posición humorística, permítelle ás persoas gañar distancia con respecto aos problemas que contan e manexalos ao servizo de finalidades discursivas diferentes. Tendo en conta isto, e de acordo con Liebscher & Dailey-O’Cain (2013), resulta sorprendente a escasa atención que se ten presentado ao rol que ocupa o humor na construción identitaria. Apenas existen algúns traballos centrados en analizar o seu uso en diferentes grupos, particularmente se atendemos á perspectiva de xénero (Holmes 2006c, Lampert & Ervin-Tripp 1992; 2006; 2009; Acuña Ferreira, 2012, 2014). O resultado é que, no inicio, o humor atribuíuselle fundamentalmente aos homes (Lakoff 1975) por considerar que o seu uso estaba ao servizo da competitividade masculina. Só máis tarde, as revisións propostas pola perspectiva teórica do feminismo da diferenza terían denunciado o escaso desenvolvemento dos estudos arredor do humor feminino, argumentando que presenta importantes diferenzas con respecto ao dos homes (Jenkins 1985). Así, xurdiron algúns

traballos que o cualificaban de cooperativo (2006a; 2006c) e que, máis tarde, foron matizados por investigadoras como Acuña (2012; 2014) ao mostrar que tamén poden existir funcións competitivas encubertas ou subxacentes en conversas de mulleres. No que ás experiencias persoais se refire Lamper and Ervin-Tripp (2006; 2009) ou Kothhoff (2000) teñen afirmado que as mulleres tenden a evitar o humor cando revelan experiencias persoais embarazosas, en moita maior medida do que o fan os homes. De feito, adoita argumentarse que o humor masculino estaría máis ao servizo do entretemento que de revelar aspectos persoais porque tampouco sería un tema do que falan habitualmente. Deste o noso punto de vista e, se ollamos o corpus desta tese de doutoramento, resulta complicado ofrecer afirmacións tan taxativas porque documentamos varios exemplos contrarios a tal presuposto: acontecía na conversa de Mateo, Berto e Cosme cando compartían con relativa seriedade experiencias sobre rapazas que os deixaron marcados na súa mocidade ou nesta mesma cando viamos como abunda un humor que está ao servizo da crítica ante prácticas ou modelos de conduta tanto do pasado como do presente. Polo tanto, a maneira en que abordaremos o humor nesta análise ten máis que ver co feito de que “laughter plays a crucial role in constructing place identity categories, specifically as a tool interactants can use to ambiguously position themselves or others with respect to those categories” (Liebscher & Dailey-O’Cain 2013:239).

No extracto 7 comprobamos como, da mesma maneira ca Euxenia, Frida e Xosefa, este grupo conversacional non só cuestiona a censura familiar pola repercusión que tiña para a súa performance identitaria durante a mocidade. A narrativa desas anécdotas tamén está ao servizo dunha performance presente -“ahora”- que ten ese pasado -“antes”- como termo comparativo. De feito, presente e pasado conceptualízanse como extremos, isto é, límites aos que se pode chegar en direccións opostas, unha idea que permite establecer con maior nitidez a contraposición “antes era un extremo e agora é o outro” que está na base dunha proxección propia que non renuncia a valores que pertencen a ambas temporalidades e as colocan a elas nese idóneo “término medio”. Empregan o pasado para definir un paradigma no que a censura e os atrancos constituían a hexemonía social. Focalízase sobre un método impositivo e represor, tal e como indexa esa “vara” coa que Marcelina ameazaba a Adela ou as “areíñas” que lle tiraba a nai a Concha. Alén diso, se comparamos o que aquí se narra coa anécdota de Noel, as restricións nin sequera afectan ao emparellamento senón á posibilidade de emparellar. En termos identitarios, isto suporía que as familias poden impoñerlle identidades a fillos e fillas mais non aceptan as repercusións que poderían ter para elas, as decisións dun emparellamento. En certa medida hai un control exhaustivo da reciprocidade e unha xerarquización social que impide o condicionamento identitario unicamente nunha dirección.

O extremo do presente podía intuírse na expresión “telo todo” que aplicaban a Begoña e que condensaba, non só a posibilidade de ligar sen restricións senón tamén a de emparellar e, como consecuencia, inducir unha performance familiar de maneira precipitada. En certa

medida, esta idea garda relación co individualismo que tamén lle atribuían ao presente Amadeo, Nemesio e Lourenzo -“ahora somos máis individuais”- porque se subordina a repercusión que teñen para unha colectividade as decisións propias. Dáselle prioridade unicamente a unha vontade persoal que nin sequera é firme senón que responde a desexos máis ou menos pasaxeiros e pouco razoábeis de acordo co tempo investido.

O extracto que presentamos a continuación constitúe un complemento que actúa en paralelo ao anterior, pois, se antes se apelaba á existencia de “extremos” entre os códigos do pasado e o presente, agora precísanse en termos de “ditadura” e “libertinaje”.

Concha nada | antes vivíamos nunha ditadura | i-ahora hai tanta libértá que nin é libértá | é libertinaje ||
 Adela que a# | si: | si | é libertinaje | é libertinaje: || {<apelación> e:} si si | pero bueno | estamos así ||
 Virxinia si ahora vai-se mui: ||
 Concha bueno | pos vivimos unhas situacións parecidas ||
 Adela si si | no no | bueno é que antes eran | a:# eu penso que era así: || eu penso que era general || (INH) general ||
 Adela (INH) ou é que non nos soupemos impoñer abondo (risas) ||
 Virxinia si ||
 Concha bue# | había de todo ||
 Adela (INH) {(P) non sei} ||
 Concha eu conozco {<incerto> unho:#} ||
 Adela non sei ||
 Virxinia no: | sería así {<apelación> eh} | tampou:co ||

Extracto 8

O termo “ditadura” esconde unha maneira de entender o control parental, caracterizada por privar de dereitos ou liberdades a Virxina, Concha e Adela cando se adscribían ao pasado como mulleres e como mozas. Nas familias concentrábase todo o poder social e, polo tanto, sería imposible para fillos e fillas escapar da censura que exercían -“era así”- ou podían exercer -“había de todo”. A este concepto contrapóñense outros dous -“libértá” e “libertinaje”- que son avaliados de maneira diferente. O “libertinaje” constitúe o outro extremo, que se caracteriza por facer un uso excesivo e individualista da “libértá”, isto é, do dereito que outorga a modernidade a poder actuar ou decidir atendendo a criterios propios e sen o sometemento externo de antano. O “punto medio”, aquel ao que se adscriben Virxinia, Adela e Concha, é o que no presente, como nais, respecta a “libértá” das fillas sempre e cando non lles afecte directamente a elas. Esta matización é importante porque introduce unha diferenza con respecto ao aperturismo máis moderno ao que non se adscriben: elas aínda conservan algunhas desas regras pasadas que non exercen de maneira ditatorial

mais ás que tampouco renuncian porque, a súa completa ausencia, repercute nun “libertinaxe” co que tampouco concordan. Sintetizamos esta distribución no seguinte cadro.

PASADO	IDÓNEO	PRESENTE
extremo	punto medio	extremo
ditadura	libertá	libertinaxe

Táboa 8: Conceptualización das etapas históricas e a súa relación co aperturismo social

Ao criticar o pasado, Virxinia, Adela e Concha despréndense daqueles males que lles afectaban, unha idea que tamén pode apreciarse se temos en conta a maneira en que agora elas mesmas se constrúen como nais. Porén, ao empregar o humor, gañan a distancia suficiente como para non renunciar taxativamente a aquilo que foron. Denúnciano mais tamén son capaces de reconvertelo no seu presente inmediato e empregalo para relacionarse con esa modernidade á que, no fondo, tamén se adscriben. De feito, crean unha identidade que as coloca nese “punto medio” que semella non abundar e que apela á “libertá” da que elas carecían, unha idea que nace precisamente da importancia que ten non renunciar por completo ao que se foi, en certa medida porque é unha constante asumir que o presente das persoas é algo que se constrúe en base ao pasado, de aí a relevancia performativa das narrativas autobiográficas.

Adela no | pior no | o que pasa que | (INH) eu penso que elas tamén | viviron-no <chasquido> | mui: {<valoración> pfff} || viviron: doutra maneira | túa mai por exemplo ó mellor em:# bueno || xa é máis nova | foi polo mundo | viu outras cousas | {(F) pero a túa i-a miña:} || (INH) <chasquido> non viron outras cousas e::: ||

Concha pero tes que tratar de: {<dúbida> e:} | non caer no <incomprensíbel> ||

Adela EVOLUCIONAR ||

Concha jeso! | túa mai non viviu o mesmo que tu viviche ||

Virxinia non caer no mesmo ||

Adela evolucion# || si: ||

Extracto 9

En múltiples ocasións, Virxinia, Adela e Concha discuten a natureza das regras parentais e a maneira en que se exercían, dando lugar, no extracto 9, a diferentes subgrupos de familias. Nótese o contraste entre a afirmación “eu penso que era general” e “había de todo”. Desa maneira, explóranse as dúas grandes dimensións ás que sempre aludimos cando nos referimos ás normas: a normalidade, entendida desde a perspectiva da repetición ou da

caracterización daquilo que é habitual, fronte á normatividade. É certo que existe unha acentuada relación entre ambas porque, tal e como argumenta a corrente crítica da análise do discurso, os aspectos máis normativos son aqueles que tamén pasan máis desapercibidos precisamente por habituais.

Os discursos sobre o cambio social ofrecen reaxustes contextuais que poden enriquecer a tensión entre estes dous parámetros. No extracto 9, establécese unha división entre o que consideran dúas tipoloxías diferentes de “mai”, empregando como referente as de Adela e Concha, fronte a de Virxinia. É especialmente relevante esta comparativa porque ilustra con nitidez a mediación da interseccionalidade indentitaria na construción da hexemonía, vista tanto desde a perspectiva da asiduidade como da normatividade. Debuxan un modelo abundante que sería aquel ao que se adscriben as historias de Marcelina e da nai de Concha. Son as que, en última instancia condensan os valores extremos. En contraposición, a de Virxinia retrátana desde unha excepcionalidade que se explica por pertencer a unha etapa vital -“máis nova”- e a unha clase social diferente que se constrúe sobre a noción de capital cultural: “foi polo mundo”, “viu outras cousas”.

A idea de *ir polo mundo* como unha maneira de desvincularse parcialmente do rural para acadar o avance social xa estaba moi presente no discurso de Xián, Alberte e Denís. Eles conceptualizaban a posibilidade dun tránsito vital que conducía cara á modernidade, ao mudarse a Santiago de Compostela. Tamén nesta ocasión se documenta un interesante tránsito que está particularmente relacionado cun aspecto sobre o que falamos cando reflexionamos sobre a relevancia que teñen as narrativas autobiográficas para a construción do eu. Dalgunha maneira, os individuos dan sentido ao “eu” apelando ao que algún día foron e seleccionando discursivamente aqueles aspectos que responden as finalidades contextuais inmediatas. Porén, o que subxace é a necesidade de establecer unha continuidade e sentar as bases do que se é no presente sobre o que se foi no pasado. O que debaten Virxinia, Euxenia e Xosefa no extracto 9 é a posibilidade ou capacidade de evolucionar, isto é, de pasar dun estado, ese no que “viviron doutra maneira”, a outro de modo progresivo, atendendo á alteración que se ten producido na hexemonía social: “pero tes que tratar de evolucionar, si”. Esta afirmación ten unha extraordinaria repercusión para a performance xeracional do grupo porque permite que se constrúan como mulleres que viviron nun pasado de fortes restricións e que habitan nun presente de excesos que lles afectan xa non como mozas senón como nais adultas e co que conseguen lidar porque son modernas mais non renuncian á perspectiva que lles outorga a experiencia do pasado, un momento no que aínda non se producira a ruptura total das regras sociais. Son regras que, aínda que se perciban como excesivas, poderían orientar as accións dos individuos e evitar un individualismo que ignora a repercusión que teñen as accións propias en imposicións identitarias alleas.

d) *Era contigo porque eu aos homes víalles unha libértá increíble*

No caso de Euxenia, Frida e Xosefa a censura respondía a unha certa xerarquización identitaria, doadamente perceptíbel se observabamos o entroido, ese momento no que se suspenden boa parte das normas que rexen a vida o resto do ano. O que acontece agora é que, da mesma maneira que tamén viamos naquela ocasión, as prescricións de xénero sitúanse nun primeiro nivel aínda que interaccionen con outras categorías como a etapa vital.

Virxinia (INH) bueno pero ese caso era contigo {<apelación> eh} ||
 Adela eso || si | era comigo ||
 Virxinia porque eu por exemplo ós homes vía-lles unha libértá increíble || si | pero nese sentido si | que {<nome propio> Marcelina} nese sentido si que foi: ||
 Concha si | porque as fillas viñan ca barriga pa diante | pero os fillos tamén deixaban: ||
 Virxinia si: | si pero: ||
 Concha fillos por aí adiante | que eu: || claro | home | claro | como non quedaban por aí adiante bueno ||
 Virxinia si pero: ||
 Adela ¡no:n sei! porque no | eu no non sei | eu no tema da miña mai eu non sei ||

Extracto 10

Argumentamos en numerosas ocasións que a mocidade é o momento propicio para que o ligue se produza e falamos reiteradas veces da importancia das restricións familiares como unha vía para a imposición identitaria de fillos e fillas. O que observamos neste fragmento é a particular relevancia que acada a variábel de xénero, exemplificada nos problemas que tiña Adela para saír da casa -“ese caso”- por causa de súa nai -“Marcelina nese sentido si que foi”-e que contrastaban cos que tiñan seus irmáns -“ós homes víalles unha libértá increíble”. Trátase con claridade a motivación das restricións maternas cando Concha reproduce un hipotético discurso directo no que se alude a que as “fillas viñan ca barriga pa diante” que retoma a conceptualización do trauma cultural das “fillas de solteira”.

Alén diso, non só se destaca a desigualdade entre homes e mulleres senón que tamén se alude á idoneidade da situación masculina, unha idea que podemos detectar na expresión “libértá increíble” que condensa o equilibrio entre ese presente libertino e ese pasado ditatorial que recollimos no apartado anterior. Lampert & Ervin-Tripp (2006) mostrarían que os falantes masculinos empregan o self-disclosure en termos de esaxeración fantasía ou humor para minimizar a súa significatividade ou potenciais consecuencias. Resulta paradoxal esta afirmación porque a presente conversa constitúe un exemplo disto mesmo, mais feito por mulleres e ao servizo dunha reivindicación absolutamente feminina na que se recollen os problemas que lles afectaban predominantemente a elas. A novidade que quizabes pode introducir con respecto á de Euxenia, Frida e Xosefa é que as restricións familiares non só se

aplican ao flirteo, isto é, a saír ou non da casa senón tamén ao emparellamento, nomeadamente a través do coñecemento ou non desa persoa. Esta circunstancia destaca aínda máis a importancia do casamento como punto de inflexión. Podemos apreciálo con nitidez no fragmento que segue. Nállase o momento en que Adela lle transmitiu, neste caso a seu pai, que ía casar. Nótese, unha vez máis, o humor que subxace a toda a presentación pois, no canto de verbalizar que a única solución á súa persecución materna era casar, relata unha anécdota na que visibiliza a solidariedade paterna: "dixo meu pai: ¡fas ben!".

Adela (INH) si | nada nada nada | e de# e cando lle dixen a meu pai que nos
íbamos casar || (INH) dixo: | {(risas) dixo meu pai} || (INH)"¡fas ben! |
porque ben sabes como se pon {(risas) túa mai | era o que mellor podes
facer}" {<apelación> eh} ||
Virxinia (risas) ||

Extracto 11

Tal e como podemos observar, “casar” constitúe un punto de inflexión na vida dunha persoa que garda relación directa coa imposición identitaria das familias e que neste caso se materializa no nerviosismo de Marcelina: “ben sabes como se pon túa mai”. No fondo, se cotexamos este fragmento co noveno, aquel no que se falaba da idoneidade de evolucionar cos tempos, poderíamos argumentar que Marcelina está a retratar un tempo antepasado, erixíndose como depositaria no presente. Contrasta cun procedemento que se lexitima como máis idóneo e que se lle atribúe novamente á nai de Virxinia. O máis interesante desta cuestión é que, tal e como vemos no extracto 12, ao rastrexar as condicións en que a nai de Virxinia accedeu ao “noviado” da filla, podemos observar algúns dos criterios que no antepasado mediaban a aceptación familiar e que no presente de “libertinaxe” simplemente se relativizan.

Concha {<valoración> ¡ala!} | antes era demais | (INH) pero bueno de todas
maneiras hai: mais de mais {<apelación> eh} ||
Virxinia (risas) ||
Concha creo que a túa i-a miña por aí andaban || eu ||
Adela si | si porque eu por exemplo a tú:a || eu vi# eu vin o voso noviado | moi
relaxao ||
Virxinia non: | non: ||
Concha claro || pero eu er# lle | a miña u# ||
Virxinia {(P) si: | si:} ||
Adela i-e# i-eso que tu eras mui nova ||
Virxinia (INH) i-eso que eu era mui nova | i-era muito máis nova que {<nome
propio> Berto} | quero dicir || que nese sentido: ||
Concha xa: | ¡bueno! ||
Adela ¡aínda encima! ||

Virxinia (INH) ¿pe# sabes {<dúbida> eh}? || ¡home | si! | eran: || si | no | eran doutra maneira ||
 Adela son doutra maneira ||
 Virxinia (INH) e despós bueno | ó mellor tamén influíu que era veciño || ¿entendes?||
 Adela (INH) tamén | e o conocían | e o conocían ||
 Virxinia ó millo# | NO: | ó millor tamén ||
 Concha ¡bueno! || si tes a mente tan retorcida é igual ||

Extracto 12

Semella que a intersección identitaria é determinante na maneira en que se conceptualiza a censura das nais e que nesta ocasión identifica as de Concha e Adela por seren “doutra maneira”, fronte á de Virxinia. O resultado é que o grupo conversacional constrúe etapa vital a través da defensa da gradualidade coa que a parella se debe relacionar coa familia. Realízase caracterizando un pasado mozo en base á contundencia e á falta de empatía desas nais ás que Concha lles atribúe o cualificativo de “mentes retorcidas”. Virxinia, Adela e Concha constrúense como mulleres, destacando non só eses impedimentos do pasado que agora as definen como adultas senón tamén especificando o maior impacto que tiñan para o sector feminino, ese ao que pertencían por oposición aos “homes” con “libertá increíble”. Así a todo, tamén son nais e son modernas grazas a maneira en que se relacionan con esa gradualidade, na cal tamén existe un “punto medio” que consideran idóneo e que se sitúa entre a “ditadura” materna e o “libertinaxe” co que fillos e fillas manexan a liberdade actual.

O retrato da nai de Virxinia, aínda nos permite detectar discursos arredor da idoneidade da parella que poderían redundar na tranquilidade das familias, nomeadamente as nais, e que permitirían ter un “noviado relajado”. Destácase a excepcionalidade deste caso porque esa nai foi capaz de acceder ao “noviado” da filla a pesar de Virxinia (i) ser “mui nova” e de (ii) ser “muito máis nova que Berto”. Entran en xogo, polo tanto, dous discursos aos que aludimos en varias ocasións. En primeiro lugar, alúdese á relevancia da etapa vital para que o ligue sexa ou non pertinente. Todo aquilo que exceda ou anticipe a mocidade irá en contra da hexemonía social e, como consecuencia, sería potencialmente censurábel polas familias, particularmente cando o fillo ou filla se sitúa no rango inferior porque é aquel no que o papel protector de nais e pais se lexitima socialmente en maior medida, tal e como vimos na conversa anterior. En segundo lugar, tamén se destaca a diferenza de idade entre os membros da parella, deixando entrever a relevancia social que acada a necesidade de que exista unha certa equiparación.

e) Chatear é unha cousa mui fría

O presente fragmento ilustra un dos poucos momentos nos que identifican o concepto de ligar co flirteo. Para a súa tematización, constrúen un presente conversacional no que se

alteran as canles que definen este estadio: “o mesmo non é”. O interesante desta cuestión é que, ao tematizar a modificación, tamén definen un patrón diferente que se toma como modelo para establecer a comparativa e que se sume como máis idóneo.

Adela pero véxo-o unha cousa mui: ||
 Virxinia {(P) ho[me | si]} ||
 Adela pa así pa: eso mui fría || mui lejana | mui: | como o tu a tu | como o tu a tu ||
 Virxinia o mesmo non é (risas) ||
 Adela eu digo esta xente que chatea tanto e tal | despois chega ó mellor onda ti | e non ten que contar-che porque ||
 Concha xa che contan todo ||
 Adela xa che contou todo: ||
 Virxinia e tamén ten que ser ||
 Adela ou:: {<valoración> pfff} ||
 Virxinia {<dúbida> o: em:} non que leves chasco | pero ó millor vergonza no momento pois si | porque ||
 Concha {<asentimento> hum:} ||
 Adela (INH) estás e:# non é igual ||
 Virxinia é como can]do | eu por exemplo a min || non é que leve vergonza (INH) pero eu por exemplo | a min pásame muito no traballo | eu falo muito cos registros || (INH) bueno | pos eu hasta que lle poño cara á persona | a a cara de verdá || ó mellor pasan anos | porque eu non conozco ||

Extracto 13

Do fragmento anterior podemos inferir un modelo que se caracteriza pola progresividade e gradualidade e que se opón ao punto de inflexión que marca o tránsito entre *chatear* e o momento en que se produce o encontro entre quen *chateou*. A copresenza final preséntase como algo inevitábel que fai que o individuo deba tomar unha decisión. Non se elimina a negociación intrínseca ao flirteo dentro deste novo esquema senón máis ben todo o contrario. Tal e como se presenta, pode ser extraordinariamente acusado -“chatea tanto”-, unha circunstancia que veremos na conversa seguinte cando falan de “tontear todo o rato” precisamente ao sinalaren a repercusión que ten a aplicación WhatsApp e que se corresponde significativamente co que estamos a observar agora. Neste extracto aínda podemos inferir a conceptualización do ligue como un proceso de descuberta da persoa coa que se flirtea. A diferenza entre o chat e o “tu a tu” reside en que mentres que nun caso é progresivo, no outro existe un punto de inflexión que se relaciona co encontro físico. Virxinia establece un paralelismo ben interesante cando compara o contacto entre dúas persoas que ligan co que ten con clientes do seu traballo no “registro” dunha notaría. O coñecer ou non a unha persoa -“porque eu non conozo”- séntese como absolutamente necesario para iniciar unha relación de parella, unha finalidade que, tal e como xa comentamos en numerosas ocasións, está por detrás da tematización que preside esta conversa. Enténdese que unha vinculación, para que

sexa tal, ten que ser próxima -non “lejana”- e con capacidade para emocionar -non ser “fría”. Polo tanto, o flirteo é unha negociación identitaria pero o flirteo progresivo denota tamén unha vontade de establecer eses vínculos afectivos que se lles atribúen ás mulleres e que moi ben retrataron Martiño, Paulo e Tomé cando alertaban da posibilidade de quedar “pillado” e caer nunha rede de afectos se ligaban moitas veces cunha mesma rapaza.

Dalgunha maneira, o verdadeiro coñecemento da outra persoa -“verdá”- só pode producirse na proximidade -“á cara” vs “cousa lejana”-, unha idea que, aínda que podería deixar entrever a importancia do atractivo físico, coloca en lugar de destaque o carácter ficcional da mensaxería. Por ese motivo, aínda que en ningún momento se visibiliza a posibilidade de que a resolución non poida producirse por vía telemática o idóneo semella ser a copresenza cando é afirmativa. Aínda cabería destacar a importancia da axencia que vai intrínseca á afirmación “xa non ten que contarche”. O grupo conversacional alíñase a través dese pronome átono “che” co grupo oposto a aqueles que poderían falarlles e que, nun contexto no que non se concibe ningunha alternativa á heterosexualidade, son necesariamente homes. Alén diso, empregan o substantivo xenérico “xente” para aludir á acción de chatear -“esta xente que chatea tanto”- acompañado do demostrativo “esta” co que mostran desvinculación e así constrúen etapa vital: son esas mulleres que ligaban no pasado e que agora xa non o fan, en contraposición a “esta xente”. Á par, o feito de que só o suxeito masculino *conte* en “non ten que contarche” denota como, unha vez mais, se conceptualiza o flirteo como un estadio no que o protagonismo é claramente masculino. En certa medida, tamén ilustran ese ideal do “falar sen dicir” que presidía a conversa de Paulo, Martiño e Tomé porque o contacto, incluso cando é tan acentuado como en “xa che contou todo”, non constitúe un mecanismo para o recoñecemento da “verdá” a menos que se dea de “tu a tu”.

No seguinte extracto, podemos comprobar como a canle tecnolóxica tamén afecta a un factor fundamental relacionado co lígüe: a noción de estratexia aplicada ao método que preside o flirteo.

Adela é: distinto é distinto | amais que can# tu cando escribes pois pensas
 primeiro o que vas poñer: || cando estás nunha conversación pois ó millor
 che salen as cousas || (INH) e dices tu "¿i-eu pa que diría nada?" || porque
 xa o tes dito | en cambio si estás escribindo pois ||
 Virxinia s:i || si | xa non o di# | xa | BORRAS [(risas)] ||
 Adela BORRAS || e: e escribes | e:: fá-lo más || (INH)
 Virxinia si si | no | eso si | eso si: || (INH) fá-lo más guai ||
 Adela ESO | fá-lo más guai ||
 Virxinia máis millor | máis bonito | e máis tal ||
 Adela e:so | eso | porque moitas veces | eu ás veces pásame e digo | "e | taba
 millor calada" ||

Extracto 14

Estabelécese unha interesante reflexión sobre as fronteiras entre a lingua oral e a lingua escrita, destacando modelos híbridos que se sitúan a medio camiño. Un dos factores mais relevantes relaciónase coa inmediatez: a mensaxería vía Internet dá lugar a un maior tempo para a reflexión en canto que lingua escrita e, como consecuencia, para coordinar con maior eficacia as accións necesarias para conseguir un obxectivo, neste caso ligar. A posibilidade de rectificar -“borras”- non só remite ao principio básico do “saber facer” senón tamén á importancia que ten. Así a todo, se o pensamos desde a óptica do requirimento, a emerxencia desta nova canle non só afecta ao flirteo pola gradualidade dun xurdir que conduce ao coñecemento dunha persoa que será aceptada ou non. Tamén afecta aos riscos que se corren na propia performance. Esa “vergonza” que tanto preocupaba a Xián, Alberte e Denis é a mesma que podemos detectar cando se produce o “tu a tu” mais que non se dá na comunicación de chat até que dous individuos se coñecen: “ó millor vergonza no momento pois si porque non é o mesmo”. En certa medida, esta conceptualización do flirteo electrónico supón unha alteración do patrón tradicional que explica un certo finximento ou deturpación asociado a esa espontaneidade -“cando escribes pois pensas primeiro o que vas poñer” e que mediría a capacidade de coñecer a unha determinada persoa.

f) Síntese

Euxenia, Frida e Xosefa atenden á conceptualización do ligue desde a perspectiva familiar, non só para analizar a repercusión que ten o emparellamento dalgún dos membros para o conxunto senón tamén para establecer lazos entre o presente e o pasado a través das diferentes maneiras de entender as restricións maternas e a lexitimidade social que as acompaña. Constrúen unha noción de familia extraordinariamente dinámica non só pola receptividade á incorporación de novos membros cos que non se garda unha relación de consanguinidade senón, sobre todo, pola importancia que acada a participación en actividades ou “acontecimentos” que, en última instancia son os que os definen ese grupo social. O cruce entre emparellamento e familia recorda ás dinámicas de imposición identitaria que xa analizamos na conversa de Euxenia, Frida e Xosefa, descubríndonos un tira e afrouxa ben interesante que se establece entre familias e descendencia:

- (i) Durante o flirteo, e no momento en que as fillas e fillos son máis pequenos, a censura familiar actúa nun duplo sentido porque constrúe ás familias como tal apelando ao control e/ou instrución das crianzas. Ao mesmo tempo, imponse un modo de velas que recodifica a maneira en que poden levar a cabo a súa proxección identitaria, pois, convértese nos fillos e fillas que deben sortear obstáculos para poder ligar nun momento no que lles sería propicio.
- (ii) Durante o emparellamento, mudan as tornas e as decisións de fillos e fillas son as que imponse ás familias identidades, tal e como indexaba o termo “sogro” na anécdota de

Noel. Documentamos, pois, dous exemplos de imposición identitaria que, como cabería esperar, suscitan conflitos.

A incorporación dun novo membro dentro da familia contrasta significativamente coa súa saída, descubríndonos así discursos arredor do emparellamento que fixan a hexemonía da monogamia e tamén da perdurabilidade. Se ben é certo que son dúas cuestións que xa foron abordadas en numerosas ocasións, a novidade desta conversa é que poden ser observadas desde a repercusión que teñen para a performance familiar. Supón, polo tanto, unha ollada máis profunda sobre a reconfiguración do eu-individual cara a ese eu-familiar que xa foi tratado pormenorizadamente, por exemplo, con Mateo, Cosme e Berto. O resultado é a construción dunha performance como mulleres adultas que ollan cara a un pasado no que as súas nais censuraban as posibilidades de ligue, máis aínda do que o facían cos seus semellantes varóns que tiñan unha “libertá increíble”. Dito isto, mais aló da etapa vital e a feminidade de quen se adscribe ao grupo social que foi reprimido no pasado, tamén encontramos a importancia da interacción entre a modernidade e a súa identidade como nais e como membros dun núcleo familiar, pois, os discursos sobre o cambio social afectan:

- (i) Á maneira en que as nais censuran e impoñen identidade ás crianzas.
- (ii) Á maneira en que as fillas e fillos introducen ás parellas na familia.

Recollen a necesidade dunha gradualidade na entrada das parellas que destaca o importante dilema na que as coloca o aperturismo do presente, incluso sen chegar ao “extremo” do “libertinaxe”. No fondo, unha vez máis, o que se está a debater é a perdurabilidade dos emparellamentos, avaliando, precisamente, a importancia que ten esta cuestión para as familias. É nese sentido no que debemos comprender que, se ben é certo que se trata dun grupo social visto desde unha perspectiva dinámica, só se destaca a capacidade receptora para incorporar a membros que, en principio, veñen para quedarse. O contexto de cambio social é o que xera un modelo máis inestábel que se opón a aquel ao que elas se adscriben. Dito isto, non implica que renuncien a construír identidades modernas, iso si, matizadas: opóñense a ese pasado ditatorial, de restricións excesivas e desconsideradas mais non renuncian á gradualidade coa que un novo membro debe entrar na familia para sinalar a importancia de non esquecer a pertinencia de posuír algúns códigos ou regras de referencia que imposibiliten facer un uso excesivo dese aperturismo que trae consigo o presente. Debaten sobre a posibilidade de ser máis ou menos modernas en función de se aceptan ou non coñecer a parella das súas fillas ou fillos nun tempo que se consideraría escaso como para ser garantía de perdurabilidade mais teñen en común a relevancia que lle outorgan á “casa” como índice e fronteira que non debe traspasarse apresuradamente. Sitúanse polo tanto, nese punto medio e libertario que, se por algo se caracteriza, é por servir de vínculo entre as vellas restricións do pasado e a ausencia delas no presente.

3.2.2. Perspectiva desde a mocidade

3.2.2.1. Mariña, Xiana e Oriana

a) *Non se pode ligar nesta cidade as fins de semana*

Esta conversa iniciase cun debate no que as tres participantes discuten o perfil de destinatario de ligue ao que aspiran. Distinguen dous planos que inflúen na súa selección e que se relacionan cos verbos *querer* e *poder*. Tomando como punto de partida a “festa de Adrao”, Xiana asume a caracterización de *muller que quere ligar*, isto é, que ten vontade ou intención de facelo. Trátase dunha aspiración e dun desexo que redonda en malestar se non conduce a bo termo, tal e como podemos ver a través da expresión coa que Oriana manifesta concordancia: “no, é que me parece fatal”. Neste punto é onde media o verbo *poder* -“non se pode”, identificando a posibilidade/imposibilidade de ligar coa acción simultánea de tres variábeis que son independentes dese “querer” ao que acabamos de aludir: (i) o tipo de individuos (ii) un lugar específico -“nesta ciudá”- e (iii) un momento concreto: “os fines de semana”.

Xiana o sábado | eu | quero ligar | na festa de {<nome propio> Adrao} ||
 Oriana no | pero é que me parece FATAL | porque esta puta ciudad | con todos os meus respetos | os fines de semana || é | horrible | non se pode | ligar | nesta ciudá | o | os fines de semana | porque salen os vellos || calvos | gordos | sin pelo ||
 Xiana (risas) ||
 Oriana {(risas) ou sea | é igual | son calvos} | non teñen pelo | entón | é imposíbel ||
 Mariña (risas) ||
 Oriana e logo están || unhos: | cuantos | jovencitos por aí soltos | QUE | resultan ser todos gays ||
 Mariña vamos a ver | é que: || {<nome de lugar> Santiago} é mal || {(risas) es mal} | (risas) | polo feito de que ||
 Xiana es mal ||
 Mariña todos os universitarios || os fines de semana | supostamente || marchan pá casa | i | solo se quedan ||
 Xiana ¡claro | marchan! ||
 Mariña os de aquí || ou ||
 Oriana a ver ||
 Mariña os | dos arredores | que veñen salir a {<nome de lugar> Santiago} ||

Extracto 1

A mediación da relación entre o perfil de persoas que “salen” da casa e a imposibilidade de ligar pode verse no emprego das conxuncións causais “porque” e “polo feito de que” en “porque salen os vellos” ou “polo feito de que todos os universitarios os fines de semana supostamente marchan”. Constitúen dous tipos de homes, opostos entre si porque uns “salen” e outros “marchan”, dos que se destaca discursivamente a etapa vital e o nivel

académico. Xiana, Oriana e Mariña teñen en común con todos eles cohabitar a cidade de Santiago de Compostela, á que se refiren co demostrativo “esta” en “esta ciudá”. É famosa pola idiosincrasia do seu núcleo poboacional, o cal aumenta exponencialmente durante os meses lectivos por causa da inmigración estudantil. A web do concello fixa vagas anuais de 30 mil estudantes que se virían sumar aos algo máis de 90 mil residentes. De feito, o que opón nesta conversa os “universitarios” aos “vellos” é esa transitoriedade anual á que se engade outra semanal: non só son os que “marchan pá casa” polo verán senón tamén os que se desprazan nas fins de semana. Neste sentido é no que emerxe a importancia da espacialización e a temporalización como ítems identitarios, condensados na afirmación “nesta puta ciudad, con todos os meus respectos os fines de semana é horrible, non se pode ligar”. En última instancia, o tempo e o espazo empréganse para indexar diferentes tipos de identidades que abranguen desde a clase deses “estudantes” que *poden* saír durante a semana porque non son *traballadores*, até a etapa vital que os diferenza dos “vellos”.

A tensión que se establece entre *querer* e *poder* ligar cando Xiana afirma “quero ligar na festa de Adrao” e Oriana replica “non se pode ligar os fines de semana nesta puta ciudá” garda correlato coa maneira en que se seleccionan os destinatarios, pois, se ben Xiana, Mariña e Oriana *queren* ligar, non o fan con calquera persoa aínda que *poidan*.

- (i) *Poder* é o criterio que define aos individuos en función da dispoñibilidade que teñen para interaccionar con elas nun momento e nun lugar propicio para o ligue. De acordo con iso, *poderían* facelo se “salen” da casa durante as fins de semana en Santiago de Compostela. Oriana, Xiana e Mariña outórganlle esta posibilidade aos “vellos, calvos, gordos, sin pelo”, un grupo que, tal e como comentamos, non parece ser o máis desexado. Isto é relevante porque a gran cantidade de individuos non desexábeis diminuíría as oportunidades de encontrar ou relacionarse cos que se consideran óptimos, e viceversa. A interacción entre estes dous criterios -dispoñibilidade e abundancia- vai ser o que opoña os diferentes tipos homes que describen. En función da dispoñibilidade, os “universitarios” opóñense aos grupos de “vellos, jovencitos gays e os dos arredores de Santiago”. Porén, a abundancia é a que separa os “vellos” dos “jovencitos gays” e de “os dos arredores”.
- (ii) *Querer* rexe a aceptabilidade dos homes en base a criterios complexos, que van máis aló de coexistir no tempo e no espazo adecuado. De feito, o interesante da distinción entre *posibilidade* e *aceptabilidade* é que son dúas dimensións que gardan relación inversa, tal e como pode verse no cadro que mostramos a continuación.

	POSIBILIDADE “NON SE PODE LIGAR”		ACEPTABILIDADE “QUERO LIGAR”
	DISPONIBILIDADE NAS FINS DE SEMANA	ABUNDANCIA NAS FINS DE SEMANA	
Vellos, calvos, gordos, sin pelo	Si	Si	Non
Jovencitos gays	Si	Non	Non
Universitarios en xeral	Non	Non	Si
Universitarios de Santiago de Compostela ou arredores	Si	Non	Si

Táboa 9: Tipoloxía de homes en función da súa aceptabilidade, dispoñibilidade e abundancia

No nivel máis alto de dispoñibilidade sitúanse os “vellos, calvos, gordos, sin pelo” porque son os que “salen” cando elas poden e os que máis abundan. Con todo, tamén son os menos aceptábeis, pois, a conxunción explicativa “porque” establece unha relación de causalidade explícita entre a abundancia deste tipo de homes e os problemas que elas teñen para ligar: “non se pode ligar nesta ciudá os fines de semana porque salen os vellos, calvos, gordos, sin pelo”. Constitúen unha ampla maioría caracterizada e rexeitada por situarse nunha etapa vital avanzada “vellos” e por posuír calidades físicas pouco atractivas como seren “calvos, gordos, sin pelo”. Nótese, neste sentido a insistencia en marcar discursivamente a caída do cabelo, algo que, sen dúbida non se produciría en idades temperás. Cabería argumentar que, se ben a calvicie pode darse na mocidade, remite a unha perda progresiva que garda correlato co decorrer dos anos e que, polo tanto, nun nivel ideolóxico pode servir para reforzar esa conceptualización da *vellez* que desestiman. Estabelecer unha relación similar co cualificativo “gordo” sería arriscado mais en calquera caso, o que é indiscutíbel é que continúa a colocar nun primeiro nivel a importancia do atractivo físico, unha circunstancia que, dada a relevancia discursiva da etapa vital, tamén semella sufrir un certo declive co paso dos anos.

Nun nivel medio de dispoñibilidade situaríanse os “jovencitos” porque saen as fins de semana pero non con tanta asiduidade como o grupo anterior. Fronte á problemática que causa a abundancia de “vellos”, os “jovencitos” son “uns cuantos” que andan “por aí soltos”. Desta maneira, non só se perciben como escasos senón tamén como excepcionais, pois, o adxectivo “soltos” constrúeos como individualidades no medio dunha grande masa. En última instancia esta cuantificación reforzaría discursivamente a imposibilidade de ligar sobre a que

se asenta a proxección identitaria de Mariña, Xiana e Oriana e, como consecuencia, tamén a vontade de facelo a pesar dos impedimentos. No caso dos “jovencitos” o problema vese aínda acrecentado pola falta de dispoñibilidade sexual xa que, ao final, “resultan ser gays”. O verbo “resultar” mostra que, a priori, serían unha boa opción debido á idade -“jovencitos”- mais que logo se ve truncada por causa da súa sexualidade -“que resultan ser”. Nótese o recurso morfolóxico español -“-itos”- construído sobre a voz “joven”, que se suma ás “(risas)” e, desa maneira, indexa humor.

Nun nivel diferente sitúanse os “universitarios” porque, en xeral, semellan ser os menos dispoñíbeis. Establecen unha subcategorización entre os que “marchan pá casa” no que o nivel de dispoñibilidade é moi reducido porque non saen as fins de semana e “os de aquí” ou “os dos arredores que veñen salir” que tampouco presentan unha acentuada dispoñibilidade porque, aínda que saen, son un número moi reducido, tal e como podemos observar a través do adverbio “sólo” en “sólo se quedan”. A pesar disto, os “universitarios” parecen ser o grupo que goza de maior aceptación xa que se presenta claramente contraposto aos “vellos, calvos, gordos, sin pelo”. Tanto é así que o feito de que Santiago non sexa o lugar idóneo para ligar é precisamente “polo feito de que todos os universitarios os fines de semana supostamente marchan pá casa”.

O que observamos implicitamente desde o inicio desta conversa é a importancia de posuír un *filtro* para seleccionar os destinatarios de ligue. Esta circunstancia afástaas significativamente de todos os grupos de homes que analizamos a longo desta tese de doutoramento e nos que a performance masculina se constrúa na interacción entre (i) a recreación da potencia sexual que subordinaría o criterio de escolla e (ii) a importancia da aceptación feminina que o colocaría nun primeiro nivel. No caso de Oriana, Mariña e Xiana, o filtro ten tanta relevancia que posúe varios niveis de refinamento, cada vez máis restritivos. Tal e como vimos, a idade é o criterio que exclúe aos “vellos” e acepta os “jovencitos” ou os “universitarios” mentres que a clase, asociada ao nivel académico, é a que aglutina ao grupo preferido. O que acontece é que, ao construír discursivamente o perfil de home ao que aspiran, tamén se definen a si mesmas de acordo cos criterios polos que se rexe a súa selección. No extracto que presentamos a continuación corrobóramos esta afirmación ao observar a maneira en que rexeitan a algúns homes cos que mantiveron contacto:

Xiana	hai momentos na vida dunha persoa na que o seu estado étlico
Mariña	<tose>
Xiana	léva-a a facer estupideces
Mariña	a cometer errores ¿non?
Xiana	a cometer errores
Oriana	bueno pero eso pasou-nos a todas {<apelación> eh}
Mariña	jeu tamén eu tamén eu tamén {<apelación> eh}

Oriana e:so pasou-nos a todas | e: | eses puntos negros na túa lista | de ligues || que
todas temos | e dos que nunca queres falar | tamén os temos todas ||
Mariña si | si | si | si ||
Xiana si || hum | hum || hum ||

Extracto 2

Nárrase unha circunstancia que denominan “facer estupideces” ou “cometer erros” para cualificar os flirteos cun tipo de homes aos que denominan “puntos negros”. Entenderemos que as “estupideces” apelan á falta de intelecto mentres que o termo “erro” ilustra unha maneira de actuar que, co tempo, se confirma equivocada. Retrátase, polo tanto, un estado transitorio, motivado polo alcol, unha substancia que inhibe a capacidade de raciocinio até o punto de subordinar o criterio selectivo propio e, polo tanto, a performance desexada. Xustifícase a aceptación de “puntos negros” de acordo a circunstancias atenuantes -“estado etílico”- e destácase a súa excepcionalidade, apelando a “momentos na vida dunha persoa”. Un “momento” constitúe un breve espazo de tempo que aínda é menor se tomamos como segundo termo da comparación a “vida dunha persoa”. Polo tanto, poderíamos dicir que eses “puntos negros” constitúen un tipo de autodefinición fugaz dentro dun marco temporal moito máis amplo.

En realidade, este fragmento constitúe a exemplificación da revolución epistemolóxica da terceira vaga feminista sumada aos estudos sobre identidades. En primeiro lugar, porque se mostra como determinadas accións poden condicionar a performance discursiva dos individuos, entendida como o resultado de tales prácticas nun momento ou situación concreta. Alén diso, non só se remite ás accións senón tamén á implicación que ten narralas e, polo tanto, asumir ou simplemente visibilizar o que se *foi* nese momento. A recreación discursiva semella ser un importante mecanismo para a autoconstrución e por ese mesmo motivo os “puntos negros” se convarten neses homes “dos que nunca queres falar”. En definitiva, o discurso de Oriana, Mariña e Xiana serve para reflexionar sobre a extraordinaria capacidade que teñen as eleccións propias na conformación identitaria e tamén a súa recreación discursiva. Así a todo, aínda pode mostrarnos algunhas outras ideoloxías que se relacionan, en particular coa categoría de xénero. Tal e como pode apreciarse, eses “puntos negros” constitúen excepcións que se convarten en regra se temos en conta o conxunto das mulleres: “eso pasounos a todas, eses puntos negros”. O indefinido “todas”, remite ás mulleres heterosexuais, aquelas que flirtean con homes e as que nalgún momento se tiveron que enfrontar á circunstancia de *non querer falar*. Polo tanto, o feito de ligar sería o que as define en termos de xénero mentres que os perfís que seleccionan prescriben a intersección con outras categorías. De feito, xa a propia denominación “puntos negros” alude ao feito de seren seleccións problemáticas mais, o que estamos a ver é que non o son *per se*, senón en relación á performance identitaria delas.

Non menos interesante é a alusión que fan á “lista de ligues que todas temos”. Semella, pois, que a pluralidade de homes cos que ligaron, sexa ou non por causa do alcol, é algo que tamén as define e que contrasta rotundamente coa imaxe que se debuxou até o momento das expectativas femininas. A pluralidade asociábase ao encontro esporádico e era, fundamentalmente atribuída ao sector masculino. Así a todo, aínda que no apartado que segue observaremos como empregan a emerxencia dun esquema de ligue que se opón ao hexemónico para performar modernidade, iso non exclúe, nin moito menos a coexistencia e interacción co anterior. No seguinte fragmento, Oriana reflexiona sobre a falta de sororidade feminina aglutinada na máxima “as tías somos moi malas”.

Oriana	eso tamén me rebenta moito despois tamén que nese sentido as tías somos mui malas porque tu ves a unha tía en plan ligando con un montón de tíos que pode facer o que lle salga das narices pero siempre vamos dicir {<valoración> ai} mira esa que suelta mira esa que non sei que
Mariña	{<asentimento> hum}
Oriana	mira esa que non sei cuanto
Xiana	(risas)
Mariña	eu creo que <click> a ver no a min tampouco me gusta eso i: {<dúbida> m:} ta# o sea agora xa trato de non: criticar porque parecemos unhas lerchas

Extracto 3

Se ben é certo que discursivamente asumen a “lista de ligues” como algo extensíbel ou característico a “todas” e, polo tanto, á categoría das mulleres, tamén documentan restricións sociais a respecto da maior ou menor extensión de tal listaxe. A posibilidade de ligar con “un montón de tíos” escapa dunha hexemonía que semella ser extraordinariamente opresora, tal e como mostra o feito de que a censura se canalice a través das persoas que padecen as consecuencias, isto é, outras “tías”. Véxase, neste sentido, a censura paralela da sexualidade vehiculada a través de persoas homosexuais que documentaron Baker (2005; 2008) ou Milani (2013; 2015). De acordo con Oriana “siempre vamos dicir: ‘ai, mira esa que suelta’”. Ilustra a mesma ideoloxía á que aludimos en multitude de ocasións e que desbota o encontro sexual esporádico nas mulleres. Xiana, Mariña e Oriana presentan unha problemática que lles afecta e da que son partícipes. Porén, tamén empregan grandes esforzos por cuestionar a hexemonía e desa maneira construír un modelo de feminidade alternativo, tal e como pode apreciarse cando se autoavalían por “criticar” a esas outras mulleres e se denominan a si mesmas “lerchas”. Tal e como o presentan, non muda a hexemonía mais si a maneira en que deciden relacionarse con ela. No canto de asumiren os discursos herdados que se reproducen nese

discurso directo “mira esa que suelta”, asumen a mudanza de roles e a necesidade de ser consecuentes con ela: “pode facer o que lle salga das narices”.

A modo de resumo debemos dicir que, se algo teñen en común todos os suxeitos dos que falaron até o momento, é o feito de seren homes. Opóñense a eles en base ao xénero e aliñanse conforme á expresión recíproca do desexo que indexa o verbo “querer”. Desa maneira, tamén constrúen unha heterosexualidade que se reforza ao introducir aos “jovencitos gays” como impedimento para desprezar as súas ansias de ligar “eu quero ligar na festa de Adrao”. O rexeitamento dos “vellos” en detrimento dos “universitarios” e os “jovencitos” vai ser o que lles permita construír etapa vital e clase, desde a perspectiva do capital cultural. A relevancia do nivel educativo adscribeas á clase media mais na crítica á imposibilidade de ligar as fins de semana tamén se visibiliza clase traballadora e urbanidade. Adscribirse a unha clase social que está a expensas dun horario de traballo explica a temporalización mais a visibilización discursiva de tal preferencia é o que as constrúe como clase traballadora. De acordo con isto, elas non serían *vellas* porque os “vellos” non lles interesan pero tampouco *universitarias* porque saen as fins de semana.

b) Non me quero casar contigo, tranquilo

Do extracto anterior, inferimos a idoneidade dun modelo de rapaz “universitario” con estudos, novo, heterosexual e atractivo. No seguinte, asistimos a un refinamento deste arquetipo, sobre o que se delimitan diferentes subtipos: “universitarios, dependendo de que nivel”. Semella, polo tanto, que os estudos, a idade e o atractivo son fundamentais mais tamén a *madurez masculina* que será a que lles permita distinguir tales “niveis”.

Oriana fagamos un filtro ||
 Xiana {<asentimento> hum} ||
 Oriana universitarios | dependendo de que nivel || porque a min || que me veña | un
 teenager | chupipandi | non o quero ||
 Mariña bueno | claro | xa || a ver | pero | chicas que: || xa temos unha {(risas) edá} ||
 a ver: ||
 Oriana no: ||
 Xiana no: ||
 Mariña vamos a ver ||
 Oriana no: | non é que xa {(risas) te#} ||
 Xiana ¡no! ||
 Mariña no | unha edá si | porque | temos vinte e catro anos | ¡escóitame! ||
 ¡escóitame! ||
 Oriana no | vamos a ver || ¡pero vamos a ver! ||
 Xiana ¿que edá? ||
 Mariña ¡escóitame! | vinte e cuatro anos ||
 Xiana ¡por dios! ||

Mariña obviamente | os | rapaciños || que veñen estudar aquí || entran con |
dazasete | dazaoito ANOS ||

Xiana pero agora | coa crise ||

Mariña i-están aquí | hasta os vinte e dous ||

Oriana no: ||

Mariña así que ||

Xiana alónga-se | o período estudantil ||

Mariña bueno | dá igual || dá igual ||

Xiana por exemplo | aquí estamos nós ||

Mariña non che digo eu ||

Oriana (risas) ||

Mariña que: | poidas ligar | cun jovenzuelo de: | vinte anos || o sea | {(risas) eso
non: | vo-lo quito} ||

Oriana eu hoxe en día ||

Mariña pero bueno ||

Oriana xa tería que ser || mui: | non sei | un caso | excepcional | pero sinceramente ||
eu non me vexo | ligando | con un máis pequeno ca min || porque xa || cos
de maior idade || ou sea | maior de idade | quero dicir que | que sexan da nosa
idade ou que che leven dous anos ou así ||

Mariña un segundo || <tose> ||

Oriana xa costa porque | a veces | teñen | comportamentos de ||

Xiana de# ||

Extracto 4

A idade biolóxica é o “filtro” que opera para excluír os “vellos” mais tamén semella ser un discriminador dentro dos máis novos que opón os “teenagers chupipandi”, “rapaciños” e “jovenzuelos” aos “da nosa idade ou que che leven dous anos”. A importancia da idade mostra que existiría un rango no que se fixan fronteiras etarias socialmente lexitimadas por exceso e por defecto. Noutras ocasións, xa vimos ideoloxías que delimitan unha etapa vital prototípica para ligar e tamén a necesidade de que exista unha certa acomodación entre os dous individuos que conforman unha parella. De aí a afirmación de Oriana “non me vexo ligando con un máis pequeno ca min”. Non obstante, semella que os criterios polos que se rexe a caracterización dos que quedan fóra do límite superior -“vellos”- e do nivel inferior -“maís pequeno”- son diferentes. O físico -“calvos, gordos, sin pelo” exclúe ao primeiro grupo e os “comportamentos” ao segundo. Polo tanto, o grupo predilecto ao que aluden como os da “nosa idade ou que che leven dous anos ou así” constrúese nunha dupla oposición que non só afecta aos “vellos” senón tamén aos “maís pequenos”, un paraugas de “universitarios” no que aínda se integran os “teenager chupipandi”, os “rapaciños” e os “jovenzuelos”. A importancia da idade -“xa temos unha idade”- exclúeos a case todos. Non obstante, a maneira de nomealos indexa características que van máis aló.

- (i) Os “teenager chupipandi” son adolescentes, tal e como mostra o anglicismo “teenager”, e están extraordinariamente preocupados pola condición social que lles outorga o grupo de amizade máis inmediato. É restrinxido -“pandi”- e ademais o seu referente único ou, cando menos, predilecto -“chupi”.
- (ii) Os “rapaciños que veñen estudar aquí” infantilízanse a través do sufixo diminutivo “-iño”. Preséntanse desde unha perspectiva maternalista que incide insistentemente na idade e na inocencia de quen *entra* na universidade: “entran con dazasete, dazaoito e están aquí hasta os vinte e dous”. Son persoas que se inician nun período vital no que elas semellan ter experiencia.
- (iii) O “jovenzuelo de vinte anos” é o único subtipo que escapa á hexemonía da fronteira etaria pero sempre o fai en termos *excepcionais*: “non che digo que non poidas ligar con un jovenzuelo [...] pero xa tería que ser mui, non sei, un caso excepcional”. Cabería, pois, intentar dirimir cales son os factores que o colocan nesta posición. Se temos en conta os criterios que manexaron até o momento, destaca: a etapa vital que prefire “os da nosa edá”, o físico que exclúe aos “calvos, gordos, sen pelo” e a sexualidade que caracteriza os “gays”. No caso dos “jovenzuelos” Oriana, Mariña e Xiana non detectan ningunha problemática homosexual. En contraposición, mitigan o conflito que supón a diferenza de idade: é un modelo de home que posúe vinte anos e que, polo tanto, non está “entrando” na universidade como fan os “rapaciños”. Non sería aventurado argumentar que a excepcionalidade dos jovenzuelos se circunscribe a un atractivo igualmente excepcional que permite obviar o filtro da idade. Tal criterio, asociado á derivación morfolóxica “-zuelo”, parece ser o único que explique a aceptabilidade dun tipo de rapaces cos que, en principio, nunca ligarían -“non me vexo”- por ser “máis pequenos”.

Para alén da importancia da igualación das etapas vitais entre os membros que conforman unha parella e a delimitación dunha única propicia para o ligue, encontramos algunhas cuestións que convén remarcar. En primeiro lugar, relativízase a uniformidade do concepto de *mocidade*, construído por oposición á idade *adulta* e á *vellez*, para crear diferentes *mocidades discursivas* aplicando variábeis ou discursos sociais a un marco cronolóxico, que garda correlato co que acontecía na primeira conversa de rapaces, na que a performance masculina se constrúa por oposición a homes máis novos ca eles. De feito, a interacción entre discursos sociais e fronteiras identitarias outórgalles un certo relativismo e dependencia contextual que pode apreciarse con claridade na idea de que a *mocidade* se alonga en relación coa vida estudantil “alóngase o período estudantil [...] aquí estamos nós”. Tampouco debemos obviar a importancia da focalización discursiva, pois, todas as subcategorías etarias se realizan en relación ao suxeito que fala e que se aglutina no pronome “min” en “non me vexo ligando con un máis pequeno ca min”. En última instancia, a clasificación da mocidade non sei fai de acordo a criterios estritamente cronolóxicos nin

sequera socio-vitais como noutras ocasións acontecía co casamento. Neste extracto vemos con nitidez que acada notoria relevancia a percepción que as falantes manifestan de si mesmas: “chicas, que xa temos unha {(risas) edá} [...] porque xa temos vinte e cuatro anos”. Elas son o punto de partida que constrúe os diferentes “niveis” etarios en termos de “máis pequeno” ou “da nosa edá”.

Non menos interesante é a percepción e conseguinte construción da outridade masculina desde unha perspectiva interseccional. Se ben asumen os homes como un conxunto para construír heterossexualidade, realizan múltiples subdivisións en relación á clase, á etapa vital e á etnicidade. A pluralidade constrúese a través das maneira de proceder masculinas, tal e como recolle a noción de ter “comportamentos de”. En conxunto, semella que tales comportamentos non se corresponden cos que elas asumen como idóneos mais tamén é certo que a súa aprendizaxe vai parella ao decorrer dos anos, tal e como pode verse no tránsito que recolle a afirmación: “non me vexo ligando con un máis pequeno ca min porque xa cos de maior edá”. A caracterización dos “chupipandi” e os “rapaciños” que entran na universidade mostra dúas maneiras diferentes de entender o problema que supón a falta de maturidade e a súa conseguinte conceptualización como “filtro”. No primeiro caso, destácase a relevancia da identidade grupal que supedita as decisións individuais e as coloca ao servizo da proxección común. Serían, polo tanto, persoas que aínda non acadaron unha afirmación plena da súa personalidade. No segundo caso, faise referencia ao decorrer que sitúa aos “rapaciños” nun punto incipiente da escala cronolóxica a cal, leva parella, a adquisición progresiva desa maturidade. No extracto que presentamos a continuación, podemos rastrexar un exemplo que complementa estas afirmacións.

Oriana	xa costa porque a veces teñen comportamentos de
Xiana	de#
Oriana	{<dúbida> m:} "estou ligando contigo non me quero casar contigo TRANQUILO"
Mariña	xa
Oriana	¿sabes? imagína-te os máis pequechos evidentemente haberá: excepciós a min a día de hoxe aínda non {<apelación eh>} {(risas) aínda non me encontrei} con esa excepción
Xiana	{<asentimento> hum}

Extracto 5

Non só se entende que os máis novos son inmaduros senón que se estende esa calidade a todo o conxunto da categoría masculina ao incluír a “os de maior edá”. Porén, tamén se asume que a madurez é unha característica que se adquire progresivamente durante o decorrer vital. Por iso rexeitan os “pequechos” e aceptan con esforzo -“xa costa”- a os “de maior edá”. Cabe reflexionar que, se a inmaduridade é o que critican como mulleres heterossexuais, tamén

semella ser algo que as opón aos homes porque nesa adquisición gradual sempre van por diante. A necesidade de igualarse en madurez entraría en conflito coa equiparación das etapas vitais entre dous membros dunha parella e sería contraditoria co rexeitamento dos “vellos” porque, se se premia a madurez, non só deberían aceptarse senón tamén considerarse o obxecto de ligue máis idóneo. A vontade de buscar un equilibrio entre ambas ideoloxías está directamente relacionada co conflito que se xeraría coa autoconstrución identitaria que preside esta conversa. Xa aludimos á importancia que ten a selección do obxecto de ligue para a performance discursiva do eu. En concreto, analizamos a emerxencia deses “vellos” como unha vía para reivindicar a xuventude propia e a madurez como unha característica que as define como mulleres. Aceptar aos “que che leven dous anos ou así” permítelles encadralos dentro dun “nivel” próximo ao seu -“dous anos ou así” sen aceptar a inmadurez e construírse como mozas maduras.

En última instancia, este fragmento tamén incide na importancia da etapa vital, á par da heterosexualidade, na conformación ideolóxica do flirteo. Porén, cando falamos dos “jovenzuelos” e da súa oposición aos “vellos” que eran “calvos, gordos, sin pelo”, observamos como o físico constituía unha variábel que manexaba a excepcionalidade. No primeiro caso era evidente porque, dentro da categoría dos “pequechos”, o atractivo dunha minoría convertíao nun “caso excepcional” que subordinaba o filtro da idade, ese que tan parello vai á madurez nas xeracións novas. Así a todo, aínda poderíamos hipotetizar unha situación similar no rango superior, dada a necesidade de precisar o escaso atractivo físico dos “vellos”. Non só son persoas de idade avanzada, senón que tamén o aparentan.

O aspecto máis interesante deste extracto é o criterio que empregan para avaliar a inmadurez masculina. Oriana reproduce un hipotético discurso directo no que critica abertamente a reacción dun home cando toma a iniciativa de flirtear con el sen que iso leve implícito ningún vestixio de namoramento: “teñen comportamentos de: ‘estou ligando contigo, non me quero casar contigo, TRANQUILO’”. De acordo con esta afirmación, os homes en xeral serían inmaturos porque non entenden que unha muller heterosexual adopte o papel activo só coa finalidade de ligar “estou ligando contigo”. Oriana establece unha oposición clara entre “ligar” e “casar contigo” que vai ser o que nos permita entender que a acción feminina descrita ten como finalidade exclusiva un encontro esporádico -sexual ou non- no que existiría atracción -posibelmente física- mais non amor. Segundo ela, os homes unicamente parecen entender a posición activa feminina en termos de amor romántico “casar contigo” e por iso se poñen nerviosos. Isto implica non só restrinxir o rol activo feminino a unha casuística determinada -ser axente cando se está namorada- senón tamén caracterizar as intencións das mulleres.

A crítica de Oriana, evidencia un modelo de ligue alternativo que se opón a todo o que levamos visto porque, até agora, presupoñíase unicamente o papel activo para os homes e o

receptivo para as mulleres. Alén diso, asumíase que a axencia masculina non leva implícita a finalidade do amor romántico -aínda que podería darse- senón, nomeadamente, o encontro esporádico e que as mulleres só o aspiran ao compromiso cando ligan. Sintetizamos a distribución no seguinte cadro.

ESQUEMA DE LIGUE	HOMES		MULLERES	
	POSICIÓN	INTENCIÓN	POSICIÓN	INTENCIÓN
A	Activo	Esporádica, compromiso	Pasiva	Compromiso

Táboa 10: Esquema de ligue A

Cabería hipotetizar un cambio de paradigma asentado sobre a noción de igualdade que faría con que homes e mulleres puidesen adoptar o mesmo rol -activo e pasivo- cunha finalidade tanto esporádica “ligar” como de compromiso “casar contigo” e sobre o que Oriana establecería dúas subcategorizacións que, á súa vez, xeran dous grupos sociais: os homes inmaturos e as mulleres modernas.

ESQUEMA DE LIGUE		HOMES		MULLERES	
		POSICIÓN	INTENCIÓN	POSICIÓN	INTENCIÓN
B	Patrón xeral	Activo	Esporádica, compromiso	Pasiva	Esporádica, compromiso
		Pasivo	Esporádica, compromiso	Activa	Esporádica, compromiso
	Mulleres (maduras)	Pasivo	Esporádica	Activa	Esporádica
	Homes (inmaturos)	Pasivo	Compromiso	Activa	Compromiso

Táboa 11: Esquema de ligue B

Os homes -inmaturos- son aqueles que aínda non alcanzaron a madurez suficiente que neste caso aparece directamente vinculada coa axencia esporádica feminina que Oriana defende e á que as outras se adscriben “xa”, “hum”. Non comprenden a axencia ou, polo menos, que os discursos sobre a igualdade tamén afectan ás súas intencións. Como consecuencia, a sorpresa coa que reaccionan -“tranquilo”- por causa da axencia feminina xera un modelo híbrido, a medio camiño entre A e B. Converte o rol feminino nunha excepción

máis que nunha realidade porque continúa a subordinarse ao namoramento. Como consecuencia, acceder ás súas peticións implicaría aceptar ese compromiso simbolizado en "casar" e non simplemente un encontro esporádico "ligar". Semella que os homes observan que as mulleres poden ser activas pero non saben como interpretar a súa axencia fóra dos esquemas tradicionais que lles atribúen exclusivamente o compromiso como aspiración. En certa medida, é aquí onde entra a madurez que lles falta porque se presentan como aqueles que aínda non adquiriron o xuízo necesario como para repensar ou reflexionar arredor dun modelo de relacionamento heterosexual alternativo que para elas semella tan obvio como o outro. Oriana deixa ben claro a importancia de distinguir o patrón que define o modelo de masculinidade inmaturo coa casuística que rodea a algunhas excepcións "evidentemente haberá excepcións". Así a todo, non debemos esquecer que, cando se contemplan excepcións perante un patrón, no fondo, tamén se reafirma o común ou xeral.

En oposición aos homes -inmaturos-, encóntranse as mulleres -e polo tanto maduras- que desempeñan o rol activo para encontros esporádicos "ligar" e non só románticos "casar contigo". Poderíamos dicir que asumen o modelo moderno ou igualitario ao completo. Non obstante, a maneira de marcar a modernidade e madurez faise establecendo unha oposición con respecto ao outro grupo -o dos homes inmaturos- e, polo tanto, salientando dúas peculiaridades que a Oriana lle parecen especialmente significativas: a axencia feminina e a finalidade esporádica. Estas dúas peculiaridades son as que condensarían, en última instancia, a modernidade-madurez en tanto a que son as que o outro grupo non entende. Se o pensamos desde o punto de vista da conformación identitaria que estamos a analizar, a adscripción a este patrón constrúe a Xiana, Oriana e Mariña como mulleres modernas en tanto a que activas e liberadas ante o sexo esporádico. Aínda cabería destacar o posicionamento persoal de Oriana a respecto desta afirmación "a día de hoxe aínda non me encontrei con esa excepción". Fala desde a experiencia que lle outorga o ter procurado rapaces maduros-pequenos. Mais aló de reforzar discursivamente a caracterización deste tipo de homes, unha valoración como a súa é o resultado da experiencia e, polo tanto, dun acentuado exercicio de ligue que a aproxima a esas expectativas esporádicas que presiden o modelo-B de ligue.

c) Salimos para ligar ou co fin de pasalo ben?

No extracto que presentamos a continuación profundízase sobre dúas cuestións complementarias: (i) a relevancia do ligue durante a mocidade e (ii) algunhas finalidades intrínsecas a el.

Mariña	vamos a ver é que a pregunta é ¿sale# salimos co: fin de ligar? ¿ou
	co fin de pasa-lo ben?
Oriana	¡ábrega-se o debate!
Mariña	e:

Oriana e | a ver | vamos a ver | LIGAR vai unido a pasa-lo ben ||
 Xiana {(risas) claro | efectivamente} ||
 Oriana tu sales a pasa-lo ben | e cuando: | salgo e me apetece ligar pero vou pá casa sin ligar | pos bueno | ¿pos que lle vas facer! || outra noite será || pero non salgo da casa co fin exclusivo de: | "¿hoxe vamos de caza:!"

Extracto 6

Tal e como se presenta a correlación de eventos neste extracto, podemos observar que “saír da casa” deriva en dúas potenciais finalidades que gardan unha relación xerárquica entre si: “ligar” e/ou “pasalo ben”. A *saída* pode asociarse ao ligue até o punto de convertelo nun “fin exclusivo” ou simplemente subordinalo a “pasalo ben”. Detectamos, polo tanto, dúas maneiras de entender ese ligue:

- (i) De acordo á vinculación -“vai unido”- con “pasalo ben”. Constitúe un factor que redonda no deleite e no divertimento da mocidade, entendido como unha finalidade de maior rango.
- (ii) Como un “fin exclusivo” ao que elas non se adscriben. Asíciase coa idea de “caza” que xa vimos noutras conversas e que Oriana reproduce a modo de discurso directo “hoxe vamos de caza!”. Esta noción entronca directamente coa axencia feminina esporádica á que se aludía no apartado anterior para caracterizar o modelo-B de ligue mais tamén coa axencia masculina que presidía o modelo-A.

Nas conversas de mulleres e homes adultos observamos que, máis aló do potencial carácter lúdico, o ligue era un índice fundamental na construción das etapas vitais porque estruturaba a vida arredor do casamento e construía, ante todo, mocidade. O contraste coa variábel de xénero identificaba finalidades diverxentes, olladas desde o prisma da hexemonía e que relacionaban os homes coa voracidade sexual e as mulleres coa relevancia da vinculación afectiva e a subordinación do sexo. Esta circunstancia era a que, por exemplo, presidía a relevancia da “reunión” nese teleclub que frecuentaban Euxenia, Frida e Xosefa, así como a súa insistencia no desfrute colectivo “pasábamolo ben” e relativización do ligue “tamén ligabamos”. Xiana Mariña e Oriana presentan fortes paralelismos con elas porque tamén se desvinculan da finalidade exclusiva de saír da casa para ligar -“eu non salgo da casa co fin exclusivo”. O “fin” principal sería o desfrute colectivo, de aí que se subordine o ligue a unha decisión puntual e máis ou menos azarosa: “cando salgo e me apetece”. A diferenza máis importante entre este grupo e o de Euxenia, Frida e Xosefa é que agora, aínda que “cazar” non sexa un “fin exclusivo”, tampouco se descarta. Non é unha prioridade mais si unha opción que as adscribe a ese modelo-B de relacionamento que prescribe modernidade.

Isto garda relación co feito de que o fracaso non se presente como un gran problema identitario. *Ligar* non é unha vontade exclusiva, polo tanto, o único que cabe é a frustración ante un desexo puntual que se asume con máis ou menos resignación: “que lle vas facer”. Esta

circunstancia contrasta significativamente coa documentada nas conversas de homes e nas que a masculinidade asociada á voracidade se medía en base á pluralidade de encontros con mulleres diversas. Lembremos que unha mala praxe no requirimento redundaba na negativa feminina e, como consecuencia, nun problema para a performance masculina. Polo tanto, cabería argumentar que a relevancia social -“fin”- do ligue na mocidade constitúe unha variábel discursiva que opón os homes -“exclusiva”- ás mulleres “non exclusiva”. Así a todo, se eliminamos a exclusividade do binomio, mantense a variábel xeracional, a que permite corroborar que en todos os casos se constrúe mocidade a través do ligue.

d) O rollo é que surja e non como fan eles

Oriana, Xiana e Mariña aceptan a axencia feminina mais caracterízana de maneira diferente á masculina. Semella que existiría unha particular maneira de ser activa, propia das mulleres, que contrasta co procedemento dos homes: “como fan iles”. Unha vez máis, observaremos como a construción da feminidade presenta múltiples matices cando interacciona con categorías como a modernidade, especialmente en contextos de conflito discursivo.

Oriana	no que digo que a ver o rollo é eu que sei que surja tampouco é que tu vaías e lle digas "ola guapo ¿que tal?" como e que iba dicir como fan iles en plan que é superpatético de
Xiana	(risas)
Oriana	"ola guapa" non sei que en plan {<dúbida> m:} " por favor" "¡déixa- me en paz!" rollo que che veñen falar ou o que se# <click> ¿sabes? é que iles non-o entenden porque eu por exemplo si me vén un tío e me dice "ola guapa que tal" xa lle poño mala cara sin dicir-lle a que non quero saber máis de ti entónces
Mariña	eu é que xa o miro tan mal eu xa o miro tan mal
Oriana	"píra-te e non sigas insistindo"

Extracto 7

Este grupo de rapazas establece un forte correlato entre a feminidade, a modernidade e a axencia durante ligue, tal e como indexaba ese “tranquilo, non me quero casar contigo” ao que todas se adscribían. Así a todo, neste extracto, detectamos unha certa atenuación da afirmación anterior en “o rollo é eu que sei, que surja” porque o verbo *xurdir* non coloca o foco sobre a axencia propiamente dita. Ligar sería algo que emerxe de improviso ou sen anticipación a partir dun contacto, en principio, máis ou menos inocente. A matización de Oriana pretende dar solución a dous problemas: (i) un conflito na construción da identidade grupal de Xiana, Oriana e Mariña e (ii) a necesidade de reelaborar os discursos que constrúen feminidade por causa desa nova axencia feminina que o modelo-A non contemplaba.

Existe un conflito na construción da identidade grupal porque unha das rapazas afirma que ela non sabe tomar a posición activa e que se recolle explicitamente no extracto 8 a través da pregunta: “¿e cando o tes feito, como i-o fas?”. Como consecuencia, a performance da feminidade moderna á que se adscribiran renxe e torna necesario o reaxuste. É frecuente que, ante un conflito discursivo, as persoas boten man de estereotipos porque dalgunha maneira constitúen un posicionamento social menos comprometido. A súa función é ofrecer ás persoas pautas de actuación que lles permitan non ter que pensar permanentemente sobre todo o que fan. Trataríase, polo tanto, dun posicionamento menos marcado en tanto a que comunmente aceptado ou cando menos recoñecíbel para todas as persoas. Así é como debemos entender a atenuación da axencia feminina que implica o verbo “xurdir” e que, en certa medida, as aproxima ao rol pasivo tradicional.

O proceder indirecto reelabora a axencia durante o lígüe xa que, no marco da modernidade, todas as persoas poderían ser activas. Polo tanto, existiría un *estilo* que indexa feminidade e outro diferente que indexa masculinidade. Oriana describe o primeiro como “que surja” en contraposición ó segundo, avaliado en termos de extremo ridículo, tal e como mostra o prefixo “super” aplicado ao adxectivo “patético” en “é superpatético”. De acordo con isto, as mulleres serían activas en tanto a que establecen conversas cos homes sen que se fagan explícitas as súas intencións. En contraposición, os homes serían moito máis directos e pouco decorosos, tal e como se recolle no hipotético discurso directo “ola guapa, que tal?”. O adxectivo “guapa” fai referencia ao atractivo feminino e, polo tanto, constitúe un achegamento no que se se deixa ben claro o físico como reclamo e o lígüe como aspiración.

Así a todo, o estilo indirecto feminino non só se aplica á axencia senón tamén á aceptación ou rexeitamento cando as mulleres son requiridas -“ir falar”. A comunicación cos homes réxese a través de aspectos faciais, nomeadamente, a mirada. Oriana afirma que “xa lle poño mala cara sin dicir-lle” e Mariña corrobora con “eu é que xa o miro tan mal, eu xa o miro tan mal”. A fala directa masculina é interpretada polas mulleres como algo “patético” mentres que a negativa feminina non é recibida correctamente e por iso os homes insisten: “non sigas insistindo”. Cabería lembrar a importancia da “insistencia” masculina, asociada á noción de *esforzo* que tantas veces vimos nas conversas de homes. Con todo, en última instancia, tamén se retrata un exemplo claro de malentendido que lembra aos postulados de Tannen (1990) e que está ao servizo dunha performance na que se destaca a relevancia da concepción binaria dos xéneros para a conceptualización do lígüe.

No extracto que presentamos a continuación Xiana, Mariña e Oriana debaten sobre as estratexias que se deberían seguir para ligar, a raíz de que unha delas, tal e como comentamos, recoñecese non saber facelo e agora pida consello: “e cando o tes feito como o fas?”. Inicialmente empregan o humor e a broma, tal e como pode deducirse das numerosas “(risas)”.

Mariña xa pero | como: | de | de | ¿e cando o tes feito | como i-o fas? || ¡no | é que |
claro! ||

Oriana pois (risas) ||

Xiana ¡cuéntanos! (risas) ||

Mariña e: | eso ||

Oriana ¡pois é que non sei! | tampouco podo dicir directamente | en plan | bueno |
pois eu ligo así | tal ||

Mariña en plan | cruce de miradas ||

Oriana rollo# ||

Xiana paso número uno ||

Oriana {<dubida> m:} | eso | paso número uno ||

Mariña ¡ai no! ||

Oriana "poñerte as tetas na garganta" || {(risas) no} (risas) ||

Extracto 8

De acordo coa maneira en que Oriana o presenta, non existe unha única forma -“eu ligo así”- que sexa extensíbel ao conxunto da mocidade porque nin sequera pode caracterizar a unha mesma persoa. Sabemos que se debe cumprir con certas expectativas sociais que xa se evidenciaron a través da preferencia polo carácter indirecto dese *xurdir*, non só cando un home solicita a unha muller senón tamén cando ela toma a iniciativa. O interesante do humor é que, se analizamos as cousas sobre as que bromean tamén podemos detectar aquilo que rexeitan ou, cando menos, o que non avalían de maneira positiva. Afirmar que ese método común ou xeral de ligue podería dividirse en “pasos” leccionábeis e adquiríbeis. Polo tanto, no fondo, non só relativizan a operatividade de tales directrices senón que bromean coas que se lles atribúen ás mulleres: “cruce de miradas” ou “poñerte as tetas na garganta”. O curioso desta conceptualización é que encaixa con exactitude coa maneira en que en ocasións anteriores se conceptualizou a pseudoaxencia feminina, atribuída ao estadio da provocación. A “mirada” constituía un requirimento de primeiro nivel para mostrar a vontade de ser flirteada, pois, non só supón establecer contacto visual con alguén senón tamén facelo de maneira intencionada. De feito, o matiz da intencionalidade é o que distingue o verbo *mirar* de outros como *ver*. Detectamos esta cuestión en varias ocasións, nomeadamente a través daquela rapaza que miraba para os “collós” de Amadeo.

O substantivo “cruce” en “cruce de miradas” aínda nos permite destacar o valor da reciprocidade. Ilustra a selección mutua dun obxecto de ligue, como acción previa ao flirteo -“paso número uno”-, servíndose desa mirada que pode ser tan axexante como a dun cazador. Ser descuberto e interpelado é idóneo para que o requirimento sexa potencialmente exitoso. De feito, se algo caracterizou o ligue no modelo-A hexemónico é a provocación como anticipación da resolución. Neste sentido é onde entra en xogo o “paso número dos”, isto é, enviar *sinais cognitivas* ao *cazador/pescador*, ofrecéndolle aquilo que se supón que desexa:

“poñerte as tetas na garganta”. As “tetas” son un reclamo sexual que nada ten que ver coa vinculación afectiva e que neste caso se *levantan*, nun xesto que as pon a disposición de alguén que, en principio, aspira a tomar contacto con elas. Ilústrase, polo tanto, un ideal de muller que bota man de recursos como a mirada ou o seu corpo para satisfacer unha aspiración masculina que pode ser -ou non- a mesma que a propia.

No seguinte extracto, observamos que Mariña manifesta insatisfacción coas respostas obtidas tras a súa demanda “como o fas?” despois de que as interlocutoras empregasen como recurso a broma. Reclama unha resposta alternativa -“a ver”- que as coloca nunha posición diferente, tal e como ilustra a abertura de Oriana: “no, a ver, eu que sei”.

Mariña	ja ver!
Oriana	no: a ver eu que sei eu
Xiana	(risas) (risas)
Oriana	{<dúbida> m:} si a ti che interesa un chico e ves que: que pode ser receptivo tal ;eu que sei! vas probar en plan "ola ¿que tal?" non sei que a ver "tomámos-lle" "un chupito" que nunca falla
Xiana	(risas)
Oriana	e de aí: xa empezas si ves que: che dá conversa e tal pois eu que sei vai surgindo é que tampouco che podo dicir porque depende do momento o que che vaia saíndo no momento eu creo que é o máis importante é ¿sabes? é probar en plan
Mariña	{<asentimento> hum}
Oriana	pois acércas-te si ves que che dá conversa ou tal pois se ves que non ten ningún tipo {(risas) de interés pois xa te dás media volta e marchas}
Xiana	(risas)

Extracto 9

Non se documenta ningún “cruce de miradas”, isto é, ningún interese recíproco que garanta unha resolución aceptábel, senón máis ben todo o contrario. Constrúese un interese exclusivamente feminino -“si a ti che interesa un chico”- que non require unha actitude provocadora -“poñerte as tetas na garganta”- senón plenamente axente, tal e como indican os imperativos: “acércaste”, “vas probar”. Non só se remite a iniciar unha interacción -“se che dá conversa”- senón tamén a tomar a iniciativa, aproximarse ao suxeito e comprobar se a pericia propia é suficiente como para obter o beneficio desexado dun rapaz que, até o momento, non se fixara en ti.

A maneira en que se constrúe o rol axente das mulleres garda importantes similitudes co que, en ocasións anteriores, se atribuían a si mesmos os homes, tanto pola necesidade de ser axente como polo esforzo persoal que leva implícito. Tamén detectamos semellanzas que teñen que ver coa relevancia de ter *estilo* e coa repercusión que ten a axencia e/ou o ligue na identidade dos individuos. Nesta conversa, vimos por extenso que a selección ou aceptación

dos destinatarios é unha vía para proxectarse e, polo tanto, unha tarefa na que é preciso actuar con cautela. Á par, nas conversas masculinas, detectamos que o requirimento non é menos decisivo porque o rexeitamento da persoa solicitada trae consigo o cuestionamento identitario propio. Por ese motivo Paulo, Martiño e Tomé só ligaban co peixe “que pode caer na rede” e Oriana aplica o procedemento de ligue que acabamos de describir só para “un chico” que “ves que pode ser receptivo”. Trataríase dun home que amosa sinais previos de aceptar unha suxestión coma esta e non simplemente un rapaz que “che interesa”. En última instancia, mostra que a pericia da persoa axente é necesaria -“o máis importante é probar”- mais que tamén é importante non correr riscos excesivos e tomar contacto só cos que ofrecen algunha garantía, aínda que sexa intuitiva: “se ves”.

A importancia de interpretar correctamente os sinais que homes e mulleres envían evidénciase decisiva tamén nesta conversa e asociada, unha vez máis, a ese método indirecto que preside todas as que levamos analizadas até o momento. Oriana visibiliza a posibilidade de ofrecerlle “un chupito” a alguén para iniciar unha “conversa”. É algo que “non falla” e que, polo tanto, se opón a outras múltiples metodoloxías, máis ou menos exitosas. No apartado que segue veremos algunhas delas e destacaremos aínda a maneira en que constrúen masculinidade e feminidade cando estas dúas categorías deixan de ter unha distribución de acordo cos roles axente e paciente, respectivamente. O ofrecemento do “chupito” é interesante porque ilustra un método indirecto ao que aludían Paulo, Martiño e Tomé e que tamén exemplificaban no feito de que un deles lle pedise cigarros a unha camareira. A anécdota do *chupito* apela a un intercambio de accións e interpretacións que afectan a ambos sexos por causa da natureza indirecta do flirteo: “pois acércaste, si ves que che dá conversa ou tal, pois se ves que non ten ningún tipo {(risas) de interés, pois xa te dás media volta e marchas”. Ela ofrecería un chupito e el interpretaría que solicita flirteo. A continuación el reaccionaría dando ou non “conversa” e ela interpretaría -“se ves”- esta acción en termos de rexeitamento -“ningún tipo de interés”- ou aceptación. En función diso, prodúcense dúas posibilidades: que o flirteo *vaia xurdindo* tal e como a elas lles gusta -sen evidenciarse explicitamente e aos poucos- ou que a solicitante deba *dar media volta e marchar*.

e) Se che falara doutra maneira entablarías unha conversa

Se algo conseguimos corroborar no conxunto das catro conversas masculinas é a relevancia que os homes lle dan á axencia e ao bo método para a súa performance. Sirva de exemplo evidente o arquetipo dos picaflores ou a noción de “ter estilo e saber facer” á que aludían Xián, Alberte e Denís. Complementábase extraordinariamente cos debates que xurdiron no grupo de Martiño, Paulo e Tomé porque, no intento de escoller o método de ligue máis idóneo, establecían unha oposición entre (i) o pragmatismo asociado a ser directo no requirimento e (ii) a participación nun xogo indirecto que se asumía por defecto e eles

identificaban con “mandar sinais cognitivas coma as abellas”. O “estilo” do primeiro grupo coincide co “falar sen dicir” ao que alude o segundo e reflicte a necesidade de impostar esa vinculación ou apego á que elas aspiran mais que no fondo constitúe unha “rede” para *pescalas* e satisfacer o apetito sexual propio.

No extracto que segue, Oriana, Mariña e Xiana corroboran a importancia de que os homes posúan *estilo*, isto é, unha maneira de proceder que garanta ou, cando menos, ofrezca algunha posibilidade de éxito. Porén, fan extensíbel o rol activo ás mulleres, destacando diferenzas entre os sexos a respecto das maneiras en que empregan a linguaxe. Nun caso asóciase con “berrar cualquier tontería” e, noutro, con “falar doutra maneira”.

Oriana | ¡claro! | ¡é que son ese tipo de cousas! | vamos a ver ||
 Xiana | (risas) ||
 Oriana | ou | o que non soporto | cando vas pola calle | un día normal e corriente | e
 che berran cualquier tontería ||
 Mariña | no ||
 Oriana | pero | eu non-o fago cos tíos | ¿por que vos o facedes? || ¡home! | eu podo
 estar borracha e de coña | en plan dicir-lle " {<apelación> ei} freba!" | non
 sei que | como dice o {(risas) noso} amigo {<nome propio> Xián} | pero é |
 porque | jo | fas unha coña | vale estás borracha ||
 Xiana | (risas) ||
 Oriana | pero non vai un tío pola calle | e eu vou pasando pola calle | SOLA | porque
 a veces van solos || e dinche o mesmo || e non lle digo " {<apelación> ¡eh}
 rapaz!" ||
 Xiana | (risas) ||
 Oriana | ¿sabes? | e que son cousas que no | que che cortan todo o rollo | que ó
 mellor se che falara doutra maneira pos si que entablarías unha conversa
 con iles ||

Extracto 10

Baixo a idea de que os homes “berran calquera cousa”, lembramos a fala pouco decorosa coa que Xián, Alberte e Denís caracterizaban aos do rural. Opoñíanse a eles dun xeito similar ao que agora empregan Oriana, Mariña e Xiana para diferenciarse do conxunto dos homes. Da mesma maneira que viamos naquela ocasión, o verbo “berrar” remite a unha fala descoidada por ser excesivamente alta ou estridente e impertinente, se temos en conta o contido. Trátase de “tonterías”, isto é, feitos que demostran pouca intelixencia ou, cando menos, un desleixo absoluto na adecuación ao contexto. O seu carácter irreflexivo aínda pode deducirse do indefinido “calquera” en “calquera tontería” xa que acrecenta a relativa importancia que se lle outorga ao dito. Xiana, Mariña e Oriana constrúen un discurso no que fan humor coa posibilidade de se inverteren os roles: “pero eu non o fago cos tíos ¿por que vós, o facedes?”. Desá maneira, non só constrúen identidade como mulleres por oposición,

senón que tamén nos permiten observar con maior claridade cales son esas accións masculinas que censuran e contra as que reaccionan: “non soporto”.

Cando o método toma como punto de partida a acción de *xurdir* asúmese que, na verdade hai outra actividade que se está producindo, isto é, a suxestión de conversar que sería, en última instancia, aquilo ao que as mulleres acceden no caso de ser requiridas con *estilo*: “entablarías unha conversa con iles”. O contrario son “cousas que che cortan o rollo”, polo tanto, que impiden que continúe algo -o *rollo*- que se estaba facendo ou intentando facer. Nesa interacción é onde *xorde* a posibilidade de ligue e non antes. Móstranse opcións erradas como apelar a alguén directamente -“eh rapaz”- e/ou destacando o seu físico -“ola guapa” ou “ei freba”. De feito, o concepto de “freba” establece un diálogo directo coa expresión “matar o porco” á que aludían Amadeo, Nemesio e Lourenzo na primeira conversa. Naquela ocasión era a que se empregaba para indexar a aceptación feminina, remitindo á obtención do beneficio sexual e establecendo paralelismos cunha actividade que ten forte pegada na cultura tradicional galega (Gestido e Acuña 2009). De feito, noutras ocasións tamén aludimos á inxesta de comida como sinónimo de aproveitamento sexual, particularmente cando falamos dos *picaflores* ou deses homes que na conversa de Mateo, Cosme e Berto reclamaban sen *dicir*: “pápame, pápame”.

A impertinencia das maneiras de proceder masculinas unicamente se aplican ás mulleres en contexto de humor ou inhibición do xuízo por causa do alcol -“fas unha coña, vale, estás borracha”. Polo tanto, non se lexitiman en absoluto e menos aínda se observamos certas referencias á temporalización e á espacialización. Lembremos que, (i) cando este grupo de rapazas, debatía sobre as finalidades de ligue sempre o facía desde a perspectiva de saír da casa á “noite”, (ii) cando se lles solicitaba que falasen do tema, inmediatamente remitían ás fins de semana en Santiago de Compostela e (iii) cando explicaban o método de flirteo referían a toma de contacto como ofrecer un “chupito”, algo que, en principio, se fai nun bar ou nunha discoteca. Así é como podemos inferir unha espacialización que garda consonancia co afastamento significativo da casa familiar ao que aludían Euxenia, Frida e Xosefa. Esta idea serve para reforzar a impertinencia do método masculino que estamos a describir xa que se produce “un día normal e corrente”, cando unha muller simplemente vai “pasando pola calle” e ademais o fai “sola”.

No extracto que contamos a continuación, Mariña relata a maneira en que ligou coa súa actual parella: “eu xa teño mozo”. Esta anécdota serve para reforzar a caracterización ideolóxica dun método óptimo. Tal e como o formula Oriana, o seu foi un “ligue bonito”, isto é, que produce unha impresión agradábel pola perfección ou harmonía que o define.

Oriana	pero tu xa tes mozo que tes arranxado
Mariña	eu si eu xa teño mozo pero: pero é que tampouco f# foi unha situación
	de: {<dúbida> m:} <click> de ligar pola noite: ou no ou sea

Oriana ai | é que a vosa historia foi muito de ligue | así | dun ligue | bonito ||
 Mariña o sea | non de ligue bonito | pero foi | porque empezamos con a | como
 amigos | empezamos como amigos ||
 Oriana ¡¿como que no?! || ¡ai | foi mui bonito! ||
 Mariña (risas) ||
 Xiana a ver | cuenta aí {<nome propio> Mariña} ||
 Mariña pois: que fix# | o sea e {<dúbida> m:} || estábamos nos {<organizació
 estudiantil> comités} xuntos || e entonces e: {<dúbida> m:} ||
 Oriana {(PP) jo} ||
 Mariña non sei | os seus | gustábanos | ós dous o cine | i: | empezamos a ir a ciclos
 de cine xuntos | en plan || a facer || cousas que poden facer dous amigos
 calquera | en plan || polo día || i: | a falar por: | non sei que | a falar por o
 facebook | i | mensajes así por eso decía antes o das redes sociais | a
 importancia que ó mellor poden ter | ó principio || e despois xa: | non sei ||
 Oriana despois a {<nome propio> Mariña} poñía-se toda guapa | guapísima |
 espectacular pa ir a esas clases de {(risas) cine} ||
 Mariña o sea ||
 Xiana (risas) || si | si | si ||

Extracto 11

Mariña fai explícito o correlato entre a valoración de Oriana como “ligue bonito” e o feito de seren amigos, tal e como mostra a conxunción explicativa “porque” en “foi porque empezamos como amigos”. Polo tanto, tamén se establece unha relación idónea entre dar inicio ou *empezar* a flirtear e facelo con alguén co que se posúe un trato de afecto e confianza previo. Constitúe un exemplo extraordinario do concepto de *xurdir* porque, tomando como punto de partida a vinculación previa, o flirteo emerxería de maneira imprevisíbel e recíproca, como resultado un progresivo achegamento mutuo que levaría implícito o carácter indirecto das accións ou “pasos” que o conforman. Fronte ao “cruce de miradas” e “poñer as tetas na garganta”, as actividades que exemplifica Mariña son: “ir a ciclos de cine xuntos” ou “falar por facebook”. Non se xustifican como prácticas de ligue senón por ser o froito de intereses comúns -“gustábanos ós dous o cine”- ou por apelar simplemente á amizade -“cousas que poden facer dous amigos calquera”. O interese recíproco sería, ao final, o que as converte en flirteo. Esta circunstancia, resolve a problemática da seguridade á que aludía Oriana cando falaba de ligar cun rapaz “receptivo”. Xa argumentamos que, no fondo, xustificaba a problemática intrínseca a unha potencial negativa. Nesta ocasión, inferimos a ausencia absoluta de tal risco porque, ante a dúbida ou conflito, o mecanismo de flirteo podería apelar exclusivamente á amizade. Así a todo, tamén se documenta a necesidade de enviar esas “sinais cognitivas” ás que aludimos noutras ocasións, facendo uso do atractivo como reclamo: “poñíase toda guapa, guapísima, espectacular, pa ir a esas clases de cine”.

Non podemos esquecer que esta anécdota pertence a dúas persoas, tal e como mostra o demostrativo “vosa” empregado por Oriana en “a vosa historia”. Recolle un conxunto de

feitos ocorridos no pasado que lle afectan unicamente a individuos que conforman un colectivo. Tal e como vimos noutras ocasións, o emparellamento sempre redunda na parella e, ademais, preséntase como unha sucesión lóxica ao ligue que imposibilita que se siga producindo. Oriana emprega o verbo *arranxar* para explicarlle a Mariña que, aínda que non saiba ligar, tal e como confesou, no seu caso non vai supor un problema: “tu xa tes mozo, que tes arranxado”. É aí onde detectamos o emparellamento como unha aspiración que antes ou despois debe producirse. Deducimos aínda esta cuestión pola aparición do adverbio “xa”, tanto na afirmación de Oriana como na réplica de Mariña: “eu, si, eu xa teño mozo”. Con el refórzase a idea de que o expresado polo verbo *arranxar* é unha acción que se cumpriu.

f) Dáme reparo cortalo se non me está facendo nada

O extracto que presentamos a continuación mostra que a mala praxe masculina non só inflúe nas posibilidades de ser rexeitado senón tamén en como se fai. Xiana, Mariña e Oriana debaten sobre as maneiras nas que poderían rexeitar un home que as tivese solicitado previamente, establecendo diferentes métodos en función (i) da súa situación previa e (ii) da maneira en que son requiridas. Oscilan entre o rexeitamento explícito –“son moi borde”, “tórzolle a cara”– ou a empatía para evitar dano –“sin que che sente mal”–:

- Mariña {<asentimento> hum | hum} ||
 Xiana e o que dixeches antes do tipo: | que che vén falar e ti non queres nada con el | eu a verdá teño que facer acto de: | conciencia || e dicir | que eu son moi borde | e logo || penso-o ||
 Mariña eu tamén | porque eu non | non quero nin que se me: acerquen | nin: {(risas) unha mota de polvo} | ¿sabes? ||
 Xiana é que eu: | tórzo-lle a cara e logo penso que son o puto peor | pero é en plan
 Mariña a min dá-me igual | a min súa-ma | vamos ||
 Oriana (risas) ||
 Xiana ¡home a min tamén | {(risas) non me vou chorando pá casa} | pero jolín ||
 Mariña ten dous || ¡ten dous problemas! (risas) ||
 Xiana (risas) ||
 Oriana é que eu nese: | aspecto | dependendo de por onde se me dé | porque tamén dá-me tanto corte: | corta-lo | así | bruscamente || que: | a non ser que sea un pesado i-un pelma entonces si que xa "mira" | {<dúbida> m:} || "hasta logo" || "por onde | te viñeches | dá-te media volta e marcha" ||
 Mariña {<asentimento> hum} ||
 Oriana pero é que sinón é que me dá | é que me: dá reparo | corta-lo en plan ||
 Xiana é que é o normal | pero (risas) ||
 Oriana si no me está | facendo nada en plan | que me sinta incómoda || é como | "no | non quero ligar contigo {(risas) pero non sei como dicir-cho" | en plan | "¡vaite!" | ¿sabes? || "sin que che sente mal" ||
 Mariña bueno | eu | eu: | eu: | paso | eu: | e: | dígo-lle: || "chao" | (risas) | en plan | "no | no me sigas:" ||

Xiana no | (risas) ||

Extracto 12

Mariña defínese de acordo coa necesidade de ser “borde” sen importar nada. Porén, esta reacción non se adscribe a un rapaz ou a un perfil concreto senón ao conxunto da categoría homes: “eu tamén porque eu, non, non quero nin que se me acerquen, nin unha mota de polvo”. Lembremos que Mariña é aquela que xa tiña *arranxado* e que, polo tanto, se definía por *ter mozo*. O seu posicionamento indexa, polo tanto, feminidade a través da maneira en que xestiona o flirteo desde unha posición como muller emparellada que asume a monogamia.

Xiana descríbese como unha “borde” que despois ten que “facer acto de conciencia”. Como consecuencia, ilustra un tipo de rexeitamento no que inicialmente non se avalía nada. Isto deixa entrever que, a negativa non ten ningún impacto sobre a persoa requirinte mais si sobre a requirida: un requirimento amoroso non deixa de ser unha exposición do propio gusto e unha selección que, tal e como vimos aquí, posúe grande repercusión identitaria. De aí que, baixo un ideal de empatía, se torne necesario o posterior exercicio de “conciencia” feminino.

Oriana opta por ser “borde” ou non dependendo do proceder masculino. Opóñense dúas situacións que redundan na presenza ou ausencia de incomodo feminino e que se recollen na afirmación: se “non me está facendo nada” ou “<se está facendo> que me sita incómoda”. Fronte a unha axencia directa e carente de empatía que indexa ese “hasta logo”, confesa que lle pode dar “corte cortalo bruscamente” ou “reparo cortalo”. En última instancia mostra a solidariedade que deben mostrar as mulleres precisamente pola proxección identitaria que leva intrínseca a solicitude masculina.

A distribución das respostas que acabamos de observar ilustra varias cuestións. En primeiro lugar, que a repercusión da negativa afecta exclusivamente á persoa que require porque previamente tería mostrado unha selección e, polo tanto, proxectado a súa identidade en relación a ela. Alén diso, a través do debate xerado sobre a falta de solidariedade feminina observamos que as afirmacións indirectas son o patrón de resposta máis apropiado, en tanto a que non entra en conflitos de “conciencia”. Porén, a resposta tamén vai asociada á maneira en que, neste caso os homes, xestionan a súa axencia. Para que o esquema de ligue responda aos patróns lexitimados por este grupo debe ser respectuoso e indirecto por ambas partes. Nótese, a este respecto, que tal conceptualización xa fora realizada polo grupo de Paulo, Martiño e Tomé ao servizo dunha construción identitaria radicalmente oposta. De feito, tamén eles introducían un subtipo de mulleres denominadas “zorrós” que constituían un problema para a súa performance masculina. A particularidade é que, de acordo co seu discurso elas terían enviado sinais cognitivas -e, polo tanto, indirectas- durante o estadio da provocación para finalmente rexeitalos. Esta anécdota presenta importantes correlatos coa que incluímos a

continuación e na que se visibiliza un tipo de mulleres, construído desde a perspectiva dos homes: as “zorras”.

Oriana logo tamén outra cousa que me molesta bastante | é || {<dúbida> m:} | por exemplo | cando: | che vén un tío || falar || e tu | non | sabes que non queres nada con il | pero || {<dúbida> m:} | por non: | eu que sei el o rolo de que che está falando || vale | que ves que el ten intencióis | pero tu falas con il e | de maneira educada | SIN querer nada || pero il | o interpreta doutra maneira
Xiana {<asentimento> hum} ||
Mariña xa | il non sabe interpre# || claro si | eso é verdá || zorra: | <incomprensíbel>
Oriana e logo inda por riba | tu eres unha: ||
Xiana ¡claro! ||
Oriana unha: | zorra | i-unha: calienta: braguetas etcétera | etcétera ||
Mariña {<asentimento> hum | hum} ||

Extracto 13

As conversas masculinas ilustraban en diversos puntos diferentes dilemas que supoñía afrontar a imposición social da súa axencia, entre outras cousas, polos riscos que corría a performance da súa masculinidade. Nesta ocasión, presentamos unha circunstancia similar que ten que ver coa adopción do rol receptivo por parte das mulleres. A prescrición do estilo indirecto para preservar a performance identitaria da persoa que solicita fai que as mulleres deban oscilar entre a obxección de “conciencia” ou correr os riscos de ser mal interpretadas cando adoptan o estilo indirecto que tamén a elas se lles presupón. Mateo, Cosme e Berto mostraban discursos que prescribían a hipotética provocación dos “zorrós” e “estreitas” por enganalos e pola súa falta de solidariedade. Porén, de acordo coa perspectiva feminina, precisamente o que elas mostran é solidariedade ou empatía cando empregan unha comunicación indirecta para rexeitar un flirteo que non as fai sentir “incómodas”. O resultado é un novo exemplo de malentendido (Tannen 1990) porque o grupo masculino “interpretao doutra maneira”, ou sexa, como unha mostra de flirteo que se vería sorprendentemente truncada. Cabe destacar que a censura social que as leva a ser conceptualizadas en termos de “zorras” ou “calienta braguetas” constitúe un problema social que lles afecta como colectivo -“cousa que me molesta”- e contra o que se posicionan, reafirmando tamén na subversión do *statu quo* que preside toda a súa performance.

g) *Se son moi marulillos xa non me sale*

Estabelecen outro grupo de homes que “tampouco” queren para ligar e que denominan “marulillos” e “garrulos”. A razón á que se alude non ten que ver coa súa etapa vital nin tampouco coa maneira en que avalían a axencia feminina durante o flirteo senón cunha

calidade intrínseca a eles: “é que son mui marulillos”. En contraposición, situaríanse os homes con “denominación de orixe”.

Oriana	tampouco os: é que son mui marulillos eu que sei {(risas) ve-los e eu xa non me} xa no me: sale ligar con iles
Mariña	son garrulos nós como somos unhas chicas de bien xa (risas) (risas)
Xiana	{(risas) unhas licenciadas}
Oriana	bueno a {<nome propio> Xiana} aínda ligou hai pouco {(risas) con un de denominación de orixe}
Mariña	{(risas) si}
Oriana	(risas)
Xiana	non vou facer declaracións sobre a miña vida privada

Extracto 14

Debúxanse como rapaces que presentan características doadamente visíbeis -“velos”- que os exclúen: “eu que sei, velos e eu xa non me sale ligar con iles”. Máis aló do atractivo físico, con total seguridade, a aparencia garda relación cunha maneira de comportarse. Nótese, neste sentido, a oposición que establecen entre os “marulillos” e “garrulos” e a súa autodefinición como “chicas de bien” ou “licenciadas”. O rexeitamento indexaría, en última instancia, diferente educación e, polo tanto, clase.

A clase constitúe unha categoría social extraordinariamente xerárquica que distribúe subgrupos a diferentes niveis e marxinaliza a quen ostenta as posicións de menor prestixio. Isto fai que existan en diferentes países termos que presentan certas analoxías e que foron estudados como “bogan” en Australia (Gibson 2013), “chav” en Gran Bretaña (Hayward & Yar 2006, Bennet 2012) “white trash” nos Estados Unidos (Hartigan 1997) e agora “garrulos e marulillos” en Galiza. Aínda cumpriría facer mención ao libro de Penélope Eckert, *Jocks and burnouts: Social categories and identity in the high school* (1989), un extenso traballo etnográfico realizado con estudantes dun instituto dos suburbios de Detroit. Supuxo unha maneira pioneira de entender a intersección entre clase e xénero porque, baixo a conceptualización das comunidades de práctica, Eckert deixa de clasificar ás persoas polo lugar de onde proceden, onde viven ou a ocupación das súas familias. En contraposición, observa prácticas sociais que empregan, neste caso os e as estudantes, e como o fan para autoadscribirse a identidades diferentes. Aparentemente, toman como referencia dous grupos, “jocks” e “burnouts”, relacionados, entre outras cousas, coa maior ou menor preocupación polo seu suceso académico e a predilección ou non pola cultura urbana. En última instancia, máis que representar dúas clases sociais, esta investigadora postula que os comportamentos dos individuos reflicten normas culturais baseadas na clase que se relacionan con ambos polos mais sen que iso implique que a maioría de estudantes se autoadscriban a eles.

Eckert enfatiza a natureza hexemónica desa dicotomía e algo similar é o que acontece aquí cos “marulillos e garrulos” aos que este grupo de rapazas colocan en oposición ás “chicas de bien” e aos rapaces con “denominación de orixe”. Na táboa que mostramos a continuación, podemos observar a súa conceptualización, tendo en conta todos os tipos de home que xa analizamos:

	POSIBILIDADE “NON SE PODE LIGAR”						ACEPTABILIDADE “QUERO LIGAR”
	SEXUALIDADE	ETAPA VITAL	MADUREZ	ATRACTIVO	CLASE	COINCIDENCIA	
Vellos		x		x			Non
Jovencitos gays	x	x	x				Non
Universitarios						x	Si
Teenager		x	x				Non
Rapaciños		x	x				Non
Jovezuelos		x	x	*			Non
Os da nosa edá			x				Si
Marulillos					x		Non
Denominación de orixe							Si

Táboa 12: Idoneidade dos “homes con denominación de orixe” e a súa relación con outros grupos

A “denominación de orixe” reuniría todas as características desexábeis: son rapaces novos e atractivos pero tamén cun grao de madurez aceptábel -nin nenos nin adolescentes. Teñen estudos e son decorosos. No medio situaríase un amplo espectro de individuos aos que lles atribúe simplemente o cualificativo de “universitarios”, sería o grupo menos marcado ou específico pero non por iso o menos relevante.

h) Hai que ter a familia un pouco a distancia

Neste extracto documentamos como o emparellamento heterosexual sempre se explica en termos de monogamia. Por ese motivo se deslexitiman as accións de quen intenta ligar con outras mulleres -“teñen moza”- e se reivindica a pertinencia de impoñerlle un castigo en termos de “afilar o cuchillo” ou “darlle un pequeno susto”, isto é, provocar medo ou sobresalto. En termos identitarios, a censura está asociada coa recodificación da identidade individual que se produce como consecuencia do emparellamento.

Oriana logo tamén te podes atopar ca variante de que si | ligan contigo e dan-cho
 todo | e despos resulta que teñen moza || porque eso | eso | dá-se moito ||
 Xiana (risas) ||
 Mariña si ||
 Oriana entón aí | xa | é | pasar ó seguinte ||
 Xiana si ||
 Oriana a# | afila-lo cuchillo || (risas) | <incomprensíbel> ||
 Xiana (risas) ||
 Mariña (risas) || no: || non sei || non sei ||
 Oriana ¡dar-lle un pequeno susto! ||
 Xiana iso é de XENTE mal || porque | ¡JODER! || {<dúbida> m:} || ¡se tes
 problemas coa moza | déixa-lo coa moza | e xa está | pero: | andar aí
 fastidiando o personal! ||
 Oriana xa | pero ||
 Xiana {<valoración> hum} ||
 Oriana e: | a súa disculpa sempre é | ou: || "{<valoración> uff} é que tería tantos
 problemas se a deixo!" || "porque claro | conozco á nai | ó pai | á madriña | á
 abuela | i-á tía de {<nome de lugar> Venezuela} ||
 Xiana {<incerto> a onde vas} ||
 Mariña ¿ves? | ese tipo | es# | ese tipo de | cousas | é polas que: ||
 Mariña nun primeiro momento | hai que ter | á familia || e: | un pouco de distancia ||
 Oriana claro || no | é que eu ||
 Xiana afastada ||

Extracto 15

Observamos xa noutras ocasións que o ligue “bonito”, isto é, o harmonioso e equilibrado non só se caracteriza pola boa xestión do método senón tamén por conducir cara unha meta común que ten que ver coa relación estábel e monógama que imos analizar. Lembremos que o ligue de Mariña era unha “historia” común ou, “vosa”. Isto implica que ela e a súa parella deixan de percibirse como dúas inividualidades para formar parte dun todo que ten repercusión na maneira en que se relacionan con outras persoas, tal e como ilustra este fragmento. Detectamos unha apreciación similar na conversa de Cosme, Mateo e Berto porque, ao opoñeren as mulleres e os homes en base á falta de solidariedade, alegaban que o emparellamento os obrigaba a *verse no medio* de potenciais conflitos entre a parella e a súa familia. Neste fragmento, puidemos comprobar que o tránsito desde o ligue cara ao emparellamento é progresivo, un período no que todo vai *xurdindo*. Á par, tamén detectamos unha conceptualización do emparellamento que o divide en varias fases, sendo a inmersión no contexto familiar a última de todas elas. De feito, xa comentamos esta idea na conversa de Xián, Alberte e Denis cando tematizaban a rapidez coa que algúns rapaces do rural ían vivir á *casa dos sogros*. Oriana, Mariña e Xiana alertan da cautela coa que debe realizarse o achegamento ás familias “nun primeiro momento”. O motivo ao que se alude é precisamente a temperá consolidación dunha relación de parella: semella que a vinculación entre dúas

persoas é máis ou menos firme en función do tempo que se inviste nela e, como consecuencia, a desvinculación -“deixalo”- tamén se torna cada vez máis complicada: “tería tantos problemas se a deixo”.

Polo tanto, a conceptualización do emparellamento, vai máis aló da monogamia e presupón unha solidez ou estabilidade, tamén progresiva, que imposibilita a ruptura en termos hexemónicos. Integrarse no grupo familiar supón acceder ao chanzo máis elevado pois, na verdade, prodúcese unha dupla inflexión indentitaria: o individuo pasa a definirse a través (i) dunha identidade dual que o vincula á súa parella e (ii) doutra grupal que o integra nese núcleo familiar e que, como consecuencia, o reconfigura. Abandonar unha relación monógama, implicaría alterar estas dúas dimensións, de aí a problemática á que se alude nesta anécdota: “porque, claro, conozco á nai, ó pai, á madriña, á abuela, e á tía de Venezuela”. Nótese aínda a xerarquización interna que subxace a enumeración anterior porque se destaca (i) o grao de consanguineidade e (ii) as posibilidades de interacción. Nun extremo sitúase a “nai” e o “pai” e no outro a esa “tía de Venezuela”.

A anécdota á que fai referencia este grupo conversacional ilustra a ruptura do código que acabamos de describir porque reflicte o comportamento dun home que, non sabendo afrontar a censura familiar, subordina a importancia da monogamia e mente a outras mulleres coas que liga. O que se expresa caracterizaría unha “variante” de home, isto é, unha modificación daquilo que define o conxunto. Non esquezamos que a falta de madurez era a variábel que os opoñía ás mulleres e, en certa medida, poderíamos hipotetizar que tal circunstancia é a que explica a incapacidade que teñen para darlle unha correcta solución á situación que aquí se narra. En contraposición, as mulleres non só a identifican senón que reaccionan contra ela: “afilar o cuchillo”, “darlle un pequeno susto”.

i) Meu abuelo conta que antes iban polos camiños

No presente extracto tematízase un marco temporal pasado, tal e como se fixo en todas as conversas anteriores. Nesta ocasión identifícase co adverbio “antes” e aínda se verifica a través da morfoloxía verbal en pretérito -“empezamos” ou copretérito -“estabamos, era, un falaba, había, etc.”. O pasado oponse a un presente que cohabitan Xiana, Mariña e Oriana, construído sobre o adverbio “ahora”, a temporalidade verbal en presente -“hai”- e a progresiva relaxación das construcións ou regras sociais hexemónicas: “eran máis, non máis abertos, que agora hai abertura de máis”.

Oriana	pero eu aínda un día así estábamos estábamos na miña casa i- empezamos a falar así por {<recordo> ah} era polas verbenas ou así en plan que: falaba a miña nai i-as miñas tías de que "ai antes cando chegaban as verbenas era a mellor ilusión" porque claro a festa tal e ademais claro ibas e sempre había chicos non sei que
Mariña	emoción: claro

Oriana ¿e sabes? | era o rollo que: | que tiñan antes | que eu creo que eran máis: ||
 <click> || non máis abertos | porque agora: | hai abertura demais ||

Mariña {<asentimento> hum} ||

Oriana pero máis respetuosos | ¿sabes? | era como ||

Mariña si | {<apelación> ho} | eso si ||

Oriana <click> ||

Mariña eu creo que si ||

Oriana vale | había | había outro: rollo tamén ||

Xiana porque era outra forma de pensar ||

Oriana claro | outra | ERA outra forma de pensar tamén | bastante: | eu que sei |
 atrasada ó mellor | po# | pa# || pero | o feito | de que se che acercaran | e non
 con babosadas ||

Xiana {<asentimento> hum } ||

Oriana ¿sabes? | en plan | "bueno | ¿botamos un baile?" | non sei que ||

Extracto 16

A interpretación do tempo cronolóxico como un avance que leva parella a relaxación das normas é unha constante que detectamos, particularmente, nas conversas de persoas adultas, da mesma maneira que o é a crítica ás xeracións novas do presente. Na conversa de Cosme, Berto e Mateo empregaban, por exemplo, a relaxación das normas sociais para caracterizar a uns rapaces mozos que subordinan a importancia de ligar a embebedarse nos *botellóns*. Tamén o vimos na conversa de Euxenia, Frida e Xosefa como unha maneira de destacar a maior permisividade que teñen as rapazas do presente para saír da casa e volver a altas horas da madrugada. No primeiro exemplo, as ideoloxías sobre o cambio social estaban ao servizo dunha performance masculina que responde aos patróns da voracidade heterosexual mentres que, no segundo, o relevante era unha performance feminina, feita desde a crítica a un pasado no que certos axentes sociais lles impedían ligar. Xiana, Mariña e Oriana reivindicán a súa feminidade moza por oposición a unha masculinidade asociada á inmaduridade de quen asume o rol axente durante o flirteo, empregando un método demasiado directo que elas interpretan en termos de “babosadas” e que contrasta co que utilizarían os homes do pasado: “<eran> máis respetuosos”. Estabéllese un correlato entre a temporalidade e a importancia do respecto, isto é, de tratar con consideración a unha persoa, asumindo que a única maneira de facelo é flirteando de maneira indirecta. Tómasse como punto de partida a *voice* (Bakhtin 1981; 1984) dunha xeración anterior, exemplificada na “nai” e nas “tías” de Oriana, que caracterizan o seu método de ligue de acordo a solicitar un baile: “botamos un baile?”. Trátase, polo tanto, dun estilo que evita a falta de educación ou respecto que indexan as “babosadas” dos rapaces de “ahora” e que exemplifica a idoneidade dese *xurdir* ao que tantas veces aludiron Xiana, Mariña e Oriana.

Aínda cabería destacar a idea de avance social que trae o decorrer cronolóxico e que vimos, especialmente, na conversa de Amadeo, Nemesio e Lourenzo. Constrúese un pasado

aglutinado nese “antes” que se opón ao presente por posuír “outra forma de pensar bastante, eu que sei, atrasada, ao mellor”. Alúdese, polo tanto, a modos de razoar ou interpretar as cousas, neste caso o ligue, que van por detrás do que se considera o patrón a seguir. O atraso non se lle atribúe a ningunha individualidade nin sequera a un grupo social concreto senón que se impersonaliza a través dos verbos “había” e “era”. Como consecuencia, remítese a unha mudanza social de maior envergadura que vai asociada a unha maneira de pensar diferente, isto é, adiantada ou avanzada. Así é como Xiana, Mariña e Oriana se adscriben a un presente construído sobre a noción de modernidade, isto é, sobre as regras que definen o gusto ou os avances máis recentes. Porén, tamén empregan o pasado para criticar aquilo que non lles gusta do momento no que viven. Realizan, en definitiva, unha performance baseada no cuestionamento dun modelo de masculinidade máis inmaturo que o feminino.

Nesta conversa, detectamos que “ligar” se representa como un encontro entre dúas persoas. Divídese, polo menos, en dous momentos denominados flirteo e resolución que, se ben noutras ocasións gardaban relación cunha distribución sexuada da axencia, agora xa non semella estar tan clara. Así a todo, acéptase unha certa diferenciación (i) na xestión do método e (ii) nas expectativas que rexen a negociación da aceptación. No seguinte extracto observamos como a modernidade, asociada á emerxencia da comunicación virtual, pode afectar ao método e alterar todo o esquema que vimos até o momento.

Mariña líga-se tamén po# | polas: | redes || sociales || de | digamos | novas
 tecnoloxías | e cousas así || eu creo que o tonteo antes | que o podía: ||
 Oriana hombre si | eso si ||
 Mariña xurdir ||
 Xiana {<asentimento> hum} ||
 Mariña ó mellor | nalgún sitio | da vida cotidiana ||
 Xiana {<asentimento> hum} ||
 Oriana é que eso | é positivo | quero dicir | por exemplo || {<dúbida> m:} || eu | que
 estou falando con iste muchacho || e estamos ligando || e claro | e estás
 tonteando todo o rato pero | é que realmente quéda-se nunha relación
 teléfonica | é unha puta merda porque ||
 Mariña estás tonteando | dalgunha forma ||
 Oriana vale | guai porque | mentras non-o ves || podes | falar con il || pero é que
 realmente || antes || supoño | que ó non ter esto: de que poidas comunicar-te
 e tal | igual facías máis por | ver-te ||
 Mariña claro | así facías as beiras | e cousas así ||
 Oriana ou por: | ter máis encontros || agora é como en plan | "bueno como xa vou
 falando con ela ou con il" || "hasta que nos vexamos | pois vamos matando
 o rato" i-a min esas relacións | de whatsapp || parécen-me unha puta mierda ||
 porque son ||
 Xiana (risas) ||
 Mariña no: | non digo whatsapp | a ver | empezou ||
 Oriana unha merda ||

Mariña houbo bastantes ||
 Oriana bueno | whatsapp | facebook ou o que sea ||
 Mariña {<dúbidas> m:} | non sei | cando se ligaba polo messenger | i-estas ||
 Xiana {<valoración> ¡ah} si! ||
 Mariña relaciones ||
 Xiana {<apelación> ai} | eu nunca tuven messenger ||
 Mariña eu tampouco | pero || {<dúbida> m:} | digo eu que: supoño | que hoxe en día casi estamos || bastante | influídos | por || non ||
 Oriana pero | non | descartemos | a || momento copas que eso é | está sempre en auge ||

Extracto 17

Oriana, Mariña e Xiana visibilizan a irrupción social das “novas tecnoloxías” e o impacto que teñen nas relacións interpersoais, particularmente a aplicación móbil WhatsApp que, en a penas unha década, reuniu a máis de 600 millóns de usuarios e usuarias en todo o mundo. A lingüística ten (i) debatido sobre a natureza sincrónica da comunicación vía WhatsApp (Vela Delfa & Jiménez Gómez 2011 Alcántara Plá 2014), (ii) descrito moitas das súas características lingüísticas en oposición a outras plataformas como messenger ou sms (Calero Vaquera 2014) e incluso (iii) realizado análises multimodais a propósito dos seus emoticonos (Maíz Arévalo 2014, Sampietro 2016, :, Spencer & Mandell 2007). En contraposición, o que a nós nos interesa é detectar o conglomerado ideolóxico que acompaña a emerxencia social destas plataformas e ver como son empregadas para construír novos modelos de ligue heterosexual e para posicionarse discursivamente.

No extracto anterior, constrúese o ligue a través do sintagma “estamos ligando” e fíxanse algunhas accións como “estás tonteando todo o rato”, “estou falando con iste muchacho” ou “hasta que nos vexamos pois vamos matando o rato”. Debúxase un modelo no que se aborda directamente o estadio do flirteo tal e como indexa o verbo “estou falando”. Caracterízase por ser insistente ou de longa duración -“todo o rato”- mais tamén por non aspirar a unha resolución inmediata senón por constituír un preliminar que se adía indefinidamente até que os individuos se encontran nun mesmo espazo. Esta conceptualización presenta particularidades con respecto ao modelo axente que debuxamos con anterioridade e que se caracterizaba por premiar non só un método indirecto senón tamén o *xurdir* da vinculación interpersoal e a importancia de investir esforzo nun requirimento que, dado o perigo para a performance identitaria, precisa de garantías ou, cando menos, cautela. O procedemento que aquí se sinala é diferente porque, aínda que semella investirse moito tempo -todo o rato- no flirteo, a resolución nunca supón un problema significativo para a performance do individuo porque as expectativas circunscribíense, fundamentalmente, a unha experiencia de ocio, baleira de significado: “vamos matando o rato”. Así a todo, alúdese ao “tonteo”, entendido non tanto como o resultado de facer ou dicir tonterías, senón de dar os

primeiros pasos para iniciar unha “relación” que, a priori, debería ter continuidade fóra da canle tecnolóxica aínda que no inicio poida ser exclusivamente “telefónica”. A través do termo “relación”, destácase a importancia da vinculación interpersoal e, a través do verbo “quedar” en “realmente quédase nunha relación telefónica”, a relevancia da traxectoria futura. Xiana, Oriana e Mariña, cuestionan que, en boa parte dos casos, non se produce o paso do flirteo ao encontro porque as comodidades que ofrece a canle -o “positivo”- fan que emerxan expectativas alternativas que fixan como único obxectivo a autoafirmación a través do “tonteo”. Destácanse o feito de poder flirtear a vontade -“que poidas comunicarte”, “todo o rato”- e emprégase para establecer un contraste con respecto a esa outra temporalidade pasada -“antes”- na que “facías as beiras” ou “facías máis por verte ou por ter máis encontros”. En última instancia, esta comparativa está ao servizo de dúas maneiras de proxectar modernidade e feminidade. Por unha banda, a emerxencia dos medios tecnolóxicos oponas a un pasado ao que elas non asistiron e constrúeas como mozas que ligan no presente e fan uso das facilidades que ofrece. Porén, o cuestionamento da repercusión que teñen tales facilidades é o que lles permite construír unha feminidade de acordo coa aposta por un modelo de ligue que apela a *xurdir* e que as opón aos homes. Non só é importante o método senón tamén as aspiracións e/ou vinculacións. Isto non implica que necesariamente defendan como exclusiva a finalidade do emparellamento, mais si que se asume como un modelo idóneo ou “bonito”. Vimos esta circunstancia na historia de Mariña coa súa parella mais tamén agora cando se prefire unha vinculación significativa e se valora a “telefónica” en termos de “puta merda”. Nesta mesma liña debemos entender o seguinte fragmento no que se caracteriza o pasado como o exemplo que condensa a alternativa presencial ás *relacións telefónicas* e que se materializa nas *demonstracións de amor*:

- Mariña eu: pola miña nai non sei pero por exemplo os meus tíos si que se escapaban de noite da casa | collían a moto e iban: | en plan || non sei | esa adrenalina de: | estou facendo: ||
- Oriana ¡claro | hombré! || i-o meu | o meu abuelo | conta | claro | antes que iban polos camiños | sin luz e sin nada | sin coche nin nada | en plan | o meu abuelo que iba desde {<nome de lugar> Freixo} hasta {<nome de lugar> Paradiña} buscar á miña abuela| que era camiñando como ||
- Mariña {<asentimento> hum} ||
- Xiana (risas) || ¡claro! ||
- Oriana {<dúbida> m:} | unha porrada de noite ||
- Xiana {<asentimento> hum} ||
- Mariña si | si | si ||
- Oriana e: | facía-no || aí vese | eso si que era unha demostración de amor ||
- Xiana pois si {<apelación> eh} | {(risas) eu non me meto aí nin} ||
- Mariña salía-cho# ||
- Oriana {(risas) pura y dura}
- Xiana <incomprensíbel> ||

Mariña salía-ch-o lobo: | por alí e despois <incomprensíbel> ||
 Oriana o: lobo | o jabalí ou o que fora tío ||

Extracto 18

Recupéranse as narrativas familiares de Mariña e Oriana para establecer un contraste entre o presente e o pasado e destacar a importancia da vinculación afectiva, aquela á que as mulleres non renuncian cando asumen teren unha “listaxe de ligues” ou reivindican esa axencia que os homes inmaturos non entenden. Fronte a un presente no que semella diluírse ou subordinarse a importancia do “amor” en detrimento do “tonteo”, o pasado apela á “demostración” dos sentimentos, isto é, á necesidade de corroborar a veracidade daquilo que se expón ou require a través de manifestacións evidentes e recoñecíbeis. Nesa categoría é na que encaixa a maneira en que os tíos de Mariña “escapaban de noite da casa” ou o abuelo de Oriana “iba desde Freixo hasta Paradiña buscar á miña abuela”. No primeiro caso evidénciase a existencia dunha censura social, asociada á “casa”, que tratamos pormenorizadamente nas conversas das mulleres adultas. O verbo “escapar” ilustra a necesidade de fuxir ou afastarse dun sitio que retén e tamén a adopción de numerosos perigos que se asumen en virtude do “amor” até o punto de traducírense en “adrenalina”. Aí é onde reside a significatividade da súa “demostración”. Dunha maneira similar, preséntase a narración do “abuelo” na que se destaca a virtude do esforzo -ir “camiñando” unha longa distancia -“unha porrada de noite”- e a aceptación de calquera tipo de perigo -“o lobo, o jabalí ou o que fora”. Nótese, neste sentido que se establece unha distinción de roles ben marcada: (i) cando unha muller participa -a tía de Mariña-, destácase a censura familiar por causa de afastarse da “casa” mentres que, (ii) cando un home asume o maior risco -“meu abuelo ía”-, os perigos sempre son externos: “o jabalí” ou “o lobo”. A censura social presenta normas e repercusións ben diferentes para cada un dos dous sexos, os cales que se constrúen da mesma maneira que fixeran Euxenia, Frida e Xosefa ou o Virxinia, Adela e Concha.

Se ben falamos do pasado como marco temporal que se opón ao presente, aínda podemos rastrexar unha construción discursiva que distingue tres xeracións de persoas. Realízase ao sinalar as facilidades das que dispoñen os individuos para encontrarse, en definitiva, a través da espacialiación e/ou en certa medida, instrumentalización. O tempo ao que Xiana, Mariña e Oriana se adscriben constrúese a través das “novas tecnoloxías”, até o punto de darlle nome a un novo modelo de relacionamento -“relacións telefónicas”- máis ou menos efémero e descomprometido. A xeración da “nai” e dos “tíos” é aquela que busca ocasións para escapar do control familiar e social, procurando o contacto, da mesma maneira que a do “abuelo” e a “abuela”. A diferenza reside en que nun caso se indexa a través da “moto” na que se escapaban e, no outro, a través deses “camiños” sen “luz” e cheos de

animais e perigos polos que transitaban “sen coche”. Son a xeración que non ten automóviles e que recorda á maneira en que tamén a conceptualizaron Amadeo, Nemesio e Lourenzo.

Ao final, non podemos esquecer que as referencias ao pasado e ao antepasado constitúen historias de historias, narradas por persoas que reproducen o que outras lles contaron previamente -“meu abuelo conta”- cando estas, á súa vez, se estaban autoconstruíndo a través delas. Cando Oriana, Mariña e Xiana escoitan a maneira en que seus tíos e seu avó ligaban coas parellas actuais, no fondo, están asistindo a unha performance que coloca aos locutores e locutoras na condición de persoas emparelladas. O que acontece é que, máis tarde, eses relatos son filtrados polas expectativas e polas finalidades contextualmente mediadas de quen os escoita. Nesta ocasión, a reprodución de Oriana, Mariña e Xiana está ao servizo de establecer contraste cun modelo de masculinidade actual irrespectuosa e irreflexiva para así tamén poder presentar un modelo de feminidade alternativo ao que se adscriben. A importancia da contextualización aínda pode corroborarse se ollamos para a maneira en que Oriana presenta a excepcionalidade dos “contos esporádicos no medio do monte”. Non hai axentes que narran nin protagonistas da narrativa, o que nos leva a pensar que, no canto de ser a reprodución dunha voice externa, ilustra a importancia de destacar a excepcionalidade -“tamén os tiñan”- ao ollar para o pasado desde un presente que se define precisamente ao tornar en norma esa excepción: “contos esporádicos”.

Oriana bueno | poucas veces tampouco que os seus contos esporádicos no medio
do monte tamén-os tiñan ||
Mariña bueno | si ||
Xiana (risas) ||
Mariña si | no | eso si | tamén | pero: | non sei | era: | {<dúbida> m;} || <click> ||
Oriana {<asentimento> hum} ||

Extracto 19

Tal e como se presenta a conceptualización do tempo en toda esta sección, a oposición entre o pasado e o presente relaciónase con dúas esferas: o flirteo e a resolución.

- (i) A mudanza social afecta ás maneiras en que os homes flirtean e que indexan ese requirimento para “bailar” fronte ás “babosadas”. Mentres que a temporalidade pasada emprega un estilo indirecto que ilustra a mellor maneira de construír un flirteo baseado no *xurdir*, o presente, acuñado nesa noción de “abertura de máis”, asume a posibilidade de interaccionar cunha muller de maneira excesivamente explícita e, polo tanto, indecorosa.
- (ii) Tamén se detectan cambios nas expectativas de homes e mulleres. Exáltase un pasado no que se aspiraba á vinculación amorosa, se ben tampouco se renunciaba aos encontros esporádicos. A diferenza está en que, o que no pasado era secundario, agora constitúe a a regra. Fronte aos encontros furtivos en moto ou camiñando de noite, encontramos as

mensaxes de whatsapp e fronte a esas demostracións dun sentimento real, a apatía que caracteriza un método de flirteo no que as/os participantes nin sequera procuran establecer contacto físico.

j) Síntese

Tomando como punto de partida o sábado santiagués ao que alude Xiana en “o sábado eu quero ligar”, establecen unha tipoloxía extraordinariamente complexa de destinatarios de ligue, máis ou menos desexábeis e dispoñíbeis. Acontece que, ao relacionarse de diferentes maneiras con eles, Mariña, Xiana e Oriana crean marcas simbólicas que, á súa vez, lles permiten autoconstruírse de múltiples maneiras. Así, por exemplo, o xénero, a sexualidade, o hábitat e a etapa vital emerxen (i) ao falar de ligar desde unha perspectiva que opón, en xeral, os homes ás mulleres e (ii) ao destacar as dificultades que teñen para facelo en Santiago de Compostela, ben sexa pola afluencia de “vellos, calvos, gordos” ou pola de “jovencitos que finalmente resultan ser gays”.

A importancia das fronteiras etarias no exercicio de ligue pode deducirse a través da maneira en que retratan: (i) a oposición entre os “vellos” e os “universitarios” para marcar o límite superior e (ii) a relación entre “os máis pequechos” e “os da nosa edá” para o inferior. No caso concreto dos “universitarios” detectamos un uso conversacional particularmente complexo porque son empregados para construír xeración mais tamén clase, de acordo coa dispoñibilidade para ligar nas fins de semana. Á par, os “teenager chupipandi” e os “rapaciños” son os que nos descubren a madurez como índice que constrúe mocidade. Trátase dunha particular concepción da madurez que está ao servizo da etapa vital, do xénero e da modernidade: opón os homes ás mulleres pola rapidez coa que progresivamente se adquire e determina certos posicionamentos arredor da potencial axencia feminina durante o flirteo.

Non menos interesantes son os “jovenuelos de vinte anos” porque evidencian a importancia que ten a aparencia e o atractivo físico para a selección do obxecto de ligue. Alén diso, as reticencias que subxacen á afirmación “tería que ser mui, non sei, un caso excepcional” mostran dúas ideoloxías importantes: (i) a existencia dunha etapa vital particularmente lexitimada para ligar á que eles non pertencen por ser *jóvenes* e (ii) a pertinencia de que as dúas persoas que ligan compartan a mesma. Na exhaustiva selección de homes que realiza este grupo, detectamos aínda outra vez a emerxencia de identidades asociadas á clase, pois, a educación universitaria vai ser o piar que constrúe a Xiana, Mariña e Oriana como “chicas de bien” e que as opón aos “garrulos” e “marulillos”. Non obstante, serán os rapaces con “denominación de orixe” os que condensan todas as características desexábeis e, polo tanto, aquelas coas que se alían: rapaces novos, atractivos, con estudos e decorosos.

A tensión que se xera entre *querer* e *poder* ligar, fai que xurda, con forza, a importancia do filtro que xa vimos noutras ocasións. Porén, máis aló de ilustrar unha técnica de ligue particular ou de subordinar a idoneidade do destinatario á voracidade sexual, serve para que as locutoras se adscriban a un modelo de flirteo axente que indexa xénero, etapa vital, sexualidade e modernidade. Xiana, Mariña e Oriana fan visíbeis as súas ansias de ligar -“eu quero ligar”- problematizando as oportunidades para facelo, unha técnica expresiva que viamos en conversas como a de Berto, Paulo e Tomé. Naquela ocasión, a dificultade para levar o ligue a bo termo residía nunha negativa feminina que, á súa vez, permitía construír a extraordinaria vontade masculina. Agora, o cruce entre a dispoñibilidade e a abundancia de homes desexábeis para Mariña, Xiana e Oriana permite colocar nun primeiro plano a mesma pluralidade de aspiracións que, até o momento, a hexemonía exemplificaba só nos “picaflores” masculinos.

De feito, a gran diferenza entre estas mulleres e todas as que levamos visto reside (i) en que (i) visibilizan expectativas esporádico-sexuais e (ii) defenden o seu papel axente durante o flirteo, afastándose do estadio da provocación que sempre se lles atribuíu e que recollen na expresión: “poñerte as tetas na garganta”. As expectativas femininas albíscanse na conceptualización dos “puntos negros” que forman parte da “lista de ligues que todas temos”. Non só serven para visibilizar a capacidade selectiva feminina, propia do estadio da resolución, senón tamén as súas aspiracións de manter tantos encontros heterosexuais como sexan necesarios para conformar unha “lista”. Esta viraxe está directamente relacionada coa maneira en que reconceptualizan o protagonismo de homes e mulleres nos diferentes estadios de ligue por causa de valores que indexan modernidade. Distinguen:

- (i) Un modelo-A de ligue que presupón o papel activo unicamente para os homes e o receptivo para as mulleres. Asume a preferencia masculina polo encontro esporádico e a feminina polo compromiso.
- (ii) Un modelo-B de ligue que ilustra un cambio asentado sobre a noción de igualdade e valores asociados á modernidade que fan que homes e mulleres poidan adoptar o mesmo rol -activo e pasivo- cunha finalidade tanto esporádica -“ligar”- como de compromiso -“casar contigo”. Así a todo, a proxección identitaria de Xiana, Mariña e Oriana realízase por oposición a todos os homes inmaturos que se poñen nerviosos -“tranquilo”- cando unha muller adopta o papel axente. Polo tanto, destacan a axencia feminina e a finalidade esporádica como as dúas peculiaridades que eles non entenden e, polo tanto, as que aglutinarían o maior índice que modernidade-madurez.

O resultado é que, mentres que, no modelo-A, as axencias e as expectativas estaban distribuídas por sexos, a aparición do modelo-B introduce notábeis solapamentos. Neste sentido é como debemos entender algunhas matizacións sobre a axencia que aparecen ao longo esta conversa e que lles serven a Mariña, Xiana e Oriana para proxectarse como

modernas e maduras sen renunciar á performance de xénero dentro dun esquema en que esta se complica. No que se refire ás expectativas, observamos como o que opón homes e mulleres xa non é tanto o carácter máis ou menos esporádico dos encontros senón o feito de que ligar constitúa un fin “exclusivo” -isto é, preferente- ou non durante a mocidade. Á par, realízanse matizacións do rol activo feminino, apelando ao método indirecto do “que surja” e defendendo unha fala indirecta que se opón ao proceder masculino, moito máis directo e pouco decoroso. A plasmación da metodoloxía ideal dese *xurdir* reside no “ligue bonito” de Mariña. Participa de características como (i) un flirteo imprevisíbel e recíproco que *xorde* polo feito de manteren unha relación de amizade previa e (ii) unha resolución progresiva e indirecta que *xorde* de pequenas aceptacións como ir ao cine. Matizacións similares sobre a axencia e as expectativas aínda podemos detectalas se observamos a mediación da modernidade que indexa a aparición do “WhatsApp” como nova canle de comunicación. Afecta á xestión do flirteo porque o converte en algo efémero ou descomprometido. Ademais é o responsábel de que xurdan “relacións telefónicas” nas que as únicas expectativas son o *tonteio* ou *pasar o tempo* e nunca o amor que preside as anécdotas do pasado.

Os relatos sobre o emparellamento aínda nos serven para recuperar a monogamia hexemónica, materializada na expresión “tu xa tes mozo, xa tes arranzado”. De feito, a importancia de non introducir con rapidez a parella no núcleo familiar, engade a conceptualización dunha solidez ou estabilidade na vinculación entre os dous membros dunha parella que se entende como progresiva precisamente porque o paso do tempo dificulta a súa ruptura. Acontece que, integrarse na familia supón o punto máis elevado dese decorrer porque trae consigo unha dupla inflexión identitaria á que xa aludimos noutras ocasións: a recodificación do eu individual cara un eu-dual e outro eu-familiar.

3.2.2.2. Irimia, Sabela e Celtia

a) *Non me apetece sacar o tema de conversación típico*

Esta conversa caracterízase polas acentuadas dificultades para desenvolver a temática requirida. Celtia manifesta en reiteradas ocasións incomodidade e falta de motivación, tal e como pode apreciarse no seguinte extracto: “a min non me apetece sacar o tema”, “non me apetece falar, estou aburrida”.

Celtia	a min non me apetece sacar o tema de conversación típico das tías e os tíos que van antes que van despois que son máis fácil e non fácil diso a min non me apetece falar estou aburrida
Irimia	xa
Sabela	no pero a ver
Celtia	hai de todo e xa está {<apelación> eh} a min non me gusta esa conversación

Extracto 1

Non obstante, ao destacar aquilo do que non quere falar, tamén nos aporta información relevante sobre o conglomerado ideolóxico que hai por detrás, particularmente ao mencionar “o tema de conversación típico”. Un asunto sería “típico” en tanto a que reproduce con exactitude as características ou peculiaridades dunha constante que é o que, en definitiva, a nós nos interesa para, entre outras cousas, podermos detectar ideoloxías hexemónicas. Esta tipicidade permítenos rastrexar dúas dimensións que, en certa medida, se solapan: (i) os aspectos que definen a práctica e que logo se tematizan ou non e (ii) os subtemas habitualmente empregados para desenvolver unha conversa “típica” sobre o ligue.

Se atendemos, en primeiro lugar, ao modelo que define o obxecto de conversa, detectamos varias cuestións. Celtia non quere falar “das tías e os tíos, que van antes, que van despois, que son máis fácil e non fácil”. Así, visibiliza tres dimensións ou asuncións importantes:

- (i) “Das tías e dos tíos”: remite a unha división sexuada da realidade social, feita desde unha perspectiva que distingue homes e mulleres. Delimita unha conceptualización hexemónica na que se asume a heterossexualidade como norma e o xénero como exclusivamente binario.
- (ii) “Que van antes, que van despois”: ilustra a existencia dun método de ligue máis ou menos codificado no que a variábel de xénero afecta á maior ou menor rapidez coa que un individuo decide tomar contacto con outro. Nótese, neste sentido, que a discusión non reside nunha distribución sexuada da axencia -como a que presidía a maior parte das conversas de adultos- senón sobre a maneira en que se adopta o rol. Non se trata dunha cuestión menor porque, tal e como vimos, a preocupación pola axencia feminina tamén era unha constante na conversa de Oriana, Mariña e Xiana e incluso na de Xián Alberte e Denis ao apelar á falta de solidariedade feminina. Criticaban o feito de que as rapazas non queiran ser axentes, nun momento histórico propicio para selo. Entenden que se fai necesario alterar os roles para paliar ou minimizar a responsabilidade masculina e as súas potenciais consecuencias. En última instancia, os matices e/ou diferenzas que presenta a conceptualización da axencia dos grupos de persoas adultas e a dos grupos máis novos, remite a ese ideal de modernidade ou cambio social que xa analizamos tamén.
- (iii) “Que son máis fácil e non fácil”: esta afirmación lévanos á resolución do flirteo que indexaba o *ir antes ou despois*. Da mesma maneira que acontece no caso anterior, non remite a unha distribución sexuada do rol mais si á existencia de matices actitudinais que dependen de quen o adopte. Así a todo, se o xénero prescribe maior ou menor facilidade para a aceptación, esta circunstancia, redunda na necesidade de investir mais ou menos esforzo durante o flirteo. Polo tanto, non só recuperamos a idea de que ligar é unha actividade que require insistir para vencer a resistencia da negativa senón tamén a

posibilidade de que existan expectativas diferentes entre homes e mulleres. Isto condúcenos cara ao xogo de enganos ao que aludían Martiño, Tomé e Paulo.

En segundo lugar, se observamos o patrón que definiría as conversas sobre *o tema de típico de ligar*, detectamos varias peculiaridades que cómpre destacar. Podemos rastrexalas na afirmación “a min non me apetece falar estou aburrída. Hai de todo e xa está”:

- (i) “estou aburrída”: algo *aburrído* é aquilo que provoca cansazo ou fastío por ser tedioso, entre outras cousas, a causa da súa acentuada repetición. Tal e como Celtia o presenta, o “tema de conversación típico”, sería recorrente. Destaca así a súa elevada frecuencia interaccional como elemento definitorio. Non é un feito menor porque, se asumimos a conceptualización da construción identitaria que preside este traballo, ao destacar a constante tematización do ligue, Celtia mostra o calado social que teñen os discursos de xénero e sexualidade sobre os que se asenta.
- (ii) “diso a min non me apetece falar”: o demostrativo “iso” aglutina aquilo do que se fala e, polo tanto, a estrutura que integra a conversa. Garda, naturalmente, relación cos elementos que definen o ligue e aos que xa aludimos. Existiría unha certa topicalización dos temas a tratar: a conceptualización dunha diferenciación sexual que asume a heterosexualidade “das tías e dos tíos”, os debates sobre o método máis ou menos idóneo “que van antes, que van despois” e a delimitación das expectativas para paliar problemas entre os sexos “que son máis fácil e non fácil”.
- (iii) “hai de todo e xa está”: esta expresión remite á oposición que se establece entre a pluralidade que defende o seu posicionamento e o tratamento temático estereotipado do que non quere falar e que inclúe aspectos como a división sexual do ligue, o método e ou expectativas que del se derivan.

En resumo, no fragmento anterior, Celtia emprega discursos ou ideoloxías que asume como hexemónicas en tanto que *típicas* que relatan unha maneira de ligar frecuente e asumida por todos e todas, precisamente porque tamén é aquela da que se fala cando hai que *sacar o tema de conversación*. Así a todo, a súa argumentación presenta matices moi interesantes sobre o que se considera hexemónico xa que, se ben a división sexuada e a heterosexualidade continúa a asumirse como norma, o flirteo e a resolución non responden a unha distribución de roles como a que vimos en todas as conversas adultas senón que se asume o modelo-B, igualitario ao que aludían Xiana, Mariña e Oriana. Nel, aínda que homes e mulleres eran axentes, a maneira en que se xestionaba a axencia era diferente. Semella que os discursos sobre a modernidade incidiron directamente sobre o método. Non obstante, esta mudanza non acaba de producirse na resolución porque, a pesar de que a finalidade esporádica feminina condensaba o ideal moderno que non comprendían os *homes inmaduros*, a maior ou menor *facilidade* da que agora fala Celtia, sumada a aqueles *ligues bonitos* e ás *demostracións de*

amor do grupo anterior, mostra que as expectativas aínda se asumen como tendencialmente diferentes.

No extracto que mostramos a continuación, ilustramos outro momento da conversa no que as falantes detectan as dificultades que están tendo para desenvolver a tarefa que lles foi solicitada. Celtia, unha vez máis, cuestiona o feito de que falen do que considera obviedades. Para expresar esta cuestión, reproduce a hipotética voz da entrevistadora na que solicita o tema de ligar -“escoita, fala de ligar”- e mostra desencanto: “pois colla usté e váia-se para a casa que xa dixo todo o que había que dicir, home, vale” despois de que elas respondan simplemente: “de novo lígase moito máis”. Este recurso motiva o riso xeneralizado “risas”.

Celtia	home bueno mira ti xa escoita "fala de ligar" e di-che "de novo líga-se moito máis" "bueno pois colla usté e váia-se pa casa que xa dixo todo o que había que dicir" home vale ¿e que máis?
Irimia	(risas) (risas)
Sabela	(risas) (risas) (risas)
Irimia	(risas)
Sabela	(risas) (risas) ¿ que queredes escoitar as miñas versiois? (risas)
Celtia	¿que se liga máis de día ou de noite? a ver
Sabela	depende todo depende (risas)
Celtia	depende todo depende depende do día da semana claro porque o lunes de noite nada ¿non?

Extracto 2

Unha vez máis, o que semella obvio para Celtia é aquilo que a nós nos interesa. Remite a dúas cuestións relacionadas coa etapa vital, o *tempo* e a *temporalización*:

- (i) “de novo lígase moito máis”: asúmese que a vida dos individuos non pode desvincularse dun decorrer temporal que se divide en diferentes etapas e que nesta ocasión se identifican con ese “<individuo> novo” que, por oposición remite a un individuo *vello*. Destácase a importancia do tempo e a súa relación coas posibilidades de éxito no lígue, unha idea que nos leva cara á existencia de etapas vitais máis ou menos propicias e, polo tanto, á perspectiva interseccional á hora de afrontarmos a relación entre xénero e discursos sobre o lígue.
- (ii) “que se liga máis, de día ou de noite?”: distínguense dúas dimensións sobre as que se asenta a temporalización: o día da semana -“lunes”- e o momento -“de día ou de noite”. A importancia do día da semana xa foi empregada para construír clase social en ocasións anteriores. Lembremos que Euxenia, Frida e Xosefa empregaban o domingo como propicio para o lígue, destacando as duras xornadas de traballo que chegaban até esa mesma mañá, mentres que Oriana, Mariña e Xiana apelaban á importancia das fins de semana para erixirse como traballadoras urbanas que se opoñen a eses universitarios

santiagueses que marchan. Alén diso, tamén vimos como é importante o momento do día a través daqueles rapaces irrespectuosos que lle *berraban* pola rúa a Oriana e que, polo tanto, obviaban a temporalización. Noutras ocasións, aínda foi empregada para detectar cambios sociais asociados á permisividade para o ligue, nun intento de destacar unha censura extraordinariamente diverxente cando, no pasado, era aplicada para homes e mulleres. Agora exemplifícase na imposibilidade de ligar os luns: “porque o lunes de noite nada, non?”.

Así a todo, aínda que sexamos capaces de detectar todos estes patróns ideolóxicos, a aposta deste grupo conversacional polo relativismo que condensa o verbo “depende” e a rotundidade da afirmación “hai de todo e xa está” fai que, paradoxalmente, se visibilicen desde o seu cuestionamento. O resultado é que Sabela, Celtia e Irimia constrúen identidade propia de acordo cun individualismo que subordina a pertinencia dos roles identitarios para reivindicar unha performance que encaixa co ideal de modernidade que algúns grupos de adultos lle atribuían ás xeracións máis novas: por exemplo, cando Virxinia, Adela e Concha falaban de “libertinaxe”.

b) Eu non ligo, a min acércanseme

No extracto que analizamos a continuación, Sabela, Celtia e Irimia tematizan algunhas peculiaridades que rodean o método de ligue, particularmente a súa interacción coa variábel de xénero e sexualidade. Remite a aquel “que van antes, que van despois” mais coa salvidade de que agora si se discute a distribución do rol axente e non só as súas peculiaridades.

Sabela	¿que queredes que vos conte como ligo? pois no non vo-lo vou contar {xa (risas)}
Celtia	pois si eso estamos pedindo e ti estas-te evadindo
Sabela	pero que eu non ligo de ningunha forma a min acércan-se-me
Irimia	(risas)
Sabela	(risas)
Celtia	aí eso é o que quería escoitar eso é o que quería escoitar
Sabela	(risas) baixa modestia que sube {<nome propio> Sabela}
Irimia	(risas)
Sabela	{<asentimento> hm} é que
Celtia	no: non é modestia é así e punto ¿e que pasa? normalmente ¿eu que queres que che diga? a mi:n ten que ser moi raro pa que eu vaia {<apelación> eh} moi raro {<apelación> eh}

Extracto 3

Tal e como o formula Sabela, *ligar* pode entenderse ben como un resultado ou ben como unha acción proactiva: “que queredes que vos conte, como ligo?”. O debate que se suscita é a posibilidade de compartir ou non experiencias arredor dunha actividade que, tal e

como vimos, condensa categorías identitarias de extraordinaria repercusión para os individuos, así como directrices arredor das prácticas e das expectativas que a rexen. Sabela identifica dúas potenciais discusións que entrarían en xogo e que teñen que ver co que acabamos de mencionar: (i) as maneiras en que se exerce o ligue e que se condensan no substantivo “forma” en “eu non ligo de ningunha forma” e (ii) a súa relación coa intimidade dunha persoa, entendendo que tanto o exercicio de ligue como narrar experiencias supón mostrar/construír unha imaxe de si mesma, nesta ocasión, en termos de “modestia”. En certa medida a maior ou menor “modestia” garda relación coas expectativas de cada quen porque, tal e como xa comentamos, ligar é unha actividade que canaliza a proxección autoidentitaria das persoas ao visibilizar gustos -de aí dos filtros- e frustracións -de aí a necesidade de discutir sobre o método. Semella que tanto *ligar* como *falar de ligar* son actividades que forzan ás persoas a autoconstruírse de xeito máis ou menos consciente. Esta idea encaixaría coas dificultades que teñen os grupos en xeral e este en particular para afrontar a tarefa. De feito, Sabela é acusada de non responder á solicitude realizada polas súas interlocutoras. Non só demandan que lidere a tarefa requirida pola investigadora senón que ademais o faga en primeira persoa: “pois si, eso estamos pedindo e ti estaste evadindo”. O verbo “evadir” destaca á capacidade para evitar falar de algo que supón un compromiso ou dificultade, isto é, colocarse como obxecto de discusión e arriscarse a ser avaliada: (i) polas maneiras en que liga -“forma”- e (ii) polas súas expectativas -“modestia”. Ante a presión das compañeiras, Sabela establece un correlato entre ligar “eu non ligo de ningunha forma” e asumir a posición activa durante o flirteo “a min acércanseme”. Disto deducimos que o que *evade* é falar da “forma”, isto é, das características concretas que distinguirían a súa propia maneira de *acercarse* a un “tío”. En definitiva, a explicación do seu *estilo e bo facer*. Como consecuencia, cando Sabela afirma “non ligo de ningunha forma”, asume non adoptar en ningún caso a posición activa cun rapaz. O interesante desta cuestión é a maneira en que autoavalia tal afirmación: “baixa modestia que sube Sabela”. O substantivo “modestia” fai referencia á capacidade dunha persoa para xerar unha opinión moderada de si mesma, sen gabarse das súas calidades ou méritos. Polo tanto, recoñecer non ser axente sería susceptible de interpretarse como un intento de fardar dos méritos propios que facilitan que Sabela non se vexa na obriga de ter que ser axente. Esta circunstancia remite a dúas cuestións de notoria importancia. En primeiro lugar, incide na relación entre a axencia e a performance identitaria ao destacar a problemática que pode supor asumila. A falta de modestia implicaría que as boas calidades facilitan a posibilidade de evadir tal tarefa e, aínda así, poder ligar. Alén diso, se temos en conta que a protagonista da historia é unha muller, cabería destacar que Sabela non só contempla a posibilidade de que a performance feminina vaia asociada á axencia senón que ademais a conceptualiza como a vía idónea porque negala, implica terse en excesiva estima: “baixa modestia que sube Sabela”.

Esta opinión non é compartida por Celtia: “non é modestia, é así e punto”. Non só nega o argumento senón que ademais se alíña na ideoneidade do carácter receptivo. Así a todo, cando Celtia nega a vontade de ser axente a través da afirmación “ten que ser moi raro para que eu vaia”, no fondo, evidencia a posibilidade de selo. Tanto é así que a axencia non só non se valora en termos de inadecuación senón que incluso se acepta nalgúns casos, tal e como podemos ver a través do adverbio de frecuencia “normalmente” ou do adxectivo “raro”. Polo tanto, o único que se destaca é a excepcionalidade individual, tendo en conta condicionantes que analizaremos no seguinte fragmento.

Sabela depende | pero depende tamén do tío que sea | porque hai algúns que se che acercan aí || que eu xa os aparto | porque parecen babosos ||

Celtia no | pero:: || clar# | no | non digo ese tipo | home | eu digo un tipo que ao mellor che guste | ¿sabes? ||

Sabela {<asentimento> hm} ||

Celtia a ti gústa-che un tío | e a min | sempre necesito como a seguridade de que | el veña | e despois ir eu || ¿sabes? ||

Irimia {<asentimento>} ||

Celtia porque senón | ¿a onde vou eu? || ao mellor fála-me porque | sólo porque lle veño a falar | ¿sabes? || prefiero que mostren interés hacia min | logo | a ver | esto non é nada machista nin é nada egoísta | eu prefíroo-o ||

Irimia xa ||

Celtia gústa-me máis | lo | sentir-me primeiro interesada aínda que el me interese antes | ¿enténdes-me? ||

Irimia {<asentimento>} ||

Celtia aínda que sea recíproco | e se note || pero | e non é machismo | {<apelación> eh} | é | eu | como se fora un home ou fora unha muller | se fora un home tamén decidiría | prefiero que veña ela a min | do mesmo xeito ||

Irimia {<asentimento> hm} ||

Sabela depende | non sei || é que eu tampouco teño tantos casos || pero | a ver | a ver | si che máis ou menos a súa personalidá | e che interesa de verdá | pois eu creo que | non te tiras || pero si é unha persona á que lle importa:: | como eso | como cuando éra-mos adolescentes | é-che igual acercar-te a el e dicir-lle | "mira | tío" || (risas) ||

Celtia xa ||

Extracto 4

O argumento base ten que ver co temor que vai implícito na afirmación: “necesito como a seguridade de que el veña e despois ir eu”. Así, encontrámonos de novo coa problemática que rodea o rexeitamento e tamén coa necesidade de que exista un método indirecto ao que noutras ocasións nos referimos como *falar sen dicir*. Este mesmo temor pode detectarse na axencia matizada que defende Sabela porque (i) garda certa relación coas

expectativas que xeran os homes e (ii) coa personalidade de “unha persona” que coñeces: “sabes como é máis ou menos a súa personalidá”. Así, en base ao grao de coñecemento e a potencial receptividade, avalíase a posibilidade de *tirarse* ou non: “non te tiras”. O verbo *tirarse* integra o significado metafórico de dedicarse intensamente a algo, sen excesiva reflexión. O contrario sería actuar conforme a sinais recibidos previamente e que aluden a ese interese que tanto preocupa a Celtia. A afirmación “prefiero que mostren interés hacia min” remite ás *sinais cognitivas* que canalizan o xogo de ligue mentres que a alusión a “aínda que sexa recíproco” destaca a relevancia da atracción mutua, esa que na conversa anterior se plasmaba mediante o “cruce de miradas”. Así mesmo, a expresión “fálame sólo porque lle veño falar” mostra un modelo de resolución negativa e empática que nos lembra ao *acto de conciencia* do que falaba Xiana na conversa anterior.

Cómpre reparar en que, a pesar de posuíren posicionamentos e estratexias discursivas diferentes, tanto Sabela coma Celtia teñen presente a axencia feminina. No caso de Sabela faise evidente porque o único que se discute é a maior ou menor irracionalidade asociada ao verbo *tirarse*. No caso de Celtia, detectámola nas xustificacións ás que alude por non querer adscribirse a ela. Faino recuperando a *voice* de dous colectivos que condensarían potenciais críticas:

- (i) “<esto non é> egoísta”. Apelar ao egoísmo sería o discurso comandado por aquelas persoas que padecen as consecuencias de que non queira asumir a axencia. Evidenciaría, polo tanto, a *voice* de todos eses “tíos” que se ven na obriga de pretendela porque non está disposta a asumir a inseguridade de flirtear con alguén. A súa falta de empatía redunda na necesidade de que eles teñan que asumir sempre o risco da proxección identitaria a través do flirteo. Nótese que esta descrición encaixa significativamente coa maneira en que Xián, Alberte e Denís conceptualizaban as mulleres do presente que van de *feministas* mais cuxa liberación é só aparente porque non trae consigo praxe ningunha.
- (ii) “esto non é machista”: sería o discurso que apela á supremacía do *macho* e non acepta a igualdade de dereitos entre homes e mulleres. De aí a xustificación de “se fora un home tamén decidiría, prefiero que veña ela a min, do mesmo xeito”. Evidencia o posicionamento dun colectivo que concibe a axencia feminina como unha acción reivindicativa.

Como consecuencia, detectamos ideoloxías que prescriben un novo ideal de hexemonía. Non só se asume a axencia feminina senón que ademais se entende como un patrón que debe contribuír ao esquema de ligue igualitario que defendía Oriana. Esta circunstancia non é un feito menor porque interacciona coa progresiva liberdade que caracteriza o presente en contraste co pasado. O resultado é un choque ideolóxico, pois, a axencia feminina imprime modernidade mais a negativa de Celtia tamén apela á liberdade e á capacidade de decisión -“prefiéroo”- que caracteriza as sociedades modernas. Así,

constrúense dous modelos aparentemente contraditorios: Sabela apela a unha axencia máis ou menos reflexiva e Celtia cuestiónaa se se entende como un imperativo que obriga a subordinar a libre elección.

Neste fragmento, distinguen unha tipoloxía tripartita de homes máis ou menos desexábeis que lles permiten construír heterosexualidade. Así a todo, unicamente con dous modelos masculinos tería cabida a axencia feminina: (i) “algús <que> parecen babosos”, (ii) “un tipo que ao mellor che guste” e (iii) un “que che interesa de verdá”.

Os “algús <que> parecen babosos”: condensan baixo esta denominación os suxeitos menos desexábeis. Opóñense a “un tipo que ao mellor che guste” e son, polo tanto, aqueles cos que a axencia feminina non se produce. O adxectivo “baboso” indexa un modelo de masculinidade asentado na adulación. As ansias de tirar proveito do ligue fan que o suxeito tome a iniciativa dunha maneira excesivamente explícita e que entre na categoría dos “que se che acercan aí”. A resposta feminina coincide coa que apuntaba Oriana na conversa anterior, pois, un requirimento masculino pouco exitoso conduce a unha negativa feminina taxativa e que neste caso se materializa en “xa os aparto”. Os outros dous grupos xeran expectativas femininas que oscilan entre *gustar* ou *interesar de verdade*. Cabería hipotetizar que se establece unha relación gradual entre o maior ou menor reclamo que suscitan. O verbo *gustar* indexa un suxeito que resulta atractivo ou agradábel por unhas calidades que claramente entran en oposición coas que caracterizan os “babosos” mentres que, nun nivel superior, se situarían aqueles aos que acompaña o verbo *interesar*. Nótese que a inclinación feminina aínda se reforza co substantivo “verdade” en “que che interesá de verdá”, deixando así constancia da natureza afectiva -e non tanto carnal- dos sentimentos que suscita.

Xa comentamos pormenorizadamente o problema que supón unha negativa para quen flirtea. Así a todo, Sabela acepta asumir o risco con rapaces que *non che importan*. Este matiz establece un contraste ben interesante cos afirmacións dos homes inmaturos que conceptualizaban Oriña, Mariña e Xiana: lembremos que só contemplaban a axencia feminina no caso da aspiración ao vínculo amoroso, isto é, xusto o contrario do que agora defende Sabela. Debemos ter en conta que a elaboración discursiva dos homes inmaturos estaba ao servizo de que Oriana construíse unha feminidade moderna sobre os alicerces da axencia feminina con vontade esporádica. En contraposición, o argumentario de Sabela responde á necesidade de matizar o problema que supón a axencia feminina para Celtia, sen renunciar a intentar procurar un certo consenso que finalmente se produce: “xa”. Sabela reivindica a axencia feminina racional cando aspira á vinculación amorosa, concordando con Celtia sobre os perigos que conleva ser rexeitada. Ao mesmo tempo, apela ao individualismo -“é unha persona”- para xustificar non só que haxa persoas ás que non lles importe unha axencia irreflexiva e directa -“éche igual acercarte a el e dicirlle: ‘mira tío’” senón tamén que haxa outras coma Celtia para as que ser axente non sexa unha prioridade. Con procedementos coma

este, non só vemos discursos dominantes senón tamén procesos de busca do consenso que botan man de ideoloxías dominantes para garantir a estabilidade discursiva do grupo e construír así unha identidade máis ou menos común.

c) *As que van de Erasmus é unha loucura, éles igual*

Co seguinte extracto, podemos detectar a presión social que existe arredor da axencia feminina e que xa se albiscaba a través da necesidade que tiña Celtia de xustificar a súa pasividade. Non obstante, o interesante agora é a viraxe discursiva de Sabela: se antes defendía a cautela -sen *tirarse*- cando alguén che gusta, agora incorpora matices se o obxecto de ligue é descoñecido.

Sabela	¿sa#? ou ir falar-lle ¿sabes? a alguén que no:n de feito eu teño amigas que fain eso e sobre todo as que van de erasmus que eso é unha locura é-lles igual é-lles exactamente igual que teñan o sea o que pensen delas ¿sabes?
Celtia	é que desas hai desa xen# o sea eu desas vexo bastantes {<apelación> eh}
Sabela	ela é que lles importa o que non é importar o que pensen senón que din que dicen “eu quero::: o sea a min gústa-me este tío ¿por que non lle vou dicir nada?”
Irimia	xa e con toda a razón (risas)
Celtia	home pero claro

Extracto 5

Sabela cualifica de “loucura” as accións doutras mulleres denominadas “amigas” e “erasmus”. Así é como vehicula a censura social que lles afecta a todas as que relativizan o que “pensen delas” e, polo tanto, as que non se adecúan a unha hexemonía que se materializa precisamente nas reaccións e/ou opinións dos e das demais. O que agora se pon en cuestión é a posibilidade de flirtear con “alguén que non <coñeces>”. Entendemos que o verbo omitido neste sintagma é *coñecer* porque o grupo de rapaces aos que se asocia establece un claro contraste con aqueles outros dos que si *se coñece* algo da súa personalidade. A aparición do substantivo “loucura” remite á perda da razón, da facultade de pensar ou xulgar. Mostra un modelo de irracionalidade despreocupada -“éles exactamente igual que teñan, o sea, pensen delas”- que caracteriza a axencia feminina das Erasmus -“¿por que non lle vou dicir nada?”. Así a todo, ao apelar a rapazas que están fóra do país detectamos unha certa gradación sobre a repercusión que teñen esas opinións e que garda correlato cos círculos relacionais máis ou menos inmediatos.

Aínda que a axencia irreflexiva -*tirarse*- non sexa unha opción en ningún caso, se houbese que graduar o seu grao de pertinencia, cabería apelar á vinculación interpersoal que

oscila entre (i) o descoñecemento absoluto e (ii) coñecer a personalidade do suxeito. En última instancia e máis aló das opinións, o que nos permite observar esta conversa é que a axencia feminina -e non só o método- sempre é obxecto de discusión e avaliación social, algo que non acontece coa masculina. En todos os casos, os homes debatían sobre o seu *estilo e saber facer*; visibilizando métodos e/ou estratexias que podían ser máis ou menos problemáticas en base ao rexeitamento feminino pero nunca se cuestionou o propio feito de ser axente, excepto cando operaba o código ético que prescribía ligar cunha nena ou cunha rapaza na que estaría interesada un amigo. Aínda así, en ningún caso se discutiu que coñecer a personalidade dunha rapaza coa que se pretende flirtear poida ser unha razón para cuestionar e/ou condicionar a axencia masculina. Unicamente se aludiu a algo similar na conversa de Martiño, Paulo e Tomé cando separaban as *amigas coas que tes moita confianza de todo o peixe que pode caer na rede*. Lembremos que esta alusión estaba ao servizo dunha performance masculina hexemónica que reclamaba o impulso sexual por enriba das restricións que implicaría un filtro minimamente esixente. A diferenza entre este exemplo e o fragmento que estamos a comentar reside, unha vez máis, na diverxencia de expectativas: mentres eles reivindicaban un descoñecemento que encaixaría co aproveitamento sexual e parcial dos *picaflores*, elas apelan á personalidade que establece pontes co relacionamento ou vinculación interpersonal á que aludimos en múltiples ocasións e agora se tematiza desde a axencia feminina.

En resumo, se algo caracteriza esta conversa é a discusión sobre a posibilidade de que as mulleres flirtean, establecendo diferentes filtros a respecto do método que teñen e en relación coas expectativas que socialmente se lle atribúen. Constrúen un entramado discursivo no que a axencia se asume como algo positivo e a ter en conta -“xa e con toda a razón”- só cando esa muller está interesada nun rapaz: “o sea a min gústame este tío ¿por que non lle vou dicir nada?”.

d) *Cando eres adolescente vas e punto*

No primeiro apartado detectamos, a través das obviedades das que non queren falar, a relevancia da etapa vital na pertinencia para o ligue ou, cando menos, a súa conceptualización como unha variábel relacionada co maior ou menor éxito. Afirmaban que “de novo lígase moito máis” e, polo tanto, que a mocidade é preferíbel a calquera outro momento vital. Con todo, no extracto que segue, observamos que, da mesma maneira que aconteceu noutras ocasións, non é unha etapa uniforme desde o punto de vista da súa relación co ligue aínda que sexa idónea no seu conxunto. De feito, semella que, habitualmente, as subdivisións que se establecen dentro dela gardan relación ou están ao servizo de proxeccións identitarias. Nesta ocasión, Sabela, Celtia e Irimia compáranse con respecto a outra subetapa -“eres máis

adolescente”- e, así, constrúen a súa dentro dun marco compartido e non exclusivo, tal e como indica ese “cando eres máis”.

Sabela	no pero eu creo que cando cuando eres máis adolescente che importa unha merda o que pensen o resto
Celtia	claro
Sabela	e impórta-che o sentimientos do resto o sea tu vas
Celtia	cando ves tu eres adolescente vas e punto pase o que pase o que che apetece

Extracto 6

Destacan discursivamente a relevancia do verbo “importar” en “importa unha merda” para caracterizar as “adolescentes”. Á par daquel “é-lles exactamente igual” que xa vimos cando falaban das rapazas “Erasmus”, incorporan agora o *importar unha merda* para caracterizar esa subetapa en base á indiferenza que mostran os individuos perante dúas cuestións: (i) “o que pensen o resto” e (ii) “os sentimientos do resto”. A apelación aos “sentimentos” está relacionada coas expectativas que se derivan do exercicio do ligue, tendo presente a existencia dun código ético que debe mediar entre “o que che apetece”, isto é, a vontade ou gana de flirtear e a maneira en que o interpreta “o resto”, ou sexa, as persoas coas que te relacionas para ese fin. A idea de *facen o que che apetece* preséntase en oposición a *ignorar tales sentimentos*. Como consecuencia, podemos hipotetizar preferencias durante a adolescencia que nada teñen que ver co establecemento de vínculos afectivos senón máis ben todo o contrario. O ligue constituiría unha pulsión instintiva que subordina a importancia de calquera outra cousa, así como a súa repercusión -“vas e punto”, “pase o que pase”-, precisamente porque o que se coloca en primeiro plano é unicamente a intención de facer ou de obter algo. Estaríamos, polo tanto, ante a caracterización dun contexto vital marcado por un código ético que subordina a empatía e a reflexión á impetuosidade. Así a todo, agora destácase o colectivo das mulleres ás que se lles presupón a posibilidade de flirtear -“vas e punto”-, ilustrando, unha vez máis discursos arredor da subversión da axencia.

A necesidade de autoavaliación inherente ao verbo “importar” e a escasa relevancia de “o que pensen o resto” tamén mostra a acentuada presión que existe sobre a maneira en que se debe realizar o flirteo e que xa vimos no caso das rapazas “Erasmus”. Ambos grupos teñen en común a vontade de escapar da hexemonía -“importar unha merda”- mais non así o grao de presión que esta exerce.

- (i) As rapazas Erasmus situaríanse no nivel máis elevado e por iso as súas accións son interpretadas en termos de “loucura”, isto é de perda da cordura que antes se tiña ou que se debería ter. Porén, tamén son aquelas que, en certa medida, escapan desa censura polo afastamento do seu contexto relacional máis próximo, aquel que a vehicula.

- (ii) As adolescentes desfrutan dun maior grao de permisividade porque a axencia feminina interacciona con discursos arredor da subetapa vital na que se colocan, caracterizada precisamente pola irreflexibilidade de quen aínda non acadou a madurez suficiente para conformar a personalidade propia.

Tal e como podemos ver no seguinte extracto, a adolescencia é o momento dunha experimentación que lle dá sentido á progresiva aprendizaxe que caracterizaría o conxunto da mocidade e tería o seu punto álxido no tránsito cara a idade adulta: “tampouco vou facer como si tuvera dezaseis anos e cometer ao mellor os mesmos erros”.

Celtia	e agora apetece-che de igual forma pero
Sabela	exactamente non pensas
Celtia	{<dúvida> f} xa nin o planteas porque di ti {<valoración> boh} total pásalo mal non debo face-lo e punto
Sabela	prívas-te pero iso si teis mozo
Celtia	claro
Sabela	e si non teis tamén
Celtia	e si non tes tes que andar a modo
Sabela	¿que?
Celtia	porque sinón logo: ¿sabes? xa
Irimia	andar amodo ¿como?
Celtia	¿non? digo eu non sei {<chasquido> quero dicir que me di ti tes mozo ¿non? e digo eu claro eu si e di e si non tes tamén <chasquido>} e digo eu a ver se non teño tampouco vou a facer como si tuvera dezaseis anos e cometer ao mellor os mesmos erros ¿sabes?
Irimia	xa

Extracto 7

Neste fragmento constrúese un marco temporal sobre o adverbio “agora” que se opón a un pasado “adolescente” e marcado por unha maneira de entender a inmaduridade que contrasta con “andar a modo”, isto é, coa necesidade de reflexión e sosego. Irimia, Sabela e Celtia exemplifican dúas maneiras nas que se detecta o tránsito entre subetapas. A diferenza entre elas reside na situación persoal que define o individuo de acordo a estar ou non nunha relación de parella: “si teis mozo” ou “si non teis”. Esta circunstancia deixa entrever que o emparellamento constitúe unha variábel de primeiro nivel para a xestión do ligue, pois, o retrato que se xera para cando “teis mozo” mostra, unha vez máis, a existencia de ideoloxías que apelan á monogamia e impiden o ligue durante o emparellamento. A posibilidade de facelo non se concibe nin sequera como opción -“non pensas”, “xa nin o planteas”- ao argumentar que redundaría no malestar propio: “pásalo mal”. Alén diso, implica a ruptura dunha norma social, tal e como pode verse na expresión “non debo facelo e punto”. Unha maneira coma esta de entender a vinculación entre dúas persoas garda relación coa noción de

casamento que explicaban Berto, Paulo e Tomé cando apelaban ao ter “tempo a amarrarse” co que xustificaban o ligue esporádico da filla dun deles. Da mesma maneira que comentamos naquela ocasión, semella que a tendencia natural dos individuos é a solteiría porque o emparellamento trae consigo a imposibilidade de actuar conforme ao que se desexa: “agora apeteceche de igual forma pero”. Polo tanto, o tránsito entre etapas relaciónase coa asunción de normas sociais coma esta que durante a adolescencia tamén se perciben mais cuxa adscripción non é tan relevante precisamente por estaren os individuos nesa subetapa.

Cando o punto de partida é a solteiría -“si non teis”-, o esquema de razoamento é similar. Non se postula a inhibición do desexo mais sí a necesidade de lidar coa impetuosidade intrínseca á etapa anterior: “tes que andar a modo”. No fondo, detectamos a existencia de ideoloxías máis tamén de códigos éticos que prescriben os modos de relacionamento: o grao de madurez asociado ao decorrer cronolóxico que indexan eses “dezaseis anos” garda correlato coa idea de “cometer ao mellor os mesmos erros” e, polo tanto, co sosego como aprendizaxe ética.

e) Os gays son moito máis directos, en cambio, as lesbianas non

Neste extracto delimitanse dous grupos identitarios en función da maneira en que xestionan o flirteo. Trataríase dos (i) “gays” por unha banda e das (ii) “mulleres e os homes” pola outra, tal e como recolle a afirmación: “<os gays> son moito máis directos que as mulleres e os homes”. A variábel que define a técnica ou “maneira” non é senón outra que o carácter máis ou menos directo co que abordarían o requirimento. Cómpre lembrar que a pertinencia de flirtear sen rodeos xa fora amplamente debatida por Martiño, Paulo e Tomé cando reflexionaban sobre os conflitos e malentendidos que se xeran coas mulleres por posuíren expectativas diferentes ás dos homes.

Sabela	pero eu vexo que por exemplo:: os gays ligan dunha maneira diferente
Celtia	son moito máis directos que as mulleres e os homes a min xa mo teñen#
Irimia	os gays atacan non ligan (risas)
Sabela	si::
Celtia	si de feito un amigo meu unha vez que lle entrou un tío díxo-lle "joer é que sodes máis directos que eu esto non llo digo a unha tía" o sea “a min gústan-me as mulleres e eu non llo digo a unha tía o que me dixeste ti a min”

Extracto 8

Sabela, Celtia e Irimia non só contemplan o método indirecto como alternativa á praxe “gay” senón que ademais é o que prefiren e ao que se adscriben, tal e como tamén acontecía con Mariña, Oriana e Xiana. Deducimos esta cuestión por dous motivos:

- (i) A axencia feminina heterosexual que reivindicaban estas mulleres apela á importancia de *non tirarse*, isto é, de non ser impetuosa, especialmente cando o obxecto de ligue posúe algún tipo de vinculación persoal previa. Lembremos que a axencia directa e irreflexiva das “amigas” e das rapazas “Erasmus” era cualificada como “loucura” e que só se contemplaba na adolescencia precisamente polo feito de ser unha etapa vital que acolle certa relaxación social como xustificación para a experimentación de quen debe aprender dos seus “errores”.
- (ii) A axencia masculina heterosexual demasiado explícita alcumaba a algúns homes de “babosos”. Esta censura concorda coa que vehicula Celtia a través da voz dese “amigo”: “sodes máis directos, que eu esto non llo digo unha tía”. Disto tamén podemos deducir que a marca que indexa homosexualidade asociada ao carácter explícito non só se aplica ao flirteo senón tamén á resolución. Mentres que no caso gay semella ser un esquema que funciona, no heterosexual non conduciría ao éxito porque o suxeito masculino encadraríase nesa categoría de “baboso” e sería *apartado*. Lembremos que resultaba un problema evidenciar a vontade exclusivamente sexual porque, tamén este grupo de rapazas, destacaba a necesidade de que exista un coñecemento mutuo entre os individuos que flirtean, dando lugar a esa conceptualización do “que surja” á que aludían Oriana, Mariña e Xiana. Esta maneira de presentalo, tamén nos dá unha idea de como se conceptualizan as expectativas “gays”, necesariamente, vinculadas ao método: o encontro -sexa sexual ou non- en ningún caso apela á vinculación interpersoal senón ao aproveitamento de algo máis superfluo que se demanda explicitamente.
- (iii) Asocian o carácter directo ao verbo *atacar* en “os gays atacan, non ligan”. Desá maneira indexan non tanto o dano ou prexuízo resultante como unha virulencia que contrasta significativamente con apelar aos rapaces que che interesan porque coñeces algo da súa personalidade. Nótese, en calquera caso, a vinculación semántica que posúe *atacar* co verbo *cazar*; habitualmente empregado nas conversas masculinas. Ambos, incluírían o matiz semántico de tirar proveito de alguén que accede a ser cazado ou cazada en virtude da maneira en que se solicita.

Ao discutir sobre a axencia homosexual Irímia, Sabela e Celtia reforzan a súa condición de heterosexuais.

- (i) Na distribución dos grupos que inclúen neste fragmento establecen unha primeira xerarquización conceptual na que os ítems “home” e “muller” están marcados pola heterosexualidade porque se opoñen aos “gays” en: “<os gays> son moito máis directos que as mulleres e os homes”. Esta xerarquización indícanos aquilo que asumen e, polo tanto, ao que se adscriben: son mulleres heterosexuais. Así a todo, os “gays” non resultan completamente alleos á nómima de “homes”, tal e como mostra a identificación do “amigo” de Celtia con ese “gay” que procura flirtear con el. O “amigo” establece unha

comparación entre a maneira en que foi requirido e aquela en que el podería facelo cunha “tía”, aliñándose, polo tanto, co suxeito requirinte non no desexo sexual -“a min gústanme as mulleres”- mais si como “home” e por oposición ás esas “mulleres”.

- (ii) A focalización discursiva realízase sobre o concepto de “diferente”. Tal e como se presenta, son os “gays” os que marcan a diferenza con respecto a algo que se supón o patrón: “os gays ligan dunha maneira diferente”. Nótese aínda que non serían simplemente “directos” senón “moito máis” con respecto esa outra categoría á que elas se adscriben e na que se inclúen os “homes e mulleres” heterosexuais.

En resumo, a performance identitaria de Xiana, Mariña e Oriana fai que a homosexualidade se conceptualice non tanto desde o obxecto de ligue senón a través da maneira en que esas persoas flirtean. Así a todo, no extracto 9, observaremos importantes matizacións cando se entrecruza a sexualidade co xénero para distinguir “gays” de “lesbianas”. Non debemos esquecer que o tratamento do “bollerismo” está ao servizo de reforzar un modelo de feminidade ao que elas se adscriben e que necesariamente pasa pola heterosexualidade. Así é como debemos entender o feito de que Sabela, a narradora da historia, negue o seu carácter de experta arredor dos “feitos” narrados e se desvincule con claridade da homosexualidade: “non sei, tampouco conozco moito eses feitos”. Non menos interesante é o seu afastamento con respecto ás protagonistas da historia que conta: aínda que nun inicio se caracterizan como “amigas”, inmediatamente con relegadas ao de “coñecidas”. En última instancia, relativizar a vinculación persoal con elas, tamén reforza a súa propia condición heterosexual, agora, construída desde a distancia.

Sabela pero: | si en cambio as lesbianas non son tan así | {<apelación> eh} ||
 Irímia non | {<asentimento> ho} | non ||
 Celtia non | {<asentimento> ho} | pois entre o bollerismo hai unha confianza |
 {<nome propio> Sabela} | genial || ¿pero que me estás a contar? | home | si
 | ten vergonza unha muller de dicir-lle ven á miña casa hoxe facer os
 deberes ||
 Irímia (risas) || (risas) ||
 Sabela (risas) || pero refiro | a ver | refiro-me: | nun | non sei || tampouco conozco
 moito {<incerto> eses feitos} | pero eu teño unha amiga que: | é | o sea eu |
 teño dúas conocidas | que acabaron sendo lesbianas | e vamos | tardaron
 como dous anos | {<apelación> eh} | e iban xuntas na clase || (risas) ||
 Celtia pero tardaron dous anos en que? ||
 Sabela joder | en dicir-lle unha á outra | “mira:.” ||
 Celtia pero ao mellor porque lle fixo dous anos falta pa dar-se conta | unha | que
 lle gustaba esa | e outra que eran bolleras ||
 Irímia xa || (risas) ||
 Sabela (risas) || no | porque xa o eran | de antes ||

Extracto 9

Sabela narra a historia de dúas rapazas que, despois dun longo período de tempo no que estiveron flirteando, decidiron iniciar unha relación de parella. Cómpre deterse no xeito en que se presenta non só a vinculación entre ambas senón tamén a súa identidade sexual, esa que indexa o termo “lesbianas”. Para tal fin, empréganse expresións como “acabaron sendo lesbianas” ou “xa o eran de antes”. Así, asúmese que o “bollerismo” (i) é un estado, tal e como mostra o verbo *ser* -“sendo, eran”-, (ii) que xorde como resultado dun proceso de descuberta -“darse conta”- que dura máis ou menos tempo até que conclúe -“acabaron”- e (iii) que toma como punto de partida un estadio previo non-lesbiano ou, cando menos, de descoñecemento. Reparemos en que un tránsito coma este nunca se postulou nin inferiu para a heterossexualidade en ningunha das conversas que levamos analizadas. En última instancia, o que si detectamos foi o espertar sexual, marcado polo tránsito entre etapas e que supón o salto da nenez cara a mocidade. Lembremos, por exemplo, a historia protagonizada por Aurelio e Xulia nesa primeira conversa de homes e cuxo punto clave era o rexeitamento masculino que apelaba precisamente ao desfase entre etapas coa expresión “come e medra”. Porén, a emerxencia do desexo non estaba marcada polo paso dun estadio non-heterossexual ou de descoñecemento cara á sexualidade. O que acontece é que tal desexo, antes, simplemente non existía. De acordo coa liña de debates que se teñen xerado no campo dos estudos sobre sexualidade e aos que aludimos no marco teórico que preside esta tese, unha cousa é a identidade sexual (Bucholtz & Hall 2004b) e outra diferente sería a emerxencia do desexo (Cameron & Kulick 2003; 2006). Na liña que trazou Pichler (2009) intentaremos explorar ambas cuestións de maneira integrada, particularmente no extracto que analizaremos máis adiante.

Tal e como o postula Sabela, as lesbianas aínda se caracterizan por flirtear dunha maneira que se opón á impetuosidade dos “gays” e que as aproxima significativamente (i) ao ideal do “surgir” ao que apelaban Oriana, Mariña e Xiana e (ii) ao *non tirarse* que valoraban elas: “sin en cambio as lesbianas non son tan así”. Cabe, polo tanto, destacar a importancia da vinculación interpersonal para o flirteo, acuñada nesa idea de verse todos os días: “iban xuntas na clase”. Estabelece interesantes similitudes con aquel “ligue bonito” ao que aludimos na conversa anterior e que tamén se caracterizaba porque os dous membros da parella, inicialmente, compartían aulas. Apélase ao mesmo flirteo indirecto no que, só despois de moitos preliminares, se materializan as pretensións que agora indexa a expresión “mira!”. É interesante a aparición do verbo “tardar” na afirmación “tardaron dous anos” porque, para alén de incidir na necesidade de investir tempo, introduce o matiz de que existe unha duración considerada normal.

Acontece que, tanto o extracto 8 coma este, constitúen unha especie de distorsión ou esaxero que vai parella ao tránsito homosexual. No caso dos “gays” reproducíase a través dun home que percibía o excesivo carácter directo do rol axente masculino. No caso das

“lesbianas” detectámolo porque aínda que se valora positivamente o sosego e a tranquilidade que leva implícito o método indirecto, *tardar dous anos* excedería os parámetros asumidos como estándar. A análise destas dúas maneiras de ollar, feita desde o prisma do esaxero permítenos pensar sobre os roles mesmos, detectando o papel que cumpre a sexualidade non hexemónica cando interacciona co xénero. Semella que os discursos que dividen a realidade social en homes e mulleres continúan a atribuírlles características similares que fan que gays e lesbianas se diferencien: “non son tan así”. Polo tanto, rastrexando aquilo que se conserva, accedemos a maneiras diferentes de entender o que significa ser home e muller: fronte a desvinculación e aproveitamento dun método extraordinariamente directo, encontramos a necesidade dunha vinculación persoal asociada ao flirteo entendido como paso previo ao emparellamento.

O extracto que presentamos a continuación posúe, desde o noso punto de vista, notoria significatividade teórica porque permite ver con claridade, tal e como xa anticipamos, a maneira en que interacciona a categorización sexual -“lesbiana”- e a expresión do desexo erótico que indexa o verbo *gustar* en “gustábanlle os homes” ou “gústanlle máis as mulleres agora”.

- Celtia {<sorpresa> ah} | pero eu o caso | que tuven | por exemplo | foi que unha tía | que si que era lesbiana | estaba na miña clase | era maior que nós | repetía | e todo | é unha | é unha rapaza da miña edá | gustában-lle os homes | pero os homes normales | non lle gustaban || a ela gustában-lle | os homes | con pelo largo ||
- Irimia {<asentimento> aha} ||
- Celtia ¿sabes? | o típico || a ver | eu | había tíos que me dicía | mira ese | é que mira ese | tío | {<valoración> uf} | é que mira ese ||
- Sabela (risas) ||
- Celtia e ao mellor tiña unha melena | tan lisa coma a miña | ¿sabes? | hasta aquí || rubiño | ¿sabes? | ¿destes tíos que lle queda bastante ben a melena? | que dis ti | vale | si | quéda-lle ben a melena | tío || pero:: | {<valoración> f} | e despois conoceu-na a ela | e ela | Dios me perdone | é como un home con melena ||
- Irimia (risas) || {<asentimento> hum} (risas) ||
- Celtia e entónces ela volveu-se loca | e ao final acabou-lle gustando máis unha cousa ca a outra | gústan-lle máis | gústan-lle máis as mulleres | agora | que os homes con melena ||
- Irimia volveu-se loca | (risas) || {<asentimento> hm} ||
- Celtia ¿entendes? || si lle gustaran os homes gustarían-lle | igual | os homes con melena e diría-lle: ||
- Irimia {(risas) ela empezou po-lo pelo} ||
- Sabela si ||
- Celtia á outra | no | ti no me gustas | ¿non? || porque aínda que teñas melena | pois non es un home ||

Extracto 10

Observamos unha división binaria da realidade social que distingue como potenciais obxectos de ligue os homes -“gustábanlle os homes”- e as mulleres -“gústanlle máis as mulleres”. A preferencia por uns ou por outras é o que categoriza a protagonista como “lesbiana”, isto é, o que lle outorga identidade sexual: “unha tía que si, que era lesbiana”. Cameron & Kulick (2006) alertaron de que as identidades sexuais son construtos que non sempre se corresponden co que as persoas desexan e que, cando menos, aglutinan ou simplifican unha complexidade de gustos moito maior. O presente extracto dá boa conta desta cuestión precisamente pola maneira en que retratan diferentes subtipos de homes e mulleres.

Dentro da macrocategoría de “homes” que potencialmente poden ser obxecto de desexo da protagonista, distínguense os (i) “homes normales” e os (ii) “homes con pelo largo”, os cales, á súa vez, presentan certas similitudes ou vinculacións co que, por oposición, serían as (iii) *mulleres normales* e (iv) unha “tía coma un home con melena”. A constante que detectamos en todas estas subcategorizacións é a idea de que os individuos poden afastarse máis ou menos con respecto aos patróns que indexa o adxectivo “normal”.

SUXEITO	“unha tía”	
OBXECTO DE DESEXO SELECCIONADO	“Mulleres”	“Homes”
	<mulleres normales>	“homes normales”
	“tía coma un home con melena”	“homes con pelo largo”
IDENTIDADE SEXUAL RESULTANTE	“tía que era lesbiana”	<tía que era non-lesbiana>

Táboa 13: A gradación do desexo e a súa relación con identidades sexuais

Tal e como xa comentamos en ocasións anteriores, unha *norma* pode remitir a unha circunstancia que se produce habitualmente mais tamén engadir esa outra dimensión ética que levaría a entendela como unha regra á que as persoas se deben ater. Para alén da frecuencia coa que poidan encontrarse os “homes normales”, é indubidábel que estes se opoñen aos “homes con pelo largo” no discurso de Celtia, introducindo esa dimensión prescriptivo-social á que acabamos de aludir: “gustában-lle os homes pero os homes normales non lle gustaban, a ela gustában-lle os homes con pelo largo”. A “melena” é empregada como un ítem indexical porque sobre ela recae a pertinencia de contribuír ou non a unha noción de normalidade que distribúe as persoas en dous grandes grupos de acordo á categoría de xénero. A afirmación de Celtia “dis ti: vale, si, quéda-lle ben a melena, tío, pero:: {<valoración> f}” permite observar como, máis aló da pertinencia estética -“quédalle ben”- o que na verdade se está debatendo é

esa valoración -“f”- que detecta a inadecuación aos patróns que definen o grupo ao que eses hipotéticos rapaces se deberían adscribir, precisamente por causa dunha “melenas” que remite ao grupo oposto “ao mellor tiña unha melenas tan lisa coma a miña”. O seu tratamento conversacional é aínda máis interesante porque, ao cruzarse cos discursos que conciben a homosexualidade como un camiño de descuberta, tamén se conceptualiza a selección dos obxectos de ligue de acordo cunha especie de gradación: que oscila desde os “homes con pelo largo” até “unha tía coma un home con melenas”.

Na expresión “acabar sendo <homosexual>”, detectamos o resultado final dese tránsito que, á súa vez, condensa a emerxencia dunha nova identidade: gay ou lesbiana. Á par, detectamos o inicio, tal e como podemos ver no verbo *empezar* que aparece na expresión “ela empezou polo pelo”. Máis aló de servirnos para describir un proceso que ten un inicio, un desenvolvemento e un fin que conduce cara a homosexualidade, a idea de *empezar polo pelo*, alude a que o salto identitario nunca é categorial senón progresivo e que comeza pola selección de obxectos de ligue non *normais*, como os “homes con pelo largo”. Tal e como se presentan, serían “homes” pero participarían de características que os achegarían a ese outro sector de “mulleres” que finalmente sería o desexado.

En definitiva, este extracto convidanos a pensar sobre a importancia da mediación social do desexo e das identidades sexuais, así como a relación que se establece entre ambos parámetros. Porén, en última instancia, a clave non deixa de estar en asumir a heteorsexualidade como o punto de partida para todas as conceptualizacións. É por iso polo que:

- (i) a homosexualidade constitúe o resultado dun tránsito que ten inicio nunha situación previa na que se asume un modelo non marcado e, polo tanto, heterosexual.
- (ii) distínguense dúas grandes macrocategorías de persoas potencialmente desexábeis, marcadas pola variábel de xénero. Con todo, a prototipicidade dos elementos que as definen -nesta ocasión, a “melenas”- fai que se poidan dividir en varios subgrupos, relacionados coas escollas que se realizan durante esa época de tránsito. Como consecuencia, a homosexualidade enténdese como un contraposto á heterosexualidade e o período intermedio como un progresivo afastamento da norma e, polo tanto, da heteronormatividade.

f) Home, se un día mo pide o corpo pois cambiareime de acera

No fragmento seguinte, observaremos como a modernidade tamén é unha variábel que non escapa da interseccionalidade identitaria e que está na base da identidade sexual que proxectan Celtia, Irímia e Sabela.

Sabela pero pódese-te cambiar de acera ||
 Celtia home | si eu | si un día mo pide o corpo | pois cambiarei-me eu que sei |
 ¿por que lle vou decir que non? ||
 Irimia ¡claro! ||
 Sabela (risas) ||
 Celtia a min dá-me igual | xa cho digo | {<apelación> eh} || xúro-cho |
 {<apelación> eh} | a min daría-me igual | estar cun tío ou cunha tía | a ver |
 gústan-me os homes | pero si me gustaran as mulleres || eu que sei || eu non
 sei se é que nacín moi avanzada | pero é que a min nunca me molestou eso |
 eu non vexo a discusión | que hai nesta sociedade | por eso | ¿que che
 importará a ti? | a quen lle dea bicos | ¿non? | ¿e que che importará a ti? | é
 que non poden ter fillos | bueno | {<apelación> ho} | vai-se extinguir a
 patria española | porque agora | dous tíos non teñan fillos ||
 Irimia (risas) || (risas) ||
 Sabela (risas) ||
 Celtia home || cada un que faga o que queira | dentro da súa casa || e fóra tamén |
 tame-no facemos nós ||
 Irimia é un {<incomprensíbel>} que teñen ||
 Celtia ¿quen se vai escandalizar? ||

Extracto 11

Sabela incide na mutabilidade identitaria á que xa aludimos cando describimos a homosexualidade como un tránsito que (i) toma como punto de partida a heteronormatividade e (ii) como meta *acabar sendo gay ou lesbiana*. Neste fragmento, emprégase a expresión “cambiar de acera”, tomada do castelán e na que se recolle ese mesmo dinamismo acrecentando novos matices. O verbo “cambiar” alude á idea de abandonar algo para recibir outra cousa que, por definición, é diferente ou camiña en dirección contraria, tal e como acontece coa “acera” que bordea ambos lados dunha mesma rúa. A afirmación “cambiar de acera” ilustra, polo tanto, un modelo sexual binario categorial que asume a existencia (i) dun patrón de heterosexualidade, conformado por homes e mulleres, oposto a (ii) outro homosexual que inclúe gays e lesbianas. Esta conceptualización contrasta coa gradualidade que caracterizaba a expresión do desexo, á que antes aludimos e que recolle a posibilidade de escoller suxeitos máis ou menos prototípicos como obxecto de ligue que condicionan a performance de quen os selecciona até o punto de servir para constatar ese reaxuste progresivo da sexualidade que culmina no cruce cara á “acera” oposta. De acordo con isto e da mesma maneira que propuxo Pichler (2009), resulta de grande utilidade distinguir en termos analíticos a expresión do desexo e a construción de identidades sexuais. Entendemos que a sexualidade entronca cunha complexa construción identitaria na que median discursos vinculados a categorías sociais moi diversas. Porén, isto non xustificaría negar a relevancia discursiva do desexo nin obviar a importancia que ten para a construción da normatividade.

O fragmento que estamos comentando aínda inclúe unha segunda cuestión que cómpre analizar. Trátase da noción de avance social e a súa relación coa homosexualidade. Tal e como xa puidemos apreciar en case todas as conversas, o decorrer cronolóxico e o cambio social asociado ao aperturismo está ao servizo de ideoloxías e proxeccións identitarias extraordinariamente diversas. Por citar dous exemplos contrapostos:

- (i) Mateo, Cosme e Berto empregaban o aperturismo para criticar os rapaces que ligan no seu presente, argumentando que a relaxación das normas redunda na súa despreocupación por flirtear con mulleres. En contraposición, eles adscribíanse ao ideal da potencia sexual e así construían masculinidade heterosexual e adulta.
- (ii) Frida, Euxenia e Xosefa tematizan ese aperturismo ao contrastar entre diferentes xeracións a permisividade parental para saír da casa até altas horas da madrugada. O seu pasado censor permítelles construírse como mulleres adultas e heterosexuais que critican os axentes sociais que lles impedían flirtear durante a súa mocidade.

Nesta conversa, Celtia tamén conceptualiza o cambio social a través da expresión “non sei se é que nacín moi avanzada”, coa que se posiciona fronte ao que entende como unha “discusión que hai nesta sociedade” arredor do feito de “estar cun tío ou cunha tía”. O adxectivo “avanzada” destaca o posicionamento do individuo en termos de progreso con respecto ao tempo ou ideoloxía vixente no seu momento. Tal e como se presenta, fronte a un modelo de hexemonía constrinxente e pechado, o decorrer cronolóxico e as ideoloxías asociadas ao cambio fan que mude ou se reconceptualice en termos de avance. Desa maneira, Celtia non só se adscribe ao presente conversacional senón tamén á modernidade. O foco discursivo sobre o que recae esta reflexión está relacionado cunha “discusión”, isto é, un intercambio de opinións entre persoas que teñen diferentes puntos de vista e que forman parte dunha mesma “sociedade”. O substantivo “sociedad” outórgalle valor colectivo e asenta o debate sobre un modelo de organización que agrupa aos individuos, establecendo relacións entre eles de acordo con diferentes normas. Tales normas son, neste caso, as que se condensan na afirmación “estar cun tío ou con unha tía”. Así, retomamos a importancia que ten o obxecto de ligue e, máis aínda, a persoa seleccionada como parella, na proxección identitaria dos individuos. Con todo, a escolla entre ligar cun “tío” ou “unha tía” non se reduce simplemente a ser ou non ser homosexual, senón tamén a afastarse máis ou menos con respecto ao que se considera o patrón hexemónico: o malestar ou incomodo do que se desprende Celtia -“a min nunca me molestou” indexa *voices* sociais que presiden unha sorte de crítica, aglutinada no demostrativo “eso” e subespecificada en dúas cuestións:

- (i) Alúdese ao feito de que “dous tíos” “non poden ter fillos”. Como consecuencia podemos inferir unha das grandes finalidades do ligue. Se ben é certo que o reclamo sexual, incluso esporádico non é algo que se descarte, particularmente no caso dos “tíos”, o emparellamento e a progresiva integración na unidade familiar é unha meta a perseguir,

conforme as persoas van entrando na etapa adulta. Vimos esta cuestión en numerosas ocasións e agora desde o esaxero que rodea a expresión “vaise extinguir a patria española” para dar conta da importancia central no discurso desas voces ás que Celtia non se adscribe. Cabería, neste sentido, reflexionar tamén sobre unha maneira particular de entender as familias e na que o núcleo semellan ser os “fillos”. Nótese que o verbo que se emprega é “poder” -“non poden ter fillos”-, o que, en última instancia, omite a posibilidade de non querer telos, incluso en parellas heterosexuais.

- (ii) Cuestionábase a manifestación do desexo, materializada neses “bicos” que se recollen no sintagma “a quen lle dea bicos”. A percepción da homosexualidade desde a perspectiva da “sociedá” é o que xustifica que o grao de censura sexa maior ou menor dependendo da súa visibilidade pública, tal e como mostran os adverbios “dentro” e “fóra” desa “casa” que xa noutras ocasións describimos como un índice relacionado coa privacidade e o ligue: “cada un que faga o que queira dentro da súa casa e fóra tamén, tamén o facemos nós”. O interesante desta cuestión é que se debuxa un ideal de sociedade no que Celtia inclúe tamén a Sabela e Irimia baixo o pronome “nós” e no que a homosexualidade se sitúa á marxe. Deste esta perspectiva, Celtia adscribeas á heterosexualidade hexemónica. Porén, a confluencia cun cambio social que reivindica o mesmo individualismo ao que facía referencia Amadeo en “ahora somos máis individuales”, fai que a crítica colectiva deba ser subordinada “cada un que faga o que queira”.

Polo tanto, desde o punto de vista da hexemonía social, o feito de declararse gay, lesbiana ou heterosexual é algo máis que unha manifestación pública dunha determinada orientación sexual. Afastarse das normas pode causar *escándalo*, isto é, grande indignación e censura provocada, precisamente polo feito de ir en contra do que se considera obvio: “quen se vai escandalizar?”. Cando esta circunstancia se entrecruza cos discursos sobre o avance social, a autoadscripción á modernidade pasa pola tolerancia -“si un día mo pide o corpo pois cambiareime eu que sei”- ante o que se entenden como novos modelos de relacionamento. Porén, non leva implícita a autoadscripción a eles. No fragmento anterior, o que se tematiza é a maneira en que os individuos se relacionan coas valoracións sociais e como poden confluír con discursos sociais que os colocan en relación a valores atrasados ou *avanzados*. O contrario sería o que se narra no extracto seguinte, onde o aperturismo, a modernidade e o cambio social xa non se relaciona coa tolerancia á que se adscribía Celtia senón coas posibilidades que ofrece de impostar identidades sociais consideradas alternativas e, polo tanto, modernas.

Sabela	eu que sei ahora as adolescentes xa o fain porque es moda
Celtia	home eu non sería bollera por moda {<apelación> eh} porque tes que ser infeliz

Extracto 12

Xa vimos como en varias ocasións debuxaron a emerxencia de discursos sociais mainstream que sentan precedente para un novo modelo hexemónico que afecta ás mulleres e, agora, a homosexuais. A liberación feminina á que apelaba o grupo conversacional anterior é a mesma que acuñaba a Celtia de “egoísta” e “machista” cando defendía a súa pasividade durante o ligue. O presente fragmento actuaría en paralelo mais, tomando como referente as identidades sexuais porque reconece unha nova maneira de procesar socialmente a homosexualidade que se opón á hexemonía que acabamos de describir no extracto anterior. Fronte a esas *voices* que apelaban ás regras da “sociedad”, encontramos a posibilidade de adscribirse a grupos denostados como os se recollen no termo “bollera”, apelando a “modas”. Trataríase de regras máis ou menos pasaxeiras que remiten á época presente -“ahora”- e que rexen un grupo menos numeroso que o que recolle o ítem “sociedad”. Polo tanto, o individualismo sumado ás *modas* do presente indexarían unha modernidade á que elas tamén se adscriben só desde a perspectiva da tolerancia -“eu non sería bollera por moda”-, entre outras cousas, porque a heterosexualidade é un piar para definirse ao longo de toda a súa conversa.

g) Ti contas o de teu abuelo, así tamén conto eu

O extracto que presentamos a continuación correspóndese con practicamente o inicio da gravación. Non obstante, decidimos incluílo a esta altura da análise por motivos de ordenación. Inclúe un pequeno relato que o avó de Sabela lle conta cada ano -“tenme contado meu abuelo”- antes de saír de festa: “todos os anos que salgo en fin de ano”. O interesante é que, nesa historia, condénsanse algúns dos valores que opoñen o pasado ao presente e que rexen as regras sociais que definen non só o ligue senón tamén o emparellamento. Cabe destacar a importancia da variábel de xénero porque máis aló do carácter potencialmente didáctico que poida ter, o certo é que se establece un correlato entre a protagonista e a neta.

Sabela a min ten-me contado meu abuelo || e encima | sempre todos os anos | que salgo en fin de ano | porque vou cenar antes onde el || bueno | onde eles | {<pausa sonora> | díce-me | “tu non vaias | ensinando todo | {<apelación> eh} | non vaias ensinando todo que vou-che contar o que pasou | unha vez e:n | en {<nome de lugar> Sela} || eran como:: | unha tipa que era mui extravagante | mui:: | iba ensinando todo pa época que era | supuestamente | ¿no? ||

Celtia {<asentimento> hm} ||

Sabela levaba escotes | faldas | e: | e era novio doutro | que era moi guapiño | mui guapo | así tal | {<pausa> bah} | e: | nunha festa | a | a rapaza esta | andaba como: | por aí | non sei | acercándo-se-lles a todos | aínda que tiña | tiña mozo || e entonces colleu | e o mozo | foi-se pa onde outra | que era así como máis tapadi:ña | máis tal || e sempre me dice casou con esa | e non ca outra | e mira que a outra era máis guapa | máis despampanante | pero no |

casou coa outra | {<apelación> eh} || porque eso non ten que ver | así que
 tu non vaias ensinando todo" ||
 Irímia (risas) ||
 Sabela de verdá | cónta-mo cada ano || bueno | igual que o da ci# | o de que veño
 da cigüeña | pero ||
 Irímia (risas) ||
 Sabela (risas) || que ese xa é máis penoso ||

Extracto 13

Sabela reproduce a *voice* do seu avó e coloca como tema de conversa un suxeito feminino que responde á caracterización de “unha tipa que era mui extravagante”. Esa maneira de cualificala responde a alguén que chama a atención por apartarse do que é habitual ou mesmo razoábel. A variábel que se emprega ten que ver, en primeira instancia co seu vestiario, caracterizado porque “levaba escotes e faldas”. Se analizamos as prendas, vemos que se destacan non tanto as partes do corpo que cobren senón as que deixar ver. Trátase de dous reclamos sexuais por antonomasia: as pernas e os peitos que quedan parcialmente ao descuberto. Trataríase, polo tanto, dunha maneira de proxectar certa intencionalidade que se resume en andar “acerándoseles a todos” e que, como consecuencia, tamén indexa *extravagancia* no comportamento, fronte á “tapadiña”. Estabelécese un correlato entre o adobio físico e unha determinada maneira de proceder que, á súa vez, mostra unha relación entre o decoro na maneira de vestir e o decoro nas regras que rexen o ligue. Por ese motivo, a “extravagante” padece o que se entende como unha consecuencia negativa e a “tapadiña” recibe o beneplácito social, materializado no matrimonio: “e entón colleu e o mozo foise pa onde outra que era así como máis tapadiña, máis tal e sempre me dice: ‘casou con esa e non ca outra’”.

Así a todo, máis aló de mostrar a capacidade que ten a roupa para actuar como índice - incluso cando se emprega discursivamente- este fragmento tamén nos permite detectar algunhas das regras que fixan a “extravagancia” coa que se censura a primeira muller. A súa praxe condénsase na expresión “a rapaza esta andaba como por aí, non sei, acercándoseles a todos aínda que tiña mozo”. Retrátase, polo tanto un modelo de muller emparellada -“tiña mozo”- que rompe dúas regras: (i) a monogamia porque flirtea con outros homes e (ii) as expectativas de ligue porque o fai con “todos”. Fronte a ese ideal feminino que aspiraría a unha vinculación amorosa que máis tarde desencadearía en emparellamento, a pluralidade de homes á que alude o indefinido “todos” remite a un aproveitamento máis superficial e fugaz que lembra a esas rapazas “fáciles” que disgustaban a Mateo, Cosme e Berto. Ilústrase un ideal de hexemonía que circunscribe o ligue como un paso previo para o casamento co que se premia a actitude da “tapadiña”. Tanto é así que a falta de decoro subordina outras variábeis que se consideran de grande relevancia, tal e como pode ser a posesión dun físico que

sorprenda polas súa excelente calidade, isto é, ser a “máis guapa e despampanante”. Lembremos que a selección do obxecto de ligar ten grande impacto na autoconstrución masculina: en definitiva, esa é a lección que o “abuelo” lle transmite á súa neta -“tu non vaias ensinando todo”. O físico sería un criterio selectivo importante mais que necesariamente debe subordinarse cando alguén atenta contra os valores hexemónicos que se condensan no diminutivo afectivo “-iña”, asociado ao participio “tapada”, e que rexen o emparellamento así como as expectativas femininas.

Non menos interesante é observar o posicionamento de Sabela conforme o narrado porque nel subxace un ideal de cambio social ao que xa aludimos en varias ocasións. Nótese que a historia é contextualizada no pasado e que a adxectivación desas dúas mozas responde ás expectativas dun momento histórico moi concreto: “iba ensinando todo pa época que era supuestamente ¿no?”. Con esta afirmación, emerxe a voz discursiva de Sabela, dentro da narración para imprimir a incerteza -“supostamente”- que suscitan para ela os valores polos que se rexe o decoro no pasado. Desá maneira constrúe etapa vital como moza que está en época de ligar desde unha temporalización na que unicamente reproduce o discurso de seu avó e que, polo tanto, se afasta das regras pasadas ás que alude porque pertencen a outra “época”.

Estabéllese unha identificación entre esta anécdota e o conto “de que veño da cigüeña”, destacando entre eles unha certa gradación -“esa xa é máis”- na atribución do cualificativo “penoso”. De acordo con este adxectivo, o narrado provocaría unha mala impresión por ser desacertado ou inoportuno ao ter relación cun modelo de relato destinado a ensinarlles ás crianzas algo que descoñecen e que é tabú. O que Sabela coloca en cuestión, non é tanto aquilo que se narra senón o posicionamento no que a coloca o modelo discursivo escollido por seu avó. Impón nela unha determinada etapa vital caracterizada pola inocencia de quen non tivo ningún contacto coa sexualidade nin sequera de maneira indirecta. Aceptar escoitar esa mesma historia “todos os anos” e, polo tanto, aceptar o lugar no que a coloca tamén fai que, nese momento concreto, emerxa por enriba de calquera outra identidade a neta que constrúe seu avó.

Máis aló da performance que acabamos de detectar aínda cabería reflexionar desde un punto de vista diferente sobre a repercusión ou funcionalidade que ten afrontar a necesidade de ter que falar sobre ligar apelando á historia pasada dese avó. Sobre esta cuestión introducimos un interesante fragmento que xorde a raíz das grandes dificultades que afirman ter para desenvolver a tarefa que se lles suxeriu: “a ver que se fala”.

Celtia	porque ti contas de teu abuelo así tamén conto eu "¿que che que che parece ligar?" "nada miña abuela ligaba máis de xoven que de vella"
Irimia	(risas) (risas)
Sabela	(risas)

Celtia é-vos igual ||
 Sabela ai | pero eu contei unha historia mui interesante ||
 Celtia bueno | pois {<nome propio> Irimia} vai contar unha | pero é inventada ||
 Irimia (risas) || {<suspiro> ai} ||
 Sabela (risas) || (risas) ||
 Irimia depende | depende | a ver que se fala ||

Extracto 14

Na liña das obviedades ás que Celtia aludía cando dicía que non quería falar “das tías e os tíos, que van antes, que van despois, que son máis fácil e non fácil”, acúsase a Celtia de que “ti contas o de teu abuelo”. Falar do “abuelo” trae dúas implicacións:

- (i) Permite hipotetizar que a grande dificultade de tratar o tema de ligar reside na focalización discursiva sobre o eu precisamente porque, tal e como vimos, non só ligar senón tamén falar sobre ligar, constitúe un importante referente para a construción identitaria. A crítica de Celtia, establece unha comparación entre a “historia mui interesante” que defende ter contado Sabela e a “inventada” que lle propón a Silvia. No fondo, ilustra a premisa básica do construcionismo social que argumenta que para a performance identitaria non importa a veracidade do que se narra senón o uso discursivo que se fai do narrado, de “contar”.
- (ii) Asumir unha obviedade que se ridiculiza a través da expresión “miña abuela ligaba máis de xoven que de vella”. En última instancia, remite a discursos hexemónicos aos que xa aludimos e que circunscribían a pertinencia do ligue á franxa etaria da mocidade -“xoven”- pero non á idade adulta e moito menos á vellez -“de vella”.

No extracto que presentamos a continuación, observamos que o cambio social que se inicia nas historias dos avós non se detén en Sabela, Irimia e Celtia. Pola contra, elas eríxense como punto de partida para teorizalo e temporalizalo con respecto a “adolescentes” das que é necesario precisar a idade “quince ou dezaseis anos” e que constitúen unha subcategorización dentro da mocidade á que tamén se adscriben.

Sabela pero tampouco vexo | tu cuando eras adole | cente | o sea | tiñas quince ou dezaseis anos ¿ibas como van | ahora vestidas | por exemplo | a::s nenas? ||
 Irimia (risas) || no | nin de coña ||
 Sabela é que eu | ¿sabes? | eu flipo ||
 Celtia no | pero esa conversación non me gusta | porque a min tamén mo dixeron |
 Sabela o finde || pero: | ¿por que cho dixen# dixeron? ||
 Celtia entonces || eu que sei | cada vez | pois vámo-nos degenerando máis | pero ||
 Sabela porque estu# || atende | pero ¿tu ibas | {<pausa sonora>} ensinando todo | aí | toda pintadarrajada? | porque eu vexo que ||
 Celtia no::n | pero poñía máis escotes dos que poño agora | e agora é cando debería poñe-los ||
 Irimia xa | eu tamén
 Sabela xa | pero || pero tu ves a xente | atende | tu no | tu {<incomprensíbel>} ||

- Celtia ¿ou non? || eu fai que || cinco anos que non poño unha falda | si non é en verán ||
- Sabela pero tu {<incomprensíbel>} ||
- Celtia e eu con dezaseis anos poñía falda con medias e agora non | pois non sei | que me pasa | eu que sei ||
- Sabela xa | pero refíro-me | ¿tu a ti pareceche normal | como se comporta | {<pausa sonora> | a | hoy en día | as | as personas da túa edá? || ¿tu ves-te identificada ? || porque eu digo | mimá | é que eu con dezaseis anos | non era así || tan tonta | ta:n || claro ||
- Celtia no | si que foi un cambio || si: si | eso si que o noto | si ||

Extracto 15

Este fragmento ilustra con nitidez a construción identitaria do *eu*, empregando un uso discursivo, asentado sobre dinámicas de oposición interxeracional. A través dunha sorte de impersonalidade que inclúe ás tres participantes da conversa e se materializa na expresión “tú cuando eras adolescente”, Sabela constrúe unha etapa vital para todas. En particular, trataríase dunha subetapa posterior á *adolescencia* da que fala e na que a infantilización -“nenas”- xa non ten cabida. Para dirimir a fronteira entre os dous grupos identitarios que manexa, son relevantes dous parámetros:

- (i) o decorrer cronolóxico-vital que distingue idades computábeis, tal e como son eses “quince ou dezaseis anos” sobre os que se asenta a conceptualización social das etapas, e a súa relación co decorrer cronolóxico-histórico. Sabela emprega a temporalidade verbal en pasado, a través do verbo *ser*, e constrúe unha identidade pretérita que se opón á presente en base á idade e unha determinada maneira de comportarse en sociedade: “é que eu con dezaseis anos non era así”.
- (ii) a interacción entre o vestiario e os modos de comportamento durante o ligue que se recollen na pregunta: “ibas como van ahora vestidas?”. A crítica interxeracional ilustra un procedemento de construción identitaria que xa vimos en ocasións anteriores como naquela conversa en que as mulleres “vellas” chamaban “putas” ás novas por viaxar en coche cos rapaces. Xa daquela aludimos á coexistencia entre as normas que rexían o pasado e as dun presente -“hoy en día”- marcado por cambios sociais. Tamén destacamos a relevancia que tiña para a autoconstrución precisamente por empregar mecanismos de oposición e construír discursivamente un eu pasado sobre o que se asenta un eu presente como continuidade. Non só semella ser un unha constante este mecanismo senón tamén a conceptualización da sucesión das xeracións en base ao aperturismo social que en ocasións era acuñado de “libertinaxe”. Recupérase a conceptualización desa *extravagante* no tempo pasado e proxéctase sobre o presente, xa non como excepción deostada polos homes, senón como a norma que presiden as adolescentes: “pareceche normal como se comporta hoy en día?”. Nesta ocasión, distinguimos con nitidez as dúas dimensións da

norma: o valor prescriptivo que olla cara á realidade e a analiza de acordo cuns valores morais ou ben a compilación daquilo que responde a algo habitual. Así, fronte ás prácticas de adolescentes, encontramos a valoración interxeracional que se fai aplicando os esquemas propios. Á par da “falda” da que falaba o avó de Sabela, encontramos a idea de ir “enseñando todo” ou de ir “toda pintarrajeada” para caracterizar as “nenas do presente”. Nótese a insistencia no indefinido “todo” para destacar a esaxerada autoexposición feminina que indexa o verbo “enseñar”. O participio “pintarrajeada” non só permite ver a importancia do atractivo físico asociado ao emprego de diferentes produtos cosméticos senón tamén o posicionamento de quen as retrata. A sufixación “-arrajeada” denotaría o mesmo exceso que preside a vontade de expor o corpo como reclamo. Máis aínda se vemos a asociación que ten coa maneira en que se “comporta” e que se asocia coa falta de intelixencia á que alude o adxectivo “tonta”. O aperturismo social, asociado ao retrato dunha xeración da que se desvinculan pode aínda verse na expresión “eu que sei, pois vamos degenerando máis” ao asumir que esa autoexhibición pública como obxecto de ligue conduce irremediabelmente a transformarnos en algo que *dexenera* e, polo tanto, que empeora. Na historia dese avó coa que se retrata o pasado a censura social presentaba un problema de xénero ao retratar a interacción entre a exhibición feminina e a avaliación social que se materializaba na posibilidade de ser ou non seleccionada para casar. Porén, o cambio social, non só se plasma na súa tematización senón na mutación implícita que acompaña a avaliación da vestimenta feminina e o comportamento asociado. A relaxación das regras fai que emerxa a relevancia dunha xustificación en base ás etapas vitais que subordinan a problemática de xénero a unha cuestión de maturidade.

Así a todo, aínda cabería destacar unha certa discrepancia entre Sabela e Celtia, non só arredor da pertinencia de construírse desde a crítica por teren padecido antes as repercusións desta actividade: “a min tamén mo dixerón”. Cabe destacar significativamente a defensa dos “escotes” cos que identificaba a súa adolescencia -“poñía máis escotes dos que poño agora” - e, sobre todo, a pertinencia de facer uso deles no presente: “ahora é cando debería poñelos”. A través desta afirmación, observamos unha maneira diferente de entender o aperturismo asociado ao cambio social e no que a liberdade individual aposta pola lexitimidade para mostrar o corpo. Máis aló disto, subxace unha outra ideoloxía colectiva que ten que ver coa conceptualización da pertinencia para o ligue e a súa relación coas etapas vitais: se a exhibición do corpo se relaciona co reclamo sexual, situarse nunha época máis madura dentro da mocidade fai que cada vez sexa máis pertinente o exercicio do ligue. Polo tanto, o reclamo “debería” ser “ahora” máis evidente.

h) Síntese

Se ben é certo que unha das características que definen esta conversa é a notábel dificultade para abordar a temática de ligar, o certo é que a análise da súa negativa ante a proposición temática da investigadora constitúe unha vía moi interesante para accedermos a un ideal hexemonía que xa vimos en conversas anteriores. Alén diso, ao referirse ao “tema de conversación típico” engaden que a mediación ideolóxica non só afecta á práctica de ligue senón tamén á maneira en que se tematiza, unha circunstancia que encaixa coa importancia que teñen as interaccións coa performance identitaria e que encadra ben coa crítica que recibe sabela por focalizar a conversa nas anécdotas de seu avó e non en experiencias propias “ti contas de teu abuelo así tamén conto eu”. Así, detectamos dous tipos de información ben relevantes que xiran arredor: (i) dos aspectos que definen aquilo do que non queren falar e (ii) dos temas ou estratexias discursivas habitualmente empregadas para a construción discursiva das conversas sobre o ligue. Por unha banda, observamos un modelo de hexemonía que define o ligue de acordo con ideoloxías que asumen a heteronormatividade -“dos tíos de das tías”-, que aceptan a mediación das etapas vitais -“de novo lígase moito máis”- e que poñen de relevo a temporalización e a espacialización -“que se liga máis, de día ou de noite?”. Pola outra, detectamos que as conversas sobre o ligue posúen grande calado social -“estou aburrida”- e unha acusada topicalización que oscila entre os debates sobre o flirteo -“que van antes, que van despois”- e as expectativas de ligue -“que son máis fácil e no fácil”.

Así a todo, este grupo conversacional alíñase significativamente co anterior na conceptualización dun novo modelo de hexemonía, produto dun cambio social, que defende a pertinencia da axencia feminina con finalidade esporádica. A diferenza entre ambos reside no posicionamento que adoptan conforme a este discurso. No caso de Xiana, Mariña e Oriana estaba ao servizo dunha conceptualización da feminidade, feita por oposición á masculinidade, en base á madurez. Esta calidade adquirida progresivamente durante o decorrer vital era a que facilitaba a posibilidade de aceptar un esquema de flirteo igualitario ao que se adscribían. Porén, Irímia, Celtia e Sabela emprégano para mostrar un ideal de feminidade moderna que, ademais de construírse ao (i) adscribirse a novos esquemas que derivan axencia feminina, tamén pode emerxer (ii) unicamente desde a tolerancia cara a ruptura dos antigos códigos, apelando ao ideal de aperturismo do presente. No fondo, asistimos a un interesante debate sobre o cambio social e a emerxencia de novos discursos que poden chegar a converterse en hexemónicos. Acontece que, esa axencia feminina que en principio se entendía como igualitaria e liberadora, pasa a ser unha presión social para construír modernidade. De aí é de onde xorde a necesidade que ten Celtia de xustificar as súas opinións -“ten que ser moi raro pa que eu vaia”- ou a escasa “modestia” da que é acusada Sabela cando afirma que son os homes os que ligan con ela e non ao revés. Resulta moi

interesante o uso conversacional que fan das *voices* a través das que se vehicula a censura social, materializadas nos apelativos “egoísta” e “machista”. Neles, condénsase a crítica a:

- (i) ancorarse nunha vella hexemonía para evitar os potenciais perigos que conleva un modelo axente que até o momento só era asumido polos homes.
- (ii) subordinar a reivindicación implícita que trae consigo o feito de ser axente desde o punto de vista do xénero, precisamente porque se apela a un modelo-B igualitario.

Os medos perante a axencia feminina aínda nos permiten perfilar unha metodoloxía que corrobora moitos dos trazos que xa foron apuntados noutras ocasións: (i) a pertinencia do carácter indirecto tanto no requirimento como na aceptación -“fálame só porque lle veño falar”-, (ii) a repercusión identitaria que ten a negativa -“necesito como a seguridade de que el veña”- e, como consecuencia, o risco que conleva aventurarse -“<se> che interesa de verdá pois eu creo que non te tiras”- ou (iii) a relevancia da reciprocidade -“aínda que sea recíproco”. Á par, mostran a presión social que rodea o exercicio de ligue, particularmente cando introducen a caracterización das “rapazas Erasmus” e das “adolescentes”. Mentres que no primeiro caso destacan a relaxación das normas que ditan a cautela á hora de ser axente por causa de escapar ao círculo de relacionamento máis inmediato, no segundo é a irreflexividade e a inmadurez propia desa etapa vital é a que permite transitar pola hexemonía.

A novidade que introduce esta conversa con respecto a todas as anteriores é a tematización explícita da sexualidade que vén a confirmar a asunción da heterossexualidade como norma mais que tamén engade algúns matices cando se entrecruza cos discursos arredor da modernidade e o cambio social. Para podermos comprender esta exposición, non debemos esquecer que, mais aló dos discursos hexemónicos que median en todas as representacións discursivas, asistimos a unha performance identitaria que as moldea de acordo cos intereses e finalidades dos individuos. A heteronormatividade pode detectarse con nitidez na afirmación “<os gays> son moito máis directos que as mulleres e os homes” porque só a homosexualidade elimina o solapamento que, por defecto, se establece coas categorías de xénero. De feito, esta conversa é ben interesante tamén para afrontarmos a dialéctica entre a sexualidade e o desexo sexual. Enténdese que a homosexualidade, en particular o “bollerismo”, constitúe o resultado dun tránsito ou proceso de descuberta -“darse conta”- que ten inicio nunha situación previa á que se lle atribúe unha categorización non marcada, polo tanto, heterossexual. Todo o que acontece no medio é un abandono progresivo da hexemonía que pode detectarse a través a selección dos obxectos de ligue. Empregan o cruce entre xénero e sexualidade para destacar dous polos opostos “home” vs “muller” e a “melená” para establecer diferentes graos de afastamento con respecto á prototipicidade. Distinguen: (i) os “homes normais”, (ii) os “homes con pelo longo”, (iii) unha “tía coma un home con melená” e (iv) as *mulleres normais*. Así a todo, se ben é certo que a homosexualidade semella constituír un desvío, tamén o é que a súa conceptualización non renuncia á interacción con

discursos que definen o xénero e que agora distinguen “gays” de “lesbianas”. O resultado é un esaxero que toma como punto de partida discursos aplicados á realidade heterosexual. Por iso os gays serían extraordinariamente directos e desprendidos no requirimento mentres que as lesbianas investirían demasiado tempo en ligar, pois, en definitiva, aquilo ao que aspiran é ao emparellamento.

Nesta conversa aínda detectamos un choque de hexemonías -“discusión que hai nesta sociedade”- que presenta certas similitudes con respecto ao que se xera por causa da axencia feminina. Recóllense as *voices* de quen cuestiona a pertinencia da homosexualidade, particularmente da súa visibilización pública -“quen lle dea bicos”-, apelando a discursos vinculados co emparellamento como é a conformación dun determinado modelo de familia heterosexual -“non poden ter fillos”. Á par, incorpóranse dúas perspectivas que ilustran o cambio social: a tolerancia coa que se identifica Celtia -“non sei se é que nacín moi avanzada”- e a adopción do que se considera unha moda -“bollera por moda”. En última instancia, non debemos esquecer que a crítica é un importante mecanismo de autoconstrución. De feito, nesta conversa, tematízase como tal no momento en que emerxe a crítica interxeracional -“esa conversación non me gusta porque a min tamén mo dixeron”.

CAPÍTULO IV

CONCLUSIONES

4.1. CONCLUSIÓNS XERAIS

Os resultados desta investigación revelaron a existencia de múltiples significados sociais vinculados ao concepto de *ligar* que actúan en paralelo coas caracterizacións feitas no contexto dos estudos anglófonos para actividades similares como “dating”, o que viría significar “saír con alguén ou estar con alguén”. Mentres que algúns traballos definen este concepto como o paso previo a unha relación de parella (Mongeau & Johnson 1995), outros inclúen a finalidade sexual (Mongeau & Kendall 1996). Para nós suscita maior interese a perspectiva de Chornet-Roses (2006) un dos pioneiros en consideralo como un termo significativamente ambiguo. Nesta tese de doutoramento, empregamos unha perspectiva analítica similar á súa e, quizabes por ese motivo, tamén incidimos na flexibilidade e na mutabilidade que ofrece o concepto de *ligar*. Así a todo, mentres que o interese de Chornet-Roses reside, fundamentalmente, na delimitación de discursos sobre o “dating”, este traballo coloca o foco de atención na interacción que pode producirse entre ideoloxías e performances identitarias, contextualmente mediadas. Se ben é certo que poden detectarse certas similitudes entre “dating” e *ligar*, tamén son relevantes algunhas diferenzas que atinxen, por exemplo, á planificación e/ou contacto previo ao que aluden Mongeau & Kendall (1996).

Desde un punto de vista formal, *ligar* enténdese como o resultado de tres fases que se suceden e que poden estar protagonizadas por homes ou mulleres, segundo corresponda. Para unha maior comodidade analítica e concreción das peculiaridades de cada estadio empregamos os termos: provocación, flirteo e resolución. A provocación é unha fase con claro protagonismo feminino. Tanto é así que, cando aparece, sempre é atribuída a mulleres. Caracterízase pola súa natureza indirecta e porque pode detectarse en sutilezas como un cruce de miradas ou un paseo insistente. De feito, non debe entenderse como unha acción proactiva senón máis ben como un chamamento ao requirimento masculino. Estudámola con profundidade nas conversas de homes e incluso detectamos a maneira en que pode ser empregada para performar masculinidade. Lembremos, por exemplo, a conceptualización dos “zorrós” e das “estreitas” levada a cabo por Paulo, Martiño e Tomé para aínda explicar que, se a provocación promove o flirteo dos homes, tamén debe anticipar unha resolución que actúa en favor daquilo que demandarían.

O flirteo caracterízase porque, nel, o sector masculino adopta un rol axente máis ou menos evidente, aínda que non necesariamente explícito, para mostrar interese e solicitar reciprocidade. Constitúe o núcleo central da definición de ligue porque non só é o estadio sobre o que máis se debate senón tamén o que sofre as maiores modificacións por causa dun

ideal de cambio social que motiva certas redefinicións. A tematización discursiva do flirteo xira arredor (i) da concreción dunha metodoloxía que poida garantir o éxito masculino durante a resolución e (ii) dos numerosos problemas que motivaría a negativa feminina precisamente polas garantías que debería ofrecer a boa praxe masculina. A máxima *ter estilo e saber facer* que caracteriza os *picaflores* condensa non só a necesidade de posuír un bo método senón tamén este correlato que garda coa resolución, pois, acontece que, se a axencia no flirteo constitúe un índice de xénero, a reacción das mulleres non deixa de ser unha vía que permite avaliar a masculinidade que está en xogo. Esta idea está na base das dúas conversas de rapaces que analizamos e que oscilan entre (i) criticar a presión social que rodea a axencia que lles vén imposta e (ii) debater sobre a pertinencia de simplificar ou non as técnicas de ligue -“non andar con caralladas”- para evitar malentendidos e, como consecuencia, ser rexeitados. As queixas proferidas por Xián, Alberte e Denís ao verse obrigados a seren axentes encaixan significativamente coa necesidade de empatía á que apelan Oriana, Mariña e Xiana cando elaboran un catálogo de posíbeis reaccións, en función maneira en que son requiridas. Cómpre, neste sentido, reparar na figura dos “babosos” como suxeitos que condensan un proceder directo e infrutuoso que evidencia a relación entre o tipo de requirimento masculino, a visibilización máis ou menos explícita das súas expectativas e a repercusión que ten todo isto na resolución feminina.

A acentuada responsabilidade dos homes no éxito de ligue está detrás da idea de que as mulleres son suxeitos a quen hai que convencer, isto é, conquistar. De aí é de onde xorde a metáfora do cazador que non sempre *caza* ou as aspiracións a que algunha muller *caia na rede*. Así a todo, cando alguén pesca ou caza, tamén explora o terreo da persuasión para motivar que mulleres acepten ser presa. A necesidade de enganalas xorde, en última instancia, da significativa discrepancia que rodea as aspiracións que perseguen. Aos homes atribúeselles unha vontade sexual que se concreta nos *picaflores* e se constrúe de acordo coa fugacidade, a ausencia de vinculación afectiva e a falta de exclusividade. En contraposición, as mulleres serían as que aspiran, fundamentalmente, a unha vinculación afectiva que, co tempo, derivaría no inicio dunha relación de parella. Unha distribución de expectativas similar a esta foi documentada por Mongeau, Jacobsen & Donnerstein (2007) para o concepto de *dating* ao afirmar que mentres que os homes manifestan vontade sexual durante as citas, as mulleres declaran interese por procurar novas amizades ou simplemente por pasalo ben. O paradoxal das expectativas diverxentes entre homes e mulleres durante o ligue é que xeran un tira e afrouxa moi interesante que pode conducir a que o cazador caia, sen querer, nunha rede feminina de afectos. Así é como explicamos o temor que profesan Martiño, Paulo e Tomé perante a idea de ligar moitas veces cunha mesma rapaza e quedar *pillado*. A alternativa idónea a isto residiría nun modelo masculino de axencia esporádica e descomprometida que

dá prioridade á cantidade de mulleres coas que se flirtea e que, ao final, se asocia a expectativas estritamente sexuais.

Así a todo, non podemos esquecer que unha vía decisiva para construír masculinidade é a adopción do papel protagonista durante o flirteo, en particular, unha axencia que require esforzo para cazar a presa desexada e que, á súa vez, serve de instrumento para a avaliación social, en función da resposta feminina. Isto explica que a masculinidade se sitúe nun dilema permanente entre o esforzo por acadar un bo método para minimizar riscos -“andar aí con caralladas”- ou simplemente dar prioridade á cantidade: “todo o que caia na rede é peixe”. A necesidade de equilibrio entre ambas dimensións non só é empregada ao servizo da performance identitaria que opón, por exemplo, os rapaces urbanos aos do rural na conversa de Xán, Alberte e Denis, senón que tamén sería a que explicaría o rexeitamento das rapazas consideradas demasiado “fáceis” na de Mateo, Cosme e Berto. Porén, para alén da diferenza entre expectativas sexuais ou afectivas, a selección dun suxeito de ligue está na base da propia autoconstrución e ou realización. Ese é o motivo polo que, en moitas conversas, se detecta a tematización dun “filtro”. Na de Xiana, Mariña e Oriana observamos con nitidez como, ao elaborar unha tipoloxía de rapaces máis ou menos dispoñíbeis e aceptábeis, constrúían, como se cun espello se tratase, identidade propia en termos de rapazas novas, de clase traballadora e cualificada, urbanas e heterosexuais.

Se ben a máxima *ter estilo e saber facer* condensa a necesidade dun bo método de ligue, os parámetros que definen este estilo poden rastrexarse na expresión *falar sen dicir* que acuñan Paulo, Martiño e Tomé e coa que distinguen dous planos de acción: (i) un plano explícito que remite á toma de contacto coa destinataria desexada, empregando temas de conversa superfluos e (ii) un plano implícito que alberga as verdadeiras intencións, transmitidas só de maneira indirecta, a través de *sinais cognitivas*. Aínda poderíamos distinguir dous subplanos que caracterizan, por unha banda, os contidos indirectos que os homes *envían* e, por outra, os que quixerían mostrar mais non poden porque conlevaría o fracaso de ligue. É aquí onde podemos observar, unha vez máis, a disparidade de expectativas: o sexo para os homes e a vinculación interpersoal para as mulleres. Se a isto sumamos a problemática que supón unha negativa, non resulta estraño que nalgunha ocasión xurdan as *cuñas* como pequenas seguridades que dan pistas sobre a resolución feminina antes de que a solicitude sexa demasiado evidente como para abortala sen repercusións identitarias. Así a todo, o carácter indirecto vai máis aló das accións dos homes porque afecta ás mulleres no estadio da provocación e tamén no da resolución. Lembremos, por exemplo, como na conversa de Oriana, Mariña e Xiana, a mala praxe masculina conducía a un maior ou menor acto de conciencia feminino que redundaba en ser máis ou menos directa na negativa.

Esta tese aborda con especial interese a existencia de potenciais mudanzas discursivas, feitas desde un ideal de cambio social que parece ter impacto en ideoloxías hexemónicas. Nas

conversas que analizamos, a delimitación de diferentes períodos cronolóxicos aos que decidimos denominar *antepasado*, *pasado* e *presente*, está relacionada coa existencia do que Mateo, Cosme e Berto acuñan como *tempos* cando falan da mocidade. Constituirían períodos vitais construídos en relación a actividades socialmente marcadas, como o ligue, que poden sufrir alteracións por causa de *modas* que converten potenciais mudanzas en índice que imprimen modernidade. No caso que nos ocupa, asistiremos a unha recodificación do sistema tripartito de ligue que visibiliza expectativas esporádico-sexuais femininas e defende o papel axente das mulleres durante o flirteo. Esta circunstancia non é un feito menor porque dá lugar á coexistencia de dous esquemas sobre os que reflexionaban Oriana, Mariña e Xiana e/ou debatían Irimia, Sabela e Celtia. Fronte a un modelo-A que presupón o papel axente con finalidade sexual-esporádica para os homes e o receptivo-afectivo para as mulleres, emerxe un modelo-B asentado sobre a noción de igualdade que fai que homes e mulleres poidan adoptar o mesmo rol, tanto con finalidade esporádica como de compromiso. Dito isto, a focalización discursiva, produto da tematización de cambios sociais, semella que sempre recae sobre a axencia feminina con finalidade esporádica, pois, é aquilo (i) que defende Oriana fronte á percepción que teñen os “homes inmaturos”, (ii) o que reivindicán Xíán, Alberte e Denís para minimizar o problema que supón ser axente no caso dos homes e tamén (iii) o que percibe Celtia como presión cando recoñece como conflitiva a súa defensa da receptividade feminina. Tendo en conta posicionamentos coma estes, cabería argumentar que a axencia no flirteo constitúe un índice decisivo para construír simultaneamente feminidade e modernidade. Neste sentido, son importantes certas matizacións que encontramos nalgúñas conversas e que procuran encaixar a performance feminina nun contexto no que a distribución do rol axente-receptor xa non ten correspondencia por sexos e, polo tanto, non permite unha performance de xénero, feita en base ao protagonismo de homes e mulleres. Mariña, Xiana e Oriana abordan a axencia feminina moderna de acordo con dúas variábeis ás que xa aludimos: o método e as expectativas. Así, fronte a unha axencia demasiado explícita e desprendida que indexa masculinidade, encontramos feminidades construídas desde a sutileza que apela ao *xurdir* progresivo da vinculación entre dúas persoas. Non menos interesantes son os posicionamentos de Celtia cando introduce na súa conversa as *voices* sociais de quen a acuña como “egoísta” e “machista” por negarse a ser axente. Estes dous apelativos permítenos vislumbrar un novo ideal de hexemonía que apela á igualdade e á liberdade feminina que defendía Oriana e que agora Celtia concibe como presión social.

A percepción dunha mudanza social que se condensa tanto na axencia feminina como, sobre todo, na vontade sexual esporádica, tamén pode detectarse nalgúñas conversas de homes. Vimos, por exemplo, como Mateo, Cosme e Berto retratan as rapazas do presente cando se adscriben á masculinidade hexemónica que rexía o pasado e que se opón a todos eses rapaces para os que o desexo sexual xa non é unha prioridade. Neste contexto é onde

emerxen as mulleres novas que ligan con vellos porque non teñen alternativa, as que apelan ao “amor libre” ou esas nenas que acceden a prematuramente a información sobre o sexo e que, como consecuencia, o demandan antes do que lles correspondería e perante a rapaces aos que non lles interesa.

Para comprendermos a conceptualización do cambio social e a súa relación coas performances dos individuos non debemos obviar a construción discursiva do *tempo* pois, aquilo que define o *antepasado, pasado e presente* non é un período cronolóxico cuantificábel senón un marco conceptual construído en base a tres variábeis: o decorrer temporal, a etapa vital dos individuos que protagonizan cada período e o posicionamento de quen fala. Así, (i) o antepasado sería o momento no que os pais ou os avós ligaban, (ii) o pasado acostuma ser o período no que ligaba quen fala e (iii) o presente aquel no que se pode ligar -nas conversas de persoas mozas- ou no que se reflexiona sobre esta actividade, sendo consciente das sucesivas *modas* que xorden en cada época -nas conversas de persoas adultas. Máis aló da temporalización, a espacialización (De Fina 2009) vai ser un importante índice para construír modernidade porque garda relación con certas ideoloxías sobre o cambio social. Son moitos os exemplos que poderían sinalarse mais quizabes sexa destacábel a caracterización que fan Frida, Euxenia e Xosefa do *teleclub* da súa aldea: deixou de ser un lugar que motiva as performances de xénero e etapa vital relacionadas co ligue para colocar nun primeiro nivel un ideal de modernidade que pasa pola defensa dunha etnicidade esmorecente.

Recuperando o concepto de “*live stages*” de Eckert (1997), mostramos que o decorrer cronolóxico aplicado á experiencia vital dos individuos dá sentido a unha división da propia biografía en etapas vitais. Tendo en conta unha actividade connotada socialmente, neste caso o ligue, e a súa relación do desexo sexual distinguen catro grandes etapas: nenez, mocidade e idade adulta, ás que se podería sumar a vellez. Caracterízanse porque o despertar sexual, asociado ao inicio de ligue, marca o salto da nenez cara á mocidade e o cese, vinculado ao emparellamento monógamo, o tránsito cara á idade adulta. Tal e como se presenta a mocidade non só é o momento propicio para ligar senón tamén o socialmente lexitimado. Como consecuencia, o ligue constitúe un importante índice que, máis aló de estar ao servizo dunha performance de xénero feita en función da distribución das axencias e das expectativas, tamén semella estar por detrás das performances etarias. O irremediábel decorrer cronolóxico fai que a mocidade poida ser ou non aproveitada de acordo con aquilo que a define. É neste sentido no que se entende a máxima *son tempos que non volven* sobre a que se constrúe a performance adulta de Mateo, Cosme e Berto. Neste mesmo sentido, tamén debemos comprender que, en termos hexemónicos, dous individuos que flirtean deban pertencer á mesma etapa vital, preferibelmente a mocidade. Desta afirmación deixa constancia (i) Amadeo cando lle di a unha nena que *coma e medre* para poder ligar con el, (ii) Mariña,

Xiana e Oriana ao desbotar a “pequechos” e “vellos” e (iii) Martiño, Paulo e Tomé cando colocan a posibilidade de ligar cunha profesora.

O tránsito cara á idade adulta, entendido como o cese do ligue resulta particularmente conflitivo para a performance masculina porque, tal e como vimos, durante a mocidade apela ao sexo esporádico que demanda a voracidade sexual. O emparellamento recodifica os parámetros que a definen porque, en calquera tipo de vinculación heterosexual, subxace a monogamia como norma. Esta idea está por detrás do conflito entre rapaces emparellados e non-emparellados ao que aludían Martiño, Paulo e Tomé cando falaban dos “zorrós” ou da tematización dun modelo de relacionamento alternativo que recibe o nome de “relación aberta”. O curioso desta cuestión é que o emparellamento se presenta como unha consecución lóxica do cambio de etapa até o punto de supor o propio salto. Existiría, polo tanto, unha predisposición socialmente lexitimada para que, co decorrer vital dos anos, incluso os homes lle dean prioridade á vinculación e non ao sexo. Por detrás desta idea tamén está a conceptualización da adolescencia como unha subetapa caracterizada en base á impetuosidade e irreflexividade, só lexitima por tratarse dun período iniciático. De feito, na bibliografía anglófona sobre a construción ideolóxica do “dating” encontramos certos traballos que detectan como os individuos enfatizan máis ou menos sobre aspectos relacionais do que físicos ou sexuais na selección dos destinatarios ou destinatarias en función da idade (Levesque & Caron 2004). A particularidade que presentan algunhas das nosas conversas é que o emparellamento monógamo e estábel se presenta tan lexitimamente inevitábel como contrario á natureza instintiva dos individuos. Isto explica que Mateo, Cosme e Berto o aborden desde a resignación que encerra a expresión *amarrarse* e que conduce a exercer de mediador dentro dun núcleo familiar no que a parella entra a formar parte e que pode requirir esforzos para manterse cohesionado.

Cómpre aínda destacar que este emparellamento monógamo tamén semella entenderse como un proceso gradual de acomodación. Nel subxace unha noción de estabilidade progresiva que ten como punto de inflexión a decisión de introducir a parella no núcleo familiar propio e que está por detrás da maior ou menor repercusión que ten calquera ruptura, tal e como recollen pormenorizadamente Mariña, Xiana e Oriana ou Virxinia, Adela e Concha. De feito, a adscrición ou non á gradualidade pode estar ao servizo de performances identitarias como a de Xián, Alberte e Denís cando se desvinculan dunha ruralidade irreflexiva que relativiza a hexemonía ou como a de Virxinia, Adela e Concha cando debaten a súa adscrición a unha modernidade que non respecta os ritmos do pasado. No fondo, o emparellamento, que noutras ocasións se tematiza desde o matrimonio -particularmente nas conversas de persoas adultas- ilustra un punto de inflexión identitario decisivo que recodifica o eu-individual mozo que liga nunha sorte de eu-dual no que se integra a parella e que actúa en paralelo cun eu-familiar novo.

O ligue aínda nos permite detectar a estreita vinculación entre xénero e sexualidade á que aluden autoras como Ehrlich et al. (2014) ou Bucholtz (2014) porque, tanto na provocación como no flirteo ou na resolución, vai implícita a idoneidade do obxecto de ligue seleccionado ou requirinte. O primeiro que cabería destacar é que a homosexualidade non ten cabida na esquematización do que se asume por defecto. Dito isto, a conversa de Irimia, Sabela e Celtia engade importantes matices, particularmente, cando se entrecruza con discursos arredor da modernidade e do cambio social. Destacan a existencia dun conflito que oscila entre a crítica á homosexualidade, a defensa e a autoadscripción a ela por *moda*. Á par, a maneira en que se conceptualiza a súa natureza pode contribuír ás discusións que se teñen xerado arredor da posibilidade de identificar identidades sexuais (Bucholtz & Hall 2004b) ou simplemente a construción discursiva do desexo sexual (Cameron & Kulick 2003, 2006). Enténdese a homosexualidade como un proceso de descuberta ou tránsito, materializado en destinatarios e destinatarias de ligue que se afastan gradualmente da prototipicidade que condensan os “homes normais”, por oposición ás mulleres normais. Alén diso, ao establecer subdivisións entre “gays” e “lesbianas” observamos como o punto de partida para a súa caracterización son os mesmos discursos de xénero que detectamos para heterosexualidade mais que agora son vistos dende o prisma do esaxero, isto é, desde a heteronormatividade.

De feito, esta tese de doutoramento non só procura capturar discursos ou ideoloxías hexemónicas que rexen a vida dos individuos cando se relacionan co ligue. Tamén está interesada en analizar a maneira en que homes e mulleres se posicionan ou son posicionados, isto é, como constrúen identidades cando interaccionan sobre ligar con persoas coas que manteñen algún tipo de vínculo afectivo. Polo tanto, asume os ideais que presiden o construcionismo social (Cameron 1998; 2009), a performance (Butler 1990) e a perspectiva indexical da que Ochs (1992) foi pioneira dentro dos estudos de lingua e xénero. Alén diso, se ben é certo que, inicialmente, o noso interese residía no estudo das estratexias que empregan varios grupos de individuos para performar xénero e sexualidade, a análise descubriunos que resulta extremadamente complexo desvincular unhas categorías identitarias doutras, tal e como argumenta a perspectiva interseccional e, en particular, Pia Pichler (2009) co seu amplo traballo sobre feminidades e mocidade. Os resultados mostran que o xénero e a sexualidade non son algo que existe senón que se produce e interactúa con outras variábeis porque as persoas manexan discursos ou normas sociais altamente complexos.

No noso corpus aínda resulta evidente a importancia das narrativas como mecanismo de construción identitaria (Benwell & Stokoe 2006, De Fina & Georgakopoulou 2012). Xa falamos do control que exercen os narradores e narradoras sobre o narrado para xustificar performances adscritas ao seu presente máis inmediato: reconstrúen planos temporais pretéritos e contextualizan neles historias que repercuten sobre a maneira en que se presentan a si mesmos. Resultou particularmente interesante a superposición de voces que acompañan

as narrativas sobre ese antepasado que puidemos ver na conversa de Amadeo, Nemesio e Lourenzo. Non só se erixe como a base do presente senón que ademais serve para trazar o dexenerar social progresivo ao que tamén alude Celtia.

Tal e como xa apuntamos, o decorrer temporal adoita concibirse como un aperturismo que subordina as regras sociais e conduce cara ese individualismo ao que aludían Amadeo, Nemesio e Lourenzo. Esta ideoloxía foi altamente produtiva na conversa de Cosme, Mateo e Berto. Lembremos que se adscribían a un modelo de masculinidade hexemónica, reforzado pola oposición que establecían entre a súa mocidade e a de todos eses outros mozos do presente que subordinan a importancia do ligue ao botellón. De feito, a oposición constitúe un dos mecanismos máis produtivos para as construcións de xénero e sexualidade debido a que ambas categorías se conciben desde unha perspectiva binaria que opón homes a mulleres, homosexuais a heterosexuais ou gays a lesbianas.

Así a todo, o enfoque xeracional que inclúen as conversas de mulleres adultas aínda nos permite observar outras tácticas como a autorización-deslexitimación (Bucholtz & Hall 2004a; 2004b; 2005). Ao recoller os impedimentos para ligar que profesaban as súas familias, destacan a posibilidade de que uns individuos teñan a capacidade de impoñer ou censurar as identidades dos demais. Neste caso, observaríamos como as restricións familiares inciden directamente sobre a performance desas mulleres cuxa mocidade deixa de medirse en base á pertinencia e experimentación do ligue para entenderse como unha etapa na que se podería producir e na que individuos se constrúen a partir das imposibilidades para facelo. Foi particularmente interesante a conversa de Euxenia, Frida e Xosefa porque ilustraba algunhas estratexias desde a recodificación da hexemonía que comporta o entroido en Castiñeira. Así a todo, tanto esta como a de Virxinia, Adela a Concha ilustran un ideal de feminidade que apela ás restricións que lles impedían ser libres no pasado, opoñéndose aos homes e tamén a un presente como adultas marcado polo aperturismo que preside o ideal de cambio social que afecta ás xeracións novas do seu presente. De feito, non só as restricións senón tamén as críticas interxeracionais son interesantes procedementos indexicais. Sirva de exemplo a crítica que comandaban as “vellas” que lle chamaban “putas” ás novas que viaxan con homes en coche e que documentan Amadeo, Nemesio e Lourenzo. Para alén de ilustrar unha superposición de hexemonías, mediadas polo cambio social, tamén se documentaba unha performance etaria e de xénero, feita, unha vez máis, por oposición.

Un dos argumentos centrais deste traballo é que o xénero emerxe en relación con outras categorías identitarias. Porén, aínda nos gustaría destacar que a intersección se produce entre macroidentidades e outras máis específicas que non por iso son menos relevantes. Así, fronte ao xénero, sexualidade, clase, etnicidade ou etapa vital, encontramos a amizade e a modernidade, entre outras. Xa vimos con profundidade a capacidade mediadora da modernidade por causa da extraordinaria relación que existe entre o ligue e o cambio social. Á

par, tamén a amizade resulta crucial, por exemplo, na conceptualización do flirteo e da súa relación coa performance masculina. Acontecería que, se a masculinidade hexemónica se constrúe apelando á voracidade sexual, a amizade actuaría como un inhibidor cando o obxecto de ligue suscita o interese dun par. Este ideal de camaradería podía detectarse con nitidez nos “ganchos” necesarios para transitar polas normas do “permite” no antepasado de Amadeo, Nemesio e Lourenzo. Lembremos que se empregaba para ilustrar un ideal de aperturismo social progresivo que abrangía desde esa excesiva rixidez dese antepasado, a censura no pasado e o relativismo individualista do presente.

A interacción entre marcroidentidades con outras de menor rango aínda pode verse nalgúñas mudanzas de perspectiva que poderían interpretarse en termos de coherencia mais que na verdade están ao servizo de performances máis complexas. Un dos mellores exemplos sobre esta cuestión pode ser a maneira en que Mateo reconduce a crítica ás rapazas novas do presente que procuran un encontro esporádico, repetido e superficial con homes. Fronte ao cuestionamento dun modelo ao que denominan “fáciles”, describen a investigadora desta tese de doutoramento como alguén que non ten parella porque opta por un modelo que denominan “amor libre” e que se analiza positivamente ao entender que mocidade “é o tempo de vivir e de andar solto”. Así, emprégase a diverxencia de expectativas entre homes e mulleres para caracterizar as “fáciles” e para performarse a si mesmos como homes selectivos. Porén, bótase man da mocidade como etapa propicia para o ligue, así como da súa fugacidade para evitar censurar alguén que os está gravando e que ademais pertence á súa familia. Emerxe, polo tanto, unha identidade familiar que subordina, ou cando menos coloca en pausa, a performance de xénero.

4.2. DIRECCIÓNES FUTURAS DE TRABAJO

Nesta investigación adoptamos unha metodoloxía cualitativa que non procura acadar relevancia estatística para as opinións dos individuos que forman parte do noso corpus senón descubrir ideoloxías subxacentes ao ligue e detectar a maneira en que se empregan para construír identidades de xénero e sexualidade, contextualmente mediadas. Un dos maiores problemas que rodea a análise que presentamos é a acentuada redundancia de contidos, o que, en ocasións, pode resultar tedioso durante a lectura. Asumimos este risco por considerar que o contrario distorsionaría o impacto de discursos que se definen como hexemónicos precisamente pola súa reiteración. É posíbel que o modelo analítico empregado, por ser tan interdisciplinar, poida afectar ao nivel de profundidade acadado. Estimamos que en xeral é satisfactorio mais, en todo caso, non cabe dúbida de que a lectura insistente das transcricións que se inclúen en anexo pode traer consigo novas apreciacións que serán tidas en conta para futuras investigacións. De feito, a importante eiva académica que pode detectarse nos estudos de lingua, xénero e sexualidade dentro do contexto galego e hispánico, motiva que esta tese de doutoramento teña vontade de continuidade. Poderían desenvolverse, por exemplo, futuras e interesantes investigacións simplemente modificando as variábeis sociais que definen os individuos que participan neste corpus:

- Resultaría de grande interese implicar a homes e mulleres en conversas mixtas para explorar con profundidade a influencia do principio relacional nas performances identitarias ou incluso para reflexionar sobre a repercusión que ten nas parellas adultas a reconceptualización do eu-individual cara o eu-dual cando o segundo membro a da parella está presente.
- Cabería a posibilidade de explorar a relación entre a elaboración discursiva das etapas vitais e o ligue, tomando como punto de partida conversas nas que participen persoas que se adscriben a rangos etarios como a nenez ou a vellez. Desá maneira, poderíamos acceder a un xogo de planos temporais maior que o que xa vimos e entender como se olla desde outras perspectivas a ausencia, o espertar, o mantemento e/ou a perda do desexo.
- Non menos relevante sería explorar colectivos LGBT+ porque, tendo en conta o retrato da homosexualidade que observamos nestas conversas, a adscrición a identidades que escapan da heteronormatividade de seguro que estará fortemente marcada por discursos arredor do cambio social e por unha oposición significativa con respecto a certos elementos que definen o ligue hexemónico. Esta abordaxe permitiría introducir a lingüística galega no desafío actual que rodea a conceptualización teórica da sexualidade e a súa relación co

xénero, tomando partido no debate entre quen aposta pola deconstrución das categorías, quen trata de delimitar a súa relevancia nas performances ou quen procura detectar a relación e os matices que fan interaccionar a emerxencia de identidades sexuais coa maneira en que se concibe o desexo sexual (Pichler 2009), tal e como aquí se fixo.

Para alén de todo isto, consideramos que podería ter grande interese ampliar a análise do concepto de *ligar* e ver a relación que establece con outras prácticas sociais como: saír con alguén, estar con alguén, andar con alguén, etc. Unha perspectiva coma esta permitiría establecer vínculos con traballos feitos noutras latitudes (Chornet-Roses 2006) e así integrar no dominio galego unha abordaxe teórica intercultural e plural, absolutamente enriquecedora. Tal é a importancia que lle outorgamos ao dinamismo que non só o aplicamos á maneira de ollar para o ligue senón tamén á conceptualización das identidades. Sumámonos a voces como as de Cameron (1999), Swann (2002), Mills (2003) ou Holmes (2006b) para argumentar que a relevancia contextual non anula o proxecto político feminista, senón máis ben todo o contrario. De feito, a análise empírica feita sobre corpus orais coma o que se recolle nesta tese mostra que, a través do local e inmediato, podemos acceder á hexemonía, isto é, a patróns que condicionan a vida das persoas e lles afectan de múltiples maneiras. Sirva de exemplo que a relación entre as etapas vitais e o ligue podería estar por detrás de frustracións como as de quen: (i) non consegue ligar na época propicia para facelo, (ii) pertence á etapa adulta e non ten parella, (iii) sofre o choque social que comporta unha ruptura despois dunha relación de longa duración, etc. De feito, é probábel que algunhas das características que rexen o flirteo estean na base de abusos absolutamente inaceptábeis. Lembremos a importancia que se lle outorga ao carácter indirecto en todos estadios porque pode servir para xustificar que unha muller non dese sinais evidentes de rexeitamento a manter relacións sexuais ou ben a idea de que axencia durante o flirteo é algo tradicionalmente masculino, que require esforzo e que se asenta sobre o engano e/ou o convencemento porque pode empregarse, por exemplo, para difuminar as fronteiras do acoso. En última instancia, este traballo mostra que detectar ideoloxías é necesario para entendernos mais tamén incide en que os cambios sociais poden ser e son tan reais como mediados discursivamente.

CAPÍTULO IV

CONCLUSIONS

4.1. GENERAL CONCLUSIONS

The results of this research have revealed that multiple social meanings of *ligar* are present, mirroring representations of similar activities, such as *dating* -that is, “to go out or be with somebody”- made in the context of Anglophone studies. While some works argue that dating is the first step to the forming of a couple (Mongeau & Johnson 1995) and others include a sexual goal (Mongeau & Kendall 1996), we are more interested in Chornet-Roses's (2006) approach, one of the pioneering works in which dating is presented as a considerably ambiguous term. The analytical approach followed in this doctoral thesis is similar and, perhaps for this reason, we also insist on the flexibility and mutability offered by the concept of *ligar*. However, while Chornet-Roses's interest is fundamentally centered on the delimitation of discourses around dating, this research focuses on the interaction that may arise between ideologies and identity performances when they are contextually mediated. Although it is true that some similarities can be found between *dating* and *ligar*, there are some relevant differences related to, for example, the planning and prior contact mentioned by Mongeau and Kendall (1996).

From a formal point of view, *ligar* is understood as the result of three consecutive phases that might be protagonised by men or women, as applicable. For ease of analysis and a delimitation of the specifics of each stage, we will use the terms provocation, flirting and resolution. The stage of provocation has clear female protagonism, to the point that, when it appears, it is always attributed to women. It is typified by its indirect nature and because it can be detected in subtle gestures, such as a gaze or an insistent walk. In fact, it should not be understood as a proactive action but rather a call for the masculine request. We delve in this stage in the men's conversations, where it is even possible to detect the way in which it can be used to perform masculinity. A good example of this is the conceptualization of the “zorrós” [sluts⁶] and the “estreitas” [frigid] created by Paulo, Martiño and Tomé in order to explain that, as provocation triggers the men's flirting, it must also anticipate a resolution in favour of their demands.

The main feature of the flirting stage is that the male acquires a more or less active-although not necessarily explicit-, role in order to show interest and ask for reciprocity. It constitutes the core of the definition of *ligar* because it is not only the stage which generates

⁶ As linguistic nuances are of particular relevance in this research, we have in all cases maintained the Galician form used in the conversation in question, always accompanying it with an approximate or explanatory translation in square brackets to facilitate comprehension to non-Galician speakers. This is done for information purposes only and must not be considered a final or official translation of the terms and expressions.

the most debate, but also that which experiences the most significant modifications when social change motivates certain redefinitions. Discursive thematisations of flirting are structured around (i) the crystallisation of a method which will guarantee the male's success in the resolution phase and (ii) the numerous issues that female rejection would generate, precisely due to the guarantees that masculine good practice is supposed to offer. The masculine rule of conduct “*ter estilo e saber fazer*” [to have charisma and *savoir-faire*], typical of the “*picaflores*” [womanizers] condenses not only the need to develop a good method but also the connection established with the resolution phase: if agency during the flirting stage is indicative of gender, the women's reaction in the resolution phase is a way to evaluate the masculinity at stake. This idea arises from the analysis of two conversations between young men, who oscillate between (i) criticising the social pressure around the agency that is imposed on them and (ii) debating the relevance of simplifying (or not) their flirting techniques -“*non andar con caralladas*” [not to engage in unnecessarily complex flirting behaviours]- in order to avoid misunderstandings that may lead to rejection. The complaints uttered by Xián, Alberte and Denis when forced to be agents coincide with the need for empathy demanded by Oriana, Mariña and Xiana when they compile a catalogue of possible reactions, depending on how their attention is requested. In this sense, it is necessary to understand the figure of the “*babosos*” [creeps, overly insistent men] as subjects who use a direct and unsuccessful method which showcases the connection between the masculine request for attention, the more or less explicit visibilisation of his expectations and the impact of his actions in the female's resolution.

The highlighted responsibility of men in the success of this courtship process is behind the idea that women are subjects who need to be convinced, that is, conquered. This is where the metaphor of the hunter who not always “*caza*” [hunts] or the expectation that a woman “*caia na rede*” [falls in the net]. However, when a person hunts or fishes, they also explore the field of persuasion in order to facilitate women's acceptance to be the prey. The need to deceive them arises from the significant discrepancies in their aspirations. Men are attributed a sexual motivation that is exemplified in the *picaflores* and is constructed in terms of its transience, absence of affective connection and absence of exclusivity. In opposition, women would fundamentally aspire to an affective connection that, with time, would become the start of a romantic relationship. A similar distribution of expectations was documented by Mongeau, Jacobsen & Donnerstein (2007) in relation to dating when they argue that, during dates, men show a sexual motivation, whereas women express interest in finding new friendships or simply having fun. Paradoxically, in these divergent expectations during the process of *ligar*, men and women generate a very interesting back and forth that can lead the hunter to unintentionally fall in a feminine *rede* [net] of affections. This is how we explain the fear professed by Martiño, Paulo and Tomé about dating the same girl several times and

“quedar pillado” [to get hooked]. The perfect alternative to this would be a masculine model of sporadic and uncommitted agency whose priority is the quantity of women to flirt with and who is ultimately associated with strictly sexual expectations.

Notwithstanding this, it is important to remember that a crucial way to construct masculinity is by adopting the protagonist role during the flirting stage, especially when this role specifically entails a type of agency which requires effort to hunt the desired prey and which serves as an instrument for social evaluation depending on the woman's response. This explains the permanent dilemma in which masculinity is embedded, between the effort to achieve a good method in order to minimise risks -“andar aí con caralladas”- or simply prioritise quantity -“todo o que caía na rede é peixe” [all is caught in the net is fish]. The need for balance between the two dimensions is not only employed towards a performance of identity that opposes, for example, urban and rural young men in Xián, Alberte and Denís's conversation, but that would also explain the dismissal of girls considered too “fáciles” [easy] in Mateo, Cosme and Berto's exchange. However, on top of the divergent sexual and affective expectations, the selection of the subject of courtship is based on the person's own self-construction or self-realisation. This is why it is possible to detect, in many of the conversations, the thematisation of a filter. Xiana, Mariña and Oriana's exchange clearly shows how, when they create a typology of the available and acceptable young men, they also construct, as a mirror, their own identity as young, qualified, urban, heterosexual, working class women.

Although the motto “ter estilo e saber facer” condenses the need for a good flirting method, the parameters that define this *estilo* [charisma] can be found in the expression “falar sen dicir” [to speak without words] coined by Paulo, Martiño and Tomé, with which they define two levels of action: (i) an explicit level related to a first contact with the desired person through the use of small talk, and (ii) an implicit level where the real intentions reside and that is transmitted only indirectly, through *cognitive signals*. We could even define two sublevels which show, on the one hand, the indirect content that the men *send* and, on the other, the content which they would like to show but cannot, as it would lead to the courtship's failure. Here we can observe, once more, the disparity of expectations: sex for men and interpersonal connection for women. If we add the problems that a rejection can create, it is not strange that *cuñas*⁷ with hints about the female resolution appear on occasion, before the request is too evident to be aborted without consequences for the person's identity. However, this indirect nature goes beyond the men's actions, since it affects women in the phases of provocation and resolution. In Oriana, Mariña and Xiana's conversation, for example,

⁷ *Cuña* in this context refers to previous contacts established between the two people involved in the ligue process that give information to the male as to what direction the female resolution might take.

masculine bad practice led to a conscious change in women toward being more or less direct in their rejection.

For this thesis, we are particularly interested in potential discursive changes enacted from an idea of social change that seems to have an impact in hegemonic ideologies. In the conversations that were analysed, the delimitation of different chronological periods that we have named *pre-past*, *past* and *present* is related to the existence of what Mateo, Cosme and Berto refer to as *tempos* [times] when they speak about their youth. These are life stages constructed in relation to socially marked activities, such as *ligar*, that can experience shifts due to different *modas* [trends], which turn potential changes into marks of modernity. In this particular case, we will see a re-codification of the thrifold system of *ligue* that visibilises feminine sexual-sporadic expectations and defends women's right to agency during the flirting stage. This is not a minor change, since it makes space for the coexistence of the two systems that Oriana, Mariña and Xiana or Irimia, Sabela and Celtia discussed. In opposition to model A, in which agency with a sexual-sporadic goal is assigned to men and the receptive-affective role is deemed to be feminine, the appearance of model B enables both men and women to adopt the same roles, both with a sporadic or a long-term commitment goal. However, due to the thematisation of social changes, the discursive focus seems to always be centered on women's agency with sporadic aims, since this is (i) what Oriana defends in opposition to the views of "homes inmaduros" [immature men], (ii) what Xián, Alberte and Denís demand in order to minimise the issues that having agency can bring for men and also (iii) what Celtia perceives as an element of pressure when she defines her defense of feminine receptivity as controversial. Taking into account positions such as these, we can argue that agency during flirting constitutes a clear index for the construction of femininity and modernity at the same time. In this sense, it is important to clarify certain important nuances found in the conversations, which attempt to fit women's performance into a context in which the distribution of the role agent-recipient does not correspond to the different genders anymore and thus does not allow for a gender performance defined through male and female protagonism. Mariña, Xiana and Oriana approach modern feminine agency through two variables which have already been mentioned: the method and the expectations. In this way we find, in opposition to an agency deemed too explicit and uncommitted, femininities constructed through nuance which appeal to the gradual development of a connection between two people. Also interesting is Celtia's positioning when she introduces the different social voices who call her "egoísta" [selfish] and "machista" [machoist, sexist] when she refuses to act as an agent. These two labels enable us to see a new hegemonic ideal that appeals to the feminine equality and freedom that Oriana defended and that Celtia perceives as social pressure.

The perception of a social change condensed both in feminine agency and, especially, in women's sporadic and sexual motivations can also be detected in some of the men's conversations. We saw, for example, how Mateo, Cosme and Berto define young women in the present when they follow the hegemonic masculinity that governed the past and stands in opposition to all the young men for whom sexual desire is not a priority anymore. In this context there is an emergence of young women who flirt with older men because they do not have any alternatives, those who appeal to "amor libre" [free love] or young girls who access information about sex prematurely and, as a consequence, demand it before it corresponds and to young boys who are not interested.

In order to understand the conceptualisation of social change and its relationship with individuals' performances we should not forget the discursive construction of time, since what defines the pre-past, past and present is not a chronological and quantifiable period but rather a conceptual framework built around three variables: the passing of time, the person's life stage and the positioning of the speaker. According to this, (i) the pre-past is the period in which parents or grandparents used to *ligar*, (ii) the past is the period in which the speaker used to *ligar* and (iii) the present is the moment in which people can *ligar* -in the young people's conversations- or in which people can reflect about this phenomenon, conscious of the different trends appearing in successive periods -in the adults' exchanges. Apart from temporalisation, spacialisation (De Fina 2009) is an important index for modernity construction because it is related to certain ideologies around social change. There are many examples of this, but perhaps the most salient one is the depiction made by Frida, Euxenia and Xosefa of the village's *teleclub* [TV club]: it stopped being a place that facilitated gender and life stage performances related to *ligar* to prioritise an ideal of modernity that is established through the defense of a fading ethnicity.

Using Eckert's (1997) idea of "life stages", we show that the passing of time applied to the individuals' life experience promotes the structuring of one's own biography in life stages. When they take a socially marked activity, *ligar* in this case, and its relationship with sexual desire, they define four general phases: childhood, youth and adulthood, to which we can add old age. Their defining features are related to sexual awakening, which is linked to the beginning of *ligue* and marks the jump from childhood to youth, and its end, associated to monogamous relationships, marks the transition to adulthood. As presented, youth is not only the most favourable stage for the action of *ligar*, but it is also the socially accepted period. As a consequence, the idea of *ligue* is an important index which, besides facilitating gender performance related to the distribution of agency and expectations, also seems to be behind performances of age. The inevitable passing of time makes youth a period that may or may not be capitalised on in terms of its definition. In this sense, it is easy to understand the motto *son tempos que non volven* [those times never come back] on which Mateo, Cosme and Berto

's adult performance is constructed. Furthermore, we must also understand that, in hegemonic terms, two individuals who flirt with each other should be in the same life stage, preferably youth. This idea is seen in (i) Amadeo when he tells a girl to *coma e medre* [eat and grow up] in order to flirt with him, (ii) Mariña, Xiana and Oriana when they reject "pequechos" [youngsters] and "vellos" [old men] and (iii) Martiño, Paulo and Tomé when they debate the possibility of flirting with a teacher.

The transition to adulthood, understood as the cessation of *ligue*, is particularly problematic for the performance of masculinity since, as we have seen, its focus during youth is sporadic sexual activity that demands sexual voraciousness. Committed partnerships recodify the parameters in which masculinity is defined, since monogamy is the norm for heterosexual relationships. This can be seen in the conflict between single young men and those in relationships that Martiño, Paulo and Tomé talk about when they refer to the "zorrós" [sluts] or in the thematisation of an alternative way of relating to each other that receives the name of "relación aberta" [open relationship]. What is interesting here is that being in a committed relationship is seen as the logical step for the transition from one life stage to the other to such an extent that it ends up defining it. There is thus a socially legitimised predisposition to prioritise connection over sex as one gets older, even in the case of men. Behind this idea we also find the conceptualisation of adolescence as a sub-stage defined by impetuosity, only legitimate insofar as it is an initiatic period. In fact, available Anglophone literature around the ideological construction of dating includes certain works that detect how individuals prioritise or not relational aspects as opposed to physical or sexual ones in the selection of recipients depending on their age (Levesque & Caron 2004). One particular characteristic of some of our conversations is that participants see monogamous and stable relationships as something as legitimately inevitable as it is contrary to individuals' instinctive nature. This explains why Mateo, Cosme and Berto approach them with the resigned expression *amarrarse* [to get tied up], which means being put in a mediating position in the family nucleus that the couple is now a part of, which may take effort to keep united.

It is necessary to highlight that these monogamous relationships also seem to be understood as a gradual accommodation process. Underlying this process is an idea of progressive stability whose turning point is the decision to include the partner in the person's family nucleus, which is ultimately behind the consequences that the end of a relationship engenders, as Mariña, Xiana and Oriana or Virxinia, Adela and Concha discuss. In fact, acceptance or not of this gradual process can be used for identity performances such as Xián's, Alberte's or Denis's when they disconnect themselves from an irreflective rurality that relativises hegemony, or Virxinia's, Adela's and Concha's when they discuss their relationship to a modernity that does not respect the rhythms of the past. Ultimately, the romantic

relationship, also thematised through marriage -particularly in the adults' conversations- illustrates a clear identity turning point which recodifies the young individual-me who participates in *ligue* in a sort of dual-me which integrates the couple and which acts in parallel with a new family-me.

The act of *ligar* still enables us to detect the close link between gender and sexuality mentioned by authors such as Ehrlich et al. (2014) or Bucholtz (2014) since it is possible to find, in all three stages of provocation, flirting or resolution, the implicit idea of whether the selected objet of attention or requester is suitable. First of all, it is important to clarify that homosexuality does not have a space in the structure of what is assumed by default. However, Irimia, Sabela and Celtia's conversation adds certain important nuances, particularly when it intersects with discourses around modernity and social change. Particularly interesting is the existence of a conflict that oscillates between criticism of homosexuality, its defense and self-affiliation *por moda* [following the trend]. At the same time, the way in which it is conceptualised may contribute to discussions around the possibility of identifying sexual identities (Bucholtz & Hall 2004b) or simply around the discursive construction of sexual desire (Cameron & Kulick 2003; 2006). Homosexuality is understood as a process of discovery or transition, materialised in recipients of *ligue* that are increasingly distant to the prototype of the "homes normales" [normal men], in opposition to normal women. Furthermore, when establishing subdivisions between gays and lesbians, we observe that the starting points used to depict them are the very discourses on gender that were detected for heterosexuality but that are now portrayed in an exaggerated way, that is, from the point of view of heteronormativity.

In fact, this doctoral thesis not only aims to capture hegemonic discourses of ideologies guiding individuals' lives in their processes of *ligue*. It also analyses the way in which men and women position themselves or are positioned, that is, how they construct their identities when they interact about *ligue* with people with whom they have some type of affective connection. Therefore, it takes ideas from social constructivism (Cameron 1998, 2009), performance (Butler 1990) and the perspectival indexing concept which Ochs (1992) introduced in studies on language and gender. Furthermore, although this project was initially focused on the study of individuals' strategies to perform gender and sexuality, the analysis exposed how extremely complex it is to disassociate certain identity categories from others, as is argued from the intersectional approach, particularly Pia Pichler's (2009) extensive work on femininities and youth. The results show that gender and sexuality do not exist; they are produced and they interact with other variables because people work with highly complex discourses and social norms.

In our corpus, the importance of narratives as an identity construction mechanism (Benwell & Sotkoe 2006, De Fina & Georgakopoulou 2012) is still evident. We mentioned

the control exerted by narrators on the narration in order to justify performances related to their most immediate present: they reconstruct the past and frame past stories aiming to impact the way in which they present themselves. It was particularly interesting to see the overlapping voices in the narratives about the pre-past in Amadeo, Nemesio and Lourenzo's conversation. This pre-past is not only presented as the foundation of the present; it also serves to trace the progressive social decadence also mentioned by Celtia.

As it was noted before, the passing of time is generally perceived as a process of openness by which social rules are subordinated and which leads to the individualism that Amadeo, Nemesio and Lourenzo discuss in their conversation. This ideology was highly productive in Berto, Mateo and Cosme's conversation: they identified with a hegemonic masculine model, reinforced by the opposition that they created between their youth and that of all the present young men that subordinate *ligue* to the *botellón*⁸. In fact, opposition is one of the most productive mechanisms for gender and sexuality constructions, since both categories are conceived in binaries that oppose men to women, heterosexuals to homosexuals or gays to lesbians.

However, the generational approach present in the adult women's conversations enables us to observe other techniques, such as authorisation/delegitimation (Bucholtz & Hall 2004a; 2004b; 2005). When recalling the obstacles to *ligue* established by their families, they underline the possibility that certain individuals can shape or censor other people's identities. In this case, family restrictions have a direct impact in women's performance, since their youth is no longer presented as the appropriate time to experiment with *ligue*, but rather as a time in which *ligar* is possible and individual identities are constructed in relation to the challenges to fulfil this process. Euxenia, Frida and Xosefa's conversation was particularly interesting in this regard, as it illustrated specific strategies to avoid these obstacles in the recodification of hegemony facilitated in Castiñeira's *entroido* [carnival]. However, both this conversation and Virxinia, Adela and Concha's exchange show an ideal of femininity built, on the one hand, around the restrictions that thwarted their freedom in the past, in opposition to the men, and, on the other, around their present, marked by the social change experienced by the new generations. Both the reference to the restrictions and the intergenerational criticisms are interesting indexing procedures. An example of this is the criticism of the "vellas" [old women], who called young women travelling with men in cars "putas" [whores] that was documented in Amadeo, Nemesio and Lourenzo's conversation. In addition to illustrating an overlapping of hegemonies mediated by social change, we also observed age and gender performances built, again, by opposition.

⁸ NT: *Botellón* refers to the social practice of getting together to drink outdoors, very popular among the youth in Galicia and Spain in recent years.

One of the central arguments of this work is that gender emerges in relation to other identity categories. However, it is important to highlight that this intersection is produced between macro-identities and other more specific identities that are no less relevant. Apart from gender, sexuality, class, ethnicity or life stage, we find friendship and modernity, among others. We have already seen the mediating role of modernity thanks to the close relationship between *ligue* and social change. Friendship is also crucial, for example, in the conceptualisation of the flirting stage and its relationship with masculine performance. If hegemonic masculinity is constructed in terms of sexual voraciousness, friendship would act as an inhibitor when a peer is interested in the same object of *ligue*. This comraderie is clearly detected in the necessary “ganchos” [accomplices] to comply with the norms of the “permite”⁹ in Amadeo, Nemesio and Lourenzo’s pre-past. As we saw earlier, it was used to illustrate an idea of progressive social openness that went from the excessive rigidity of the pre-past, the censorship of the past and the individualist relativism of the present.

The interaction between macro-identities and more specific identities can still be seen in some of the changes in perspective: these could be interpreted in relation to consistency in the construction of identity, but they are, in reality, examples of more complex performances. One of the best examples of this is the way in which Mateo redirects his criticism to today’s young women looking for sporadic, repeated and superficial encounters with men. As opposed to the questioning of a model that they refer to as “fáciles” [easy], they describe the researcher of this thesis as somebody who is not in a relationship because she chooses a model that they name “amor libre” [free love] and that is analysed in positive terms, as it is understood that youth is “o tempo de vivir e de andar solto” [“a time to live and to have no ties”]. They thus use the different expectations between men and women to characterise the “fáciles” and to perform themselves as selective men. However, they draw upon the idea of youth as an appropriate life stage for *ligue* and the fleeting nature of this period to avoid censoring somebody who is recording them and is also part of their family. A family identity thus emerges and subordinates, or at least pauses, the gender performance.

⁹ NT: *Permite* refers to an old traditional Galician practice that the men involved in the conversation talk about in reference to older people’s customs. It facilitated the distribution and rotation of dance partners during traditional festivities following the idea of “permítese”, that is “it is allowed” or “it is permitted”.

4.2. FUTURE DIRECTIONS OF RESEARCH

This research adopted a qualitative methodology that does not intend to achieve statistical relevance for the opinions present in our corpus, but rather looks to discover ideologies in the *ligue* process and to detect the way in which they are employed to construct gender and sexual identities mediated by context. One of the main problems surrounding this analysis is content repetition, which can make reading tedious at times. We assume this risk, as we consider that the opposite would distort the impact of discourses that are defined as hegemonic precisely because of their repetition. There is a possibility that the analytical model used could affect the level of depth achieved due to its interdisciplinarity. We consider it satisfactory in general terms but there is no doubt that a dedicated rereading of the transcriptions included in the appendix can bring forward new interpretations that will be taken into account for future research. In fact, the clear lack of academic research on language, gender and sexuality studies in the Galician and Hispanic contexts motivates a desire to continue the work that has been initiated with this thesis. Future interesting developments could be carried out simply by modifying the social variables defining the individual participants in the corpus:

- It would be very interesting to create mixed conversations with men and women in order to explore the influence of the relational principle in identity performances, or even to reflect on the impact of the reconceptualisation of the individual-me and the dual-me in adult romantic relationships when the second member of the couple is present.
- It would be possible to explore the relationship between the discursive elaboration of life stages and their relationship to *ligue* departing from conversations with participants in the 'childhood' or 'old age' life stages. This would enable us to access a broader interaction of time levels and understand how the absence, awakening, maintenance and/or loss of desire is understood from different perspectives.
- It would also be relevant to undertake research with LGBT+ collectives since, taking into account the perception of homosexuality that transpires in these conversations, the affiliation to identities that escape from heteronormativity is surely highly marked by discourses around social change and by a clear opposition to certain elements that define hegemonic *ligue*. This approach would enable the introduction of Galician linguistics in the current challenges surrounding the theoretical conceptualisation of sexuality and its relationship to gender, taking a side in the debate among those who defend the deconstruction of categories, those who try to eliminate their relevance for identity

performances or those who try to detect the relationship and nuances of the interaction between sexual identities and the way in which sexual desire is understood (Pichler 2009), as was done in this thesis.

Furthermore, it would be very interesting to broaden the analysis of the concept of *ligar* and observe its relationship to other social practices such as: *sair con alguén* [to go out with somebody], *estar con alguén* [to be with somebody], *andar con alguén* [to go out with somebody], etc. This approach would facilitate connections with works carried out in other places (Chomet-Roses 2004; 2006) and thus integrate an enriching intercultural and plural theoretical approach in the Galician domain. We consider this dynamism to be so important that we not only apply it to the way in which we look at *ligue* but also to the conceptualisation of identities. We agree with Cameron (1999), Swann (2002), Mills (2003) or Holmes (2006b) when arguing that contextual relevance does not nullify the feminist political project, but rather the opposite. In fact, the empirical analysis carried out in oral corpora such as the one in this thesis shows that the local and immediate domains enable us to access hegemony, that is, patterns that determine people's lives and affect them in multiple ways. As an example, the relationship between life stages and *ligue* could be behind frustrations such as (i) not being able to engage in *ligue* practices during the appropriate period, (ii) being an adult and not being in a relationship, (iii) experiencing the social shock that the ending of a long-term relationship brings about, etc. In fact, it is likely that certain characteristics that govern flirting are at the basis of completely unacceptable abuses. The importance given to the indirect nature of every phase could be used to justify that a woman did not show clear signs of rejection to sex, and the idea that agency during flirting is a traditionally masculine behaviour that requires effort and that is based on deception and/or convincing could be used, for example, to blur the borders of harassment or abuse. Finally, this research shows that detecting ideologies is necessary in order to understand each other but also stresses that social change is as real as it is discursively mediated.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Achugar, Mariana (2001): "Piropos as metaphors for gender roles in spanish speaking cultures", *Pragmatics* 11(2), 127-137.
- Acuña Ferreira, Virginia (2002/2003): "Gendered emotive displays in complaint discourse", *Estudios de Sociolingüística* 3(2) & 4(1), 139-172.
- Acuña Ferreira, Virginia (2004): "Complaint stories in male contexts: The power of emotions", *Spanish in Context* 1, 181-213.
- Acuña Ferreira, Virginia (2008): "Complaint stories revisited: The 'masculine' performance of 'feminine' narrative genre in a conversation among galician men", *Sociolinguistic Studies* 2(2), 185-220.
- Acuña Ferreira, Virginia (2009): *Género y discurso: Las mujeres y los hombres en la interacción conversacional*. Muenchen: Lincom.
- Acuña Ferreira, Virginia (2011): *La realización de quejas en la conversación femenina y masculina. Diferencias y semejanzas en el habla cotidiana de las mujeres y los hombres*. Munich: Lincom.
- Acuña Ferreira, Virginia (2012): "The humorous display of transgresor femininities: 'Sharing a laugh' in Spanish-Galician friendly talk among young women", *Sociolinguistic Studies* 6.1, 121-147.
- Acuña Ferreira, Virginia (2014): "Las funciones competitivas del humor en los cotilleos de jóvenes veinteañeras", *Feminismo(s)* 24, 67-94.
- Acuña Ferreira, Virginia (2017): "Conversación juvenil e identidades de género: despliegues de feminidad heterosexual en grupos de jóvenes veinteañeras", *Círculo de lingüística aplicada a la comunicación* 69, 3-33.
- Acuña Ferreira, Virginia / Sonia Álvarez-López (2003): "An interdisciplinary perspective on language and gender", *Estudios de Sociolingüística: Linguas, Sociedades e Culturas* 4.2, i-xvi.
- Alcántara Plá, Manuel (2014). "Las unidades discursivas en los mensajes instantáneos de wasap", *Estudios de Lingüística del Español* 35, 223-242.
- Alexander, Jeffrey C (2004): "Toward a theory of Cultral Trauma", in Jeffrey C. Alexander et al. (eds.), *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley: University of California Press, 1-30.
- Alexander, Jeffrey C. (2012): *Trauma. A social theory*. Cambridge: Polity Press.
- Aliaga Jiménez, José Luís (2007): "Descripción funcional y crítica feminista: lectura alternativa del género gramatical en español", en José Santaemilia Ruiz, et al. (eds), *International Perspectives on Gender and Language*. Valencia. Universitat de Valencia, 217-232.
- Allison, Randal S. (1997): "Tradition-Bearer", in Thomas A. Green (ed.), in *Folklore: An Encyclopedia of Beliefs*. Santa Babara: ABC-CLIO, 799-801.

- Álvarez Blázquez, Xosé María (1972): *O libro do porco*. Vigo: Castrelos.
- Álvarez-Cáccamo, Celso (1990): "Rethinking Conversational Code-Switching: Codes, Speech Varieties, and Contextualization", in Kira Hall et al. (eds.), *Proceedings of the Sixteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 3-16.
- Álvarez-Cáccamo, Celso (1993): "The Pigeon House, the Octopus and the People: The Ideologization of Linguistic Practices in Galiza", *Plurilinguismes* 6, 1-26.
- Álvarez-Cáccamo, Celso (1996): "The power of reflexive language(s): Code displacement in reported speech", *Journal of Pragmatics* 25, 33-59.
- Álvarez-López, Sonia (2002-2003): "Functions and strategies of male humour in cross-gender interactions", *Estudios de Sociolingüística: Linguas, Sociedades e Culturas* 3.2-4.1, 173-205.
- Antaki, Charles / Michael Billig / Derek Edwards / Jonathan Potter (2003): "Discourse Analysis Means Doing Analysis: A Critique Of Six Analytic Shortcomings", *Discourse Analysis Online*, vol.1, no.1 <<http://www.shu.ac.uk/daol/previous/v1/n1/index.htm>>.
- Antaki, Charles / Sue Widdicombe (1998): "Identity as an archivement and as a tool", in Charles Antaki / Sue Widdicombe (eds.), *Identities in Talk*. London: SAGE, 1-14.
- Aries, Elizabeth (1996): *Men and women in interaction*. New York / Oxford: Oxford University Press.
- Azofra, María Elena (2010): "Sobre el género gramatical y sus implicaciones sociológicas", en Monserrat Huguet / Carmen González Marín (eds.), *Historia y pensamiento en torno al género*. Madrid: Dykinson, 267-294.
- Baker, Paul (2005): *Public discourses of gay men*. London: Routledge.
- Baker, Paul (2008): *Sexed Texts: Language, Gender and Sexuality*. London: Equinox.
- Baker, Paul (2015): "Two hundred years of the American Man", in Tommaso Milani (ed.), *Language and Masculinities: Performances, Intersections, Dislocations*. London: Routledge.
- Bakhtin, Mikhail ([1929]1984): *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bakhtin, Mikhail ([1935]1981): "Discourse in the novel", in Michael Holquist (ed.), *The dialogic imagination: four essays by M.M. Bakhtin*. Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, Mikhail (1987): *La cultura popular en la Edad Media y en el Renacimiento*. Madrid: Alianza
- Bakhtin, Mikhail M. ([1953]1986): "The problem of speech genres", in Caryl Emerson / Michael Holquist (eds.): *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press, 60-102.

- Bamberg, Michael G (1997): "Positioning Between Structure and Performance", *Journal of Narrative and Life History* 7(1-4), 335-342.
- Baranowski, Maciej (2002): "Current usage of the epicene pronoun in written English", *Journal of Sociolinguistics* 6(3), 378-397.
- Barret, Rusty (1997): "The "homo-genius" speech community", in Anna Livia / Kira Hall (eds.) *Queerly phrased: Language, gender and sexuality*. Oxford: Oxford University Press, 181-201.
- Barret, Rusty (2002): "Is Queer theory important for Sociolinguistic Theory?", in Kathryn Campbell-Kibler et al. (eds.), *Language and Sexuality: Contesting Meaning in theory and Oractice*. Stanford: CSLI Publications, 25-43.
- Barrett, Rusty (1999): "Indexing polyphonous identity in the speech of African American drag queens", in Mary Bucholtz / A. C. Liang / Laurel A. Sutton (eds.), *Reinventing Identities. The Gendered Self in Discourse*. Oxford / U.K.: Oxford University Press, 313-31.
- Basanta, Noemi (2014): "(Re)presentar as identidades: a construción discursiva do xénero na conversación", *Estudos de Lingüística Galega* 6, 29-5.
- Basanta, Noemi (2015): "Igualdade de xénero e didáctica das linguas. Aproximación ás tarefas comunicativas desde a lingüística sociodiscursiva", *Revista Galega de Filoloxía* 16, 11-42.
- Basanta, Noemi (2017): "Fainos cambiar a situación e a propia evolución da vida, non?: Identidade e performance en narrativas relacionalmente mediadas", en Xosé Luís Regueira / Elisa Fernández Rei (eds.), *Estudos sobre o cambio lingüístico no galego actual*. Santiago de Compostela: Consello da cultura Galega, 157-186.
- Bastos, Liliana / Maria do Carmo Oliveira (2006): "Identity and personal/institutional relations: people and tragedy in a health insurance customer service", en Anna de Fina / Deborah Schiffrin / Michael Bamberg (eds.): *Discourse and identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 188-212.
- Baxter, Judith (2003): *Positioning Gender in Discourse: A Feminist Methodology*. Basingstoke: Palgrave.
- Baxter, Judith (2005) *Speaking Out: The Female Voice in Public Contexts*. New York: Palgrave Macmillan.
- Beattie, Geoffrey (1982): "Turn-talking and interruption in political interviews: Margaret Thatcher and Jim Callaghan compared and contrasted", *Semiótica* 39, 1-2, 93-103.
- Bem, Sandra (1993): *The lenses of gender*. Hew Haven: Yale University Press.
- Bengoechea, Mercedes (1993): "Dominance and sex: two independent variables in the analysis of interruption", *Pragmalingüística* 1, 36-62.

- Bengoechea, Mercedes (2000): "Historia (española) de las primeras sugerencias para evitar el androcentrismo lingüístico", *Revista Iberoamericana de Discurso y Sociedad* 2, 3: 33-48.
- Bengoechea, Mercedes (2015a): "Cuerpos hablados, cuerpos negados y el fascinante devenir del género gramatical". *Bulletin of Hispanic Studies* 92, 1-23
- Bengoechea, Mercedes (2015b): *Lengua y género*. Madrid: Síntesis.
- Benhabib, Seyla (2005): "Feminismo y posmodernidad: Una difícil alianza" en Celia Amorós / Ana de Miguel (eds.), *Teoría feminista: de la Ilustración a la globalización*, vol 2. Madrid: Minerva, 319-342.
- Bennet, Joe (2012): "And what comes out may be a kind of screeching": the stylisation of schavspeak in contemporary Britain", *Journal of Sociolinguistics* 16(1), 5-27.
- Bennett, Adrian (1978): "Interruptions and the interpretation of conversation", *Proceedings of the fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*. Berkeley: Berkeley Linguistic Society, 557-575.
- Benwell, Bethan (2002) "Elusive masculinities: Locating the male in the men's lifestyle magazine", in Anonia Sanchez-Macarro (ed.), *Windows on the World: Media Discourse in English. English in the World, Vol 1*. Valencia: Universitat de Valencia, 41-62.
- Benwell, Bethan (2003) "Ambiguous masculinities: Heroism and anti-heroism in the men's lifestyle magazine" in Bethan Benwell (ed.), *Masculinity and Men's Lifestyle Magazines. Sociological Review Monographs*. Oxford: Wiley-Blackwell, 151-168.
- Benwell, Bethan (2004) "Ironic Discourse: Evasive Masculinity", *British Men's Lifestyle Magazines, Men and Masculinities* 7 (1), 3-21.
- Benwell, Bethan (2007) "New sexism?: Readers' responses to the use of irony in men's magazines", *Journalism Studies* 8 (4), 539-549.
- Benwell, Bethan (2009) "Masculinity and men's magazines", in Paul Simpson / Andrea Mayr (eds.), *Language and Power: A Resource Book for Students*. London: Routledge, 172-179.
- Benwell, Bethan / John Beynon (2015): "Masculinity and the Media" in Wolfgang Donsbach (ed.). *International Encyclopedia of Communication* 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell, 340-341.
- Benwell, Bethan (2002): "Is there anything new about these lads? The construction of masculinity in men's magazines", in Lia Litosseliti / Jane Sunderland (eds.), *Discourse Analysis and Gender Identity*. Amsterdam: John Benjamins, 149-174.
- Benwell, Bethan / Elizabeth Stokoe (2006): *Discourse and identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bergling, Tim (2001): *Sissyphobia: gay men and effeminate behaviour*. New York: Harrington Park Press.

- Bergvall, Victoria / Janet .M. Bing / Alice F. Freed (eds.), (1996): *Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice*. London: Longman
- Bierbach, Christine (1992): “Spanisch: Sprache und Greschlechter. Lengua y sexos”, en Günter Holtus / Michael Metzeltin / Christian Schimitt (eds.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Tübingen: Niemeyer, 276-296.
- Bierbach, Christine (1997): “Is Spain different? Observations on male-female communicative styles in a Spanish group discussion” in Helga Kotthoff / Ruth Wodak (eds.) *Communicating gender in context*. John Benjamins, 107-138.
- Billig, Michael (1999a): “Whose Terms? Whose Ordinairiness? Rhetoric and Conversation Analysis”, *Discourse & Society* 10(4), 543-58.
- Billig, Michael (1999b) “Conversation Analysis and the Claims of Naivety”, *Discourse* 10(4), 572-6.
- Black, Maria / Rosalind Coward (1990): “Linguistic, social and sexual relations: a review of Dale Spender’s Man Made Language”, in Deborah Cameron (ed.), *The feminist critique of language: a reader*. London: Routledge, 111-33.
- Borba, Rodrigo / Ana Cristina Ostermann (2007): “Do bodies matter? Travestis’ embodiment of (trans)gender identity through the manipulation of the brazilian portuguese gramatical gender system”, *Gender & Language* 1, 131-148.
- Bosque, Ignacio (2012): “Sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer”, *Boletín de información lingüística de la Real Academia Española (BILRAE)* [En liña] http://www.rae.es/sites/default/files/Sexismo_linguistico_y_visibilidad_de_la_mujer_0.pdf
- Bourdieu, Pierre (1986 [1983]): “The forms of capital”, in John G. Richardson (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood Press, 241–58.
- Bourdieu, Pierre (1991): *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- Bouza Brey, Fermín (1955): “Máscaras arcaicas da Galiza”, *Galicia emigrante* 2, nº8, 4-6
- Bringas López, Ana et al (2012): *Manual de linguaxe inclusiva no ámbito universitario*. Vigo: Universidade de Vigo.
- Brockmeier, Jens (2001): “From the end to the beginning: Retrospective teleology in autobiography”, in Jens Brockmeier / Donal Carbaugh, Donal (eds.): *Narrative and Identity Studies in Autobiography, Self and Culture*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 247-282.
- Bruner, Jerome (2001): “Self-making and world-making”, in Jens Brockmeier and Donal Carbaugh, Donal (eds.): *Narrative and Identity Studies in Autobiography, Self and Culture*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 25-38.

- Bucholtz, Mary (1995): "Introduction: Twenty years after Language and woman's place", in Kira Hall / Mary Bucholtz (eds.), *Gender articulated: Language and the socially constructed self*. New York: Routledge, 1-24.
- Bucholtz, Mary (1999). 'Why be normal?': Language and identity practices in a community of nerd girls", *Language in Society* 28, 203–23.
- Bucholtz, Mary (2003): "Theories of discourse as theories of gender: Discourse Analysis in Language and Gender Studies" in Janet Holmes / Miriam Meyerhoff (eds.). *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell, 43-68.
- Bucholtz, Mary (2004): "Changing Places: Language an woman's place in context" in Mary Bucholtz (ed.), *Language and woman's place. Text and comentaries*. Oxford: Oxford University Press, 121-129.
- Bucholtz, Mary (2014): "The Feminist Foundations of Language, Gender, and Sexuality Research", in Susan Ehrlich / Miriam Meyerhoff / Janet Holmes (eds.): *The Handbook of Language, Gender and Sexuality*. Oxford: Blackwell, 23-47.
- Bucholtz, Mary / Kira Hall (1995). "Twenty Years After Language and Woman's Place" in Kira Hall / Mary Bucholtz (eds.), *Gender Articulated: Language and the Socially Constructed Self*. New York: Routledge, 1-22.
- Bucholtz, Mary / Kira Hall (2004a) 'Language and Identity', in Alessandro Duranti (ed.), *A Companion to Linguistic Anthropology*. Oxford: Basil Blackwell, 369–394.
- Bucholtz, Mary / Kira Hall (2004b) 'Theorizing Identity in Language and Sexuality', *Language in Society* 33(4), 501–547.
- Bucholtz, Mary / Kira Hall (2005): "Identity and interaction: A Sociocultural Linguistic Approach", *Discourse Studies* 7 (4–5), 585–614.
- Burr, Elisabeth (2012): "Planification linguistique et féminisation", en Fabienne H. Baider / Daniel Elmiger / Julie Abbou (eds), *Intersexion. Langues romanes, langues et genre*. Muenchen. Lincom Studies in Sociolinguistics, 29-40.
- Butler, Judith (1990): *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith (1993): *Bodies that matter: On the discursive limits of "sex"*. London: Routledge.
- Cabeza Quiles, Fernando (2008): *Toponimia de Galicia*. Vigo: Galaxia.
- Caldas-Coulthard, Carmen Rosa (1995): "Man in the news: the misrepresentation of women speaking in the news-as-narrative-discourse", in Sara Mills (ed.), *Language and Gender. Interdisciplinary perspectives*. London: Longman, 226-239.
- Caldas-Coulthard, Carmen Rosa (1996): "'Women who pay for sex. And enjoy it': Transgression versus morality in women's magazines", in Carmen Rosa Caldas-

- Coulthard / Malcolm Coulthard (eds.), *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. London: Routledge, 250-270.
- Caldas-Coulthard, Rosa / Luisa Martín Rojo (1999): "Las revistas femeninas y la construcción de la feminidad", *Revista iberoamericana de discurso y sociedad*, vol 1, nº3, Barcelona: Gedisa.
- Calero Fernández, Mª Ángeles (1999): *Sexismo lingüístico. Análisis y propuestas ante la discriminación sexual en el lenguaje*. Madrid. Narcea.
- Calero Fernández, Mª Ángeles (2002): "Homosexualidad y heterosexualidad en los diccionarios: ¿tabú lingüístico o cuestión de género?", en Ana M.ª Vígara Tauste / Rosa M.ª Jiménez Catalán (eds.), *Género, sexo, discurso*. Madrid: Laberinto, 47-101.
- Calero Fernández, Mª Ángeles (2006): "Creencias y actitudes lingüísticas en torno al género gramatical en español", en Sancho Rodríguez, M. I., Ruiz Solves, L. y Gutiérrez García, F. (eds), *Estudios sobre Lengua, Literatura y Mujer*. Jaén. Universidad de Jaén. 235-285.
- Calero Fernández, Mª Ángeles (2007): *Percepción social de los sexolectos*. Cádiz: Universidad de Cádiz.
- Calero Vaquera, María Luisa (2014): "El discurso del whatsapp: entre en messenger y el sms", *Oralia: Análisis del discurso oral* 17, 87-116.
- Calsamiglia Helena / Amparo Tusón (1999): *Las cosas del decir. Manual de Análisis del discurso*. Barcelona: Ariel.
- Cameron, Deborah (1992): *Feminism and linguistic theory*. London: Macmillan.
- Cameron, Deborah (1994): *Feminism and linguistic theory*. Basingstoke: Macmillan.
- Cameron, Deborah (1995): "Rethinking language and gender studies: some issues for the 1990s" in Sara Mills (ed.): *Language and gender: Interdisciplinary perspectives*. London: Longman, 31-44.
- Cameron, Deborah (1997): "Theoretical debates in feminist linguistics: questions of sex and gender", in Ruth Wodak (ed.), *Gender and discourse*. London: Sage, 21-36
- Cameron, Deborah (1998): "Performing gender identity: young men's talk and the construction of heterosexual masculinity" in Jennifer Coates (ed.), *Language and gender: a reader*. Oxford: Blackwell, 270-284.
- Cameron, Deborah (2001) *Working with Spoken Discourse*. London: Sage.
- Cameron, Deborah (2003a): "Gender and language ideologies", en Janet Holmes / Miriam Meyerhoff (eds.): *The handbook of language and gender*. Oxford: Blackwell, 447-467.
- Cameron, Deborah (2003b): "Language and its discontents: language, gender and pragmatics", *Intercultural Pragmatics* 2-3, 321-334.
- Cameron, Deborah (2005): "Language, gender, and sexuality: Current issues and new directions", *Applied Linguistics* 26.4: 482-502.

- Cameron, Deborah (2007): *The myth of Mars and Venus*. Oxford: Oxford University Press
- Cameron, Deborah / Don Kulick (2003): *Language and sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cameron, Deborah / Don Kulick (2005): "Identity crisis?", *Language and Communication* 25, 107-125.
- Cameron, Deborah / Don Kulick (2006): "General introduction", in Cameron, Deborah / Don Kulick (eds.): *The language and Sexuality Reader*. Abingdon: Routledge, 1-13.
- Cameron, Deborah / Fiona McAlinden / Kathy O'Leary (1988): "Lakoff in context: The social and linguistic functions of tag questions", in Jennifer Coates / Deborah Cameron (Eds.), *Women in their speech communities: New perspectives on language and sex*. New York: Longman, 74-93.
- Cantero, Chus (2005): "Los teleclubs", *Periférica: Revista para el análisis de la cultura y el territorio* 6, 105-128.
- Castellà Lidon, Josep (2004): *Oralitat i escriptura. Dues cares de la complexitat del llenguatge*. Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat
- Castro, Olga (2008a): "Galego non sexista: de necesidade utópica a posibilidade real" *Longalingua* 18, pp. 22-33.
- Castro, Olga (2008b): "Rebatendo o que outros din da linguaxe non sexista", *A Festa da Palabra Silenciada* 24, 39-49.
- Castro, Olga (2010): "Galego non sexista: como e por que avanzarmos cara a unha outra representación de xénero na lingua", en Xesús Mosquera (ed.), *Lingua e Xénero: VI Xornadas sobre Lingua e Usos*. A Coruña: Universidade da Coruña, 33-61.
- Castro, Olga / María Reimóndez (2013): *Feminismos*. Vigo: Xerais
- Castro, O (2016): "Linguaxe non sexista...nin feminista. Debates sobre xénero e lingua na era do feminismo transnacional", *Grial* 201, 28-35.
- Cestero Mancera, Ana M^a (1994): "Alternancia de turnos de habla en lengua española. La influencia del sexo y la edad de los interlocutores", *Pragmalingüística* 2, 123-150.
- Cestero Mancera, Ana M^a (2007): "Cooperación en la conversación: estrategias estruturales características de las mujeres", *LinRed*, 1-17 [http://www.linred.es/articulos_pdf/LR_articulo_24042007.pdf]
- Cestero Mancera, Ana M^a (2017): "La atenuación en el habla de Madrid: patrones sociopragmáticos", *RILCE. Revista de Filología Hispánica* 33.1, 57-86 [<http://www.unav.edu/publicaciones/revistas/index.php/rilce/article/view/180>]
- Chafe, Wallace / Deborah Tannen (1987): "The relation between written and spoken language", *Annual Review of Anthropology*, vol.16, 383-407

- Cheshire, Jenny (2005): "Age and generation-specific use of language", in Ulrich Ammon et al. (eds.), *Sociolinguistics: an international handbook of the science of language and society, Volume 2*. Berlín: Mouton de Gruyter, 2334-2340.
- Chiapello, Eve / Norman Fairclough (2002): "Understanding the new management ideology: a transdisciplinary contribution from critical discourse analysis and new sociology of capitalism", *Discourse & Society* 13(2), 185-208.
- Chornet-Roses (2006): "*I culd say I am 'dating' but tha culd mean a lot of diferent things*": *Dating in the U.S. as a dialogical relational process*. PhD University of Iowa.
- Clark, Kate (1992) "The linguistics of blame: representation of women in The Sun's reporting of crimes of sexual violence" in Michael Toolan (ed.), *Language, Text and Context: Essays in Stylistics*. London: Routledge, pp. 208-24.
- Clarricoates, Katherine (1980): "The importance of being Ernest..., Emma..., Tom..., Jane... The perception and categorisation of gender desviation and gender conformity in primary schools", in Rosemary Deem (ed) *Schooling for Women's Work*, London: Routledge and Keegan Paul, 27-41.
- Coates, Jennifer (1986): *Women, men and language*. Londres: Longman.
- Coates, Jennifer (1987): "Epistemic modality and spoken discourse". *Transactions of the Philological Society*, 85 (1), 110-131.
- Coates, Jennifer (1988): "Gossip revisited: language in all-female groups", en Jennifer Coates / Deborah Cameron (eds.), *Women in their speech communities. New perspectives on language and sex*. Londres: Longman, 94-122.
- Coates, Jennifer (1991): *Women, men and language: a sociolinguistic account of gender differences in language*. London: Longman.
- Coates, Jennifer (1996): *Women talk. Conversation between women friends*. Oxford: Blackwell.
- Coates, Jennifer (1997a): "The construction of a collaborative floor in womens's friendly talk" en Thomas Givón (ed.). *Conversation. Cognitive, communicative and social perspectives*. Amsterdam: John Benjamins, 55-89.
- Coates, Jennifer (1997b): "One at a time: the organization of men's talk" en Sally Johnson / Ulrike Hanna Meinhof (eds.): *Language and masculinity*. Oxford: Blackwell, 107-129.
- Coates, Jennifer (1997c): "Women's friendship, women's talk" en Ruth Wodak (ed.): *Gender and discourse*. Londres: Sage, 246-262.
- Coates, Jennifer (2003): *Men talk*. Malden, Ma: Blackwell Publishing.
- Coates, Jennifer (2013): *Women, men and everyday talk*. Londres: Palgrave Macmillan.
- Cobo Bedia, Rosa (1995): "Género", en Celia Celia (ed.): *10 palabras claves sobre mujer*. Estella: Verbo Divino, 8.
- Cocho, Federico (1990): *O carnaval en Galicia*. Vigo: Xerais

- Cocho, Federico (2001): *O entroido galego*. Vigo: A nosa terra.
- Cocho, Federico (2006): “O entroido na montaña oriental ourensá”, en Jennifer Vázquez Gonzalez Benxamin (coord.), *Tempos de festa en Galicia*. Galicia: Fundación Caixa Galicia, 139-147.
- Cocho, Federico (2008): “As carautas de Galicia”, *Galegos* nº1, 94-105.
- Connel, Raewyn / James Messerschmidt (2005): “Hegemonic masculinity: rethinking the concept”, *Gender and Society*, 19 (6): 829-859.
- Connell, Raewyn (1995): *Masculinities*. London: Polity.
- Coupland, Nikolas and Jaworski, Adam (2009): “Social worlds through language” in Nikolas Coupland / Adam Jaworski (eds.), *The New Sociolinguistics Reader*. London: Palgrave Macmillan, 1-22.
- Craig, Steve (ed.) (1992): *Men, Masculinity and the Media*. Newbury Park. London: Sage.
- Crawford, Mary (1995): *Talking difference: on gender and language*. London: Sage.
- Crosby, Faye / Linda Nyquist (1977): “The female register: an empirical study of Lkoff’s hypotheses”, *Language in Society*, 6, 313-22.
- Cuba, Xoán Ramiro / Xosé Miranda / Antonio Reigosa (2008): *Dicionario dos seres míticos galegos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Dasairas, Xerardo (1990): *O entroido en terras de Monterrei*. Pontevedra: Edicións do Cumio.
- De Fina, Anna (2009): “From space to spatialization in narrative studies” en James Collins / Stef Slembrouk / Mike Baynham (eds.), *Globalization and language in contact*. New York: Continuum, 109-128.
- De Fina, Anna / Alexandra Georgakopoulou (2012): *Analyzing Narratives*. Cambridge, Cambridge University Press.
- De Gregorio Godeo, Eduardo (2008): “Lingua, xénero e masculinidade”, *A Festa da Palabra Silenciada*, Vigo: FIGA, 50-56
- Deborah Tannen (1990): *You just don’t understand*. New York: William Morrow & Co.
- Decke-Cornill, Helene (2007): “The Issue of Gender and Interaction in the L2 Classroom” in Helene Decke-Cornill / Laurenz Volkmann (eds.), *Gender studies and foreign language teaching*. Tübingen: Narr, 77-90.
- DeFrancisco, Victoria Leto (1991): “The sounds of silence: how men silence women in marital relations”, *Discourse & Society* 2(4), 413-423.
- Dindia, Kathryn (1987). “The effects of sex of subject and sex of partner on interruptions”, *Human Communication Research* 13, 345-371.
- Diz Ferreira, Jorge (2016): “La acomodación lingüística en la interacción bilingüe gallego-castellano: estrategias discursivas de convergencia y divergencia en secuencias de conflicto”, *Tonos digital* 31, 1-44-

- Drew, Paul (2009): "Quit talking while I'm interrupting: A comparison between positions of overlap onset in conversation", in Minna Laakso, Jan Lindström, Markku Kaakana (eds.): *Talk in interaction: Comparative Dimensions*. Helsinki: Finnish Literature Society, 70-93.
- Dubiel, Helmut (1985). *Theory and Politics: Studies in the Development of Critical Theory*. Cambridge, MA: MIT Press
- Duranti, Alessandro / Charles Goodwin (eds.), *Rethinking context: Language as interactive phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press
- Eakins, Barbara / Gene Eakins (1976): "Verbal turn-talking and exchanges in faculty dialogue", in Betty Dubois / Isabel Crouch (ed.): *The Sociology of the Languages of American Women*. Texas: Trinity University.
- Eckert, Penelope (1989): *Jocks and burnouts: Social categories and identity in the high school*. New York: Teachers College Press.
- Eckert, Penelope (1997): "Age as a sociolinguistic variable", in Florian Coulmas (ed.) *The Handbook of Sociolinguistics*. 151-167.
- Eckert, Penelope (2000): *Linguistic Variation as social practices*. Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Eckert, Penelope (2002): "Demystifying sexuality and desire", in Kathryn Campbell-Kibler, Robert J. Podesva / Sara J. Roberts / Andrew Wong (eds.), *Language and Sexuality: Contesting Meaning in Theory and Practice*. Stanford: CSLI Publications, 99-110.
- Eckert, Penelope (2012): "Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation", *Annual Review of Anthropology* 41, 87-100.
- Eckert, Penélope / Sally McConnel-Ginet (1992): "Think practically and look locally: language an gender as community-based practice", *Annual Review of Anthropolology* 21: 461-490.
- Eckert, Penelope / Sally McConnell-Ginet (2003): *Language and gender*. Cambridge: Cambridge University Press
- Edelsky, Carole (1993): "Who's got the floor?", in Deborah Tannen (ed.), *Gender and conversational interaction*. New York: Oxford University Press, 189-227.
- Edley, Nigel / Margaret Wetherell (1997): "Jockeying for position. The construction of masculine identities", *Discourse and Society* 8 (2): 203-217.
- Edwards, Tim (1997): *Men in the Mirror: Men's Fashion, Masculinity and Consumer Fashion*. London: Cassell.
- Ehrlich, Susan (1998): "The discursive reconstruction of sexual consent", *Discourse & Society* 9 (2), 149-171.
- Ehrlich, Susan (2001): *Representing Rape: Language and Sexual Consent*. London and New York: Routledge.

- Ehrlich, Susan (2004): "Language and gender" in Alan Davies / Catherine Elder (eds.), *The handbook of applied linguistics*. Oxford: Blackwell, 304–327.
- Ehrlich, Susan / Miriam Meyerhoff / Janet Holmes (eds) (2014): *The Handbook of Language, Gender and Sexuality*. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.
- Ehrlich, Susan / Ruth King (1996): "Consensual sex of sexual harassment: negotiating meaning" in Victoria L. Bergvall / Janet .M. Bing / Alice F. Freed (eds.), *Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice*. London: Longman, 153-172.
- Ehrlich, Susan / Ruth King (1994): "Feminist meanings and the (de)politicization of the lexicon", *Language in Society* 23: 59–76.
- Eppler, Eva M. (2009): "Four women, two codes and one (crowded) floor: the joint construction of a bilingual collaborative floor", in Pia Pichler / Eva Eppler (eds.), *Gender and spoken interaction*. London: Palgrave, 211-234.
- Ervin-Trip, Susan / Martin D. Lampert (1992): "Gender differences in the construction of humorous talk", in Kira Hall / Mary Bucholtz / Birch Moonwomon (eds.): *Locating power. Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference*. Volume 1. Berkeley, CA: University of California, 108-117.
- Ervin-Trip, Susan / Martin D. Lampert (2009): "The occasioning of self-disclosure humor", in Neal R. Norrick / Delia Chiaro (eds.), *Humor in interaction*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 3-27.
- Espósito, Anita (1979): Sex differences in children's conversation, *Language and Speech* 22, 213-220.
- Fairclough, Norman (1992): *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (1995): *Critical discourse analysis. The critical study of language*. London: Longman
- Fairclough, Norman (2003): *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Fairclough, Norman (2005): "Critical discourse analysis in transdisciplinary research", in Ruth Wodak / Paul Chilton (Eds.), *A new agenda in (critical) discourse analysis*. Amsterdam: John Benjamins, 53-70.
- Fairclough, Norman / Ruth Wodak (1997): "Critical discourse analysis" in Teun A. van Dijk, (ed.), *Discourse as Social Interaction: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, vol. 2. Thousand Oaks, CA: Sage, 258–84.
- Fernández de la Rota, José Antonnio (1984): *Antropología de un viejo paisaje gallego*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Fernández Fontecha, Almudena / Rosa María Jiménez Catalán (2003): "Semantic derogation in animal metaphor: a contrastive-cognitive analysis of two male/female examples in English and Spanish", *Journal of Pragmatics*, 771-797.

- Fernández Pérez, Milagros (2013): “Sexismo y lengua: ¿Qué nos dicen los enfoques discursivos?”, *Revista de investigación lingüística*. Pragmática Lingüística: Nuevos ámbitos y perspectivas de investigación 16 (1), 43-60.
- Fernández Rei, Elisa (2008): “A expresión oral (e escrita). Nos lindeiros entre o oral e o escrito”, en Elisa Fernández Rei / Xosé Luís Regueira (eds.), *Perspectivas sobre a oralidade*. Santiago de Compostela: Consello da cultura galega, 187-200.
- Fernández Senra, Mariló / Xulio Fernández Senra (2002): *Cancioneiro popular da provincia de Ourense*. Ourense: Deputación de Ourense.
- Ferro Ruibal, Xesús (2006): “Locucións e fórmulas comparativas ou elativas galegas”, *Cadernos de fraseoloxía galega* 8, 179-265.
- Filgueira Valverde, Xosé (1981): *Segundo Adral*. Sada: Edicións do castro.
- Fishman, Pamela (1978). “Interactions: The work women do”. *Social Problems* 25, 397-406.
- Fishman, Pamela (1980): “Conversational insecurity”, en Howard Giles / William Peter Robinson / Philip M. Smith (eds.), *Language: Social Psychological Perspectives*. Oxford: Pergamon 127-132.
- Fishman, Pamela (1983). “Interaction: The work women do”, in Barrie Thorne / Cheris Kramarae / Nancy Henley (Eds.) *Language, gender and society*. Rowley, MA: Newbury House, 89-101.
- Fishman, Pamela (1998). “Conversational insecurity”, in Deborah Cameron (ed.), *The feminist critique of language. A reader*. London / New York: Routledge, 253-260.
- Fole, Ánxel (1989): *Contos de lobos e outros relatos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Forgas Berdet, Esther (2009): “Siguiendo pistas: la emergencia de la mujer en el diccionario”, Ana María Vígara (ed.), *De igualdad y diferencias: diez estudios de género*. Madrid: Huerga y Fierro, 77-96.
- Forgas Berdet, Esther (2011): “El compromiso académico y su reflejo en el DRAE: los sesgos ideológicos (sexismo, racismo, moralismo) del Diccionario”, en Silvia Senz / Monserrat Alberte (eds), *El dardo en la Academia, vol. II*. Santa Cruz de Tenerife. Melusina, 425-458.
- Foucault, Michel (1977): *Discipline And Punish*. New York: Pantheon.
- Foucault, Michel (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*. New York: Pantheon, pp. 1972-7.
- Foucault, Michel (1989 [1972]): *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (1997 [1976]): *Histoire de la sexualité*. Paris: Gallimard.
- Fraguas, Antón (1992): *Carnaval e outras festas*. Santiago de Compostela Editorial Compostela
- Fraguas, Antón (1994): *Do entroido*. Santiago de Compostela: Museo do pobo galego.

- Frazer, Nancy (1992): "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of actually existing democracy", in Craig Calhoun (ed.): *Habermas and the public sphere*. Cambridge: The MIT Press, 109-142.
- Frazer, Nancy (2013): *Fortunes of feminism: from state-managed capitalism to neoliberal crisis and beyond*. London: Verso.
- French, Jane / Peter French (1984): "Gender imbalance in the primary classroom: An interactional account", *Educational Research* 26, 127-136.
- Frisch, von Karl (1967): *The dance language and orientation of bees*. Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press.
- Fuertes Olivera, Pedro (1992): *Mujer, lenguaje y sociedad: los estereotipos de género en inglés y en español*. Alcalá de Henares: Ayuntamiento de Alcalá de Henares.
- García Meseguer, Álvaro (1977): *Lenguaje y discriminación sexual*. Barcelona: Montesinos.
- García Meseguer, Álvaro (1994) *¿Es sexista la lengua española? Una investigación sobre el género gramatical*. Colección Papeles de Comunicación, n.º 4. Barcelona: Paidós.
- García Moutón, Pilar (1999): *Cómo hablan las mujeres*. Madrid: Arco-Libros.
- García Moutón, Pilar (2003): *Así hablan las mujeres. Curiosidades y tópicos del uso femenino del lenguaje*. Madrid: La esfera de los libros.
- García Moutón, Pilar (2006): "Mujer, dialecto y prestigio", en María Isabel Sancho Rodríguez / Lourdes Ruiz Solves / Francisco Gutiérrez García (eds.): *Estudios sobre lengua, literatura y mujer*. Jaén: Universidad de Jaén, 223-234
- García-Mateo, Carmen / Antonio Cardenal / Xosé Luís Regueira Fernández / Elisa Fernández Rei / Marta Martínez / Roberto Seara / Rocío Varela / Noemi Basanta Llanes (2016): "CORILGA: a Galician Multilevel Annotated Speech Corpus for Linguistic Analysis" LREC 2014, Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation. Proceedings (Reykjavik, 2014), Nicoletta Calzolari (Conference Chair) / Khalid Choukri / Thierry Declerck / Hrafn Loftsson / Bente Maegaard / Joseph Mariani / Asuncion Moreno / Jan Odijk / Stelios Piperidis (eds.), 2653-2657.
- Georgakopoulou, Alexandra / Dionysis Goutsos (1997): *Discourse Analysis: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Gestido, Eloi / Ana Acuña (2009): "A matanza: aproximación etnográfica e comunicativa" en Gabriel Rei-Doval (ed.), *A lingüística galega desde alén mar*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 133-156.
- Gibson, Chris (2013): "Welcome to Bogan-ville: Reframing class and place through humour", *Journal of Australian Studies* 37(1): 62-75.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity.

- Goddard, Ángela / Lindsey Meân (2009): *Language & gender*. London: Routledge.
- Goffman, Ervin (1956): *The presentation of self in everyday life*. Edinburgh: University Edinburgh.
- Goffman, Ervin (1961): *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Doubleday Anchor.
- González Veira, Avia / Nuria Seoane Bouzas (2010): “Un achegamento aos preconceptos contra o galego por parte das mulleres a través das súas palabras” en Xesús Mosquera (ed.), *Lingua e xénero: VI xornadas sobre lingua e Usos*, A Coruña: Universidade da Coruña, 33-61.
- Goodwin, Charles (1980): “Restarts, pauses and the achievement of a state of mutual gaze at turn-beginning”, *Sociological Inquiry* 50, 572-302
- Goodwin, Marjorie (1990). *He-said-she-said: Talk as social organization among black children*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Gove, Jennifer / Stuart Watt (2004): "Identity and Gender", en Kath Woodward (ed.), *Questioning identity: gender, class, ethnicity*. London: Routledge, 43-77.
- Grad, Héctor / Marín Rojo, Luísa (2008): “Identities in discourse: An integrative view”, en Rosana Dolón / Júlia Todolí (eds.), *Analysing Identities in Discourse*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 3-28.
- Graddol, David, / Joan Swann (1989). *Gender voices*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gramsci, Antonio (1971): *Selections from Prison Notebooks*. London: Lawrence and Wishart.
- Greenwood, Alice (1989): “Discourse variation and social comfort: A study of topic initiation and interruption patterns in the dinner conversation of preadolescent children”. PhD, City University of New York.
- Grial: Revista galega de cultura (2007): Xénero, sexo e sexualidade: unha ollada dende o feminismo, 176, Vigo: Galaxia.
- Grial: Revista galega de cultura (2016): Feminismo(s), 220, Vigo: Galaxia
- Guerrero Salazar, Susana (2004): “La imagen de la mujer a través del diccionario: duales aparentes y definiciones disimétricas”, en Martínez García, A. (ed.), *Cultura, lenguaje y traducción desde una perspectiva de género*. Málaga. Universidad de Málaga. 93-114.
- Guerrero Salazar, Susana (2005): “La educación lingüística: la formación de palabras desde la perspectiva de género”, en María Dolores Alcántara Sacristán / María Blanca Gómez García de Sola (eds), *Lenguajes en la educación/discriminación de las mujeres*. Málaga. AEHM: Diputación de Málaga. 67-85.
- Gumperz, John (1968): “The Speech Community” in Alessandro Duranti (ed.), *Linguistic Anthropology: A reader*. Singapore: Blackwell, 66-73.
- Gumperz, John (1982a) *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Gumperz, John (ed.) (1982b): *Language and social identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halberstam, Judith (1998): *Female Masculinity*. Durham / London: Duke University Press.
- Hall, Kira (1995) "Lip service on the fantasy lines" en Kira Hall / Mary Bucholtz (eds.) *Gender articulated: Language and the socially constructed self*. New York: Routledge, 183-216.
- Hall, Kira (1996a) "Shifting gender positions among Hindi-speaking Hijras" in Victoria L. Bergvall / Janet .M. Bing / Alice F. Freed (eds.), *Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice*. London: Longman, 228-266.
- Hall, Kira (1996b): "Lexical subversion in India's Hijra community" in Mary Bucholtz et al. (eds), *Gender and Belief Systems: Proceedings of the Third Berkeley Women and Language Conference*. Berkeley, CA: Berkeley Women and Language Group, 279-292.
- Hall, Kira (1997) "'Go suck your husband's sugarcane!' Hijras and the use of sexual insult", in Anna Livia / Kira Hall (eds.), *Queerly Phrased: Language, Gender, and Sexuality*. New York: Oxford University Press, 430-460.
- Hall, Kira (2003). "Exceptional Speakers: Contested and Problematized Gender Identities" in Miriam Meyerhoff / Janet Holmes (eds.), *Handbook of Language and Gender*. Oxford: Basil Blackwell. 352-380.
- Hall, Kira (2004): "Language and marginalized places", in Mary Bucholtz (ed.), *Language and woman's place. Text and comentaries*. Oxford: Oxford University Press, 121-129.
- Hall, Kira (2009): "Boys' Talk: Hindi, Moustaches, and Masculinity in New Delhi" in Pia Pichler / Eva Eppler (eds.), *Gender and Spoken Interaction*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan. 139-162.
- Hall, Kira / Mary Bucholtz (eds.) (1995): *Gender Articulated: Language and the Socially Constructed Self* . London / New York: Routledge.
- Harding, Sandra (2003): "Introduction: standpoint theory as a site of political philosophic, and scientific debate", en Sandra Harding (ed.): *The Feminist standpoint theory reader: intellectual and political controversies*. London: Routledge, 1-15.
- Hartigan, John (1997): "Unpopular culture: The case of 'white trash'", *Cultural Studies* 11(2), 316-343.
- Hastie, Brianne / Suzanne Cosh (2013): "What's wrong with that?"Legitimizing and contesting gender inequality", *Journal of Language and social psychology* 32, 369-389.
- Hayashi, Reiko (1988): "Simultaneous Talk from the perspective of floor management of english and japanese speakers", *World Englishes* 7, 269-288.
- Hayford, Sarah / Karen Benjamin Guzzo (2015): "The Single Mother by Choice Myth", *Contexts*, Vol 14 (4), 70-72.

- Hayward, Keith, J. / Majid Yar (2006): "The "chav" phenomenon: Consumption, media and the construction of a new underclass", *Crime Media Culture* 2(1): 9-28.
- Hellinger, Marlis / Hadumod Bußmann (eds.) (2001): *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*, vol. 1, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Hellinger, Marlis / Hadumod Bußmann (eds.) (2002): *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*, vol. 2, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Hellinger, Marlis / Hadumod Bußmann (eds.) (2003): *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*, vol. 3, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Hellinger, Marlis / Heiko Motschenbacher (2015): *Gender across Languages*, vol. 4, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Henley, Nancy M. / Michelle Miller, / Jo Anne Beazley (1995): "Syntax, semantics, and sexual violence: agency and the passive voice", *Journal of Language and Social Psychology* 14(1-2), 60-84.
- Herring, Susan (2003): "Gender and power in online communication", in Janet Holmes and Miriam Meyerhoff (eds.): *The handbook of Language and Gender*, Oxford: Blackwell Publishers, 202-228.
- Herring, Susan / Deborah Johnson / Tamara DiBenedetto (1992): "Participation in electronic discourse in a 'feminist' field.", in Kira Hall, Mary Bucholtz, and Birch Moonwomon (eds.), *Locating Power: The Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference*. Berkeley: Berkeley Women and Language Group, 250-262.
- Hines, Sally / Tam Sanger (2010): *Transgender Identities*. New York, London: Routledge
- Holmes, Janet (1984): "Women's language: a functional approach", *General Linguistics* 24 (3), 149-178.
- Holmes, Janet (1986): "Functions of you know in women's and men's speech", *Language in Society* 15 (1), 1-21.
- Holmes, Janet (1989): "Stirring up the dust: the importance of sex as a variable in the ESL classroom". *Proceedings of the ATESOL 6th Summer School*. Sydney, vol 1, 4-39.
- Holmes, Janet (1992): "Women's talk in public contexts", *Discourse & Society* 3 (2), 131-150.
- Holmes, Janet (1995): *Women, men and politeness*. Londres: Longman.
- Holmes, Janet (1997): "Story-telling in New Zealand women's and men's talk", en Ruth Wodak (ed.), *Gender and discourse*. Londres: Sage, 263-293.

- Holmes, Janet (2006a): "Workplace narratives, professional identity and relational practice", en Anna Fina / Deborah Schiffrin / Michael Bamberg (eds.): *Discourse and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 166-187.
- Holmes, Janet (2006b): *Gendered talk at work. Constructing gender identity through workplace discourse*. Oxford: Blackwell.
- Holmes, Janet (2006c), "Sharing a laugh: Pragmatic aspects of humor and gender in the Workplace", *Journal of Pragmatics*, 38, 26-50.
- Holmes, Janet (2007): "Social constructionism, postmodernism and sociolinguistics", *Gender and Language* 1 (1), 51-65.
- Holmes, Janet / Miriam Meyerhoff (2003) (ed.): *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell
- Houston, Marsha / Cheris Kramarae, eds. 1991. Women Speaking from Silence (special issue), *Discourse & Society*, 2(4).
- Hutchby, Ian / Robin Wooffitt (1998): *Conversation Analysis: Principles, Practices and Applications*. Oxford: Polity Press.
- Hymes, Dell (1974): *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia, Pennsylvania; University of Pennsylvania Press.
- Jackson, Peter / Nick Stevenson / Kate Brooks (1999): "Making Sense of Men's Lifestyle Magazines", *Environment and Planning D: Society and Space* 17, 353-368.
- Jackson, Peter / Nick Stevenson / Kate Brooks(2001) *Making Sense of Men's Magazines*. Cambridge: Polity.
- James, Deborah / Janice Drakich (1993): "Understanding gender differences in amount of talk: a critical review of research" in Deborah Tannen (ed.): *Gender and conversational interaction*. Oxford: Oxford Studies in Sociolinguistics, 281-312.
- James, Drake / Sandra Clarke (1993b): "Women, men and interruptions: A critical Review" in Deborah Tannen (ed.), *Gender and conversational interaction*. Oxford: Oxford Studies in Sociolinguistics, 231-279.
- Jefferson. Gail (2004): "A sketch of some orderly aspects of overlap in natural conversation in Lerner Gene H. (ed.): *Conversation analysis: Studies from the first generation*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 43-59.
- Jenkins, Mercilee (1985). "What's so funny? Joking among women", en Noelle Caskey / Sue Bremner /Birch Moonwomon / Noelle Caskey (eds.): *Proceedings of the First Berkeley Women and Language Conference, University of California*. Berkeley: Berkeley Women and Language Group, 131-151.
- Jespersen, Otto (1922): *Language, its nature, development and origin*. London: George Allen & Unwin LTD.

- Johnson Sara / Ulrike Hanna Meinhof (eds.) (1997): *Language and masculinity*. Oxford, Blackwell
- Johnson, Sally (1997): "Theorizing language and masculinity", in Johnson Sara / Ulrike Hanna Meinhof (eds.), *Language and masculinity*. Oxford, Blackwell, 8-26.
- Johnstone, Barbara (1993): "Community and contest: Midwestern men and women creating their worlds in conversational storytelling", en Deborah Tannen (ed.), *Gender and conversational interaction*. Oxford: Oxford University Press, 62-80.
- Johnstone, Barbara (1996): *The linguistic individual: Self-expression in language and linguistics*. New York: Oxford University Press.
- Jones, Deborah (1980). "Gossip: Notes on women's oral culture", in Cheris Kramarae (ed.) *The voices and words of women and men*. Oxford: Pergamon Press, 193-198.
- Jones, Lucy (2002): *Dyke/ Girl: Language and Identities in a Lesbian Group*. Basingstoke, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Joseph, John (2010): "Identity", en Carmen Llamas / Dominic Watt (eds.), *Language and identities*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 9-17
- Kelly, John / John Local (1989): *Doing Phonology: Observing, recording, interpreting*. Manchester: Manchester University Press.
- Kendall, Sahri / Deborah Tannen (2008): "Discourse and Gender", in Deborah Schiffrin / Deborah Tannen / Heidi E. Hamilton (eds.): *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell, 548-567.
- Kendall, Shari / Deborah Tannen (2015): "Discourse and Gender" in Deborah Tannen / Heidi E Hamilton / Deborah Schiffrin (eds.): *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell, 466-485.
- Kennedy, Carol W. / Carl T. Camdem (1983): "A new look at interruptions". *Western Journal of Speech Communication* 47, 45-58.
- Kenworthy, Joanne (1991): *Language in action*. New York: Longman.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine (2000): "L'analyse des interactions verbales. La notion de 'négociation conversationnelle': défense et illustrations", *Lalies* 20 (2000), 63-141.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine (2005): *Le discours en interaction*. Paris: Armand Colin.
- Kidd, Virginia (1971): "A study of the images produced through the use of the male pronoun as the generic", *Moments in Contemporary Rhetoric and Communication* 1, 25-30.
- Kiesling, Scott (1997): "Power and the Language of men", in Johnson Sara / Ulrike Hanna Meinhof (eds.), *Language and masculinity*. Oxford, Blackwell, 65-85.
- Kiesling, Scott (2001): "Stances of whiteness and hegemony in fraternity men's discourse", *Journal of linguistic anthropology* 11: 101-115.
- Kiesling, Scott (2011): "The Interactional construction of desire as gender", *Gender & Language* 5, 213-239.

- Kitzinger Celia / Hannah Frith (1999): "Just say no? The use of conversation analysis in developing a feminist perspective on sexual refusal", *Discourse and Society* 10(3), 193-316.
- Kitzinger, Celia (2000): "Doing feminist conversation analysis", *Feminism & Psychology* 10 (2), 163-193
- Koller, Veronika (2008): *Lesbian Discourses: Images of a Community*. New York: Routledge.
- Kopijn, Yvette (1998): "The oral history interview in a cross-cultural setting. An analysis of its linguistic, social, and ideological structure.", in Mary Chamberlain / Paul Richard Thompson (eds.), *Narrative and Genre*. London & New York: Routledge, 142-159.
- Kotthoff, Helga (2000): "Gender and joking: on the complexities of women's image politics in humorous narratives", *Journal of Pragmatics* 32, 55–80.
- Kramarae, Cheris (1981). *Women and men speaking*. Rowley, MA: Newbury House.
- Kramer, Cheris (1977): "Perceptions of female and male speech", *Language and Speech* 20, 151-161.
- Kroskrity, Paul V (ed.) (2000): *Regimes of language: Ideologies, politics and identities*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Kulick, Don (1998): *Travesti: Sex, Gender and Culture among Brazilian Transgendered Prostitutes*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kulick, Don (1999): "Transgender and language: a review of the literature and suggestions for the future", *GLQ* 5 (4), 605 –22 .
- Kulick, Don (2000): "Gay and lesbian language", *Annual Review of Anthropology* 29 : 243 – 85 .
- Kulick, Don (2003): "No", *Language & Communication* 23 (2003) 139–151.
- La Barbera, Maria Caterina (2010): "Género y diversidad entre mujeres", *Cuadernos Koré* 2, 31-54.
- Labov, William (1972) *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Labov, William. (1966): *The social stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- Lakoff, Robin (1973): "Language and woman's place", *Language in Society* 2, 45-80.
- Lakoff, Robin (1975): *Language and woman's place*. New York: Harper and Row.
- Lakoff, Robin (2004): *Language and woman's place. Text and commentaries*. Oxford: Oxford University Press.
- Lampert, Martin / Susan Ervin-Tripp (2006): "Risky laughter: Teasing and self-directed joking among male and female friends", *Journal of Pragmatics* 38, 51–72.
- Land, Victoria / Celia Kitzinger (2005): "Speaking as a lesbian: Correcting the heterosexist presumption", *Research on Language and Social Interaction* 38 (4), 371 – 416 .

- Lave, Jean / Etienne Wenger (1991): *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lawton, Carol A. / Judith E. Owen Blakemore / Lesa Rae Vartanian (2003): "The new meaning of Ms.: Single, but too old for miss", *Psychology of women quarterly* 27, 215-220.
- Lazar, Michelle (ed.) (2005): *Feminist Critical Discourse Analysis: Gender, Power, and Ideology in Discourse*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Lazar, Michelle M. (2015): "Construing the new oppressed: masculinity in crisis and the backlash against feminism", in Tommaso Milani (ed.), *Language and Masculinities: Performances, Intersections, Dislocations*. London: Routledge, 100-106.
- Leap, William (1995): *Beyond the Lavender Lexicon: Authenticity, Imagination, and Appropriation in Lesbian and Gay Languages*. Buffalo, NY: Gordon and Breach.
- Leap, William (1996): *Word's Out: Gay men's English*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Leap, William (2003): "Language and gendered modernity", in Holmes Janet / Miriam Meyerhoff (2003) (ed.): *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell, 401-422.
- Leet-Pellegrini, Helena M. (1980). "Conversational dominance as a function of gender and expertise" in Howard Giles /W. Peter Robinson / Philip M. Smith (eds.), *Language: Social-psychological perspectives*. New York: Pergamon Press, 97-104.
- Leffler, Ann / Dair L. Gillespie / Joseph C. Conaty (1982): "The effects of status differentiation on non verbal behavior", *Social Psychology Quarterly* 45: 153-161.
- Legman Gershon (1941): "The language of homosexuality: An American Glossary", in George W Henry (ed.): *Sex Variants. A study of homosexual patterns vol2*, New York / London: Paul B. Hoeber INC: 1147-1149.
- Lemke, Jay (1995): *Textual Politics: Discourse and social dynamics*. London: Taylor and Francis.
- Levesque, Linda M. / Sandra L. Caron (2004): "Dating Preferences of Women Born between 1945 and 1960", *Journal of Family Issues* 25 (6), 833-846
- Levon, Erez (2015): "The ideal gay man: narrating masculinity and national identity in Israel" in Tommaso Milani (ed.): *Language and Masculinities: Performances, Intersections, Dislocations*. London: Routledge.
- Levon, Erez / Ronald Beline Mendes (eds.) (2016): *Language, sexuality and power: Studies in intersectional sociolinguistics*. New York : Oxford University Press
- Liebscher, Frit / Jennifer Diley-O'Cain (2013): "Constructing Identities Through Laughter"; Glen Philip / Elizabeth Holt (eds.), *Studies of Laughter in Interaction*. London: Bloomsbury Academic, 237-254.

- Lisón Tolosana, Carmelo (1979): *Antropología cultural de Galicia*. Akal: Madrid
- Litosseliti, Lia (2006): *Gender and Language: Theory and Practice*. London: Hodder Arnold.
- Livia, Anna / Kira Hall (1997): “‘It’s a Girl!’: Bringing Performativity Back to Linguistics”, in Anna Livia / Kira Hall (eds), *Queerly Phrased: Language, Gender, and Sexuality*. New York: Oxford University Press, 3-18.
- Livia, Anna / Kira Hall (eds.) (1997): *Queerly phrased: Language, gender and sexuality*. Oxford: Oxford University Press, 181-201.
- Llamas Saíz, Carmen (2013): “La actitud ante la lengua en el discurso de la prensa española: léxico y argumentación a propósito del sexismo lingüístico”, en Carmen Llamas Saíz / Concepción. Martínez Pasamar / Manuel Casado Velarde (eds.), *Léxico y argumentación en el discurso público actual*. Frankfurt: Peter Lang, 187-208.
- Llamas Saíz, Carmen (2015): “Academia y hablantes frente al sexismo lingüístico: ideologías lingüísticas en la prensa española”, *Circula: revue d’ideologies linguistiques* 1, 196-215.
- Llamas, Carmen / Dominique Watt (eds.) (2010): *Language and Identities*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Lledó Cunill, Eulàlia (1992): *El sexismo y el androcentrismo en la lengua: análisis y propuestas de cambio*. Barcelona: Universidad Autònoma.
- Lledó Cunill, Eulàlia (2013): *Cambio lingüístico y prensa: problemas, recursos y perspectivas*. Barcelona: Laertes.
- Lledó Cunill, Eulàlia / María Ángeles Calero Fernández / Esther Forgas Berdet (eds.) (2004): *De mujeres y diccionarios. Evolución de lo femenino en la 22ª edición del DRAE*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer.
- Lledó Cunill, Eulàlia / Mercè Otero Vidal (1994): *Dotze escriptors i una guia bibliogràfica*. Institut de Ciències de l’Educació: Universitat Autònoma de Barcelona.
- López Cuevillas, Florentino (1957): “El entroido en Mugares”, *Cuadernos de Estudios Gallegos* 22, 234.
- López Cuevillas, Florentino / Xaquín Lorenzo Fernández / Vicente Fernández Hermida (1936): *Parroquia de Velle*. Santiago de Compostela: Seminario de estudos galegos.
- Lorenzo Fernández, Xaquín (1973): *Cantigueiro popular da Limia Baixa*. Vigo: Galaxia.
- Losada, Miguel (2013): “O entroido en terras de Ourense”, *Actas das I Xornadas sobre o entroido de Galiza*. Ourense: Sociedade Antropolóxica de Galicia, 51-76.
- Lozano Domingo, Irene (1995): *Lenguaje femenino, lenguaje masculino. ¿Condiciona nuestro sexo la forma de hablar?*. Madrid: Minerva.
- Luchjenbroers, June / Michelle Aldridge (2007): “Conceptual manipulation by metaphors and frames: dealing with rape victims in legal discourse”, *Text & Talk* 27(3), 339–59.

- Macaulay, Ronald K.S. (1991): “‘Coz it izny spelt when they say it’: displaying dialect in writing”, *American Speech* 66: 28-291.
- Mackay, Donald G. / David C. Fulkerson (1979): “On the comprehension and production of pronouns”, *Journal OF Verbal Learning and Verbal Behavior* 18, 661-673.
- Maíz Arévalo, Carmen (2014): “A pragmatic and multimodal analysis of emoticons and gender in social networks” en Antonia Sánchez Macarro / Ana Belén Cabrejas Peñuelas (eds.), *New Insights into Genedered Discursive Practices: Language, Gender and Identity Construction*. Valencia, Universitat de València, 175-197.
- Makri-Tsilipakou, Marianthi (2003): “Greek diminutive use problematized: gender, culture and common sense”, *Discourse & Society* 14(6), 699-726
- Maltz, Daniel / Ruth Borker (1982): *A cultural approach to male-female miscommunication*, in John J. Gumperz (ed.) *Language and social identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 195-216.
- Mannis, Valerie S. (1999): “Single Mothers by Choice”, *Family Relations*, Vol. 48, No. 2, 121-128
- Marco, Aurora (1991): “Estereotipos sexistas em dicionários escolares”, *Agália: Publicaçom internacional da Associação Galega da Língua*, 28, 433-443.
- Marco, Aurora (1994): “El sexismo en los materiales escolares. Los diccionarios”, en *Actas del IV encuentro internacional sobre el libro escolar y el documento didáctico en educación primaria y secundaria*. Badajoz. Universidad de Extremadura. 305-317.
- Marco, Aurora (1995): “Linguaxe e sexismo”, *Andaina: revista do Movemento Feminista Galego* 12, 11-14.
- Marco, Aurora (1996): “Estereotipos de género en el diccionario de la lengua española”, en *Estudios sobre mujer, lengua y literatura*. Santiago de Compostela: Universidad de Las Palmas- Universidad de Santiago de Compostela, 187-211.
- Marco, Aurora (2003): “Lenguaje, sexismo y educación”, en Ruiz Solves Lourdes / Francisco Gutiérrez García / María Isabel Sancho Rodríguez (eds.): *Lengua, Literatura y mujer*. Jaén: Universidad de Jaén, 11-30.
- Marco, Aurora (2007): “Por un uso non discriminatorio da linguaxe” en María Jesús Fariña Busto / Purificación Mayobre Rodríguez / Beatriz Suárez Briones (eds.), *O reto da igualdade: feminismo, xénero, universidade*. Vigo: Universidade de Vigo, 123-140.
- Mariño Ferro, Xosé Ramón (1995): *Lobos, lobas e lobishomes*. Ed. do Cumio. Vigo.
- Mariño Ferro, Xosé Ramón (1996): *El simbolismo animal: creencias y significados en la cultura occidental*. Madrid: Encuentro.
- Mariño Ferro, Xosé Ramón (2000a): *Antropoloxía de Galicia*. Vigo: Xerais.
- Mariño Ferro, Xosé Ramón (2000a): *O entroido ou os praceres da carne*. Sada: Edicións do Castro.

- Mariño Ferro, Xosé Ramón (2014): *Diccionario del simbolismo animal*. Madrid: Encuentro.
- Márquez, María (2013): *Género gramatical y discurso sexista*. Madrid: Editorial Síntesis.
- Martín Rojo, Luisa (1995), "Lenguaje y género: descripción y explicación de la diferencia", *Signos*, 16, 12-32.
- Martínez García, José Antonio (2008): *El lenguaje de género y el género lingüístico*, Oviedo: Ediciones de la Universidad de Oviedo.
- Maybin, Janet (2007): *Children's Voices. Talk, Knowledge and Identity*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mayobre Rodríguez, Purificación (2001): "Decir el mundo en femenino", *Identidad y Cultura. Simposio Internacional de Filosofía*. A Coruña: Universidade da Coruña, 251-263
- McElhinny, Bonnie (2003): "Theorizing Gender in Sociolinguistics and Linguistic Anthropology", in Janet Holmes / Miriam Meyerhoff (2003) (ed.): *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell, 21-42.
- McElhinny, Bonnie (2014): "Theorizing gender in sociolinguistics and linguistic anthropology: Toward effective interventions in gender inequity", in Susan Ehrlich / Miriam Meyerhoff / Janet Holmes, (eds.), *The handbook of language, gender and sexuality*. Second Edition, Oxford: Wiley Blackwell, 48-67
- McIlvenny, Paul (2002): *Talking gender and sexuality*. Amsterdam: John Benjamins.
- Mead, Margaret (1935): *Sex and temperament in three primitive societies*. New York: William Morrow and Company.
- Mendoza-Denton, Norma (1999) "Turn-initial 'no': Collaborative opposition among Latina adolescents", in Mary Bucholtz / A. C. Liang / Laurel A. Sutton (eds.), *Reinventing Identities. The Gendered Self in Discourse*. Oxford, U.K.: Oxford University Press. 273-292.
- Meyerhoff, Miriam (1996): "Dealing with Gender Identity as a Sociolinguistic Variable", in Victoria L. Bergvall / Janet .M. Bing / Alice F. Freed (eds.), *Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice*. London: Longman, 202-27.
- Milani, Tommaso (2014): "Quering masculinities", in Susan Ehrlich / Miriam Meyerhoff / Janet Holmes (eds.), *The handbook of language, gender and sexuality*. Second Edition, Oxford: Wiley Blackwell, 260-278.
- Milani, Tommaso (ed.) (2015): *Language and Masculinities: Performances, Intersections, Dislocations*. London: Routledge.
- Milani, Tommaso (2013): "Are 'Queers' really 'Queer'?" Language, Identity and Same-Sex desire in a South African online community", *Discourse & Society* 24: 615-633.

- Milani, Tommaso / Richard Johnson (2011): "Incomprehensible Language? Language, Ethnicity and heterosexual masculinity in a swedish school", *Gender & Language* 5: 241-269.
- Millett, Kate (1970): *Sexual Politics*. Garden City / New York: Doubleday.
- Mills (2008): *Language and sexism*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Mills, Sara (1995): *Feminist Stylistics*. Routledge, London.
- Mills, Sara (2003): "Third wave feminist Linguistics and the analysis of sexism", en *Discourse analysis online*, [<http://www.shu.ac.uk/daol/>]
- Mills, Sara (2011): *Language, Gender and Feminism: Theory, Methodology and Practice*. New York: Routledge.
- Mills, Sara e Mullany (2011): *Language, Gender and Feminism: Theory, Methodology and Practice*. London: Routledge
- Milroy, James / Lesley Milroy (1992): "Network Structure and linguistic change" in James Milroy, (ed.) *Linguistic variation and change: on the historical sociolinguistics of English*. Oxford: Blackwell Publishing, 176-191.
- Mishler, Elliot (1999): *Storylines: craftartist' narratives of identity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Moerman, Michael (1987): *Talking Culture: Ethnography and Conversation Analysis*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 19-30
- Mondada, Lorenza (2007): "Multimodal resources for turn-taking: Pointing and the emergence of possible next speakers, *Discourse Studies* 9, 194-225.
- Mongeau, Paul / J. A Kendall (1996): "'What do you mean this is a date?'. Differentiating a date from going out with friends". Paper presented to the International Network on Personal Relationships. Seattle, WA.
- Mongeau, Paul / Janet Jacobsen / Carolyn Donnerstein (2007): "Defining dates and first date goals: Generalizing from undergraduates to single adults", *Communication Research* 34, 626-547.
- Mongeau, Paul / Kristen L. Johnson (1995): "Predicting cross-sex first-date sexual expectations and involvement: Contextual and individual difference factors", *Personal Relationships* 2, 301-312.
- Monro, Surya (2005): *Gender politics, citizenship, activism and sexual diversity*. London: Pluto Press.
- Mooney, Annabelle / Betsy Evans (2015): *Language, society and power. An Introduction*. New York: Routledge.
- Moreiras, Xesús (1978): *Os mil e un refráns galegos da muller*. Lugo: Alvarellos.
- Motschenbacher, Heiko (2010): *Language, gender and sexual identity: poststructuralist perspectives*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

- Motschenbacher, Heiko (2011): "Taking Queer Linguistics further: Sociolinguistics and critical heteronormativity research", *International Journal of the Sociology of Language* 212: 149-179.
- Moure, Teresa (2008), "Xénero e linguaxe: unha cuestión estancada", *A Festa da Palabra Silenciada*, Vigo: FIGA, 11-27.
- Moure, Teresa (2009): *A palabra das fillas de Eva*. Vigo: Galaxia.
- Moure, Teresa (2010): "Falarmos galego as mulleres, por que non?" en Xesús Mosquera Carregal (ed.), *Lingua e xénero: VI xornadas sobre lingua e Usos*. A Coruña: Universidade da Coruña, 33-61.
- Moure, Teresa (2012): *Queer-emos un mundo novo. Sobre cápsulas, xéneros e falsas clasificacións*. Vigo: Galaxia
- Mullany, Louise (2006): "Narrative constructions of gender and professional identities" en Tope Omoniyi / White Goodith (eds.): *Sociolinguistics of identity*. London: Continuum, 157-172.
- Murray, Stephen O. (1985): "Toward a model of members' methods for recognizing interruptions, *Language in Society* 14, 31-41.
- Murray, Stephen, O. / Lucille H. Covelli (1988): "Women and men speaking at the same time", *Journal of Pragmatics* 12, 103-111.
- Neff, Joane (1997): "Aceptarlo con hombría: representations of masculinity in spanish political discourse", Sara Johnson / Ulrike Hannag Meinhof (eds.): *Language and masculinity*. Oxford: Blackwell, 159-172.
- Nissen, Uwe Kjær (1986): "Sex and Gender Specification in Spanish", *Journal of Pragmatics* 10: 725-738.
- Nissen, Uwe Kjær (1997): "Do sex-neutral and sex-specific nouns exist: The way to nonsexist Spanish?", in Friederike Braun / Ursula Pasero (eds.), *Kommunikation von Geschlecht. Communication of gender*. Pfaffenweiler: Centaurus, 222-241.
- Nissen, Uwe Kjær (2002): "Gender in Spanish. Tradition and innovation" in Marlis Hellinger / Hadumod Bußmann (eds.), *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*, vol. 2, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 251-279.
- Nixon, Sean (1996): *Hard Looks: Masculinities, Spectatorship and Contemporary Consumption*. New York: St Martin's Press.
- Norrick, Neal R. (2012): "Listening practices in English conversation: the responses responses elicit", *Journal of Pragmatics* 44, 566-576
- O'Barr, William / Bowman K. Atkins (1980): "Women's language or powerless language?", in Sarry McConnel-Ginet et al. (eds.): *Women and language in literature an society*. New York: Praeger, pp. 93-110.

- Ochs Elinor (1979): "Transcription as theory", in Elinor Ochs / Bambi B. Schieffelin (eds.), *Developmental Pragmatics*. New York: Academia Press, 43-72
- Ochs, Elinor (1992): "Indexing gender", en Alessandro Duranti / Charles Goodwin (eds.), *Rethinking context: Language as interactive phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press, 335-358
- Ochs, Elinor / Taylor Crolyn (1995): "'The 'Father knows best' dynamic in dinner time narratives" in en Kira Hall / Mary Bucholtz (eds.) *Gender articulated: Language and the socially constructed self*. New York: Routledge, 97-120.
- Oloff, Florence (2012): "Withdrawal from turns in overlap and participation", in Pia Bergmann / Jana Brenning / Martin Pfeiffer / Elisabeth Reber (eds.): *Prosody and embodiment in interactional grammar*. Berlin: De Gruyter, 207-236.
- Parks, Janet B. / Mary A. Robertson (2004): "Attitudestoward women mediate the gender effect on attitudes towardsexist language", *Psychology of women quarterly* 28(3), 233-239.
- Pauwels, Anne (1998): *Women changing language*. London / New York: Addison Wesley Longman.
- Pauwels, Anne (2003): "Linguistic Sexism and Feminist Linguistic Activism", in Janet Holmes / Miriam Meyerhoff (ed.), *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell, 550-570.
- Payrató, Lluís (2003): *Pragmática, discurs i llengua oral. Introducció a l'anàlisi funcional de textos*. Barcelona: UOC.
- Pereda, Ferrán (1999): "El cancaneo. Comunicación y argot en gays lesbis y trans", *Archipiélago*, 67, 83-99
- Pereda, Ferrán (2004): *El Cancaneo. Diccionario petardo de argot gay, lesbi y transexual*. Barcelona: Laertes.
- Pérez García, A. (2007): "Sexismo lingüístico: una aproximación a los estudios y métodos", en Pilar Fernández Martínez / Amália Pedrero González (eds.), *La mujer y la sociedad de la información ¿Existe un lenguaje sexista?*. Madrid: Fragua 177-205.
- Perissinotto, Giorgio (1983): "Spanish 'hombre'. Generic or specific?", *Hispania* 66: 581-592.
- Perissinotto, Giorgio (1985): "La producción de géneros específicos en contextos condicionados", *Estudios de Lingüística Aplicada* 3, 112-128.
- Pichler, Pia (2008) Gender, ethnicity and religion in spontaneous talk and ethnographic- style interviews: balancing perspectives of researcher and researched. In Kate Harrington, Helen Sauntson, Lia Litosseliti, and Jane Sunderland (eds.) *Gender and Language: Theoretical and Methodological Approaches*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Pichler, Pia (2009): *Talking young femininities*. United Kingdom: Palgrave Macmillan

- Preciado, Paul B. (2002): *Manifiesto contra-sexual: prácticas subversivas de identidad sexual*. Madrid: Ópera Prima.
- Prego Vázquez, Gabriela (2002-2003): "'¿De onde es?, ¿de quen es?': Local identities, discursive circulation, and manipulation of traditional Galician naming patterns", *Estudios de sociolingüística: Linguas, sociedades e culturas*, Vol. 3-4 (2-1), 229-253.
- Prego Vázquez, Gabriela (2003): "Comprando leitugas, leitughas e lechughas. Reformulaciós e negociación de identidades na feira", en Carmen Cabeza Pereiro, Anxo M. Lorenzo Suárez / Xoán Paulo Rodríguez Yáñez (eds.): *Bilingual communities and individuals: Proceedings from First International Symposium on Bilingualism*. Vigo: Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, 94- 103.
- Prego Vázquez, Gabriela (2007): "Frame conflict and social inequality in the workplace: professional and local discourse struggles in employee/customer interactions", *Discourse & Society*, 18(3): 295-335.
- Preston, Dennis (1985): "The Lil' Abner Syndrome: written representations of speech", *American Speech* 60 (4): 328-336.
- Provine, Robert R.v/ Robert Spencer / Darcy L. Mandell (2007): "Emotional Expression Online: Emoticons Punctuate Website Text Messages", *Journal of Language and Social Psychology* 26(3), 299-307.
- Pujolar, Joan (1997a): *De què vas, tio?*. Barcelona: Empúries.
- Pujolar, Joan (1997b) "Masculinities in a multilingual setting" in Sally Johnson / Ulrike Hannah Meinhof (eds.): *Language and Masculinity*. Londres: Blackwell Publishers, 86-106.
- Pujolar, Joan (2001): *Gender, Heteroglossia and Power: A sociolinguistic study of youth culture*. Berlin: Mouton de Gryter.
- Pujolar, Joan (2003): "La construcció del gènere en la interacció informal cara a cara: aspectes teòrics i metodològics", *Estudios de Sociolingüística* 4(2): 485-503.
- Puñal Rama, Ana Belén (2008): "A representación da violencia contra as mulleres nos medios, verbas que feren", *A Festa da Palabra Silenciada*, Vigo: FIGA, 57-65.
- Queen, Robin (2002): "A matter of interpretation: The 'future' of queer linguistics", in Kathryn Campbell- Kibler / Robert J. Podesva / Sara J. Roberts / Andrew Wong (eds.), *Language and sexuality: Contesting meaning in Theory and Practice*. Stanford: CSLI Publications, 69-86.
- Queen, Robin (2004): "I'm a woman, hear me roar": The importance of linguistic stereotype for lesbian identity performances", in Mary Bucholtz (ed.), *Language and woman's place. Text and comentaries*. Oxford: Oxford University Press, 121-129

- Queen, Robin (2005): "How Many Lesbians Does it Take...: Jokes, Teasing, and the negotiation of stereotypes about lesbians", *Journal of Linguistic Anthropology* 15(2): 239.
- Queen, Robin (2014): "Language and sexual identities", in Susan Ehrlich / Miriam Meyerhorr / Janet Holmes (eds.), *The Handbook of Language, Gender and Sexuality*. Oxford: Blackwell, 203-219.
- Queizán, María Xosé (2008): "O verbo patriarcal", *A festa da palabra silenciada* 24, 6-10.
- Queizán, María Xosé (2008): "O verbo patriarcal", *A Festa da Palabra Silenciada*. Vigo: FIGA, 6-10.
- Rauber, Isabel (2004): *Xénero e poder. Ollada desde América Latina*. Vigo: A Nosa Terra.
- Recalde, Montserrat (2003): "The Castillianist theory fo the origin of the gheada revisited", *Estudios de Sociolingüística* 4, 1, 43-74.
- Regueira, Xosé Luís (2010): *Dicionario de Pronuncia da Lingua galega*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Regueira, Xosé Luís (2012): "Autenticidade e calidade da lingua: purismo e planificación lingüística no galego actual", *Estudos de Lingüística Galega* 4, 187-201.
- Reimóndez Meilán, María (2008): "O dobre silencio das palabras", *A Festa da Palabra Silenciada*, Vigo: FIGA, 66-72.
- Reisman, Karl, 1974. Contrapuntal conversations in an Antiguan village. In: Bauman, R., Sherzer, J. (Eds.), *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Cambridge: Cambridge University Press, 110-124.
- Rice, Joy K. (1994). "Reconsidering research on divorce, family life cycle and the meaning of family", *Psychology of Women Quarterly* 18, 559-584
- Risco, Vicente (1925): *O lobo da xente*. A Coruña: Lar
- Risco, Vicente (1926): "Os cigarróns", *Nós* 35, Ourense: Nós.
- Roca, Iggy (2005a): "La gramática y la biología en el género del español (1a parte)", *Revista de la Sociedad Española de Lingüística* 35/1, 17-44.
- Roca, Iggy (2005b): "La gramática y la biología en el género del español (2a parte)", *Revista de la Sociedad Española de Lingüística* 35/2, 397-432.
- Roca, Iggy (2005a): "La gramática y la biología en el género del español (1a parte)", *Revista de la Sociedad Española de Lingüística* 35/1, 17-44.
- Roca, Iggy (2005b): "La gramática y la biología en el género del español (2a parte)", *Revista de la Sociedad Española de Lingüística* 35/2, 397-432.
- Rodríguez Fernández, María (2009): *La evolución del género gramatical masculino como término genérico. Su reflejo en la prensa española contemporánea*. Madrid. Fundamentos.

- Rodríguez González, Félix (2005): “Principales términos de caracterización homosexual: apuntes lexicográficos y sociolingüísticos”, en Angie Simonis (comp.), *Educación en la diversidad*. Barcelona: Laertes, 103-120.
- Rodríguez González, Félix (2007): “Estereotipos y términos de caracterización homosexual” en Félix Rodríguez (ed.) *Cultura, homosexualidad y homofobia. Vol I. Perspectivas Gays*. Barcelona: Laertes, 105-133.
- Rodríguez González, Félix (2008a): “The feminine stereotype in gay characterization. A look at English and Spanish”, en María de los Ángeles Gómez González / Lachlan Mackenzie / Elsa González Álvarez (eds.), *Languages and Cultures in Contrast and Comparison*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 221-243.
- Rodríguez González, Félix (2008b): *Diccionario gay-lésbico. Vocabulario sexual y argot de la homosexualidad*. Madrid: Gredos.
- Rodríguez Yañez, Xoán Paulo (2004): “O proceso de negociación conversacional da escolla de código nunha interacción no mercado de Lugo”, en Rosario Álvarez Blanco, Francisco Fernández Rei / Antón Santamarina (eds.): *A lingua galega: historia e actualidade. Volume I*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, 403-414.
- Sacks, Harvey / Emanuel Schegloff / Gail Jefferson (1974): “A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation”, *Language*, 50, 696-735
- Sadker, Mira / David Sadker (1985): “Sexism in the schoolroom of the 80’s”, *Psychology Today*, March, 54-57.
- Sally (1995) “Constructing meaning, constructing selves: snapshots of language, gender and class from Belten High” in Kira Hall / Mary Bucholtz (eds.), *Gender Articulated. Language and the Socially Constructed Self*. New York: Routledge, 469-508.
- Sampietro, Agnese (2016) “Emoticonos y multimodalidad. El uso del pulgar hacia arriba en WhatsApp”, *Aposta. Revista de Ciencias Sociales* 69, 271-295
- San Vicente, Félix / María Luisa Calero Vaquera (2002) (eds.): *Discurso de género y didáctica. Relato de una inquietud*. Córdoba: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Córdoba.
- Sanmartín Rei, Goretti (2008): “Cando as palabras non nos (con)moven”, *A Festa da Palabra Silenciada* Vigo: FIGA, 31-38.
- Santaemilia, José (2002): “Towards a pragmatics of gendered conversation: A few general considerations” Santaemilia, José / Beatriz Gallardo / Julia Sanmartín (eds) (2002): *Sexe i Llenguatge. La construcció lingüística de les identitats de gènere*. València. Universitat de València, 93-114.
- Santaemilia, José / Beatriz Gallardo / Julia Sanmartín (eds) (2002): *Sexe i Llenguatge. La construcció lingüística de les identitats de gènere*. València. Universitat de València.

- Sauntson, Helen / Sakis Kyratzis (eds.) (2007) *Language, Sexualities & Desires. Crosscultural Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Schefloff, Emanuel (1997): "Whose text? Whose context?", *Discourse & Society* 8(2): 165-187.
- Schegloff, Emanuel (1988): "Presequences and indirection: applying speech act theory to ordinary conversation", *Journal of Pragmatics* 12: 55-62.
- Schegloff, Emanuel (1991): "Reflections on Talk and Social Structure" en Deirdre Boden / Don H. Zimmerman (ed.), *Talk and Social Structure*. Berkeley: University of California Press, 44-70.
- Schegloff, Emanuel (1998): "Reply to Wetherell", *Discourse & Society* 9, 413-416
- Schegloff, Emanuel (2000): "Overlapping talk and the organization of turn-taking for conversation. *Language in Society* 29: 1-63.
- Schiffrin, Deborah (1996): "Narrative as self-portrait: Sociolinguistic constructions of identity", *Language in Society* 25, 167-203.
- Schulz, Muriel (1975): *The semantic derogation of women*, in: Barrie Thorne / Nancy Henley (eds.), *Language and Sex: Difference and Dominance*. Rowley / Massachusetts: Newbury House, 64-75.
- Schwarz, Juliane (2003): "Quantifying non-sexit language: the case of mrs" in Srikant Sarangi / Theo van Leeuwen (eds.) *Applied linguistics and communities of practice*. London: Continuum, 169-183.
- Seminario de Sociolingüística / Real Academia Galega (2007): *Mapa Sociolingüístico de Galicia 2004. Volume I. Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Seminario de Sociolingüística / Real Academia Galega (2008): *Mapa Sociolingüístico de Galicia 2004. Volume II. Usos lingüísticos en Galicia*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Shain, Farzana (2003) *The Schooling and Identity of Asian Girls*. Stoke on Trent: Trentham Books.
- Shi, Xingson / Juliet Langman (2012): "Gender, language, identity, and intercultural communication", en Jane Jackson (ed.), *The Routledge handbook of language and intercultural communication*. Abington: Routledge, 167-180.
- Shilling, Chris (1993): *The Body as Social Theory*. London: Sage.
- Silverstein, Michael (1976): "Shifters, Linguistic Categories and Cultural Description" in Keith H. Basso / Henry A. Selby (eds), *Meaning in Anthropology*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 11-55.
- Sinclair, John (1992): *Trust the text. Language, corpus and discourse*. London-New York: Routledge

- Smelser, Neil J. (2004): "Psychological Trauma and Cultural Trauma" in Alexander, J. C. et al. (eds) (2004) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 31-59.
- Speer, Susan / Elizabeth Stokoe (2011): *Conversation and gender*. Cambridge: Cambridge University Press
- Spender, Dale (1980): *Man made language*. London: Routledge & Kegan Paul
- Spender, Dale (1982) *Invisible Women: the Schooling Scandal*. London: Writers & Readers.
- Stanworth, Michelle (1978): *Gender and schooling: a study of gender divisions in the classroom*. London: Women's research and Resources Center.
- Stokoe, Elizabeth (2010): "Gender, Conversation Analysis, and the Anatomy of Membership Categorization practices", *Social and Personality Psychology Compass* 4 (7), 428-238.
- Stokoe, Elizabeth / Janet Smithson (2001) "Making Gender Relevant: Conversation Analysis and Gender Categories in Interaction", *Discourse & Society* 12(2): 217-244
- Strate, Lance (1992): "Beer commercials: a manual on masculinity", en Steve Craig (ed.), *Men, masculinity and media*. Newbury Park: Sage, 78-92.
- Suardiaz, Delia Esther (2002): *El sexismo en la lengua española*. Zaragoza. Pórtico.
- Suárez Briones, Beatriz (2014): *Feminismos lesbianos y queer. Representación, visibilidad y políticas*. Madrid: Plaza y Valdés Editores.
- Suárez Fernández, María Isabel (2010): "Presentación de datos sociolingüísticos desde a perspectiva de xénero", en Xesús Mosquera Carregal (ed.), *Lingua e xénero: VI xornadas sobre lingua e Usos*, A Coruña: Universidade da Coruña, 33-61.
- Suárez López, Jesús / Fernando Ormosa Fernández (2005): *Cancionero Secreto de Asturias*. Gijón: Fundación Municipal de Cultura, Educación y Universidad Popular.
- Sunderland, Jane (2004): *Gendered Discourses*. Basingstoke / New York: Palgrave Macmillan.
- Sutton, Laurel A. (1995): "Bitches and Skankly Hobags. The Place of Women in Contemporary Slang", in Kira Hall / Mary Bucholtz (eds.), *Gender Articulated*. Routledge: London, 279-296.
- Swacker, Marjorie (1976). "Women's verbal behavior at learned and profesional conferences", in Betty Lou Dubois / Isabel M. Crouch (eds.), *The sociology of the languages of American women*. San Antonio: Trinity University, 155-160.
- Swann, Joan (2002): "Yes, but is it gender?", en Lia Litosseliti /Jane Sunderland (eds.): *Gender identity and Discourse Analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 43-67.
- Swann, Joan / David Graddol (1988): "Gender inequalities in classroom talk", *Research Journal of the National Association for the Teaching of English*, Volume 22, 48-65.
- Taboada Chivite, Xesús (1972): *Etnografía Galega*. Vigo: Galaxia

- Taboada Chivite, Xesús (2000): *Refraneiro galego*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades.
- Tajfel, Henri / John Turner (1979): "An integrative theory of intergroup conflict" in William G. Austin / Stephen Worchel (eds.), *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole, 33-47
- Talbot, Mary (1992): "I wish you'd stop interrupting me!: Interruptions and asymmetries in speaker-rights in equal encounters", *Journal of Pragmatics* 18, 451-466.
- Talbot, Mary (2010): *Language and gender*. Cambridge: Polity Press
- Tannen, Deborah (1991): *You just don't understand : women and men in conversation*. London: Virago.
- Tannen, Deborah (1994): *Gender and discourse*. New York / Oxford: Oxford University Press.
- Tannen, Deborah (1996): *Género y discurso*. Barcelona: Paidós
- Tannen, Deborah (2004): "Cultural patterning in Language and woman's place" en Mary Bucholtz (ed.) *Language and woman's place. Text and comentaries*. Oxford: Oxford University Press, pp. 121-129
- Tannen, Deborah (2005): *Conversational style: analyzing talk among friends*. New York: Oxford University Press.
- Thorne, Barrie (1976): "Review of Language and woman's place", *Signs* 1(3), 744-746.
- Thorne, Barrie / Henley, Nancy (eds.) (1975): *Language an sex. Difference and dominance*. Rowley, MA: Newbury House.
- Troemel-Plötz, Senta (1991): "Selling the apolitical", *Discourse & Society* 2, 489-502.
- Trudgill, Peter (1972): "Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich", *Language in Society* 1: 179-195.
- Trudgill, Peter (1974): *The social differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tusón, Amparo (1997): *Análisis de la conversación*. Barcelona: Ariel.
- Uchida, Aki (1992) "When 'difference' is 'dominance': A critique of the 'anti-power-based' cultural approach to sex differences", *Language in Society* 21, 547-568.
- Urban, Greg (1996): *Metaphysical community: The interplay of the senses and the intellect*. Austin: University of Texas Press.
- Van Dijk (2015): "Critical Discourse Analysis" in Deborah Tannen / Heidi E. Hamilton / Deborah Schiffrin: *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell, 466-485.
- Van Dijk, Teun (1993): "Principles of critical discourse analisis", *Discourse & Society* 4(2), 249-283.
- van Dijk, Teun A (1987): *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. Newbury Park, CA: Sage.

- van Dijk, Teun A. (1988): "Social cognition, social power and social discourse" in *Text - Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* 8(1-2), 129-157.
- van Dijk, Teun A. (1991): *Racism and the Press*. London / New York: Routledge.
- van Dijk, Teun A. (1993): *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park / CA: Sage.
- van Dijk, Teun A. (2008): *Discourse and Power*. Basingstoke / New York: Palgrave Macmillan.
- van Dijk, Teun A. (2009): *Racism and Discourse in Latin America*. Lanham: Lexington Books.
- Van Leeuwen, Theo (2005): "Three models of interdisciplinarity", in Ruth Wodak / Paul Chilton (eds.): *A new agenda in (critical) Discourse Analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins., 3-18.
- Van Leeuwen, Theo (1996): "The representation of social actors", in Carmen Rosa Caldas-Coulthard / Malcolm Coulthard (eds.), *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. London: Routledge, 32-70.
- Vargas, Ana et al. (1998): *Lo femenino y lo masculino en el Diccionario de la Real Academia Española*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.
- Vela Delfa, Cristina / Juan Jiménez Gómez (2011): "El sistema de alternancia de turnos en los intercambios sincrónicos mediatizados por ordenador", *Pragmalingüística* 19, 121-138.
- Vigara Tauste, Ana M.^a / Rosa M.ª Jiménez Catalán (eds.) (2002): *Género, sexo, discurso*. Madrid: Ediciones del Laberinto.
- Vigara Tauste, Ana María (2009): "Nombrar en femenino. El caso emblemático de jueza" en Ana María Vigara Tauste, / Rosa María Jiménez Catalá (eds.) (2002): *"Género", sexo, discurso*. Madrid, Laberinto, 21-76.
- Violi, Patrizia (1986): *L'infinito singolare. Considerazioni sulla differenza sessuale nel linguaggio*. Verona, Essedue.
- Vogel, David / Stephen Wester / Martin Heesacker / Stephanie Madon (2003): "Confirming gender stereotypes: a social role perspective", *Sex roles* 48, 519-528.
- Volkan, Vamik (2000). "Traumatized societies and psychological care: Expanding the concept of preventive medicine", *Mind and Human Interaction* 11: 177-194.
- von Frish, Karl (1967): *The Dance Language and Orientation of Bees*. Cambridge: Harvard University Press
- We, Gladys (1994): "Cross-gender communication in cyberspace". *Arachnet electronic journal on virtual culture* 2 (3), <https://feminism.eserver.org/gender/cyberspace/cross-gender-comm>
- Weatherall, Anne (2000) "Gender relevance in talk-in-interaction and discourse" *Discourse and Society* 11: 290-2.

- Weedon, Chris (1993): *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*. Oxford / U.K.: Blackwell.
- Wenger, Etienne (2000). *Communities of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wesselius, Janet (1998): "Gender Identity Without Gender Prescriptions: Dealing with Essentialism and Constructionism in Feminist Politics", *Symposium II*, 223-235
- West, Candace (1996): "Ethnography and Orthography: A (Modest) Methodological Proposal", *Journal of Contemporary Ethnography* 26 25, 327-352.
- West, Candance / Don Zimmerman (1983): "Small insults: A study of interruptions in cross-sex conversations between unacquainted persons" in Barrie Thorne / Cheris Kramarae / Nancy Henley (eds.): *Language, gender and society*, Rowleu, MA: Newbury Houre, 102-117.
- West, Candance / Don Zimmerman (1991): "Doing gender", *Gender and Society* 1: 125-151.
- Wetherell, Margaret (1998): "Positioning and interpretive repertoires: conversation analysis and post-structuralism in dialogue", *Discourse and Society* 10 (3), 293-316.
- Wetherell, Margaret / Janet Maybin (1996): "The distributed self: A social constructionist perspective" in Richard Stevens (ed.), *Understanding the Self*. London: Sage in association with The Open University, 220-279.
- Wilkinson, Sue / Celia Kitzinger (1993) (eds.): *Heterosexuality: A Feminism & Psychology Reader*. London: Sage.
- Wilkinson, Sue / Celia Kitzinger (2014): "Conversation analysis in language an gender studies", en Susan Erlich, / Miriam Meyerhoff, / Janet Holmes, (eds.): *The handbook of language, gender and sexuality*. Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 141-160.
- Wodak, Ruth (1984): "Determination of guilt: discourses in the courtroom", in Cheris Kramarae / Muriel Schulz / William M. O'Barr (eds.), *Language and Power*. Beverly Hills: Sage, 89-100.
- Wodak, Ruth / Michael Meyer (eds.) (2008): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London / Thousand Oaks, CA: Sage.
- Wodak, Ruth / Teun A. van Dijk (eds.) (2000): *Racism at the Top: Parliamentary Discourses on Ethnic Issues in Six European States*. Klagenfurt / Austria: Drava Verlag.
- Wodak, Ruth, (ed.) (1997): *Gender and Discourse*. London and Thousand Oaks, CA: Sage.
- Zimman, Lal / Jenny Davis / Joshua Raclaw (2014) (ed.): *Queer excursions: Retheorizing binaries in language, gender, and sexuality*. New York: Oxford Univ. Press.
- Zimman, Lal / Kira Hall (2010): "Language, embodiment and the 'Third sex'" in Carmen Llamas / Dominic Watt (eds): *Language and Identities*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Zimmerman, Don / Candance West (1975): "Sex roles, interruptions and silences in conversation" , in Barrie Thorne / Nancy Henley (eds): *Language and sex: difference and dominance*. Rowley: Newbury House, pp. 89-101.

ANEXOS

PROTOCOLO DE GRAVACIÓN

INSTITUTO DA LINGUA GALEGA

Universidade de Santiago de Compostela
Praza da Universidade, 4.
15782 Santiago de Compostela
Tel. (+34) 8818 12810 / (+34) 8818 12802
Fax: (+34) 8818 12822
Correo electrónico: ilgsec@usc.es

<http://ilg.usc.es>

INFORMACIÓN PREVIA SOBRE AS GRAVACIÓNS

- As gravacións formarán parte do Corpus deseñado para a tese de doutoramento de Noemi Basanta Llanes. Alén diso, serán incorporadas ao Corpus Oral Informatizado da Lingua Galega (CORILGA) do Instituto da Lingua Galega (ILG)
- As gravacións serán utilizadas exclusivamente para fins de investigación lingüística.
- É necesario o consentimento explícito de cada participante, ben por escrito ou ben por medio de gravación de voz.
- A participación é voluntaria e a gravación pode ser suspendida no momento en que calquera dos ou das participantes o decida.
- Os e as participantes poderán escoitar as gravacións despois da súa realización e suprimilas total ou parcialmente se así o desexan.

INFORMACIÓN PERSOAL DAS/DOS PARTICIPANTES

- Para poder realizar o estudo para o que están destinadas estas gravacións é preciso que as persoas participantes ofrezan a información que aparece sinalada na táboa. O nome e os apelidos serán estritamente confidenciais e non poderán saír do ámbito do proxecto de investigación. Toda publicación que se derive do proxecto non poderá incluír información que permita identificar as e os informantes.

Nome e Apelidos	
Idade	
Lugar de nacemento	
Lugar de residencia	
Anos que levas vivindo na cidade	
Nivel de estudos	
Profesión	